

МАТЛУБАИ МИРЗОЮНУС

**АДАБИЁТИ МИЛЛӢ
ВА МУКОЛАМАИ
ФАРҲАНГҲО**

**Нашриёти “Ношир”
Хучанд – 2015**

ББК 83.3

М – 65

Китоб бо қарори Шӯрои таъбу нашри ДДХ
ба номи академик Бобочон Ғафуров
ба чоп тавсия шудааст (№ 9-2/5, аз 28. 09. 2015).

**Матлубаи Мирзоюнус. Адабиёти миллӣ ва муко-
ламаи фарҳангҳо: Маҷмӯаи мақолаҳои адабиётшиносӣ.**
– Хучанд: Ношир, 2015. – 516 с.

Муҳаррири масъул:
Носирҷон Салимӣ –
академики Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар китоби мазкур масъалаҳои мухталифи таърихи ада-
биёти форсу тоҷик, адабиёти имрӯзи тоҷик, нақди адабӣ, ра-
вобити адабӣ, муколамаи фарҳангҳо ва вежагиҳои шинохти
мероси занони суҳанвари форсу тоҷик мавриди андеша ва
таҳқиқ қарор гирифтааст.

Китоб ба донишҷӯён, пажӯҳишгарон ва ҳамаи алоқа-
мандони адабиёт пешкаш мешавад.

ISBN 978-99975-41-89-5

© **Матлубаи Мирзоюнус**

АЗ МУАЛЛИФ

Мачмӯае, ки дар даст доред, аз мақолоте фароҳам омадааст, ки дар солҳои гуногун ва дар мавзӯҳои мухталиф таълиф ёфтаанд. Ағлаби мақолаҳо дар байни солҳои 2000 - 2015 ба қалам омадаанд. Бино бар он ки мавзӯи мақолот гоҳе ба ҳам қаробат надоранд, лозим доништа шуд, ки мачмӯа дар ҳафт бахш мураттаб гардад: «Масъалаҳои таърихи адабиёт ва сабкшиносӣ», «Чусторе дар адабиёти муосир», «Хубони порсигӯ», «Аз Ховар то Фаранг», «Нақду баррасӣ», «Ёднома» ва «Сафарнома».

Мақолоти дохили бахшҳо на аз рӯи тартиби навишта шуданашон, балки тибқи замони зиндагии адибоне, ки дар бораашон сухан меравад, ҷойгузин гаштаанд. Дар оғоз матолиби умумӣ ё масоили назарӣ ва баъдан мақолаҳое, ки ба эҷодиёти як нафар адиб иртибот доранд, ҷо дода шудаанд. Чунончи, дар бахши аввал, ки «Масъалаҳои таърихи адабиёт ва сабкшиносӣ» ном гирифтааст, пеш аз ҳама ду мақолае дарҷ шудааст, ки барои китоби дарсии «Таърихи адабиёти тоҷик» барои донишҷӯён ба нақша гирифта шуда буд.

Дар солҳои 2005-2006 бо ташаббус ва сарвари академик Носирҷони Салимӣ – собиқ ректори Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров таълифи китоби «Таърихи адабиёти тоҷик» дар 8 ҷилд шурӯъ шуда, нақшаи хеле мукамал ва муфассали ҳар қисм мураттаб гардид ва ҷаҳор нафар устодони донишгоҳ, аз ҷумла, профессорон Абдулманнон Насриддинов, Низомиддин Зоҳидов ва камина ба навиштани қисматҳои китоб оғоз кардем. Дар давоми ду сол як қисми кор таҳия гардид, вале, мутаассифона, тақдир муаллифониро пароканда кард ва барои иҷрои ин амри муҳим ҳалал ворид шуд. Аз он бахшҳое, ки ба ўҳдаи ман вогузор шуда буд, лозим доништа шуд, ки мақолоте роҷеъ ба сабки ду давраи адабиёт ба ҳайси намуна дар ин мачмӯа ҷой дода шаванд, зеро масоили сабкшиносӣ солҳост, ки муаллифи ин сатрхоро гирифтор

медорад ва рисолаи доктории инчониб ҳам, ки соли 1995 дифоъ шуд, «Масоили сабки инфиродӣ ва тамоюлҳои услубӣ дар насри муосири тоҷикии солҳои 60-80-уми садаи бист» унвон дошт. Баъди анҷоми ин рисола нигоранда бо маслиҳати устодон, хоса бо пешниҳоди профессор Худой Шарифзода таълифи китоби умдаеро бо номи «Сабкшиносӣ» ба нақша гирифт, ки кори он басо сангин буда, ҳанӯз идома дорад. Бинобар ин, ду мақолае, ки дар оғози китоб ҷой дода шуданд, қисмате аз ин рисолаи нотаом аст.

Бархе аз мақолоти ин бахш ба сифати пешгуфтори китобҳо навишта шудаанд, аз ҷумла мақолаи «Шеърӣ оламғири Рӯдакӣ» барои маҷмӯаи ашъори Рӯдакӣ ба се забон (тоҷикӣ, русӣ, олмонӣ), мақолаи «Фаҳрии Ҳиравӣ ва «Ҷавоҳир-ул-аҷоиб»-и ӯ» барои китоби тазкираи «Ҷавоҳир-ул-аҷоиб»-и Фаҳрии «Ҷавоҳир-ул-аҷоиб», «Ҷанд суҳан дар бораи Шаръӣ ва тазкираи ӯ» барои китоби «Тазкират-уш-шуаро»-и Шаръӣ, мақолаи «Абулфазли Сират ва ҳунари шоирӣ ӯ» барои китоби «Девони Абулфазли Сират» ва аз бахшҳои дигар мақолаҳои «Мероси адабии Мастураи Курдистонӣ» барои «Девони Моҳшарафхонуми мутахаллис ба Мастураи Курдистонӣ», «Муколамаи фарҳангҳо дар «Девони ғарбиву шарқӣ» барои маҷмӯаи ашъори Гёте ба се забон (тоҷикӣ, русӣ ва олмонӣ) таҳия шудаанд.

Баъзе мақолот ба сифати матни суҳанронӣ барои конференсу симпозиумҳо навишта шудаанд, мисли «Партави нубуғ», «Нардбони осмон аст ин калом», «Таъсири сабки ҳиндӣ ба шеърӣ муосири Тоҷикистон», «Мавлавӣ ва шеърӣ имрӯзи Тоҷикистон», «Таҳаввули шеърӣ сиёсӣ дар ашъори Мирзо Турсунзода», «Асрори нубуғ», «Паёми наврӯзии «Хубони порсигӯ», «Муруре ба шеърӣ бонувони суҳанвар» ва ғайра.

Бахши дувуми китоб, ки масоили адабиёти муосирро дар бар мегирад, ба ҷараёнҳои назму насри имрӯзаи тоҷик, ба масоили аъна ва навоарӣ, хусусиятҳои шеърӣ Мирзо Турсунзода, Лоик Шералӣ, Аҳмадҷони Раҳматзод, Неъматӣ Оташ, насри Сотим Улуғзода ва Баҳманёр баҳшида шудааст.

Ду мақолаи ин бахш ба масоили адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ марбут буда, дар онҳо сухан аз моҳияти осори илмиву тадқиқотии устод Муҳаммадҷони Шакурӣ ва Абдуҳолиқ Набавӣ рафтааст.

Баҳши «Хубони порсигӯ» аз мақолаҳое фароҳам омадааст, ки ба фаъолияти адабии занони суханвар ихтисос ёфтаанд. Нигорандаи ин сатрҳо, ки як шоҳи ковишҳои илмиаш ба таҳқиқи осори бонувони форсигӯ иртибот дорад ва то имрӯз китобҳое аз ин силсила, аз ҷумла, роҷеъ ба осори Рӯбиаи Балхӣ, Маҳастӣ, Фурӯғи Фаррухзод, Гулрухсорро таълиф намудааст, чанде аз мақолоти марбут ба осори занон, аз ҷумла Симини Бехбаҳонӣ, Парвини Ӯтисомӣ, Мастураи Курдистонӣ, Зулфия Атоӣ, Фарзона ва ғайраро ба ин бахш шомил намудааст.

Қисмати «Аз Ховар то Фаранг» муштамил бар мақоло-тест, ки перомуни масоили робитаҳои адабии Шарқу Ғарб нигошта шудаанд. Албатта, китобҳои алоҳидае низ, аз қабили «Пушкин ва Шарқ» (ба забони русӣ, Хучанд – 1999) ва «Кишвари нилгуни Фирдавсӣ» (ба забони русӣ, Хучанд – 2010) бо қалами нигорандаи ин сатрҳо (дар ҳамкорӣ бо профессор Б. Ҳочибоева) рӯи кор омадаанд ва мақолоти ин китоб ҷузъе аз тадқиқоти муаллифро дар иртибот бо масоили равобити адабӣ фаро гирифтаанд.

Дар баҳши «Нақду баррасӣ» тақриз ва китобиёт ҷойгир карда шуд. Ин тақризу муаррифиномаҳо ба китобҳои аз назари жанру мӯхтаво гуногун, аз ҷумла, ба маҷмӯаи ашъор, осори илмиву тадқиқотӣ, китоби хотироту ёддоштҳо таълиф шудаанд.

Баҳши «Ёднома» муштамил бар се номаи меҳру ихлос ба се нафар бузургмардони миллати мо, устодон Муҳаммад Осимӣ, Муҳаммадҷони Шакурӣ ва Абдулманнони Насриддин аст, ки дар тақдири муаллифи сатрҳо нақши басо равшан доштанд.

Ва ниҳоят, дар поёни маҷмӯа хотироте аз ду сафари нигоранда, ки басо рангин буданд, рӯи қоғаз омадаанд. Ин

сафарномаҳо ба зудӣ пас аз анчоми сафар таълиф ёфтаанд, бинобар ин имкони тасвири тафсилот ва ҷузъиёт дар онҳо фароҳам омадааст.

Инак, навиштаҳои парокандаро, ки ҷузъе аз андешаҳои нигоранда перомунӣ масоили мухталифи адабиёт ва муколламаи фарҳангҳо, ба қазовати хонандагони гиромӣ во гузошта, умедворем, ки бо маслиҳати онҳо ин мақолот такмил хоҳанд ёфт.

САБКИ ШЕЪР ДАР АСРҲОИ IX-X

*(Ин мақола барои китоби дарсии
«Таърихи адабиёти тоҷик» тайёр шудааст)*

Сабки адабиёти асрҳои IX-XI-ро хуросонӣ ном гузоштаанд ва сабаби чунин номгузорӣ он аст, ки адабиёти форсӣ баъд аз ислом дар Хуросони бузург пайдо шудаву рушд кардааст. Марзи Хуросони бузург дар он замон хеле васеъ буд ва на танҳо Хуросон, балки ҳудуди Тоҷикистону Афғонистони имрӯза ва Мовароуннаҳру Туркистонро низ фаро мегирифт. Бинобар ин, баъзан дар адабиёти илмӣ сабки хуросониро туркистонӣ низ гуфтаанд.

Сабки хуросонӣ бо вучуди он ки дар Хуросони Бузург ташаккул ёфта, вежагиҳои устуворе ба сифати нишонаҳои муҳимтарини сабки ин давра ба бор оварда буд, таъсири он аз ҳудуди Хуросон берун омада, ба манотиқи форсизабонон таҳмил гардид. Аз ин ҷост, ки истилоҳи «сабки хуросонӣ» дар адабиёти илмӣ на ба маънии тарзи баёни адибони як кишвар, балки ба сифати вежагиҳои хоси як давраи таърихи адабиёт, аниқтараш назму насри форсизабонон дар даврони Тоҳириёну Саффорӣён ва Сомониёну Ғазнавиён бояд пазируфта шавад. Дар қисматҳои «сабки давра»-и китоби мазкур бо назардошти тарҷеҳи назм бар наср ҳам аз лиҳози қидмат ва ҳам ба эътибори нуфузу таъсири назм дар миёни форсизабонон сабки осори манзум мавриди таваҷҷӯҳи махсус қарор гирифтааст.

Оғози адабиёти форсӣ аз чашмандози таърихӣ ба замони салтанати Тоҳириён ва Саффорӣён рост омад ва давраи рушди он бо назардошти махсусиятҳои сабки хуросонӣ бо табири Сомониён ва Ғазнавиён иртибот дорад.

Агар ба давраи ташаккули ин сабк мутаваҷҷеҳ шавем, чунин ба назар мерасад, ки аз давраи Тоҳириён ва Саффорӣён асомии танҳо ҳафт нафар: Муҳаммад Васифи Сағзӣ, Бассоми Курд, Муҳаммад ибни Муҳаллад, Абӯсалики Гургонӣ, Фирӯзи Машриқӣ, Ҳанзалаи Бодғисӣ, Маҳмуди Варроқи Ҳиравӣ то рӯзгори мо расидааст, ки дар маҷмӯъ абёти боқимондаашон

58 байтро ташкил медиҳад. Бадехист, ки аз рӯи ин миқдор имкон надорад хусусиятҳои сабки ин давра ба дурустӣ муайян гардад, хоса ки аз бархе шуаро танҳо як ё ду байт ба ёдгор монда ва он ҳам машқук аст. Чун нақди муфасссал дар бораи шеъри ин давра ба иллати норасоии аснод муяссар нест, бо зикри чанд хулоса роҷеъ ба услуби нигориши адибони давраи Тоҳириён ва Саффорӣён иктифо мекунем.

1. Ашъори ин давра рангу бӯе аз қасидаҳои арабӣ дорад ва ҷои шак нест, ки шоирони форсигӯ аз қасидасароёни араб илҳом гирифтаанд. Бино бар маълумоти «Таърихи Сиистон» аввалин шеъри форсиро Муҳаммад ибни Васифи Сағзӣ дар шакли қасидаи дарозе гуфтааст, ки аз он 6 байт дар китоби мазкур ёд шудааст ва гӯё сабаби сохта шудани ин қасида ба арабӣ балад набудани шоҳ ва ашъори форсӣ хостани ӯ будааст.

Гумон меравад, суҳан дар бораи қасидаест, ки матлааш ин аст:

**Эй амире, ки амирони ҷаҳон ҳосаву ом
Бандаву ҷокару мавлоеву сағбанду ғулом.**

2. Нуфузи шеъри арабӣ дар истеъмоли луғатҳо ва таркибҳои шеъри ин давра низ ба мушоҳида мерасад. Дар ашъори боқимондаи ин давра вожаҳои арабии *интисоб*, *иктибос*, *эхтирос*, *баҳд*, *завол*, *ҳарам*, *фано*, *лоҷарам*, *раъс*, *занаб*, *наҳваст*, *наҳос*, *мустағриқ*, *рақиб*, *мӯътақид* ва ғайра ба назар меоянд, ки далел бар нуфузу таъсири забони арабист. Аммо ин ҷо он нукта низ афзуданист, ки дар ашъори баъзе шоирони ин давра, масалан, Абӯсулайс, луғати арабӣ умуман ба кор наraftааст.

3. Дар шеъри ин давра таъсири Қуръони карим низ ҳувайдост. Чунончи, дар чанд байти парокандаи Васифи Сағзӣ се маротиба ба ояҳои шарифаи ин китоби муқаддас истинод шудааст.

4. Мавзӯоти асосии шеъри ин давра мадҳ, панду насихат ва ишқу ошиқӣ аст. Дар ин миён шеъри таълимӣ тарҷеҳ дорад.

5. Дар шеъри давраи Тоҳириён ва Саффорӣён баъзе нишонаҳои норасоӣ ва нопухтагии шеър, хусусан дар интиҳоб ва корбандии авзони арӯз ба назар мерасад.

Масалан, дар байти Муҳаммад ибни Мухаллад:

Фаҳр кунад Аммор рӯзи бузург,

Гӯяд онам ман, ки Яъқуб кушт.

6. Истифодаи вожаҳо ва истилоҳоти фаннӣ ба он маънӣ, ки шоирон аз андӯхтаҳои худ дар соҳаи нучум, ҷуғрофия, тиб, дин, расму оини мардумӣ ва ғайра суд меҷустанд. Чунончи, Муҳаммад Васифи Сағзӣ гуфтааст:

Аз ҳади Ҳинд то ба ҳади Чину Турк,

Аз ҳади Занг то ба ҳади Руму Гос.

7. Аз санъатҳои бадеӣ бештар ташбеҳ, ҳоса ташбеҳоти ҳиссӣ ва наздик ба зеҳн ба қор меафта. Масалан, парвин ба дастаи наргис, рӯй ба оташ, ҳол ба сипанд ва монанди ин шабеҳ шудаанд. Гоҳе истиора, тавсиф, ташҳис ва саноеи дигар низ дар хидмати ин шоирон будааст. Аммо, дар маҷмӯъ шеърӣ ин давра тасвири нест ва дар он ошноӣ бо улуми балоғӣ, аз ҷумла баён ва бадеъ камтар ба мушоҳида мерасад. Аз ин нуқтаи назар шеърӣ ин давра аз аносири шоирӣ камтар бархурдор буда, бештар ба настри манзум монандӣ дорад.

8. Натиҷагирӣҳои фалсафӣ аз мухтассоти сабкӣ ин давра мебошад. Масалан, Муҳаммад Васифи Сағзӣ гӯяд:

Ҳарчи бикардем, бихоҳем дид,

Суд надорад зи қазо эҳтирос.

9. Шоирони ин давра ба радиф таваҷҷӯҳи зиёд надоранд. Дар 58 байти аз ин давра боқимонда танҳо дар як дубайтии Маҳмуди Варроқ радифи «надҳам» дучор омад.

10. Истифодаи вожа ва таркибҳои қуҳан, ки бархе наздик ба забони паҳлавианд, мисли «або», «ба коми шер андар аст», «зароган» ва ғайра.

11. Абёти боқимонда ғолибан дар қолаби қитъа ва қасида ба мо расидаанд.

12. Рӯҳияи шеърӣ ин давра асосан ҳамосӣ аст, яъне, шоир аз ҳиссиёти ботинии хеш камтар хабар дода, таваҷҷӯхро бештар ба ҳаводис ва натиҷаи он, инчунин ба мазоҳири табиат ҷалб мекунад.

Сабки шеър дар давраи Сомониён. Дар давраи Сомониён пояҳои фикриву балоғии шеър хеле устувор гашт ва маҳз

дар хамин давра қолабҳои шеърӣ ва аносири бадеӣ ба забони форсӣ ташаккул ва ривоч ёфтанд. Ба қавли дигар, шеър дар ин давра ба роҳи асолати хеш ворид гардид.

Барои рушди адабиёти ин давра хидмати дудмони Сомониёнӣ фарҳангдӯст воқеан чашмгир ва шоиста аст. Сомониён бо рӯҳи эронгароӣ фарҳангпарваронаи худ дар ташвику тарғиби забону адаби форсӣ, ҳавасманд кардани шоирон тавассути ҳадяҳои арзишманд ба тарвиҷи бесобиқаи назм ва наср мусоидат карданд. Аммо ҷои таассуф аст, ки аз ҷанги ҳаводиси рӯзгор аксари ёдгориҳои маънавии баландпоя талаф ёфта, аз тазкираву ҷунгҳо ва китобҳои таърихӣ як қисмати хеле кам ва парокандаи осори ниёгон то замони мо ҳифз шудааст.

Аз асри X, ба қавли Маҳмуди Мудаббирӣ, исми 57 шоир ва ҳудуди 9654 байт ва аз давраи Сомониён то имрӯз номи 35 шоир ва ҳудуди ду ҳазор байт (ба истиснои «Шоҳнома») боқӣ мондааст, ки аз он миён 900 байт ба Рӯдакӣ, 443 байт ба Абӯшақри Балхӣ ва боқии абёт ба қалами Шаҳиди Балхӣ, Дақиқӣ, Кисоии Марвазӣ, Мунҷики Тирмизӣ, Робии Қуздорӣ, Абӯзироӣ Муаммари Ҷурҷонӣ, Мӯсои Фароловӣ, Абулаббоси Рабанҷонӣ, Хусравонӣ, Абулмаъйяди Балхӣ, Валволичӣ ва дигарон мансубанд.

Қобили зикр аст, ки аз баъзе шуаро бештар ва аз барҳи дигар хеле кам абёт боқӣ монда, саҳеҳӣ ва мансубияти он ба қалами касе баҳснок мебошад. Бинобар ин, дар аксари маврид фикри қотех гуфтан имконпазир нест.

Бо вучуди ин, таваҷҷӯҳ ба сабки ин давра аз нигоҳи мухтассоти забонӣ, фикрӣ ва адабӣ баъзе хусусияти муштаракро ошкор менамояд.

Вежагиҳои забони сабки давра. Як хусусияти ҷолиби шеърӣ ин давра истеъмоли калимоти наздик ба паҳлавии эдун, эдар, або, абе, абар ва ғайра мебошад.

Дар ашъори ин давра *алифи итлоқ* бо фаровонӣ истифода мешуд ва онро на танҳо дар дохили мисраъҳо, балки дар қофияҳо низ метавон мушоҳида кард. Масалан, Шаҳиди Балхӣ ба қофияҳои худ *алифи итлоқ* афзудааст ба мисли: *хабаро,*

ситаро, гузаро.

Дар ашъори Рӯдакӣ низ алифи итлоқ касрат дорад: *беҳа-баро, чандиниё, асаро, андаро, чодаро ва ғайра.*

Шоирони аҳди Сомонӣ майл доштанд, ки мисраъ ва байтҳои худро бо «ва» сар кунанд. Намунаҳои ин навъи абъётро аз ашъори Рӯдакӣ, Абӯшакури Балхӣ, Абулаббоси Марвазӣ ва дигарон ба осонӣ метавон пайдо кард.

Аз хусусиятҳои дигари забонӣ истеъмоли «й» дар охири феъл аст: *пиндорӣ, нестӣ, наҷустӣ, поядӣ, шоядӣ, к-оядӣ, хоҳандӣ, хонандӣ* ва амсоли ин.

Истифодаи фаровони *андар, мар, мар-маро, ҳаме* низ аз мухтассоти забонии ин давра ба шумор меояд.

Дар ашъори шуарои ин аҳд истеъмоли «кофи тасғир» ба маънии хурд кардан ва навозиш низ маълум будааст. Дар ашъори Рӯдакӣ, Робиа, Валволичӣ ва дигарон калимоте мисли *миёнакаш, нозукак, зулфайнак, хандонак, меҳмонак, симдандонак, басдонак, нарма-нармак* ба кор рафтаанд.

Истеъмоли вожаҳои паҳлавӣ: *ва сугдӣ, батангон, сиёҳандагӣ, оҳу, зостар, дирафшанда, валгуна* аз он шаҳодат медиҳад, ки дар он замон ҳанӯз баъзе калимаҳои қадими паҳлавӣ дар забони мардум роиҷ будааст.

Таҳфифи калимот дар ашъори давраи мазкур зиёд ҷой дорад. Баъзан ҳарфе аз калима ҳазф мешавад. Чунонки дар шеъри Рӯдакӣ «мадиш» ба ҷои «мадеҳаш», «диш» ба ҷои «диҳиаш», «андарун-т» – «андарунат», «акнун-т» – «акнун ту», «гесу-т» – «гесуи ту», «дирам-ш» – «дирамаш», «дил-ш» – «дилаш», «чӣ бвад» – «чӣ бувад», «оин-ш» – «оинаш», «Хуросон-ш» – «Хуросонаш».

Дар шеъри ин давра истифодаи калимаҳои арабӣ ба кор рафтаанд, аммо басомади он дар ашъори шуаро ғуногун аст. Масалан, дар ашъори баъзе шуаро луғоти арабӣ хеле зиёд, дар шеъри бархе масалан, Рӯдакӣ ба ҳадди эътидол, дар ашъори гурӯҳи севум, аҳёнан истифода шудааст. (Масалан, дар «Офариннома»-и Абӯшакури Балхӣ калимаҳои арабӣ аслан мавҷуд нестанд).

Мухтассоти фикрии шеъри ин давра. Нахуст бояд

зикр кард, ки дар ин давра шеърӣ сода ва бепироя расм буд. Барои шоирони ин аҳд муҳим ҳуди фикр буд, на ороиши он. Ин нукта ба он маънӣ низ далолат мекунад, ки шеърӣ аҳди Сомониён бештар воқеъгароёна буд. Шуаро аз муҳити худ, дида ва шунидаҳояшон, аз воқеияти рӯзгор, иҷтимоъ ва сиёсати замон бештар барои тасвирсозӣ замина меҷустанд, бинобар ин, ҳамаи маъниҳо наздик ба зехн буданд.

Рӯҳияи умумии ин ашъор ҳамосӣ ва шодигароёна буд ва илалӣ он, аз як тараф, некандешии мардум дар замони Сомониён, ва аз ҷониби дигар, вазъияти ороми сиёсӣ, беҳатарӣ ва осудахотирии одамон буд. Ҳатто дар ашъори шикоятomez ва баёнгари талхиву чафои фалак дар маҷмӯъ эҳсоси ғамовар аз он берун намеомад. Ин навъи ашъор маъмулан панде аз фалсафаи рӯзгор меод ва дигарбора ёдрас менамуд, ки умр кӯтоҳ аст ва онро бояд ғанимат шумурд ва шод бояд зист: «Шод зӣ бо сияҳчашмон шод» (Рӯдакӣ), «Хушо набизи ғорачӣ бо дӯстони якдила» (Шокири Бухорӣ), «Баҳори хуррам наздик омад аз дурӣ, ба шодкомӣ наздик шав, на мандурӣ» (Чуллоби Бухорӣ), «Бар Худои ҷаҳон таваккал кун, дор хурсанд дил, равон хушнуд» (Маънавии Бухорӣ).

Пояи фикрии аксари шеърҳои ин замон бар панду андарз ва ҳикмат устувор буд. Шуаро аз таҷрибаи рӯзгори худ натиҷа бардошта, онро дар шакли манзум манзур мекарданд. Бадехист, ки дар ин замон шеърӣ пандомӯз (таълимӣ ё дидактикӣ) иштихори зиёд дошт, зеро шахси шоир дар замони Сомониён ба ҳайси ҳаками пурдидаву доно ба эҳтироми зиёд сазовор ва дар маҷолиси мутантану базмҳо ҳамнишину сӯҳбатгари шоҳону аҳли дарбор буда, сурудаҳояш ба гӯши ҷонпазируфта мешуд.

Зимнан ҷои таъкид аст, ки эрониён ҳамеша ба ҷамъ овардани ҳикмат майл доштанд ва, аз ин ҷиҳат, шеърӣ форсӣ бар назми арабӣ имтиёз дошт. Намунаҳои шеърӣ таълимӣ ва андарзиро аз ашъори аксари шуарои аҳди мазкур, аз ҷумла Рӯдакиву Шаҳиди Балхӣ, Абӯшакур, Абӯтолиби Сарахсӣ, Туркӣ Киши Айлоқӣ, Абӯзироа, Мунҷики Тирмизӣ ва дигарон метавон ба осонӣ пайдо кард.

Ашъори андарзӣ маъмулан дар қолаби қитъаву маснавӣ ва рубой ба қалам омадааст ва аз он чи дастрас аст, маълум мешавад, ки ситоиши некиву накӯкорӣ, илму дониш, ҷавонмардӣ, ростгарой, ҳунаrmандӣ, бетамаъ будан ва дигар фазилатҳои инсонӣ мавриди таваҷҷӯҳ будааст.

Дар шеъри ин давра ситоиши хирад ва дониш тарҷеҳ дорад. Аз Рӯдакӣ то Фирдавсӣ ҳама хирадгаро буданд. Чунончи, Рӯдакӣ гӯяд:

Дониш андар дил чароғи равшан аст

В-аз ҳама бад бар тани ту ҷавшан аст.

Ашъори мадҳия дар замони Сомониён эътибори зиёд дошт ва бо назардошти он ки аксари шоирон ба дарбор рафту омад дошта, бархе аз муқаррабону вузaro низ аз ин миён буданд ва ғолибан барои мадҳияҳои хеш аз мамдӯхон силаҳои бағоят бузург мегирифтанд (буни Рӯдакиро чорсад шутур мекашид, дегдони Унсурӣ аз нукраву асбоби рӯи хонаш аз зар буд), ин навъи шеър хеле ривоч ёфта буд. Бадеҳист, ки сабки ин навъи шеър ташбеҳу тавсиф ва истиораҳои пурмуболиғаро тақозо мекард ва услуби мӯҳташам, калимаҳои ифодагари эҳтирому арҷгузорӣ ва ситоишу васфу мадҳ дар бунёди онҳо гузошта мешуд.

Баръакси ин навъи шеър дар ашъори ҳаҷвӣ, ки он ҳам мисли мадеҳа аз шеъри араб сарчашма гирифта буд, мазаммату накӯҳиш ва гоҳе дашноми қабех низ тору пуди онро мӯҳкам медошт. Ба фикри Муҳаммадҷаъфари Маҳҷуб, «дар оғози қор дар ҳаҷв низ монанди мадҳ ҷониби эътидол риоят мешуд (чунонки, араби ҷохилӣ низ дар ҳаҷв эътидолу инсофро манзур медошт) ва шоирон дар ҳиҷо гуфтан низ мекӯшиданд аз тариқи миёнаравӣ ва баршумурдани сифоту сачоёи накӯҳидаи муҳавваҷи хеш фаротар нараванд» (8, с. 84-85).

Риояти эътидол, дар ҳаҷву ҳазл аз ҳад нагузаштан меъёри одоби шоирӣ ҳисоб мешуд ва, бинобар ин, абёти беадабонаву фаҳш дар давраи Сомониён хеле кам дучор меояд.

Онҳое, ки мавриди мазаммати шоирон гаштаанд, маъмулан душманони мамдӯхон ё бадхоҳони ҳудашон ва гоҳе ҳампешаву ҳамқаламонашон буданд.

Чунонки, Рӯдакӣ дар мазаммати нафаре гуфтааст:

Чархи фалак ҳаргиз пайдо накард,

Чун ту яке сифлаи дунӣ ҷакур.

Хоча Абулқосим аз нанги ту

Барнаканад сар ба қиёмат зи гӯр.

Дар ҳаҷвгӯӣ шоирон сифатҳои нописанди мухотабони худро мазаммат мекарданд (ришаки ганда ва палидаку зишт, пой лангу дасти шал, ба як ҷашм кӯро ба як ҷашм коҷ (Маъруфии Балхӣ), кибру лофу дасти тӣҳӣ (Рӯдакӣ) ва гоҳе бо натиҷагирии умумӣ хумор мешикастанд, ба мисли Шаҳиди Балхӣ, ки гуфта буд:

Зани пишти талотуфу аҳриманкирдор,

Нигар, нагардӣ гирди ӯ, ки дармонӣ.

Ҳини хитоб ба ҳампешагон низ шоирон аз доираи адаб пой берун намениҳоданд ва аз ҳадди эътидол намегузаштанд:

Даво кунӣ, ки шоири даҳрам, валеқ нест

Дар шеърӣ ту на ҳикмату на лаззату на ҷам.

(Шаҳиди Балхӣ)

Ҳаҷв маъмулан дар ин замон дар қолаби абёти пароканда ва қитъа гуфта шудааст.

Шеърӣ ошиқона мавзӯи писандидаи шоирони аҳди Сомонӣ аст. Дар ашъори ошиқонаи ин давра маъшук дар аксари маврид як нафари заминист, ки бо ӯ мешавад ситезаву пархош кард ва, дар баробари ин, дар васфи рӯю мӯй, лабу даҳон ва қаду миёни ӯ ситоишнома гуфт. Маъшук ҳанӯз мояи парастӣшу ситоиши аз ҳад зиёд нест ва шеърӣ ирфонӣ ҳанӯз арзи вучуд накардааст.

Аммо маҳз дар ҳамин давра вожаву таъбироти шоиронае роҷеъ ба сӯзи ишқу дарди ошиқ, зебоии маъшуку ранҷи ҷудой пайдо шуда, тавсифу ташбеҳҳои ба ҷузъиёти андому симои ӯ баста шуданд, ки баъдан ба таркибҳои рехта табдил ёфтанд. Шоирони ин давра лабро ба ақиқ, ҷашмо ба наргис, қадро ба санавбар, қоматро ба сарв, зулфро ба анбар, даҳонро ба садаф, дандонро ба дурру марҷон монанд кардаанд.

Дар шеърӣ ошиқона тавсиф аз васоити пурқорбурд маҳсуб мешуд ва дар давраи маъмур дар васфи маъшук, зулфу хату

холи ӯ на танҳо сифатҳои симдандонаку шӯх, балки тавсифҳои муфасссале якҷоя бо ташбеҳро истифода мебарданд.

Ашъори ошиқона бештар дар тағаззул, ки қисмате аз қасида буд ё гоҳе дар шакли ғазали ибтидоӣ, инчунин дар қолаби рубоӣёту абёти пароканда, ки анвои мувофиқе барои шеърӣ ишқӣ буданд, гуфта мешуд.

Тавсиф на танҳо дар ашъори ошиқона, балки дар тасвири табиат ва ҷузъиёти он, масалан, боғу чаман, наргису лола, бунафшаву савсан, борону барф, бод ва ғайра чун воситаи баён хидмат кардааст.

Дар шеърӣ ин давра васфи шароб хеле зиёд аст. Дар ин маврид ранги шароб, таъми он, софӣ, бӯй, тарзи тайёр шуданаш, таъсири он ба таъби инсон ва дар иртибот ба ин маъниҳо соқӣ, чом, пиёла ва ғайра аҳамият дорад.

Бо вучуди он ки дар замони Сомониён ҷангу ҷидол зиёд набуд, вале калимоте, ки бо ҳарбу зарб алоқаманданд, ба мисли *тег, хун, душман, асп, лашкар* басомади бештар пайдо мекунад.

Ва ниҳоят, дар мавриди вежагиҳои фикрӣ ва маъноӣ бояд шеърӣ марсия низ ёд шавад, зеро аз ин давра абёти фаровоне дар сӯғи шоҳону вазирон ва шуаро боқӣ мондааст, аз ҷумла ашъори Рӯдакӣ дар рисои даргузашти Шаҳиди Балхӣ ва Муродӣ, Абӯтоҳири Ҳусравонӣ дар марғи Абулмасал ва Шокири Ҷуллоб, Абулаббоси Рабанҷонӣ ба ёди Наср ибни Аҳмад ва ғайра шоистаи зикр аст. Ин ашъор дар қолаби марсия, ки намунаҳои аввалинаш ба забони форсӣ маҳз дар ҳамин давра рӯи кор омад, гуфта шудааст. (Дар адабиёти илмӣ гоҳе аз марсияи куҳане бо номи «Сӯғи Сиёвуш» ёд мешавад, ки то рӯзгори мо нарасидааст).

Дар сабки марсиянависӣ ду хусусияти ҷолиб мушоҳида мешавад:

1. Барои гуфтани марсия вазнҳои шӯх қобили истифода нест.

2. Дар марсия калимаҳои вежаи *рафт, мурд, гузашт, марг, видоъ, фироқ* ва вожаҳои ифодакунандаи ҳиссиёт: *ҳайфо, дардо, дарего* ба кор рафтаанд.

Вежагиҳои адабӣ. Зери мафҳуми вежагиҳои адабӣ вазн, қофияву радиф ва санъатҳои шеърӣ дар назар аст. Азбаски асри X давраи ташаккули шеъри форсӣ буд, дар авзони арӯз шоирон таҷрибаҳои навоваронаи зиёд доштанд, ки баъзан бебарор низ анҷом меёфт. Бино ба гуфти муҳаққиқон, Рӯдакӣ дар 35 навъи вазни арӯз шеър гуфтааст ва дар 12 вазн бори аввал дар шеъри форсӣ авзони арӯзро санҷидааст.

Дар вазни арӯзи форсӣ дар давраи Сомониён гоҳе зиёд омадани ҳичоҳо, вазнҳои номувофиқ ба табиати шеъри мо ба мушоҳида меоянд, ки батадрич суфта шуда ё аз миён рафтаанд. Масалан, байти Рӯба:

Турк аз дарам даромад хандонак,

Он хубрӯи чобук меҳмонак,

дар вазни мафъӯлу фоилотун мафъӯлун гуфта шудааст, ки минбаъд дар шеъри форсӣ дастгирӣ ва идома наёфт.

Ё байти Рӯдакӣ:

Май орад шарафи мардумӣ падид,

Озоданаҷод аз дирамхарид, –

дар баҳри қариби аҳраби макфуф гуфта шудааст ва дар маҷмӯъ чунин байтҳое, ки дар бахрҳои ғариб ва номарғуб суруда шудаанд, дар аҳди мазкур кам набуданд.

Қофия ва радифи замони Сомониён хеле сода ва бетакаллуф буда, гувоҳи он нукта аст, ки дар зехни шуаро ҳанӯз кӯшиши қофияву радифро ба тариқи сунъӣ мураккаб кардан ва, бад-ин васила, ба намоиш гузоштани ҳунари шоирӣ марсум нест. Бинобар ин, ба сифати қофияҳои ин давра калимаҳои сода ва ба зехн наздик, ба сифати радиф бошад, қисмате аз феълҳои таркибӣ истифода шудаанд. Масалан, як назар ба шеъри асри X имкон медиҳад радифҳои зеринро баршуморем: *аст, ояд ҳама, бурд, кард, бизӣ, маро, диҳад, нестӣ, бод, гирифт.*

Басомади анвои санъатҳои бадеӣ низ намое аз сабки шоирони аҳди Сомонӣ мебошад.

Чунонки гуфта шуд, содагии баён ва фикр, тасвирҳои ба зехн наздик, воқеъгароёна ва мабнӣ бар мазохири табиат ва зиндагии ҳамаарӯза, тарзи баёни дур аз такаллуф ва суханбофиву газофгӯӣ хоси сабки давраи мазкур аст, бинобар ин, дар

мавриди шинохти чойгоҳи санъатҳои бадеӣ низ ҳамин мушаххасот бояд дар мавриди назар бошанд. Ба ин хотир истифодаи баъзе санъатҳои бадеӣ, аз қабилӣ игроку гулув («Шоҳнома»-и Фирдавсӣ истисноӣ), ихом, ҳусни таълил, ташбеҳу истиораҳои дур аз зехн, баъзе санъатҳои лафзӣ бо ҳадафи суханбозӣ дар ин давра роиҷ ва арзишманд нестанд. Баръакс, саҳли мумтанеъ, яъне, шеърӣ фасеҳу балеғ ва равону пурмоя ва бетакаллуфу ширин қобили ситоиш аст. Аммо ин гуфтор маънии онро надорад, ки шеърӣ асри X аз ҷозибҳои ҳунарӣ, аз ҷумла саноеи бадеӣ ӯрӣ буд. Аз санъатҳои шеърӣ, ки дар ин замон басомади зиёд доштанд, яъне, вежагии адабии шеърӣ ин давраро ташкил додаанд, ташбеҳ, истиора тавсиф, тазод, ирсоли масал, тамсил, муламмаъ, саволу ҷавоб, таачҷуб, таҷнис муравваҷ буданд.

Аз ин миён ташбеҳ воситаи муҳимтарини баён ба шумор меояд, зеро сарояндагони шеърӣ форсӣ аз оғоз дарк карда буданд, ки ширинии шеър ба лутфи сухан аст ва чизеро ба чизи дигаре монанд кардан ҷозибии каломро меафзояд.

Муҳаққиқоне, ки ба омӯзиши сабки шеърӣ форсӣ дар асри X мутаваҷҷеҳ шудаанд, навҳои гуногуни ташбеҳро дар ин давра зикр намудаанд. Аз ҷумла, Муҳаммадҷаъфарӣ Маҳҷуб мавҷудияти ташбеҳи тафсилӣ, ташбеҳи машрут, ташбеҳи измор ва соири ташбеҳотро бо намунаҳои зебо аз осори боқимондаи манзум ёдовар мешавад (8, с. 71-71).

Аз назари Сируси Шамисо, «шеърӣ ин давра ба лиҳози ташбеҳ, маҳсусан, ташбеҳи тафсилӣ бисёр қавӣ аст. Ташбеҳоти ин давра ҳосили нигоҳ ва диққати ҳуди шоирон ба табиат ва ашёст, ҳол он ки шоирони давраҳои баъд гоҳе табиат ва ашёро аз ҷашми шоирони ин давра мебинанд. Ташбеҳот голибан маҳсус ба маҳсусанд (ҳам муфрад ва ҳам мураккаб), аммо ташбеҳи маҳсус ба маъқул ҳам дида мешавад, ки навъе навоарӣ аст. Аммо ташбеҳи маъқул ба маъқул нодир аст. Ташбеҳот гоҳе маъхуз аз адаби арабанд» (21, с. 39).

М. Н. Османов дар китоби худ «Сабки шеърӣ форсӣ тоҷик дар асрҳои IX-X» ташбеҳҳоро ба ду навъ ҷудо кардааст: ифодагари амал (функциональные) ва ифодагари ҳиссиёти

мушаххас (конкретно-чувственные).

Дар иртибот бо ташбех ӯ 9 мавзӯи асосии шеърӣ асрҳои IX-X-ро муайян намудааст:

1. Шахсиятҳо: маъшук, мамдӯх, қаҳрамони ғиноӣ, душман, муҳаҷҷав (касе, ки ўро ҳаҷв мекунад);

2. Аҷзои қаҳрамони ғиноӣ: дил, тан, қомат, ашк, мӯй, рӯй;

3. Зоҳири маъшук: абрӯ, бинӣ, тан, зулф, мӯй, қомат, чашм, дандон, лаб, даҳон, хол, хат, ғабғаб, нигоҳ;

4. Шароб: май, ҷом;

5. Аслиҳа: теғ, камон, тир, асп;

6. Табиат: об, абр, сабза, оташ, бод, қатраи борон, боғ, барф, раъд, замин, барқ, рангинкамон, ях, шаб;

7. Гулу гиёҳ: гул, насрин, лола, наргис, сунбул, бунафша, хайрӣ, нилуфар, арғувон, тоҷихурус (бӯстонафрӯз), ёсуман, шох, барги гул;

8. Ҷирмҳои осмонӣ: офтоб, моҳ, ситораҳо, сайёраҳо;

9. Падидаҳои ҷаҳони маънавӣ: ишқ, ғам, фирок, марг, зиндагӣ, дониш, хирад, ҷаҳон, тақдир, хирс, суҳан, сабр, некӣ, мадҳ.

Мавсуф ба ҳар кадом аз ин мушаббаҳҳо мушаббаҳиҳӣ оварда, басомади онро дар шеърӣ давраи мазкур бармешуморад ва навъи ташбехро зикр мекунад. Чунин тарзи таҳқиқ хеле арзишманд буда, муҳаққикро ба ҳулосаҳои дурусти илмӣ расонидааст.

Маълум мешавад, ки дар шеърӣ асрҳои IX-X вожаҳои зерин ба ҳайси мушаббаҳ басомади зиёд доранд: моҳ (21 маротиба истифода шудааст), оташ (16 бор), гул (15), ёқут (12), сарв (11), абр (10), ақиқ (9), камон (9), бод (8), заҳр (8), хуршед, май (7), об, офтоб, парниён, дурр, зебо, рӯй, шаб, шакар, шер (6), боз, биҳишт, тир, теғ, ҷон, даруна, дарё, зар, қир, лола (5), баҳор, пешкор, ҷароғ, хуро, каманд, гавҳар, мор, мурғ (4).

Микдори ташбехоти ифодакунандаи амал ва ҳис (ранг, бӯй, таъм, садо) дар назми ин давра тақрибан баробар аст.

Барои тасвири рӯи маъшук, масалан, шоирон ташбехҳои зеринро ба кор бурдаанд: оташ, озар, офтоб, боғ, хуршед, дарёи ҳусн, рӯз, Зухал, сим, қамар, кофур, гул, лола, лаъл, май, номаи ҳубӣ, ёқут. Ё худ майро ба абри баҳманӣ, оташ,

офтоб, теғи пеши офтоб, равони раво, зар, занг, шутури маст, шақоиқ, шири мом, анбар, ақиқ, қатра, саҳоб, гулоб, гавҳар, лола, лаъл, мушк, ёкут монанд кардаанд. Сухан шабех ба алмос, позаҳр, теғ, дард, дармон, заҳр, шаранг, асал, мор, нассочӣ, ёкут доништа шудааст. Ваҷҳи ташбех вобаста ба муштаракӣ аломат миёни мушаббах ва мушаббахбихӣ метавонад мухталиф бошад, аз қабилӣ ранг, бўй, таъм, тароват, ростӣ ё қачии қомат, ҳаҷм, шакл, тавоноӣ, ақлу хирад, шаҳомат, гурур ва ғайра.

Ҳамин тариқ, маълум мешавад, ки ташбех дар шеърӣ форсии асри X аз тамоми саноеи бадеии дигар бо басомади худ имтиёз дорад. Ташбехҳое, ки ҳамчун ҳосили дида ва андӯхтаву эҳсосоти шуароӣ ин аҳд буданд, баъдан ба ҷузъи маъмулӣ ва муқаррарӣ табдил ёфтанд ва пояҳои шеърӣ форсӣ бо ин ташбехот устувор гашт. Маҳз ҳамин мушоҳида ва таҷрибаҳои шоирони асри мазкур барои таҳриқи ҳаёл ва фикри адибони давраҳои дигар замина гузошта, мӯҷиби торафт нозуктар ва амиқтар баён гардидани андешаҳои онҳо шуданд.

Дар давраи Сомониён истиора низ зиёд ба қор рафтааст. Ба орият гирифтани баъзе сифатҳои ташбехшаванда аз вежаҳои сабки ин давра ба шумор меояд ва вожаҳои зерин, ки дар шеърӣ даврон басомади зиёд доранд, ба сифати истиора баёнгари мазмунҳои зерин шудаанд:

Абр – фаровонӣ (абри раҳмат, абри шучоат);

Оташ – тезӣ ва тавоноии ботинӣ (оташи ишқ, оташи рашқ, оташи қаҳр, оташи ҳасрат);

Осиё – қувваи рафънопазир (осиёи замона);

Бод – нопойдорӣ, тезгузарӣ (боди аҷал);

Баҳр – фаровонӣ (баҳри қафи ҳиммат);

Тир – оварандаи дарду ғам (тири фирок, тири ҷафо, тири меҳнат);

Тег – маҳвқунанда (теғи қаҳр);

Чанг – тасаллутгар (чанги ишқ, чанги меҳнат, чанголи қаҳр);

Дар – ҷои вуруд, роҳ – (дарҳои рӯзӣ, дари фатҳ, дари марг);

Дарахт – баландӣ, устуворӣ, сояфканӣ (дарахти давлат, дарахти дин);

Дарё – бузургӣ, беканорӣ (дарёи ҳусн, дарёи ақл);

Расан, каманд – бузургӣ ва дарозӣ (расани афв, расани ато, каманди зулф);

Сарв – ростии қомат (сарви қомат, сарви қад);

Камон – қачӣ (камони ду абрӯ);

Гул – шукуфой ва тароват (гули тараб);

Лаъл – сурхӣ (лаъли май);

Насим – сабукрӯхӣ (насими сулҳ, насими васл).

Масалан, Хусравии Сарахсӣ гӯяд:

Абр чун ту кай аст найсонӣ,

Зар кай борад абри найсоно.

Ё худ Абӯтайиби Сарахсӣ гӯяд:

Беҳе нишон, ки давлати боқит бар диҳад,

К-ин боғи умр гоҳ баҳор асту гоҳ хазон.

Тавсиф чун воситаи баён дар шеърӣ давраи Сомониён аз саноеи хеле муҳим ба шумор меояд. Он на танҳо баёнгари сифати чизест, балки ифодагари ҳиссиёт, муносибат ва матлабҳои гӯянда низ мебошад. Масалан, аз 98 тавсифе, ки дар мавриди «маъшуқа» омадааст, ҳар кадом вазифае дорад: бархе барои тасвири зоҳир: *бунафшаҷаъд, парирӯй, паричеҳра, хуршедчеҳра, сарвқад, суманбар, симдандон, лоларух, мушкинимӯй, ёсуминбар, ёсуминтан, зардгуна*; бархи дигар барои ифодаи сифоти ӯ: *озодатабъ, бадхӯ, бевафо, беҳуда, пургӯй, турушрӯй, дӯзахикеш, сангиндил, шакаришкан, шерхаши, айёр, лашкаришкан, номехрубон, навомӯз* хидмат кардаанд. Аз миёни авсофе, ки дар ин давра шуаро ба қор бурдаанд, калимаҳои зерин басомади бештар доранд: *обдор, ороста, озода, асир, бадеъ, баста, баланд, бемор, бемаза, пок, паст, тобон, тоза, талх, танг, тез, хуррам, хароб, хушк, хандон, дароз, равон, равшан, рост, зард, заррин, зишт, сабз, сапед, сурх, сард, сиёҳ, симин, ширин, шикаста, кабуд, кӯз, гарм, латиф, мушкин, ноб, нагун, нок*. Дар баробари вожаҳои пуркорбурд, баръакс, баъзе калимот хеле кам мавриди истифода қарор гирифта, далолат ба кӯҳнагӣ ё ғаробат доранд: *оҳуфаганд, оҳехта, аҷғаҳан, ашҳаб, пургавна*,

палолак, ҷӯхгин, шахуш, вагиш, ҳаҷир...

Фехрасти тазодҳои шеъри форсии асрҳои IX-X бештар аз 100 ҷуфти мутазодро дар бар мегирад ва аз ин омор ба хулосае метавон расид, ки санъати мазкур дар давраи ташаккули шеър ба забони форсӣ ҷойгоҳи шоиста пайдо кардааст. Бархе аз ин калимаҳои муқобилмаъно ба зехн наздиканд: *охир-аввал, ошӣ-чанг, омада-гузашта, андӯх-шодӣ, боло-паст, бахил-ҷуд, бегона-хеш, пок-палид, падар-фарзанд, талх-ширин, тирамоҳ-навбаҳор, чанг-сулҳ, харгӯш-гург, хубӣ-зишӣ, дард-дармон, дун-шариф, гарм-сард, маънӣ-сурат*. Барҳи дигар шояд дар ҳамон замон роиҷ бошанд, ҷунки вожаи «боз» ба маънии парранда ё бор ба кор рафта, ҳар бор бо вожаҳои нодир муқобил гузошта мешавад:

Боз – тайҳув, боз-ҷуд, боз-чағав, боз-шаҳиш, боз-фарфур, боз-карок.

Тазод мутобиқи низоми муайяне сохта шудааст, ки дар аксари маврид хубе бо сифати нохуб асоси онро ташкил медиҳад, ҷунонки *доно-нодон, дониш-чаҳл, висол-фироқ, шодӣ-ғам, зӯр-заиф, хуб-бад*.

Азбаски бунёди адаби форсӣ бар панду андарз аст, шоирон ба овардани масал ва ҳикмат майли хоса доштанд. Хусусан, дар ашъори Рӯдакӣ, Абӯшакур, Шаҳиди Балхӣ ин санъат басомади зиёд дорад. Ҷунончи, «Макун бад ба кас, гар нахоҳӣ ба хеш», «Киро забон на ба банд аст, пой дар банд аст» (Рӯдакӣ), «Ки доно бувад бегумон дар бихишт», «Набошад кас аз раҳнамун бениёз», «Фузун аз гилемат макун пой хеш» (Абӯшакур), «Беадаб бо ҳазор кас танҳост» (Шаҳиди Балхӣ) ва амсоли ин.

Тамсил дар зехни ҳикматпарвари форсибазони ҳамеша мавриди таваҷҷӯҳ буд. Дар асрҳои IX-X адибон на танҳо осори тамсилро ба забони форсӣ баргардониданд, балки худашон низ дар насру назм кӯшиш карданд, ки мазоҳири табиат ва зиндагии ҳайвоноту паррандагонро мисол оваранд ва аз он барои инсон суд ҷӯянд. Дар ашъори Рӯдакӣ, Абӯшакури Балхӣ, Шаҳиди Балхӣ ва Абулаббоси Марвазӣ тамсил ҷун вежагии сабк ба мушоҳида расид. Масалан, Рӯдакӣ мори

газандаро ба сифла монанд мекунад ва маслиҳат медиҳад, ки мардум аз ӯ барҳазар бошанд. Ё худ ҷугде, ки бо боз майли ҳампарвозӣ кунад, пару боли худро мешиканад. Абӯшакури Балхӣ низ ниҳолро кӯдак ва боғбонро тарбиятгари ӯ ҳисобида, вақтро дар тарбия муҳим медонад:

Дарахте, ки хурдак бувад, боғбон

Бигардонад ўро чу хоҳад ҷунон.

Чу гардад калон, боз натвонадаш,

Ки аз кажживу ҳам бигардонадаш.

Талмех дар аҳди Сомониён намоёнгари дониши густурдаи шоирон аз таъриху адаби куҳан ва огоҳии эшон аз қиссаҳои диниву устуравӣ, осори мутақаддимону файласуфон мебошад. Дар шеърӣ ин давра аз лиҳози мавзӯ талмехҳои зерин рӯи кор омадаанд:

1. Устура ва ҳамосаҳои қадимӣ: Рустам, Бежан, Соми Савор, Сиёвуш, илми Ковиён, Фаридун, Нӯзар.

2. Ишора ба қиссаҳо ва китобҳои мазҳабӣ: Иброҳим, Авеста, Аржанги Монӣ, Озар, Юсуф, Ҷабраил, Хизр, Масеҳо, Зулайҳо, Ризвон, Исо, Қобил, кафи Мӯсо, кӯҳи Қоф, Кавсар, киштии Нӯҳ, лайлатулқадр, Марям, Монӣ, Ҳорун.

3. Ишора ба шахсиятҳои таърихӣ: Оли Бӯсуфён, аҳли Хайбар, Борбад, тоҷи Кисро, теги Хайдар, Ҷарир, Зулфиқори Алӣ, Заҳро, Сахбон, Сукрот, Сулаймон, Той, Фалотун

4. Ишора ба қаҳрамонҳои осори адабӣ: чашми Мачнун, ҳотами Той, хотири Мачнун, рухсори Лайло, турраи Лайло, метини Фарҳод, ваҳиномаи Кисро.

Як хусусияти дигари сабки ин давра истифодаи санъати муламмаъ, яъне, ба ду забон, ба тариқи ширу шакар, гуфтани шеър будааст. Дар аҳди Сомониён аксари шуаро забони арабиро хуб медонистанд ва забондонии худро тавассути ишора ба ҳадису оёт ва ё овардани байту мисрае ба забони арабӣ нишон додаанд. Таркиби мисраъ ва абёти арабӣ дар осори бозмондаи аҳди Сомонӣ, аз ҷумла, дар ашъори Рӯдакӣ, Робиа, Бадеи Балхӣ, Шаҳиди Балхӣ ба назар расиданд.

Сабки шуарои номвари давра. Рӯдакиро барҳақ «пири шеърӣ форсӣ», «падари шеърӣ форсӣ», «султони шоирон»

хондаанд ва шоирони зиёди муосир ва пасояндагон аз сабақи
ӯ бахравар шудаанд.

Чунончи, Унсурӣ гуфта:

**Ғазал Рӯдакивор некӯ бувад,
Ғазалҳои ман Рӯдакивор нест.**

Ё худ Рашидии Самарқандӣ фармуда:

**Ғар сарӣ ёбад ба олам кас ба некӯшоирӣ,
Рӯдакиро бар сари он шоирон зебад сарӣ.**

Сабки Рӯдакӣ аз мушаххасоти зерин бархурдор аст:

1. Рӯдакӣ аз аввалин шоиронест, ки дар аксари мавзӯё ва қолабҳои шеърӣ рӯзгори хеш, аз ҷумла, мадҳия, марсия, шикоят, ғазал, қитъа, рубоӣ зӯҳду ваъз, қувваи табъ санҷидааст.

2. Каломи Рӯдакӣ содаву самимӣ аст, ба шарофати муסיқидонии ӯ бар хилофи шеъри ин давра аз ноҳамвориҳо ва сактаҳои вазнӣ дур аст.

3. Ба қавли муҳаққиқон, масалан, Маҳмуди Фарзод (дар мақолаи «Арӯзи Рӯдакӣ») шоир дар 35 вазн шеър гуфтааст, ки 12 вазн ибтиқори ӯст.

4. Бо вучуди ҷой доштани марсияҳо (масалан, дар марги Шаҳиди Балхӣ, Муродӣ) ва қасидаи шиквоияи «Шикоят аз пирӣ» дар маҷмӯъ ашъори Рӯдакӣ рӯҳияи умумии шодигароёна дорад:

**З-омада шодмон бояд буд
В-аз гузашта накард бояд ёд.**

**Ҳар он ки Эзидаш ин ҷаҳор рӯзӣ кард,
Сазад, ки шод зияд ҷовидону ғам нахурад.**

**Бо он ки дилам аз ғами ҳаҷрат хун аст,
Шодӣ ба ғами туам зи ғам афзун аст.**

5. Таваҷҷӯҳ ба панду андарз:
**Замона панде озодвор дод маро,
Замона чун нигарӣ, сар ба сар ҳама панд аст.**

**Ба рӯзи неки касон, гуфт, то ту ғам нахурӣ.
Басо касо, ки ба рӯзи ту орзуманд аст.**

Дар ашъори Рӯдакӣ ирсоли масал хеле зиёд аст: «Киро забон на ба банд аст, пой дар банд аст», «Некбаҳт он касе ки

доду бихӯрд, шӯрбаҳт он ки ӯ нахӯрду надод», «Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ...», «Морро ҳарчанд беҳтар парварӣ, чун яке хашм оварад, кайфар барӣ».

6. Васфи шаробу май:

**Биёр он май, ки пиндорӣ, равон ёкути ноб астӣ
Ва ё чун баркашида тег пешӣ офтоб астӣ.**

**Боду абр аст ин ҷаҳон афсӯс,
Бода пеш ор, ҳарчи бодо бод!**

Қасидаи «Модари май» низ аз аввалин қасоиди ҳамрия дар адабиёти форсӣ аст, ки дар мавзӯи тайёр кардани шароб гуфта шудааст.

7. Забони Рӯдакӣ салису равон аст, фақат ҷо-ҷо нишонаҳои кӯҳнагии сухан, ҷо-ҷо луғоти арабӣ дар он ба мушоҳида мерасад.

Робиаи Балхӣ аввалин шоираи форсизабон аст, ки ашъораш то рӯзгори мо расидааст.

1. Аз ашъори Робиа, ки чун шоираи зуллисонайн маъруф аст, 5 мисраъ ба забони арабӣ ва 106 мисраъ ба забони форсӣ ба даст омадааст. Дар шеърӣ ӯ калимоти нодире чун *тавсан*, *фусусо*, *ҳиял*, *шаҳударух*, *шаҳида*, *зам* ба кор рафтаанд. Инчунин калимаву ибороти *ҳама*, *андар овардам*, *андар осӣ ҳама наёрам шуд*, *андар тоғӣ ҳамешавам*, *андар пинҳон қунанд*, *кош-к*, *қунод*, *мар-маро* нишони қидмат ва кӯҳнагӣ мебошанд.

2. Мавзӯи асосии ашъори Робиа ишқ ва васфи табиат аст.

3. Майли шоира ба ашъори андарзӣ низ зиёд аст:

**Қадаҳ гир чандеву дунё магир,
Ки бадбаҳт шуд он ки дунё гирифт.**

**Тавсанӣ кардам надонистам ҳама,
К-аз кашидан тангтар гардад каманд.**

4. Истифодаи вофири санъати талмех: Аржанги Монӣ, чашми Маҷнун, рухсори Лайло, нақши Озар, сеҳри Монӣ, чашми Одам, лутфи Исо, тоҷи Кисро, малахи заррин, Ҳайдарӣ каррор...

5. Басомади зиёди маҷозу истиора: арӯси боғ, доғи ҳаҷр, хуни дида, жолаи сиришк, моҳи хубон.

6. Афзунии ташбех ва анвои он: *Чаман* – аржанги Монӣ; *Гул* – ранги рухсори Лайло; *Сиришке дар лола* – ақиқин қадах; *Бунафша* – рӯҳбони дини тарсо; *Абр* – чашми одам.

Ҳамчунин дар ашъори Робиа намунаҳои ҷолиби саноеи дигар: таҷнис, ташхис, тарсеъ, тазод, ирсоли масал, таҷоҳули ориф, муламмаъ ба назар мерасад.

Шаҳиди Балхӣ аз шуарои номвари ин давра аст, ки тақрибан 100 байт аз ӯ боқӣ монда. Фарруҳӣ дар васфи ғазалиёти ӯ тавсифҳои «дилоромӣ ва нағзӣ»-ро муносиб дидааст. Забони Шаҳид содаву фасеҳ аст, луғоти арабӣ хеле кам ба кор бурдааст. Ӯ майл ба саноеи ташбех, тақрор, тазоду муқобала, муқобила, ирсоли масал дорад.

Шунидаам, ки бихишт он қасе тавонад ёфт,

Ки орзу бирасонад ба орзуманде.

Ҳазор қабк надорад дили як шохин,

Ҳазор банда надорад дили худованде.

Дар ашъори **Абӯшақури Балхӣ**, ки чанд байте аз «Офариннома»-аш то рӯзгори мо расидааст, мухтассоти сабкии зерин ба мушоҳида расид:

1. Парҳез аз луғоти арабӣ;
2. Фаровонии алифи итлоқ;
3. Таваҷҷӯҳ ба панду андарз;
4. Майл ба тамсилнигорӣ.

Дақиқӣ, ки бо 1000 байти «Гуштоспнома» ва абёти пароканда машҳур аст, мушаххасоти сабқаш чунин аст:

1. Осори қидмат ва қўҳнагӣ дар забон;
2. Майл ба ҳамоса;
3. Таваҷҷӯҳ ба мадҳ (худи шоир мегӯяд, ки мадҳ то ба ӯ урён буд ва ба шарофати ӯ пероя ёфт);
4. Таваҷҷӯҳи махсус ба дини зардуштӣ:

Яке Зардуштвораи орзуест,

Ки пешаш Зандро бархонам аз бар.

Қисой аз шоирони бузурги давраи Сомониён буд, ки нишонаҳои шеършавӣ чунин ба мушоҳида омадааст:

1. Таваҷҷӯҳ ба масоили ташаюъ (шиа);
2. Танқиди мадҳу маддоҳӣ:

**Даст аз ҷаҳон бишӯям, иззу шараф начӯям,
Мадху ғазал нагӯям, мактул қунам тақозо.**

3. Майл ба тасвири зебӣ ва ташвиқи хонанда ба дидани он.

Фирдавсӣ бузургтарин ҳамосасарои эронӣ аст, ки сабки шеъраш махсус буда, дар давоми бештар аз ҳазор сол мунфарида мондааст.

1. Забони Фирдавсӣ қавиву қотеъ аст ва лаҳни ӯ ҳамосӣ. Дар ҳифзи асолати забон кӯшиш кардааст.

2. Рӯҳияи «Шоҳнома» рӯҳияи бешикаст ва пурифтихори эронигаро аст.

3. Ситоиши хирад, некӣ, ростӣ, ҷавонмардӣ, далерӣ.

4. Мавзӯҳои асосии «Шоҳнома» разму базм, ахлоку мавъиза, тамсил ва васф аст.

5. Фирдавсӣ бо фарҳангу адабиёти араб ва аҳодисуривоёти исломӣ ошно буд ва дар «Шоҳнома» аз он донишу огоҳии хеш истифода бурдааст.

6. Ҳузури самимии Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» эҳсос мешавад ва ғоҳе ӯ ошкоро эҳсосоти хешро ифода мекунад: «Дили нозук аз он ояд ба танг...»

7. Лаҳни игроқомез, хусусан дар тасвири размҳо хоси сабки Фирдавсӣ аст.

8. Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» аз санъатҳои лафзӣ эҳтироз варзидааст. Ҳатто дар сурати ба кор бурдани ҷинос, тарсеъ, такрор, иштиқоқ ва ғайра ҳадафи шоир суҳанорӣ ва суҳанбозӣ набудааст.

9. Истифода аз кинояву маҷоз ва тавсифу ташбеҳҳои фаровон дар тасвирсозӣ ва таркиббофӣ.

10. Фирдавсӣ вожаву таркиботи зиёдро бори аввал ба шеър ворид кардааст, ки баъди ӯ дар шеъри форсӣ истиқрор ёфтаанд.

Сарчашмаҳо:

1. Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Ашъор. Ахтарони адаб.—Душанбе: Адиб, 2007.
2. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ.—Душанбе: Адиб, 2007.
3. Бадеъуззамон Фурӯзонфар.—Суҳан ва суҳанварон.—Техрон: Интишороти Хоразмӣ, 1369.

4. Баҳор, Маликушшуаро. Сабкшиносӣ.–Техрон: Интишороти Амир Кабир.–Техрон, 1373.
5. Бертельс Е. Э. История персидско-таджикской литературы.– Москва, 1960.
6. Ғуломризой, Муҳаммад. Сабкшиносии шеърӣ порсӣ. Аз Рӯдакӣ то Шомлу.–Техрон, 1377.
7. Зарринқӯб, Абдулхусайн. Аз гузаштаи адабии Эрон.–Техрон, 1375.
8. Маҳчуб, Муҳаммад Ҷаъфар. Сабки хуросонӣ дар шеърӣ форсӣ.– Техрон: Интишороти Фирдавс.
9. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик (аз давраи қадим то асри XIII).–Душанбе: Маориф, 1987.
10. Нафисӣ, Саид. Таърихи назму наср дар Эрон ва дар забони форсӣ.–Техрон: Интишороти Фурӯғӣ, 1363.
11. Нафисӣ, Саид. Аҳвол ва ашъори Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ.–Техрон, 1385.
12. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-Аҷам. Ҷилдҳои 1-2.–Техрон, 1371.
13. Османов М. Н. Стиль персидско-таджикской поэзии IX-X вв.– Москва: Наука, 1974.
14. Ризозода, Шафак. Таърихи адабиёти Эрон.–Техрон, 1349.
15. Рипка, Ян. Таърихи адабиёти Эрон.–Техрон, 1349.
16. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷилди 1.–Техрон, 1371.
17. Субҳонӣ, Тавфиқ. Таърихи адабиёти Эрон.–Техрон: Интишороти «Заввор», 1386.
18. Фарзод, Масъуд. Арӯзи Рӯдакӣ.–Дар китоби «Ёди ёри меҳрубон» / Бо кӯшиши Алии Дехбошӣ.–Техрон, 1385.
19. Фирдавсӣ. Шохнома.–Маскав, 1960.
20. Шамисо, Сирус. Куллии таърихи сабкшиносӣ.–Техрон, 1378.
21. Шамисо, Сирус. Сабкшиносии шеър.–Техрон, 1380.
22. Шарҳи аҳвол ва ашъори шоирони бедевор / Тасҳеҳи Маҳмуди Мудаббирӣ.–Техрон, 1370.
23. Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ. Бо кӯшиши Аҳмад Идораҷии Гелонӣ.–Техрон, 1370.
24. Шоирони аҳди Сомониён.–Душанбе: Адиб, 1999.

Соли 2007

САБКИ ШЕЪР ДАР АСРҲОИ XI-XII

*(Ин мақола барои китоби дарсии
«Таърихи адабиёт» таълиф шудааст)*

Дар асрҳои XI-XII шеъри форсӣ дар давраи авҷу тамоми худ қарор гирифт. Бо он ки салтанати Сомониён аз байн рафта ва ҷои онро Ғазнавиён гирифтанд ва эшон ба илали туркнаҷод будан табиист, ки ҳаргиз он муҳаббатӣ шавқӣ Сомониёро дар роҳи ташвиқ ва тарвиҷи забон ва адаби форсӣ надоштанд. Бо вуҷуди ин, азбаски парвардаи хонадони Сомониён буданд ва аз фарҳанги беназиру волои онҳо солиёни зиёд баҳравар, зарурати ниғаҳдорӣ ва парастории уламову адабдорон дар дарбори худ ба ҳубӣ эҳсос карданд ва бидуни қасду хоҳиш ба рушду густариши илму адаб роҳ кушоданд.

Мусаллам аст, ки ҳар давраи таърихӣ тағйироте дар тафаккури ҷомеа ворид мекунад ва ба сари қудрат омадани Ғазнавиён бо он ки сиёсат ва афкори ҷомеаро ба самти дигар кашид, сабки адабӣ дар ин аҳд ҳанӯз дучор ба тағйироти шадид нашуда буд. Шуаро сабки аҳди Сомониро асосан идома бахшиданд ва ҳарчанд ки дар асри XI тақрибан 164 шоири форсизабон арзи ҳастӣ кардаанд ва то замони мо ҳудуди 164 593 байт («Шоҳнома» дар ин ҳисоб нест) аз онҳо расидааст, ин абёт шавоҳиди идома ва тақлиду татаббуи сабки Сомониён аст. Аз шоирони соҳибсабки ин замон шоири маддох Унсурӣ, шоири ғазалпардозу тағаззулгӯй Фаррухӣ ва шоири мубтакири мусаммат Манучехри Домғонӣ буданд.

Дар давраҳои баъд, ки Салҷуқӣён ба сари қудрат омаданд, дар сабки шуаро тағйироти бештаре паدید омад. Сабаби он тавсеа ёфтани ҳудуди Эрон ва аз Машриқи Эрон аз Хуросону Мовароуннаҳр ба самтҳои дигар, аз ҷумла Озарбойҷони Ироқ интишор ёфтани шеъри форсӣ буд. Ин тағйирот дар сатҳи забон (мавҷудияти зиёди вожаҳои арабӣ ва омезиши баъзе калимоти туркӣ), адаб (афзунии игроқ дар мадҳ, вуруди ташбеҳоти ҳаёӣ, санъатҳои нозуки адабӣ, ки аз ин пеш иштиҳор надоштанд) ва фикр (андешаҳои мазҳабӣ, вуруди

ирфон, пайдоиши адабиёти сӯфиёна ва ғайра) ба вучуд омад ва бадехист, ки муҳити ҷугрофӣ, забону лаҳҷаҳои он, вазъи сиёсӣ адабии ҳар ҳавза хусусиятҳои муштаракero ба бор овардаанд.

Шоироне буданд, ки ҳатто дар давраи Салҷуқӣ низ бо сабки давраи Сомонӣ ва ибтидои давраи Ғазнавӣ гароиш доштанд ва ҳамон соданависиву фасеҳбаёнро асоси кори худ қарор дода буданд, ҳарчанд ҳар кадоми онҳо дар анвое ё равияе дасти дарозтар доштанд. Чунончи Абӯсаиди Абулхайр дар рубоиёти сӯфиёна, Боботоҳири Урён дар дубайтиҳои ошиқона ва орифона ба лаҳҷаи мардумӣ, Фаҳриддин Асъади Гургонӣ дар достони ғиной («Вис ва Ромин»), Азрақии Хирравӣ дар ташбеҳоти ҳаёӣ дар ғазалҳо, Қатрони Табрeзӣ дар татаббӯи сабки Рӯдакӣ, Муиззиву Ломей дар борикандешӣ ва афкори ирфониву фалсафӣ дар тақлид ба Фаррухиву Унсурӣ, Носири Хусрав дар қасоид, ашъори мазҳабӣ ва фалсафӣ, дар авзони сангин ва қавофии мушқил, дар маҷмӯъ ҳамагӣ пайравии шеърӣ шуарои аҳди Сомонӣ буданд.

Дар поёни қарни XI як зумраи бузурги шоирон бо роҳу равиши хоси худ ба майдони шеър ворид шуданд, ба мисли Масъуди Саъд, Абулфараҳи Рунӣ, Саной, Саид Ҳасани Ғазнавӣ ва дигарон, ки ҳар кадом пайравони худро пайдо карданд. Чунончи, таъсири сабки Абулфараҳи Рунӣ ба сабки Анварӣ, ки ба лаҳни муҳовара буда, пур аз луғати арабиву истилоҳоти фаннист, ҷои шак надорад. Ё худ Саной, ки андешаҳои сӯфиёнаву зоҳидонаи худро бо ҳикмат даромехт ва дар қолаби қасидаву ғазал ва манзумаҳо рехт, як гурӯҳи шоиронро аз пайи худ бурд. Ҳатто бузурғтарин адибоне, ки аз ақиби ӯ омаданд, Ҳоқониву Низомӣ ва Аттору Мавлавӣ аз таъсири ӯ барканор намондаанд, ҷӣ расад ба нафарони дигаре чун Ҷалолиддини Муҳаммад ибни Абдураззоқ ва Қивомии Розӣ, ки дар ашъорашон тақлиди Саной басо равшан падид омадааст. Дар мавриди Ҳоконӣ ва Низомӣ, ки ҳарду ҳам устодони бузург ва соҳибсабк ҳастанд ва роҷеъ ба сабку салиқаи хос ва нотақрори худ ҳарду ҳам ишораҳои доранд, тавзеҳи махсусе бояд. Чунончи, Ҳоконӣ гуфтааст:

**Маро шеваи хоси тоза - сту дошт,
Ҳамон шеваи бостон Унсурӣ.**

Ё худ Низомӣ истиқлоли ҳешро дар маъниву баён чунин арз мекунад:

**Орияти кас напазируфтаам,
Он чи дилам гуфт, бигӯ, гуфтаам.**

Ин шуарои номвари Озарбойҷон мактаби Саноиро гузашта, дар баёни ҳикмат ва маъниҳои орифонаву зоҳидона шогирд ва пайрави ин мактаб мондаанд. Ба чуз ин ду нафаре, ки номашон зикр шуд, дар Шимолу Фарбии Эрон – Озарбойҷон шуарое монанди Абулаълои Ганҷай, Фалакии Шарвонӣ, Муҷириддини Байлақонӣ бо сабку салиқаи хоси худ, муштамил бар шеваву лаҳни озарӣ мутамойиз аз лаҳни адабии Хуросону Мовароуннахр, истифодаи вофири вожаҳои арабӣ ба майдони шеър по гузоштанд ва маркази адабии худро ташкил додаанд.

Ҳавзаи дигари адабие, ки дар ин давра иштихор дошт ва шоирони соҳибсабкero рӯи кор овард, ҳавзаи Ироқ буд. Дар Исфохону Ҳамадон ва Рай шоироне мисли Ҷамолиддин Муҳаммад ибни Абдураззоқи Исфаконӣ, Асирии Ахсикатӣ, Ашҳарии Нишопурӣ, Заҳириддини Форӯбӣ дар ҳамин ҳавза тарбият гирифтаанд.

Инак, ба вазъи умумии шеър ва сабки шуаро дар асрҳои XI-XII ошноӣ пайдо кардем ва алҳол мушаххасоти сабки назми ин асрҳоро, ки ба аҳди Ғазнавиёну Салҷуқӣ иртибот дорад, ба таҳлилу таҷзия мекашем. Маълум мешавад, ки сабки шеър дар асрҳои XI-XII дар се самт пеш рафтааст.

1. Идомаи сабки хуросонӣ. Ин сабк дар аҳди Ғазнавиён пурра имтидод ёфта ва дар давраи Салҷуқӣ низ баъзе пайравони худро пайдо кардааст.

2. Сабки байнобайн, ки онро сабки давраи Салҷуқӣ низ меғӯянд.

3. Сабки Озарбойҷонӣ.

Дар давраи Ғазнавиён сабки Хуросонӣ идома дошт, вале дар қисм бо давраи Сомониён ба баъзе тағйирот рӯ ба рӯ омада буд. Масалан, аз назари забон дар ин давра шоирон бештар луғати арабиро ба кор бурдаанд ва баръакс истифодаи калимоти

кадими форсӣ камтар шудааст.

Аз назари фикрӣ меҳвари асосии шеър мадҳ будааст ва табиист, ки он голибан дар қолаби қасида гуфта мешуд. Дар қасидасарой ба тағаззул – тасвири маъшук ва табиат низ аҳамияти бештар додаанд. Дар мазмунсарой ва маъниофаринӣ тавачҷӯх ба маънихои мазҳабӣ, аз ҷумла маърифати ислом, дини масеҳӣ, зардуштӣ, тасвириҳои «турк», «санам» ва ғайра афзоиш ёфт.

Аз назари адабӣ бар илали рушди мадҳ игроқ ба ҷои аввал омад. Бунёди аксари тасвириҳо бар ташбеҳҳои хос буд, вале ба тадриҷ ташбеҳҳои маҳсус ба маъкул (яъне, ташбеҳҳои зеҳнӣ, ки бар ақл асос ёфтаанд) ва ташбеҳҳои ҳаёлий рӯ ба афзоиш доштанд. Агар дар давраи Сомониён ташбеҳҳо бештар тафсилӣ, яъне, тӯлонӣ бошанд, дар давраи Ғазнавиён онҳо кӯтоҳтар шуданд. Дар ташбеҳсозӣ шоирон аз шеъри араб баҳра ҷустанд.

Чунонки ишора шуд, дар давраи Ғазнавиён сабки хуросонӣ идома пазируфт ва ҳарчанд ки Ғазнавиён – парвардаи хонадони Сомониён бо шеърро фарҳанг ҳу гирифта буданд, миёни Сомониён ва Ғазнавиён тафовути ҷиддӣ низ вучуд дошт. Нахуст, Ғазнавиён туркнаҷод буданд, бинобар ин, рӯҳияи онҳо ҳаргиз эронгаро набуд ва ҳар чизе ки дар санои эронӣ гуфта мешуд, боиси ғазаби онҳо мегардид. Таҳқир шудани Фирдавсӣ ва қимат пайдо накардани «Шоҳнома»-и ӯ низ ба ҳамин далел аст. Баъдан, Султон Маҳмуд ба тарвиҷи дини ислом аҳамияти хоса дод ва ба густариши забони арабӣ дар қаламрави эронӣ роҳ кушод. Девондорӣ, ки дар замони Сомониён бо забони форсӣ буд, ба забони арабӣ гардонида шуд ва донишмандону шоирони арабидоне, чун Байҳақӣ ва Манучехрӣ эътибори зиёд пайдо карданд. Дар мадрасаҳо низ омӯзиши забони арабӣ ва фунуни динӣ дар бунёди барномаи таълим гузошта шуд. Солисан, мадҳ дар замони Сомониён метёри худро дошт ва шоирон дар ситоиши мамдӯҳони худ аз ҳад зиёд по намегузоштанд. Аммо Ғазнавиён, ки ба қасди кишваркушоӣ паёпай ба кишвари Ҳиндустон ҳамла меоварданд ва аз шуаро талаб доштанд, ки пирӯзҳои эшонро мадҳу ситоиш кунанд, барои қасидаҳои ифротгароёна силаи зиёд медоданд. Чунонки, Масъуд, мутобиқи гуфти Байҳақӣ, дар рӯзи иди Рамазон ба шоир Зайнабӣ панҷоҳ ҳазор дирам, ба Унсурӣ ҳазор дирам ва ба шоирони дигар низ бист ҳазор дирамӣ ҳадя

дод. Дар баробари ин, Ғазнавиён душманони маънавии худро гирифтори ҷазои саҳт мекарданд. Чунончи, муносибати онҳо ба Фирдавсӣ, ки дар пиронсолӣ аз таъқиби онҳо дар гурез буд, Абӯрайҳони Берунӣ, ки аз кӯшк сарозер афканда шуд ё Масъуди Розӣ, ки ба илали андарз гуфтанаш ба шоҳ ба Ҳиндустон бадарға шуд, дар таърих машҳур аст.

Баъди шикаст додани Масъуд дар Марв Салчуқиён ба Эрон тохтанд ва пирӯзӣ ба даст оварданд. Ҳарчанд ки онҳо бо хатту забони форсӣ ва фарҳанги эронӣ ошно набуданд, вусъати ҷуғрофии кишвари форсизабонон ва ихтилофи лаҳҷаҳо ба тағйири сабк ва забони шеър дар ин давра мусоидат намуд. Чунончи, Қатрони Табретӣ бо он ки ба форсӣ шеър мегуфт, бо лаҳҷаи Хуросон ошно набуд ва дарки матлабҳои шуарое чун Мунчик ва Дақиқӣ барои ӯ мушкул буд. Ё худ Биндори Розӣ ва Алиӣ Пирӯза ба лаҳҷаи табарӣ, Бобо Тоҳир ба лаҳҷаи ҳамадонӣ шеър мегуфтанд.

Забони пайравони сабки хуросонӣ. Дар аҳди Ғазнавиён кӯҳнагиҳои забонӣ ва вожаҳои маҳҷури форсӣ, ки дар шеъри давраи Сомониён фаровон ба кор мерафт, хеле коста гардид. Шоирон ба интиҳоби алфоз таваҷҷӯҳи бештар зоҳир намуда, вожаҳои хушоянӣ ва ғушнавозро барои шеърҳои хеш пазируфтанд ва ҳамин раванд боиси ривож ёфтани бахрҳои хушояндӣ арӯзи Аҷам ва санъатҳои лафзӣ гардид. Бо вучуди ин, нишонаҳои қидмат дар шеъри форсии ин давра боқӣ монд, ки баъзе нишонаҳои ҷунин аст:

— истеъмоли «кучо» ба маънии «ки»:

**Ҳар он гаҳ кучо оварад порсиро,
Намонад ҳаме бо касе порсӣ.**

Зайнабии Алавӣ

— овардани «эдун», «эдар»:

**Ту нагуфти маҳ ба ҷӣ монад, ки ман эдун гуфтам,
Ки ба маҳ монаду маҳро зи ситора лашкар.**

Фаррухӣ

— истеъмоли «або», «абӣ», «атар»:

**Ба об андар або дарё адили,
Ба тоб аз оташи дӯзах бадилӣ.**

Қатрон

- алифи итлоқ.
- овардани вои атф дар оғози байт ё мисраи дувуми он.
- хуруҷ аз авзони арӯзӣ.

– баргузидани баҳрҳои ғариб ва номаънус, ки дар асрҳои баъд аз миён рафтаанд. Масалан, Носири Хусрав ба ин гуна баҳрҳо таваҷҷӯҳ дошт. Ба қавли Муҳаммадҷаъфари Маҳҷуб аз 261 қасидаи Носири Хусрав 59 қасида дар авзони ночӯр суруда шудааст.

- Табдили ҳаракатҳо ба ҳаракатҳои дигар.
- Таҳфиф.

Дигар аз хусусиятҳои забони шеъри аҳди Ғазнавиён нуфузи вожаҳои арабӣ аст, ки нисбат ба давраи Сомониён хеле бештар шудааст. Дар иртибот ба ин масъала метавон аз таҳлили омории Муҳаммад Ғуломризоӣ ёдовар шуд, ки мувофиқи он дар як қитъаи Дақиқӣ аз 84 калаима 14 вожа арабӣ аст, дар қасидаи Унсурӣ аз 97 вожа 25 вожаи арабӣ, дар қасидаи Фарруҳии Сиистонӣ аз 77 калаима 20 калаима арабӣ аст. Аз миёни шуарои аҳди Ғазнавиён каламаҳои арабӣ зиёдтар аз ҳама дар ашъори Манучехри Домгонӣ ва Носири Хусрав дучор меоянд.

Ин ҷо як нукта афзуданист, ки (ин нуктаро Муҳаммади Ғуломризоӣ низ таъкид кардааст, 4, с. 115) дар ҳамаи шеърҳо миқдор ё таносуби вожаҳои форсиву арабӣ гуногун аст. Чунонки майлу рағбати Манучехрӣ ва Носири Хусрав ба вожаҳои арабӣ дар баъзе қасидаҳо чандон назаррас нест, аммо дар маҷмӯъ тақрибан 20 дар сади вожаҳои ин ду шоир арабӣ мебошанд.

Яке аз вежагиҳои шеъри ин давра ташдиду таҳфиф ва дароз талаффуз кардани садонокҳои кӯтоҳ мебошад.

Ҳамчунин, чи хеле ки дар давраи Сомониён низ ба мушоҳида расид, ноҳамгунӣ дар авзони арӯз ханӯз ҷой дорад. Забони шеъри ин давра бо содагии худ имтиёз дорад. Дар ин давра низ салобати сухан боқӣ мондааст ва намунаҳои фарру шукӯҳи забон ва шеъри ин давраро дар ашъори Носири Хусрав ё қасидаҳои Унсурӣ метавон пай бурд.

I. Вежагиҳои адабӣ.

1. Муҳимтарин қолабҳои шеъри ин давра қасида (шуарои қасидапардоз Унсурӣ, Фарруҳӣ, Манучехрӣ, Носири Хусрав),

маснавӣ («Вис ва Ромин»-и Фахриддини Гургонӣ, «Гаршоспно-ма»-и Асадии Тӯсӣ, «Варқа ва Гулшоҳ»-и Айюкӣ), рубоӣ (Унсурий, Хайём), мусаммат (Манучехрӣ), тарҷеъбанд (Фаррухӣ Сиистонӣ), дубайтӣ (Бобо Тоҳири Урён) мебошанд.

2. Санъатҳои бадеӣ нисбат ба давраи Сомониён дар ин давра аз нигоҳи танаввуъ ва миқдор бештар шуданд. Таваҷҷӯҳи бештар ба ташбеҳ ва истиора аст ва анвои ташбеҳи маҳсус ва малмус (ташбеҳҳое, ки замина бар воқеият ва зухуроти ба чашм аён) гобилият доранд, гоҳ-гоҳ, масалан, дар ашъори Унсурий ва Азракӣ ташбеҳҳои ғайримаҳсус низ ба назар мерасанд.

Аз санъатҳои лафзӣ тарсеъ ва таҷнис истифодаи вофир доранд. Доираи талмехот низ дар шеъри ин давра васеътар шудааст. Шоирон аз дostonҳои миллий ва қиссаҳои динӣ зиёд суд чустаанд. Баъзан ба мазомини арабӣ низ рӯ оварда, онро ба шеъри форсӣ ворид кардаанд. Хусусан, Манучехрӣ ва Ломей, ки ба шеъри араб хуб балад буданд, дониши худро дар баҳраҷӯӣ аз шеъри араб ба кор бурдаанд.

Дар тағаззулоти шеъри ин давра бештар тавсифи табиат, хамрия ва васфи маъшук ба мушоҳида мерасанд.

Дар ашъори шуарои ин аҳд луғз чун тавсифи чизе ҷойгоҳи маҳсус дорад.

Радиф дар шеъри ин давра сода аст ва аксар радифҳои феълӣ ҳастанд: *кунӣ, буд, шавад, нест, бошад, гардӣ, ту, ҳамебинам, ояд, дорӣ* ва ғайра. Қадимтарин радифи исмӣ бо калимаҳои «Муҳаммад» ва «Алӣ» бори нахуст дар қасидаҳои Носири Хусрав дар аҳди Ғазнавиён рӯи кор омадаанд.

Дар шеъри қарни ёздаҳум таъсири баъзе илмҳо, аз ҷумла нучум, тиб, ҳикмат ба мушоҳида мерасад. Чунончи, дар девони Манучехрӣ мабной суварӣ хил бар нучум (ситорагон), Унсурий ва Носири Хусрав бар фалсафа ва ҳикмат, ҳамчунин бар маълумоти тибӣ ва динӣ қарор гирифтааст.

II. Веҷагҳои фикрӣ.

Шеъри давраи Ғазнавиён, чунонки дар давраи Сомониён буд, ханӯз ҳам хусусияти бурунгарой дорад, яъне, шоирон ханӯз ба ботини хеш ва ҳиссиёти равониву отифии хеш мутаваҷҷеҳ нестанд. Онҳо ба тасвири зоҳир аҳамияти бештар медиҳанд ва

аз ҷаҳон шодӣ мечӯянд. Яъне, шеърӣ ин даврон дар маҷмӯъ ашъори сурурангез ва шодиафзо аст ва мақоми шоир низ дар ҷомеа чун шахси барангезандаи эҳсосоти хурсандиву сурур пазируфта мешавад.

Шуарои қасидапардоз дар ситоиши бузургии салотин ва пирӯзиҳои эшон дар маҷолиси пуршукӯҳ ва нишастҳои дарбориву идҳову маросимҳо шеърӣ худро кироат мекарданд, ки ҳатман ба ҳолати хуззор бояд мутобиқ ва созгор меомад. Чунончи, бунёди рубоӣёти Хайём бар фалсафаи ҳастӣ ва ғанимат будани умр аст, ки бояд онро хуш гузаронд. Дар ин миён танҳо Носири Хусрав шоири ваъз ва зӯҳд аст, ки ба ҷаҳон ва тамоми олами ҳастӣ бо диди мазҳабӣ менигарад.

Муҳимтарин хусусиятҳои шеърӣ шоирони соҳибсабки ин давр чунин ба назар мерасад:

Унсурӣ дар қасидапардозӣ дасти дароз дорад ва қасидаҳояш ғолибан ба лаҳни ҳамоса суруда шудаанд.

Дар ашъори Фарруҳӣ ҷанбаи гинӣ пурқувват аст ва ӯ устои тағазул аст. Шеърӣ ӯ аз покизагиву содагии шахсияти ғӯяндааш дарак медиҳад ва дур аз истилоҳоти фаннӣву фазлфурӯшист. Ба калимоти ғарибу нодир таваҷҷӯҳ надорад.

Манучехрии Домғонӣ дар тасвирсозӣ устои мусаллам аст. Дар қасидаҳояш аз лугат ва мазомини арабӣ зиёд истифода кардааст. Қадимтарин мусаммати мусаддас ба қалами ин шоири навоар мансуб аст. Дабир Сиёқӣ ўро шоири «тасвирҳо ва шодиҳо» номидааст, ки як навъ ишораест ба рӯҳияи умумии шеърӣ Манучехрӣ ва ҳунари ин шоир дар тасвирпардозӣ. Тасвирҳои зебову нотакрорӣ ӯ дар васфи табиат асосан бар ташбеҳ устувор ҳастанд. Чунончи, дар қасидае тасвири қатраи боронро дар 27 байт бо ташбеҳ тавсиф намудааст.

Абӯсаиди Абулхайр шоири рубоисаро аст, ки забони шеъраш аз вожаҳои қадим борвар шудааст. Рубоӣҳои ошиқона ва орифона мегӯяд. Ба санъатҳои бадеӣ майл надорад ва шеъраш содаву бепероа аст.

Дар қолаби дубайтӣ Боботоҳири Урён шӯҳрати зиёд дорад. Боботоҳир аз фарҳанги омма ва забони муҳовараву лаҳҷаи Ҳамадон фаровон ба кор бурдааст, ки ҳамин аносир вежагии

сабкахро ташкил додаанд.

Фахриддини Гургонӣ маснавии «Вис ва Ромин»-ро аз паҳлавӣ ба форсии дарӣ баргардонидааст. Ин асар қадимтарин достони ошиқона аст, ки дар забони мо ба лаҳни содаву фасех навишта шудааст.

Шоири дигари маснависаро Асадии Тӯсӣ «Гаршоспно-ма»-ро дар сабки «Шоҳнома» ба забони форсӣ даровардааст. Аз нуқтаи назари истифодаи вожаҳои куҳан Асадии Тӯсӣ дасти қавӣ дорад. Ӯ шоири луғатдон аст ва қадимтарин луғати форсӣ, ки то замони мо расидааст, ба қалами ӯ тааллуқ дорад.

Қатрони Табретӣ аввалин шоирест, ки дар ҳавзаи Озарбойҷон ба забони форсӣ ва сабки хуросонӣ шеър гуфтааст. Та-таббӯи сабки Унсурӣ ва Фаррухӣ кардааст. Бо вучуди он ки Носири Хусрав аз ноогоҳии ӯ аз луғати лаҳҷаи хуросонӣ сухан ронда ва Асадии Тӯсӣ сабаби таърифи «Луғати Фурс»-ро мушкилоти шуарои Табрет дар фаҳми калимоти форсӣ гуфтааст. Шеъри Қатронро аз ашъори Рӯдакӣ фарқ кардан хеле мушкил аст ва ба қавли муҳаққиқон сурудаҳои онҳо махлут шудаанд.

Носири Хусрав шоири бузурги қарни панҷуми ҳиҷрӣ, бо равиши хоси фикриву адабӣ ва вежагиҳои сувариву забонӣ бар шуарои замони худ имтиёз дошт. Дар тафовут бо эшон назари махсусе ба шеърӯ шоирӣ дошта, аз тағаззул ва таблиғи рӯзгори пурнишот канора мечуст ва дар қасоиду қитъаот, тамсилоту маснавихояш зӯҳду дин, ақлу хирад, фазлу ҳикмат ва рӯҳу ҷонро ситоиш мекард.

Ҳарчанд ки дар даврони аввали Салҷуқиён зиндагӣ кард, услуби баёнаш ғолибан аз даврони Сомониён моя гирифта, шеъраш содаву бениқоб, мазоминаш возеҳу равшан, сабкахи ги-роиш ба оҳанги даъватдоранд. Дар бархе ашъораш аз Рӯдакӣ ва бештар аз Кисой истиқбол намудааст.

Носири Хусрав бузургтарин гӯяндаи навъи махсуси қасоид – мадеҳаҳоест, ки мамдӯҳашон ашхоси баргузидаи даврон набуда, балки инсонҳои ҳудогоҳе ҳастанд, ки сафар ба ботини худ доранд. Аз назари шоир, танҳо афроде, ки аз пайи ризои ҳақ ҳастанд ва зӯҳду ибодат, адлу дод, илму хирад, накӯкориву накӯгиро пешаи худ кардаанд, шарафи инсон буданро доранд.

Аҳли ҷаҳлу хобу хӯр ба мисли хару гов ҳастанд. Аз ин рӯ, дар мавриди ин тоифаи мардум, ки каззобу наммом, хоину палид, лаиму ҷоҳил, нодону бадгӯянд, шоир калимоти ҳайвон, хар, гов, бақар, девро зиёд ба кор мебарад.

Мавзӯоти асосии ашъори Носири Хусрав ситоиши хирад ва ишора ба зудгузар будани зиндагӣ, бақо надоштани ҷаҳон ва мазаммати он чун арӯси фиребгари шавҳаркуш ё модари бадмехр, ногузир будани марг ва ҷамъ овардани зоди сафари инсон аст.

Мухотаби аксари ашъори Носири Хусрав шахси дувуми танҳо – «ту» аст ва байти матлаи ин навъ шеърҳо бо нидои «эй» оғоз меёбад. Шоир бештар ба ҷавонписарон, гоҳе ба аҳли ҷаҳон, баъзан ба пирони умрфарсуда ва дар як микдор шеърҳо ба фалак, ҷаҳон, дил ва Худованд муроҷиат мекунад. Дар аксари ин навъ шеърҳо вожаҳои панд, ҳикмат, масал, сухан, калом, дониш, ҳуш, ақл, хирад, тан ва ҷон ба вофир ба кор рафтаанд.

Носири Хусрав мутафаккири камназирест, ки аз нучуму фикҳ, фалсафаву риёзӣ, таъриху ҷуғрофия ва фунуни дигар огоҳии комил дорад ва ин дониши ӯ дар ашъораш инъикос ёфтааст: Қуръон ва ҳадис, амсолу ҳикам, тасвири хуршеду моҳ, бурҷу ситораҳо, номҳои донишмандони Юнону Рими қадим, Арабу Аҷам, подшоҳону вазирон ва ғайра зиёд ба кор рафтаанд.

Саросари девони Носири Хусрав пур аз панду ҳикмат аст, ки муҳаққиқин теъдоди онро бештар аз 800 адад баршумурдаанд, вале аз эҳтимол дур нест, ки хеле зиёдтар бошад.

Аз саноеи бадеӣ дар ашъори Носири Хусрав ғолибан тавсиф, ташбеҳ, истиора, тамсил, талмех ва тазоду муқобала мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Носири Хусрав мӯътақид аст, ки рисолати суханвар на дар мадҳу ситоиши баргузидагони олам, балки дар ҳидояти инсон ба роҳи ҳақ аст. Ин аст, ки дар шеъри ӯ васфи мамдӯх ё маъшук ҷой надорад ва дар нақӯиши шуарои маддоҳ суханҳои таҳқиромезу тунд ба кор бурдааст.

Яке аз нишонаҳои сабки Носири Хусрав мавҷудияти абёти фаҳрия аст, ки ба қавли донишмандон, дар он замон касе дар ин поя шеъри ифтихорӣ нагуфта буд.

Манзумаҳои кӯтоҳи «Рӯшноинома» ва «Саодатнома», ки ба гурӯҳи маснавиҳои ҳикматомез дохил мешаванд, бардоште аз маснавиҳои мутақаддимон Рӯдакиву Абӯшакур ва Масъуди Марвазӣ доранд ва дар баҳри ҳазачи мусаддаси максур (махзуф) гуфта шудаанд. Ашъори дигари шоир дар баҳрҳои мухталифи арӯз, ғолибан дар баҳрҳои сангин ба қалам омадааст.

Нишонаҳои дигари сарфиву нахвӣ ва овоии сабки ашъори Носири Хусрав чунинанд:

1. Истифодаи калимаву таркиботи арабӣ.

2. Истифодаи вожаҳои қадимии форсӣ, ки дар ашъори давраи Сомониён роиҷ буданд: эро, азеро-к, мар, мечихоҳад, менадонӣ, дарюш, алфанҷ, ниюшидан, ҳоҷ, шахудан, андархур, шағаб, анзал ва ғайра.

3. Истифодаи шумораҳо бо исм: ду чиз, чор унсур, нӯҳ чарх, ҳафт ахтар.

4. Ҳамовоии калимот ва ягонагии *ҳарфҳои сомити* оғози калимоти байт:

**Гашт бар ман рӯзу шаб чандон ки гашт аз гашти ӯ
Мӯи ман монанди рӯзу рӯзи ман монанди шаб.**

Ё:

**Ба чашми ниҳон бин ниҳони ҷаҳонро,
Ки чашми ҷаҳонбин набинад ниҳонро.**

5. Такрори калимот дар оғози мисраъҳои паёпай барои тақвияти фикр: гаҳ-гаҳ, на-на, дигар-дигар, яке-яке ва ғайра.

Ҳамин тариқ, муҳимтарин нишонаҳои сабки ашъори Носири Хусрав, ин аст, ки ӯ бунёди фикрии шеърӣ худро бар ақоиди исломӣ ва ахлоқу ваъз ниҳодааст. Ба ашъори ошиқона ва ғазал назари манфӣ дорад. Аксари вазнҳои арӯзие, ки ба қор бурдааст, авзони сангин ва номатбуъ буда, қофияҳои низ мушқилтар аз қавофии ҳамқаламон аст. Бештар ба Кисоӣ пайравӣ кардааст, ашъори фалсафӣ мегӯяд ва гоҳе дар васфи табиат низ шеър гуфтааст.

Сабки байнобайн ё сабки аҳди салҷуқӣ. Шуарое, ки сабақшон байни сабки хуросонӣ ва ироқӣ қарор дорад, бо назардошти афзалияти хусусиятҳои ин ё он сабақ маъмулан ба яке аз ин сабақҳо шомил дониста мешаванд. Ба ин маънӣ, давраи

оғози таҳаввулоти сабкро дар асри XII як идда муҳаққиқон, аз ҷумла, Сируси Шамисо «сабки байнобайн» ном гузоштаанд ва ин сабк аз пайванди сабкҳои хуросонӣ ва ироқӣ рӯи қор омадааст. Намояндагони сабки байнобайн Саной, Хайём, Абулфараҷи Рунӣ, Амъақи Бухорой, Заҳири Форёбӣ, Ҷамолӣддини Исфаҳонӣ, Асирии Аҳсикатӣ, Абулвосеи Ҷабалӣ, Анварӣ, Масъуди Саъди Салмон ва дигарон буданд, ки талошҳои дар тағйири баён ва бадеъ доштанд.

Дар шеърӣ ин давра ишораву талмехот зиёдтар шуд, шоирон бештар аз дониши худ дар фунуни мухталиф, аз он ҷумла тиб, нучум, маърифати исломӣ ва аҳодиси динӣ истифода бурданд. Дар мавриди забон дар қиёс бо сабки хуросонӣ, шеър аз содагиву равонӣ ва равшании маъно батадриҷ ба мушкилбаёнӣ майл пайдо кард. Басомади вожаҳои арабӣ бар ивази вожаҳои форсӣ рӯ ба афзоиш ниҳод. Ҳарчанд ки қолаби аслии забон боз ҳам ба мисли қолабҳои забони давраи хуросонӣ буд, вале тағйироте дар сатҳи овой ба амал омад. Аз он ҷумла, қолабҳои, ки дар сабки хуросонӣ қабул ва роиҷ буданд, дар ин давра ба танқид рӯ ба рӯ шуданд. Масалан, Шамси Қайсӣ Розӣ дар «ал-Мӯъҷам» дар қатори хатоҳои шеър овардани алифи итбоъ (масалан, ҳаргизо), дароз кардани садонокҳои кӯтоҳ (сухун), истифодаи «або», «абе», «абар», мушаддад кардани муҳаффаф ва баръакс (Умари Хайём ва Абулаббос), ҳазфи ҳуруф, тағйири шакли калимаҳо (нилуфал ба ҷои нилуфар) ва ғайра.

Муҳимтарин хусусиятҳои сабки байнобайн дар сатҳи фикрӣ чунин аст:

1. Ишора ба илмҳои мухталиф: нучум, тиб, тафсир, фикҳ.
2. Ишора ба Қуръону ҳадис ва зарбулмасалҳои арабӣ.
3. Ишора ба низоъҳои мазҳабӣ, аз ҷумла миёни мӯътазила ва ашъарӣён.
4. Эътироз ва рӯй тофтан аз таърихи пеш аз ислом ва шоҳони аъзам.
5. Баробар донишани шоирӣ ва гадоӣ.
6. Шикоят аз беқадрии шуаро ва фузало.
7. Шикоят аз вазъи иҷтимоӣ ва ришаву фасод.

8. Шикоят аз туркон ва турктозӣ.

9. Ҳачви шоирон ҳамдигарро.

10. Пайдо шудани шеъри ирфонӣ ва панду андарзгӯӣ дар ин замина.

11. Ифтихор аз хунар ва дониши худ.

Дар сатҳи адабӣ низ якчанд вежагӣ махсуси ин давра мебошад.

1. Ба авҷи худ расидани якчанд анвои адабӣ: аз он ҷумла рубоӣ дар ашъори Умари Хайём, қитъаву қасида дар шеъри Анварӣ.

2. Ба вучуд омадани ашъори ирфонӣ (Саной), ҳабсия (Масъуди Саъди Салмон), шеъри ҳачву ҳичо (Сӯзанин Самарқандӣ).

3. Ба кор гирифтани радифҳои дароз ва мушқил.

4. Истифодаи зиёди муболиғаву иғроқ ва ғулув дар васфи мамдӯх.

5. Рушди босуръати жанри ғазал.

6. Таваҷҷӯхи бештар ба санъатҳои бадеӣ ва воситаҳои баён.

7. Мушқил шудани дарки шеър ва ба шарҳ эҳтиёҷ пайдо кардани он.

Маъруфтарин шуарое, ки дар ташаккули сабки ироқӣ саҳм доштанд, вале дар осорашон ҳанӯз нишонаҳое аз сабки хуросонӣ боқӣ монда буд ва ибтикороте, ки эшон дар тағйири ин сабк кардаанд, ба тариқи зерин метавон матраҳ кард:

Ҳаким Саной, ки дар анвои қасидаҳову ғазал ва маснавӣ дасти аввал дошт, бори аввал дар адабиёти форсу тоҷик матолиби ирфониро ба андозае ҷиддӣ ба шеър ворид кард, ки он мӯҷиби ташаккул ёфтани чараёни махсусе дар шеъри форсӣ гардид ва нақши қалами ӯ дар таърифоти як иддаи бузурги шоирон, аз ҷумла Аттору Шамси Табретӣ, Усмон Мухторӣ, Саидҳасани Ғазнавӣ, Ҷамолиддини Исфаконӣ, Камолиддини Исмоил, Мавлавӣ ва баъдан дар ашъори Саъдиву Ҳофиз низ муассир гардид. Ин ҷо қобили тазаккур аст, ки қабл аз Саной низ шуарое аз қабиле Абӯсаиди Абулхайр, Абӯалии Даққок, Юсуфи Омирӣ ҳанӯз дар асри X рубоӣҳои сӯфӣна гуфтаанд ва

дар асри XI Абдуллоҳи Ансорӣ ашъори ирфонӣ гуфт ва баъдан Аҳмади Ғаззоли ва Айнулкузот низ даст ба осори ирфонӣ задаанд. Аммо хидмати Саной дар он буд, ки дар бофт ва такмили ин чараён таъбирҳо ва таркибҳои тозаву бесобиқаи зиёд ва як навъ шеваи озодандешиву озодфикриро, ки аз қолабҳои мумаъмулии шеър убур мекард, пеш гирифт.

Махсусияти шеъри Саной дар ишора ба оёту ҳадис, баёни матолиби шаръӣ ва ахлоқӣ, шинохти афзалияти ақл ва илм (дар ҳоле, ки дар шеъри ирфонӣ ишқ аз ақлу илм бартар доништа мешавад), зухур мекунад. Масалан мегӯяд:

Ҳарчи дар зери чарх неку баданд,

Хӯшачинони хирмани хираданд.

Ҳарчанд гоҳе «ишқ бартар зи ақлу аз ҷон аст» мегӯяд, мутмаин аст, ки:

Ақл дар кӯи ишқ нобиноост,

Окилӣ кори Бӯалӣ Синоост.

Аз хусусиятҳои дигари шеъри Саной интиқоди вазъи иҷтимоӣ ва ҳушдор додани ҷоҳилон аст:

Дар фиребободи гетӣ чанд бояд дошт хирс,

Чашматон чун чашми наргис, даст чун дасти чанор.

Дар ин ҷода Саной ба тундӣ ва бепарвоиву ҷасурӣ қалам меронад ва дар ҳама ҳолат, ҳатто дар мавриди истеъмоли каломи зишту қабех, ки дар «Ҳадиқат-ул-ҳақиқа», хоса дар қисмати охири ин маснавӣ зиёд аст, муроди муаллиф таълими маорифи илоҳӣ ва барангехтани инсонҳо ба сайру сулуки тариқат аст. Ба ин маънӣ Саной мегӯяд, ки:

Ҳазли ман ҳазл нест, таълим аст,

Байти ман байт нест, иқлим аст.

Саной, ки дар аввали роҳи эҷодиаш бештар муқаллиди шуарое чун Унсуриву Фаррухиву Манучехрӣ буд, дар марҳалаи дувуми умраш фикр, назар, дидгоҳ ва чашмандозаш комилан дигар шуд ва чун шоири орифмаслак, ки ирфонаш бар шаръ бунёд ёфта буд, бо интиқоди тезу тунд бар муқобили шоирони дарборӣ хома ронд ва ҳешро бо камоли ифтихор муфассири шаръ номид:

Аз ҳама шоирон ба аслу ба фаръ,

Ман ҳакимам ба қавли соҳиби шаръ.

Ё ки:

**Шеъри ман шарҳи шаръу дин бошад,
Шоири ростгӯй ин бошад.**

Аз лиҳози забон шеъри Саной кӯҳнагиҳо ва қолабҳои забони давраи Сомониён ва Ғазнавиёро нигоҳ доштааст, вале аз нигоҳи фикр ва таъбироти тоза дар он ва ифодаи матлабҳои даруннигарона ба ҳайси сарсилсилаи шоирони соҳибсабки ин аср пазируфта шудааст. Дигар аз мушаххасоти сабки Саной фаровонии истилоҳот ва мафҳумҳои фанӣ аст, ки дар он миён мафҳуми тиббиву фалсафӣ, сарфиву наҳвӣ, арӯзиву риёзӣ, мантиқӣ ва ирфонӣ бештар мавриди таваҷҷӯҳ будааст.

Дигар аз вежагиҳои шеъри ӯ корбурди зиёди истилоҳоти бозиҳои нарду шатранҷ мебошад. Хусусияти дигари шеъри ӯ, ки баъдан дар шеъри ирфонӣ ба яке аз вежагиҳои тарзи баён табдил ёфтааст, истифодаи парадокс ё таркибҳои ба ҳам зид мебошад. Чунончи:

**Дар раҳаш ранҷ нест, осонист,
Безабонӣ ҳама суҳандонист.**

Ё худ:

**Ошике ку, то кунун бе захмати лаб ҳар замон
Бӯсаҳо бар пой ин гӯёи ногӯё занам.**

Дар шеъри Саной санъатҳои бадеӣ, аз ҷумла анвои ҷинос, мурооти назир, тазод, ихом, муламмаъ, илтизом, ирсоли масал ва ғайра истифодаи вофир дорад. Ғоҳе шоир маониро дар ҳам печида, ҳеле асрорангез суҳан мегӯяд ва ин ҳол боиси он шуда, ки дар шарҳи абёти вай рисолаҳое таълиф гарданд:

**Мусалмонон, мусалмонон, мусалмонӣ, мусалмонӣ,
Аз ин оини бединон пушаймонӣ, пушаймонӣ.
Мусалмонӣ кунун исмест бар урфеву одоте,
Дареғо, ку мусалмоне, дареғо, ку мусалмонӣ?**

Ба як нигоҳ дарк кардан мушкул аст, ки шоир чӣ матлабе дорад: мусалмониро «оини бединон» номидан ва аз он пушаймон буданро чи гуна шарҳ додан мумкин аст? Мисли ин саволи зиёде аз ашъори ӯ пеш меоянд, ки ба шарҳи махсус эҳтиёҷ доранд.

Дар шеъри Саной ҳеле вожаву таъбирҳое ҳастанд, ки

хаққи халлоқии онҳо бар ўст: чухудкада, мурғи роҳат, боғи ранҷ, беҳи адл, фарши тавҳид, хароботи ҷавонмардӣ, гулшани таҳқиқ, рамзҳои ақлангез, оби оташафрӯз, оташи обсӯз, ҷазо-хоҳони маънӣ, сарпӯшидағони ақл, кушодномаи ақл ва ғайра.

Абулфараҷи Рунӣ низ ба эътибори қавли фузалову шуаро шоири соҳибсабк будааст. Чунончи, Масъуди Саъди Салмон дар бораи шеъри ӯ гуфтааст:

Шоиронро зи лафзу маънии ӯ

Лафзу маънӣ ҳама дигарсон гашт.

Муҳимтарин хусусияти шеъри ӯ истифодаи фаровони истилоҳоти илмӣ мебошад:

Бурҷи Савр аст магар шоҳи суман,

Ки гулашро шабаҳи Парвин аст.

Ё ки:

Омад аз Хут барниҳода сақал,

Пешвои ситорагон ба Ҳамал.

Аз шогирдии устоде чун Абулфараҷи Рунӣ як идда шоирон, аз қабилӣ Масъуди Саъд ва Анварӣ ифтихор доштанд ва ба қавли Шафеии Кадканӣ, «нуктаи аслии ин гироиш дар тарзи диди илмӣ Булфараҷ аст, ки дар он рӯзгор тозагӣ дошта, яъне, кӯшиш барои эҷоди тасовире, ки ниҳоди илмӣ доранд ва аз фарҳанги илмӣ рӯзгори шоир моя мегиранд» (10, с. 468).

Умари Хайём ҳарчанд ки дар замони худ бештар на чун шоир, балки чун олим ва риёзишинос шӯҳрат дошт, бо вучуди он, иртиқои рубоисарой ба номи ӯ сабт шудааст.

Муҳимтарин вежагии сабки ӯ дар рубоӣ майл ба фалсафа аст ва асоси фалсафаи Хайёмо даргузар будани умр, дарёфти шодии ҳар нафас, аҷзи инсон ва қудрати Худованду қачрафтории фалак ва ғайра ташкил медиҳад. Хайём аз зумраи шоиронест, ки садои эътирози хешро аз нотафониву ҳақириии инсон ва умри бебақову зудгузари ӯ то ба гӯши фалаки карбаланд кардааст:

Мо лӯъбатаконеку фалак лӯъбатбоз,

Аз рӯи ҳақиқат аст, на аз рӯи мачоз.

Бозича ҳамешавем дар дасти фалак,

Афтем ба сандуки адам як-як боз.

Рашиди Ватвот ба ғайр аз донишманди камназири назму насри луғати форсиву арабӣ будан дар шеър низ барои тағйири сабк саҳм гузоштааст.

Ба қавли Забеҳулло Сафо, «маҳорати ӯ дар эҷоди саноеи мухталифи лафзӣ, аз қабилӣ тарсеъ, мумосила ва таҷнису амсоли онҳо, бе он ки ба истехкоми калом осебе ворид оварад, ӯро аз ин ҳайс дар миёни шоирон мунфарид сохтааст, то ба ҷое, ки метавон девони ӯро маҷмӯае аз саноеи мухталифи лафзӣ шумурд». Доктор Сафо дар айнӣ ҳол таъкиди он нуктаро, ки ашъори Ватвот бо вучуди ороиши маснӯъ аз маонии баланди матбӯъ оӣ аст, зарур мешуморад (18, ҷ. 2, с. 170).

Рашиди Ватвот гӯяд:

Гуфтам, ки дар шабат кунам давлате ба даст,

Н-омад ба даст давлату аз даст шуд шабат.

Шоири дигаре, ки дар тағйири сабкӣ асри XII гоме ҷиддӣ бардоштааст, Абулвосеи Ҷабалӣ буд, ки ба ғайр аз ороиши калом ба василаи санъатҳои лафзӣ ба ҳусни маънӣ низ мутавҷҷеҳ будааст. Авфӣ дар «Лубоб-ул-албоб» мӯътакид аст, ки ҳеҷ кас бар минволи ӯ суҳан нагуфта:

Руху зулфайни он моҳу лабу дандони он дилбар,

Яке лоласт дар анбар, яке лӯълӯст дар шаккар.

Чӣ лола, лолаи нӯмон, чӣ анбар анбари соро,

Чӣ лӯълӯ, лӯълӯи дарё, чӣ шаккар шаккари асгар.

Анварии Абевардӣ аз шоирони соҳибсабкӣ ин давра аст ва дар қасидаву ғазалу қитъа дасти қавӣ дорад. Бештар дар қасидасарой шӯҳрат пайдо кардааст. Бо сабаби истифодаи зиёди истилоҳоти фанӣ аз фалсафаву нучуму риёзиву мусикӣ ӯро пайрави Абулфараҳи Рунӣ донистаанд.

Ба қавли доктор Муҳаммад Ғуломризоӣ, Анварӣ дар манзум соҳтан ва ба таъбир даровардани маонии мушкӣ бисёр муқтадир аст ва чун маонии дур аз зеҳн ва қавоиди илмиро навъе эҷозу фишурдагӣ ва ихом, ки ин ҳама аз мухтассоти каломи ӯст, тавҳам сохта, девони шеъраш яке аз девонҳои бисёр душвори форсӣ шуда ва аз рӯзгорони пешин гурӯҳе онро барои толибон шарҳу тавзеҳ кардаанд. Ҷамъи ин вежагӣҳо шеърӣ Анвариро аз шӯру шавку сӯзи шоирона берун

бурда ва агар ҳаловату латофате дар суханаш ҳаст, ба сабаби саволу ҷавобҳо ва лутфи гурӯҳи дигар аз таъбироту ташбеҳоти шеърӣ ӯ ва тасаллутӣ ӯ бар истеъмоли алфоз ва таркиботи пероста ва каломӣ табиӣ ва мусикии калом ва танзи дилпазир ва тарҳҳои зебои қасоиди ӯст» (4, с. 177).

Чунонки бо истифода аз аҷроми осмонӣ дар қасидае гӯяд:

**Аз ман бадӣ наёмаду н-ояд зи ман бадӣ,
К-аз унсури латифу зи покиза гавҳарам.
Бар осмони макрамат аз равшанони илм
Чун Муштарӣ ба нури хирад Саъди Акбарам...
Дар донише, к-он хирадамо зиён шудааст,
Бар осмони чон чу Уторид суханварам.**

Чехраи Анварӣ дар адабиёт дугуна аст: ҷое мисли ориф аз тамаъ ва хоҳишҳои дунявӣ орӣ буда, гоҳе даст ба мадҳу ситоиш зада, аз мамдӯҳони худ коҳу ҷав барои аспу арзан барои мурғ ва ҳатто яху шаробу ҳезум гадоӣ мекунад.

Ҳамчунин дар баробари чехраи ҷиддии ӯ шоире ҳичогӯй ва ҳазлнавис низ рӯ менамояд, ки баъзан аз зишттарин ва қабхтарин калом худдорӣ намекунад.

Масъуди Саъди Салмон ҳамчунин ба унвони шоири қасидасаро ва саногустар машҳур аст. Бо сабаби 18 сол дар зиндон буданаш дар қисмати зиёди қасидаҳояш аз аҳволи худ дар ҳабс сухан гуфта ва ба ҳайси нахустшоири анвои «ҳабсия» ва шахрошӯб эътироф шудааст. Худи шоир ба муқаллид набуданаш ва аз такрор дурӣ чустанаш чунин ишора кардааст:

**Ашъори ман он аст, ки дар санъати назмаш,
На лафз муор асту на маънӣ мусанно.**

Ӯ аз осори Фирдавӣ, Унсурӣ, Фарруҳӣ ва Манучехрӣ баҳра бардошта, калимотро бамавқеъ истифода бурда, дар таъбироту ташбеҳоти тоза ва саноеи дигари лафзиву маънавӣ дасти қавӣ доштааст.

Назокати сухани ӯ аз ин байтҳо низ, ки дар он таҷниси том «ной» ба маънии асбоби мусикӣ ва «Ной» – мавзее, ки дар он ҷо маҳбас ҷойгир аст, «бенаво» – бечора ба назар мерасад:

**Чун нои бенавоям аз ин Нои бенаво,
Шодӣ надид ҳеч кас аз нои бенаво.**

Ё ки:

**Нолам ба дил чу ной ман андар ҳисори Ной,
Пастӣ гирифт ҳиммати ман з-ин баландҷой.**

Сабки озарбойҷонӣ. Чунонки таъкид шуд, сабки хуросонӣ дар поёни қарни XI ва дар қарни XII ба се шева тағйир пазируфт: сабки байнобайн, сабки озарбойҷонӣ ва шеваи ирфонӣ. Шуарои ин давра ба сабки хуросонӣ тағйироти чиддӣ ворид кардаанд, аммо дар сабки ироқӣ ҳанӯз навоғоз буданд. Сабки озарбойҷонӣ ном гирифтани тарзи баёни як идда ашъори шоирони асри XII ба муҳити ҷуғрофӣ ва фарҳангиву адабии муштарак, ки онҳоро муттаҳид карда буд, иртибот дорад.

Саромади ин ҳавзаи адабӣ Абулаълои Ганҷавӣ ва давомдихандагони қори ӯ Муҷириддини Байлақонӣ, Фалакии Шарвонӣ, Ҳоконӣ, Низомӣ ва дигарон мебошанд. Ин шуаро дар сатҳи забон ҳанӯз хусусиятҳои сабки хуросониро нигоҳ дошта, вале дар мӯҳтавои фикр ва сатҳи адабӣ аз он хеле дур рафта буданд. Сабки шоирони ин ҳавзаи адабӣ аз сабки байнобайн низ хеле тафовут дошт. Ба ин маънӣ Ҳоконӣ гуфта буд, ки Масъуди Саъд «Бар тарзи Унсурӣ равад» ва дар бораи сабки худ дар қиёс бо сабки Унсурӣ ишора намуда буд:

Маро шеваи хосу тоза-сту дошт

Ҳамон шеваи бостон Унсурӣ.

Вежагиҳои фикрӣ:

а) ишора ба улуи мухталиф, аз ҷумла тиб, нучум, ҷонваршиносӣ;

б) ишора ба фольклор, талмехот, аз ҷумла расму оини масеҳӣ;

в) майли шоирон ба фахрия: ифтихор аз худ ва ҳаҷви дигарон;

г) таваҷҷӯҳ ба ирфони шаръӣ;

д) эронпарастӣ ва ифтихор аз таърихи бузурги Эрон;

е) ниёзи шеърӣ ин мактаб ба шарҳу тафсир;

Вежагиҳои адабӣ:

1) фаровонии санъатҳои лафзӣ, хусусан ҷинос;

2) истифодаи зиёди санъатҳои маънавии илҳом, ташбех, истиора;

3) радифҳои мушкिल ва сертаркиб.

Шоирони номвар ва соҳибсабки ин давра. Абулаълои Ганҷавӣ. Аз ӯ ашъори зиёд боқӣ намондааст, вале чун раиси шоирони ҳавзаи адабии Озарбойҷон буд ва устои Хоқониву Фалакии Шарвонӣ ва саромади сабки озарбойҷонӣ, ногузир аз ӯ бояд ёд кард. Дар шеърӣ ӯ ҳамаи вежагиҳои номбаршудаи фикрӣ ва адабӣ, аз он ҷумла ишора ба улуми мухталиф, фахрия ва шиква аз беқадрии худ, афзунӣ санои лафзӣ ва маънавӣ ба мушоҳида мерасад. Чунонки дар қасидае гӯяд:

Замирам абру сухан гавҳар асту дил дарё,
Забон мунодии ин гавҳару зи мо на баҳо.
Ба чун мане, ки зи акрони худ сабақ бурдам,
Гар аҳли Ганча тафохур кунанд, хаст сазо.
Суханварон ба ман, ар иқтидо кунанд, сазад.
Аз он қабал, ки манам қудваи ҳама шуаро.
Бинозад аз нукатам ақли Бӯалӣ Даққок,
Биболод аз суҳанам ҷони Бӯалӣ Сино.
Чу шуд равони Имодӣ, ба ман гузашт шараф,
Чу рафт ҷони Саной, ба ман бимонд сано...

Хоқони Шарвонӣ. Аз бузургтарин шоирони ҳавзаи Озарбойҷон аст ва сабки махсус дорад. Девони ӯ иборат аз қасоиду муқаттаот, тарҷеот, ғазалҳо, рубоӣёт ва маснавии «Тӯҳфат-ул-ироқайн» аст ва аз миёни ин анвоъ дар қасида дасти қавитар дорад. Ӯ ҳаллоқи маонии тоза ва аввалин қасест, ки роҳҳои махсуси истифодаи тавсифу ташбеҳро кашф намудааст. Сабки Хоқонӣ мушкилфаҳм аст ва сабаби он на танҳо истифодаи истилоҳоти илмиву маонии дур аз зехн, борикандешиву ихтироӣ таркиботи тоза, балки дар тарзи талфиқи ин ҳама хусусиёт, инчунин гоҳе адами пайванд дар мисраъҳо мебошад.

Муҳимтарин вежагии сабки Хоқонӣ дар тасвирсозӣ аст. Тасвирҳои ӯ аз оташ, субҳ, баҳор, офтоб, боз ва ғайра намоёнгари ҳунари камназири ӯ дар ин замина аст. Ба қавли Сируси Шамисо, танҳо барои тасвири хуршед ҳудуди шаст истиора дорад (22, с. 152).

Забехуллоҳ Сафо дар бораи хунари ӯ гуфтааст: «Таркиботи ӯ, ки ғолибан ба ҳаёлотӣ бадеъ ҳамроҳ ва бо истиороти киноӣ аҷиб омехта аст, маонии хосро, ки то аҳди ӯ собиқа надошта, муштамил аст, монанди «иксири нафси нотиқа» барои сухан, «ду тифли ҳинду» барои ду мардуми чашм, «се ганҷи нафс», яъне, қувваи сегонаи мутафаккираю мутахайила ва ҳофиза, «мадҳи чашм», «қасри димоғ» ва садҳо таркиби назари инҳо, ки дар қасида ғолибан дар ҳар байт ва абёти қасидаҳои ӯ метавон ёфт» (18, ҷ. 2, с. 215). Ҳоконӣ дар истифодаи рафифҳои мушкӣ низ қудрати бузург дорад.

Шоир дар охири умр ба шеваи ирфон ва сабки Саной гироиш пайдо карда, дар қасидаҳои ӯ зӯҳду ваъз гуфтааст ва худро бо каломи ифтихор ҷонишини Саной хондааст:

Чун фалак даври Саной дарнавашт,

Осмон чун ман суҳангустар назод.

Низомии Ганҷавӣ устои камназири сухани форсӣ аст, ки дар дostonсарои соҳиби сабки худ шуда, аз паяш як иддаи бузурги суҳанварони асрҳои дигарро кашидааст, вале боз ҳам сабқаш бо сабки қасе омехта нест. Муҳимтарин хусусиятҳои тарзи баъни ӯ дар интиҳоби дурусти калмаву таркибот, таъбироти тозаву бикр, мазомини наву дилписанд, тасвирҳои батафсиلى мӯйшикофона, ташбеҳу истиораҳои бесобиқа, ҳиссиёти нозуки ботинӣ мебошад. Низомӣ дар шеърӣ худ луғату таркиботи арабӣ ва истилоҳоти илмиву афкори фалсафиро зиёд ба қор бурдааст, ки ин ҳама боиси душвору печида шудани навиштаҳои ӯ дар баъзе мавридҳо шудааст.

Аммо ба қавли доктор Сафо, «ҳақ дар он аст, ки бигӯем, он шоири салим-ул-фитрати дақиқназар дар айни муболиға дар истифода аз иттилооти адабию илмӣ худ ва ё ифрот дар тахайюлу муболиға дар эҷоди таркиботи нав малоҳате дар суҳану латофате дар баён ва улувве дар маонӣ дорад, ки ин нуқсу нақоисе аз он қабилро бақуллӣ аз назари хонанда пинҳон месозад» (18, ҷ. 2, с. 223).

Барои мисол имкон дорад, ки аз байти зерин ёдовар шавем:

Гавҳари шабро ба шаби анбарин

Гови фалак бурда зи гови замин.

«Гавҳари шаб» ин чо гавҳари шабчароғ, яъне, вучуди Паёмбар дар шаби меъроҷ аст, «говӣ фалак» – талмех ба говӣ баҳрие, ки ҳар шаб аз дарё берун омада, гавҳари шабчароғро дар соҳил мегузорад ва дар нури он мечарҳад ва сипас онро дар даҳон гирифта пинҳон мешавад.

«Говӣ замин» – ишора дар шоҳи гов қарор доштани замин аст. Дар маҷмӯи ин байт тасвири хеле зебои шаби нурони-ро пеши назар меорад.

Низомӣ чанд достони худро дар иртибот бо достонҳои «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ гуфта, вале тафовут дар сабки ин ду шоири бузург хеле ошкор аст. Аллома Шиблии Нӯмонӣ дар «Шеър-ул-Аҷам» пораҳои шабеҳи асарҳои Фирдавсиву Низомиро бо ҳам қиёс карда, дар мавриде гуфтааст: «Чусти тарокиби Низомӣ, баландии қофия, истехком ва тамомияти фикраот ва ҷумлаот, шукӯҳи алфоз ба пояе аст, ки гӯӣ шер ғурриш мекунад, дар муқобили он каломи Фирдавсӣ ба назар гӯӣ пире бо лаҳни пирона, сард ва фусурда гуфтугӯ мекунад» (11, ҷ. 1, с. 276).

Масалан, Фирдавсӣ дар бораи омадани Искандар ба назди Қайдофса менависад:

**Биёвард ганҷуру бинҳод пеш,
Чу дидаш, нигоҳ кард з-андоза беш.
Ба чехри Сикандар накӯ бингарид,
Аз он сурат ўро ҷудой надид.
Бидонист Қайдофа, к-ў Қайсар аст,
Бар он лашкари номвар меҳтар аст.**

Айни ҳамин маъниро Низомӣ чунин тасвир кардааст:

**Зи тобанда ёкуту рахшанда лаъл,
Хиромандаро оташин гашт лаъл.
Магар кону дарё ба ҳам тохтанд,
Ҳама гавҳар ин чо барандохтанд.
Зани зирак аз сирати шони ў,
Дар он доварӣ шуд харосони ў.
Ки ин кордон марди охистарой,
Чаро шартӣ хидмат наёрад ба ҷой.**

**Зи сар то қадам дид дар шаҳриёр,
Зари пухтаро бар маҳак зад иёр.
Чу некӯ ниғаҳ кард, бишнохташ,
Ба тахти худ оромгаҳ сохташ.**

Аз ин муқоиса маълум мешавад, ки сухани Фирдавсӣ мӯҷаз буда, ҳарфи зиёдатӣ надорад. Шоир бештар моил аст, ки воқеаро пеш барад ва ба дарунгарой машғул набошад. Бинобар ин, он чи Низомӣ дар 6 байт меғӯяд, ӯ дар 3 байт меғунҷонад.

Аз ҷониби дигар, дар шеъри Низомӣ тасвир хеле зебову муфассал ва маҳсус (ҳисшаванда, тасаввурпазир) буда, кӯшиши шоир бар он аст, ки манзара, тасвир, чехра, равиши фикри қаҳрамонро пеши назари хонанда боз намояд ва ҳар ҷузъро як-як шарҳ диҳад.

Қайдофаи Фирдавсӣ ба сурати Искандар нигоҳ карду ӯро шинохт, аммо Нӯшобаи Низомӣ сараввал аз кордории Искандар ҳайрону ҳаросон шуд, дар сараш суолҳо ҷарх заданд, пай бурд, ки ин ҷо чӣ асроре нухуфтааст. Танҳо баъди ин эҳсосоти шадид ӯ ба Искандар «некӯ нигоҳ кард ва бишнохт», яъне, Низомӣ мувоҷеҳи ботини қаҳрамон аст ва хатти воқеаро ба охиштагӣ пеш мебарад.

Шеваи ирфонӣ дар асри XII. Тасаввуф дар адабиёти форсӣ аз таълифоти Абӯсаиди Абулхайру Абдуллоҳи Ансорӣ шурӯъ шуда, дар давраи Салҷуқиён хеле рушд кард. Чунонки таъкид шуд, Саной онро ба сифати як ҷараёни маҳсус дар адабиёт ҷорӣ кард ва аз паси худ як идда орифони бузургро ба ин сабк ҷалб намуд. Бузургтарин шоирони орифмаслак, ки аз паси ӯ омаданд, ҳама ба пайравӣ ва шогирдии ӯ ишора кардаанд. Чунончи, Ҳоконӣ гуфта:

**Бадал ман омадам андар ҷаҳон Саноиро
Бад-ин далел падар номи ман Бадил ниҳод.**

Ё ки:

**Чун фалак даври Саной дарнавишт,
Осмон чун ман суҳангустар назод.**

Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ низ фармуда:

**Аттор рӯҳ буду Саной ду ҷашми ӯ,
Мо аз пайи Саноиву Аттор омадем.**

Саной аз аввалин шоироне буд, ки муҳимтарин масоили ирфони ро ба миён ниҳод ва Ҳокониву Низомиву Аттот дар ҳалли онҳо кӯшишҳое ба харҷ доданд. Аммо ирфони комил, ба эътирофи ақсари донишмандон, бо вучуди Ҷалолиддини Румӣ, Ҳофиз ва Саъдӣ ба адабиёт зухур кард. Мазомини асосие, ки мабнотӣ шеваи ирфон бар он устувор буд, рӯчӯ ба умурӣ талқини пуч будани дунё, беарзиш будани сарвати моддӣ барои инсон, эътиқод ба қазову қадар, тарҷеҳ доштани ишқ бар ақлу хирад ва ғайра мебошад.

Ба қавли Сируси Шамисо, «бояд таваҷҷӯҳ дошт, ки ирфони аввалия, ҳатто дар қарни шашум ва осори қасоне чун Санову Ҳоконӣ ва Низомӣ чизе аст миёни ирфон ва шарият ва ҳамон тавр ки ҳуди эшон гуфтаанд, филвоқеъ шеърӣ шаръ аст, на ирфони барқамолрасидае, ки баъдҳо дар осори бузургоне чун Мавлоно ва Ҳофиз дида мешавад» (22, с. 194).

Ҳоконӣ аз он ифтихор дошт, ки бар ҳилофи Унсурӣ ба таҳқиқ, ваъз ва зӯҳд арҷ мегузошт. Яъне, пояи ирфони ин давра мубтанӣ бар таҳқиқу ваъз ва зӯҳд буд. Ҷои дигар ӯ ба пайрави тариқат буданаш ишора карда меғӯяд:

Чун ду пистони табиатро ба сабр олуи ақл,

Дар дабистони тариқат шуд дили волои ман.

Чун яке аз матлабҳои муҳими ирфон қаноат қардан ба буду набуд ва сабру шукргузорӣ аст, шуароӣ ориф ба қулли шуароӣ салаф, ки пешаашон маддоҳӣ буд, ба ҷашми ҳақорат менигаристанд. Маълум аст, ки мурод аз маддоҳӣ ҳамеша тамаъ аст, яъне, бар ивази ситоишҳои пуриғроқ чизе аз мамдӯх талаб қардан. Аз назари ориф маддоҳ як нафари пасту тамаъчӯӣ аст, ки аслан гадохилқат аст ва дурри суҳанро ба дурри оддӣ меҳаҳад бадал қунад. Ҳоса, шоироне, ки барои ду нон ба қунон хидмат мекарданд ва қоҳ барои аспу арзан барои мурғ ва ҳезум барои оташ гириқдан гадоӣ мекарданд, мавриди интиқоди шадид қарор мегирифтанд. Ба ҳамин маънӣ Ҳоконӣ гуфта буд, ки:

Рои маро ин суҳан аз қой бурд,

Қ-оби суҳанро суҳанорой бурд.

Меваи дилро, ки ба қоне диҳанд

Қай бувад обе? Қу ба ноне диҳанд...

**Ҳар ки ба зар сиккаи чун рӯз дод,
Санг сутуд, дурри шабафрӯз дод.**

Шоир мӯътақид аст, ки шеъри асил меваи дил аст ва равшану пурнур мисли дурри шабафрӯз ва сиккаи чун рӯз. Аммо суханорое, ки ин дурро ба ивази ноне дод, обрӯи суханро рехт ва аз ин беобрӯии шеър шоир эҳсоси хичолат дорад ва хеле нороҳат аз он аст, ки суханоро, яъне, худи шоирон обрӯи суханро рехтаанд. Ва ниҳоят, ба андешаи ӯ, ҳар шоире, ки дурри суханро ба нон иваз намудааст, саҳт иштибоҳ кардааст, зеро ба ҷои дурри шабафрӯз санг ситонидааст.

Барои шоирони шеваи ирфон масъалаи маънавият ва ахлоқ, дилбаста набудан ба умури моддиву дунявӣ дар навбати аввал меистад. Бинобар ин, Ҳоконӣ гуфтааст, ки:

**Улвиву рӯхониву ғайбиву қудсизодаам,
Кай бувад дар мулки истиқсот истиқсон ман.**

Аз ин нуктаи назар низ шоирони маддоҳ, ки дурӯғро ба авҷи аъло расонида, фалакро якҷоя бо ситораҳову моҳу офтоб дар хидмати ӯ мегузоранд, мӯҷиби нафрат ва ҳақорати онҳост. Масалан, шоири давраи Салҷуқиён Заҳири Форёбӣ гуфта буд:

**Нӯҳ курсии фалак нихад андеша зери по,
То бўса бар рикоби Қизил Арслон занад.**

Яъне, ҳатто фалак чуръати онро надорад, ки рикоби Қизил Арслонро бўса кунад. Пас, агар ба рикобаш даст ёфтан ин қадар мушқил бошад, маълум мешавад, ки худи ӯ мақоми олиро дорад. Маҳз ҳамин навъ нуктаи газофгуна боиси қабул нашудани ин гурӯҳи шоирон аз ҷониби урафо гардид.

Агар барои шоирони дунявӣ шеър василаи баёни мадҳу васф, шодиву ғами дунё, ситоиши маю маъшук ва базму нишот бошад, барои шуарои ориф шеър василаи баёни маънӣ, таҳқиқ ва зӯҳду шаръ аст. Бинобар ин, барои онҳо худи шеър муҳим нест, муҳим матолиби нухуфта дар он аст. Ин аст, ки Саной мефармояд:

**Шаръ дидӣ, зи шеър дил бигсил,
Ки гадоӣ нигорад андар дил.
Сухани шоирон ҳама ғамзаст,
Нуктаи анбиё ҳама рамз аст.**

Айни ҳамин маъниро шайх Аттор низ гуфтааст:

**Дар тарозуи шаръу растан ақл
Фалсафа фулус дону шеър шаир.**

Маънии калимаи шаир чав аст, яъне, арзиши шеър аз чав беш нест. Ва ин чо фалсафаро низ фулусу бекадр хондааст.

Аз назари шоири мутасаввиф фалсафа, хоса фалсафаи юнонӣ бар хилофи ирфони исломӣ аст, бинобар ин, яке аз мушаххасоти шеъри ирфонӣ мубориза алайҳи ақоиди файласуфони юнонӣ аст.

Ин маъниро дар байти зерини Аттор бе душворӣ пай мебарем:

**Кай шиносӣ давлати рӯҳониён
Дар миёни ҳикмати юнониён.**

Ва ё дар чои дигаре мегӯянд, ки «хок бар Юнон фишон дар дарди дил». Чунонки зикр шуд, барои шоири ориф шеър асли матлаб нест. Он танҳо як чизи зоҳирӣ, яъне, пӯст аст, ки мағзро дар дохили он чой медиҳанд. Ҳар чизи зоҳирӣ аз нигоҳи ориф фиребанда ва нафратангез аст, бинобар ин, Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ дар «Фихӣ мо фихӣ» хеле тунд гуфта буд, ки «ман аз шеър безорам ва пеши ман аз ин бадтар чизе нест». Ва дар ғазале мегӯяд, ки «Ман кучо, шеър аз кучо?». Дар ашъораш борҳо ҳамин маънӣ, яъне, пӯст будани шеър ва дигар будани асли матлаб ва мутафовит будани қасди шоири дунявӣ ва шоири орифро таъкид кардааст:

**Қофияву мағлатаро гӯ, ҳама селоб бубар
Пӯст бувад, пӯст бувад дархури мағзи шуаро
Шеър чӣ бошад бари ман, то ки аз он лоф занам
Ҳаст маро фанни дигар ғайри фунуни шуаро.**

Ва ниҳоят, дар мавриди мушаххасоти фикрии шеъри ин чараён аз таносуби ақл ва ишқ бояд ёдовар шуд. Дар шеъри ирфонии марҳалаи аввал, ки Саноиву Ҳоқонӣ ва Низомиву Ҷамолиддини Исфаконӣ намояндагии онро доштанд, ақлу хирад дар аксари маврид аз эътибору аҳамият соқит набуд. Аммо ба тадриҷ ишқ мартабаи болотарро соҳиб шуд ва дар ашъори Аттору Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ ва баъдан Ҳофизи Саъдӣ дар арши аъло чой гирифт.

Масалан, Аттот гӯяд:

Гар сирри ишқ хоҳӣ, аз куфру дин гузар кун,

К-он ҷо ки ишқ омад, ҷӣ ҷои куфру дин аст.

Ҳамин тавр, дар шеърӣ ирфонӣ нуктаҳои зерин ба мушохида меоянд:

1. Забон латифтар ва нармтар шуда, қолабҳои наҳвиӣ куҳан камтар шудааст.

2. Ҷои фаҳру шаҳомати забони қасоиди давраи хуросонино назокату ғасоҳат ва ҳиссиёти отифӣ бештар гирифтааст;

3. Таҳтулмаънӣ доштани аксари вожаву таркибот.

4. Ҳушоҳанг будани калом, ҳоса ғазалиёти шуарои ориф;

5. Корбурди фаровони калимоти арабӣ.

6. Истифода аз оёти қуронӣ ва аҳодиси набавӣ;

7. Ба кор гирифтани калимоти туркӣ.

8. Истифодаи калимаву таркиботи махсусе чун: дарёи ваҳдат, офтоби маърифат, мурғи ҷон, бодаи ишқ, водии таслим, барқи истиғно, иқлими маонӣ, оби оташафрӯз, оташи обсӯз, рамзҳои ақлангез, чормеҳи тан, офтоби анҷумсӯз, наққошони рӯҳонӣ, сарои панҷдар, деви бастагир, қушодномаи ақл, тардоманони ақл ва ғ.

Дар сатҳи фикрӣ:

1. Ётиқод ба ваҳдати вучуд.

2. Таваҷҷӯҳ ба масоили маънавӣ ва ахлоқӣ;

3. Даст кашидан аз мадҳ ва ситоишҳои игроҳомез.

4. Ётиқод ба қазову қадар, тарғиб ва талқини сабр, шукр ва фақру фано, ишқ ба зоти Ҳақ.

5. Дар ҳалли таносуби ақл ва ишқ тарҷеҳ додан ба ишқ.

6. Шеърро зоҳири маънӣ доништан ва таъкид кардан, ки он ҷуз василае барои баёни маонии ирфонӣ ва ахлоқӣ нест.

7. Ётиқод ба фалсафаи юнонӣ.

Дар шарҳи сатҳи фикрии шеърӣ ирфонӣ Сируси Шамисо қайдҳои сарех дорад, ки аз ҷумла ин аст: «Баҳс аз усули фикрии дастгоҳи ирфонӣ муфасссал аст ва бояд дар кутуби марбут ҷуст. Дар ҳақиқат, сабки ирфонӣ мухтассоти ҳоси худро дорад. Дар ин ҷо ба ихтисор ишора мешавад, ки ҳастаи аслии ин тафаккур ётиқод ба ваҳдати вучуд аст. Одамӣ бояд дар тайи

манозиле (ирфон, тариқат, яъне, чодае аст, ки дар он «сайрун ман халқа ила-л-ҳаққи» сураи мегирад), вучуди зилии худро ба офтоби вучуди ҳақ бирасонад (инсон бозӣ аст, ки аз дасти шоҳ раҳо шуда ва ба хонаи кампирзанае афтодааст ва ҳароина ӯро шавқи бозгашт аст). Солиқ ё талабаи ирфонро шоиста аст, ки ин роҳро дар паноҳи пире роҳшинос (шайх) сипарӣ кунад (сулук). Чароғи ин роҳ ишқ аст, на ақл. Роҳи хатир ва пур аз раҳзан (ҳавос, тааллуқоти дунявӣ, шахват...) аст» (22, с. 207).

Дар сатҳи адабӣ.

1. Барои гуфтани шеъри ирфонӣ қолабҳои шеърии маснавӣ, ғазал ва рубоӣ бештар коргар омад. Ҳарчанд ки маснавӣ аз анвои пуркорбурди шеъри форсӣ буд, лекин барои ифодаи матолиби ирфонӣ хеле мувофиқ афтод. Маснавиҳои Саной, Аттормавлавӣ аз бузургтарин асарҳои адабиёти форсӣ ҳастанд, ки дар онҳо тавассути ҳикмати тамсилӣ ақидаҳои аҳли тасаввуф баён шудаанд.

Ғазалиёти ирфонӣ аз Саной шурӯъ шуда, бо шӯру шарии махсус имтиёз дорад. Дар миёни ғазалиёти ирфонӣ ғазалиёти риндона ва қаландарона ҷойгоҳи шоиста доранд.

Масалан, порас аз ғазали қаландаронаи Саной:

Қибла чун майхона кардам, порсой чун қунам,

Ишқ бар ман подшо шуд, подшой чун қунам.

Қаъбаи ёрам харобот аст эҳромаш кимар,

Ман ҳамон мазҳаб гирифтаам, порсой чун қунам.

2. Дар шеъри ирфонӣ истифодаи авзони даврӣ, ки оҳанги марғуби самоиро тавлид мекунад, зиёд аст. Хусусан, авзони мафъӯлу фоилотун мафъӯлу фоилотун; муфтаилун мафоилун муфтаилун мафоилун; муфтаилун муфтаилун муфтаилун муф-таилун: фоилотун фоилотун фоилотун фоилотун. Гоҳе шоирони ориф ин авзонро худашон дар шеър таъкид кардаанд. Чунончи, Мавлавӣ гӯяд:

Растам аз ин байту ғазал, эй шаҳу султони азал

Муфтаилун, муфтаилун, муфтаилун кушт маро.

Ё дар ғазали дигаре гуфта:

Шеъраш аз сар баркашему хурро дар бар кашем

Фоилотун фоилотун фоилотун фоилотун.

3. Дар шеъри ирфонӢ радифӢои зебои маснӯӢ, вале муш-килу мураккаб тарҷеҳ доранд.

Масалан, радифӢои шеъри Саной: нест, ҳаст, шуд, то бод чунин бодо, чӢ хоӢи кард, набояд бошад, дигар омад, бояд буд, кам кунед, шабат хуш бод, ман рафтам, чон эӢ чон, ме-кунӢ, макун.

4. Басомади зиёди талмеҳ ва тамсил

Дар шеъри урафо ишора ба оёти қуръонӢ ва ҳадис хеле фаровон аст. Гоҳе пораи сураҳо дар шеър бо забони арабӢ ворид шудааст, гоҳи дигар ишора ба мазмун ва матолиби қуръонӢ ба зехн мерасад.

5. Майл ба парадоксҳо ва таноқузиҳои шеърӢ (тазоду муқобала).

МавлавӢ:

**Мурда будам, зинда шудам, гиря будам ханда шудам,
Давлати ишқ омаду ман давлати поянда шудам.**

Саной:

**Гар ҳарифон з-он макони ломакон пай баргиранд,
Мо бар ин маълуми номаълум дасте барниҳем.**

6. Таваҷҷӯҳ ба ирсоли масал.

Азбаски шеъри ирфонӢ шеъри пандомез аст, дар баёни андарз шоирон зарбулмасалҳои мавҷударо ба кор бурдаанд ё худашон бо истифодаи қавоиди зарбулмасалсозӢ онро сохтаанд.

7. Истифодаи анвои таҷнис. Шоирони ориф ба суҳанбозиву суҳансозӢ майли зиёд доштанд.

8. Истифодаи такрор ва тарсеъ. Ин саноеи бадеӢ ҳамроҳ бо таҷнис барои хушоҳангии калом ва ҷозибаву шӯру шари шеър хидмат кардаанд.

9. Истифодаи вофири санъатҳои тавсифу ташбеҳ ва истиора.

10. Таркибу таъбироти адабии бесобиқа.

Сарчашмаҳо:

1. Бадеъузмамон Фурузонфар. Суҳан ва суҳанварон.—Техрон: Интишороти ХоразмӢ, 1369.
2. Баҳор Муҳаммад ТақӢ. СабкшиносӢ.—Техрон: Интишороти

- Амир Кабир, 1373.
3. Бертельс Е. Э. История персидско-таджикской литературы.– Москва, 1960.
 4. Гуломризой, Муҳаммад. Сабкшиносии шеърӣ порсӣ. Аз Рӯдакӣ то Шомлу.–Техрон, 1377.
 5. Девони устод Унсурии Балхӣ / Ба кӯшиши Муҳаммад Дабир Сиёкӣ.–Техрон: Интишороти китобхонаи Саной, 1342.
 6. Девони Масъуди Саъд / Бо муқаддимаи Рашиди Ёсамӣ.–Техрон: Интишороти Нигоҳ, 1372.
 7. Девони Хоқонии Шарвонӣ / Ба эҳтимоми Ҷаҳонгир Мансур.–Техрон: Интишороти Нигоҳ, 1375.
 8. Девони Манучехрии Домғонӣ, ба кӯшиши доктор Муҳаммад Дабир Сиёкӣ.–Техрон: Интишороти Заввор, 1363.
 9. Зарринқӯб Абдулҳусайн. Аз гузаштаи адабии Эрон.–Техрон, 1375.
 10. Кадканӣ, Шафёӣ. Суварӣ хиёл дар шеърӣ форсӣ.–Техрон, 1371.
 11. Нӯъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-Аҷам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон / Тарҷумаи Сайид Муҳаммад Тақии Фаҳрдони Гелонӣ. Ҷ. 1-2.–Техрон, 1368.
 12. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик (аз давраи қадим то асри XIII).–Душанбе: Маориф, 1987.
 13. Муҳаммад Авфии Бухорӣ. Лубоб-ул-албоб, бахши шуарои Оли Сабуктегин.
 14. Маҳҷуб, Муҳаммад Ҷаъфар. Сабки хуросонӣ дар шеърӣ форсӣ.–Техрон: Интишороти Фирдавс.
 15. Нафисӣ, Саид. Таърихи назму наср дар Эрон ва дар забони форсӣ.–Техрон: Интишороти Фуруғӣ, 1363.
 16. Ризозода, Шафак. Таърихи адабиёти Эрон.–Техрон, 1349.
 17. Рипка, Ян. Таърихи адабиёти Эрон. Дар 2 ҷилд / Тарҷумаи д-р Абулқосими Сарӣ.–Техрон, 1382.
 18. Сафо Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷилди 2.–Техрон, 1371.
 19. Субҳонӣ, Тавфиқ. Таърихи адабиёти Эрон.–Техрон: Интишороти Заввор, 1386.
 20. Фарруҳӣ. Девон / Бо муқаддима ва таълиқоти Муҳаммад Дабир Сиёкӣ.–Техрон, 1349.
 21. Шамисо, Сирус. Куллии сабкшиносӣ.–Техрон, 1378.
 22. Шамисо, Сирус. Сабкшиносии шеър.–Техрон, 1380.

Соли 2007

ШЕЪРИ ОЛАМГИРИ РӢДАКӢ

*Он кас, ки шеър донад, донад ки дар ҷаҳон
Соҳибқирони шоирӣ устод Рӯдакист.
Низомии Арӯзии Самарқандӣ*

Абӯбдуллоҳ Ҷаъфар ибни Муҳаммад Рӯдакӣ, ки бо номҳои «Одамушшуаро», «Султонушшуаро», «Корвонсолори шоирон», «Соҳибқирони шоирӣ», «Нахустустоди устодони суҳан» шӯҳрат дорад, дар ақсои ҷаҳон ба унвони бунёдгузори шеъри оламгири форсӣ эътироф шудааст.

Дар хусуси шарҳи ҳол ва мероси адабии ӯ осори илмӣ зиёде рӯи қор омада, ки аз таваҷҷӯҳи рӯзафзуни донишмандон ва адибон ба шахсияти хориқуллодаи ин суҳанвари беназир дарак медиҳанд. Афзун бар маохизи қадиму сарчашмаҳои дасти аввал осори тадқиқоти олимони маъруфи эронӣ Саид Нафисӣ, Шиблии Нӯмонӣ, Ризозода Шафак, Забехуллоҳи Сафо, Бадеузамони Фурӯзонфар, Ҳусайни Дониш, олимони тоҷик С. Айни, А. Мирзоев, Ш. Ҳусейнзода, Р. Ҳодизода, А. Насриддинов, Қ. Рустам ва донишмандони руси Аврупо Ҳ. Эте, А. Е. Крымский, Е. Э. Бертелс, И. С. Брагинский, А. Тоҳирҷонов барои шиносонидани Рӯдакӣ, таҳияи матни саҳеҳи осори ӯ ва нақду баррасии ашъораш хидмати шоиста ба ҷо овардаанд.

Пайдоиши нахустин тарҷумаҳои осори Рӯдакиро ба охири асри ХУII мансуб медонанд. Соли 1697 мустаҳриқи франсавӣ Бартеlemi Д'Эрбело қомуси сечилдаеро бо номи «Китобхонаи Шарқ» интишор намуд ва хонандагони франсавиро, ки то ин дам аз осори Ибни Сино ва Саъдӣ бохабар буданд, бори аввал бо Рӯдакиву Фирдавсӣ, Асадии Тӯсӣ, Анварӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ ва дигарон низ ошно кард.

Хонандагони рус маълумоти аввалинро дар бораи Рӯдакӣ аз маҷаллаи «Паёми Аврупо» («Вестник Европы», 1815) ки дар он фишурдаи асари Журден «Форс» дар бораи адабиёти форсӣ тоҷик аз Рӯдакӣ то Ҷомӣ оварда шудааст, пайдо карданд.

Ошноӣ бо осори рӯдакишиносони Аврупои рус ба

натичае овард, ки донишмандони Фарб ханӯз аз ибтидои асри XIX ба эҷодиёти ин суханвари номвар ва навовар таваҷҷӯҳи махсус зоҳир намуда, абёти дилнишини ўро ба забонҳои гуногуни ҷаҳон тарҷума кардаанд. Дар Аврупо аввалин ишораҳо ба Рӯдакӣ дар навиштаҳои олимони франсавӣ Амеде Журден, Луи Дюбо, донишманди австриягӣ Хаммер Пургштал ва пажӯҳишгари олмонӣ Х. Эте ба мушоҳида омадаанд. Аз ин миён Ҳерман Эте, ки соли 1873 мақолае бо номи «Рӯдакӣ – шоири Сомониён» ба табъ расидонидааст, аз 23 маъҳаз истифода бурда, дар асари худ аз мушкilotи рӯдакишиносӣ ҳарф задааст.

Таҳқиқи тарҷумаҳои русии ашъори Рӯдакӣ ошкор намуд, ки то имрӯз аксари шеърҳои устод ба русӣ баргардон шуда, баъзе шеърҳо якчанд тарҷума доранд.

Масалан, қасидаи «Модари май»-ро се мутарчим, ғазали «Боди ҷӯи Мулиён»-ро ҷаҳор, қасидаи «Шикоят аз пирӣ»-ро се нафар ба забони русӣ баргардонидаанд.

Тарҷумаи ашъори Рӯдакиро асосан се нафар мутарчмон – С. И. Липкин, В. В. Левик ва Т. Стрешнева анҷом додаанд. Мутарчмони дигар В. Державин, Л. Озеров, Сесилия Бону, И. Селвинский, В. Синелников низ як миқдор шеърҳоро ба забони русӣ баргардонидаанд. Аз он ҷумла Л. Озеров 6 рубой, Сесилия Бону 3 ғазал, 4 қитъа, 3 рубой, 1 муаммо, И. Селвинский ва М. Синелников танҳо ғазали «Боди ҷӯи Мӯлиён ояд ҳаме», В. Державин қасидаи «Модари май» ва якчанд рубоиро тарҷума кардаанд.

Барои гирдоварии намунаҳои бехтарини кори мутарчмон зарур аст, ки маҷмӯаҳои русии шоир, ки то имрӯз рӯи ҷопро дидаанд, ба таҳқиқ қашида шаванд. Қобили зикр аст, ки то ҳол маҷмӯаҳои зерини Рӯдакӣ ба забони русӣ интишор ёфтаанд:

1. Рудаки. Перевод с таджикского В. Левики и С. Липкина.– Сталинабад: Таджикгосиздат, 1958.

2. Рудаки. Стихи. Редакция и комментарии И. С. Брагинского / Составитель Д. С. Комиссаров / Перевод В. В. Левики и С. И. Липкина.–Москва: Наука, 1964.

3. Газели. Предисловие и общая редакция Р. Хадизаде / Составление и примечания С. Ховари.–Душанбе: Ирфон, 1968.

4. Рубаи Рудаки. Перевод Л. Озерова // Памир.–1972.– №2.–С. 63-64.

5. Избранные четверостишия персидско-таджикских поэтов – классиков. Пер. В. Державина.–Душанбе, 1965.

6. Рудаки. Лирика. Перевод с фарси С. Липкина и В. Левика.– Душанбе: Ирфон, 1978.

7. В сад я вышел на заре. Переводы Цецилии Бону.–Душанбе, 1983.

8. Рудаки и поэты его времени. Вступительная статья, составление и примечания Р. Хади-заде.–Ленинград, 1985.

9. Родник жемчужин. Персидско-таджикская классическая поэзия. Составитель М. Н. Османов.–Душанбе, 1986.

10. Рудаки. Стихи. Составление текста, перевод, комментарий и вводная статья Л. И. Брагинской.–Душанбе, 1987.

11. Звезды поэзии. Составление и предисловие И. Брагинского.–Душанбе, 1988.

12. Назидательные бейты. Андарзномаи Рӯдакӣ. Мураттиб ва муаллифи пешгуфтор М. Муллоаҳмадов.–Душанбе, 1991.

13. Стихи Рудаки. Составление, автор предисловий и комментарий Р. Ходизода / Составление и редакция русского текста Ф. Ходизода.–Душанбе: Деваштич, 2003.

14. Персидская классическая поэзия. Составитель, автор предисловия и комментариев М. Синельников.–Москва, 2006 (Всемирная библиотека поэзии).

Барои он ки як маҷмӯаи хубе мураттаб шавад, мушкилоти зиёде пеш меояд, зеро агар дар як тарҷума мусиқии шеър ҳифз шуда бошад, дар тарҷумаи дигар матлаби шоир равшантар баён шудааст, дар тарҷумаи сеум бофти калом шоиронатар баромадааст, дар тарҷумаи чорум тарҷума будани асар эҳсос намешавад, вале матни асл моҳияти худро гум кардааст. Ин аст, ки интиҳоби тарҷумаҳо на танҳо ба завқи мураттиб, балки ба таъйини меъёрҳои махсус низ иртибот дорад. Аз миёни шартҳои зиёди тарҷумонӣ, мисли: баёни ба асл наздики

маъно, хифзи матлабҳои муаллиф, риояи оҳанг ва рӯҳияи уму-
мии шеър, мувофиқати муродифҳои тоҷикӣ ва русии калима-
ву таркиботи калидии шеър ва ҳоказо матни наздиктарин ба
асл бояд интиҳоб шавад.

Дуруст аст, ки тарҷумони хуб бояд шоири хуб ҳам бо-
шад, вале дар ҳар сурат ӯ мухтор нест. Ҳини баргардони матни
каси дигар ӯ набояд чизе аз худ бибофад, биафзояд ё ҳазф на-
мояд. Хусусан, дар мавриди тарҷумаи шеъри форсӣ, ки бо узу-
бату ҷозиба ва шириниву дилфиребии бемисл шӯҳрат дорад,
он риояи қофияву радиф ва сачъҳои дохилӣ, фаровонии тар-
кибу иборот ва вожаҳои духура, зермаъноҳои маҷозӣ, саноеи
лафзиву маънавӣ ва бофти нотақрори калом барои беҳтарин
тарҷумон низ кори сангин аст. Хоса, баъзе шеърҳо, ба қавли
муҳаққиқон, танҳо ба забони модарии муаллифон содиқанд,
тарҷумаи онҳо ба касе даст намедихад, чунончи, тарҷумаҳои
Ҳофиз ё Мавлавӣ.

Тарҷумаҳои Рӯдакӣ низ бо вучуди он ки шеъри
Одамушшуаро дар қиёс бо ашъори сабки ироқӣ ё ҳиндӣ
тахтул-маъниҳои қабат андар қабат надорад, дар ҳадди камол
нестанд. Дар ин ҳол низ ҳарчи то имрӯз аз тарҷумаҳои русӣ
дар даст дорем, шахси Рӯдакиро ба унвони шоири навовару
борикандеш, ки ҳанӯз XI қарн муқаддам бунёди анвои мухта-
лифи шеърро ниҳода ва дар тарбияи завқи пасовандон нақши
равшане доштааст, падидаи меорад.

Ба хоҳири он ки хонандагони адофаҳм низ аз баъзе муш-
килоти интиҳоби матни тарҷума воқиф бошанд, ба тарҷу-
маҳои зерини як ғазал – «Боди ҷӯи Мӯлиён ояд ҳаме» ручӯё
мекунем:

1

**Чаруют струи Мулиана снова,
Душа стремится к той, желанной снова.
Родной Амударьи кремнистый брод
Покажется нежней сафьяна снова.
И будет бурного Джейхуна ширь
Тебе по-грудь, скакун буланный, снова.
О Бухара, ликуй и торжествуй!**

Грядет владыка осиянный снова.
Царь – тополь, Бухара – весенний сад,
Мчись, тополь, в сад благоуханный снова!
Царь – месяц, Бухара – небесный свод,
Встал в небе месяц долгожданный снова.

Тарҷумаи Сетсилия Бону

2

Плещет, блещет Мулиён, меня зовет,
Та, в которую влюблен, меня зовет.
Под ногами, словно шелк, пески Аму,
Трудный брод, зеленый склон меня зовет.
Там, где пена по колена скакунам,
Там Джейхуна слышен стон: меня зовет.
В город счастья, в Бухару спеши, эмир,
Шлет она тебе поклон, меня зовет.
Ты – луна, а Бухара – небесный свод,
Что луною озарен, меня зовет.
Ты – платан, а Бухара – цветущий сад,
Листьев шум, пернатых звон меня зовет...

Тарҷумаи С. Липкин

3

Ветер, вея от Мульяна, к нам доходит
Чары яр моей желанной к нам доходят...
Что нам брод Аму шершавый? Нам такой,
Как дорожка златотканая, подходит.
Смело в воду! Белоснежным скакунам
По колена пена пьяная доходит.
Радуйся и возликуй, о Бухара:
Шах к тебе, венчанная, приходит.
Он – как тополь! Ты – как яблоневый сад!
Тополь в сад благоухания приходит.
Он – как месяц! Ты – как синий небосвод!
Ясный месяц в небо раннее восходит.

Тарҷумаи И. Селвинский

4

Мулийана вдруг повеяла волна,
Мне любимую напомнила она.

По холму сбегают вниз пески Аму,
Так парча ложится под ноги, нежна.
Лишь до стремени доходит, клокоча,
Встрече радуясь, Джейхуна быстрина.
Возликуй, о, Бухара, к тебе эмир
Едет радостно и гонит скакуна!
Царь – луна, а Бухара – небесный свод,
Быстро в небе поднимается луна.
Царь – высокий кипарис, а Бухара –
Сад, в который он вернется, где – весна.

Тарчумаи М. Синелников

Тааммуқ дар сари ин ҷаҳор пора шеър, ки аз ҷониби му-
тарҷимони пуртаҷриба анҷом ёфтааст, ба хулосае меорад, ки
тарҷума ҳаргиз наметавонад бо нусхаи асл комилан мусовӣ
бошад. Барои санҷишу қиёс бо матни ғазали Рӯдакӣ меёриҳои
зеринро ба назар мегирем:

- 1) Рӯҳия ва зарбу оҳанги шеър;
- 2) Риояи қофия ва радиф;
- 3) Мувофиқати маъноии байтҳо ва мисраъҳои тоҷикӣ
ба русӣ;
- 4) Саҳеҳии муодилҳои тоҷикӣ ва русӣ;
- 5) Мувофиқати овозӣ.

Дар матни асл матлаби шоир бозгӯи ҳолати амир аст,
ки дилаш ногаҳон ба ёди Бухоро гум задааст. Мӯҷиби сар за-
дани ин ҳол ба машом расидани бӯи ҷӯи Мулиён ва ёди ёри
меҳрубон аст. Мутарҷим Сетсилия Бону ин маъниро чунин
баён кардааст:

Чаруют струи Мулиана снова,

Душа стремится к той желанной снова.

Бону «боди ҷӯи Мулиён»-ро «струи Мулиана» ва «ояд
хаме»-ро «чарует... снова» тарҷума кардааст, ки зоҳиран аз
матлаб чандон дур нест, ҳарчанд ки дар ғазали тоҷикӣ боди
ҷӯӣ ба машом расида ёди ёрро бедор мекунад. Дар тарҷума ба
ҷои «бод» «струя», яъне, фавра омадааст. Мисраи дувуми матни
тоҷикӣ «Ёди ёри меҳрубон ояд хаме» – ба русӣ «Душа стремится
к той, желанной, снова» тарҷума шудааст, ки баргардони он ба

точикӣ «чон ба сӯи он ёри дилхоҳ боз майл дорад» мешавад. Яъне, агар дар матни асл сухан дар бораи «ёди ёр» (маъшук) равад, дар тарҷума ҷои онро «чон» (ошик) гирифтааст ва, ҳамин тариқ, мубтадо ва пуркунанда ҷойҳои худро иваз кардаанд.

Дар тарҷумаи С. Липкин низ кӯшиш шудааст, ки шакли зохирии шеър, аз ҷумла радиф нигоҳ дошта шавад:

Плещет, блещет Мулиён меня зовет,

Та, в которую влюблен, меня зовет.

Ин тарҷумон радифи «ояд ҳаме»-ро «меня зовет» тарҷума кардааст. Дар ду мисраи аввал ба радифи мазкур эроди ҷиддӣ нест, вале дар абёти дигар, ба матн мувофиқ наомада, боиси тағйир ёфтани матлаби шоир шудааст. Мутарҷим ба хотири риояи радиф маҷбур шудааст, ки хеле маънихоро тағйир диҳад ва аз худ бофад. Мисраҳои «Трудный брод, зеленый склон меня зовет» («Зери поям парниён ояд ҳаме»), «Там Джейхуна слышен стон, меня зовет» («Хинги моро то миён ояд ҳаме»), «Что луною озарен меня зовет» («Моҳ сӯи осмон ояд ҳаме»), «Листьев шум, пернатый звон меня зовет» («Сарв сӯи бӯстон ояд ҳаме») даъвои моро дар бораи аз асл дур будани маънӣ собит мекунад.

Дар тарҷумаи И. Селвинский, хусусан дар ду мисраи аввал мувофиқати зарбу оҳанги матни асл ва тарҷума ба назар мерасад.

Ветер, вея от Мульяна, к нам доходит

Чары яр моей желанной к нам доходят.

Дар матни тоҷикӣ такрори садоҳои «ӯ», «о (ё)», «я» дар тарҷума бо садоҳои мукаррари «е», «я (а)», «о» иваз шудаанд ва зада низ дар калимаҳо ба ҳамин овозҳо фаромада, савти дилнишине эҷод менамояд. Хусусан, оғози мисраҳо: «ветер вея» ва «чары яр» хеле зебову хушоҳанг ба русӣ садо медиҳанд. Дар байтҳои дигар низ мутарҷим аз матни асл дур нарафта, бо эҷоди қофияи дувуми радифмонанд: *доходит, доходят, подходит, доходит, приходит, восходит* матлаби шоирро ба русӣ баргардонидаст. Ин навъ радиф, ҳарчанд ки комил нест, дар ғазали мазкур ба сифати омили муҳими таъмини рӯҳияи умумӣ ва зарбу оҳанги шеър хидмат кардааст. Бо вучуди он ки

дар ин тарҷума низ ихтироъҳое, аз қабилӣ «яблоне́вый сад» (ба ҷои «бӯстон»), «венчанная» (Бухора), «небо раннее», «смело в воду!», «белоснежные скакуны» (ба ҷои «хинг») ворид шудаанд, дар маҷмӯъ ҳадафи шоир, мӯҳтавои шеър, зарбу оҳанги он, вожаву таркиботи калидӣ ҳифз шудаанд.

Тарҷумаи М. Синелников низ бо бозгӯи назокати суҳани Рӯдакӣ имтиёз дорад. Ин мутарҷим беҳтар аз се нафари дигаре, ки даст ба тарҷумаи ғазали мазкур задаанд, муваффақ шудааст, ки мӯҳтавои матни тоҷикиро ҳифз намояд. Чунончи, ҳамон байти матлаъ:

Боди ҷӯи Мӯлиён ояд ҳама,

Ёди ёри меҳрубон ояд ҳама

ба русӣ хеле мавзун баргардон шудааст:

Мулияна вдруг повеяла волна,

Мне любимую напомнила она.

Дар матни тоҷикӣ маҳз ҳамин маънӣ – расидани насим аз ҷӯи Мӯлиён ва беихтиёр ба ёд омадани ёри меҳрубон дар назар буд. Дар тарҷума вожаи «вдруг» барои таъкиди маънии мазкур ворид шудааст, ки бо вучуди адами ин вожа дар матни асл, ба баёни дурусти матлаби шоир мусоидат кардааст. Дар байтҳои дигар низ мутарҷим дар қиёс бо ҳампешагонаш мисраву таркибҳо ва калимаҳои зеринро беҳтар тарҷума кардааст:

«Зери поям парниён ояд ҳама» –

«Так парча ложится под ноги нежна».

Аз нишоти рӯи дӯст – «встрече радуясь».

Шодмон ояд – «едет радостно».

Мир сарв аст – «царь – высокий кипарис».

Вожаи «сарв»-ро мутарҷимони дигар «тополь» (Бону, Селвинский) ва «платан» (С. Липкин) навиштаанд, ки ба тоҷикӣ сафедор ва чинор мешавад.

Ҳамин тариқ, маълум мешавад, ки аз миёни тарҷумаҳои ғазали мазкур тарҷумаҳои И. Селвинский ва М. Синелников ба шеъри Рӯдакӣ наздиктар буда, асолати матнро беҳтар ҳифз намудаанд. Аз ин ду тарҷума тарҷумаи И. Селвинский бо риояи қавоиди ғазал – ҳифзи радиф имтиёз дорад, аммо М. Синелников муодилҳои беҳтари русиро барои баргардони вожаву

таъбирхо пайдо кардааст.

Ҳароина мавҷудияти якчанд тарҷумаи як асар имкон ме-
диҳад, ки муодили ба асл наздик интиҳоб шавад. Маъмулан
тарҷумаҳое, ки дар онҳо таҷрибаи мутарҷимони пешин ба ино-
бат гирифта мешавад, беҳтар анҷом меёбанд, вале ин қавл на ҳа-
меша саҳеҳ аст, зеро кори тарҷума ба ҳунари шоирӣ мутарҷи-
мон ва идроки табиати шеърӣ форсӣ низ иртибот дорад. Ба наза-
ри мо, дар тарҷумаи И. Селвинский бо вучуди баъзе норасоӣҳо
табиати ғазали тоҷикӣ ва асолати он саҳеҳтар риоя шудааст.

Соли 2008

ШИНОХТИ АБӮРАЙҲОНИ БЕРУНӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Ҳаким ва файласуфи номвар Абӯрайҳон Муҳаммад ибни
Аҳмади Хоразмӣ, маъруф ба Абӯрайҳони Берунӣ (973, ш. Коти
Хоразм – 1048, Ғазна) мутафаккири маъруфи Машриқзамин
буда, аз пешоҳангони таърихи афкори фалсафии форсу тоҷик
ба шумор меояд. Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳо ӯ муал-
лифи тақрибан 180 асар мебошад, ки 40 номгӯӣ он аз ҳаво-
диси замон маҳфуз монда ва имрӯз дар китобхонаҳои бузурги
ҷаҳон нигоҳ дошта мешавад.

Аз ҷумла, дар Ганҷинаи дастхатҳои Институти забон,
адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии АИ Тоҷикистон
яке аз нусхаҳои қадимтарини «ат-Тафҳим ли авоиلى сано-
ат-ут-танчим» тахти шумораи 385 нигоҳдорӣ мешавад. Ин
нусхаи дурушти қадимии ҳиндӣ мансуб ба нимаи дувуми асри
VIII-аввали асри IX ҳиҷрӣ буда, аз 143 varaқ иборат аст ва бо
гузашти замон хеле осеб дидааст.

Хидмати Берунӣ дар рушди тамаддуни башарӣ дар
таҳқиқоти олимони Шарқу Фарб солиёни охир ҳарчи
бештар аён мешавад, аммо дар замони худ низ ӯ шахсияти
хеле машҳур буд. Дар ин бора гуфтаҳои Абулфазли Байҳақӣ,
Ёқути Ҳамавӣ, Низомии Арӯзии Самарқандӣ ва дигарон гу-
воҳӣ медиҳанд. Дар нимаи дувуми садаи XIX баъди ба эҳти-
моми Э. Захау интишор ёфтани «Осор-ул-боқия» таваҷҷӯҳ ба

осори Берунӣ дар Ғарб низ афзуд ва дар солҳои 30-50-уми асри XX шаҳрҳои Маскаву Санкт-Петербурги Иттиҳоди Шӯравӣ ба маркази Берунишиносии ҷаҳон табдил ёфтанд. Дар ҳалқаи муҳаққиқони номвари берунишинос Беленитский А. М., Булгаков П. Г., Матвиевская Г. П., Рожанская М. М., Семёнов А. А., Толстов С. П., Эрман В. Э., Юшкевич А. П. қарор доштанд. Аз солҳои 60-ум ба ин сӯ то солҳои 90-ум таҳқиқоти олимони Ҷумҳурии Ёзбекистон, аз ҷумла Идрисов А., Каримов У. И., Мӯминов И. М., Файзуллоев А. Ф., Ҳасанов Х., Шарипов А. маъруфият пайдо карданд.

Шинохти Берунӣ дар Тоҷикистони шӯравӣ дар оғоз голибан тавассути осори илмӣ муҳаққиқони рус сурат гирифт.

Дар ин солҳо дар Тоҷикистон таълифоти Колпаков А. П. «Абӯрайҳони Берунӣ» (Ахбороти шӯъбаи Тоҷикистони АИ СССР, Сталинобод, №10, 1948, с. 44-46), Беленитский А. М. «Лаъли Бадахшон» (дар «Асарҳои АИ Тоҷикистон», ҷ. 17, Сталинобод, 1953, с. 25-31), Семёнов А. А. «ал-Берунӣ – бузургтарин олими асримиёнагии Шарқу Ғарб (Сталинобод: АИ Тоҷикистон, 1948, 48 саҳифа) ба таъъ расиданд.

Аввалин асари монографияе, ки дар Тоҷикистон рӯи қоромад, ба қалами Содиқов Х. У. мансуб буда, он ба пажӯҳиши осори нучумшиносӣ, риёзишиносӣ ва ҷуғрофишиносии Абӯрайҳони Берунӣ ихтисос ёфта буд. Ин асар соли 1953 дар Маскав ва соли 1957 бо таҳриру тақмил дар Тоҷикистон дар ҳаҷми 64 саҳифа интишор ёфт. Минбаъд дар асарҳои Баҳоваддинов А. М. «Аз таърихи фалсафаи тоҷик», Ғафуров Б. Ғ. «Тоҷикон», Осимӣ М. «Берунӣ» (пешгуфтори «Китоб-ут-тафҳим»), Осимӣ М. бо ҳаммуаллифии Ҳазратқулов М. «Берунӣ», Девонакулов А. – пешгуфтор барои «Осор-улбоқия» нуктаҳои пураъриш ва самтҳои муҳталифи қовишҳои Абӯрайҳони Берунӣ ба қалам омаданд.

Ҷунонки маълум мешавад, баъд аз асари монографии Х. Содиқов дар Тоҷикистон дар қори таҳияву нашр ва тарғиби осори Абӯрайҳони Берунӣ донишманди маъруф, физик ва файласуф Муҳаммад Осимӣ заҳмати зиёд кашидааст.

Маҳз бо қӯшиши ӯ дар Душанбе соли 1978 яке аз

нодиртарин осори Абӯрайҳони Берунӣ «Китоб-ут-тафҳим» ба таъб расид, ки пешгуфтори муфасссали онро мавсуф таълиф на-мудааст. Дар ин пешгуфтор муаллиф на танҳо тарҷумаи ҳоли Беруниро бозгӯ менамояд, балки хидмати ўро дар таҳқиқи назария ва амалияи нучумшиносӣ, ҳандаса, риёзиёт, физика, кимиё, ҷуғрофияву таърих ва забоншиносӣ яқояк баршумур-да, сипас муфасссал роҷеъ ба нусхаҳои «Китоб-ут-тафҳим» дар китобхонаҳои ҷаҳон ва мундариҷаву мӯҳтавои ин асар суҳан меронад. Дар мақолаи мазкур суҳан аз кашфиёти Берунӣ ва усулҳои таҳқиқи ӯ дар улуми мухталиф, аз он ҷумла, роҷеъ ба таъйини системаи гелиосентрии олам, кӯшиши ба ҳам пайва-стани усули ҳисоби юнониҳо ва ҳиндиҳо, дуруст муайян кар-дани мавқеи ҷуғрофии Африқо, сохтани шакли кураи арз, таҳқиқи таърихи геологии ҳавзаи Омӯ ва ҳавзаи руди Ганг, муайян кардани вазни ҳоси минералҳо, муқоисаи суръати рӯшноӣ бо суръати овоз, шарҳи истилоҳоти илмӣ, балад бу-дан ба забонҳои зиёд, аз ҷумла форсию арабӣ, юнониву ҳиндӣ, иб्रиву паҳлавӣ ва ғайра рафтааст, ки дар маҷмӯъ ба алломаи зуфунун будани ӯ гувоҳӣ медиҳад.

Соли 1990 гурӯҳи шарқшиносон бо сарвариин Алиқул Девонақулов аз забони арабӣ ба тоҷикӣ «Осор-ул-боқия»-ро баргардониданд ва нашриёти «Ирфон»-и Душанбе онро мун-ташир намуд.

Дар пешгуфтори ин асар, ки муаллифи он Алиқул Дево-нақулов аст, бештар дар хусуси ҷаҳоншиносии Берунӣ, ақи-даҳои ӯ перомунӣ масоили солшуморӣ, усули ситорашиносӣ, пайдоиш ва таҳаввули оину кешҳои гуногун, идҳо ва расму таомулҳои мардумӣ, хусусиятҳои табиат ва иртиботи муҳити зист бо ҳулку хӯ ва сурати инсонҳо андешаҳо баён ва ифти-хори эронитаборон будани Берунӣ таъкид шудааст. Муаллиф нашрҳои «Осор-ул-боқия»-ро, ки шарқшиносии немис Эдуард Захау солҳои 1876-1878 дар асоси чор нусха ба забони арабӣ дар Лейпциг ва соли 1879 ба забони англисӣ ба эҳтимоми мав-суф интишор ёфтааст, зикр мекунад. Ў махсусан аз хидмати мутарҷим ва донишманди Эрон Акбари Доносиришт, ки соли 1321 ҳичрӣ (1943) нашри аввал ва 1352 ҳичрӣ (1973) нашри

такмилёфтаи матнро ба забони форсӣ ба анҷом расонидааст, ёд мекунад. Дар мақола ҳамчунин наشري русӣ, ки ба эҳтимоми шарқшиноси шӯравӣ М. Салъе ва наشري ўзбекӣ, ки бо кӯшиши А. Расулов сурат гирифтаанд, тазаккур ёфтаанд. Муаллифи сарсухан таъкид мекунад, ки наشري тоҷикии «Осор-ул-боқия» дар асоси нусхаи Техрон, инчунин нусхаҳои асл ва наشرҳои русиву ўзбекӣ сурат гирифтааст.

Моҳияти мероси илмии Абӯрайҳони Берунӣ дар асарҳои Бобочон Ғафуров «Тоҷикон», Нуъмон Неъматов «Давлати Сомониён», Г. Носирхочаева, Х. Абдуллозода ва мақолоти маҷмӯаи дастҷамъии «Улуми Осиёи Марказӣ ва тамаддуни башарии муосир» баён шудааст.

Яке аз пажӯҳишҳои муфасссали охирин дар Тоҷикистон, аз ҷониби муаррихи ҷавон Бобоев Юсуф анҷом ёфт. Рисолаи ӯ «Масъалаҳои таърих ва фарҳанги халқҳои Мовароуннаҳр ва Хуросон дар таълифоти Абӯрайҳони Берунӣ» ном дошта, ғолибан ба шинохти масоили пайдоиши инсон ва ҷомеа, пайдоиш ва таҳаввули улуми мухталиф, идроки илмии таърих, солшумории таърихӣ, ҷуғрофияи таърихӣ, шачарашиносиву ирсият ва этнография ихтисос дорад. Ҳамчунин масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар иртибот бо таърихи халқи тоҷик, вазъи обёриву кӯҳшиносӣ, рушди ҳунар ва нақши бозорҳо дар тамаддуни кишварҳои Шарқ аз мадди назари муҳаққиқ дур намондааст. Дар хусуси ҷаҳоншиносии динии мардуми Мовароуннаҳру Хуросон, тақвим, ҷашну сурҳо ва расму оинҳои мардуми ин минтақа низ дар заминаи таҳқиқи мероси илмии Берунӣ, махсусан «Осор-ул-боқия», «Моли-л Ҳинд» ва «Китоб-ут-тафҳим» андешаҳои судманд рӯи сафҳа омадаанд.

Мақолаи ҳиндшиносии тоҷик профессор З. Ғаффорова «Берунӣ ва мақоми ӯ дар таҳқиқи таърихи тамаддуни Ҳинд» аз тадқиқоти пураарзиш дар заминаи ҳиндшиносии Берунӣ аст. Дар ин мақола суҳан аз вачҳи иртиботи Берунӣ ба сарзамини Ҳинд ва моҳияти илмии ин асар барои шинохти тамаддуни ҳиндуҳо, таъриху фалсафа, нучуму риёзӣ, ҳайату ҳисоб ва ҷуғрофиёи тасвирӣ, расму оин ва суннатҳои қадими ҳиндувон меравад. Муаллиф бо далелҳои мӯътамад собит намудааст, ки

«Моли - л Ҳинд» на танҳо дар миёни осори дигари ин олим, балки осори дигар номварони илм, ки марбут ба шинохти кишварҳои дигаранд, ҷойгоҳи махсус дорад.

«Моли- л Ҳинд» асари қомусӣ буда, аз 80 боб иборат аст ва маълумоти он бо пояҳои қавии илмӣ, устувор будан бар воқеият ва асноди мӯътамад, фаровонӣ ва густурдагӣ имтиёз дорад. Ин асар ҳамчун манбаи муҳими омӯзиши забон низ метавонад хидмат кунад, зеро бо вучуди он ки ба забони арабӣ таълиф шудааст, дар он беш аз 2500 калима аз забони санскрит ба қор рафтааст. Хулосаи З. Ғаффорова дар бораи асосгузори ҳиндшиносии Шарқ будани Абурайҳони Берунӣ бо таҳлили муфассали ин асар, муқоисаи он бо осори дигари марбут ба Ҳиндустон ва гуфтори донишмандон перомунӣ арзишҳои илмиву адабии он тасдиқ шудааст.

Ҳамин тариқ, нигоҳи шитобзада ба вазъи берунишиносӣ дар Тоҷикистон имкон медиҳад ба натиҷае бирасем, ки тайи 50 соли охир муҳаққиқони тоҷик босуръат ба омӯзиш ва нашри осори бузургтарин алломаи машриқзамин Абӯрайҳони Берунӣ машғул шудаанд ва умед аст, ки ҳарчи зудтар тамоми осори ин абармарди илм дар қиёс ва муқобала бо нусхаҳои қадимие, ки дар тамоми ҷаҳон маҳфузанд ва бо заҳмати уламои арҷманд ба забонҳои мухталиф тарҷума ва нашр шудаанд, ба таъб бирасанд.

Пайнавишт:

1. Абӯрайҳони Берунӣ. Китоб-ут-тафҳим ли авоиلى саноат-ит-танчим.—Душанбе: Ирфон, 1973.
2. Абӯрайҳони Берунӣ. Осор-ул-бокия.—Душанбе: Ирфон, 1990.
3. Абурайхон Беруни. Избранные произведения. Канон Масъуда. Т. 5.—Тошкент: Фан, 1976.
4. Беленитский А. М. «Лаъли Бадахшон» //дар «Асарҳои АИ Тоҷикистон», ҷ. 17.—Сталинобод, 1953.—С. 25-31.
5. Беруни. Гуманитарные науки.—Ташкент: Фан, 1972.
6. Беруни. Сборник статей, посвященный 1000-летию со дня рождения.—Ташкент: Фан, 1973.
7. Бобоев Ю. Вопросы истории и культуры народов Мовареннахра и Хорасана в трудах Абдурайхона Беруни.—Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук.—

- Худжанд, 2004.–170 с.
8. Ғаффорова З. Берунӣ ва мақоми ӯ дар таҳқиқи таърихи тамаддуни Ҳинд // Садои Шарқ.–2009.–№3.–С. 134-141.
 9. Девонакулов А. «Осор-ул-боқия»-и Абӯрайҳон Берунӣ.–Дар кит.: Осор-ул-боқия.–Душанбе, 1990.–С. 5-12.
 10. Колпаков А.П. Абӯрайҳони Берунӣ //Ахбороти шӯъбаи Тоҷикистони АФ СССР.–Сталинобод.–1948.–№10.–С. 44.
 11. Осимӣ М. Берунӣ.–Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 1.–Душанбе, 1978.–С. 433-434.
 12. Осимӣ М., Ҳазраткулов М. Берунӣ.–Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 1.– Душанбе, 1988.–С. 269-270.
 13. Семёнов А. А. ал-Берунӣ – бузургтарин олими асримиёнагии Шарқу Ғарб.–Сталинобод: АФ РСС Тоҷикистон, 1948.–48 с.
 14. Тимофеев И. Бируни: Жизнь замечательных людей.–Москва: Молодая гвардия, 1986.

Соли 2010

ПАРТАВИ НУБУҒ

(Андешаҳо дар бораи сабки Хайём)

Вақте дар бораи бузургӣ ва шахомати Хайём, Мавлавӣ ё Ҳофиз меандешем, дар шигифт мемонем, ки чӣ гуна аз миёни садҳо нафар адибон, ки асолати хунариашон дар шеър собит шудааст ва аз лиҳози маънигузориву тасвирсозӣ низ таъвоиашон дайн аст, ин се тан баргузида шудаанд. Шӯҳрати офоқири Хайём дар рубоӣ, камоли хунариандии Мавлавӣ дар маснавӣ ва маҳбубияти томи Ҳофиз дар ғазал дигар ҷои баҳс надорад. Маълум аст, ки дар навъи адабии рубоӣ даҳҳо нафар, аз қабилӣ Рӯдакӣ, Шаҳиди Балхӣ, Абӯшақури Балхӣ, Дақиқӣ, Кисоии Марвазӣ, Фаррухӣ, Унсурӣ, Асқадӣ, Манучехрӣ, Қатрон, Абулфараҳи Рунӣ, Масъуди Саъди Салмон, Амир Муиззӣ, Саной, Маҳастӣ, Рашиди Ватвот, Асириддини Аҳсикатӣ, Ҳоконӣ, Аттор, Камолиддини Исмоил, Мавлавӣ ва чандин нафари дигар хунари озмудаанд.

Яке аз муҳаққиқони номвари Эрон Абдурахмони Фаромарзӣ дар пешгуфтори хеш ба девони Маҳастӣ гуфта буд, ки «касе рубоиро ба мисли Маҳастӣ насохтааст, ҳатто Хайём». Бо он ки банда ҳам ҷустуҷӯ дар шинохти Маҳастӣ дорам ва ба

хунари ин бонуи рубоисаро арҷ мегузoram, фикр мекунам, ки
чоӣ ҳар кадоми ин шоирон ҷудост.

Қазоват кунед, Хайём мегӯяд:

**Пеш аз ману ту лайлу наҳоре будааст,
Гарданда фалак низ ба коре будааст.
Зинҳор, қадам ба хок оҳиста ниҳӣ,
Он мардумаки чашми нигоре будааст.**

Ё худ:

**Дар коргари кӯзагаре рафтам дӯш,
Дидам ду ҳазор кӯза гӯёву ҳамӯш.
Аз дастаи ҳар кӯза бароварда хурӯш
Сад кӯзагару кӯзахару кӯзафурӯш.**

Аз миёни он рубоисароёне, ки зикрашон дар боло рафт,
шояд касоне бошанд, ки ин матлабро хеле беҳтар ба силки назм
кашидаанд, аммо рабоиш ва ҷозибай каломӣ Хайём дигар аст.
Ба назари ман омили асосии рабоиши сухан – нерӯи ботинии
гӯяндаи шеър аст, ки нохудоғона дар мағз-мағзи ҳарфу ҳичо
ва мисраву байт ҷо мегирад ва робитае бо хонанда эҷод мекунад,
ки гузашти вақт наметавонад ба он асаре дошта бошад. Шояд
асрори маҳбубияти Хайём низ дар ҳамин бошад?

Ҳаким Умари Хайём дар замони худ ба риёзиёту фала-
киёт ва ҳикмат маъруф буд ва ҳеҷ шӯҳрате дар шоирӣ на-
дошт ва, ба қавли устод Муҳаммад Муҳити Таботабой, муал-
лифи китоби «Хайёмӣ ё Хайём» ин ду тан касони мутафови-
те буданд, ки яке дар шоирӣ ва дигаре дар олимӣ маъруфият
доштанд. Ба қавли ҳамин муаллиф, умуман ҷаҳор нафар бо
номи Хайём дар тамаддуни форсӣ маълум будаанд, ки дар
илму адаб ном ва осоре аз худ ба ёдгӯр мондаанд.

Сабаби дар замони худ ҳамчун шоир шӯҳрат наёфта-
ни Хайёмро бархе зоҳиран дар он мебинанд, ки гӯё Хайём
аз ифшо ва интишори афқору маоние, ки дар рубоӣҳои худ
матраҳ намудааст, худдорӣ мекардааст. Барҳи дигар умуман
мункири шоирӣ ӯ шудаанд ва он рубоӣётро ба Хайёмӣ нис-
бат медиҳанд. Ҳароина, он нукта мусаллам аст, ки як силсила
рубоӣёте бо мазомини фалсафии аз кучо омадаему ба кучо ме-
равем, ғараз аз ҳаёт чист, ғанимат шумурдани вақт, эътиқод

ба қазову қадар, беҳуда будани кори ҷаҳон, тазоди марғу зиндагӣ, масъалаи офариниш ва ғайра рӯи қор омадаанд, ки қолибан ба Хайём мансуб мебуданд. Баъдҳо бо ҳамин равиш чанд тани дигар низ рубой гуфтанд ва бо мурури замон рубойиҳои онҳо бо рубойиҳои Хайём маҳлут шуданд.

Сарчашмаҳои зиёде ҳастанд, ки дар онҳо ном ва осори Хайём боқӣ мондаанд. Аз номаи Саной ба Хайём ва «Ҷаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ сар қарда, то «Нузҳат-ул-маҷолис»-и Халили Шарвонӣ, «Мӯнис-ул-аҳрор»-и Бадри Қочармӣ, яъне, то поёни асри XIV даҳҳо сарчашмаҳои муҳим омада расиданд ва то ин давра 66 рубоии мансуб ба Хайём ёфт шудааст, ки асил будани онҳо ба исбот расида ва маҳз ҳамин рубоӣёт барои таҳлили рубойиҳои дигари Хайём қӯмак мекунад.

Рубоӣҳои Хайём бори аввал дар маҷмӯае бо номи «Тарабхона» дар асри XV гирд оварда шуд, ки дар он 550 рубой ба номи Хайём мундариҷ аст. Мураттиби он Ёраҳмад ибни Ҳусайни Рашидии Табретӣ тамоми рубоӣётро ба 10 фасл ҷудо қардааст: муноҷот, ҳикмат, панду насиҳат, ғанимат шумурдани фурсат, ҳамриёт, фаслҳои сол, муламмаот, муқаввафот, ҳазлиёт, ҳикӯёт.

Баъд аз ин маҷмӯа низ ба миқдори рубоӣҳои Хайём афзуда шуд. Устод Саид Нафисӣ ба ҳамин маънӣ навишта, ки «то қунун ман рубоӣҳои Умари Хайёмро аз рӯи 162 китоб ё маҷмӯаи рубоӣҳои мансуб ба ӯ истихроҷ намуда, дар қарақҳои ҷудогона нақл қардаам ва шумораи рубоӣҳои мансуб ба ӯ ба 1224 меқасад». Имрӯз қор ба ҷое расидааст, ки то 3000 рубоиро моли Хайём мебуданд.

Бинобар он, дар шинохти асолати ҳунарии Хайём таңҳо ба маохизи мӯтабар тақя бояд қард ва рубоӣҳои асили ӯро ба эътибор гирифт. Аз назари мавзӯи рубоӣҳои асили Хайёмро ба фаслҳои зерин меқавон ҷудо қард:

1. Рози офариниш. Ҳулосаи мазмун аз як идда рубоӣҳои қароғири ин мақлаб қунин аст: қасе аз рози қаси қарда оғаҳ нест ва ҳеҷ қас то қунун дарнаёфта, ки қаро зода шудаем ва қаро меқирем. Барои миқол:

**Аз омаданам набуд гардунро суд
В-аз рафтани ман ҷоҳу ҷалолаш нафузуд.
В-аз ҳеч касе низ ду ғушам нашунуд,
К-ин омадану рафтаман аз баҳри ҷӣ буд.**

2. Талхӣи зиндагӣ. Хулосаи мазмун: зиндагӣ талх аст ва агар ихтиёр ба дасти ман буд, ҳаргиз ба ҷаҳон намеомадам:

**Афсӯс, ки бефоида фарсуда шудем
В-аз доси сипехри сарнагун суда шудем.
Дардову надомато, ки то ҷашм задем,
Нобуда ба коми хеш нобуда шудем.**

3. Сарнавишти азалии инсон. Дар рубоиёти шомил ба ин мавзӯ таъкид мешавад, ки сарнавишт азалист ва инсон танҳо бозичаест дар дасти қазо:

**Ё Раб, ту гилам сириштаӣ, ман ҷӣ кунам,
Пашму қасабам ту риштаӣ, ман ҷӣ кунам.
Ҳар неку баде, ки ояд аз ман ба вучуд,
Ту дар сари ман навиштаӣ, ман ҷӣ кунам.**

4. Гардиши даврон. Хулосаи мазмун: гардиши даврон бознадоштанист ва зиндагӣ – такрори пайдарпайи бемаънӣ:

**Якчанд ба кӯдакӣ ба устод шудем,
Якчанд з-устодии худ шод шудем.
Поёни сухан шунав, ки моро ҷӣ расид,
Чун об баромадему чун бод шудем.**

5. Аз ҳок баромадан ва бар ҳок рафтани инсон:

**Ин кӯза чу ман ошиқи зоре будааст,
Дар банди сари зулфи нигоре будааст.
Он даста, ки бар гардани он мебинӣ,
Дастест, ки бар гардани ёре будааст.**

6. Хуш гузаронидани вақт, ғанимат шуморидани умр:

**Гар як нафасат зи зиндагонӣ гузарад,
Мағзор, ки ҷуз ба шодмонӣ гузарад.
Зинҳор, ки сармояи ин мулки ҷаҳон,
Умр асту бад-он сон гузаронӣ, гузарад.**

7. Ҳеч будани кори ҷаҳон:

**Ин гуна ки ман кори ҷаҳон мебинам,
Олам ҳама ройгон бар он мебинам.**

**Субхоналлоҳ, ба харчи дарменигарам,
Нокомии хештан дар он мебинам.**

8. Ситоиши бодаву май, аммо на ба хотири майгусорӣ, балки барои хуш гузаронидани умр ва ғанимат шумурдани зиндагӣ:

**Ин қофилаи умр аҷаб мегузарад,
Дарёб даме, ки бо тараб мегузарад.
Соқӣ, ғами фардои қиёмат чӣ хурӣ,
Пеш ор пиёларо, ки шаб мегузарад.**

Муҳимтарин хусусияти рубоиёти Хайёмо муҳаққиқон, пеш аз ҳама, дар ниҳояти ғасоҳат ва балоғат қарор доштани каломи ӯ дидаанд. Каломи Хайём содаву бетакаллуф ва аз тасаннӯъ дур аст. Хайём аз пайи ороиши сухан нест, тасвирҳои шоирона наменҷӯяд, бештар мутаваҷҷеҳи маънист.

Ҷаҳонбинии Хайём мушаххас аст, масалан, ӯ сабзаро мебинад ва фикр мекунад, ки ин сабза аз хоки падарон аст, ба кохи вайроне менигарад ва ба ёд меоварад, ки ин ҷо замоне подшоҳон зистаанд, вале ҳоло макони парандагону вухуш шудааст.

Дигар аз хусусиятҳои рубоиёти Хайём завқи латиф ва ҳисси шадидаи муаллифи онҳост. Гулу сабза, шому сахар, осмони ситоразору резиши борон – ҳама ӯро ба вачд меоранд. Аз тарафи дигар, марғи ҷавоне ӯро ҷунон ба риққат меорад, ки гумон мекунад, аз пайвандони ӯ бошад.

Боз як хусусияти каломи Хайём дар сангинӣ ва гаронбории суханаш аст. Хайём базлагӯй намекунад, аҳли мазоҳу мутоиба нест, бо касе кор надорад. Ӯ дар рубоиёташ низ ҳақимест мутафаккир ва андешаманд, беҳуда сухан намегӯяд, алфози зиёдро хуш надорад. Мадорики суханаш ба ду-се матлаб аст, ки он ҳам бошад, марғу зиндагӣ, ғанимат шумурдани фурсат ва хуш гузаронидани умр аст. Бо он ки фикри Хайём ғолибан дар атрофи ҳамин мазомин гирд мегардад, беш аз нӯҳ қарн аст, ки муҳаққиқон дар шинохти шахсият ва ҷаҳонбинии ӯ ихтилофдоранд ва ҳанӯз ҳам дар андешаанд, ки Хайём сӯфӣ буд ё ориф, ринду кофаркеш буд ё ғабру мусалмон. Ба қадом ҳалқа шомил будани ӯ ҳамоно тахти тардид аст. Аммо ҳақиқати бебаҳс он аст, ки инсонии волоғӯҳаре буд бо фарғу нубуғи

беназир, бо масоҳати бузурги рӯх, бо оламе густурдатар аз олами воқеӣ, бо диле гирифтор ва моил ба сӯҳбати офаридгор. Бо он ки хунари шоирии ҳақим Хайём дар ҷаҳорпораҳои суннатӣ – рубоӣ зухур мекунад, таровиши андешаи ӯ аз ин ҷаҳорпораҳо берун раста, беҳтарин тафсири муаммои омадан ва рафтавро барои инсон манзур менамояд.

Пайнавишт:

1. Рӯҷӯ шавад ба китоби д-р Маҳҷуб. Сабки хуросонӣ дар шеърӣ форсӣ.–Техрон, 1371.–С. 677; Забехулло Сафо. Шахрошӯб ва шаҳрангез.–Дар кит.: Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷилди 5, бахши 1.–Техрон, 1371.–С. 631-633; Шиблии Нуъмонӣ. Шеър-ул-Аҷам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон / Тарҷумаи Сайид Муҳаммадтақӣ Фаҳрдоӣ Гелонӣ. Ҷ. 1-11.–Техрон, 1368; Сируси Шамисо. Анвои адабӣ.–Техрон, 1370.–С. 263-265; Сируси Шамисо. Сайри рубоӣ.–Техрон, 1374.–С. 73-76.
2. Абдурахмони Фаромарзӣ. Маҳастии Ғанҷавӣ ва маҳбуи гумноми ӯ.–Дар китоби Девони Маҳастии Ғанҷавӣ бо шарҳи ҳол ва осори шоира бо эҳтимоми Тоҳирии Шаҳоб.–Техрон, 1335.
3. Бадри Ҷоҷармӣ. Нузҳат-ул-маҷолис / Ба тасҳеҳ ва таҳқиқи доктор Муҳаммадамини Раёҳӣ.–Техрон, 1375.
4. Муҳаммад Авфии Бухорӣ. Лубоб-ул-албоб.–Техрон, 1371.–С. 824, 805.
5. Муҳаммад Муҳити Таботабой. Хайёмӣ ё Хайём.–Техрон, 1370.–С. 64.
6. Соммирзои Сафавӣ. Тӯҳфаи Сомӣ.–Техрон, 1314.–С. 104, 126.
7. Сухайлии Хонсорӣ. Рубоӣҳои ҳақима Маҳастии дабир.–Техрон, 1371.
8. Халили Шервонӣ. Мӯнис-ул-аҳрор / Ба эҳтимоми Мирсолеҳи Табибӣ. Нашри дувум.–Техрон, 1350.

Соли 2002

**ҲАМОӢАНӢИ РУБОӢӢИ
ХАӢӢМ ВА МАӢАСТӢ**

Хайём бештар аз тамоми шуарои дигари рубоисаро шӯҳрати офоқгир пайдо кардааст ва ба хайси шоири фалсафимашраб эътироф шудааст. Миқдори рубоӣҳои Хайёмро мураттибон аз 300 то 1000 ва ҳатто беш аз ин баршумурдаанд. Дар сари шахсияти шоирии Хайём низ баҳсҳои тунду тез то

ханӯз идома доранд. Дар яке аз охири навистиҳо – асари устод Муҳаммад Муҳити Таботабой «Хайёмӣ ё Хайём» низ ин масъала ба миён гузошта шудааст ва ба фикри ин муҳаққиқ, имрӯз ҷаҳор Хайёмро мешиносем, «ки яке аз онҳо Ҳаким Умарӣ Хайёми файласуф ва риёзидони машхури Шарқу Ғарб аст ва дигаре Ибни Халафи Хайём – шоири порсигӯ аст, ки як китъаи арабӣ аз ӯ дар даст дорем». Севум, Хайёми маҷҳули нависандаи «Ҷомеъ-ут-таворих» ва «Тазкират-ул-мулук» аст ва ҳеҷ гуна мазияти илмӣ ва адабӣ надорад.

Хайёми ҷаҳорум – Умар ибни Муҳаммад Хайёми Астарободӣ аст, ки Ёраҳмади Рашидӣ 550 рубоии ӯро, бино ба феҳрасти ҷопи комили «Тарабхона», ки ахиран ба эҳтимоми оқои Хумой сурат гирифта, дар маҷмӯаи «Тарабхона» ба ҳасби мавзӯ мураттаб кардааст.

Барои мо ин нукта муҳим аст, ки Хайёми рубоисаро ҳамзамони Маҳастӣ будааст ва мувофиқи аҳбори баъзе сарчашмаҳои қадимӣ, ин ду тан дар зиндагӣ бо ҳам шинос буданд. Чун қиёс беҳтарин василаи шинохти шеърӯ шоир аст, муҳаққиқон гоҳе шеърӣ Хайёмро бо Маҳастӣ қиёс карда ва баъзеҳо ҳатто гуфтаанд, ки «ҳеҷ кас рубоиро мисли Маҳастӣ насохтааст, ҳатто Хайём».

Дар ҳунари рубоисароии Маҳастӣ воқеан шубҳае наменонад, агар танҳо 1-2 рубоии хуби ӯро ба ёд орем:

**Хат бин, ки фалак бар руҳи дилхоҳ набишт,
Бар гул рақаме бунафша бегоҳ набишт.
Хуршед ба бандагиш меод хате,
Қоғаз мағараш набуду бар моҳ набишт.**

* * *

**Чашмаш чу бар он орази гулгун афтод,
Дил низ зи роҳи дида берун афтод.
Ин гуфт манам ошику он гуфт манам,
Филҷума миёни чашму дил хун афтод.**

Онҳое, ки бо сабки Хайём ошно ҳастанд, бегонагии рубоиёти фавқро ба силки шоирӣ ӯ зуд эҳсос мекунанд. Мусаллам аст, ки Хайём бештар рубоиёти иҷтимоиву фалсафӣ мегуфт. Ба қавли А. Турсунов «Мавзӯи асосии минётураҳои муназзамии Хайём, ба ҷуз тазоди неку бад, ки аз мавзӯҳои анъанавии

назми классикии ҷаҳонист, таносуби озоии ирода ва тақдири инсон, рӯзгори кӯтоҳи одамӣ ва бақои абад мебошад. Танқиду мазаммати ақоиди дини рошидӣ дар боби охират, муқобалаи гуфтори қалбакии рӯҳониёни мусулмон, муқоисаи «ҳолисона»-и неъматӣ нақди «ин дунё» ва маишати насъи «он дунё» ҳам аз мавзӯҳои суннати ашъори ӯст».

Доираи мавзӯоти рубоӣҳои Маҳастӣ васеътар аст. Дар ашъори Маҳастӣ рубоӣҳои фалсафӣ камтар буда, мавзӯи ишқ мақоми бештаре дорад. Зиёда аз ин, як қисми ашъори Маҳастиро шаҳрошӯб ташкил додааст, ки дар маҷмӯаҳои Хайём ин навъи шеър ба назар намерасад. Бо вучуди тафовути равшанмиёни рубоӣҳои Маҳастиву Хайём ҳамоҳангӣ низ ба мушоҳида меояд. Баъзе рубоӣҳои ин ду нафар ба ҳам маҳлут шудаанд ва ё ба номи дигаре омадаанд. Чунончи, рубоии зеринро дар маҷмӯаҳои ҳар ду мебинем:

**Як даст ба мусҳафему як даст ба ҷом,
Ғаҳ марди ҳалолему ғаҳ марди ҳаром.
Моем дар ин гунбади фирӯзарухом,
На кофири мутлақ, на мусалмони тамом.**

Ба фикри мо, ин рубоӣ офаридаи килки Маҳастӣ нест ва иштибоҳан ба ӯ нисбат дода шудааст. Ибораҳои «марди ҳалолему», «марди ҳаром» ба мард будани муаллифи ин сутур ишора мекунанд ва, гузашта аз ин, чунин маншаи хайёмӣ дар ашъори Маҳастӣ мушоҳида нашудааст. Як рубоии дигар, ки низ аз номи Маҳастӣ омадааст ва аз рубоии Хайём тафовут дорад, ин аст:

**Эй Пури Хатиби Ганча, панде бипазир:
Бар тахти тараб нишин, ба каф соғар гир.
Аз тоату маъсият Худо мустағнист,
Доди дили худ ту аз маю дилбар гир.**

Дар маҷмӯаи Хайём ин рубоӣ ба тариқи зерин омадааст:

**Аз гардиши рӯзгор баҳре баргир,
Бар тахти тараб нишину соғар баргир.
Аз тоату маъсият Худо мустағнист,
Боре ту муроди худ зи олам баргир.**

Муайян намудани мансубияти ин рубоӣ ба қалами яке аз шоирон, хеле душвор аст. Агар тасаввур кунем, ки рубоии

фавқ аз Хайём аст ва Маҳастӣ бо каме дигаркунӣ онро моли худ кардааст, шояд хато кунем.

Барои шоири мутафаккир ва густурдамаъние чун Хайём ин рубой муносиб наменамайд. Хоса, мисраи чамъбастии он чандон қавӣ ва фалсафимашрабона нест. Аммо аз ҷониби дигар, мисраи мазкури ин рубой дар ашъори Хайём такроран ба назар расид ва такрор маъмулан нишони сабки фардист.

Ба тахмини мо, рубоии мавриди баҳс иштибоҳан ба Маҳастӣ нисбат дода шудааст. Эҳтимол дорад, ки ин рубой моли Чавҳарии Заргар бошад ба он далел, ки дар қиссаи ӯ рубоиёти зиёд аз номи Маҳастӣ ва ашхоси дигар оварда шудааст.

Хайём аз ҷумлаи шоироне буд, ки кӯтаҳ будани умри инсонро таъкид мекард ва ба шодмонӣ гузаронидани онро салоҳ медонист:

**Гар як нафасат зи зиндагонӣ гузарад,
Мағзор ки ҷуз ба шодмонӣ гузарад.
Зинҳор, ки сармояи ин мулки чаҳон,
Умр асту бад-он сон гузаронӣ, гузарад.**

Ба ин маънӣ рубоиёти зиёдеро аз ӯ метавон ёд кард ва манзур аз рубоии зерини Маҳастӣ низ хуш гузаронидани умр аст:

**Дар вақти баҳор ҷуз лаби ҷӯй маҷӯй,
Ҷуз васфи руҳи ёри суманрӯй мағӯй.
Ҷуз бодаи гулранг ба шабгир магир,
Ҷуз зулфи бутони анбаринбӯй мабӯй.**

Маънии мазкур ғолибан тавассути мафохими шаробу майгусорӣ талқин мешавад, аммо барои Хайём ва ҳам Маҳастӣ «май» тасвири шоиронаест барои ифодаи маъниҳои маҷозӣ.

Хайём:

**Майлам ба шароби ноб бошад доим,
Гӯшам ба наю рубоб бошад доим.
Гар хоки маро кӯзагарон кӯза кунанд,
Ин кӯза пур аз шароб бошад доим.**

Маҳастӣ:

**Дар санг агар шавӣ чу нор, эй соқӣ,
Дар оби аҷал кунӣ гузор, эй соқӣ.
Хок аст, чаҳон, савт барор, эй мутриб,
Бод аст замон, бода биёр, эй соқӣ.**

Дар рубоиёти Хайём ва ҳам Маҳастӣ ишораи зиёде ба ғамкада будани ҷаҳон рафтааст, вале ҳарду низ салоҳ медонанд, ки бозихои фалаки шӯъбадабозро бояд сабуруна аз саргузаронид ва баҳонаҳое барои шодӣ бояд ҷуст.

Хайём:

Хуш бош, ки ғусса бекарон хоҳад буд,
Дар ҷарх қирони аҳтарон хоҳад буд.
Хиште, ки зи хоки ту бихоҳанд задан,
Девори сарои дигарон хоҳад буд.

Маҳастӣ:

Дар тоси фалак ҷуръаи шодиву ғам аст,
Ғаҳ меҳнату давлат асту ғаҳ бешу кам аст.
Осуда диле бувад, ки ҳар ҷуръаи ҷарх,
Нӯшиду нанолид, агар ҷумла дам аст.

Аммо гоҳе ҳарду низ эҳсоси ҳузн доранд.

Хайём:

Эй ҷарх, дилам ҳамеша ғамнок кунӣ,
Перохани фарруҳии ман ҷок кунӣ.
Боде, ки ба ман вазад, ту оташ кунияш,
Обе, ки хурам, дар даҳанам хок кунӣ.

Маҳастӣ:

Дарёи сиришк дидаи пурнами мост
В-он бор, ки кӯҳ барнатобад, ғами мост.
Дар ҳасрати ҳамдаме бишуд умри азиз,
Мо дар ғами ҳамдамеу ғам ҳамдами мост.

Дар рубоиёти Хайём мафҳуми «кӯзаву кӯзагар» низ аз тасвирҳои пурғунҷоиши бадеӣ буда, ба сифати нишоне аз сабаки фардии ӯ эътироф шудаанд:

Хайём:

Ин кӯза чу ман ошики зоре будааст,
Дар банди сари зулфи нигоре будааст.
В-ин даста, ки дар гардани ӯ мебинӣ,
Дастест, ки бар гардани ёре будааст.

Барои Маҳастӣ низ кӯза нишоне аз рафтагон аст, зеро аз хоки «бародарони пешина» сохта шудааст:

Айём чу оташкада дар синаи мост,
Олам ҳама дар фасона аз кинаи мост.

**Инак ба масал чу кӯзае об хурем,
Аз хоки бародарони пешинаи мост.**

Ҳамин маъниро аз силсиларубиёти Маҳастӣ бо истифодаи аносири арбаа пай мебарем. Дар рубоиёти зерин сухан аз фанои ҷисм, зудгузар будани ҳаёти инсон ва ба ҳок табдил ёфтани ӯ рафтааст, ки низ маншаи хайёмона дорад:

**Насрини ту зад парер бар ман озар,
Дӣ бод зи сунбулат маро дод хабар.
Имрӯз дар обам аз ту чун нилуфар,
Фардо зи гили ту ҳок резам бар сар.**

**Дар оташи дил парер будем ба нухуфт,
Дӣ боди сабо хуш сухане бо ман гуфт.
К-имрӯз ҳар он ки обрӯе дорад,
Фардош ба хоки тира мебояд хуфт.**

Як рубоии Маҳастӣ, ки академик Раҷаб Амоновро ба сӯҳбати доманадоре ангеza дода буд, бо якчанд рубоиёти Хайём қаробат дорад:

**Афсӯс, ки атрофи гулат хор гирифт,
Зоғ омаду лоларо ба минқор гирифт.
Симоби занаҳдони ту овард мидод,
Шангарфи лаби лаъли ту зангор гирифт.**

Раҷаб Амонов аз 18 рубоии халқӣ ёдовар шудааст, ки «аз ҷиҳати тарзи изҳори ҳиссу фикр ва тасвири ҳолати инсон ба рубоии Маҳастӣ қаробати бевосита дорад». Масалан:

**Абр омаду қибларо ба якбор гирифт,
Зоғ омаду донаро ба минқор гирифт.
Оҳуи сафед насибаи деви сиёх,
Субҳоналлоҳ, олама куффор гирифт.**

Дар рубоиёти Хайём низ эҳсоси таассуфу тарахҳум ба зеҳн мерасад ва «абр» рамзи ҳузну андӯҳ аст, ки бори ин маънӣ мекашад:

**Абр омаду боз бар сари сабза гирист,
Бе бодаи аргувон намебояд зист.
Ин сабза, ки имрӯз тамошоғаҳи мост,
То сабзаи хоки мо тамошоғаҳи кист.**

Чанд рубоии дигар бо вожаи «афсӯс» оғоз шудааст ва аз

лиҳози оҳанг рубоии Маҳастиро ба ёд меорад:

**Афсӯс, ки бефоида фарсуда шудем,
Дар тоси сипехри божгун суда шудем.
Дардову надомато, ки то чашм задем,
Нобуда ба коми хеш нобуда шудем.**

**Афсӯс, ки номаи ҷавонӣ тай шуд
В-он тозабаҳори зиндагонӣ дай шуд.
Он мурғи тараб, ки номи ӯ буд шабоб,
Афсӯс, надонам, ки кай омаду кай шуд.**

**Афсӯс, ки сармоя зи каф берун шуд
В-аз дасти аҷал бәсе чигарҳо хун шуд.
Кас н-омад аз он ҷаҳон, ки орад хабаре
В-аҳволи мусофирон бигӯяд чун шуд.**

Хайём дар рубоиёти хеш афкоре пурғунҷоиштар ва маоние рангинтар ҷо додаст ва агар дар рубоиёти Маҳастӣ сухан аз ҳоли як нафари мушаххас бошад, дар рубоиёти Хайём ҳоли табиат ва вазъи фалаку ҷомеа дар мадди назар аст. Бо вучуди ин, бархӯрдҳои дар афкори бадеии Маҳастиву Хайём, ки ҳарду ҳамзамон ва ҳарду дар рубоисарой мумтоз буданд, зиёд ба назар расид ва ин фишурдаро метавон такмил дод.

Пайнавишт:

1. Абдуллаҳомони Фаромарзӣ. Маҳастии Ганҷавӣ ва маҳбуби гумноми ӯ.—Девони Маҳастии Ганҷавӣ бо шарҳи ҳол ва осори шоира. Бо эҳтимоми Тоҳири Шаҳоб.—Техрон, 1335.—С. 7.
2. Амонов Р. Ҳар зог гумон мабар... / Адабиёт ва санъат.—1987.—26 ноябр.
3. Асадуллоев С. Меҳситии Хучандӣ.—Ашъори мунтахаб.—Душанбе: Ирфон, 1992.
4. Девони Маҳастӣ / Ба эҳтимоми Тоҳирии Шаҳоб.—Техрон, 1335.
5. Матлубаи Мирзоюнус. Шамъи тироз.—Хучанд, 2001.
6. Муҳаммад Муҳити Таботабой. Хайёмӣ ё Хайём.—Техрон, 1370.—С. 64.
7. Рубоиёти Хайём / Тасҳеҳи Қосим Ғанӣ.—Техрон, 1371.
8. Суҳайлии Хонсорӣ. Рубоиёти ҳакима Маҳастии дабир.—Техрон, 1371.
9. Тоҷӣ Усмон. Шоира Маҳастӣ.—Душанбе, 1963.
10. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 7.—Душанбе, 1987.—С. 597.

Соли 2002

НАРДБОНИ ОСМОН АСТ ИН КАЛОМ...

(Маснави маънавӣ - дарёи ҳикмат)

«Маснави маънавӣ» мисли дарёест, ки дар кӯза гунчида ва бо он ки муҳимтарин матлаби он кашфи асрори вусул ба ҳаққу яқин аст, ҳар ки бо ниёзе ба он ғӯта занад, аз ин дарёи беканор гавҳари мақсуд ба каф меорад.

Тору пуди «Маснавӣ» аз ҳикоеъи тамсилӣ бофта шуда ва бунёди ин ҳикоеъ бар рамзу кинояву истиора аст. Ҳар ҳикоят чанд матлабро равшан мекунад ва ҳар кадом бо ҳикоеъи дигари қабл аз он ва баъди он пайванди беҳалал дорад. Манзури муаллиф аз ҷамъи онҳо тасвири инсонии комил аст, ки аз худ рафта ва ба ҳақ пайваस्ताаст ва ҷамъи мабоҳис дар «Найнома»-и «Маснавӣ» дар ҳудуди 18 байт фароҳам омадааст. Бесабоб нест, ки як ҳуди «Найнома» боиси офарида шудани рисолаҳое мисли «Ҷавоҳир-ул-асрор»-и Хоразмӣ ва «Ноия»-и Яъқуби Ҷарҳӣ шудаанд. Най киноя аз ҳамон инсонии комил аст, ки аз худ тасвир гашта ва майл ба ҷониби ҳолиқ дорад. Ҷавҳари «Маснавӣ» ситоиши инсонии комил ва ишқи лоязоль мебошад, ки дар саропои он ба навъе муқаррар зикр шудааст.

Таркиби «Маснавӣ» ончунон рехта шуда, ки нахуст ҳикояте шурӯъ мешавад ва дар робита бо он зимни тамсилу ташбеҳу қиёс ҳикматҳои заминӣ арз меёбанд, дар сатҳи дигари маънавӣ ин андарзҳо ба маонии динӣ кашида мешаванд ва дар ниҳояти қор ба ирфон мепайванданд. Яъне, қалами Мавлавӣ моро «зина-зина то мулоқоти Худо» мекашад. Ҳар хонандаи «Маснавӣ» бо ин қор сатҳи маънигузиниву маъниҷӯӣ вобаста ба завуқ салӣ ва омодагии худ сару қор мегирад. Барои яке танҳо сужети ҳикоя, ки шабеҳи афсона аст, ҳуш меояд, дувумӣ андарзе барои рӯзгори иҷтимоӣ меҷӯяд, сеюмӣ матолибе дар роҳи дин мекобад ва танҳо аҳли маърифату ирфон ба матлаби асосӣ пай мебаранд.

Маъниҳои қабат андар қабатро метавон зимни як ҳикояти «Маснавӣ», масалан, қиссаи машҳури «Бозаргон ва тӯтӣ» ба тариқи намуна мушоҳида кард. Ин ҳикояи маъруф дар «Асрорнома»-и Шайх Аттор нақл шуда ва ишорае ба он

дар «Тӯҳфат-ул-ироқайн»-и Ҳоконӣ низ ҳаст. Бубинем, ки Мавлавӣ аз он чӣ бардоштҳои фалсафӣ, ахлоқӣ ва ирфонӣ дорад. Маонии баланду рангини он дар чаҳор сатҳ чунин ба мушоҳида мерасад.

I. Тамсили латифу дилангез:

Мазмуни ҳикоят хеле содаву ширин аст. Бозаргоне ба Ҳиндустон раҳти сафар баст ва ҳангоми рафтан тӯтии маҳбус ба воситаи ӯ ба ёрони худ пайғом фиристод. Дар Ҳиндустон чун ёрони тӯтӣ ин пайғом шуниданд, яке аз онҳо ларзиду афтод ва ночунбон гашт. Бозаргон баъди бозгашт ин қисса ба тӯтии худ гуфт ва он ҳам чунин кард ва бад-ин ҳила аз қафас раҳо шуд.

II. Ҳикмат ва андарзҳои муҳими рӯзгор

Забон аз ҳарфи бад нигоҳ доштан:

**Ин забон чун сангу ҳам оташваш аст
В-он чи бичҳад аз забон чун оташ аст.**

**Эй забон, ҳам ганчи бепоён туй,
Эй забон, ҳам ранчи бедармон туй.**

**Нуктае, к-он част ногаҳ аз забон,
Ҳамчу тире дон, ки он част аз камон.**

**Во нагардад аз раҳ он тир, эй писар,
Банд бояд кард селеро зи сар.**

3. Сухан доништа гуфтан, зеро аз сухани бечо нифоку низоъ бархезад:

**Оламеро як сухан вайрон кунад,
Рӯбаҳони мурдари шерон кунад.**

4. Сабру таҳаммул пеша гирифтани, фирефтаи нафс нашудан, ба буда қаноат кардан:

**Гар сухан хоҳӣ, ки гӯӣ чун шакар,
Сабр кун, аз хирс ин ҳалво маҳ(в)ар.
Сабр бошад муштҳои зиракон,
Ҳаст ҳалво орзуи кӯдакон.
Ҳар ки сабр овард, гардун барравад,
Ҳар ки ҳалво х(в)ард вопастар равад.**

5. Луқмаи ҳалол хӯрдан. Касе ки аз меҳнати ҳалол нон

мехӯрад, ҷаҳони ботиниаш афрӯхта аз нур аст. Лукмаи ҳаром ба мисли дом аст, ки ҷаҳлу ғафлат зояд:

**Лукмае, ки нур афзуду камол,
Он бувад оварда аз касби ҳалол...
Чун зи лукма ту ҳасад биниву дом,
Ҷаҳлу ғафлат зояд онро дон ҳаром.**

6. Ба лутфу мадҳ фирефта нашудан ва кибру ғурур накардан:
**Лутфу солуси ҷаҳон х (в)аш лукмаест,
Камтараш хӯр, к-он пуроташ лукмаест.**

III. Маонии динӣ

1. Ҳар ки дасти ниёз ба Худованд мебарад, аз лутфи ӯ бархурдор мегардад:

**Ҳар дамаш ҳар нома, сад пайк аз Худо,
Ё Рабе з-ӯ, шаст лаббайк аз Худо.**

2. Қиёси комил бо ноқис аён мекунад, ки инсони комил ба ҳазор ранҷу азият худро тарбия намуда, аз тааллуқоти моддиву тамаъву ҳирс раҳо ёфта ва ҷашми ботинаш боз шудааст. Бинобар ин, инсони комил маҳбуби Худост:

**Комиле гар хок гирад, зар шавад,
Ноқис ар зар бурд, хокистар шавад.
Чун қабули Ҳақ бувад он марди рост,
Дасти ӯ дар корҳо дасти Худост.
Дасти ноқис дасти шайтон асту дев,
З-он ки андар дом таклиф асту рев.**

3. Гиряи ҳамешагии Одам баҳри узру тавба, ки бунёд бар қиссаи гуноҳи Одам, гиряю тавбаи ӯ ва лутфи Худо дорад:

**З-он ки Одам з-он итоб аз ашк раст,
Ашки тар бошад дами тавбапараст.
Баҳри гиря омад Одам бар замин,
То бувад гирёну нолону хазин.**

4. Бовар ба қудрати илоҳӣ, ки ба ҳама кор қодир аст:
**Авлиёро ҳаст қудрат аз Илоҳ,
Тири ҷаста боз орандаш зи роҳ.**

5. Дил ба Худо додан. Тавонгарон ба ҷисми одам соҳибанд, вале соҳиби дили одам Худованд аст:

**Соҳиби деҳ подшоҳи ҷисмҳост,
Соҳиби дил шоҳи дилҳои шумост.**

6. Таъя ба Худо кардан. Танҳо ба Худованд бояд паноҳ бурд, зеро каси дигаре наметавонад наҷот бубахшад:

Дар паноҳи лутфи Ҳақ бояд гурехт,

К-ӯ ҳазорон лутф бар арвоҳ рехт.

7. Тан қафас асту ҷон рӯҳи он ва танро бояд аз нафс озод дошт. Деви нафс ҳар лаҳза ба инсон ҳучум мекунад, то ӯро таслим кунад ва рисолати инсонии ростин нафсро фурӯ нишондан аст. Дар вучуди инсон ду қувва ҳамеша дар набард аст: нафс ва сабр:

То ту будӣ одамӣ, дев аз паят,

Медавиду мечашонид ӯ маят.

Чун шудӣ дар ҳӯи девӣ устувор,

Меғурезад аз ту деви нобакор.

IV. Рамзу рози ирфонӣ:

Худи Мавлавӣ ишора мекунад, ки матлаби асосӣ дар ин ҳикоя ифшоии рози ҷаҳон бидуни суҳанбозӣ аст:

Қофия андешаму дилдори ман,

Гӯядам м-андеш ҷуз дидори ман...

Ҳарф ҷӣ б-вад, то ту андешӣ аз он,

Ҳарф ҷӣ б-вад, хори девори разон.

Ҳарфу савту гуфтро барҳам занам,

То ки бе ин ҳар се бо ту дам занам.

Ишқи ҳақиқӣ ба суҳан ниёз надорад. Мавлоно иқрор аст, ки тамоми ишқҳои дигар ба он як ишқи Худовнд ғарқ шудаанд:

Ғарқи ишқеам, ки ғарқ аст андар ин

Ишқҳои аввалину охирин.

Ӯ таъкид мекунад, ки ҳарфаш одӣ нест ва ҳарчи меғӯяд, зеро он маънии дигаре бояд ҷуст:

Ман ҷу «лаб» гӯям, лаби дарё бувад,

Ман ҷу «ло» гӯям, мурод «илло» бувад.

«Дарё» дарёи ваҳдат аст ва «илло» исботи зоти ҳақ. Ва ин китъа водор мекунад, ки ҳарфҳои пинҳону нухуфтаи шоирро аз ҳикоят ҷӯем. Нахуст ин ки «тӯтӣ» чи маънӣ дорад? Тӯтӣ киноя аз рӯҳи баландпарвоз аст, ки дар қафаси тан маҳбус монда ва роҳи озодӣ меҷӯяд ва ин роҳро ба ӯ ёронаш нишон

медиханд. Бозаргон, ки ниғаҳбони ин қафас аст, аз тӯтӣ панд мегирад ва «роҳи нав» меомӯзад. Ин роҳи нав мурдан ва аз нав зинда шудан дар роҳи ишқ ба Худованд аст:

**Маънии мурдан зи тӯтӣ буд ниёз,
Дар ниёзу фақр худро мурда соз.
То дами Исо туро зинда кунад,
Ҳамчу хешат хубу фархунда кунад.**

Яке аз мабоҳиси муҳиме, ки дар лобалои «Маснавӣ» гаштаву баргашта такрор мешавад, аз дунё бигзаштан ва расидан ба ягонагӣ ва ваҳдати ҳақиқат аст, ки дар ин ҳикоя низ ба мушоҳида меояд:

**Марду зан чун як шавад, он як туй,
Чунки онҳо маҳв шуд, онак туй...
То ману туҳо ҳама якчон шаванд,
Оқибат мустағриқи чонон шаванд.**

Дар ин бора устод Бадеузамони Фурӯзонфар дар «Хулосаи Маснавӣ» гуфта, ки «Мавлавӣ ва бузургони ирфон ихтилофоти башарро нописанд медоранд ва пайваста фирқаҳои парокандаро ба ягонагиву иттифок ва тарки низоъву нифок даъват мекунанд ва аз ин ҷиҳат Мавлавӣ орзу мекунад ва гоҳ аз Худо меҳодад, ки тафриқа ва дуиро аз миёни мардум баргирад, то ҳалқи ҷаҳон якдигаро якҷиба ва якхӯ шаванд».

Ин нукта мароми инсонҳои башардӯсти имрӯз низ ҳаст, ки баъд аз 800 сол ба андешаҳои баландпояи Мавлавӣ арҷ менаҳанд ва баҳри ваҳдати иттиҳоди халқҳои ҷаҳон мисли ӯ талош мекунанд.

Соли 2008

НАХУСТИН ШАРҲИ ДЕВОНИ ҲОФИЗ

Мирсайид Алии Ҳамадонӣ (1314-1380 = 714-786) аз шахсиятҳои мунири илмиву фарҳангӣ ва мазҳабии мост, ки бо осори мутааддиди мансур ва манзуми форсӣ ва арабӣ дар ақсои олам шӯҳрати бузург пайдо кардааст. Шахсияти боазамати ӯ ва хидматҳое, ки барои густариши илму фарҳанг ва ислом ба ҷо овардааст, номи ӯро ҷовидонӣ намудааст ва ҳақ ба ҷониби

аллома Иқболи Лохурист, ки мегӯяд:

**Саййидулсодот, солори Ачам
Дастӣ ӯ меъмори такдири умам.
То Ғазолӣ дарси «иллаҳ» хӯ гирифт,
Зикру фикр аз дудмони ӯ гирифт.
Саййиди он кишвари минуназир
Миру дарвешу салотинро мушир.
Чумларо он шоҳи дарёостин
Дод илму санъату таҳзибу дин.
Офарид он мард Эрони Сағир
Бо ҳунарҳои ғарибу дилпазир.
Як нигоҳи ӯ кушояд сад гирех
Хезу тирашро ба дил роҳе бидех (5, 351).**

Мирсайид Алии Ҳамадонӣ дар тӯли умри пурбаракати хеш бештар аз 170 рисола, аз ҷумла, рисолаҳои хурди ирфонӣ «Машориб-ул-азвоқ», «Рисолаи факрия», «Рисолаи зикрия», «Миръот-ут-тоибин», «Рисолаи дарवेशия», «Даҳ қоидаи сӯфия», «Минҳоч-ул-орифин», «Силсилат-ул-авлиё», «Чихил мақоми сӯфия», «Истилоҳоти сӯфия», «Одоб-ул-машоих», «Манозил-ус-солиқин» ва ғайра, инчунин осори манзум муштамил бар 41 ғазал, 9 рубой, 1 қитъа, баъзе абёти парокандае, ки дар батни осори мансураш сабт аст ва достони «Ҳафт водӣ» (ё «Ихтиёроти амирия»)-ро таълиф намудааст.

Дар ин мақола сухан дар бораи яке аз нодиртарин асарҳои Мирсайид Алии Ҳамадонӣ меравад, ки ба тавзеҳи баъзе вожаҳои ирфонӣ ва шарҳи як байти Ҳофиз ихтисос ёфта, вале бо баъзе сабабҳо мавриди таваҷҷӯҳи муҳаққиқони ҳофизшинос қарор нагирифтааст. Ин асар «Муродоти девони Ҳофиз» ном дошта, таҳти шумораи 7763 дар музеи Бритония маҳфуз аст ва онро бори аввал доктор Муҳаммад Риёз дар китоби «Аҳвол ва осору ашъори Мирсайид Алии Ҳамадонӣ (бо шаш рисола аз вай)» тавассути Маркази таҳқиқоти форсии Эрон ва Покистон соли 1980 дар Исломобод ба таъб расонидааст ва соли 1994 дар Тоҷикистон дар ҷилди аввали осори ҷаҳорҷилдаи «Мирсайид Алии Ҳамадонӣ» ба хатти кириллӣ таҳия ва chop шудааст.

Бино ба қавли Муҳаммади Риёз, ин рисола дар васати

«Дебочаи Гуландом бар девони Ҳофиз» ва «Девони Хоҷа Ҳофиз» (Чамъоварии муосири вай Хоҷа Муҳаммади Гуландом) қарор дорад, ки зоҳиран мунҳасир ба фард аст (1).

Нуктаи ҷолиб он аст, ки Мирсайид Алии Ҳамадонӣ, ки солҳо дар Кашмир зистааст, бисту як сол ҷаҳонгардӣ кардаву дувоздаҳ бор сафари ҳаҷ ба ҷой овардааст ва манотиқи мухталифи Эрон, Шибҳи Қора, Мовароуннаҳр, Сейлон, Тибет, мамлики Арабро дидааст. Дар яке аз сафарҳои худ ӯ ба Шероз низ омада, бо Хоҷа Ҳофизи Шерозӣ мулоқот доштааст. Дар ин бора яке аз ёрон ва муридони Мирсайид Алии Ҳамадонӣ Сайид Ашрафи Ҷаҳонгир ибни Сайид Муҳаммад Иброҳими Симнонӣ, ки бо номи Ҷаҳонгард низ шӯҳрат дорад ва аз сайёҳони бузурги олами тасаввуф ва сӯфӣи машҳури Шибҳи қораи Покистон ва Ҳинд аст, дар китоби «Латоифи Ашраф» хабар медиҳад. «Латоифи Ашраф» маҷмӯаи гуфтори сӯфии мазкур Сайид Ашрафи Ҷаҳонгир аст, ки бо Алии Ҳамадонӣ ҳамсафар буда, ба иттифоқ дар Шероз меҳмони Хоҷа Ҳофиз шудааст. Ҳам аз ахбори ин сӯфии номвар ва ҳам аз асари Мирсайид Алии Ҳамадонӣ маълум мешавад, ки ҳарду ҳазрати Хоҷа Ҳофизро орифи комил шинохта ва иродатманди ӯ будаанд.

Дар бораи «Муродоти девони Ҳофиз» ва аҳамияти он муаллифи пешгуфтори китоби «Аҳвол ва осору ашъори Мирсайид Алии Ҳамадонӣ» менависад: «Шарҳи вай бар теъдоде аз ашъори Ҳофиз ва низ фарҳанге, ки барои мусталехоти девони вай пардохта ва ҳар ду низ бо диди орифона – дар навъи худ нахустин қорест, ки анҷом шуд ва ҳарчанд маҳсули қори вай дар ин маврид як рисолаи мухтасар беш нест, вале аҳамияти шоёне дорад, зеро илова бар фазли тақаддум – шорехи худ бо Хоҷаи Шероз муосир буда ва ўро мулоқот карда ва хоҳу ноҳақ бардошту шинохти ӯ аз Лисонулғайб ба воқеият наздиктар аст, то дигарон, ки қарнҳо баъд мезистаанд. Вежа он ки бардошти вай бо гузориши яке дигар аз муосирони Ҳофиз, ки низ вайро дидор карда, таъйид шавад, асари Сайид ҳамчунин аҳамияти Хоҷаро дар рӯзгори ҳаёташ ошкор месозад, ки шахсияти баазамати Сайиди Ҳамадонӣ, ки зоҳиран аз Хоҷа солхӯрдатар ҳам буд, бо он ҳама машоғил ва гирифториҳое, ки худ дошта, дар рӯзгори ҳаёти Хоҷа ва ҳатто пеш аз ҷамъи девони вай ин рисоларо

барои кӯмак ба дарки ашъораш падида овардааст» (1, 8).

Дар иртибот бо «Муродоти девони Ҳофиз» бояд гуфт, ки ин асар воқеан ҳам дар замони зиндагии Ҳофиз иншо шудааст, зеро чунонки аз санаҳои зиндагии Мирсайид Али Ҳамадонӣ (1314-1380) ва Ҳоҷа Ҳофизи Шерозӣ (1325-1389) маълум мешавад, Амири Кабир тақрибан 9 сол пеш аз Ҳофиз ба дунё омадааст. Ба гумони ғолиб, онро ба хотири шинохти бехтари Ҳофиз аз забони ӯ муридонаш навиштаанд ва табиӣ, ки баъди таълифи он шоир ҳадди ақалл 9 соли дигар зистааст.

Аз таълифоти шарҳшиносони Ҳофиз бармеояд, ки ин рисола мавриди назари онҳо қарор нагирифтааст. Чунончи, устоди шодравон, муаллифи «Шарҳнависӣ дар таърихи адаби форс-тоҷик» профессор Абдулманнони Насриддин дар бахши «Шарҳи осори манзум» осори дахҳо шореҳон, аз қабилӣ Шайх Ҷамолиддин Али Ҳисфароинӣ маъруф ба Шайхӣ Озарӣ (1382-1462), Ҷалолиддини Давонӣ (соли вафот 1502), Сайфиддин Абулҳасани Абдурахмон (Хатмӣ) (асри XVII), Мавлоно Бадриддини Акбарободӣ (асри XVIII), Сайид Муҳаммади Ваҳбӣ, Афзали Аллоҳободӣ, Убайдуллоҳи Хешакии Чистӣ, Баҳлул ибни Мирзохони Баракӣ, Мавлоно Бадриддин, Содиқалии Лакҳнавӣ ва шарҳҳои туркии Сурурӣ, Шамъӣ, Судии Буснавиро мавриди баррасӣ қарор дода, давра ба давра рушд ёфтани шарҳнависиро бар девони Ҳофиз ёдовар мешавад, вале дар миёни шореҳон номи Мирсайид Али Ҳамадонӣ ба назар намерасад. Ба андешаи мо, сабаби аз назари муҳаққиқон дур мондани ин асар шояд, аз як тараф, на аз ҷониби ҳуди Мирсайид Али Ҳамадонӣ, балки ба нақл аз ӯ таълиф шудани асар бошад, аз ҷониби дигар, маҳз бо ҳамин сабаб зиёд иштиҳор наёфтани он менамояд. Аммо бо вучуди шарҳи танҳо як байтро фаро гирифтани «Муродот» имкон дорад, ки онро ба унвони шарҳи Ҳофиз қабул намоем ва дуруст будани ин нуктаро андешаи профессор Абдулманнони Насриддин роҷеъ ба марҳалаҳои шарҳнависӣ ва хусусияти онҳо собит мекунад. Чунончи эшон зикр карда, ки: «Шарҳнависӣ бар ашъори Ҳофиз аз тафсиру таъвили байтҳои ҷудогонаи ӯ оғоз ёфтааст, ки як зухуроти қонунӣ маҳсуб мешавад. Зеро барои муосирону иддаи пайвастагоне, ки ба замони зиндагии шоир наздиканд,

одатан танҳо байту ғазалҳои алоҳида мушқилфаҳм буданашон мумкин аст. Баъдтар тағйироти муҳити адабию иҷтимоӣ ва ивазшавии наслҳо ин ҷараёно тазонида, эҳтиёҷ ба маъникушоӣ ва тафсир рӯ ба афзунӣ мениҳад. Сониян, пайдоиши шурӯҳи ҷомеъ низ қонуниятмандии худро дорад, ки мутобиқи он баъди таълифи асари муайян бештар аз як қарн лозим мешавад, ки шарҳи ҷомеаш ба қалам ояд» (6, 184).

Мӯхтавои рисолаи Мирсайид Алии Ҳамадонӣ гуфтаи ҷавро тасдиқ мекунад, зеро он фарҳангомаи мухтасари калимоти Ҳофиз ва шарҳи танҳо як байти ӯ, инчунин шарҳе бар ному таҳаллус ва муршидонии шоирро фаро гирифтааст. Ин рисолаи кӯчак, ки аз 10 саҳифа иборат аст, мавсум ба «Муродоти девони Ҳофиз» буда, вожаи «муродот» ҷамъи «мурод» тавзеҳ мешавад ва маънӣ шарҳи матолиби девони Ҳофиз аст. Хубии қори мурааттиб ва муҳаққиқ доктор Муҳаммад Риёз дар он аст, ки ба ғайр аз таҳлили мухтасари ин асар дар китоб матн тасвирнамо (факсимиле)-и рисоларо манзур намудааст. Дар тавзеҳот он нукта қобили тавачҷӯх аст, ки: «Шарҳи матлаи ғазали мазкур ва матолибе дар бораи исму лақаби Ҳофиз низ дар бораи падару муршидонии ӯ ва ғайра ба зоҳир ба қалами ҷомеъ (Муҳаммад Гуландом ё ғайра) аст ва фақат истилоҳот ва муродоти ирфонии Ҳофизро аз гуфтори Мирсайид Алии Ҳамадонӣ нақл кардаанд ва ин муродот ғайр аз истилоҳот ё мусталехоти сӯфия» таълифи Алии Ҳамадонӣ аст (шумораи 29 аз осори форсии ӯ) ва соири муродот бо он рисола ихтилоф дорад ва ғӯё Алии Ҳамадонӣ ин рисоларо ҷудогона навишта ё ба муридони худаш имло кардааст. Аз вучуди нусхаи дигарии ин муродот феълан хабаре надорем ва мӯхтамилан нусхаи мунҳасир ба фард аст» (4, 176) ва дар поёни тавзеҳоти худ муаллиф бори дигар таъкид мекунад, ки «Муродоти девони Ҳофиз аз Алии Ҳамадонист ва шарҳи байти Ҳофиз мӯхтамилан аз ҷомеи муродоти муриди Алии Ҳамадонӣ». Зимнан ҷои таъкид аст, ки «Муродоти девони Ҳофиз» бо нақли гуфтори Мирсайид Алии Ҳамадонӣ шурӯъ мешавад ва аз матн маълум нест, ки иқтибоси сухан то қучо идома мекунад. Эҳтимол, тамоми матн нақли гуфтори Мирсайид Алии Ҳамадонӣ бошад. Оғози матн чунин аст: «Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим. Тарҷумаи

муродоти девони ҳазрати Хоҷа Ҳофиз Шерозӣ алайхиррахма – нақл аст аз ҳазрати Амири Кабир Сайид Али Ҳамадонии қуддусааллоҳу ас-сомӣ. Бидон, ки майхонаву буткада ва шаробхона ботини орифро гӯянд, ки аз ҳақоикӯ шавқӣ илоҳӣ боҳабар бошад ва тарсо – марди рӯҳонӣ, ки сифати замимаи нафси аммораи ӯ табдил ёфта бошад ба нафси лавомеъ ва мутасиф ба сифоти ҳамида бошад. Тарсобача илҳами ғайбиро гӯянд, ки аз олами ғайб дар дили солиқ фуруд ояд...» (4, 86).

Дар рисола алфози ирфоние, ки дар ашъори шуарои мутасаввиф, баҳусус дар каломи Ҳофиз ба вофир ба кор рафтааст, аз ҷумла: буту шоҳид, дайру харобот, габру кофар, май, зуннор, калисо ва куншт, ёру маҳбубу дӯст, ғамзаву бӯса, лабу даҳон, қалашу қаландар, чашму абрӯ, масту шоҳид, хумору бодафурӯш, маҳбуб, матлуб, моҳи сиём, ид, баҳор, майхона, шароб, қадаҳ, висол, фирок, маъшук, ошиқ, гул, булбул, шабхезу саҳархон, толиб, дӯш, об, сабо, рақиб, пири мӯғон ва мӯғбача ва ғайра шарҳ ёфтаанд.

Ба ғайр аз шарҳи вожаҳо, ҷунон ки гуфта шуд, дар рисола як байти Ҳофиз ба назар мерасад, ки он байт ин аст:

Соқӣ, ҳадиси сарву гулу лола меравад

В-ин баҳс бо салосаи ғуссола меравад.

Зикр мешавад, ки «шарҳи ин байт тааллуқ ба қиссае дорад, ки рӯзе подшоҳи Бангола барои тафарруҷ савор шуда буд ва дар хонаи вазир се духтар буданд, номи яке Сарву дувум Лола ва номи савум Гул буд. Хоҳарон барои дидани подшоҳ бар бом рафта буданд ва подшоҳро диданд ва ба назари подшоҳ ҳам афтоданд. Боз подшоҳ дар боғ омад ва маҷлис сохт ва вазирро соқӣ кард ва фармуд:

Соқӣ, ҳадиси Сарву Гулу Лола меравад...

Баъд аз он фармуд, ки мисраи ин кӣ бигӯяд. Лекин гуфтан натавонист. Баъзе гуфтанд, ки шоире дар Шероз аст, агар касе пеши ӯ биравад, мисраи дувум бигӯяд. Подшоҳ вазирро таъйин кард ва бисёр тӯҳфа ба ҳазрати Ҳофиз фиристод ва баъд аз муддате вазир пеши Хоҷа расид ва тӯҳфаҳоро пеши вай ниҳод. Ҳазрати Хоҷа Ҳофиз тӯҳфаро ба фуқаро дод ва фармуд, ки барои ҷӣ кор омада. Вазири мазкур тамоми кайфият арз кард, ки як мисрае подшоҳ иншо фармуд ва дувум

мисраъ гуфтан касе наметавонад. Ҳазрати Хоҷа Ҳофиз ҳамон рӯз ин ғазалро иншо фармуданд» (4, 86).

Баъд аз нақли ин қисса, ки дар таълифоти дигарон низ шабеҳи он ба назар мерасад, муаллиф мақсудро баён мекунад: «Соқӣ, ҳадиси сарву гулу лола меравад» ва чун сарв се файз дидааст, бинобар ин, ҳазрати Хоҷа фармуданд, ки «Ин баҳс бо салосаи ғуссола меравад» (4, 86).

Зимнан муаллиф аз мавҷудияти ривоёти дигар низ огоҳ будааст, зеро баъди нақли қисса илова мекунад, ки айзан як ғуссола буд соҳиби се духтар: номи яке Сарву номи дувум Гулу номи савум Лола. Сипас дар рисола дар шарҳи ибораи «салосаи ғуссола» гуфта мешавад, ки «маيي сесола»-ро «салосаи ғуссола» мегӯянд ва ин матлаб бо истинод ва шоҳид аз байти дигари Хоҷа Ҳофиз исбот мешавад:

Майи сесолаву маҳбуби чаҳордахсола

Ҳамин бас аст маро сӯхбати сағиру қабир.

«Ба эътибори он ки се пиёла май хӯранд ва ё шаш ва он оби ангур аст, ки аввал пиёла бихӯранд, ҳамчу сарви равон гарданд ва дар пиёлаи дувум ҳамчу гул бишқуфанд ва дар пиёлаи севум ҳамчу лола бигарданд. Ва муроди «салосаи ғуссола» – се қарат маҷлӯҷ пок қардан, ки ғуссолон мурдаро мешӯянд аз лавс ва калимаи шаҳодат мегӯянд, ончунон сесола ҳамешад, ки райбу ҳайат ва ҳастиро мешӯянд ва мурод – се ҳол – бачагиву ҷавонӣ ва пирӣ аст» (1, 87).

Қобили зикр аст, ки байти мазкур аз ҷониби шорехони дигар низ тавзеҳ ёфтааст. Шайхи Озарӣ, ки аз аввалин шорехони девони Ҳофиз эътироф шудааст, дар китоби «Ҷавоҳир-ул-асрор» аз ин байти Хоҷа маънии зерин истихроҷ намудааст: «Ҳофиз ба истилоҳи ҳукамо сифати нашъунамои табъ ва сифати баҳор мекунад», аммо тафсири Убайдуллоҳи Хешакии Чиштӣ низ хеле ҷолиб аст: «Ин байт аз ҷумлаи мушқилоти абёт аст. Маънои байт машҳур дар афвоҳ он аст, ки Султон Ғиёсиддин – подшоҳи Банголоро маразе сабъ рӯй намуд ба ҳадде, ки аз ҷон навмед шуд. Се кас аз ҳарамсарои худ, ки номи яке Сарв буду номи дигар Гул ва номи севум Лола ба ғуссолагӣ васият қард. Иттифоқан аз он беморӣ сикҳат рӯй намуд. Султон хидмати онҳоро эминӣ тасаввур намуда,

илтифоте, ки аввалан дар бораи эшон дошт, аз он бештар мабзул гумошт, анбогони дигар аз оташи ғайрат месӯхтанд ва ҳар якеро ба таъни ғуссолагӣ медӯхтанд. Рӯзе дар ҳолати инбисот султон худ ин маънӣ изҳор кард ва фармуд:

Соқӣ, ҳадиси Сарву Гулу Лола меравад...

Ҳарчанд хост, то мисраи дигар гӯяд ва байтро тамомӣ расонад, асло ба хотир наёмад. Шуарои замона, ки дар хидмати подшоҳ ҳозир буданд, ин мисраёро бар эшон зоҳир сохт. Ҳеч як ба итмоми он напардохтанд. Ҳама муттафиқ шуда, маърузи ҳазрати султон доштанд, ки дар ин вило дар Шероз шоирест бағоят фасеҳу бениҳоят балег...» Идомаи нақл шабеҳи қиссаҳои дигар аст, ки ба Ҳоҷа муроҷиат карданд ва ӯ ғазали шевое навишт. Сухан дар бораи ғазалест, ки матлааш байти боло ва мақтааш байти зерин аст:

**Ҳофиз зи шавқи маҷлиси Султон Ғиёсиддин,
Ғофил машав, ки кори ту аз нола меравад.**

Ба назари мо нуктаи қобили таваҷҷӯҳ дар идомаи матлаби Хешакии Чистист: «Ва баъзе аз афозил гуфта, ки «салосаи ғуссола» – мурод аз се пиёла бошад, ки ҳукамо онро дар вақти хуфтан ва субҳ муқаррар намудаанд ва аксари муоширон, ки солики тариқати ҳукамо бошанд, эшон ҳамин маъноро маръӣ медоранд ва сифати ғуссола он аст, ки ин ҳар се пиёла покунандаи диланд аз фикри фосид ва бухл ва ғайру золика. Тақрири маъно он аст, ки «эӣ соқӣ, ҳадиси сарву гулу лола дар афвоҳ меравад, яъне, сарву гулу лола тамомӣ тозагӣ ба ҳам овардаанд. Чун ин ҳолат муктазои шароб аст, пас ин баҳс ба ихтиёри салосаи ғуссола меравад» (6, 1, 186).

Чунонки мушоҳида мешавад, Убайдуллоҳ Хешакии Чиштӣ таркиби «салосаи ғуссола»-ро бо пиёла мепайвандад ва тафсири онро ба «баъзе афозил» нисбат медиҳад. Истихроҷи маънии «тозагии ботинӣ»-ро аз «се пиёла» дар рисолаи Мирсайид Алии Ҳамадонӣ низ дучор омада будем, бинобар ин, ҳаде задан мумкин аст, ки Хешакии Чиштӣ бо мазмуни шарҳи Ҳамадонӣ ошно буд.

Шабеҳи ҳамин шарҳ дар шурӯҳоти дигар низ ба назар мерасад. Чунончи, доктор Хусайналии Юсуфӣ дар шарҳи матлаи ғазали мазкур менависад: «Эӣ соқӣ, сухан аз гулу сарву

лола дар миён аст. Ин сухан бо ҳамроҳии салосаи гуссола хуштар ва беҳтар чараён меёбад. Мақсуд аз салосаи гуссола (се шӯянда) шароби субҳгоҳӣ аст, ки се косаро якҷо менӯшидаанд ва зоҳиран барои шустушӯи меъда муфид будааст. Бинобар ин, мегӯяд: сухани сарву гулу лола – яъне, зебоиҳои табиат – бо ҳамроҳи шароб – се ҷоми субҳгоҳӣ дилнишинтар аст» (1, 395).

Нуктаи дигари қобили тавачҷӯх дар «Муродот» – шарҳи исму таҳаллус ва маълумот дар бораи муршидони Ҳофиз аст: «Ва Ҳофиз таҳаллус аст ва Шамс – мурод Ҳофизи Фатҳуллоҳ ва истимоъ чунон шуд, ки омӣ буд ва каломаш лисон-ул-ғайб аст. Ӯ масти соқии лам язил бувад ва мӯхтасиб – мурод зоҳидону сӯфиён, ки монеи Ҳоҷаанд. Ва муршиди Ҳоҷа се касанд – ҳазрати Шайх-ул-ислом Шайх Аҳмади Ҷом ва дувум – Ҳоҷӣ Қивомиддин ва севум – Шайх Шаҳобиддин ва маҳбуби маҷозии ӯ низ се кас бувад: Суламӣ ва Ҳоҷа Абдулсамад ва Осаф. Ва падари бузургвори Ҳоҷа муфтии мӯътабари Шероз буданд» (4, 88).

Ба назар чунин мерасад, ки дар «Муродот» ҳамаи вожаҳои калидии шеърӣ Ҳофиз аз назари Мирсайид Алиӣ Ҳамадонӣ шарҳ ёфтаанд ва ҳатто дар сурати қисман мансуб будани ин шарҳ ба ӯ ҳам, ҷои шак нест, ки муридонаш ҷаҳонбинии ўро дарёфтаву пазируфта ва аз номи ӯ ба қалам додаанд. Дар шарҳи вожаҳо намунае аз сабки ӯ, ки нишонаҳои он мӯъҷазбаёнӣ ва ҷумалоти кӯтоҳ аст, ба мушоҳида меояд. Чунончи, дар тафсири «ишқ» гӯяд: «Ишқ – мурод фонӣ шудан дар муҳаббати ҳақ таоло аст ва беҳабар гаштан аз ҳастии худ ва ишқ комил он гаҳ шавад, ки ду-се чиз намонад: аввал – ақл, дувум – шарм, савум – қарор» (4, 88).

Ҳамин тариқ, маълум мешавад, ки «Муродоти девони Ҳофиз» дар замони зиндагии Ҳоҷа ба қалам омада, дар он шарҳи як байти Ҳофиз ва мусталехоти ирфонии мавриди истифодаи ӯ, шарҳи исму таҳаллус ва маълумот дар бораи муршидони ӯ омадааст ва Мирсайид Алиӣ Ҳамадонӣ бо ҳама бузургӣ аз иродатмандони Ҳоҷа Ҳофизи Шерозӣ буда, қабл аз шарҳи ӯ шарҳи дигаре дар адабиётшиносӣ зикр нашудааст.

Пайнавишт:

1. Аҳвол ва осору ашъори Мирсайид Алии Ҳамадонӣ (бо шаш рисо-ла аз вай). Таълифи д-р Муҳаммад Риёзӣ. Чопи дувум.–Исломо-бод: Маркази таҳқиқоти форсии Эрон ва Покистон, 1991.
2. Девони Ҳофиз. Бар асоси нусхаи Қазвинӣ ва Хонларӣ бо муко-исаи нусхаҳо ва шарҳҳои муътабар ҳамроҳ бо шарҳи маънии комили ғазалҳо ва фарҳанги луғоту истилоҳот / Гирдоваранда Хусайналии Юсуфӣ.–Техрон, 1381.–С. 395.
3. Девони Ҳофиз / Бо дебочаи Муҳаммад Гуландом. Ба кӯшиши Беҳруз Имонӣ.–Техрон: Маркази нашри мероси мактуб, 1394.
4. Мирсайид Алии Ҳамадонӣ. Шоҳи Ҳамадон.–Душанбе: Ирфон, 1995.
5. Муҳаммад Иқбол. Куллииҳои форсӣ.–Исломобод: Граффити, 1997.
6. Насриддин А. Шарҳнависи дар таърихи адаби форс-тоҷик. Қис-ми 1.–Хучанд, 2000.

Соли 2015

АЗ СУХАН МАШҲУРИ ОЛАМ ШУД КАМОЛ

Шайх Камоли Хучандӣ аз машоҳири ғазалсароёни фор-сист, ки бо назокати суҳан, қудрати таҳайюл ва ғасоҳати ка-лом маъниву лафзро хусни нотақрор баҳшидааст.

Қаҳони андешаҳои шоир мунаввар аз маонии рангини ирфонӣ буда, аз мағз-мағзи суҳанаш гармии нафаси Мавла-вуву Атторро эҳсос мекунем. Вале ин ҳама ҷазаботу шӯри ошиқонаву орифона Хоҷа Камолро аз воқеияти заминӣ бар-накандааст ва далели чунин даъво ёде аз зиндагии иҷтимоӣ, ғурбату сафар, зикри ҳикматҳои рӯзгор, маломати зоҳидони рӯсияҳ ва рақибони беҳунар аст.

Хоҷа Камол бо он ки дар ғазалсароӣ ҳамсанги нобиға-гоне чун Саъдиву Ҳофиз аст ва ашъораш ҷо-ҷо ҳамоҳангие бо сурудаҳои эшон дорад, вале боз ҳам намешавад ўро бо каси дигаре даромехт. Шоир як нафари соҳибсабқ ва соҳибназа-рест, ки симои равшанаш бо шеваи баёни номуқаррар аз паси абёти рангинаш мунъакис мегардад ва нуктаи мазкур, бешак, шартӣ аввал аст дар таъйини мақому манзалат ва ҷойгоҳи ў.

Чехраи шоири мо ба масобаи ошиқест худбохтаву ҷоннисор, закиву латифтабъ, олиҳиммату волоназар. Бо он ки

дар баробари маъшукӯ худро камтар аз саги кӯву дарюзаи дар меҳонад, зимнан ҷои тардид нест, ки шоир мақоми рӯҳонии худро дар суҳанварӣ ба ҳубӣ шинохтааст. Ин матлаб ҳоса дар фаҳрияҳои шоир, ки басомади зиёд доранд, зоҳир мешавад. «Нақши килки пурҳаёл»-и худро бо лутфу равонии беназирӯ дар пояе дидааст, ки каси дигареро ба он мартаба расидан муяссар нест:

**Нақши Чин гарчи дилкаш аст, Камол,
Нақши килки ту пурҳаёлтар аст.**

**Аҳсант, Камол, ин на ғазал, оби ҳаёт аст,
Имрӯз бад-ин лутфу равонӣ суҳани кист?**

**Кист, Камол, ин ки бо ту дар суҳан омад,
Чинси суҳанҳои ту на ҳадди забон аст.**

«Дар ҳадди забон набудан» ишора ба ғаробат ва ғайризаминӣ будани ҳарфҳост. Шоир иқрор шуда, ки суҳанониӯ паёме аз осмонҳо ва навиде аз инояти бениҳояи Офаридгор аст, вагарна бидуни «лутфи илоҳӣ» ба заҳмати фикр наметавон чунин шеърӣ ноб гуфт:

**Дар суҳан лутфи илоҳӣ ба ту ёр аст, Камол
В-арна сад сол ба фикр ин суҳанон натвон ёфт.**

Ҳоча Камол гоҳе худро бо суҳанвароне чун Саъдиву Ҳофиз, Ҳасани Деҳлавиву Хусрави Деҳлавӣ, Имоди Фақеҳ Камолиддини Исмоил қиёс мекунад ва ба ҷуз Мавлавиву Аттот, ки анфоси гармашонро дар шеърӣ ҳеш мояи ифтиҳор меҳисобад, қасони дигарро ба ҳайси ҳарифоне мебинад, ки боӯ ҳаминон нестанд. Дар ин миён муҳимтарин шохисаи сабкии худро дар «маънии ҳос» таъкид мекунад:

**Халқ гӯянд: Аз суҳан машҳури олам шуд Камол,
Маънии ҳос асту бас, к-ӯ шӯҳрати олам диҳад.**

Ва ҷои дигар мегӯяд:

**Ёфт шӯҳрат, чу чамъ қард Камол,
Ғазалу маънии ғариб ба ҳам.**

Пас саволе бармеояд, ки он «маънии ҳос» ё «маънии ғариб» дар чӣ зоҳир шуда? Посуҳи ин суолро дар муҳимтарин аносири шеър: тасвир, забон ва мусиқӣ бояд ҳуст.

1. Маънии ғариб тавассути тасвирҳои нодир. Шайх Камол дар ғазалиёташ маъмулан аз он тасвирҳои истифода бурдааст, ки дар ашъори шуарои дигар низ муқарраран ба қор рафта. Чунончи, сарву маҳ, қабзаву бутхона, зулфу чашм, даҳону миён, гулу булбул, шамъу парвона, тӯтиву шакар, қону дил, қому май ва амсоли ин дар шеърӣ қорӣ қасрати истифода дорад. Аммо таҳайюли тавоноӣ ӯ ин тасвирҳои қунон бо латофати маънӣ ва зевари суҳан ораста, ки ҳонандаро ба қузу ангушти ҳайрат қазидану қонил мондан қорай дигаре нест.

Ҳоса, ҳини тасвири ҳубии маъшук Қамол игроқ ва ғулувви фаровон ба қор мебарад. Аксари тасвирҳои ӯ ба ҳаддест, ки ба он наметавон қизе афзуд:

**Ба ҳолат нисбати мушки Ҳито қардам, ҳато қардам,
Ман ин ташбеҳи бе нисбат қаро қардам, қаро қардам.**

**Маҳ нест ба андозаи рӯи ту, ки дар ҳусн
Афзунӣ аз андозаву берун зи қиёсӣ.**

**Симинбаданӣ, сарвқадӣ, pistaдаҳонӣ,
Ҳар васф, ки ояд ба даҳонам, беҳ аз онӣ.**

**Ширинлабӣ, шакардаҳанӣ, сарвқоматӣ,
Қӯтах қунам ҳадис, ба ҳубӣ қиёматӣ.**

Қунон ки мебинем, шоир дар васфи маъшук ҳама ғуна тавсифоту ташбеҳотро ноқис ва норасо мешуморад. Бо ин ҳама бунёди аксари тандисҳои Қамол бар ташбеҳоти акс ва тафзилий қарор дорад. Яъне, шоир нахуст маъшуқи ҳудро ба қизе қиёс меқунад ва аз ин муқоиса ҳичил шуда, афзалияти ӯро зикр менамояд. Ҳусусияти сабки инфиродии Қамол дар он зоҳир мешавад, ки ӯ қурму норасоии ташбеҳшаванда-ро нишон медиҳад ва афзалияти маъшукро собит менамояд. Чунончи, агар ба тасвири сарв, ки дар ғазалиёти Қамол фаровон ба қор рафтааст ва зоҳиран ҳеле обшуставу муқаррар аст, мувоҷеҳ шавем, тозагии нигоҳи шоирро бе душворӣ пай мебарем.

Дар тасаввури шоир сарв дар қиёс бо қадӣ маъшук паст буда, қои он аст, ки ӯ ростиву мавзуниро аз маъшук биёмузад. («Сарвро ростӣ аз қадди ту мебояд ҳост», «Ин қо суҳани сарв

нагӯем, ки паст аст). Дар маҷмӯъ, сарв ҳаргиз наметавонад бо ёр ҳамсанг бошад:

**Ҳазор сарв, ки дар ҳадди эътидол барояд,
Ба қоматат нарасад, гар ҳазор сол барояд.**

Шоир сарви сихиро барои ҳавобаландӣ таъна мезанад ва чурми ўро, ки пойи чўбин дорад (пойи чўбин маъмулан нишони ланг будан аст ва лутфи сухан он қост, ки сарв воқеан ҳам саропо чўб аст) борҳо таъкид мекунад:

**Пеши қадди ёрам, эй сарви сихӣ, шарме бидор,
Дар ҷаман бо пойи чўбин сарбаландӣ то ба кай?**

**Сарв меҳост ба побӯси ту ояд чун об,
Лек аз чў натавонист ба як по бигузашт.**

Қои дигар сарв бо дидани қомати мавзунӣ ёр аз ҳасад девона мешавад:

**Сарв девона шудааст аз ҳаваси болояш,
Меравад об, ки занҷир ниҳад бар пояш.**

Одатан сарв дар лаби чўйбор мерӯяд. Шоир ин воқеиятро чунон тобиши маъноӣ додааст, ки гуниё об дар чўйбор ба он хотир мешитобад, ки пойҳои сарви аз ҳасад девонагаштаро бубандад.

Гоҳе сарв аз беҳаёӣ даъвои баробарӣ бо маъшук мекунад, ки барои ин гунаҳ сазояш сӯхтан дар оташ аст:

**Бо ту ҳар сарв, ки аз бод ба даъвӣ афтод,
Боғбонон сӯи оташ бикашанд аз ҷаманаш.**

Қои дигар низ ба беасос будани даъвои сарв ишора мекунад, зеро солҳо гузаштаву рости он даъво ханӯз ҳам исбот нашуда. Сарв набояд ёрои баробарӣ бо ёр бикунад ва ҳар ҷо ки сухан аз қомати дилбар равад, ў бояд аз шарму хичолат чун соя худро ба каноре бикашад:

**Сарв бо қадди ту даъвои латофат мекард,
Солҳо гарчи баромад, нашуд он рост ханӯз.**

**Қои он аст, ки чун соя равад сарв зи қой,
Гар бигӯянд ба бӯстон сифати болояш.**

**Сарв ҳарчанд ки дорад ба ҷаман зебӣ,
Ростӣ, несташ ин қомати ширинҳаракот.**

**Сарв мехост, ки пеши қади ту сар биниҳад,
Дод барбод сару ин ҳавас аз сар биниҳод.**

Камол, чунон ки ишора шуд, маъшуқи худро аз тамоми қиёсҳо боло медонад. Дар назари ӯ маъшукро на танҳо бо моҳ, балки бо офтоб низ муқоиса кардан раво нест, зеро «офтоб аз ӯ хусн медуздад» дар ҳоле ки дар қиёс бо офтоби рӯи ёр аз зарра беш нест:

**Зи моҳтоби чамолат зи моҳ тоб равад,
Чӣ ҷои моҳ, сухан ҳам аз офтоб равад.**

**Офтоб аз ту хусн медуздад,
Субҳ з-ин рӯ чароғро куштааст.**

**Бо руҳи он маҳ ба даъво гар барояд офтоб,
Кай намояд зарра, ҳар ҷо руҳ намояд офтоб.**

Нури офтобро, ки меҳонад ба ҳона аз равзана ворид шавад, Камол бо нигоҳи комилан ғайриодӣ мебинаду шарҳ медиҳад. Аз назари ӯ гӯиё офтоб аз дур рӯи маъшукро дидаву маҷзуб шудааст, бинобар ин, ҳарчанд ки аз дар биронанд, боз ҳам аз тиреза майли даромадан дорад:

**Баъд аз он, к-он рӯи равшан офтоб аз дур дид,
Гар ба ӯ бандӣ дар, аз равзан дарояд офтоб.**

Густоҳии офтобро дар монандӣ бо ёр фақат ба он хотир метавон бахшиду таҳаммул кард, ки ӯ аз гармӣ худситой мекунад ва шояд таб дораду ҳазён мегӯяд:

**Офтоб ар гӯядат ман бо ту мемоман, маранҷ,
Худ ба худ гарм аст, худро меситояд офтоб.**

Муҳимтарин хусусияти тарзи баёни Камол дар он аст, ки ӯ на маъшукро ба сарву гул ё хуршеду моҳ, балки онҳоро ба маъшук монанд мекунад ва дар ин қиёс ҳамеша афзалияти дилбарро таъкид менамояд.

Ангуштнамоӣ шудани моҳ, баландпоя намудани сарв, гармрӯ будани офтоб танҳо ба шарофати камтарин шабоҳаташон ба маъшук аст:

**Ба рӯи дӯст монанд аст хуршед,
Ба чашмам гарм аз он рӯ менамояд.**

**Сарви баландпояро ин ҳама роз кай расад,
Пеши дарахти қоматат гар накунад фурӯтанӣ.**

**Онҷунон зору низор аст зи савдот, Камол,
Ки чу моҳи нав аз абрӯи ту ангуштнамост.**

Барои хуршеду моҳ бо ҳама баландии маснад камтарин шабоҳат ҳам мояи ифтихору шодмонист:

**Нисбати рӯи ту карданд ба моҳ,
Моҳ чархе бизад аз шодии он.**

Ташхиси «аз хурсандӣ чарх задани моҳ» намое аз ҳолати инсонист, ки аз хушхабари ногаҳонӣ даст медиҳад. «Аз хурсандӣ сари моҳ ба осмон расиданаш» низ бо ҳамин усул ҳосил шудааст, аммо ин ҷо лутфи сухан дар духӯрагии маъно низ ҳаст:

**Чунин ки нисбати рӯи ту мекунад ба маҳ,
Чи гуна аз ту сари ӯ ба осмон нарасад.**

Ҳамин тариқ, таваҷҷӯҳ ба маънипардозӣ дар заминаи тасвир вежагиҳои ҳунари шоирро аз қабилӣ тасвирҳои ғайринизмпарвар парадоксӣ, ташбеҳоти аксу тафзиلى, зарофати сухан ва тозагии нигоҳ падида меорад.

Мушаххасоти сабкӣ ғазалиёти Шайх Камолро аз ҷеҳраҳои пушти шеърӣ ӯ низ метавон мушоҳида кард. Таносуби маъмулии «ошиқ», «маъшук» ва «рақиб» дар шеърӣ Камолӣ Хучандӣ низ заминаи асосии тасвирҳост. Ҷеҳраи маъшук дар ғазалиёти Камол мисли бонуст сангиндиду бераҳм ва пур аз карашмаву ноз, аммо дар баробари ин ба ҳадде олишон, ки касе наметавонад ба пояи ӯ бирасад. Дар сифати ӯ тамоми имкониятҳои суханварӣ аз муқолиға то ғулув ба қор рафтааст. Шоир ғолибан маъшукро ба касе монанд намекунад, балки дар дигарон шабоҳате аз ӯ меҷӯяд.

Симои «ошиқ»-и Камол бо он имтиёз дорад, ки ҳаркӣ ва ҳарчиро, ки даъвои ҳамсангӣ бо ёр дорад, танбеҳ медиҳад ва саҳт мекунад, то касе ба он маъшуқи ягона ҳаваси монандӣ ё ҳеҷ накунад:

**Шамъ меҳост, ки ронад сухан аз хилвати роз,
Нек будаиш, ки баромад ба даҳан сӯхтанӣ.**

**Чу гул ба лутфи ту зад лофи нозукандомӣ,
Дарид пераҳани некӯӣ ба бадномӣ.**

**Чашм дорӣ, эй кабӯтар, ин чӣ густохист боз,
Номас, к-он чост номи ӯ ба пар бардоштан.**

**Ба ҳусн оина мегӯяд, ки ҳастам чун маҳи рӯяш,
Ман он рӯсахтро бо дӯст хоҳам рӯ ба рӯ кардан.**

**Рост нокарда забон хост қалам номи ту бурд,
Бандаш аз банд ҷудо кардаму сар бибридам.**

Агар маъшук дар мартабаи хубии бекиёс бошад (чунон-ки то ин дам ба мушоҳида омад), ошиқ дар муқобили ӯ дар ниҳояти залиливу забунӣ қарор дорад. Ба ин маънӣ тасвири нисбатан нодири «сағ» дар ашъори Камоли Хучандӣ зиёд коргар шудааст. Ҷои шак нест, ки шуарои зиёде то Камол ва баъди ӯ низ хешро дар баробари маъшук ғулому чокар ва ҳақиру гадо ба қалам овардаанд. Ба қавли Эрачи Гулисурхӣ «ӯ нахустин кас нест, вале ин густурдагиро, ки Камол дар шеъри худ ба мавзӯи бардагии вичдон додааст, назди дигар шоирони ҳамасри ӯ ва ҳатто баъд аз ӯ наметавонем биёбем».

Аз ин нуқтаи назар шуаро хешро мукарраран «хоки кӯи ёр», «гадои дари маъшук», чокар, ғулом, сағ ва ғайра гуфтаанд. Хусусияти услубии истифодаи вожаи «сағ» дар ашъори Камол дар басомади он ва изҳори ҳақорати хеш дар ҳадди ғулув зоҳир мешавад. Яъне, агар барои шоирони дигар ҳадди олии тасвир ғуломии ёр бошад, барои Камол дар хидмати сағи ёр будан баробар ба орзуи подшаҳист:

**Маро ҳаст аз сағаш ҳам чашми ёрӣ,
Гадоро орзуи шахриёрист.**

**Гар мартабаи хидмати сағбони ту ёбам,
Фармони сагонат бараму ор надорам.**

**Сағам мехонаду мехоҳадам узр,
Сағе бошам агар дорам аз ин нанг.**

**Сар бар дари туам, бинигар сарбаландиям,
Эй, ман сағи ту, авф кун ин худписандиям.**

**Камол, дар сағи кӯяш улувви ҳиммат бин,
Ки ор оядаш аз ҳамдамиву ёрии мо.**

**Бўса бар пой саги кўи ту хоҳам зад шабе,
То бишўям лаб, ки бўсидам бад-он дасти рақиб.**

**Ташналаб чон дод бар хоки сари кўят, Камол,
Давлати бўсидани пой сагонат дарнаёфт.**

Аммо ҳар қадар ки ошиқ ҳақорати худро дар назди маъшук нишон бидиҳад, ҳамон андоза баландҳиммати ӯ дар ҷодаи ишқ маълум мешавад:

**Барбод медиҳам ба ҳавои ту умри хеш,
То заррае зи хоки вучудам саломат аст.**

Ошиқ маҷбур аст ҳузури рақибро дар паҳлӯи маъшук таҳаммул кунад, зеро ҷораи дигаре надорад. Рақиб манфуру чангҷӯ ва беҳунару рӯсиях аст. Аммо чун маҳбуби маъшук аст, ҳама ҷавру озори ӯ бояд пазируфта шавад:

**Бар дараш дидаам рақибонро,
Чун гадо аз сагон гурехтаам.**

**Бо рақибонат ба бўи васл хушдил мезиям.
Бар умеди гул чу булбул метавон бо хор зист.**

**Бар забонҳо то гузашт он лаб, рақибӣ чангҷӯӣ
Дар даҳони ошиқон нагзошт дандоне дуруст.**

**Дӣ рақиб аз лаби ӯ дод ба ман муждаи қатл,
Даҳанаш пур зи шакар бод, ки ин хуш хабарест.**

Ошиқ бо тамоми вучудаи ба рақиб нафрат дорад ва ҳар коре, ки аз ҷониби ӯ бармеояд, боиси озурдагии хотираш мешавад:

**Дидори рақиб аз дур афзуд маро гирия,
Аз абри сиях бошад афзунӣи боронҳо.**

**Саги кўяш ба ман намуд рақиб,
Будаш ин ҳам зи худнамоиҳо.**

**Хоҳам, ки нӣҳам оинае пеши рақибон,
Дар ҷашми ҳасон то фиканам ин ҳама ҳасро.**

**Рақибӣ беҳунар то чанд аз ҳад по нӣҳад берун,
Мабодо домани давлат, ки дар дасти гадо афтад.**

2. Забони ашъори Хоча Камол. Дар забони ғазалиёти Камол хеле зиёд хусусиятҳои сарфиву наҳвӣ ва овоиро метавон пай бурд. Аммо он чи дар заминаи шинохти сабк чун муҳимтарин унсури забони ашъораш пазируфта мешавад, он аст, ки содагии зоҳирии лафз бо маъниҳои гаронбор талфиқ ёфта ва духӯрагии вожаву таркибот, бамавқеъ афтодани ибораҳои халқӣ, бозии сухан бо тобишҳои тозаӣ маъноӣ ҳусни каломи ўро фузудааст. Чунончи, санъати таҷнис дар ашъори ағлаби шуаро ба хотири ороиши лафз ба қор меравад, вале дар ашъори Камол дар баробари муҳимтарин унсури сабк будан маонии латифро низ ба бор овардааст:

**Он хат ҳамеша мушки Хито хондаӣ, Камол,
Дар як хат, эӣ ачаб, ки ту чандин хато кунӣ.**

Маънии зоҳирии байт дар он аст, ки шоир хати (мӯи бари рӯй ва пеши лаб) маъшукро ба мушки Хито монанд мекунад ва аз ин ташбеҳ ба вачҳи норасоӣ бо пушаймонӣ бармегардад, яъне, «мушки Хито»-ро хато меҳисобад. Аз ҷониби дигар, «хито», «хато» ва «хат эӣ» (ҳарфи аввали калимаи «эӣ») ҳамагӣ як хел навишта мешаванд ва, бад-ин минвол, дар як байт се «хато» меояд.

Камоли Хучандӣ аз анвои гуногуни таҷнис бо камоли маҳорат истифода мебарад:

**Гар ҳарифона биёед ба сарвакти Камол,
Шакари ноб маёред, май оред маро.**

**Гӯяд, ба Худо дидаам он рӯй, бипурсед,
Гар гуфт, бидидам ба Худо, ҳеч надидаст.**

**Хуш наёмад бари мо омаданат,
Ту шахӣ, хуш набувад хонаи мот.**

**Ба Гулгун гар ҳавас дорӣ, ки биншинӣ ба Ширинӣ,
Ду чашмам шуд ба хун гулгун, биё, бар чашми ман
биншин.**

Дар байти охир Гулгун аспӣ Ширин аст, ки агар ёр ҳавасӣ ба он нишастан дошта бошад, беҳтар аз чашми ошиқ ҷое наметавон ёфт, зеро чашми ӯ аз ғам хунбору гулгун гашта. Ин ҷо Гулгун номи асп ва сифати чашм аст ва Ширину

ширинсаворӣ низ таҷнисоти дигар.

Маъниҳои духӯраву ғариб аз аксари абёт ба зеҳн меояд:

**Гуфтамаш, «Моҳи пур аст он чехра». Гуфто: «Пур мағӯ»,
К-аз замин то осмон фарқ аст аз мо то бад-ӯ.**

Ғаробати сухан ин ҷо дар заминаи талфиқи чандин санои бадеӣ, аз қабилӣ санъати суолу ҷавоб, таҷнис, ташбеҳ, ихом ва пайванди маъниҳои дуру наздик ҳосил шуда. Шоир чехраи маъшукро ба моҳи пурра ташбеҳ медиҳад, вале маъшук ба итоб оширо барои газофгӯӣ коҳиш мекунад, зеро миёни худ ва моҳ фарқи зиёд мегузорад. Бо он ки ёр дар замин моҳ дар осмон аст, маъшук меғӯяд, ки байни ҳусни ӯву ҳусни моҳ фарқ аз замин то осмонхост, яъне, дар баробари ҳусни осмонии дилбар ҳусни моҳ одиву заминист. Аз замин то осмон будани фарқ ба он маънӣ низ ҳаст, ки дилбар дар замин моҳ дар осмон қарор дорад. Аммо тамоми ин тафсирро метавон вожагӯна сохт, агар пиндорем, ки маъшук дилбарест фурутан ва оширо бад-он вачҳ танбеҳ медиҳад, ки ҳусни хешро аз назокати моҳ камтар мешуморад.

Лутфи каломӣ Камол дар санои бадеӣ, ки бо роҳи истифодаи ҳарфҳо ва ифодаҳои инҳо ба қор рафтаанд, низ ба мушоҳида мерасад:

**Ба ҳичрон ҷангҳо дорем бе зулфи даҳони ту,
Аз он миму ду дол имрӯз мебояд мадад моро.**

Мим – даҳони маъшук ва ду дол ду зулфи ҳамидаи ӯст, ки дар ҳичрони онҳо ошиқ азият мекашад. Як мим ва ду дол ба ҳати арабӣ «мадад» ҳонда мешавад ва шоир аз даҳону зулфи маъшук барои рафъи ҳичрон мадад меҷӯяд.

Дар абёти дигар низ ин навъ маънипардозӣ ба қор рафтааст:

**Дар мактаби ишқ аст, Камол, омада ҷашмат,
Тифле, ки равон қарда ба ғиря алиф бо бост.**

Ҷамъи «алиф» ва «бо» «об» мешавад. Ҷун мактаб маконест, ки тифл алифбо меомӯзад ва манзур аз мактаби ишқ омӯзиши дарди фироқ аст, ки Камол алифбои он – аз дард ғирястро ёд гирифтааст. Ғиря низ маъмулан ба тифл ҳос аст ва ҷунонки мебинем, тамоми вожаҳо таносуби беҳалале ёфтаанд.

Шеваи баёни намакин ва пуробуранг бо зарофату лутфи ширин ва ораста бо зарбулмасалу мақолот нишонаҳои килки Камол аст. Шояд касе аз шуаро чун Камол забони мардумиро бад-ин фаровонӣ ва зарофат махсус ба кор набурда бошад. Аҷобат дар он аст, ки маъмулан вожаву таркиботи мардумӣ лафзро сода мекунад, аммо бо тамоми содагӣ шеъри Камолро наметавон ба осонӣ маърифат кард. Он содагии зоҳирфиреб ба мисли дарёи зодгоҳаш андарунаш ҳазор тӯфони ниҳон дорад:

**Шӯхиву фитнагару сангдilu аҳдшикан,
Чашми бад дур, ба чандин ҳунар ороштай.**

**Рухе, чунон ки ту дорӣ, кадом маҳ дорад,
Худо ҳамеша зи чашми бадат ниғаҳ дорад.**

**Шуд зи наззорагиён хонаи ҳамсоя хароб,
Маҳи ман, бо ту кӣ фармуд, ки бар бом барой?**

**Шунидаам, ки ту гуфтӣ, бад аст чашми фалонӣ,
Туро кӣ гуфт, ки бикшо забон ба ғайбати мардум.**

**Хато гуфтам, чӣ дард, астағфуруллоҳ,
Ман ин худ айни дармон меҳисобам.**

Воҳидҳои рехтаву таркибҳои халқӣ ба ҷуз он ки суҳанро уzubати махсус мебахшанд, дар ифодаи маъниҳои борики низ хизмат мекунад:

**Гуфтам, ки лабат зери ду дандон ҷу бигирам,
Дорам ниғаҳаш. Гуфт: Ниғаҳ дор забонро.**

Ин ҷо таркиби «ниғаҳ дор забонро» аз таркибҳои серистифодаи мардуми Хучанд ва Мовароуннаҳр буда, зоҳиран қаҳру ғазаби маъшукро дар посухи беадабии ошиқ ифода мекунад, аммо маънии нозуктари дигаре низ пардапӯш аст.

Воҳидҳои рехтае аз қабili «балои рӯи замин», «корд ба устухон расидан», «ҷон ба лаб расидан», «парвои олам надостан», «аз даҳон бӯи шир омадан», «ҷигар хун шудан», «ба шакар душман куштан» ва ғайра хеле мувофиқ дар дохили мисраъҳо ҷои худро пайдо кардаанд, гӯе ки тамоми ғазал махсус барои гунҷонидани онҳо гуфта шуда бошад.

3. Мусиқии ашъори Камол. Шайх Камол аз шуароест, ки мусиқии ғазалиёташ басо ҷаззоб ва гӯшнавоз аст. Ин нуктаро худӣ шоир низ борҳо таъкид кардааст:

**Чу ин ғазал сару пояш дақиқу ширин аст,
Сазад, ки нағмасароён бад-ӯ кунанд оҳанг.**

Ё худ:

**Муганниё, суханони Камол борик аст,
Бихон ба ҷанг, ки борик нағмае дорад.**

Ва инчунин:

**Мутриб аз гуфтаи ӯ гар ғазале хоҳад хонд,
Гӯш доред, ки дурри суханаш мавзун шуд.**

Вазн, ки аз таркиби ҳаракот, саканот ва таносуби он дар адад ва миқдор ҳосил мешавад, бузургтарин омили шеър аст ва шеър дар навбати худ – гунае аз мусиқӣ. Вазн унсури шакл аст, вале ҳаргиз чудо аз мазмун намеояд. Вазн ноҳудоғоҳона дар баробари мазмун меояд ва мутобиқати ин ду, яъне, вазн ва маъно ғасоҳат ва латофати каломро таъйин менамоянд.

Агар ба мусиқии дохилии ғазалиёти Камол мутаваҷҷеҳ шавем, пай мебарем, ки низоми савтии он бештар бар таносуби овой дар тӯли як мисраъ ё байт оҳанги гӯшнавоз эҷод мекунад:

**Бозам ба ноз куштӣ, сад ҷон фидои нозат,
Ман зиндатар аз онам, гар рағбат аст бозат.**

Дар ин байт такрори овозҳои «з», «о», «т-д», «м-н» навои хушоҳанги мусиқиро тавлид кардааст.

Дар байтҳои дигар низ садоҳои мукаррар бағоят латиф ва хушнаво ба ҳам ҷӯр шудаанд:

**Сари рақсу сарандозист сарву лоларо бо ҳам,
Сихсарве ба даст орему дар пояш сар андозем.**

**Нест маро дӯсттар аз дӯст, дӯст,
Ўст маро дӯст, маро дӯст ўст.**

Дар ғазалиёти Камол ҷо-ҷо қофияҳои дарунӣ низ риоя шудаанд, ки зарбе аз шеъри Мавлонову самои сӯфӣнаро ба ёд меоранд.

**Пай бурда ба кӯи ту, то ёфта бӯи ту,
Осуда ба рӯи ту аз чаннату аз хурем.
Эй чони гаронмоя, ту хуриву мо соя,
Бо мо чу ту наздикӣ, мо аз ту чаро дурем.**

Мусикӣ маъмулан дар шеърҳое, ки радиф доранд, беҳтару бештар эҳсос мешавад. Чунончи, истифодаи радифҳои мураккаби хушӯҳанге амсоли «нагӯем, чӣ гӯем», «гуфтан натавон», «ҳамин бас аст», «агар бошад, аҷаб бошад», «гуфтиву рафт» ва ғайра дар ғазалиёти Камол савту оҳанги муассир эҷод кардаанд.

**Туро раҳме ба он чашмон агар бошад, аҷаб бошад,
Мусалмоне ба Туркистон агар бошад, аҷаб бошад.**

Санъатҳои саволу ҷавоб, пурсишҳои риторикӣ, илтизом, такрор, тарсеъ, таҷнис ва ғайра низ дар шакли муколамаҳои лутфомез, ҳозирҷавобии маъшуқа ва оҳанги табиӣи гуфтугӯи мардумӣ мусиқии дохилии ғазалиётро аз якнавохтӣ раҳо кардаанд. Шиддати саволу ҷавоб, тундгӯиҳои маъшуқа ва саволҳои таҳдори ӯ ба оҳанги калом бетаъсир намондаанд:

**Гуфтам, эй симдаҳан! Гуфт: Киро мегӯй?
Гуфтам, эй аҳдшикан! Гуфт: Чиҳо мегӯй?**

**Гуфтӣ, аз пешам бирав, бигзар зи чон, – гуфтию рафт,
Қисса кӯтахтар, бимир, эй нотагон, – гуфтию рафт.**

Ҳамин тариқ, як нигоҳи иҷмолӣ ба муҳимтарин унсурҳои шеър: тасвир, забон ва мусикӣ вежагиҳои нодири ғазалиёти Камолро равшан мекунад ва тозақориҳои ўро дар назми пуровозаи форсӣ ба намоиш мегузорад.

Фақат ҷои сарбаландӣ ва ифтихор мемонад, ки ҳанӯз ҳафт қарн қабл аз ин ниёи бузурги мо шӯҳрати Хучандро то дуртарин марзҳои зисти нобиғағони суҳан бурда ва дурри дариро бо ҳунари бешабехи худ суфта буд.

Соли 2006

ФАХРИИ ҲИРАВӢ ВА «ЧАВОҲИР-УЛ-АҶОИБ»-И Ӯ

Султонмуҳаммад Фаҳрӣ ибни Муҳаммад Амирии Ҳиравӣ (1493-1562/63) шоир, насрнавис, тарҷумон, тазкиранигор ва адабиётшиноси навоварест, ки аз ҳавзаи адабии Ҳирот бархоста, ба халқии адабии Ҳиндустон пайваستاаст. Падари Фаҳрии Ҳиравӣ муддате аморати Ҳиротро бар ўҳда дошт ва, бад-ин сабаб, дар шеърояш Амирӣ таҳаллус карда буд. Ин марди фарҳангпарвар бо шоирони маъруфи ҳамзамонаш Бадриддини Ҳилолӣ, Абдуллоҳи Ҳотифӣ ва дигарон робита дошт.

Фаҳрии Ҳиравӣ як муддат дар Ҳирот зиста, баъдан бо сабаби бад шудани вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии Хуросон ба Ҳиндустон кӯч бафта ва боқии умрро дар ҳамин кишвар гузаронидааст. Аз ӯ осори зерин ба ёдгор мондааст:

1. «Ҳафт кишвар» – асари мансур омехта бо афсонаву таърих.

2. «Латоифнома» – тарҷумаи форсии «Маҷолис-ун-нафоис»-и Алишери Навоӣ аст, ки мутарҷим ба он андаке афзуда ва номи асарро иваз кардааст.

3. «Тӯҳфат-ул-ҳабиб» – маҷмӯаи ашъоре, ки шоирон дар иқтифои якдигар сурудаанд ва ба тартиби қавофӣ танзим шудааст.

4. «Саноъ-ул-ҳасан» – асаре дар илми бадеъ.

5. «Равзат-ус-салотин» – тазкираи салотини шоиртабъ.

6. «Чавоҳир-ул-аҷоиб» – тазкираи шоирон.

7. Девони ашъор.

Аз номгӯи осори ӯ маълум мешавад, ки Фаҳрии Ҳиравӣ марди фозилу хуштабъ буда, бештар ба омӯзиш ва ҷамъ овардани ашъори шоирони мутақаддим ва муосир майл доштааст ва аз осори номбурда сетои он дар шакли тазкира ва яқтояш дар шакли «Радоиф-ул-ашъор» навишта шудааст. Аммо қобили қайд аст, ки ҳар кадом махсусияти худро дорад ва як навъ ибтиқоре аз ҷониби мусанниф аст. Чунончи, «Латоифнома» тарҷума ва такмили тазкираи «Маҷолис-ун-нафоис»-и Мир Алишери Навоӣ аст ва корест ғайриодӣ, зеро намешавад онро тарҷумаи маҳз гуфт ё асари таълифӣ ва то ҳол баъзеҳо онро асари Фаҳрии Ҳиравӣ меҳисобанд. «Тӯҳфат-ул-ҳабиб» – аввалин

ва қадимтарин радоиф-ул-ашъор аст, ки дар он ғазалҳои истикболии 254 нафар шоирони асрҳои XIV-XVI мувофиқи радифашон ба тартиби алифбои арабӣ ҷой дода шудаанд. Баъд аз «Тӯҳфат-ул-ҳабиб» радоиф-ул-ашъорсозӣ дар адабиёти форсу тоҷик ба ҳукми анъана даромад.

«Равзат-ус-салотин» – тазкираи салотин аст, ки дар он зикри 80 нафар подшоҳу ҳокими шоир аз Баҳроми Гӯр то Шох Ҳасани Аргун оварда шудааст. Агар боби панҷуми «Лубоб-ул-албоб»-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ дар зикри мулк истиқино шавад, асари Фаҳрии Ҳиравӣ нахустин намунаи тазкираи махсуси салотин мебошад.

Ва ниҳоят, «Ҷавоҳир-ул-аҷоиб» – аввалин тазкираи занони суҳанвар аст, ки дар бораи он баҳси муфасссалтаре дар назар аст.

Маълум мешавад, ки Фаҳрии Ҳиравӣ адиби наваҷодзест, ки дар анвои мухталифи тазкираҳои мавзӯӣ дасти аввал доштааст ва ўро ба ҳайси саромади радоиф-ул-ашъор, тазкираи салотин ва тазкираи нисвон метавон муарриф кард.

Аҳмад Гулчини Маонӣ дар «Таърихи тазкираҳои форсӣ» дар бораи ҳамаи нусаҳои, ки то имрӯз аз ин асарҳо маҳфуз мондаанд, маълумот додааст.

Тақиуддини Авҳадӣ дар «Арафот-ул-ошиқин» хабар медиҳад, ки «Ифтихори замон Мавлоно Фаҳрӣ дар санаи нӯҳсаду ҳафтод дар Ҳинд буда ва маддоҳии Султон Салимабегим – ҳарами Акбарподшоҳ ва маддоҳии Шохҳасан ибни Шучоъ [Шохбек] Аргунӣ бисёр карда, девонаш қариб ба панҷ ҳазор байт дар Агра ба назар расид». Аммо ба қавли Сайид Ҳисомиддини Рошидӣ, ки солҳо дар таҳқиқи осори Фаҳрии Ҳиравӣ заҳмат кашидааст, девонаш то имрӯз дастрас нест.

Девони нопурраи Фаҳрии Ҳиравӣ иборат аз 110 ғазал ва баргирифта аз «Тӯҳфат-ул-ҳабиб»-и ӯ яққо бо «Равзат-ус-салотин» ва «Ҷавоҳир-ул-аҷоиб» бо тасҳеҳу таҳшияи Рошидӣ соли 1968 дар Ҳайдаробод ба таъб расидааст ва аз ин нуса чанд матлаи ғазал ба далели шоирӣ ин марди фозил ин ҷо нақл мешавад:

**Набошад раҳ ба худ сӯи дарат ҳар бесару поро,
Хаёли наргиси масти ту беҳуд мебарад моро.**

**Кори моро чун намехоҳад ба сомон ёри мо,
Ҳеҷ сомоне нахоҳад дошт ҳаргиз кори мо.**

**Дӣ сабоҳ аз бом рух бинмуд ёрам беҳичоб,
Маҳ гумон мебурдамаш, аммо баромад офтоб.**

**Хуррам диле, ки ишқи ту манзил дар ӯ гирифт,
Хуш хотире, ки бо ғами ишқи ту хӯ гирифт.**

**Ҳар шаб зи ҳаёли ту кунам даст дар оғӯш,
Як лаҳза ба хуш ояму як дам равам аз хуш.**

Ашъори Фаҳрии Ҳиравӣ иборат аз рубоиву маснавӣ, қасида ва ғазалиёт аст.

Нахустин сарчашмаҳое, ки дар бораи Фаҳрии Ҳиравӣ маълумот додаанд, ба ин тартибанд: «Таърихи Синд»-и Мир Маъсум, «Хулосат-ул-ашъор»-и Тақии Кошӣ, «Арафот-улошиқин»-и Тақии Авҳадӣ, «Маосири Раҳимӣ»-и Абулбоқии Наҳовандӣ, «Ҳазинаи ганҷи илоҳӣ»-и Волеҳи Доғистонӣ, «Маҷмаъ-ун-нафоис»-и Хони Орзу, «Мақолат-уш-шуаро»-и Алишери Қонё, «Сухуфи Иброҳим»-и Иброҳими Алихон, «Хулосат-ул-афкор»-и Абӯтолибхони Табрешӣ.

Ҳамаи муаллифон ба Фаҳрии Ҳиравӣ баҳои баланд дода, дар ситоиши ӯ аз ҷумла гуфтаанд:

Мир Маъсум: «Марде хуштабъ ва аз ақиб буда...» «Арафот»: Ифтихори замон... зубдат-ул-муаллифин, умдат-ул-фусаҳо... хуштабиат ва фозил буда». «Маосири Раҳимӣ»: «Мавлоно Фаҳрӣ шоир ва хушнавис буд».

«Маҷмаъ-ун-нафоис»: «Фаҳрии Ҳиравӣ аз ҳамсӯҳбатони Амир Алишер буд. Гӯянд, ҳамон тарҷумаи «Маҷолис-ун-нафоис»-и амири мазкур, ки туркӣ буд, аз ӯст».

«Сухуфи Иброҳим»: «Фаҳрии Ҳиравӣ аз муосирон ва надимони Амир Алишер буда... аз шоирони Ҳинд аст, Маҷҳи Султон Салимабегим ва Ақбарподшоҳу Ҳасан ибни Шучои Арғун намуда».

Ҳини дар Синд будан бар асари як ғазали Меҳрӣ ба хо-тири Фаҳрии Ҳиравӣ фикри ҷамъ овардан ва тартиб додани тазкирае иборат аз зикри ном, аслу насаб ва ашъори занон расидааст. Ба қавли мусанниф «Ҷавохир-ул-аҷоиб» ба номи

Ҳочӣ-бегим навишта шудааст.

Ҳочӣ Моҳим-бегим, чунонки аз мазмунӣ дебоҷаи «Ҷавоҳир-ул-аҷоиб» бармеояд, маҷлисҳои гарме гирд оварда ва аҳли маҷлисро барои таълифи осори тоза ангеza меодааст. Фахрии Ҳиравӣ баъди яке аз маҷлисо ба хона баргашта, «Тӯҳфат-ул-ҳабиб»-ро меҳонад ва аз ғазали назираи Меҳрӣ муассир шуда, ба ҷамъ овардани «Ҷавоҳири аҷоиб» мепардозад.

Дар «Дебоҷа» ба номи «Ҳочибегим», ки ўро муаллиф «Билқиси замон, рафеи макон ва ҳумои даврон ва дилшоди замон ва Қайдофаи олишон» меномад, қасидае низ сабт шуда, ки аз хушсухани ӯ дарак медиҳад:

Ҳам мақомаш рӯҳпарвар чун бихишти ҷовидон,

Ҳам каломаш файзгустар чун дами рӯҳуламин.

Дар бораи Ҳочибегим, ки ўро Моҳбегим ё Моҳимбегим низ гуфтаанд, ахбори сарчашмаҳо ихтилоф дорад, чунончи, Аҳмад Гулчини Маонӣ гуфтааст: «Фахрии Ҳиравӣ ин тазкираро... ба Ҷайҷӣ - бегим, маъруф ба Моҳим - энага, модари ризоии Акбаршоҳ ва волидаи Адҳамхони Кӯка тақдим доштааст..., дар поёни китоб низ қасидае дар васфи Моҳимбегим дорад ва баъдан ҳамин тазкираро дар авоҳири аҳди Исо Тархун волии Синд (961-974 х.) бо тағйири дебоҷа ба номи вай маънун сохта ва ба ӯ тақдим доштааст» ва дар поварақ меафзояд: «Аз тадвини сонии «Ҷавоҳир-ул-аҷоиб» нусхае дар китобхонаи хусусии донишманди муҳаққиқи покистонӣ оқои Пири Ҳисомиддини Рошидӣ дар Қарочӣ мавҷуд аст.

Дар мақолаи донишманди тоҷик Қамчини Чилла, ки ба сифати пешгуфтори «Ҳафт кишвар» (Душанбе: Ирфон, 1992) омадааст, роҷеъ ба таърихи таълифи асар низ ҳамин матлаб таъкид шудааст:

«Султонмуҳаммади Фахрӣ «Ҷавоҳир-ул-аҷоиб»-и тозабунёди хешро баргирифт ва ба ҳамон соли 1556 роҳи Ҳинд пеш гирифт. Чун ӯ воридаи Акбаробод шуд, дебоҷаи асари хешро каме дигаргун сохт ва ба номи Моҳим-Энага мувашшаҳ сохт, ки дояи Акбаршоҳ буд ва бо қасидае дар ситоиши подшоҳ пешкаши доя кард».

Аммо Сайид Ҳисомиддини Рошидӣ силсилаи Ҳочӣ - бегимро дар таълиқоти китоби худ оварда, ки бо гуфтаи Аҳмад

Гулчини Маонӣ мувофиқат надорад. Мувофиқи ин шачара Ҳочӣ Моҳбегим ҳамсари Қосими Кӯка, баъди марги ӯ ҳарами Ҳочӣ Ҳасани Арғун ва дар охир ҳарами Мирзо Исо Тархун буда, аз ин се ақд танҳо аз Қосими Кӯка як духтар бо номи Ноҳидбига ба дунё овардааст.

Бояд гуфт, дар поёни ҳокимияти Исо Тархун, ки ба 1556 мелодӣ мувофиқ меояд, вазъи сиёсату таърихӣ тағйир ёфт ва баъди ҳуҷуми портуғолиён Ҷалолиддин Муҳаммад Акбарподшоҳ ба сари маснад омад. Фаҳрии Ҳиравӣ ба дарбори ӯ омада, маддоҳи ӯ ва ҳамсараш Салимабегим гаштааст. Салимабегим ҳам, ки набераи Заҳириддини Бобур буд, таъби шоирӣ доштааст ва аз ӯ як байт дар сарчашмаҳо боқӣ мондааст:

Кокулатро гар зи мастӣ риштаи чон гуфтаам,

Маст будам, з-ин сабаб ҳарфи парешон гуфтаам.

Фаҳрӣ дар васфи султон Ҷалолиддин низ қасидае дар дебоҷаи «Ҷавоҳир-ул-аҷоиб» гуфтааст, ки ду байти аввалаш ин аст:

Он ки мегӯяд садон табли ӯ дар гӯши чарх,

Навбати султон Ҷалолиддин Муҳаммад Акбар аст.

Он шоханшоҳи фалакқадре, ки аз рӯи шараф,

Шамсаи айвони қасраш офтоби Ховар аст.

Ҳисомиддини Рошидӣ, ки осори Фаҳрии Ҳиравӣ «Равзат-ус-салотин», «Ҷавоҳир-ул-аҷоиб» ва ашъори ӯро ба таъби расонида ва пешгуфтори хеле пунарзише низ навиштааст, дар мавриди Моҳимбегиме, ки исмаш баъди Ҷалолиддини Муҳаммад Акбар дар оғози китоб омадааст, шубҳа дорад, ки ӯ дояи Акбар бошад: «Дар ҳаёли нигоранда ин Моҳимбегим дояи Акбар набошад, вале ин Ҳочӣ Моҳимбегим бинти Муҳаммадмукии Арғун аст, ки дар ақди Қосими Кӯка буд ва баъд дар издивоҷи шох Ҳасани Арғун омад ва баъд аз фавти вай Мирзо Исо ӯро ба ақд овард».

Ин қавл ба он далел рост менамояд, ки «Ҷавоҳир-ул-аҷоиб» дар нусхаҳои мухталиф дебоҷаҳои мутафарриқ дорад ва дар дебоҷаи аввал номи Ҳочибегим ва дар дебоҷаи дувум номи Моҳимбегим омадааст. Қасидаи охири «Ҷавоҳир-ул-аҷоиб» низ, ки ба номи Моҳимбегим аст, дар баъзе нусхаҳо вучуд надорад ва аз ин гуфтаҳо метавон хулоса кард, ки дебоҷаи нав ва

қасидаи охир дертар ба асар афзуда шудааст.

Онҳое, ки ба доя будани мамдӯҳи Фахрии Ҳиравӣ эъти-
мод доранд, абёти зеринро асос мекунанд, ки воқеан бар тар-
биятгар будани ӯ далолат менамояд:

**Комгори бахту давлат Моҳими Билқисқадр,
Он ки шуд парварда ўро дурри шоҳӣ бар қанор.
Дар сипеҳри некрой моҳи тобонӣ тамом,
Он чунон моҳӣ, ки хуршедаш бувад оинадор.**

Аммо гумон аст, ки абёти зер дар мавриди доя гуфта шавад:

**Пардадори боргоҳи қадри ту хони Хито,
Зангии дарбони қасрат подшоҳи зангбор...**

**Ҳолами Той, гар эҳсони туро дидӣ ба хоб,
Чашм накшодӣ, ки то гоҳе нагардад шармсор.**

**Доғи ҳасрат бар дилу чони адӯи давлатат,
Хуш бувад чун хол бар рӯи бутони гулузор.**

Аммо агар қавли аввалиҳо дуруст бошад, боз як саво-
ли дигаре бечавоб мемонад, ки чаро мусанниф ба китоби худ
исми Салимабегимро, ки низ шоир буд, ворид накард?

Ҳамин тариқ, маълум мешавад, ки масъалаи кӣ будани
Ҳочибегим ва Моҳимбегим чандон равшан нест. Як нукта
дар ин маврид аниқ аст, ки сухан дар бораи зани бофарҳангу
суханпарваре меравад, ки дар маҷлисиҳои адабии худ ба заро-
фаву бадеҳаҳо тавачҷӯҳи махсус зоҳир мекарда ва сабаби дар
«Ҷавоҳир-ул-аҷоиб» зиёд будани ҳамин навъ ашъор низ бо
завқи ин зани баландмақом иртибот дорад.

Таърихи таълифи тазкира, чунонки зикр шуд, бо ғазали
Меҳрӣ, ки ба Фахрии Ҳиравӣ илҳом бахшидааст, алоқаманд
аст ва сабаби таъсири ин ғазал бар расоӣ ва назокати он аст.
Шеърӣ Меҳрӣ бар татаббӯи ғазали Ҳофиз бо матлаи:

Ёд бод он ки сари кӯи туам манзил буд,

Дидаро равшанӣ аз хоки дарат ҳосил буд, —

гуфта шудааст. Ва агар ба ин ғазал аз назари ҳунар тавачҷӯх
шавад, ба дасти қавӣ доштани соҳиби он дар шеър ҷои шак
намемонад:

**Халли ҳар нукта, ки бар пири хирад мушкил буд,
Озмудем, ба як чуръаи май ҳосил буд.**

Ҳар нуктае, ки ҳалли он ба олим мушкил аст, барои ориф ҳал шудааст, зеро ориф медонад, ки тамоми корҳо дар дасти маъшук аст ва ҳалли онҳо низ дар мастӣ, яъне, аз худ гузаштани ошиқ аст.

Байти дигари ин ғазал, ки талмеҳе ба Бобулу Ҳорут до-рад, хеле пурмаънӣ ва хушоҳанг аст:

**Он чи аз Бобулу Ҳорут ривоят карданд,
Сехри чашмони ту дидам, ҳамаро шомил буд.**

Ҳоруту Морут дар адабиёти форсу тоҷик аз тимсолҳои маъмули адабиёти классикӣ буда, бунёдашон бар ривояти динист. Ин ду малоика аз ҳама асрори мардум, ҳоса ишқварзии онон ба Худо хабар мебуданд ва боре аз Худо хостанд, ки онҳоро ба сурати инсон дарорад, намунаи покизагиву порсоиро ба мардум нишон диҳанд. Чун Худо хоҳиши онҳоро ба ҷо овард ва онҳо сурати Зӯҳра – фариштаи ишқро диданд, ваъдаи худро фаромӯш карданд ва ба ғазаби Худо гирифторм шуда, ба ҷохи Бобул сарозер афканда мешаванд.

Яъне, дар ин байт сухан аз малакест, ки ба сеҳри ишқ тоб наовард ва гирифторм шуд. Сеҳри чашми маъшук низ дар назари ғӯянда, бо он ки гирифторм ба он азияти ҷохи Бобулро пеш меорад, на камтар аз сеҳрест, ки Ҳорут ба он гирифторм шуд. Яъне, дар ин байт тавоноии қувваи ишқ ва нотавонии ғӯянда дар роҳи саркашӣ аз он ба қалам омада. Гузашта аз ин, дар баробари санъатҳои бадеие, ки ба назар расид ва вазни хушоҳанги рамали мусамман (фоилотун, фоилотун, фоилотун, фоилун) такрори овозҳои «р», «ҳ» ва овози «ш» дар мисраи дувум ба таъмини мусиқии шеър мусоидат кардааст.

Мувофиқи маълумоти Аҳмад Гулчини Маонӣ «Ҷавоҳир-ул-аҷоиб» бори аввал дар Лақҳнав соли 1873 мелодӣ дар 23 саҳифа ба табъи сангии мағлуте расидааст, ба тавре ки дар зикри мусаммоти Ҳаёт (19-20) тарҷума ва шеъри се шоира дарҳам рехта шуда, ки яке Туниотун аст, дигареро нашинохтам, баъд аз ин дар ҳамон сомон як ҷопи дигар ҳам шудааст, ки таърихи онро намедонам ва сипас дар маҷаллаи урдуи «Авранғобод» бо ҳавошии Ҳаким Шамсуллоҳи Қодирӣ ба табъ расида.

Дар «Чавоҳир-ул-аҷоиб» исми шоираҳо ба тартиби зерин омадааст:

1. Дилором
2. Ҳазрати Оиша
3. Ҳазрати Хайруннисои Фотиматуззӯҳро
4. Ҳазрати Зулайҳо
5. Маҳастии Ганҷавӣ
6. Подшоҳхотун бинти Қутбиддин Муҳаммад Султони

Кирмонӣ

7. Ҷаҳонхотуни Шерозӣ
8. Ҳаётбибии Шерозӣ
9. Меҳрибибии Ҳиравӣ
10. Муғулхотун, ҳарами Муҳаммадхони Шайбонӣ
11. Офокбика, духтари амир Алибеки Ҷалоир
12. Ниҳонӣ, ҳамшираи Хоҷа Афзали Кирмонӣ
13. Бичаи Мунаҷҷимаи Ҳиравӣ
14. Исматии Хофӣ
15. Бедилӣ, ҳарами Мавлоно шайх Абдуллоҳи Девонаи Ҳиравӣ
16. Ниҳонии Шерозӣ
17. Духтари Қозии Самарқанд
18. Нисоии Фаҳруннисо, духтари Амир Ёдғори Хуросонӣ
19. Хонум Хонзодаи Турбат, духтари Амир Ёдғори Хуросонӣ
20. Партавии Табрезӣ
21. Шоҳ Малик Саидбегим, бинти Сайид Каркиёи

Чурчонӣ

22. Духтари Ғазолии Яздӣ
23. Орзуи Самарқандӣ
24. Заифӣ
25. Ҳаёти Ҳиравӣ
26. Отун, зани Мавлоно Бақой
27. Ҳичобӣ, духтари Мавлоно Бадриддини Ҳилолӣ
28. Ифғатии Исфароинӣ
29. Фотимахотуни Дӯстӣ, духтари Дарвеш Қиёми Саб-

зворӣ

30. Бибӣ Яздӣ, аз хешони Мавлоно Оҳӣ
31. Нисой

Дар тартиби ҷойгирии шоираҳо дар тазкира меёри дақиқ риоя нашудааст. Баъзеҳо ба тартиби хронологӣ ишора

кардаанд, ки дуруст нест. Аз ҷумла С. Алиев дар «Энсиклопедияи адабиёт ва санъат» дар мақолаи «Ҷавоҳир-ул-аҷоиб» гуфтааст: «Шарҳи ҳол ва намунаи ашъори 31 нафар (дар баъзе дастнависҳо 25 нафар) занони суҳанварро дар бар мегирад, ки онҳо аз рӯи хронология ҷой дода шудаанд: аз Меҳсатӣ (Маҳастӣ) шурӯъ шуда, бо Найсонӣ хотима меёбад» (ҷ. 3, с. 480).

Дар ин иқтибос 2 нукта саҳеҳ нест, ки яке тартиби танзими мавод, ки ба тартиби таърихӣ нест ва дигаре бо зикри «Найсонӣ» поён пазируфтани асар, ки дар асл охири шоира дар «Ҷавоҳир» бо исми «Нисой» ёд шудааст.

Дар мавриди тарзи ҷогузори мавод бояд гуфт, ки дар нусхаҳое иборат аз зикри 31 нафар шоира тазкира аз Дилором, маҳбуаи Баҳроми Гӯр шурӯъ шуда, баъди ӯ исми ду нафар занони Пайғамбар ҳазрати Оишаву ҳазрати Фотима, баъдан зикри ҳазрати Зулайхо омадааст.

Дар матни ҳуди тазкира низ баъзе ғалатҳо ба назар мерасад. Чунончи, як қисми мақолаи Ҷаҳонхотун ба охири мақолаи Ҳаёт мулҳақ шудааст, ки иштибоҳи китобат аст.

Аз миёни 31 нафар 26 нафар ба форсӣ, 3 нафар ба арабӣ ва ду нафар ба туркӣ шеър гуфтаанд. Пас, маълум мешавад, ки муаллифи тазкира ба ин се забон хуб балад буда, назокати шеърро дар ҳар се забон дарк намудааст. Аммо дар ин маврид нуктаи зерин низ мавриди эътибор аст, ки аз ҳар се зане, ки ба арабӣ шеър гуфтаанд, аз ҳар кадомашон танҳо як байтӣ ба сифати намуна оварда шудааст. Ва дар поёни ин се мақола соҳиби тазкира афзудааст, ки «Ин нусха ва аҳли назмро ҳамин шараф бас аст, ки чунин мардум ба назм илтифот намудаанд». Ин нукта ба он маънист, ки агар занони Пайғамбар, ки баргузидагони ҳаётанд, ба назм таваҷҷӯҳ зоҳир карда бошанд, пас, назм мояи ифтихор аст ва тартиб додани тазкираи занон қорест шоистаи таҳсин.

Аз шоирони туркигӯй танҳо Муғулхонум ва Бибӣ Яздӣ мавриди эътибори соҳиби тазкира қарор гирифтаанд, ки аввалӣ ҳарами Муҳаммадхони Шайбонӣ ва дувумӣ аз хешони Мавлоно Оҳӣ, аз шоирони номвари Ҳирот ва муосирони соҳиби тазкира будааст. Аз ҳарду шоира танҳо як байтӣ намунае оварда шудааст.

Дар мавриди 26 шоираи форсизабон низ бояд гуфт, ки намунаи ашъори онҳо зиёд нест. Танҳо аз Меҳрӣ 13 байт, аз Нисоии Фаҳруннисо 9 байт, аз Сайидбегим 7 байт, аз Подшоҳхотун ва Офокбика 6 байтӣ, аз Маҳастӣ, Ҳаёт, Ҳичобӣ ва Фотимахотуни Дӯстӣ – 5 байтӣ, аз духтари Ғазолӣ ва Заифӣ – 4 байтӣ, аз Ҷаҳонхотун, Ниҳонӣ, Отун – 2 байтӣ, аз бокии шоираҳо танҳо як байтӣ намуна ҳаст.

Соҳиби тазкира пеш аз ҳама ба аслу насаби шоираҳо эътибор додааст. Аксари мақолот бо ҷумлаҳои мисли ин сар мешавад:

«Маҳастӣ аз наҷоди мардуми ҷомеулқадр буда».

«Подшоҳхотун бинти Қутбиддин Муҳаммад Султон...».

«Ҳоча Қивомиддини Ҳасан ўро дар никоҳи худ дошт».

«Ҳарами мўхтарами Муҳаммадхони Шайбонӣ ва волидаи Муҳаммад Раҳими Султон буд».

«Духтари Амирбеки Ҷалоир ва ҳамшираи Мирҳасан Алии Ҷалоир, падари Султон Увайс ва шавҳари Дилшодхотун».

Дар сифати баъзе аз шоираҳо гуфтааст, масалан:

Ҷаҳонхотун «аз машоҳири шуарои Шероз буд».

«Ниҳонии Шерозиро аз мардуми он ҷо бисёр дар ҳусну ҷамол ва фаҳму фаросат таъриф мекунанд».

Дар бораи духтари Қозии Самарқанд менависад:

«Кайфияти аҳволи ӯ маълум нашуд».

Дар бораи Партавӣ низ айнан гуфтааст, «кайфияти аҳволи ӯ маълум нашуда».

Дар тазкира аз кучо будани қариб ҳамаи шоираҳо зикр шудааст. Ҷунончи, маълум мешавад, ки бархе аз шоираҳо, аз ҷумла Орзу, Меҳрӣ, Ҳаёт, Бича, Бедилӣ аз Ҳирот, Ҷаҳонхотун ва Ниҳонӣ аз Шероз, духтари Қозӣ ва Бибӣ Орзу аз Самарқанд, Офок Бика аз Балх, Ниҳонӣ аз Кирмон, Исмаиӣ аз Хоф, Нисоӣ аз Хуросон, Нисоии дигар – аз Нисо, Партавӣ аз Табрез, Сайидабегим – аз Ҷурҷон, Ғазолӣ аз Язд ва ғайра ҳастанд.

Дар баъзе мавридҳо соҳиби тазкира дар бораи макони зист ва мардуми он хитта низ ҳарфи ситоиш мегӯяд. Ҷунончи, «Партавӣ аз хиттаи поки Табрез аст». Ё «Афифаи солеҳа Сайидбегим бинти Сайид Ҳасани Коркиёст ва аз содоти олинасаби кавиҳасби вилояти Ҷурҷон аст, ки ба Астаробод

шӯҳрат дорад ва пойтахти Мозандарон аст. Дар он диёр дар тутуки исмату сародиқи эътибор аз таъриф мустағнианд».

Ё: «Бибӣ Яздӣ аз вилояти Маймана ва Қиёр аст ва аз хешони Мавлоно Оҳӣ аст. Чун ҳама мардуми он ҷо турканд, ҳам ба таври худ назм мегӯянд ва табъашон ҳолӣ аз латофат нест».

Роҷеъ ба замони зиндагии шоираҳо муаллиф асноди дақиқ ва санаҳоро зикр накардааст, вале аз рӯи ишораҳои ӯ, ки фалонӣ дар давраи фалон ҳокиму султон умр ба сар бурдааст ё бо фалон шахси машҳур хешовандӣ доштааст, мешавад давраи зиндагии онҳоро муайян намуд. Масалан, Маҳастӣ дар дарбори Санҷар хизмат кардааст, Биби Меҳрӣ дар айёми давлати Шохрух Мирзо дар мулозимати Гавҳаршодбегим будааст, Подшоҳхотун дар айёми султони Ғозон буда. Ё ки: «Духтари Иффатии Исфарионӣ аз хайли ҳудамои шайхи Озарии алайҳумарраҳма будааст», «Бибӣ Яздӣ аз хешони Мавлоно Оҳӣ» аст. Шайхи Озарӣ ва Мавлоно Оҳӣ аз шахсиятҳои маъруфе ҳастанд, ки дар асри XVI умр ба сар бурдаанд.

Тавсифҳое, ки Фаҳрии Ҳиравӣ дар бораи шоираҳо овардааст, яқранг нестанд. Дар аксари маврид сухан аз фаҳму фаросат ва ҳусну ҷамоли шоираҳо меравад. Масалан, дар бораи Дилором мегӯяд: «Дар ҳусну ҷамол нодираи даврон ва ба фаҳму фаросат шӯҳраи айём».

«Маҳастӣ» бағоят хуштабъ ва ба аҳли назм моил...». Подшоҳхотун «Ҷозилаву одила ва зеботинат буд ва ба анвои ҷазоил ва камолот ороста».

Ҷаҳонхотун «дар ҳусну ҷамол назир надошта... ва ҳама ӯро дар зарофат ва латофати табъ ва ҳусни идрок мусаллам мебоштанд».

Бибӣ Ҳаёт «зарифа ва орифаи рӯзгор буд».

Аз ин тавсифҳо маълум мешавад, ки соҳиби тазкира кӯшиш кардааст фардияти ҳар кадом шоираро махсус зикр кунад ва якеро зебову бофаросат, дигареро афифаву солеҳа, севумро зарифаву орифа ва ғайра васф кардааст. Ва ашъоре, ки аз онҳо овардааст, ба тавсифоти ҳар кадом мувофиқ аст.

Чунончи, Исматиро «солиҳа ва сочида» мегӯяд ва байте аз ӯ меорад:

**Аз пошикастагон талаби Каъба мушкил аст,
Он Каъбае, ки даст диҳад, Каъбаи дил аст.**

Дар бораи духтари Ғазолии Яздӣ мегӯяд, ки «Таъбаш дар назм басте пуршӯр аст». Намунае, ки меорад, воқеан дуруст будани ин тавсифро тасдиқ мекунад:

**Кӯҳкан беҳуда шӯре дар ҷаҳон афкандааст,
Канда санге чанду пиндорад, ки кӯҳе кандааст.**

Бибӣ Ҳаётро «зарифа» меноманд ва байти зер, ки ба муносибати издивоҷи Ҳоҷа Қивомиддин бо Ҷаҳонхотун гуфтааст, ба тасдиқи ин ҳарф аст:

**Ҳар ки ғами ҷаҳон хурад, кай хурад аз ҳаёт бар,
Рав, ту ғами Ҷаҳон махур то зи Ҳаёт бархурӣ.**

Нуктаи дигар ин аст, ки Фаҳрии Ҳиравӣ мувофиқи суннати тазкиранигорӣ амал карда, кӯшиш намудааст, дар бораи шоираҳо ҳикояти ҷолибу хотирмон орад. Чунончи, дар бораи Дилором, Оиша, Маҳастӣ, Ҷаҳонхотун, Мехрӣ, Бичаи Мунаҷҷима ба ғайр аз аслу насаб ва макону замони зиндагии онҳо ҳикоеҳои дилпазиру рангин сабт шудааст. Масалан, ҳамроҳи Баҳроми Гӯр ба шикор баромадани Дилором, дар мушоира бо Убайди Зоконӣ ғолиб омадани Ҷаҳонхотун, бо Абдурахмони Ҷомӣ баробарӣ чустани Бичаи Мунаҷҷима ва ғайра. Дар ин маврид, соҳиби тазкира пеш аз сар кардани ҳикоят калимаҳои «гӯянд» ё «овардаанд»-ро меорад. Чунонки: «Гӯянд, шабе Маҳастӣ бар сабили касби ҳаво аз маҷлиси султон берун омад...».

Ё: «Овардаанд, ки Ҷаҳонхотун бо Ҳоҷа Ҳофиз мулоқот карда ва Ҳоҷа ин ғазали худро ба ӯ хондааст, ки:

**Дардам аз ёр асту дармон низ ҳам,
Дил фидои ӯ шуду ҷон низ ҳам».**

Дар иртибот бо ҳикоеҳои тазкира ҳамин нукта низ афзуданист, ки муаллиф кӯшиш кардааст, ҳаҷву мутоиба ва зарофатро, ки миёни шоирон будааст, зикр намояд ва бо ҳамин роҳ тазкираи худро муассиру хотирмон ва ҳикоеҳои онро намакин созад. Аксари ҳикоеҳо, ки ҳаҷву мутоиба доранд, дар заминаи муносибатҳои ҷинсӣ ба миён омадаанд. Чунончи, муносибати Мехрӣ, Бибиотун, Заифӣ бо шавҳарони пирашон, мутоибаи

Бичаи Муначчима бо Абдурахмони Ҷомӣ, Ҷаҳонхотун бо Убайди Зоконӣ ва ғайра.

Чунончи, Меҳрӣ ба Ҳаким мегӯяд:

Шӯи зани навҷавон агар пир бувад...

Ё ки Отун ба Мавлоно Бақой гуфтааст:

Мулло ҳама нозу ғамзаат кушт маро...

Дар баробари ин баъзе зарофатҳое аз занон дар ҳолатҳои дигар низ бадохатан гуфта шудааст. Масалан, Ҷаҳонхотун ба Хоча Ҳофиз ин бадехаро гуфта ки:

Ҳофизо, ин майпарастӣ то ба кай,

Май зи ту безору мастон низ ҳам.

Ё Офокбикаи Ҷалоир, дар вақте ки аз шароб тавба карда, пеши Бадёуззамон Мирзо ништа буд ва Мирзо косаи май хӯрд, гуфтааст:

Ман агар тавба зи май кардам, эй сарви сӣхӣ

Ту худ ин тавба накардӣ, ки маро май надихӣ.

Ин абёт чанд нуктаро метавонад равшан кунад:

а) Занон дар маҷлисҳои салотин ва суҳанварон ширкат доштаанд;

б) Дар мушоираҳо ширкат карда, гоҳе ғолиб меомаданд;

в) Дар ҳаҷву мутоиба на камтар аз мардон зарофат доштаанд.

Занон тавассути шеър озодфикриашонро нишон додаанд.

Забони «Ҷавохир-ул-аҷоиб» содаву ширин аст ва бо лутфи суҳан орошта. Соҳиби тазкира, ки худ шоир низ будааст, таркибу иборати шоирона ва санъати сачъро фаровон ба кор бурдааст. Масалан, дар бораи Баҳроми Гӯр гуфта, ки ӯ «подшоҳе буд бағоят зишавкату забардаст, ҳеҷ касро тоби сарпанҷаи диловарии ӯ набудӣ» ва дар бораи Дилором афзуда: «Ва ӯ маҳбубе дошт Дилором ном дар ҳусну ҷамол нодираи даврон ва ба ғамму фаросат шӯҳраи айём».

Ё дар бораи духтари Ғазолӣ гуфта: «Гӯянд, ба ҳусни сурату сират орошта аст. Табъаш дар назм бисе пуршӯр аст».

Фаҳрии Ҳиравӣ дар тазкираи худ аз пургӯй ҳазар карда, дар аксари маврид ҷумлаҳои кӯтоҳ меорад. Дар бораи баъзе шоирон танҳо бо як-ду ҷумла ва намунае аз шеъри онҳо иктифо варзидааст. Мақолоти нисбатан калонтар дар барои

Маҳастӣ, Чаҳонхотун, Меҳрӣ ва Бича аст ва тамоман мухтасар дар бораи духтари Қозии Самарқанд, хонум Хонзодаи Турбатӣ, Партавӣ, Бибӣ Орзуи Самарқандӣ, Ҳаёт, духтари Иффатии Исфароинӣ, Нисой ба назар мерасад.

Дар мақолот ҳамчунин кӯшиш шуда, ки иртиботи шоираҳо бо шахсиятҳои бузурги рӯзгор, аз ҷумла бо салотину ақибир ва шоирон нишон дода шавад. Аз ҷумла, соҳиби тазкира борҳо номҳои Ҳоҷа Ҳофизу Абдурахмони Ҷомӣ, Убайди Зоконию Алишери Навоиро зикр мекунад. Ба ғайр аз ин, дар якҷанд мақола байти шоҳиди занони суҳангӯро дар миёни абёти ҳамгуни шоирони замон меорад ва, бо ҳамин роҳ, гӯё меҳодад хунари бонувонро махсус таъкид кунад. Чунончи, дар мақолаи Ниҳонӣ, байтеро аз Мавлоно Ҷомӣ бо қофияи «парирӯро – некӯро» меорад ва дар ҳамин бахру қофия абёти Мавлоно Бисотӣ, Мавлоно Наргисӣ, Мавлоно Оҳӣ, Мавлоно Ҳайратӣ, Мирҳодии Машҳадӣ, Мавлоно Қосимии Гоҳӣ ва ҳуди муаллифро афзуда, дар поёни мақола байти Ниҳонино меорад.

Дар мавриди Нисой, Фаҳруннисо байтеро аз ӯ оварда, абёти дигаронро ба он дар ҳамин бахру қофия илова мекунад.

Мақолаи «Муғулхонум» низ ба ҳамин усул матраҳ шудааст. Соҳиби тазкира байтеро аз Муғулхонум оварда, ба ҷавоби байти Убайдхон будани он ишора мекунад, баъдан байти Убайдхонро нақл ва татаббӯи байти Амир Алишер будани онро зикр мекунад ва баъди овардани байти Амир Алишер абёти Қосими Туркигӯӣ, Муҳаммад Солеҳ, Мавлоно Шавқӣ, Валибекро шоҳид меорад.

Ҳамин тариқ, маълум мешавад, ки Султон Муҳаммад Фаҳрии Ҳиравӣ бо тазкираи худ «Ҷавоҳир-ул-аҷоиб» хизмати бузурги адабиву таърихро анҷом додааст:

Аз ҷумла:

1. Бори аввал тамоми асноду ҳикоеҳои барояш дастрасро роҷеъ ба аҳвол ва ашъори занони суҳанвар ҷамъ карда, дар китоби алоҳида танзим менамояд.

2. Фаҳрии Ҳиравӣ ба занони соҳибқалам бо қамоли эҳтиром муносибат кардааст, аммо чун мақсади ӯ фароҳам

овардани китобе ба хотири хушҳолии Моҳимбегим будааст, бештар шӯхиву зарофат чамъ овардааст, ки дар он миён гоҳе хубсиёт низ ба мушохида мерасад.

3. Маводе, ки Фаҳрии Ҳиравӣ дар бораи занони суҳангӯй овардааст, бисёр асноди рӯзгори онҳоро равшан менамояд ва арзиши адабиву таърихӣ доранд.

4. Дар ҳамаи тазкираҳои шоираҳои баъдина, аз ҷумла дар «Ахтари тобон»-и Абулқосим Мӯхташам Шарвонӣ Бахупалӣ, «Хайроти ҳисон»-и Муҳаммадҳасани Мароғӣ, «Ҳадиқаи ишрат»-и Кунгар Дурга Прасад, «Машоҳир-ун-нисо»-и Муҳаммад Зеҳнии Афандӣ, «Тазкират-ул-хавотин»-и Малик-ул-куттоб, «Парданишинони суҳангӯй»-и Могаи Раҳмонӣ, «Аз Робиа то Парвин»-и Кишоварзи Садр, «Занони суҳанвар»-и Алиакбар Мушири Салимӣ, «Машоҳири занони эронӣ»-и Муҳаммадҳасани Рачабӣ, «Дар пӯяи адаби форсӣ»-и Ато, «Ҳафт шаҳри ишқ»-и Меҳрии Шоххусайнӣ тазкираи «Ҷавохир-ул-аҷоиб» сарчашмаи асосӣ қарор гирифтааст ва мақолоти онҳо дар бораи бонувони шоире, ки зикрашон дар «Ҷавохир-ул-аҷоиб» ҳаст, маъхуз аз ҳамин асар аст.

Матни интиқодии «Ҷавохир-ул-аҷоиб»-ро донишманди покистонӣ Ҳисомиддини Рошидӣ дар заминаи се нусха ба таъб расонидааст:

1. Нусхае, ки дар матбааи Нувал Кишур чоп шудааст.

2. Нусхае, ки Сайид Шамсуллоҳи Қодирӣ ба рисолаи урдуи худ ҳамроҳ карда, ба таъб расонидааст.

3. Нусхаи хаттии мунҳасир ба фарди Рошидӣ, ки рӯчеъ ба он Аҳмад Гулчини Маонӣ низ дар «Таърихи тазкираҳои форсӣ» маълумот додааст ва онро ба сифати матни асосӣ истифода кардааст. Нусхаҳои дигар «нун» ва «шин» бо он муқоиса шудаанд.

Аз ин се нусха дар нусхаи аввал зикри 27 нафар, дар нусхаи Сайид Шамсуллоҳи Қодирӣ 26 нафар ва дар нусхаи асосӣ 31 нафар шоираҳо зикр шудаанд. Дар нусхаи Рошидӣ пеш аз қасидаи охир «Таммати «Тазкират-ун-нисо» омадааст, бинобар ин, дар баъзе сарчашмаҳо ин асар бо номи «Тазкират-ун-нисо» низ ёд мешавад.

Пайнавишт:

1. Алиев С. Ҷавохир-ул-аҷоиб.—Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 3.—Душанбе, 2003.—С. 480.
2. Алиева Ф. Тазкират-ул-хавотин ва хусусиятҳои он // Садои Шарқ.—1990.—№9.—С. 126.
3. Алишери Навоӣ. Маҷолис-ун-нафоис / Бо сазо эҳтимоми Алиасғари Ҳикмат.—Тошканд, 1323 ҳ.
4. Аҳмад Гулчини Маонӣ. Таърихи тазкираҳои форсӣ.—Техрон, 1363 ҳ.
5. Аҳмад Гулчини Маонӣ. Таърихи тазкираҳои форсӣ.—Техрон, 1363 ҳ.
6. Девони Фаҳрии Ҳиравӣ.—Дар кит.: Равзат-ус-салотин маа Ҷавохир-ул-аҷоиб-и Фаҳрии Ҳиравӣ / Пешгуфтор, тасҳеҳ ва таҳшияи Ҳисомиддини Рошидӣ.—Ҳайдаробод, 1968.
7. Равзат-ус-салотин маа Ҷавохир-ул-аҷоиб-и Фаҳрии Ҳиравӣ / Пешгуфтор, тасҳеҳ ва таҳшияи Ҳисомиддини Рошидӣ.—Ҳайдаробод, 1968.
8. Ҳафт кишвар / Пешгуфтор ва таҳияи Қамчини Чилла.—Душанбе: Ирфон, 1992.

Соли 2007

ЧАНД СУХАН ДАР БОРАИ ШАРӢӢ ВА ТАЗКИРАИ Ӣ¹

Шарҳи ҳол. Ҳоҷӣ Абдулазими Шарӣ аз зумраи суҳанварон ва тазкиранигорони маъруфи поёни асри XIX ва ибтидои асри XX аст, ки роҷеъ ба ҳирфаи шоирӣ, маҳорати суҳангустарӣ ва лаҳзоти рӯзгораш, мутаассифона, дар сарчашмаҳои адабию таърихӣ ва тадқиқоти илмӣ маълумот мухтасар ва пурихтилоф аст. Расул Ҳодизода бо таъя ба маълумоти Абдуллоҳхочаи Абдӣ дар «Тазкират-уш-шуаро» зикр мекунад, ки ӯ зодаи Пешовари Покистон аст (16, 49). Аммо дар ҳудди ҳамин тазкира Абдӣ ўро «эронӣ» гуфтааст (1, 139). Бино ба аҳбори аксари сарчашмаҳои ҳамин давра таърихи валодати Ҳоҷӣ Абдулазими Шарӣ дар ибтидои солҳои 30-юми асри XIX дар Пешовар ба вуқӯъ пайвастааст. Ӯ таҳсилоти муқаддамотиро дар ҳамин шаҳр гирифта, баъдан дар Бухоро ба таҳсил мебардозад. Дар бораи донишҳое, ки ӯ дар ин давра фаро гирифтааст, Садри Зиё дар «Тазкори ашъор» мегӯяд:

¹ Ҳаммуаллифи ин мақола И.Эшонкулов аст.

**Ба ҳар илм чанде тамассук намуд,
Зи чанде агар кам, зи чанде фузуд.
Аз он ҷумла дар шеър хавзи тамом,
Басе карду гардид мақбули ом.
Зи илми аҳодису тафсир чанд,
Ба саъйи тараддуд шуда баҳраманд.
Зи дигар улуми ғариба, ки буд,
Ба қўшиш аз он низ ҳаззе рабуд (10, 122).**

Бино ба гуфтаи Ҳашмат, Шаръӣ «аз оғози ҷавонӣ дар таҳсили улум ҳиммат гумошта, хатми дарсияи расмияро тамом намуда, дар лавозимоти иншо ҷаҳди балеғ ва саъйи вотафир намуда, забту ҳифз сохта, ба назди Саъдуддини Моҳир... фароизро тамом кардааст» (13, 24).

Мавсуф пас аз хатми мадраса дар солҳои 60-уми асри XIX ба мударрисии баъзе мадрасаҳои Бухоро таъйин мешавад. Дар солҳои 70-80-ум Шаръӣ азми сафари Ҳиндустон намуда, дар муддати чанд соли иқомат дар он ҷо ба омӯзиши улуми мухталиф машғул мешавад:

**Паи касби таҳсилу фазлу камол,
Ба Ҳиндустон рафт дар бадви ҳол.
Дар он сарзамин чанд гоҳе бимонд,
Аҳодису тафсир он ҷо бихонд.
Аз он ҷо дигарбора Парвардигор,
Расонид ўро ба мулки Бухор (10, 122).**

Баъд аз бозгашт ба Бухоро ў ба баъзе мансабҳои маъмурӣ сарфароз гардида, дар ниҳоят раиси Янгикўргон таъйин мешавад ва соли 1307/1889-1890 дар ҳамин ҷо вафот мекунад:

**Пас аз хатми таҳсил чанде давид,
Саҳеҳхонии Арк ўро расид.
Пас он гоҳ Музаффар – шаҳи некрой,
Варо мухтасиб кард дар чанд ҷой.
Дар он дам, ки роқим зи баҳти анид,
Ба қозигии Янгикўргон расид.
Ҳамон дам дар он мулк будӣ раис,
Маро буд зебо анису ҷалис.
Ба андак замон раҳти ҳастӣ кашид.
Зи тан мурғи руҳаш дар он ҷо парид.**

**Бинолидам аз фуркаташ чанд рӯз,
Намерафт ҳаргиз зи ман дарду сӯз (10, 122).**

Садри Зиё на танҳо дар тазкираи манзуми худ «Тазкори ашъор», балки дар осори дигараш низ аз шиносӣ бо Ҳочӣ Азими Шаръӣ ёд мекунад. Чунончи, дар «Набзе аз гузоришоти аҳвол» зикр мекунад, ки «Рабеъ-ус-сонии санаи 1311 х. ба қазои вилояти Янгикӯрғон лафзан тараққӣ, маънан таназзул намудам. Дар ин айём Ҳочӣ Азими Шаръӣ, сохиби «Тазкират-уш-шуаро» ба раёсати он вило маъмур буд. Фақат мояи хурсандиам дар он ҷо дарёфти сӯхбати фараҳафзои вай буд. Ба андак фурсат аз дунё гузашт» (9, 115).

Садри Зиё дар «Рӯзнома» моддаи таърихе дар шакли рубоӣ гуфта, соли вафоти Шаръиро чунин зикр намудааст: «Дар он айём рубоие ба хотири фотир расида буд, ки бинобар муносибати мақом ва тавзеҳи маром дар ин ҷо қаламӣ намуда омад:

**Чун рахт бибаст з-ин ҷаҳон Ҳочӣ Азим,
Гуфтам зи дилам гирифта шуд хори алим.**

«Омад ба сарам балои содик» гуфтам,

Сад раҳмати Ҳақ ба он кафандуздӣ қадим (8, 129).

Ба ҳамин тариқ, дар бораи Шаръӣ дар ҳамаи тазкираҳои ҳамзамонаш ба ҷуз тазкираи Возеҳ, ки қабл аз асари мавсуф таълиф ёфта буд, метавон маълумот пайдо кард. Аммо чунонки гуфтем, ин маълумот гоҳе аз ҳам фарқ мекунад. Бархе соли вафоти ӯро 1307 х., бархе дигар 1311 х., Аҳмад Гулчини Маонӣ дар «Таърихи тазкираҳои форсӣ» 1313 х. сабт намудаанд. Аз маълумоти тазкираҳо маълум мешавад, ки дар овони раисӣ дар Янгикӯрғон дар аввали солҳои 90-уми асри XIX аз дунё ҷашм мепошад ва дар ин айём пир набудааст. Бино бар ин, соли таваллудаширо тақрибан солҳои 30-юми асри мазкур гуфтан дуруст аст.

Шаръӣ бо таҳаллуҳои «Сомӣ» ва баъдан «Меҳрӣ» низ ашъор гуфта будааст. Баъди огоҳ шудан аз он ки Мирзо Азими муншӣ низ ҳамин таҳаллусро дорад, ӯ таҳаллуи худро дигар мекунад. Аммо дар тазкираи Ҳашмат бо ҳамин ном сабт шудааст. Дертар таҳаллуи «Меҳрӣ»-ро гирифт, аммо ин таҳаллусро Ҳашмат гирифта буд, ба ғайр аз ин, бо ин ном яке аз занони суҳанвар низ шӯҳрат дошт. Бино бар ин, дар ниҳоят, таҳаллуи «Шаръӣ», ки маънияш мансубият ба ону тариқати

дини ислом аст, қабул кард.

Аз Шаръӣ ба ғайр аз баъзе ашъор ва чузъҳои як тазкира асари дигаре дар даст нест. Аммо ба қавли ҳамзамонон ӯ осори бештаре доштааст. Муҳтарам дар «Тазкират-уш-шуаро» дар ин маънӣ чунин гуфтааст: «Чунончи ин фақири муаллифро баъзе кутуби мустаъмалаи ӯ ба даст афтода, ки дар боби таҳрир доди тақриро дода, ки аз ҳеч як аз уламои замон ба он микдор меҳнат дил наниҳода» (5, 127).

Дар мавриди сифоти шахсии Шаръӣ аглаби тазкиранигорон хислатҳои ҳамидаи ӯро номбар кардаанд, ки ҳалимӣ, таҳаммулгароӣ, донишмандӣ, сухансанҷӣ, хушсуханӣ аз ҷумлаи онҳост. Ба гуфти Ҳашмат, «Сомӣ дар хушнависӣ беназир, таҳрироташ дилпазир. Дар ҳусни сурат ва дар хубии сират ва муҳовараву тақаллум дилпазиру беадил» (15, 24). Садри Зиё низ ин нуктаро тасдиқ мекунад:

Ба ҳар ҳол марди нақўғўй буд,

Вазеъу халиқу нақўхўй буд (10, 122).

Аммо бо ин ҳама бархе ба ӯ муносибати хуб надоштанд. Ба қавли Афзал-маҳдуми Пирмастӣ, бархе «забон ба таъни ӯ мекушоданд. Ҳатто ки баъзе атвору авзои мункира ва нолоикро ба ӯ нисбат меоданд...» (7, 66). Афзал-маҳдум дар тазкираи худ ин пиндорро хато шумурда, тавзеҳ медиҳад, ки «мушорунилайҳ аз аҳли суннат ва ҷамоат аст» (7, 66). Садри Зиё низ муносибати дугунаи ҷомеаро нисбат ба ӯ зикр мекунад: «ҷамъе мухлисӣ ӯ буданд, дар камолот месутуданд, ғавҷе мункири ӯянд, ба фазоеҳ (расвой, беобрӯӣ, шармандагӣ – М. М., И. Э.) мансуб меоданд» (9, 114).

Ашъори Шаръӣ воқеан хубу дилпазир аст ва чанд байти зерин, ки бар таҷнис бунёд доранд, далели ин матлаб хоҳанд буд:

Эй бурда гарав коматат аз сарв ба рафтор,

Сўйи мани афтода қадӣ хеш барафтор.

Зинҳор маёзор дили хастаи ушшоқ,

Яъне, ки мағӯ сўйи мани хаста маё зор.

Асрори ғами ёр макун фош ба ҳар кас,

Пинҳон ғами дил дор чу асрор ба дилдор.

Эй зоҳиди худбин макун инкори муҳаббат,

Аз аҳли риё ҳаст ниҳон лаззати ин кор (13, 25).

Тазкираи Ҳочӣ Азими Шаръӣ. Исми Ҳочӣ Азими Шаръӣ ба шарофати тазкирааш боқӣ мондааст, вале, мутаассифона, аз ин асари арзишманд танҳо чанд бобе то ба мо расидааст. Азбаски тазкира аввалу охир надорад, маълум нест, ки муаллиф ба он чӣ унвоне додааст. Садри Зиё онро «Тазкират-уш-шуаро» гуфтааст, вале Садриддин Айни дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ва Аҳмад Гулчини Маонӣ дар «Таърихи тазкираҳои форсӣ» бо исми «Тазкират-ул-фузало» ном мебаранд. Зимнан, тазкираи мазкур дар солҳои 80 асри XIX таълиф шудааст, вале маълум нест, ки шакли комили он аз чанд боб иборат бошад. Зеро танҳо як нусхаи нотамоми он то рӯзгори мо боқӣ мондааст ва он ҳам дар захираи дастнависҳои шарқии АФ Ӯзбекистон ба номи Абӯрайҳони Берунӣ таҳти шумораи 3396 нигоҳ дошта мешавад. Тазкираи Ҳочӣ Азими Шаръӣ аз сарчашмаҳои хеле нодир буда, то имрӯз интишор наёфтааст. Дар ин тазкира перомуни 10 нафар шоиру нависандагони қуруни XIX ва XX ҳавзаи адабии Бухоро маълумот ҷой дорад ва китобати он аз сӯи шоир Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим сурат гирифтааст. Дар ин бора аз саҳифаи охири тазкира метавон огоҳ шуд: «Қадре, ки тазкираи Ҳочӣ Абдулазим таълиф ёфта, ин ҷост, ки мактуб ба хатти Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим (ваф. 1934) аст» (17, 95). Нусхае, ки сухан дар борааш меравад, китобест иборат аз рисолаи «Таърихи Муллозода» (с. 1-41), «Тазкираи Шаръӣ» (с. 55-94), муросилоти қозӣ Абдулвоҳиди Сарир (с. 94-100) ва ашъори мухталифу латоиф. Нусха дар қоғази қадими хӯқандӣ бо хати хонои наставлик навишта шудааст, вале соли китобати асар дар он зикр наёфтааст.

Рочеъ ба сохтор ва мундариҷаи тазкираи Шаръӣ ҳаминро бояд гуфт, ки он муқаддима ва хотима надошта, дар таснифи бобҳо низ низоми махсус риоя нашудааст. Саҳифаи аввали тазкира бо «Баёни алиф» бо зикри Абулфазл Сирати Балхӣ оғоз ёфта, саҳифаи охири он бо зикри Шамсиддини Шохин хотима меёбад.

Тарҷумаи ҳоли 10 нафар ба тартиби зерин омадааст:

1. Қозӣ Мавлоно Мир Абулфазл-махдум Сирати Балхӣ

2. Мулло Акмалхочаи Тошкандӣ
3. Шайхи нақшбандӣ Мучаддадии Пешоварӣ
4. Эшони Сӯфихочаохунди Муфтии Бухорой
5. Мулло Мир Зухуриддин-махдуми Бухорой
6. Мулло Абдулқодирхочаи Бухорой
7. Мулло Мир Аҳмад-махдум ўроқи мухандиси Дониш, хаттоти Бухорой
8. Мирзо Чаҳонгир Мачнуни Эронӣ
9. Мулло Раҳматуллоҳ Қорӣ Возеҳ
10. Мулло Шамсиддин-махдуми Шоҳин.

Аз миёни ин 10 тан Шаръӣ намунаҳои ашъори 6 нафарро зикр намудааст ва аз 4 нафар (Шайхи нақшбандӣ Мучаддадии Пешоварӣ, Эшони Сӯфихочаохунди Муфтии Бухорой, Мулло Мир Зухуриддин-махдуми Бухорой ва Шамсиддини Шоҳин) намуна наовардааст. Дар бораи Мир Зухуриддин-махдуми Бухорой навиштааст, ки ашъори форсиву арабӣ дорад, аммо шояд ба сабаби дастрас набудани он ашъор дар тазкира ҷой надодааст. Аз Акмалхочаи Тошкандӣ ашъори арабӣ, аз Савдо ва Возеҳ ба ғайр аз намунаҳои шеърӣ форсӣ як шеърӣ туркӣ, аз Сират, Аҳмади Дониш ва Мачнуни Эронӣ ашъори форсӣ сабт шудааст. Ҳамин тариқ, танҳо ду нафар аз номбурдагон Мучаддадии Пешоварӣ ва Эшони Сӯфихоча ба унвони фузало ва уламои дин ба китоб ворид шудаанд.

Дар бораи Ҳочӣ Абдулазими Шаръӣ, сабаби таълиф ва иштихор наёфтани тазкираи ӯ тазкиранависи дигари ҳамин аҳд – Абдуллоҳхочаи Абдӣ мегӯяд, ки «бисёр суҳаншинос ва маънирас буд, бино бар ин, даъвои мутасаддии «Тазкират-уш-шуаро» гардида, чанд чузъ дар он боб тартиб намуда, аммо шеваи таассуб ва ҳичоро пеш (гирифта), аксар аз фозилонро қадҳ намуда, лиҳозо ба ҳукми «ман оба уйиба» (яъне, – ҳар ки айбгирӣ намуд, мавриди айбгирӣ қарор хоҳад гирифт – М. М., И. Э.) гардида, тазкираи он аз зикру хотирҳо фаромӯш гардид... Он қадҳ дар вай, ки аз ӯ содир аст, он ҳам аз ҳиддати зеҳн ва имтиёзи ўст» (1, 140).

Садри Зиё тазкираи Шаръиро «пурфоида» меномад, вале мақбул наомадани онро ба Аҳмад-махдум пинҳон намедорад:

**Ба тазкори чумхури ҳар тоифа,
Китобе намудааст пурфоида.
Валекин, ки Ӯроқи Дониш хитоб,
Писандаш наёмад магар он китоб.
Ки гуфтаст дар қадҳи он тазкира,
Ду-се байти зебову хубу сара (10, 121).**

Воқеан ҳам Аҳмад-маҳдуми Дониш дар ду маврид ин тазкираро мавриди нақӯҳиш қарор медиҳад. Нахуст, дар ҳаҷвияи зерин:

**Бо беҳирадон нозу наим аст ҷаҳон,
Бар доноён нори ҷаҳим аст ҷаҳон.
Сар то по як нусхаи бемаънӣ гир,
Чун тазкираи Ҳоҷӣ Азим аст ҷаҳон.**

Дар ҳаҷвномаи дигар Аҳмади Дониш боз ҳам забон ба таъна боз мекунад:

**Ҳочии Шаръӣ намуд тазкирае,
То ки ёбад зи ҷарҳи давр футуҳ.
Нуктаҳо аз салолатӣ мақдуҳ,
Қиссаҳо аз саломатӣ маҷруҳ.
Андар он зикр карда ҷумла ҳаре,
Ҳама аз ҷаҳл толиби салтуҳ.**

Сабаби чунин ҳақоратнома навиштани Аҳмади Донишро метавон чунин ҳадс зад, ки замоне миёни ӯ ва муаллифи тазкира нофаҳмие рух дода будааст. Ҳарчанд ки дар миёни адибоне, ки дар асар зикр шудаанд, номи Аҳмади Дониш ҳам ҳаст ва чандин саҳифаи тазкираи Шаръӣ ба ӯ ихтисос дорад, боз ҳам Дониш бадгӯй кардааст. Мо сабаби ин ҳолро дар матлаби Шаръӣ дар бораи Дониш ва муносибати ин ду нафар ҷустем ва дар тазкира нуктаи зеринро пайдо кардем, ки аз сар задани муноқиша ва ба сулҳ анҷом ёфтани он далолат мекунад: «Чунончи ҳам дар он айём яке аз муосирин аз ин мамар (р) бо ӯ ба мушочири барҳоста ва суханҳои баландеро, ки баъд аз муоҳиза дар мурсалае нигошта, пайке аз ақобири ақрон ирсол дошта буд, дастовез сохта, ба тафҷир ва тақфираш бемуҳобо иқдом менамуд. Рӯз ба рӯз ноираи ин шӯъла равшантар мешуд ва

дам ба дам он чи аз ҳар кас дар ин боб мерасид, замми замима мегардид ва шубҳа бар шубҳа меафзуд, то шабе ба хузури он бузурги муосир роқимулҳуруфро бо он рафики муориз дар ин боб муколамае рӯй дод. Фақир мутасаддии рафъи шубаҳот ва дафъи эътирозоташ гардидам ва он чи мутобиқи ақоиди аҳли ҳақ буд, мунсифона баён ва ҳамли саҳеҳулбунён намудам. Он аҷиба аз он асвила он бузурги ҳозирро писанду матбӯъ афтод ва он ёри азиз ба исьои калимаи ҳақ аз сари он мочаро даргузашт ва ҳақирро, ки истиноде ба он муаллифи рисола доштам, мамнуни эҳсон гардонид» (17, 72-73).

Ин ҳаҷвияҳо адабиётшинос Расул Ҳодизодаро ба хулосае меоранд, ки тазкираи мазкур ҳатман мукамал будааст ва дар он шояд дар бораи як гурӯҳ шахсони барои Аҳмад Дониш манфур маълумот дода шудааст, бинобар ин, мавриди маломати ӯ қарор гирифтааст. Ба андешаи ин муҳаққиқи фозил, шояд Шаръӣ мусаввадаи худро барои рӯйнавис кардан имкон наёфта бошад (16, 49). Ҳароина маълум мешавад, ки Аҳмад-махдум аз Шаръӣ бо сабабе ранчида, эҳсоси худро бо камоли тезабонӣ дар чанд байти ҳичо ифода карда будааст.

Услуби баёни тазкираи Шаръӣ содаву равон ва илмӣ буда, шарҳу тавзеҳи масъалаҳои адабӣ ва зикри тарочими аҳволи шуаро бо як тарзу услуби ҷолиб сурат гирифтаанд. Агарчи дар тазкираи мавсуф теъдоди луғот ва таркибу истилоҳоти арабӣ ба касрат дучор мешаванд, забони насри ӯ назар ба дигар тазкираҳои мавҷудаи замони ӯ содаву равон ба назар мерасад. Сабки нигориши асар низ ба равиши тозаву махсус ҷараён гирифтааст. Шаръӣ ҳини ковиш ва бозчусти шеваҳои тозаи баёни матолиб кӯшидааст, ки услуби таълифи тазкираҳои мутақаддиму мутааххирро низ ба қор гирад. Бино ба таъкиди Расул Ҳодизода, «забон ва тақрири Шаръӣ низ хеле матин аст ва аз намунаи беҳтарини насри бадеии нимаи дувуми асри XIX ба шумор меравад. Афсӯс, ки чунин як тазкираи пурқимат нотаом мондааст ва тамом шуда бошад ҳам, фақат чанд порчаи он то замони мо маҳфуз мондааст» (16, 50).

Ҷойгоҳи тазкираи Шаръӣ дар миёни тазкираҳои дигар ва

арзиши адабии он.

Дар миёни сарчашмаҳои асосие, ки таҳқиқи адабиёт мубтанӣ бар онҳост, тазкираҳо ҷойгоҳи махсус доранд. Тазкира манбаи бозғатимод дар омӯзиши адабиёти давраи муайяни таърихи адабиёт буда, фарогири маводи ғанӣ дар бораи масоили муҳими адабиёт, бозгӯи рӯзгор ва осори адибон, авзои доираҳои адабӣ, робитаҳои адабӣ, шинохти сабк ва услуби суҳанварон, таҳқиқи масъалаҳои таърихӣ, фарҳангӣ, маданӣ ва иҷтимоиву ахлоқӣ мебошад. Тазкираҳо дар шинохти таъби суҳансанҷии адибони гузашта низ нақши муассир доранд. Аз ин лиҳоз, омӯзиши вежагиҳои адабӣ ва таърихии тазкираҳо яке аз масъалаҳои хеле муҳим ва арзишманди адабиётшиносии муосир маҳсуб меёбад.

Дар поёни садаи XIX ибтидои асри XX таҳаввули тазкиранигорӣ ба мушоҳида мерасад ва паёпай чанд тазкира таълиф мегардад: «Тухфат-ул-аҳбоб фӣ тазкират-ил-асҳоб»-и Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ, «Афзал-ут-тазкор фӣ зикри-ш-шуаро ва-л-ашъор»-и Афзал-маҳдуми Пирмастӣ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Мирсиддиқхони Ҳашмати Бухорӣ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Ҳоҷӣ Абдулазими Шаръӣ, «Тазкират-уш-шуарои мутааххирин»-и Абдуллоҳхочаи Абдӣ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Неъматуллоҳи Муҳтарам, «Тазкори ашъор»-и Шарифҷон-маҳдуми Садри Зиё, «Тазкираи Фаҳмӣ»-и Абдулмутталибхочаи Самарқандӣ, «Намунаи адабиёти тоҷик»-и Садриддин Айнӣ ва «Армуғони Саббоқ»-и Шайх Абдулқодир Кароматуллоҳи Саббоқи Бухорӣ.

Дар таҳия ва таҳқиқи ин тазкираҳо Расул Ҳодизода, Саҳобиддин Сиддиқов, Турсунбой Неъматзода, Абдураззоқ Зоҳиров, Асғари Ҷонфидо, Алиӣ Равоқӣ, Камол Айнӣ, Абдулҳай Маҳмадаминов, Муҳаммадҷони Шакурӣ, Мубашшири Акбарзод ва дигарон саҳми арзанда доранд.

Ағлаби нусхаҳои қаламии тазкираҳое, ки дар поёни садаи XIX ва ибтидои асри XX таълиф шудаанд, дар захираи дастнависҳои пажӯҳишгоҳҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва Осиёи Марказӣ нигоҳ дошта мешаванд. Нусхаҳои интиқодии қисме аз онҳо бо кӯшиш ва ибтикори донишмандон тартиб

дода шудаанд, аммо як қисми дигар то ҳол дар шакли мусаввада ниёзманди таҳқиқу интишор мебошанд. Тазкираи Шаръӣ яке аз он асарҳост, ки то имрӯз тадқиқоте роҷеъ ба он анҷом наёфта ва ба иллати нусхаи ягона буданаш камтар мавриди истифода қарор гирифтааст.

Шинохти хусусиятҳои сабкӣ, мухтассоти ашъор, шева ва усулҳои тасниф ва қиёсу муқобалаи тазкираи Ҳочӣ Абдулазими Шаръӣ метавонад барои дарки чандин матолиби муҳими илмӣ мусоидат намояд. Яке аз хусусиятҳои тазкираи Ҳочӣ Абдулазими Шаръӣ дар он аст, ки мавсуф перомуни рӯзгор ва аҳволи фозилони замонаш (аз ҷумла, Аҳмади Дониш, Абдулқодирхоҷаи Савдо, Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ ва ғ.) муфассал сухан ронда, аз эҷодиёти онҳо ҳар чи бештар ашъори баргузидаро дар тазкирааш сабту забт намудааст. Дар бораи нотаом будани ин нусха Расул Ҳодизода бо таассуф сухан ронда мегӯяд, ки «ҳамон порчаи боқимондаи тазкираи Шаръӣ низ барои омӯхтани адабиёти ин давр аҳамияти ниҳоят калон дорад. Чунки муаллиф дар бораи шоирони намоёнтарини ин аср (Аҳмади Дониш, Савдо, Возеҳ, Шоҳин ва ғайра) маълумоти бисёр муфассал меорад ва дар хусуси ҳар шоир мулоҳиза ва муҳокимаҳои интиқодии ҳудро низ ба тафсил зикр мекунад. Дар қисми намунаи ашъор низ Шаръӣ назар ба тазкиранависони дигар бештар ғазалиёт ва намудҳои дигари назми шоиронро дарҷ намудааст» (16, 49).

Ба қавли адабиётшинос Расул Ҳодизода, «Шаръӣ махсусан шоирони пешқадами замонашро ба далелу бурҳонҳои қатъӣ аз тўхматҳои ноҳақ ва ҳамлаҳои бечои муртаҷеъ ҳимоя намудааст» (16, 49). Аз ҷумла, гуфтаи Шаръӣ дар бораи Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ қобили таваҷҷӯҳ аст: «Аз камоли ҳилму сабр ва тамкину виқор ва андеша аз ҳарзадариёни абнои рӯзгор дар ин боб чандон мубодарат наменамояд ва он чи маълумаш нагардад, ба рӯи қор бепарда намеорад, балки ба назари муддаиён ва забондарозон амрро муштабех мегузорад ва бад-ин васила ҳудро аз забони беҳирадону беҳабарон махлас медиҳад. Агар аз ин ҳайсиат аз шарри нос ҳалосу наҷот меёбад, лекин

аз чихати дигар мавриди таъни суфаҳо мегардад, ки мегӯянд: «миёни саҳеҳу сақим ва рақику матин қувваи тафриқаю тамйиз надорад. Истеъдоди маърифати калом, ки балоғат аст, дар фитраташ нест, вагарна имтиёз дода исбот мекард» (17, 80).

Чунонки мушоҳида мекунем, муаллиф на танҳо фазилатҳо, балки заъфу камбудихои суханваронро низ зикр мекунад. Ба рағми бархе аз тазкиранависони ин давра, аз қабилӣ Афзал-махдуми Пирмастӣ, Ҳочӣ Неъматуллоҳи Мухтарам ва Абдуллоҳхочаи Абдӣ (бар истиснои Мирсиддиқхони Ҳашмат ва Шарифҷон-махдуми Садри Зиё), ки зимни нигориши аҳвол ва осори суханварон дар аксари маврид бо суханпардозиву умумигӯӣ иктифо намуда, аз зикри мақом, манзалаат ва ҳунари шоирии онҳо лаб фуру бастаанд, Шарӣ қариб дар ҳама маврид назари шахсии худро, ки баъзан интиқодист, пинҳон намедорад. Чунончи, дар мавриди шоире бо номи Мачнунӣ Эронӣ интиқоди шадида муаллиф ба мушоҳида мерасад: «Баъзе содадилон, ки тамйизи ошноии ҳусну қубҳи шеърӯ сухан нестанд, ўро шоири мохир тасаввур карда, ашъори ўро мутлақан носанчида, бад-он замзама месозанд. Ашъораш бисёр ва татаббӯаш бешумор, аммо аз нақду тасҳеҳ холис кам мебарояд. Баъзе ислоҳпазир ҳам нест, магар он ки маънӣ аз хориҷ барои вай тарошида часпонанд» (17, 78).

Ҳақ ба ҷониби донишманди тоҷик Турсунбой Неъматзода аст, ки тибқи мушоҳидааш аз байни тазкиранигорон Ҳочӣ Абдулазими Шарӣ ягона нафарест, ки дар бораи рӯзгор ва аҳволи Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ хеле муфассал иттилоъ додааст.

Дар тазкираи Ҳочӣ Абдулазими Шарӣ якҷанд ғазали Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ сабт ёфтааст, ки дар татаббӯъ ва ҷавобияи ғазалиёти худи Шарӣ гуфта шудааст. Дар ин бора соҳиби тазкира низ бо ибороти «ин ғазалро дар татаббӯи роқими ҳуруф... барҷаста ва матбӯъ гуфта» ишораи сарех кардааст (17, 90-91). Ин ҷо ба тариқи ихтисор аз ғазалҳои ҷавобияи Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ байтеро меорем, ки ба вачҳи аҳсан гуфта шудааст:

Татаббӯъ бар ғазали Шарӣ:

Аз даҳр кас надид, бад-ин сон чафо, ки ман,

Ҳар дам ба доми ранчу бало мубтало, ки ман (17,91).

Ҳочӣ Абдулазими Шаръӣ дар идомаи суннати тазкиранигорӣ зимни овардани намуна аз эҷодиёти шоиру нависандагон ҳар як порчаи шеърро аз лиҳози мансубият ба анвои жанри адабӣ ба тариқи «ва лаҳу айзан фил қасида», «ва лаҳу айзан фӣ ғазал», «ва лаҳу айзан фил қитъа», «айзан ва лаҳу тавашшуҳ», «ва лаҳу айзан фӣ тазмин», «ва лаҳу айзан фӣ латифа» ва ғайра муайян намудааст.

Ҳамчунин дар тазкираи Шаръӣ интиҳоби ашъори суҳанварон назар ба тазкираҳои дигари ҳамаҳд имтиёз дорад. Мавсуф ашъори аз лиҳози мазмуну мӯҳтаво баланду арзишмандро дар тазкира овардааст, ки ин тарзи нигориш қимати асари ўро ҳамчун сарчашмаи муҳими адабӣ меафзояд.

Ҳамин тавр, «Тазкират-уш-шуаро»-и Ҳочӣ Абдулазими Шаръӣ аз муҳимтарин тазкираҳои асрҳои XIX-XX ба шумор рафта, дар равшан сохтани баъзе ҷузъиёти зиндагӣ, шахсият, сабки нигориш ва ҳунари шоирӣ 10 тан аз суҳанварони маъруфи Фароруд нақши муассир дорад. Ба василаи омӯзиши тазкираи мазкур имкон дорад, ки баъзе лаҳазоти мубҳам ва нонамқуши рӯзгор ва осори шуарои мазкурро дарёбем. Маълумоти Ҳочӣ Абдулазими Шаръӣ дорои аҳамияти адабиву таърихӣ ва илмиву амалӣ буда, аз нуфуз ва ҳунари тазкиранигории адиб шаҳодат медиҳанд.

Сарчашмаҳо:

1. Абдӣ, Абдуллоҳхоча. Тазкират-уш-шуаро / Бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Асғари Ҷонфидо / Зери назари Саҳобиддин Сиддиқов. – Душанбе: Дониш, 1983.
2. Айнӣ, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик / Аз хатти форсӣ таҳия ва тасҳеҳи Мубашшири Акбарзод. – Душанбе: Адиб, 2010. – 438 с.
3. Аҳмад Гулчини Маонӣ. Таърихи тазкираҳои форсӣ. Дар 2 ҷилд, ҷ. 1. – Техрон, 1363. – 316 с.
4. Возеҳ, Қорӣ Раҳматуллоҳ. Тухфат-ул-аҳбоб фи тазкират-ил-асҳоб. Матни интиқодӣ бо муқаддима ва тасҳеҳи Асғари Ҷонфидо / Зери назари Абдулғанӣ Мирзоев. – Душанбе: Дониш,

1977.–227 с.

5. Мухтарам, Ҳочӣ Неъматуллоҳ. Тазкират-уш-шуаро / Бо тасҳех ва мукаддимаи Асғари Ҷонфидо / Зери назари Камол Айни.–Душанбе: Дониш, 1975.–399 с.
6. Неъматзода, Турсунбой. Возех.–Душанбе: Ирфон, 1967.–228 с.
7. Пирмастӣ, Афзал-махдум. Афзал-ут-тазкор.–Захираи дастхатҳои шарқии АИ Тоҷикистон, №5027.
8. Садри Зиё, Шарифҷон-махдум. Рӯзнама. Вақоеънигорӣ таҳаввулотӣ сиёсӣ-иҷтимоӣ Бухорои шариф тайи нимаи поёнии амороти хоноти манғит бар асоси ёддоштҳои рӯзонаи Шарифҷон махдуми Садри Зиё – охири қозикалони Бухоро / Таҳқиқ ва пажӯҳиши Муҳаммадҷони Шақурии Бухороӣ.–Техрон: Маркази аснод ва ҳадамоти пажӯҳишӣ, 1382.–500 с.
9. Садри Зиё, Шарифҷон-махдум. Набзе аз гузоришоти аҳвол, нш, варақи 3; мусаввадаи 1, шумораи 2347, варақи 115.
10. Садри Зиё, Шарифҷон-махдум. Тазкори ашъор. Шарҳи ҳоли бархе аз шоирони муосири Тоҷикистон ва намунаҳое аз шеърӣ онон / Бо тасҳеҳи Саҳобиддини Сиддиқ / Бо кӯшиши Муҳаммадҷони Шақурии Бухороӣ. Чопи аввал.–Техрон: Суруш, 1380=2001.–428 с.
11. Сомӣ, Мирзо Абдулазим. Миръот-ул-хаёл. Ганҷинаи даствависҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Ёзбекистон ба номи Абӯрайҳони Берунӣ.–Тошканд.–Дастхати №2188.
12. Ҳадизаде, Расул. Источники к изучению таджикской литературы второй половины XIX века.–Сталинабад, 1956.
13. Ҳашмат, Мирсиддиқхон. Тазкират-уш-шуаро. Ганҷинаи даствависҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Ёзбекистон ба номи Абӯрайҳони Берунӣ.–Тошканд.–Дастхати №2728.–104 с.
14. Ҳашмат, Мирсиддиқхон. Тазкират-уш-шуаро. Ганҷинаи даствависҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Ёзбекистон ба номи Абӯрайҳони Берунӣ.–Тошканд.–Дастхати №61.–138 с.
15. Ҳашмат, Мирсиддиқхон. Тазкират-уш-шуаро. Ганҷинаи даствависҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Ёзбекистон ба номи Абӯрайҳони Берунӣ.–Тошканд.–Дастхати №2729.–223 с.
16. Ҳодизода, Расул. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуҷуми асри XIX.–Душанбе: Дониш, 1968.–291 с.
17. Шаръӣ, Ҳочӣ Абдулазим. Тазкират-уш-шуаро. Ганҷинаи даствависҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Ёзбекистон ба номи Абӯрайҳони Берунӣ.–Тошканд.–Дастхати №3396.–95 с.

Соли 2015

АБУЛФАЗЛИ СИРАТ ВА ҲУНАРИ ШОИРИИ Ӯ

Дар нимаи дувуми садаи XIX адибони номваре мисли Аҳмади Дониш, Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ, Абдулқодирхоҷаи Савдо, Шамсиддини Шоҳин, Ҳайрат ва дигарон беҳтарин анъанаҳои адабиёти моро идома дода, дар баробари ин дар вуруди мавзӯоти нав ва тарзи баёни тоза ҳадамоти шоистае ба ҷо оварданд. Аммо дар ҳамин давра дар радифи шуарое, ки зикрашон рафт, як зумра суҳанварони дигаре низ дар майдони адабиёт аспӣ ҳунарро ба ҷавлон оварда, миёни хосу ом хеле шӯҳрати зиёд пайдо кардаанд ва ашъори нобу обдоре аз худ ба ёдгор мондаанд. Қозӣ Қурбонхони Фитрат, Афзал-маҳдуми Пирмастӣ, Абулфазли Сират, Садри Сарир, Исо-маҳдум, Муҳаммадшарифи Анбар, Сипандӣ, Бебок ва дигарон аз ҷумлаи шоироне ҳастанд, ки дар фазлу дониш ва суҳангустарӣ шӯҳраи замон буданд, вале ба иллати он ки ҷаҳоншиносии эшон ба мафкураи замони шӯравӣ мувофиқ набуд, ин тоифа аз назарҳо дур монда ва таълифоташон низ мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Ҳоло фурсати он расидааст, ки ин давраи нисбатан камтар омӯхташудаи адабиёт дубора мавриди таҳқиқ ва арзишдоварӣ қарор гирад ва, ба ҳамин минвол, дар бораи баъзе шуарое, ки аз аҳволу осорашон вокиф набудем ва ё камтар маълумот доштем, огоҳии бештаре пайдо кунем ва ҷойгоҳи ҳар кадоми онҳоро дар адабиёт дуруст муқаррар намоем.

Яке аз адибони хушзавқи ҳамин давра Абулфазли Сират аст, ки аз пайравони Бедил маҳсуб меёбад ва дафтари ашъораш бо як сарсухани кӯтоҳи шоир аз ҳаводиси айём маҳфуз монда, дар захираи дастхатҳои шарқии АИ Тоҷикистон зери шумораи 858 нигоҳ дошта мешавад ва аз 77 саҳифа иборат аст. Ин дафтари ашъори Сират муштамил бар анвои гуногун мебошад, ки маснавиву қасида, ғазалу қитъа, моддаи таърих ва рубоӣ, муаммову муфрадот аз он шуморанд.

Дар бораи аҳвол ва осори Сират аз тазкираҳои охири асри XIX-ибтидои асри XX: «Тӯҳфат-ул-аҳбоб»-и Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ, «Тазкори ашъор»-и Садри Зиё, «Афзал-

ут-тазкор»-и Афзал Махдуми Пирмастӣ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Мирсиддиқхон Ҳашмат, «Тазкират-уш-шуаро»-и Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам, «Тазкират-уш-шуаро»-и Абдуллоҳхочаи Абдӣ, «Тазкираи Шаръӣ»-и Ҳоҷӣ Абдулазими Шаръӣ ва баъзе сарчашмаҳои дигар маълумот пайдо кардан мумкин аст.

Чуноне ки аз ахбори сарчашмаҳо маълум мешавад, ӯ тақрибан солҳои 20-уми асри XIX дар хиттаи Балх дар хонаводаи ашрофзодагон ба дунё омада, дар ҳамон ҷо маълумоти ибтидоиро мегирад ва барои идомаи таҳсил ба Бухоро меояд. Ин ҷо улуми мухталифи замон: сарфу наҳв, луғат, муаммо, адабиёт ва ғайраро фаро гирифта, дар ҳамин шаҳр сукунат ихтиёр мекунад. Солҳо бо амри амир қозиюлкуззоти Кешу Насаф ва Ҳисор шуда хидмат кардааст ва дар поёни умр ба тадриси шогирдон машғул шуда, соли 1898 дар Бухоро чашм аз олам пӯшидааст. Аксари муаллифони тазкираҳо Сиратро яке аз фозилони замон, донишманди нуктадон, шоири хушбаён ва инсони фуроҷи тану хушаслоқ тавсиф намудаанд.

Чунончи, муаллифи аввалин тазкираи нимаи дууми асри XIX «Тӯҳфат-ул-аҳбоб» Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ дар бораи ӯ менависад: «Дар аҳди шабоб ба ҷиҳати таҳсили илм аз маскани маъхӯд ба Бухоро омада, аз хидмати устодон файзу фазли тамом ёфта. Бар аксар аз улуми маъқул ва манқул вуқуфи комили тамом дорад ва истеъморӣ кутуби луғат ва тавориху мушқилоти соири улуми бисёр намуда ва дар фанни таворих ва муаммову ҳалли абёти муғлақа низ салиқаманди софсирату поксарир аст. Хушмуҳовара, нуктасанҷ, рамузфаҳму ҳазлағӯй ва некӯсӯҳбат ва ҳиммати манеъ дорад ва ба тариқаи аҳли тасаввуф ва таарруф дохил ва ҷамеи сулуки олияи нақшбандия тамом намуда... Алҳол ба тадриси талабаи улум машғул аст» (3, 93). Возеҳ ҳамчунин дар бораи ҳунари хаттотии ӯ низ хабар медиҳад ва аз маълумоти ӯ равшан мешавад, ки Сират девонҳои Муиззӣ ва Анвариро нусхабардорӣ карда будааст ва ин санад аз хушсавадӣ ва хушнависи ӯ дарак медиҳад.

Садри Зиё низ дар тазкираи манзуми худ «Тазкирои ашъор»

ин маълумотро такмил медиҳад ва баъзе нукоти тоза илова мекунад. Ё исми шоирро домумло Абулфазл Садри аълами Балхӣ ва таҳаллуси ӯро Сират зикр карда, дар 14 байт перомуни аҳволу шахсияти ин адиб маълумоти худро ҷой медиҳад. Зикри исми Сират дар ин тазкира бо чунин абёт шурӯъ шудааст:

**Абулфазли баҳри улуму ҳикам,
Ба ҳар илм гашта ба олам алам.
Зи уммулбилиод омада дар Бухор,
Баровард дар ҳар ҳунар иштихор.
Ба аснофи шеър ба анвои илм,
Шуда шӯҳра бо зӯҳду тақову хилм (6, 97).**

Чунонки ба мушоҳида мерасад, дар баробари зикри фазоили мамдӯх муаллиф баъзе нукоти дур аз таориф ва ситоишро низ қайд мекунад ва ин тарзи нигориш хоси қалами Садри Зиёст. Масалан, бо ишора ба сурати Сират мегӯяд:

**Чу ӯ сурати хубу зебо надошт,
Таҳаллус дар ашъор Сират гумошт.**

Аммо дар мавриди хушодобиву хушхулқии ӯ Садри Зиё бо Возеҳ комилан ҳамназар аст:

**Накӯғӯву хушхӯву ширинкалом,
Адофаҳму некӯсухан неқном.**

Ҳамин муаллиф дар бораи козиюлқуззоти Кешу Ҳисору Насаф таъйин шудани Сират хабар медиҳад ва илова мекунад, ки ӯ ба шарофати донишу фазлу камоли худ аъламу садри донишмандони Бухоро гардид:

**Басе сол қозӣ або фарраҳӣ,
Шуд аз юмни алтофи шоҳаншаҳӣ.
Ба амсоли Кешу Ҳисору Насаф,
Расида зи лутфи шаҳӣ аз шараф.
Чу дар байни амсол мумтоз шуд,
Ба илму ба дониш беанбоз шуд.
Ҳилоли камолаш чу гардид бадр,
Дар охир шудаш аъламу гашт садр.**

Ба қавли Садри Зиё, Сират дар поёни умр дар маҳаллаи Говкушон ба тадриси илм барои шогирдон машғул будааст:

Сарафрози тадриси Гавкушон

Шуд аз лутфи шоҳаншаҳи нуктадон.

Аз ҳамин сарчашма маълум мешавад, ки шоир беш аз ҳафтод сол умр дида будааст:

Чу солаш ба ҳафтоду андак расид,

Равонаш ба садри чинон орамид (6, 97).

Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Мухтарам, соҳиби «Тазкират-уш-шуаро» дар оғози мақолаи Сират ўро бо камоли хушгуфторӣ ва суҳанпардозӣ тавсиф мекунад ва баъд аз овардани қитъае меафзояд:

«Мушорунилайҳ аз ақобирзодагони хиттаи маъмураи Балх буда, ба ҷиҳати касби камол аз назди уламои завиюлафзол қадами саъйро фарсуда, ба чандин риёзат ба сари мазороти бузургон ва ба камоли иқомат ба ҳалқаи суҳбати азизон ливои ҷомеиятро дар арсаи майдони анвои улуми ақливу нақлӣ ниҳода ва абвоби табаҳхурро дар ҷодаи бўстони анҳои фунуни асливу фаръӣ кушода, охируламр ба ҳукми зобитаи нахвия «афзал-ут-тафзил ло ятаъаддаду» аз мароҳими султонӣ ва мақорими хусравонии ҳазрати амирулмўъминин дар мансаби аъламии дорулфоҳира сарфароз ва аз байни соири уламои аср мумтоз гардида, то он ки дар санаи 1316 ҳ. алами аъламӣ ва қадами саъйро дар олами арвоҳ варзида» (4, 172).

Дар мавриди улуме, ки Сират аз онҳо баҳраёб будааст, Абдуллоҳхочаи Абдӣ дар «Тазкират-уш-шуаро»-и худ менависад, ки «билҷумла дар ҳар илм аз ҷузъиёт, мисли муаммо ва чистону шеър ва ғайру золика ва аз мантику ҳикмат ва наҳву сарф беназир ва дар боби тақво ва вараъ низ тасобик бо ҳамгинон дошт. Бо сўфиё бисёр мухлис ва муътақид. Аксар намози ҷумъа бо шоҳ эҳсо мегузорид. Бо эшон Султонхон изҳори эътиқод мекард. Дар ҳарду илм – ҳол ва қол олим буд, боз дар ғояти ҳилму тамкину тавозўъ, касе аз ӯ ҳаракати ношоиста мушоҳида накарда» (1, 102).

Дар «Тазкират-уш-шуаро»-и Мирсиддиқхони Ҳашмат низ фазоиلى Сират як-як номбар ва дар ниҳоят таъкид шудааст, ки «он ҷанобро авсофи берун аз теъдоду таҳрир аст» (8,

73). Ин муаллиф низ хабар медиҳад, ки Сират «дар авоиلى ша-
боб аз Балх озими Бухорои Шариф гашта... аз пояи талмиз ба
дараҷаи устодӣ иртифоъ ҷуста, комил дар ҳар илм ва моҳир
ба ҷамъи фунун» будааст. Соҳиби тазкира меафзоёд, ки «дар
ҳалли муаммо чун ин ҷаноб номбардор дар ин замон муяссар
нест ва дар кушодани алғоз амсоли ин зоти саодатоёт ном на-
мебаранд» (8, 74).

Қолиб он нукта аст, ки баъзе муаллифони сарчашмаҳо,
аз ҷумла Мирсиддиқхони Ҳашмат, Муҳтарам ва Садри Зиё
ҳикоятро аз лаҳзоти зиндагии Сират нақл кардаанд ва бад-
ин минвол ба баъзе аз сифоти ғазои ин бузургмард далел
овардаанд. Чунончи, Ҳашмат аз рӯзгоре ёдовар мешавад,
ки дар таърихи 1302 ҳ. ҳокими Ҳузур буд ва Сират – қозии
вилояти Ҳисор. Ва инҳо ба Шаҳрисабз ба рикоббӯсии амир
рафта буданд ва чун вақти намоз шуд, маҷмӯи аён ва қуззот
барои адои намоз ба масҷид даромаданд ва чун афзалтарини
эшон қозӣ Абулғазл буд, имоматиро аз ӯ хоҳиш карданд. Ва
дар вақти адои намоз мулозимони амир ғустохона ба масҷид
даромада, фарёд заданд, ки ҷаноби олий озими сафар аст ва
намозгузурон бояд намози ҳудро ба зудӣ тамом кунанд ё их-
тисор кунанд. Аммо Сират бидуни шитоб бо риояи тамоми
фароиш намозро идома дод ва ба анҷом расонид (8, 74).

Ҳашмат ҳамчунин ҳикояи дигареро низ бозгӯ мекунад,
ки далели ғазлу дониши Сират мебошад. Ё нақл мекунад, ки
боре дар Бухоро, дар ҳавлии яке аз муҳлисони Сират маҷлиси
афозил баргузур буд ва китоби шайх Саъдиро мутолиа мекар-
данд. Аз Ҳашмат хоҳиш карданд, ки маснавӣ² Саъдиро бо
матлаи зерин бихонад:

Гили хушбӯй дар ҳаммом рӯзе,

Расид аз дасти маҳбубе ба дастам...

Ва миёни афозил баҳсе сар зад, ки гофи аввал бо ғатҳа
бояд хонда шавад ё қасра. Ва қарор шуд, ки Сиратро интизор
шаванд ва чун ӯ омад, ба ин баҳс хотима гузошт.

Дар ҳар се тазкирае, ки зикраш рафт, як ҳикояи дигар
низ ба мушоҳида мерасад. Чунончи, Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи

² Шеъри мазкур қитъа аст, на маснавӣ.

Муҳтарам нақл мекунад, ки «рӯзе чаноби Сират дар маҷлиси мунозара ва маҳфили муҳозара ҳамроҳи қозӣ Муллоқурбони Фитрат дар исботи муқаддамот ва эроди далоил бар назариёт ва табғия бар бадеҳиёт буд ва чаноби Фитрат низ ба пешравии кори худ иқоматан далел бар хилофи «мо ақома ғалайхил хасм» менамуд. Охируламр хушзабонӣ ба оташзабонӣ кашид ва насими латифасанҷӣ ба сакташонӣ анҷомид. Фитрат гуфт: Дар ин мучодалат бадмуомилат мабош ва ба маҳзи панҷаи ҷидол синаи моро махарош..., дар тақрир ва тазвир чаро кӯшӣ ва матое, ки надорӣ, ҷӣ гуна мефурӯшӣ. Сират гуфт: Эӣ қозии хиттаи мусалмонӣ, ин ҷо нотавонбинӣ ва нотавонӣ... сирри ҳақро ба ботил чаро пӯшӣ ва хароше наёфта, ба ҳарза чаро хурӯшӣ. Билохир аз ин қолумақол хурӯҷ аз моғиҳо рӯй овард, Фитрат ин фардро иншо кард. Байти Фитрат:

**Дорам диле, ки шӯълафурӯшист кори ӯ,
Доман мазан, мабод, ки афтад шарори ӯ.**

Ва Сират ба фарде ӯро ҷавобе шофӣ ва мусоҳабатро мунқазиву кофӣ фармуд. Байти Сират:

**Ман шамъи маҷлисам, ки ба ман ҳар ки дам занад,
Хомӯш нишаста, тира қунам рӯзгори ӯ».**

Садри Зиё ҳамин ҳикоятро ба шакли дигар нақл мекунад ва тибқи навиштаи ӯ байте, ки Сират гуфта буд, гӯё бо иҷозати Фитрат ва аз номи ӯ иншо шудааст, дар ҳоле, ки дар тазкираи Муҳтарам ин мушоира дар ҳоли дуруштиву дағалии муаллифон ба ҳамдигар сураат гирифтааст. Садри Зиё нақл мекунад, ки Муллоқурбон, мутахаллис ба Фитрат, ки дар ҳусну ҷамол адимулмисол, дар фазлу қамол беқарину ҳамол буд ва дар шоирӣ беҳамто, дар соҳирӣ ангуштнамо, дар муаммоёбӣ якто буд, дар айёми ҷавонӣ ҳамроҳи ҷанде зурафо ва фузало дар маконе фарҳатафзо тарҳи маҷлис андохта буданд. Фитрат ба тақрибӣ мутаранними ин байт, ки аз натоиҷи табъи диққат-писанди ӯст:

**Дорам диле, ки шӯълафурӯшист кори ӯ,
Доман мазан, мабод, ки афтад шарори ӯ.**

Домулло Абулфазли садри аълами Балхӣ Сират низ дар

он чамъ ҳозир буд ва тааллуқи хотир ба Фитрат дошт, бадеҳатан ба иҷозати Фитрат аз забони ӯ чунин гуфта ки:

**Ман шамъи маҷлисам, ки ба ман ҳар ки дам занад,
Хомӯш нишаста тира кунам рӯзгори ӯ (6, 336).**

Мирсиддиқхони Ҳашмат гӯё аз номи дигарон менависад, ки ҳардуи ин байтро Имомхон ном шоире ба номи Сират фиристода ва дар ҷавоб Сират низ чанд пора аз ашъори худро ба ӯ ирсол намудааст. Аммо дар хулосаи ин гуфтор соҳиби тазкира байти мазкурро мансуб ба Сират зикр кардааст.

Он нукта қобили таваҷҷӯҳ аст, ки дар вафоти Сират чанде аз шоирон моддаи таърих ва ё марсия навиштаанд ва дар ин ашъор низ баъзе нукоти тарҷумаиҳолӣ ва фазоили мамдӯх зикр ёфтааст. Таърихи ғавти Сиратро Ҳайрат дар 22 байт иншо намуда, дар ин шеър исми чандин нафар ҳамзамонони худро номбар кардааст, ки аз ҷумла Фитрат, Адо, Анбар, Дониш, Фикрат, Шохин, Возех, Ҷуръат, Хичлат, Оташӣ, Ҳасрат, Сипандӣ ва дигарон мебошанд ва ин нуктаро Садриддин Айнӣ ҳам ҳини зикри Сират дар «Намунаи адабиёти тоҷик» (1, 228) таъкид намудааст:

**Андаке хоҳам Адо кардан зи авсофаш, вале,
Дарнамеояд ба килки Анбарини хурдадон.
Шохбози Фитраташ сайди маонӣ менамуд,
Дошт Шохини ҳаёлаш авчи Дониш ошён.
Нуктаи мубҳам зи сайъи Фикраташ Возех шудӣ,
Будааш аз таъби расо дар ҳар сухан лутфе аён.
Баски дар майдони Ҷуръат рои ӯ бебок буд,
Муддао аз Хичлаташ ҳамчун Парӣ гашта, ки хон.
Оташӣ дар оташи ғайрат Сипандӣ гашта буд,
Ҳасрат андар ҳасрати ҳар ҳарфи ӯ медод чон.**

Сипас Ҳайрат аз фазоили ӯ ҳарф зада, камоли дониши ӯро дар сарфу наҳв, фикҳу мантиқ ва улуми динӣ зикр мекунад ва ниҳоят, ёдовар мешавад, ки дар рӯзи ҷумъа хабари вафоти ин фозили замон расидааст:

**Ҷониби мо омад аз ҳукми қазо рои қадар,
Дар шаби одина ин рӯзи сияҳ доманкашон.**

Дар се байти охири шеър Ҳайрат аз хиттаи Балх будану дар Бухоро садри аълам шудани Сират ва маҳбуби кулли мардум буданашро ба риштаи назм мекашад ва таърихи вафоти мамдӯҳи худро низ зикр мекунад:

**Гарчи худ ӯ зодаи уммулбилоди Балх буд,
Дар Бухоро фазлу донишро падар шуд бегумон.
Беҳилоф ин нукта равшан буд бар аҳли камол,
Муттафиқ буданд балхӣ бо бухорӣ дар фиғон.
Нолаву фарёд агарчанд аз бухорӣ сар кашид,
Дод берун шуд зи балхӣ ҳам пайи таърихи он.**

Дар мавриди санаи вафоти Сират дар ин шеър Муҳта-рам менависад, ки «моддаи таърих аз калимаи «балх» ва «бухорӣ» аст, ки якҳазору чорсаду панҷоҳу панҷ адад аст. Сари нолаву фарёд ё калимаи «дод», ки яксаду сиву нуҳ аст, аз он хорич шавад, таърих ҳосил ояд» (4, 173-174).

Моддаи таърихи дигаре аз чониби шогирди Сират –шоир ва фозили замон Муҳаммадшарифи Анбар ба қалам омадааст, ки дар он хасоили ҳамидаи он зоти покро барчидааст:

**Машав ғофил, дило, аз фитнаи ин гунбади хазро,
Ки дорад ҳар тараф аз кин ҳазорон шӯришу ғавго.
Дар ин ваҳшатсарои ғам адам дорад басе вусъат,
Ки як-як рафту мечӯям суроғаш аз пари анқо.
Хусус он пешвои шаръу дониш, аълами олим,
Ба ҳар матлаб муборак, исми покаш зиннати туғро.
Садоратмартабат, афлокрифъат аҳсани ҳислат,
Вафоинн, сафопиро, ҳаёкешу қамарсимо.
К-аз ин дори ҳавас қатъи тааллуқ кард чун Исо,
Тараккӣ кард рӯҳи тоираш бар зурвати улё.
Ба сад афеъс баҳри соли фавташ хомаи Анвар,
Ба малфузӣ рақам зад, гуфт: «Ҳайфи Сирати доно».**

Як моддаи таърихи дигаре низ иншо шудааст, ки муаллифи он писари Сират Қозӣ Абдуллоҳи Ибрат аст ва дар баъзе тазкираҳои давраи мавриди назар дар бораи ӯ сухан рафтаву пораҳое аз ашъораш низ нақл шудааст. Чунончи, Садри Зиё дар бораи ӯ мегӯяд:

**Халаф монда з-он Сирати покдин,
Чавони хирадманди хубу матин.
Зи лутфи шаҳи лозимулэхтиром,
Дар афвоҳи мардум Ибодуллоҳ ном.
Ба назми суҳан соҳиби хибрат аст,
Таҳаллус дар ашъори ӯ «Ибрат» аст.
Бувад дидаи фазлро мардумак,
Дар ин дам шуда қозии Ғачдумак.
Зи ашъори ӯ баъди шеъри падар,
Нависам ду-се байт аз хушку тар.**

Пас аз ин шеър Садри Зиё ду ғазал ва як моддаи таърихро аз таълифоти Ибрат дар тазкирааш чой медиҳад, ки ба қавли ҳудаш «ду се байти хушку тар» мебошанд. Ин ҷо Садри Зиё ишора ба ҳунари шоирии Ибрат низ карда, соҳиби на танҳо ашъори ноб, балки муаллифи баъзе абёти хушк будани ӯро низ зикр мекунад, ки бори дигар аз қалами наққоди тазкиранигор шаҳодат медиҳад.

Моддаи таърихи Ибрат дар вафоти волиди мачиди худ Сират иборат аз се байт аст:

**Абулүлуми маонӣ, аниси васфи ҷамоле,
Ба нури Ҳақ шуда восил, ҷу ёфт рутбаи олий.
Фишонда ҳомаи Ибрат барои соли вафоташ,
Ҷаҳор фикраи олий, ҳама ба вачҳи қамоле.
Қаринфазли илоҳӣ, макинфайзи расулий,
Нигини бадри шариат, фанои зоти ҷалолӣ.**

Аз ин санад метавон ба ҳулосае расид, ки Сират соҳиби фарзанди нек, идомабахши қораш будааст. Дар қисмати таълиқоти «Тазкори ашъор»-и Садри Зиё аз соҳиби набераи хушсабуду хушхате бо номи Ҳабибуллоҳ Маҳдуми Авҳадӣ будани ӯ низ огоҳ мешавем, ки «Наводири Зиёия»-ро китобат кардааст (6, 282). Маълум мешавад, ки ӯ низ қори бобояшро дар ҳаттотиву нусхабардорӣ (Сират носихи девонҳои Муиззӣ ва Анварӣ буд) давом додааст.

Аз ахбори сарчашмаҳо ҳамчунин маълум мешавад, ки Сират шогирди Садри Сарирӣ Балхӣ будааст ва дар ин бора Садри Зиё як шеъри Мирзо Азими Сомиро дар бораи Сарир

нақл кардааст, ки байти зерини он гувоҳи гуфтаи мост:

**Ҳамон аълами садри «Сират» лақаб,
Зи талмизи ӯ дон ба илму адаб (6, 126).**

Шогирди хуб мояи ифтихор ва сарфарозии устод аст ва байти мазкур далели бузургии мамдуҳ мебошад.

Дар навбати худ Сират устоди Мулло Муҳаммадшарифи Анбар ном шоир аст, ки дар расои устодаш моддаи таърихи фавқро гуфта, инчунин тазмине низ ба шеърӣ ӯ дорад. Садри Зиё ғазали Анбарро таҳти сарлавҳаи «Дар тазмини як мисраи устоди худ Сират гуфта» оварда, дар байти мақтаъ ҳамон мисраёро ҷо додааст:

**Барҳазар бош аз ҳучуми оҳи Анбар гуфтаанд,
«Бар нафас зулм аст, агар ин хори мижгон гул кунад»
(6, 148).**

Дар «Девони Сират», ки дар захираи дастхатҳои шарқии АИ Тоҷикистон зерӣ шумораи 858 ҳифз шудааст, 1470 мисраъ баробар ба 735 байт ашъори шоир ҷой дода шудааст. Ногуфта намонад, ки аз сарчашмаҳо баъзе ашъоре низ ёфт шуданд, ки ба девон ворид нашудаанд. Сабаби ин ҳолро метавон чунин шарҳ дод, ки девони Сират дар замони зиндагии шоир мураттаб шуда ва баъди тадвини он низ ӯ шеър гуфта будааст, ки дар тазкираву баёзҳо боқӣ мондаанд. Сабаби дигар шояд дар камҳавсалагии муаллиф дар ҷамъ овардан ва ҳифз намудани осораи бошад. Чунончи, дар тазкираи Возеҳ 6 мисраи номатбуъ пайдо шуд, ки зоҳиран поре аз ғазал аст:

**Баҳор шарҳе зи матни лутфаш, тараб паёме зи боғи
хулқаш,
Саҳар ҷароғе зи файзи базмаш тамоми ҳубӣ бувад
саропо.
Чу лаъли ҷонбахши ёр дидам муқим дар зерӣ сабзаи
хат,
Ба ҳайрат афтод дил, ки чун шуд Масеҳ поён, Хизр
боло.
Дукони ҳусни ту шуд баробар зи хатти сабзи лабони
аҳмар,
Зумурраду лаъл бичида яксар барои тарғиби дил ба
савдо.**

Дар тазкираи Абдӣ низ ду ғазал ҳаст, ки дар Девон сабт нашудааст. Ғазали аввал бо радифи «дар ойна» гуфта шуда, иборат аз 8 байт аст:

Гоҳе ки чилва мекунад он гул дар ойна,
Гул мекунад баҳори тасалсул дар ойна.
Чун зулфи дилбарон шаби базмаш зи тори шамъ
Дорад ҳазор дастаи сунбул дар ойна.
Ойнаҳо шуда зи гули шамъҳо лаган,
Тасвири тӯтиё шуда булбул дар ойна.
Аз қул-қули таронаи сероби мутрибон
Оби зулол карда тақалқул дар ойна.
Дасте, ки ҳам ба гӯшаи танбӯр шуд, намуд
Садранг гӯши ҳалқаи кокул дар ойна.
Сехре ба кор бурдаву дар шавқ чилвахост,
Як чашм то забона тағофул дар ойна.
Бо шӯҳии ҳучуми ниғаҳ аз сафои дил,
Тамкини кӯҳу дашти таҳаммул дар ойна.
Сангест, Сират, ойна гулпӯш чун шавад,
Эҳсони шоҳ дода таҷаммул дар ойна (1, 106).

Ғазали дигар низ 7 байт дорад ва бо радифи «маъшук аст» таълиф шудааст:

Мурод аз майпарасти наштаи дидори маъшук аст,
Димоғи дида хуррам аз гули рухсори маъшук аст.
Зи гарди шӯҳии тарзи нигоҳаш ҳасрат афзун шуд,
Ниғаҳ дар дидаам мустағриқи рафтори маъшук аст.
Зи сайри нози миғсон сад ба гулшан бисмиле дорам,
Тапиданҳои дил з-ин ханчари хунхори маъшук аст.
Илоҷе нест ҷуз мурдан гирифтори муҳаббатро,
Табиб аз набз бишносад, ки дил бемори маъшук аст.
Зиҳӣ ҳусни назокат дар баҳористони некӯӣ,
Биҳишташ ҳамчу гул бишқуфта аз гулзори маъшук аст.
Яди байзои ӯ шамъи тамошоҳонаи дил шуд,
Сафои ботини ошиқ, к-аз ин девори маъшук аст.
Зи авсофи бӯте дурри маонӣ суфтаам, Сират,
Забони ҳамзабони хона аз гуфтори маъшук аст (1, 106).

Дар тазкираи Шаръӣ низ 4 байти парокандаи номатбӯи шоир ба мушоҳида расид, ки аз ҷумла инҳост:

**Аз шавқ номаам ҳама боли кушодааст,
Бахташ магар раҳе ба чанобат кушодааст.**

**Он ки шӯри касрати даҳре дар ин олам зада,
Воҳиде к-охир зи яктой дуй барҳам зада.**

**Интизори қосид он сӯи қиёмат мекашад,
Ин ҳуморо байза зери боли анқо ғашт сабз.**

**Шабнами оҳанги меъроҷи ҳавоят кард сар,
Дидаам пайваста аз меҳри ту худро ранг кард (10, 8).**

Дар тазкираи Муҳтарам низ як қитъаи шеърӣ номатбӯӣ сабт шудааст:

**Гоҳе зи накхати сари зулфаш шамиданист,
Гоҳе шақар зи лаъли лаби ӯ макиданист.
Ғаҳ аз қамоли аҷз ба пояш фитоданист,
Ҳар кӯчае, ки ҳаст, ба олам давиданист (4, 175).**

Ба андешаи мо, девони Сират аз ҷониби ҳуди муаллиф мураттаб ва хаттотӣ шудааст. Барои чунин ҳулоса ду нукта ҳаст, ки метавонад далолат диҳад, яке ин ки ба ғайр аз ашъоре, ки дар девон ҳаст, ашъори номатбӯӣ низ аз тазкираву баёзҳо ёфт шудаанд, ки яқин баъд аз тартиб додани девон иншо шудаанд. Далели дигар ин аст, ки пешгуфтори девонро ҳуди Сират навиштааст ва дар ҳеч ҷо ишора ба исми хаттот нест.

Дар пешгуфтор муаллиф ба аҳволи худ ишора мекунад ва менависад, ки «аммо баъд баҳри замоири ҳуҷастаназоири аҳли донишу биниш возеҳ буда бошад, ки ин бандаи камтарин... Абулфазли Сираттахаллус... чун муддате мадид ва аҳде баид гарди ғурбат бар чабинаш фуру нишаста буд ва абвоби маишат ва масаррат ба рӯяш барбаста, биноан, алаззолик шаммае аз аҳволи бекасии худ боз менамояд ва варақе чанд аз дафтари саргузашти худ мекушояд» (7, 1).

Аммо, ба қавли баъзе тазкиранигорон аксари таълифоташ ҳифз нашудааст. Дар ин бора Шаръӣ дар тазкираи худ

менависад, ки «аксари муаллафот ва маҷмӯаҳояш аз камоли бешавқӣ ва беалоқагӣ талаф гардидааст» (10, 4).

Дар бораи ҳунари шоирӣ ӯ низ ҳамзамонон изҳори назар намуда, соҳиби табъи воло будани ӯро зикр кардаанд. Чунончи, Возех қабл аз овардани ашъори шоҳид менависад: «Ин ашъори обдор, ки дар латофат гарав аз оби ҳайвон бурда, аз натоиҷи афкори ӯст» (3, 93). Абдуллоҳхочаи Абдӣ низ ба шеърӣ Сират баҳои баланд додааст: «Ба гуфтани ашъори намакин ва манзумоти рангин дар камоли диққати маонӣ ва матонат мепардохт ва дурри маониро дар сулуки назм кашида, овезаи гӯши сомеони суханрас месохт» (1, 103). Ба андешаи Мухтарам, «домулло Абулфазл Садри Аълам, ки атфоли макотиби афкораш ба болиғкаломони мадориси маонӣ фоикнишин ва мубтадиёни мадориси ифодааш бо мунтаҳиёни дорулилми камол тафаввуқгузин, аз равонии қаломаш оби гавҳар чун арақ аз шарми бесафой нақши беобурӯӣ баста ва аз рангинии суханаш чавҳари ёкут аз хичолати хунукрӯӣ дар яхдони ҷамод нишаста» (4, 172). Шаръӣ қайд мекунад, ки «назму насраш, хусусан ашъораш пурмазмуну латиф ва тозаву обдор, рангину баланд, дилписанду намакин ва ибороташ саросар ширин» (10, 4).

Дарвоқеъ соҳиби маонии баланду рангин ва абёти намакин будани шоир аз ашъори ӯ ба хубӣ аён мешавад. Дар девон як соқинома, ду маснавӣ, ду қасида, 21 ғазал, 11 фард, 6 рубой, 9 моддаи таърих, боқӣ абёти мутафарриқа, аз ҷумла қитъаву муаммо ва як рисолаи манзум роҷеъ ба тақсими мерос ҷой дода шудааст.

Дар соқинома, ки чун анъана дар баҳри ҳазачи мусаддаси маҳзуф иншо шудааст, такрори ручӯъ ба соқӣ ба мушоҳида меояд. Чунин ручӯъ аз огози асар шурӯъ мешавад:

**Биё, соқӣ, ба ҷоме соз мастам,
Ба шахди беҳудӣ кун пойбастам.
Ки шояд гунҷаи матлаб кушояд,
Ба гулзори ҳаёлам рӯ намояд.**

Дар ин асар беҳтарин тавсифи хусну ҷамоли ёр ба қалам омадааст. суханвар шамоили бемонанди нозанинро бо сухан

рӯи сафҳа мекашад:

Зи сар то по назокатофарин буд,
 Ҷабинаш нури маҳ бар хок месуд.
 Камони абрӯяш бас беназир аст,
 Камон аз ҳасрати ӯ гӯшагир аст.
 Зи миҷгонаш намонда тоби ханҷар,
 Аз ӯ хушк аст дар тан оби ханҷар.
 Ба хунрезӣ чу тираш дида чолок,
 Зи шармаш сар фурӯ дуздид дар хок.
 Зи чашмаш охувон рамзе кушоданд,
 Зи рашкаш рӯй дар сахро ниҳоданд.
 Чу ҳамчашмӣ ба чашмаш кард бодом,
 Аз он дар дидааш сӯзан зад айём.
 Чу рухсораш ба олам равшанӣ кард,
 Руҳи хуршед гардид аз ҳасад зард.
 Чу тавсифи баногӯшаш шунида,
 Ба ёдаш субҳ пероҳан дарида.
 Чи бинӣ, дида сӯяш нест роҳаш,
 Ки лағжад аз сафои ӯ нигоҳаш.
 Ба марҷони лабаш ҷон дода марҷон,
 Ба хун биншонда лаълаш лаълро кон.
 Зи тангии даҳонаш ғунча дилтанг,
 Зи дандонаш гуҳар беоб чун санг.
 Ба чоҳи ғабғабаш сад дил гирифтор,
 Зулоли кавсар аз он чаҳ намудор.
 Баёзи гарданаш дебочаи нур,
 Зи нураш гашта равшан машъали Тур.
 Ба панча панҷатоби офтоб аст,
 Яди байзо аз он соид хароб аст.
 Миёни ӯ надорад ҷуз шунидан,
 Зи борики ҷӣ имкон аст дидан.
 Зи соқаш хонаи торик равшан,
 Ба соқи арш нураш партавафкан.
 Хироме дошт он маҳваш бад-он ранг,
 Ки ҳасрат бурда пои кабк дар санг.

**Намедонам, чӣ андар пераҳан дошт,
Ки нур аз вай аламҳо мебарафрошт.**

Сират дар тасвирсозӣ воқеан ҳам дасти тавоно дорад. Ў инсон, манзара ва ё ҳолатро чунон моҳирона ба риштаи назм мекашад, ки матлаб дар зехни хонанда хеле равшан таҷассум меёбад. Масалан, дар маснавии «Базми ҳайрат», ки сухан дар бораи базми шоҳона дар Шаҳрисабз меравад, шоир рақсу хурсандии аҳли базро хеле ҷаззоб офаридааст:

**Дар он мачмаъ ҷаҳоне ҷамъ гашта,
Чу парвона ба гирди шамъ гашта.
Қиёмат шӯрбазме гашта барпо,
Ҳаёти тоза дида мурдадилҳо.
Зи мутрибҳо баланд овози танбӯр,
Садон ҷанги нояш сурмаи сур.
Малак аз нағмаи мизмор беҳуш,
Зи овози духулҳо раъд хомӯш.**

Дар абёти сонӣ манзараи дилхушиву рақси аҳли маҳфил ба мушоҳида меояд, ки воқеан на танҳо аз назари тасвирсозӣ, балки аз назари бозтоби воқеоти таърихӣ ва расму ойин низ қобили таваҷҷӯҳ аст:

**Ҳама дар ҷилва масти ишваву ноз,
Ҳама дар дилрабой сеҳрпардоз.
Ҳама дар рақсу бозӣ ҳамтарозу,
Ғаҳе бар по даванду ғаҳ ба зону.
Писар як бор, духтар бори дигар,
Замоне хоҳару вақте бародар.
Барои бурдани дилҳо ба найранг,
Ниқоби ҷилва афканда ба сад ранг.
Гуруҳе сӯфиён дар зикри ёху,
Ба гардун бурда фарёди ҳаёху.
Ғаҳе ҳалқа зада чун ҳалқаи чом,
Майи тавҳид з-он нӯшида дар ком.
Ғаҳе чун гунча бар ҳам ҷида авроқ,
Шуда гардан ба гардан, соқ бо соқ.
Ба гирдаш гарди бодосо чунунхез,**

Каф оварда даҳонҳо гашта лабрез.
 Ҳама гарми самову пойкӯбон,
 Ҳама дар рақси дасту каллачунбон.
 Чу мургони ҳаво гаҳ дар паридан,
 Чу моҳӣ гаҳ ба хушкӣ дар тапидан.
 Ба гоҳи рақс, то чон дар бадан буд,
 Зи худ рафтан, ба худ бозомадан буд.
 Дар он маҳфил гурӯҳи сеҳрпардоз,
 Ба чолокӣ ҳавопаймо фалактоз.
 Ҳама маззоҳи ширинкори солор,
 Ки шуд шогирдашон чархи фусункор.
 Ба шӯрангезии аҳли тамошо,
 Биороянд анвои ҳунарҳо.
 Гаҳе миранд, гоҳе зинда гарданд,
 Гаҳе зан, гаҳ хуносо, гоҳ марданд.
 Чу холи лаъли ширин дар тасаввур,
 Кучо бошанд ҳиндуи шакарпур.
 Гаҳе боло ҷаҳанд аз ҷой, гаҳ зер,
 Сабукбору сабукрӯҳу сабуксер.

Аз ду қасидае, ки дар девон ҷой дода шудааст, яке дар васфи Амир Музаффар гуфта шудааст ва дигаре дар ҳаққи муршиди шоир халифа Абдулсаттор. Ҳарду қасида ҳам аз лиҳози мазмун мадҳия аст ва шоир дар онҳо мамдӯҳони худро бо камоли суҳанпардозӣ ситоиш намудаву дар ҳаққашон дуои хайр намудааст.

Бехтарин сурудаҳои Сиратро дар анвои ғазал метавон мушоҳида кард. Байти зерин гувоҳи тозагии фикру тасвир ва ҷазаботи ашъор аст.

**Бигзоштам ба рӯи ту ин дидаи пуроб,
 Бояд матои таршуда бурдан ба офтоб.**

Ин ҷо шоир рӯи маъшуқи худро ба офтоб монанд мекунад ва дидаи пуроби худро ба матои таршуда ва маънии зебӯе ба бор меорад: чуноне ки офтоб бо нуру гармии худ матои таршударо хушк мекунад, дидаи пуроби ошиқ низ дар рӯ ба рӯи чеҳраи хуршедии маъшуқ аз гиристан бозмемонад.

Дар ғазали дигар мегӯяд:

**Хаёли зулфи кади ёр мекунам, Сират,
Баландфикраму андешаи расо дорам.**

Ин байт мактаи ғазалест бо радифи «дорам» ва мазмунан байти ифтихорист, ки дар он шоир аз фикри баланд ва андешаи расои худ фахр кардааст. Аммо ин матлабро дар пайвастагӣ бо кади баланди ёр ифода кардааст, ки дар ниҳоят баландии фикр ва баландии кади ёр таносуби зебоне ба ҳосил овардааст.

Байти зерин бозгӯи матлаби маъруф аст дар бораи беқадрии гули коғазин ва беарзишии ҳунари тақлидгар. Шоир ин маъниро хеле латиф ба силки назм кашидааст:

**Кайфияти таҳқиқ зи тақлид мачӯед,
Ҳаргиз гули коғаз ба димоғе надихад бӯ.**

Дар ашъори Сират такрори овозу калимот, ки барои ҳушоҳангии шеър мусоидат менамояд, ба мушоҳида меояд:

Шикани дил шикани тарфи кулоҳ аст маро,

К-ин шикан дар шикани зулфи шикан дар шикан аст.

Дар байти мазкур 6 маротиба калимаи «шикан» такрор шудааст, вале такрори маҳз нест, дар ҳар маврид матлаби дигаре дар назар аст.

Дар байти зерин низ ҳамин ҳодисаи забонӣ ба назар мерасад, ки имкон дорад онро чун навъи таҷнис низ шарҳ диҳем:

Оламе ҳасрати дидори ту дар дил доранд,

Доғи чун лола чу ман, сад чу ман аз ин чаман аст.

Вожаҳои «чу ман», «чу ман» ва «чаман» мисраи дувуми шеърро хеле латифу ҳушоҳанг кардаанд.

Ҳунари тасвиргариӣ шоир дар ағлаби ғазалиёти ӯ ба ҳубӣ зухур кардааст. Ӯ ранги сурхи ҳиноро, ки дар пой маъшук бастаанд, бо ранги хуни худ қиёс мекунад ва имтиёзи ҳиноро, ки лаззати пойбӯсии кафи пой ёр насибаш аст, бо алам ва ҳасад зикр мекунад:

Чанд хунам гиламанди кафи раёно бошад,

То ба кай лаззати побӯсӣ ҳиноро бошад.

Ҳамин матлабро ба тариқи дигар дар ғазали зерин низ баён намудааст:

**Ба пойбӯсии ту то кай ҳино расад, ман ҳам,
Зи ашки хуншуда ранги гули ҳино дорам.**

Ғазалиёти Сират басо ширину намакин ҳастанд. Дар баъзе ғазалҳо шоир сар то ба по ҷиносро ҷунон моҳирона ба кор бурдааст, ки ба шеъри ӯ лаззати нотақроре ато намудааст:

**Тугма аз банди қабо дармакушою бикуюш,
Як дам аз пераҳани худ бибарою ба бар ой.
Шиша пурмай куну соқӣ, қадах аз каф мағузор,
Шаби васл аст, муғаннӣ, ба сар ою бисарой.
Хонаи дил, ки ман аз ғайри ту пардохтаам,
Ба фусунҳои рақибон мадарою бидарой.
Ҳайрати дидаам аз ойина кам нест маро,
Лутф кун, чехра тағофул манамою бинамой.
Сират аз қомати ҳам ҳалқа бар он дар задааст,
Як дам аз хона қарам кун, ба дар ою бидарой.**

Чунин ба мушоҳида расид, ки таҷнис аз саноеи писандидаи Сират аст ва ӯ дӯст медорад, ки вожаву таркибҳои зоҳиран ҳаммонандро бо тобишҳои тозаву ғайриинтизор ба кор барад:

**Абрӯи ту гуфтам ба яқин ҷон биситонад,
Дарҳам шуду гуфто, ҷӣ гумон аст, қамон аст.**

Ин ҷо вожаҳои гумон ва қамон, ки ба хати форсӣ тарзи ягонаи навишт доранд, як навъи таҷнис мебошанд.

Дар рубоии зерин низ ҳамин санъат устодона ба кор рафтааст:

**Дӣ соғари май бахт ба дастат додам,
Фарёд, ки имрӯз зи дастат додам.
Сабру хираду ҳуш зи дастат додам,
Дар ғӯши ту қай расад, зи дастат додам.**

Дар ин рубоӣ таркибҳои «ба даст додан» ва «зи даст додан» гоҳе ба маънии узви инсон ва гоҳи дигар ба маънии маҳрум шудан аз чизе ифода ёфтаанд.

Сират аз пайравони сабки Бедил аст ва ба маъниҳои печидаву таъкид, ба таркибу ибороти сабки ҳиндӣ майли зиёд дорад. Вожаҳои пурқорбурди шеъри Бедил, аз қабили ойина, ранг, бӯ, ҳайрат, ҳубоб, мавҷ, аҷз, ҷилва, фано, ваҳшат, ҷавлон, имкон, ваҳм, муҳит, рақам, шикас, ҷунун, ҳасрат ва

ғайра фазои шеъри ўро пур карда, ба шеъри ў нақҳати чама-нистони ашъори Бедилро интишор намудаанд. Таркибу ибораҳои сабки Бедил низ, мисли «рамзошноӣ қоидаи интиҳоб», «ранги вафо», «қайди фано», «шикани дил», «шикани тарфи кулоҳ», «таслими соя», «тўфони хоб», «мавҷи муҳит», «субҳи чунун», «субҳи айш», «чайби шом», «рақами мавҷ», «ранги имкон», «оинадори кулфат», «тилиси ҷаҳоннамо» барои ифодаи матолиби шоир коргар омадаанд. Сират дар ашъораш калимаҳои мураккабро низ бавофир истифода намудааст, «ҷилванигор», «товусчилва», «алампараст», «тиратабъ», «балосайд», «тамомойина», «ҳасмтимсол», «ҳарзадавӣ» ва ғайра. Масалан, дар байте мегӯяд:

**Ҷаҳони ҷилванигоре маро дар ойина аст,
Сикандарам, ки тилиси ҷаҳоннамо дорам.**

Дар байти дигар вожаи «ҳасмтимсол»-ро хеле бамавқеъ истифода намудааст:

**Хун шав, эй ойина, дар ҳасрати акси руҳи ёр,
Ҳасмтимсол бувад ҳусн, ки якто бошад.**

Вожаи «ойина» дар шеъри Бедил ва пайравони сабки ў аз калимоти калидӣ буда, нақши он дар тасвиросозӣ хеле равшан аст. Ба ғайр аз он ки шоир ғазали комиле дорад бо радифи «ойина» (ин ғазал аз осори номатбӯи шоир аст, ки дар тазираи Абдӣ маҳфуз мондааст ва мо онро аз ҳамин сарчашма интиқол намудаем), бо истифода аз ҳамин калима мазмунҳои нафисе сохтааст. Чунончи:

Диламро хонаи ойина бинмой...

Ман аз дил дил зи ман ойина медид...

В-арна қай ойинаи мо тўҳмати зангор дошт...

На ҳамин ойина аз шарми руҳат обасту бас...

Ҳайрат зи дил бар ойинаи дида об рехт...

Чизе натавон дид дар ойинаи зону ...

Яке аз анвои дилпазири ашъори Сират муфрадот аст, ки дар он таъби баланду сухани обдори ў ба сароҳати комил ба мушохида меояд. Масалан, дар фарде бо қамоли устодӣ ихомро ба

кор бурда, мегӯяд:

**Раҳини миннати гӯши гарони хештанам,
Ки то баланд набошад сухан, намешунавам.**

Табиист, ки дар ин байт сухан аз овози баланд нест, чунонки маънии зохирии шеър далолат медиҳад, балки аз маънии баланд аст, ки на ҳар кас қудрати гуфтани онро дорад. Зимнан, шоир ба завқи баланду дерписанди худ низ ишора мекунад ва мегӯяд, ки на ҳар ки сухан манзум мекунад, мавриди эътибори ӯ қарор мегирад.

Дар фардбайти дигар мегӯяд:

**Ман фироқи ёр дӯзах гуфтамӯ кардам ғалат,
Нори дӯзах сӯхтан дорад, вале ҷонсӯз нест.**

Дар бораи инсонҳои беимон, ки раҳна ёфтани имонашон ҳаргиз боиси озурдахотирии эшон намешавад ва барои ин тоифа ба анборашон ворид шудани муш ғамовартар аст, гуфтааст:

**Агар сад раҳна дар имон шавад, ҳолаш надорад ғам,
Аз ин ғамгин шавад ногаҳ шикафад муш анбораш.**

Дар бораи ҳамдастиву ёварӣ ба ҳамдигар, ки асоси равнақу пешравист, дар фарди зерин гуфтааст:

**Ривочу равнақи улфат зи дасти якдигар бошад,
Надорад лутф он мисраъ, ки танҳо дар китоб афтад.**

Ба андешаи шоир, инсони танҳо ба мисли мисраест, ки ҷудо аз байт дар китоб танҳо меояд ва маънии он ҳаргиз комил нест.

Сират дар гуфтани моддаи таъриху муаммо низ аз устодони баландмартаба аст. Дар девони Сират ин анвои шеърӣ зиёд ба назар мерасад. Моддаҳои таърихе, ки шоир ба муносибати соҳиб шудан ба садорати илмӣ, таърихи ғатҳи Ҳисор, таърихи меҳмонхона, бинои мадрасаи кошғарӣ иншо намудааст, аз завқи баланду таъби равони ӯ дарак медиҳанд.

Ҳамин тарик, баррасии аҳвол ва осори домӯлло Абулфазли Сират ба ҳулосае меорад, ки номбурда аз фузалои замони худ буда, дар улуми мухталифи диниву дунявӣ тасаллути комил доштааст ва аз ашхоси бозътибори нимаи дувуми садаи XIX маҳсуб меёфтааст. Дафтари шеъре, ки аз ӯ ба ёдгор мондааст,

ховии ашъори рангину дилнишин дар анвои гуногуни шеър: сокиномаву маснавӣ, қасидаву ғазал, рубоиву қитъа, муфрадоту муаммо ва моддаи таърих мебошад. Аммо ашъори пароканда ва номатбӯи шоир дар дигар сарчашмаҳо низ ёфт мешаванд.

Аҳли адаб ба ҳунари шоирии Сират баҳои баланд додаанд ва баррасии иҷмолии шеъри ӯ дар ин мақола қавли мазкурро собит менамояд. Шоиста аст, ки Сират ба унвони яке аз муваффақтарин пайравони сабк ва мактаби адабии Бедил дар садаи XIX шинохта шуда, соҳиби таъби расо ва фикри баланд будани ӯ тасдиқ гардад.

Сарчашмаҳо:

1. Абдӣ, Абдуллоҳхоча. Тазкират-уш-шуаро / Бо тасҳеҳ ва мукаддимаи Асғари Ҷонфидо / Зери назари Саҳобиддин Сиддиқов.– Душанбе: Дониш, 1983.–291 с.
2. Айнӣ, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик.–Душанбе: Адиб, 2010.–448 с.
3. Возеҳ, Қорӣ Раҳматуллоҳ. Тӯҳфат-ул-аҳбоб фи тазкират-ил-асҳоб. Матни интиқодӣ бо мукаддима ва тасҳеҳи Асғари Ҷонфидо / Зери назари Абдулғанӣ Мирзоев.–Душанбе: Дониш, 1977.–227 с.
4. Муҳтарам, Ҳочӣ Неъматуллоҳ. Тазкират-уш-шуаро / Бо тасҳеҳ ва мукаддимаи Асғари Ҷонфидо / Зери назари Камол Айнӣ.–Душанбе: Дониш, 1975.
5. Пирмастӣ, Афзал Маҳдум. Афзал-ут-тазкор. Ҳазинаи дастхатҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дастхат.
6. Садрӣ Зиё, Шарифҷон-маҳдум. Тазкори ашъор.–Техрон: Суруш, 1380.–428 с.
7. Сират, Абулфазл. Девон. Захираи дастхатҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, зери шумораи 858.
8. Ҳашмат, Мирсиддиқон. Тазкират-уш-шуаро. Ганҷинаи дастнависҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Ўзбекистон ба номи Абӯрайҳони Берунӣ. Дастхати №2728.–104 с.
9. Ҳодизода Расул. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX.– Душанбе: Дониш, 1968.–294 с.
10. Шаръӣ, Ҳочӣ Абдулазим. Тазкираи Шаръӣ. Ганҷинаи дастнависҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Ўзбекистон ба номи Абӯрайҳони Берунӣ. Дастхати №3396/111.

Соли 2014

**ЧУСТОРЕ ДАР
АДАБИЁТИ МУОСИР**

ЧАРАЁНҲОИ ШЕЪРИ МУОСИРИ ТОЧИКӢ ВА МАСОИЛИ РУШДИ ШЕЪРИ САПЕД ДАР ТОҶИКИСТОН

Шеър муҳимтарин унсури фарҳангу тамаддуни башари-
рист. Он ҷӯшишест аз завқу авотиф ва андешаи як миллат ва,
ба ин далел, адабиёти ҳар халқ мубайини сатҳи афкори бадеӣ,
фалсафӣ, ахлоқӣ ва зебоишиносии он аст.

Чун ҳадаф аз ин мақола баррасии чараёнҳои шеъри му-
осири тоҷикӣ, қабл аз ҳама бояд биандешем, ки мафҳуми
«муосир» кадом доираи замониरो фаро мегирад. Ба андешаи
мо, ин мафҳум дар иртибот бо даврабандии таърихи адабиёти
форсӣ ба як маънӣ ва вобаста ба таҳаввули шеър дар давраи
охир ба маънии густурда «адабиёти баъди инқилоби шӯравӣ»
ва, ба маънии дигар, «адабиёти давраи истиқлолият»-ро дар
худ ғунҷоиш медиҳад. Ҳини даврабандии шеъри муосири
тоҷикӣ мафҳуми «муосир» ба маънии густурда дар назар аст,
яъне, давраи охирини адабиёт аз табaddулоти бузурги сиёсӣ
фарҳангӣ ва иҷтимоӣ ву иқтисодии кишвар шурӯъ мешавад.
Адабиёти асил ҳамеша рӯҳи замонро ифода мекунад ва, ба ин
далел, табaddулоти бузурги айём ногузир ба ҷаҳонбинӣ, дид-
гоҳҳо, усулҳо, равишҳо, мактабҳо, чараёнҳо ва сабкҳои адабӣ
таъсир мекунад.

Баъди инқилоби шӯравӣ дар шеъри муосири тоҷикӣ ду
навъи шеър чараён гирифт. Яке, анвои суннатии шеър бо кул-
ли лавозимоти шеърӣ қадим, қолабҳои анъанавӣ, қофияву
радиф, авзони муқаррарии арӯз, тасвирҳои клишей ва ғайра
ва дигар – шеъри нав бо таҷоруби тозаӣ шуаро дар вазну оҳан-
гу равиши ҳоси баён ва суварӣ ҳаёл.

Чараёни аввал дар ашъори Садриддин Айний, Абулқо-
сим Лохутӣ, Муҳаммадҷони Раҳимӣ, Абдусалом Дехотӣ, Зу-
фархон Ҷавҳаризода, Саидалӣ Вализода ва дигарон идома
ёфт ва то ҳол дар баробари шеъри нав дар ашъори шуарои
имрӯзин идома дорад. Аммо қобили зикр аст, ки тақрибан аз
солҳои 30-юм то солҳои 80-уми қарни XX носозгариҳои ҳақиқа-
ти рӯзгори навин бо қолабҳои суннатии қасидаву ғазал ва ру-
боӣву дубайтӣ падидаи омад ва як муддат ин анвои шеърӣ дар

ҳошияи адабиёт қарор гирифтанд ва қор ба ҷое низ расид, ки сару садоҳое перомуни марғи ин қаволиб миёни аҳли адаб баланд шуданд. Аммо замони нав бо тамоми рушди босуръати технологияи ҷадид, алоқаи электрониву интернет, парвози инсон ба қайҳон, бомбаҳои атомӣ ва ғайра натавонист, ки ба рӯи ин анвои ҳазорсола хати батлон кашад. Танҳо фурсате лозим буд, ки барои ифодаи матлабҳои тоза ва нигоҳи нав равиши дигаре рӯи қор ояд ва муваффақтарин шоир дар ҷодаи ибтикорот дар ин замина устод Лоиқ Шералӣ гардид.

Ҷараёни дигар «шеъри ҷадид», «арӯзи озод» ё «шеъри нимоӣ» аст, ки аз соли 1918 арзи вучуд намуд ва аз замири он шоҳаи дигаре бо номи «шеъри сапед» руста барои худ ҷойгоҳе устувор пайдо кард.

Ҷараёни ҷадиди шеъри муосири тоҷикӣ аз «Марши хуррият»-и Садриддин Айний (1918) ибтидо мегирад, ҳарчанд ки зимнан решаҳои он то «Авасто» мерасанд. Дар ташаккул ва таҳаввули он заминаҳои миллӣ, таъсири адабиёти рус ва хоса, шеъри нави Эрон нақши муҳим доранд. Дар тафовут бо шуарои Эрон, ки аз модернизми Ғарб, аз ҷумла ашъори навароёнаи Бодлер, Артур Рембо, Стефан Маллерма тавассути мутарҷимон ба ҳубӣ бархурдор буданд, шуарои тоҷик бештар аз роҳи омӯзиши таҷоруби эронӣ ва русҳо аз дастовардҳои шеъри озод ва ҷараёни сайёли зеҳн, сюрреализм, самбулизм, натурализм ва дигар ҷараёнҳои адабиёти модернӣ огоҳӣ пайдо кардаанд. Муҳимтарин тозақориҳои Нимо, ки аз шикастани қонуни тасовии мисраъҳо, қорбурди ғайримаъмули қофия ва шикастани норми забони оддӣ иборат буд, дар ашъори Таваддулӣ, Маҳдӣ Аҳавони Солис, Симини Бехбаҳонӣ, Фурӯғи Фаррухзод, Ҳушанги Ибтиҳочӣ Соя, Аҳмади Шомлу, Сӯҳробӣ Сипеҳрӣ бо ибтикороти бештаре рушд карданд ва ба адабиёти тоҷик низ бетаъсир намонданд. Аз ҷониби дигар, навақарорҳои шуарои рус А. Блок, В. Маяковский, Д. Бедный, В. Хлебников, И. Северянин, Л. Гумилёв, А. Аҳмадова ва дигарон дар ибтидои асри мозӣ дар қаламрави ҷамоҳири собиқ шӯравӣ, аз ҷумла Тоҷикистон интишор ёфта буданд. Бо назардошти ин авомили файзбахш ва таъба ҷа заминаҳои қадими худӣ шеъри ҷадиди Тоҷикистон таърихи бештар аз 80-солаи

худо сипарӣ намуд ва дар усули шеърғӯиву ифодаи матлаб, мазмунсозиву маънипардозӣ вежагиҳои хосае рӯи кор овард. Шеъри ҷадиди Тоҷикистонро дар роҳи дарёфти ҷавҳари шеърӣ ба ҷаҳор марҳала метавон ҷудо кард:

Марҳалаи аввал бо номҳои Айний, Лоҳутӣ, Пайрав Сулаймонӣ ва ҷавонтарин намояндаи он давра шоири ғўрамарг Ҳабиб Юсуфӣ вобаста аст, ки дар тавлид ва густариши шеъри нав замина гузоштаанд. Қобили зикр аст, ки навоварони ин насл бештар дар тағйири дарунмояи шеър шикастани авзони арӯз, қонуни тасовии мисраъҳо, вуруди лаҳазоти рӯзгори иҷтимоӣ, иваз шудани муҳотаби шеър (аз ашроф ба омма), гириш ба соданависӣ ба мушоҳида меояд.

Насли дувуми шоирон М. Турсунзода, Б. Раҳимзода, М. Миршакар, А. Шукӯҳӣ, Ғ. Мирзо, М. Шералӣ ва дигарон кӯшиши навпардозиро баҳри пойдорӣ ва бақои шеъри нав идома доданд. Вежагии асосии шеъри онҳо содагӣ ва самимият, хитобаҳои оташин, афзалияти мавзӯоти инқилобӣ, мадҳи Ленин, ҳизби коммунист ва дифои идеологияи шӯравӣ буд.

Насли баъдинаи шоирон Мӯъмин Қаноат, Лоик Шералӣ, Гулрухсор, Гулназар, Бозор Собир, Қутбӣ Киром, Аскар Ҳаким, Саидалӣ Маъмур, Убайд Рачаб ва чанди дигар дар радифи шеъри суннатӣ ба шеъри нав саҳттар гаравиданд ва дар навиштаҳои навпардозонаи хеш тавфиқи бештар ба даст оварданд. Дар қиёс бо шуарои наслҳои пешин инҳо аз таҷрибаи шуарои Эрон ва Афғонистон фазун бархурдор буданд. Бархе аз шуаро ҳини сафарҳо ба ин мамолики ҳамзабонон ошноии наздиктар бо шеъри ҳампешагони ҳамзамон пайдо карданд ва дар матбуоти даврӣ шеъри ғайримаъмули ҳамзабонони хориҷаро фаровон ба таъб расониданд. Маҳз дар ҳамин давра бо кӯшиши шуарои фавқуззикр шеъри озод дар Тоҷикистон ҷойгоҳи шоиста ва пойгоҳи устувор дарёфт намуд. Дар сабаки шеъри ин давра тасвиргароӣ, шаклҳои тозаии шеърӣ, гириш ба матолиби ҳештаншиносӣ, ирфонӣ, ҳувияти миллий, масоили иҷтимоӣ ва ғайра роҷ гардиданд. Тавлиди шеъри сапед низ ба ҳамин марҳала мувофиқ омад.

Тозачӯй дар шеъри насли нав, ки намояндагони он Камол Насрулло, Раҳмат Назрӣ, Низом Қосим, Доро Начот,

Сиёвуш, Фарзона, Озарахш, Суруш, Адиба, Шахноз ва чанд тани дигар ҳастанд, голибан дар нерӯманд шудани чанбаи ҳунари, ғановати дарунмоияи шеър, тасвири инсонии пушти шеър бо ҷаҳоншиносии имрӯзин, истифодаи вофири таобири мустаъмали рӯз, вуруди масоили иҷтимоӣ ба шеър, истеъмоли шеваҳои мухталифи ҳисомезӣ, самбулҳо ва рамзу истиора падид омад.

Аносири ҳунарии шеъри озод дар ин давра хеле корхӯрда шуда, имконияти навоварӣ дар заминаи шеъри сапед бештар фазои мусоид ва ҳолӣ фароҳам овард.

Ҳоло шеъри нав дар Тоҷикистон ба ду шоҳаи мустақил чудо шудааст, ки яке арӯзи озод ва дигаре «шеъри сапед» ном гирифта, онро дар Ғарб «модерн, «шеъри мансур», дар Эрон «хусравонӣ» ё «навхусравонӣ» (дар робита бо сурудҳои Борбад ва Накисо, ки дар ҳузури шоҳ Хусрави Парвизи Сосонӣ иҷро мешуд) низ мегӯянд. Бархе аз донишмандони эронӣ «шеъри мансур»-ро ба ин далел, ки гӯё насрзада ва ори аз шеърӣ баланд аст, хуш надоранд. Аммо доктор Шафеии Кадканӣ боби махсусро дар китоби «Муסיқии шеър» перомуни шеъри мансур таълиф кардааст.

Дар қиёс бо шеъри нави Тоҷикистон дар шеъри нави Эрон, ки хеле тундтар аз мо пеш рафтааст, ба қавли Сирусӣ Шамисо се шева роиҷ аст:

1. Шеъри озод, ки вазни арӯзӣ дорад, аммо ҷои қофияҳо мушаххас нест.

2. Шеъри сапед, ки ҳарчанд оҳангин аст, аммо вазни арӯзӣ надорад ва ҷои қофияҳо ҳам дар он мушаххас нест.

3. Шеъри мавҷи нав, ки на танҳо вазни арӯзӣ надорад ва фарқи он бо наср маъмулан дар ифодаи матлаб ва тарзи ҳоси баён ва ба таври кулӣ дар таҳайюли шеърӣ аст.

Дар шеъри Тоҷикистон шеваи «мавҷи нав» ҳанӯз шоҳаи мустақил нест, ҳарчанд ки нишонаҳои аз он гоҳ-гоҳ рӯ мезананд. Маъмултарин ва мақбултарин шева «арӯзи озод» аст.

Арӯзи озод бо вежагии ҳосаи зарбу оҳанг, қофияву сохтори шеър ва тасвирҳои тоза дар зехни мардуми форсизабон тезтар ҷой пайдо кард, ҳарчанд ки дар хотир ҳифз кардани он ба илалӣ адами низомии муқаррар мушкилиҳо дошт.

Аммо шеъри сапед зохиран бенизом аст, бинобар ин, мушкилоти гӯяндагон ва хонандагони шеър бамаротиб афзун аст. Аз ин чост, ки худӣ мафҳуми «шеър» низ имрӯз ба таҷдиди назар ниёз дорад. Дигар қофияву радиф, вазну таобири маъмули шеърӣ, қаволиби суннатӣ ва мавҷудияти воҳиде чун байт наметавонад аносири асосии шеър бошад. Лузуми шеърӣ аль-он аз аносири дигар фароҳам меояд. Ба қавли Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ: «Шеър дар ҳақиқат чизе нест ҷуз шикастани нурми забони оддӣ ва мантиқӣ».

Шоири тоҷик Доро Ночот муаллифи маҷмӯаҳои «Тулӯе дар ғуруб» ва «Дар он сӯи хобҳо» шеъри сафедро падидае аз тафаккури тоза меҳисобад ва ҷунин шарҳ медиҳад: «Ин шеъре, ки «мудерн» мегӯянд, бештар маъмул ба унвони шеъри сапед аст. Шеъре, ки қоидаҳои арӯз ва радифу қофия дар он риоят намешавад, вале унсурҳо ва равишҳои вежа дорад. Аз ҷумла, зарбу оҳанг, мусикӣ, истиораҳо, парадоксҳо (мутанокизнаҳо), тасвирҳо, ибҳом, шабоҳатсозӣҳо, рамз ва ғайра. Дар ин намуна ашё ва тамоми мавҷудот ва мафҳум мисли инсон фикру амал мекунад. Яъне, як санг метавонад нола кунад, ранг метавонад бишнавад, садо бишамад, дида метавонад бибӯяд, бичашад, бирақсад ва амсоли ин».

Дар Тоҷикистон шеъри сапед хеле босуръат интишор меёбад. Аммо нақди он заиф буда, қавонинаш таъйин нашудааст. Яке аз аввалин шоироне, ки дар шакли шомлуӣ ё шеъри сапед дар кишвари мо қувва озмудааст, устод Лоик буд, аммо бояд эътироф кард, ки ин шоири наваҷод ва пурҳунари тоҷик дар нави мазкур муваффақ нагардид. Масалан, дар нахустин шеъри сапедаш, ки бо унвони «Шеъри сапеди тиллоӣ сапед» соли 1983 ба таърифи расид, нафаси гарми шеър эҳсос намешавад:

Қоматат сабз,

Шоҳу баргат сабз,

Ғунҷаат сабз,

Аммо барои ту,

Барои сарсабзии ту.

Ҷони сиеҳ мекананд деҳқонон.

Банди аввали шеъри мазкур, ки ин ҷо нақл шуд,

кӯшишҳои шоирро дар сохтани шеъри нав нишон медиҳад: дар ҷаҳор мисраи аввал мукаррар омадани вожаи сабз ва таноқузи он бо вожаи «сиёҳ», таносуби пунба ва инсон, истифодаи алфози оддӣ, адами қофияву вазн, дар маҷмӯъ, риояи зоҳирии сурати шеъри шомлуӣ дар 18 банди дарозу кӯтоҳи ин шеъри тӯлонӣ идома меёбад, аммо шӯре дар зехн намеангезад. Дар шеърҳои дигари шоир «Қасидае барои сапеда», «Шикастабанд», «Зангӯлаи бедорӣ» ва ғайра, ки аз лиҳози ҳаҷм хеле бузурганд, як навъ пургӯӣ ва заъфи хунари эҳсос мешавад. Худи шоир низ номуродии худро дар ин ҷабҳа дарк карда, аммо иллати онро дар уюби ин навъи шеър пай бурда гуфта буд, ки он «дар адабиёти мо пешравие надорад. Ба ҳаёлам, дар муҳити адабии мо реша нахоҳад давонд, зеро ки ҳазор сол бо арӯз хоки мо бардошта шуд. Ин шеър дар хотир наместонад, аз ёд карданиш вазнин, дувум ин ки бо мусиқӣ хонда намешавад. Мусиқии мо бо арӯз як аст. Назари ман ин аст, ки шеъри сафед шоирро бебанду бол мекунад».

Аҳавони Солис дар пешгуфтори наشري дувуми «Охири Шоҳнома» нуқси шеъри сафедро дар ноқомии он гумон карда, аз ин навъ «шеваи номавзун» даст кашида буд ва як гурӯҳи шуароӣ маъруф амали ӯро пайгирӣ кардаанд. Аммо дар Эрон бо ин ҳама пазируфтани нопазируфтани шеъри сафед хеле рушд карда ва ба тамоюлҳои иҷтимоӣ ҳамосӣ (намояндаи бузургтаринаш Аҳмади Шомлу) ва тағаззулӣ (намояндаи таъвонояш Сӯҳробӣ Сипехрӣ) чудо шудааст.

Дар мавриди шеъри тоҷикӣ низ мунаққид Абдурахмони Абдуманон ҳамин ду равиюро мушоҳида кардааст. Ба фикри ӯ, «чи дар Эрон ва чи дар Тоҷикистон ин тамоюл аз ду равию умда иборат аст. Пояҳои ҳарду равию дар Тоҷикистон устод Мӯъмин Қаноат гузоштааст. Ҳоло дар равию аввал Гулназар, Зиё Абдулло ва дар равию дувум Доро Начот, Абдуқодири Раҳим қалам меронанд».

Яке аз беҳтарин гӯяндагон ва ноқидони шеъри нави тоҷик Доро Начот мӯътақид аст, ки «ин шева бештар ҷӯяндагӣ, вежагиҳои дарку эҳсос, яъне, нерӯи даррок, ҳисомезӣ ва таҳаввули беш аз панҷгонагии ҳавос (ҳосаҳо) ва ёбандагиҳои тозаии зехниро тақозо дорад (ба ҷои қофиясозӣ, вазнпардозӣ, ки хеле

мушобеханд ба намудҳои бозӣ). Ин шева дар ҳар сатр, ҳар байт, ҳар шеър танҳо ва танҳо тозагӯӣ ва тозаёбиро тақозо до-
рад ва шоирро водор мекунад мудом омӯзанда, чӯянда ва беш
аз пеш пӯянда бошад дар шебу фарозҳои маънавӣ ва дарёф-
тҳои тафаккури башарӣ. Ин шева шеваи тафаккур, тааққул,
тасаввур, тахайюл, рамз ва ибҳом аст. Аз ин рӯ, услубҳои
тафсир ва ташреҳро ҳамроҳ медорад». Дар миёни шуарои
муваффақи тоҷик дар ин росто Доро Насот пеш аз ҳама шо-
ирони ҷавонмарг Искандари Хатлонӣ ва Миралии Раззоқ,
баъдан Гулназар, Фарзона, Суруш, Ворис, Зиё Абдулло, Аб-
дулқодири Раҳим, Алимӯҳаммади Муродӣ, Озарахш, Сиёвуш,
Сайёди Ғаффор, Исфандиёр, Адиба ва аз миёни ҷавонтаринҳо
Баҳриддини Алавӣ, Ховари Абдулҳай ва Хусрави Саъдулло-
ро номбар мекунад.

Аз шуарои ҳамнасли Лоик Гулназар Келдӣ дар суру-
дани шеъри сафед ва ба қавли ҳудаш «хусравониҳо» бештар
дастёб шудааст. Масалан, дар шеъри «Муҳаббати ман» шоир
дар ҷаҳор банд тасвирҳои тозаву нодире месозад дар шарҳи
муҳаббат:

**Мӯсафеди устухонсафед
Дар ҳалои сиёҳи сандуки афсурда
Баҳши рӯзи охират чӯяд кафанворӣ
Ногоҳ (оваҳ) ба ҷашми ӯ тобад
Нигини ангуштарини ҷавониаш,
Ки гумон дошт гум гашта
Ин муҳаббати ман аст!**

Яке ҷарақа задани нигини гумшуда дар умқи сиёҳи сан-
дуқ пеши ҷашмони камнури мӯйсафед, ки маргаш анқариб
аст, хеле ҷолиб ба назар менамояд. Муҳаббат тимсоли ҷилои
нигинест, ки аз фуруғи он вучуди фартути мӯйсафед дигарбо-
ра равшан мешавад. Шоир дар охири ҳар банд мисраи тарҷеи
«ин муҳаббати ман аст»-ро ба қор мегирад ва тасвири муҳаб-
батро аз оғоз то анҷоми шеър бо истифода аз аносири табиат
(мурғаке аз замини яхбаста яке донае пайдо мекунад ё канори
рӯди пуршӯр мӯраке ба алафи ларзоне саҳт часпида аз марг
амон мечӯяд, давом медиҳад. Банди охирини шеър баёнгари
ҳадафи аслии шоир аст:

**Деҳаҳо дидаам ятиммонда,
Бечароғу оташу одам,
Ҳар ҷавони рафта ҷавонии ман аст,
Ҳар манзили валангори ҷашм ба роҳ
Ин муҳаббати ман аст.**

Манзури шоир инъикоси рӯзгори пурфочиаи тоҷикон дар замонест, ки ин шеър ба қалам омадааст. Деҳаҳои ҳолӣ бечароғу беоташ, ҷавонони шаҳид, манзилҳои валангор – на-мое аз рӯзгори ҷанги шаҳрвандӣ аст. Агар дар се банди аввал муҳаббат рамаки ҷоне дар тани нимбисмил буд, дар банди охир тасвири деҳаҳои матруку ҷавонони мактул ҳокӣ аз дили пурандӯҳи шоирест, ки маскани муҳаббаташ ҳамин марзи фочиабор буд, яъне, дар баробари деҳаҳову ҷавонон дили ӯро – муҳаббатгоҳи ӯро низ куштаанд.

Набзи фосилаву замон дар шеърҳои Сиёвуш низ маҳсус аст. Масалан, дар шеъри «Андӯҳи шаб» ҳунари шоири ҷавон дар дарки имконоти вожаҳо, сохтмони қавии шеър, такрорҳо ва истҳо, ки дар таъмини мусиқии шеър хидмат кардаанд, бар-мало падида омадааст:

**Метавон нодида ангошт ин ки халқе дар азоб аст,
Метавон нодида ангошт.
Ин ки як мулке зи зулми хешу бегона хароб аст.
Метавон сар зери пар оварду худро дар паноҳ ангошт.
Метавон дар як шаби тира ба ғӯле дар ниқоби гулпарӣ
вохӯрд.**

Даст бар дасташ ниҳоду ёри раҳ пиндошт!

Ин банд ҷакидае аз андешаҳои ғамангези шабонгоҳии қаҳрамони ғиноист, ки ҳазорон сару савдое дар сар дорад. Такрори мисраи «метавон нодида ангошт», вожаи «ангошт» ва пай дар пай омадани вожаи «метавон» имкон додааст, ки дар ҳар мисраъ як ҳолату кайфияте, ки барангезандаи ақлу шуур аст, тасвир ёбад: дар азоб будани халқ, аз зулми хешу бегона хароб гаштани мулк, ин ҳама фочиа ро нодида гирифтани дар кунҷе паноҳ ёфтани, ғӯлро дар сурати гулпарӣ ёри раҳ пиндоштан – ҳама мубайини рӯзгорест пуропур аз макру фиребу зулму адоват, ки ба дилу рӯҳ тазйиқ меоранд. Дар лобалои шеър 16 маротиба вожаи «метавон» бо тасвири ҳолатҳои

мухталифи инсонӣ ва имконоти амали ӯ дар ин ҳолат такрор ёфтааст, аммо шеър комил намебуд, агар чунин якмаром идоме мекард. Ба пиндори мо, манзури шоир хушдор додан ба гузаро будани умр ва ногузир будани марг аст, ин шеър пур аз васвасаи рӯҳи ношикеб аст, ки дар умқи шаби андӯҳзо вучуди як нафари ҳассосро дар лаҳзаи заъф фаро гирифтааст:

Ман ба дил он гоҳ гуфтам

Эй дил, эй дил, ҳеч донӣ будани мо чист?

Ҳар нигаҳ як чоҳи ҳасрат,

Ҳар суҳан як роҳи ғурбат,

Ҳар нафас як турктозе

Ҳар қадам як ғӯри бозе.

Метавон якрӯву ғамгин зист

Метавон берӯву бепарво

Метавон бо хеш маҳфил дошт,

Метавон бо халқ буд танҳо...

Оре, оре метавон, аммо шабе хомӯш

Кӯлборе ғуссаҳо бар дӯш аз ин мулк хичрат кард.

Аз нигоҳи сохтмон низ ин банд хеле ҷолиб аст. Шоир дар оғоз суоле роҷеъ ба мафҳуми «будан» мегузорад ва дар посух пайи ҳам ғоҷиҳои «будан»-ро шарҳ медиҳад: дар ҷаҳор мисраи аввали баъди савол вожаҳои «нигаҳ», «суҳан», «нафас» ва «қадам» дар ҳамбастагӣ бо вожаи «ҳар» ба шеър зарбу оҳанги маҳсусе баҳшидаанд.

Шоир ин мисраъҳоро дар шакли маснавӣ қофия бастааст. Ҷаҳор мисраи дигар бо вожаи «метавон» оғоз шуда, дар онҳо қофияҳои дохилӣ ва ҳамовоии калимот ба мушоҳида мерасад: «якрӯ», «берӯ», «бо хеш», «бо халқ», аммо ин мисраъҳо аз қофияҳои маъмулӣ ӯрӣ ҳастанд. Дар байти охир калимоти «хомӯш» ва «бар дӯш» қофияи дохилӣ сохтаанд ва дар мисраи охирин ҷаҳор рукни «ғоилотун» ва як зихофи «ғоъ» оҳанги ғамангези шеърро хулоса мекунанд.

Сабки Доро Начот бо печидагии маънӣ, таҳайюли дурпарвоз, ҳисомезӣ ва хушоҳангӣ мутамоийз аст. Ба андешаи бархе муҳаққиқон, Доро Начот қудрати шуарои тоҷикро дар гуфтани ин навъ шеър равшантар нишон додааст. Барҳи дигар ӯро ба муғлақбаёнӣ ва насрзадагии шеъррош айбдор

намудаанд. Барои шинохти мақоми хунарӣ ва арҷи маънавии шоир мешавад ба як шеърӣ ӯ рӯчӯъ намоем:

Пиёда

Шабе

дар пиёдараҳи насим
накҳати гумномии худ будам,
ки ба машоми Ҳақ расам.
Ва хешро зи гумии хеш,
бе шамими ҳавасҳои дунявӣ ёбам.
Ва гушна ба гушнагиву
ташна ба ташнагӣ,
дасти шустаамро зи олами имкон
ба хони дӯст барам,
Ки хӯшаҳои ангири кавокибаш
мазаи асали асл мекунад
Ва фаллаи абр дораду гулоби шафак
Ва шакаробии сапедаву
куличаи маҳтоб,
Ки тиккае аз он
ба шумо хоҳам монд,
ай мусофирони оянда,
дар пиёдарави Ҳақ.

Дар ин шеърӣ кӯчак матлаби растан ва ба олами улвӣ пайвастан ифода ёфтааст. Манзури шоир даст ёфтан ба мазоҳири дунёи маънавий, расидан ба Ҳақ, чашидан аз таъми ғизои осмонӣ ва даъват ба мусофирони дигар аст, ки дар ин чодроҳ мепӯянд. Дар банди аввал шоир сухан аз шаб ва пиёдараҳе оғоз мекунад, ки дар он солиқ меҳоҳад накҳати гумномии худро ба машоми Ҳақ бирасонад. Шаб, пиёдараҳ ва гумномӣ таносуби мантиқии хубе созмон додаанд. Таркибҳои «накҳати гумномӣ», «хешро аз гумии хеш ёфтан», «растан аз ҳавасҳои дунявӣ», «даст шустан аз олами имкон», «дасти шустаро ба хони дӯст бурдан», «чашидан аз ангири кавкабҳо», ки мазаи асали асл, фаллаи абр, гулоби шафак, шакаробии сапеда, куличаи маҳтобро дорад, «порае аз ин нур ба мусофирони оянда мондан» мубайини фалсафаи худҷӯй ва Худҷӯии шоир низоми афкори инсонӣ ва ирфонии ӯро рӯнамо месозад. Дастӣ

кавии шоир дар тасвирсозӣ ва суҳанпардозӣ низ эҳсос мешавад. Чунончи, ибораи «даст шустан» дар ин шеър ба ду маънӣ ба кор рафта, ки яке раҳо шудан аз ҳавасҳои заминӣ ва дигар маънии воқеии «даст пеш аз таом шустан»-ро дорад. Аммо ин дасти шустаро шоир на ба ангири воқеӣ, балки ба хӯшаи ангири кавокиб мебарад. Аз нигоҳи ӯ «хони Ҳақ» дар осмон густурда шудааст ва рӯи ин хон кавкабҳову махтобу абру шафақу сафеда таъме дорад аз асолату ҳақиқат ва рисолати инсон дарёфтани ин ҳама неъматӣ улвист. Ҳосили андешаи шоир бо он инсичом мепазирад, ки нахуст худро пайдо кунад ва баъдан ба дигарон низ дар пиёдараҳи Ҳақ тиккае аз кулчаи махтоб манзур намояд. Ҳамин тариқ, пушти ин мисраъҳои шеър нафаре худҷӯву худогоҳ бо ормонҳои осмонӣ ва ҳадафу рисолати равшангарӣ, бо вучуди мутахҳар аз ғаразҳои дунявӣ сурат падида меорад ва ин нафар шоиста аст, ки бо эҳтироми хонандагон сазовор бошад.

Тозагии тафаккур, маъниҳои нав бахшидан ба вожаҳои кӯхан, иҷтимоӣро дар батни шеъри ғиноӣ ҷо додан ҳосил сабки Фарзона аст.

Шеъри «Найнавоз» намунаест аз шеърҳои сапеди шоира:

Роҳи бозор кучост?

Ман бисе меҳоям аз ҷашме меҳробонӣ бихарам.

Ман бисе меҳоям пирояне дошта бошад рӯҳам аз ҳарири шодӣ,

Тоҷире ҳаст, ки аз шаҳри таманноҳоям меорад ранги мунири шодӣ.

Лек, ҳайҳот, дар ин бозор, бозори Хучанд

Чехраҳо туршу суҳанҳо тунданд,

Қанди Табрез дилам меҳояд.

Роҳи бозор кучост?

Найнавозест дар он ҷо, ки ба ман меғӯяд:

Гӯши нашнада ба ҷуз ранги қабохат бикӯшо:

Ба ҷамоли Ҳақ бин.

Роҳи бозор кучост?

Найнавозест дар он ҷо, ки диламро ба садо меҳонад,

Ба қулоҳаш, ки пур аз тангаи зард аст,

Гавҳари ашк бимонам, биравам.

Ин шеър пур аз маъниҳои асливу маҷозист, ки дар маҷмӯъ рӯзгори имрӯзӣ моро чун тимсоли бозори бузурге ба ҷилва меорад. Аз назари сохтор он аз се банд иборат буда, ҳар қадам банд бо мисраи «Роҳи бозор кучост?» оғоз мешавад. Дар банди аввал шоир роҳи бозорро ба хоҷаи он мефурӯшад, ки меҳонад чизе харидорӣ кунад. Аммо маълум мешавад, ки ӯ харидори оддӣ нест, зеро меҳонад меҳрубонӣ аз ҷашме ва пирӯҳане аз ҳарири шодӣ барои рӯҳаш бихарад. Ӯ на барои ҷисм, балки барои рӯҳ коло меҷӯяд ва зимнан медонад, ки моли ниёзи ӯро тоҷири оддӣ надорад, балки тоҷире ҳаст, ки ранги шодиро танҳо аз шаҳри ормонии шоир метавонад биёрад.

Аммо шаҳри таманноҳо ва шаҳри воқеии шоир комилан мутафовитанд. Дар шаҳри воқеӣ мардум озурдаву бенаво буда, ҳама ҷеҳраҳои туршу ҳарфҳои тунд доранд. Ва ин бандро шоир бо мисраи кӯтоҳи «Қанди Табрез дилам меҳонад» ба поён мерасонад. Ин мисраъ низ духӯра аст. Як маънии зоҳириаш – ишора ба хушмаза будани қанди Табрез аст, ки шоир таъми онро борҳо ҷашида ва инак пазмон шудааст. Маънии дигар ин ки шоир зимни ёдоварӣ аз Табрез, ки замоне Камоли Хучандиро дар оғӯши худ ҷо дод ва нақҳати ғазалҳои ӯ ҳанӯз ғазои ин шаҳрро муаттар медорад, меҳонад шаҳри қудсии ормониро тасаввур бикунанд.

Дар банди дувум шоир дар бозор найнавозро меҷӯяд. Чаро найнавозро? Най асбоби қудсии мусиқӣ ба шумор меомад ва тавассути он ҷону дил ба шӯр омадаву оромиш меёфт ва садои най дардҳои нухуфтаре хурӯҷ медиҳад. Найнавоз низ мисли шоир дардошноӣ, зеро дарди ҷомеаро бо навои ҳузнангези най менолад. Найнавози Фарзона меҳонад барои гӯшҳои ҳақоратношунида, яъне, инсонҳои озоду озода садои нурро, ки ба сиёҳӣ ёсин меҳонад, бишнавад. Ӯ меҳонад ҷашмҳои, ки ранги қабохатро надидаанд, ба ҷамоли ҳақ бингаранд. Аммо зимнан ҳам шоир ва ҳам найнавоз медонанд, ки ин нава ҷашмҳои гӯшҳоро дар миёни мардуми бозорӣ (бозор – дар маҷмӯъ намое аз ҷаҳони имрӯзӣ) наметавон пайдо кард.

Банди охир, ки боз ҳам бо суоли «Роҳи бозор кучост?» шурӯъ мешавад, ҳасрату дарди нотамоми шоирро бо тамоми шахомат ифода мекунад. Ин бор шоир меҳонад он найнавози

хамдилу ҳамдардро пайдо кунад ва ба кулоҳи бози ӯ, ки пур аз тангаи зард аст, гавҳари ашк бимонад. Шоир дар қиёс бо тангаҳои оддии пул донаи ашки худро тарҷеҳ медиҳад ва онро «гавҳар» меномад, зеро агар барои дигарон найнавоз гадое муқаррарӣ бошад, барои шоир – ӯ ҳамдилу ҳамрозест, ки сазовор аст охири сарвати ӯ – гавҳари ашкро ба ҳадя бигирад.

Шеър мамлу аз оҳанги ғамангези най аст, ки дар лобалои он чорӣ мешавад ва рӯҳи замони моро тавассути сухан бозмеофарад.

Шоирони тоҷик таи 15-20 соли охир дар тасвиргарӣ хеле пеш рафтаанд.

Масалан, Суруш мегӯяд:

**Гуле, ки ошики об аст
ва дар зулоли бихиштии ҳавзи хотираҳо
чу субҳ мешукуфад дар тулӯи сабзи хаёл –
гули намоз аст
ва ибтидои намозаш ба номи туст.**

Аз Озарахш:

**Ба мӯсафеди зимистон,
ки шом сурфакунон аз канори рӯд гузашт,
Бигӯ, ки боз биёяд.**

Адиба:

**Дар хонаҳои сард
Танҳои дард мекашад аз бекасии худ,
В-андар сукути тира садо гиря мекунад
Чизе намонд баҳри парастидани дилам.**

Чунин ба мулоҳиза меояд, ки шуарои муосир чи дар Эрон ва чи дар Тоҷикистон ҳарчи бештар ба маонии он сӯи вожа менигаранд, кӯшиш доранд, ки калимот аз маъноӣ луғавии худ берун оянд ва огоҳона шикастани норми забон боиси тавлиди шеъри ростин гардад. Ба вожа зиёд андешидан ҳатто дар унвони асарҳо мушоҳида мешавад:

«Воҷаро бояд шуст» (Сӯҳробӣ Сипехрӣ), «Бархезу вожае пайдо кун» (Сайид Алӣ Мусавӣ Гарморудӣ), «Лабханди вожаҳо» (шоираи ҷавони тоҷик Мухлиса).

Алиасғари Шеърдӯст дар «Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик» гуфта буд, ки «ба ҳар рӯй шеъри нави Тоҷикистон – чи

нимой ва чи сафед – ханӯз ба истехкому анҷоми шоиста нарасидааст». Ба андешаи ин муҳаққиқ, нуқсони асосии шеъри нави тоҷикӣ дар мавориди зерин падида омадааст:

1) забон, ниғаҳ ва фазо ханӯз кӯҳна аст;

2) дар сохтмони шеър ҳар ҷо, ки фурсату имкон бошад, ҷой додани қолабҳои маснавиву ҷаҳорпора;

3) ба тарзи пилақонӣ зина - зина бидуни иқтисоӣ мазмуну мӯҳтаво, ҷараёни табиӣ забон ва ҳаракати тасвирҳо ашъори суннатиро ба шакли нав даровардан.

Баррасии иҷмолии ашъори навгароёнаи шуарои тоҷик ба натиҷае меорад, ки дар адабиёти мо низ «асри шеъри нав ва сабки нав» (таъбири устод Зарринқӯб) шурӯъ шудааст. Агар қаблан асоси шинохти шеър аносири арӯзу қофия ва бадеъ буд, феълан танҳо ҷавҳари шеърӣ имтиёз дорад. Ба қавли доктор Зарринқӯб, барои офаридани шеъри бедурӯғ ва бе-ниқоб шоир бояд озод бошад: «То шоир дар интиҳоби қолаб озод набошад, шеъраш на воқеӣ аст, на ибтиқорӣ. Бояд ба ӯ ҳақ дод, ки дар офаринишҳои шоирона ба куллӣ озод бошад. Қолаби кӯханро, агар дилаш намеҳаҳад, онро қанор бигузорад ва ё бишканад».

Инак, марҳалаи нави шурӯъ шудааст, ки тамоми ҷараёнҳо ҳуқуқи зистан доранд ва маҳаки арҷгузарӣ танҳо ҳунари аст.

Пайнавишт:

1. Гулназар Келдӣ. Равандҳои тоза дар шеъри муосири тоҷик / Адабиёт ва санъат, 20 декабри соли 2002.
2. Муҳаммадризо Шафеии Қадқанӣ. Шеъри мансур.–Дар китоби «Муסיқии шеър», ҷопи ҷаҳорум, 1373, с. 237-277.
3. Сируси Шамисо. Сабқшиносии шеър.–Техрон, 1380, с. 346.
4. Муҳаммадризо Шафеии Қадқанӣ. Ҳамон асар, с. 240.
5. Доро Начот: «Шеърнависӣ илм дорад, вале шеър илм нест» / Ҷарҳи гардун, №51, 19 декабри соли 2003, с. 6.
6. Лоик. Хонаи дил.–Душанбе, 1986, с. 18.
7. Мову ту дар шоирӣ чон медиҳем // Садои Шарқ, 2001, №1-6, с. 119.
8. Абдурахмони Абдуманнон. «Шеър ҷаҳони шоир аст» / Адабиёт ва санъат, 20 декабри соли 2002.
9. Доро Начот. Нимо ва намои шеъри нав.–Нуралӣ Нурзод. Меъроҷе то хуршеди висол.–Душанбе, 2003, с. 81-82.

10. Гулназар. Офтоби ман ба ройгон намесӯзад. Шеърҳо // Фарҳанг, 1993, №4.
11. Сиёвуш. Шеърҳо // Фарҳанг, 1992, №9-10, с. 18.
12. Нуралии Нурзод. Меъроче то хуршеди висол.–Душанбе, 2003; Алиризои Қазва. Бо сардӯшии аз лонаи гунчишкҳо.–Дар китоби ҷавкузикри Нуралии Нурзод; Гулназар. Равандҳои тоза дар шеъри муосири тоҷик / Адабиёт ва санъат, 20 декабри соли 2002.
13. Алиризои Қазва. Хуршедҳои гумшуда. Муқаддима. –Техрон, 1380; Ҳақназар Ғоиб. Андешаҳо... / Адабиёт ва санъат, 20 декабри соли 2002, №51.
14. Доро Начот. Тулӯе дар ғуруб.–Душанбе, 1998, с. 16.
15. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён. Куллиёт. Ҷилди 3.–Хучанд, 2003, с. 30.
16. Суруш. Фарёи силсилаи хомӯшӣ.–Хучанд, 1997, с. 73.
17. Озарахш. Аз ҷашмасор омадам.–Хучанд, 1997, с. 14.
18. Адиба. Гиряи ишк.–Хучанд, 1999, с. 30.
19. Алиасғари Шеърдӯст. Ҷашмандози шеъри имрӯзи тоҷик.–Душанбе: Адиб, 1997, с. 187.
20. Ҳамон асар, с. 185-187.
21. Абдулхусайни Зарринқуб. Шеъри бедурӯғ, шеъри бениқоб.–Техрон, 1337, с. 245.

Соли 2003

АНҶУМАНИ АВВАЛИ АДИБОНИ ТОҶИКИСТОН ВА БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ СИЁСАТИ АДАБӢ³

Анҷумани аввали нависандагони Тоҷикистон рӯзҳои 10-18 майи соли 1934 дар шаҳри Сталинобод баргузор гардид (8). Баргузори он ба даврае рост омад, ки сиёсати шӯравӣ аз номаи аъмоли раҳбарияти вақти кишвар Нусратуллоҳ Махсум, Абдурахим Ҳочибоев ва пайравони онон нишонаҳои душмани ва нуқсу заъфи умдаи идеологӣ ҷустуҷӯ карда, қомати ононро ҳамчун унсури зиддихалқӣ ва зиддидавлатӣ шикастанӣ шуданд. Танқиди ҳизбии раҳбарияти Тоҷикистон аз охири соли 1933 шуруъ гардид ва соли 1934 ба авҷи аълояш расид. Дар бархе аз асноди солҳои 1935-1936 низ муҳимтарин нуқоти ин баҳс ба назар мерасад. Интиқоди раҳбарияти Тоҷикистон дар доираҳои расмӣ ҷумҳурӣ ва марказ ҳамчун рӯйдоди муҳим

³ Ин мақола дар ҳамкорӣ бо Субҳони Аъзамзод таълиф шудааст.

ва ҷолиби сиёсиву иҷтимоӣ шинохта шуд.

Табиист, ки рӯҳияи Анҷумани аввали нависандагони Тоҷикистон ба рӯҳияи ин ҳодисаи сиёсӣ омезиш ёфт. Бисёре аз масоили адабиёт дар партави интиқоди сиёсати раҳбарияти Тоҷикистон «арзиш» пайдо кард ва ҳадди бештари заъфу нуқсонҳои адабӣ ба нодурустии сиёсати раҳбарӣ марбут гардид. Фикр мекунем, дарки дурусту ҳамаҷонибаи мавод ва хулосаҳои назарии анҷуман хоҳ-нохоҳ таҳлилу баррасии густурдаи маводи қаблии интиқоди раҳбарияти ҷумҳуриро тақозо мекунад.

Мавзӯи танқиди сиёсати «раҳбарияти кӯҳна» дар доираҳои адабии Тоҷикистон бо ошӯб ва муқовимати сиёсӣ ҳамоҳанг гардид. Адабиётшиноси тоҷик, шодравон Маъруфи Раҷабӣ дар заминаи мутолиаи манобеи матбуоти нимаи аввали солҳои 30 садаи бист мӯхтаво ва моҳияти баҳсу мунозироти расмӣ адабиро оид ба «танқиди ноҳақ»-и Махсум ва Ҳочибоев ошкор кардани шудааст (9, 44-47, 57-58). Адабиётшинос Абдуҳолиқ Набавӣ низ ба бархе паҳлӯҳои қазия таваҷҷӯҳ кардааст (8).

Дар ин маврид пеш аз ҳама санади мулоқоти роҳбари вақти Тоҷикистон Г. Бройдо бо устод Айнӣ ва адибони дигар дар Самарқанд, ки дар рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» нашр шудааст, маводи ҷолиби таваҷҷӯҳе медиҳад. Дар асл ин санад – қайдҳои мулоқот дидгоҳи сарвари нави кишварро аз равангаи арзишҳои миллӣ намоён мекунад (7).

Ба арзи аҳли мутолиа мерасад, ки ҳамин матолиб ба сафед кардани ному хидмати Г. Бройдо дар солҳои 30-юми садаи бист боис гардид. А. Набавӣ дар асоси мутолиаи ин маъхаз ва санадҳои дигари расмӣ солҳои 30-юми садаи бист бештар бар он талош ба харҷ додааст, ки номи Г. Бройдоро ба сифати «ҳимоятгари адабиёту фарҳанг ва дӯсти миллати тоҷик» муаррифӣ ва дифоъ кунад. Дар мавриди Г. Бройдо чунин хулоса мешавад: «Зоҳиран, Бройдоро лозим меомад, ки камбудҳои ба истилоҳи он замон «раҳбарони гузашта»-ро ислоҳ кунад: Ё бояд бештар ба тарбияи интерносиюнолистӣ, маҳдуд кардани ҷанбаи миллӣ дар афкори ҳайъати раёсати ҷумҳури ва ҳаёти ҷомеа, шиддат додани мубориза бо боқимондаҳои табақаҳои доро, масалан, кулакҳо диққат меод. Аммо ӯ дар муддати як

соли фаъолияташ дар вазифаи котиби якуми КМ Ҳизби (коммунисти) Тоҷикистон аз худ озодӣ ва истиқлол нишон дод ва баръакс, бо масъалаи сачияи миллии зиндагӣ дар Тоҷикистон, ба вежа дар фарҳанг ва адабиёти он мутаваҷҷеҳ гардид» (8).

Агар мо ин хулосаи муҳаққикро бипазирем, ба ин натиҷа мерасем, ки Г. И. Бройдо бо ҳама фаҳмиш ва тамизи нафосати шаҳрдорӣ, қобилияти шинохти рангу салиқаҳои ҳоси ҳунар ва архитектураи миллий, ки имрӯз ба ӯ нисбат меёбад, аз рӯи вазифа дар нуқтаи муқобили сиёсати Нусратуллоҳ Махсум ва Абдурахим Ҳочибоев қарор гирифтааст.

Санади мулоқоти Г. Бройдо бо адибон аз як тараф, идомаи танқиди ҳизбии Абдурахим Ҳочибоев ва Нусратуллоҳ Махсум дар равандаҳои сиёсии солҳои 30-юми садаи бист, аз тарафи дигар, ибтидои сарзаниши онон дар арафаи анҷумани нахустини нависандагони Тоҷикистон ба шумор меравад, ки ишораҳои нозук ва вазнине дар роҳи дарки қазия дорад. Аз ҷумла, роқими санад (муҳбир) барои нишон додани бартарии сиёсати роҳбарони нав аз рӯҳияи устод Айнӣ ин гуна дарак медиҳад: «Айнӣ худро хуб ҳис мекунад ва барои тамои қардани румони «Ғуломон»... дар забонҳои ўзбекӣ ва тоҷикӣ... бо қамолӣ қувват қор мекунад» (7).

Хонандагон ин нуқтаро саҳт ба ёд гиранд, ки ин ҳангом «Айнӣ худро хуб ҳис» қардааст, зеро андаке поёнтар баръакси ин рӯҳияи нависанда – яъне, нохуб ҳис қардани ӯ низ ба сиёсати Ҳочибоев ва Махсум гиреҳ ҳоҳад ҳӯрд. Пас аз ду моҳ – 10-18 майи соли 1934 дар анҷумани аввали нависандагони тоҷик моҳияти «эҳсоси хуб»-и устод Айнӣ равшан шуд; маълум гардид, ки сиёсати раҳбарии қўҳна монеи ба забони тоҷикӣ эҷод шудани румони «Ғуломон» буда, танҳо раҳбарии нав шароити таълифи онро ба ин забон фароҳам оварданд.

Дар асл ин санад дар қиёс бо маводи давраи аввали маҳкумияти роҳбарони тоҷик ихтилофи мантиқӣ – носозгорӣ ва ноҳамгунӣ дорад; дар қуллияи маводи Ҳочибоев ва Махсум бархе матлаб бо матолиби дигар ҳамоҳангӣ надоранд. Масалан, дар асноди қаблӣ маҳкумшудагон агар ба безътиной ба интернационализм айбдор шудаанд, дар ин мулоқот аз «безътиноии великодержавӣ ба маданияти шақлан миллий» суҳан

рафта, ҳукумати куҳан ба бесалиқагӣ, «наққошии беранг» муттаҳам гардидааст. Роҳбарони кӯҳна барои дар корҳои худ роҳ надодани санъати нафисаи тоҷик «дар зери баҳонаи ба вучуд овардани «формаи интернасионалӣ» гунаҳкор гардиданд.

Анҷумани аввали нависандагони Тоҷикистон бо сарварӣ ва раҳнамоии Г. Бройдо чараён гирифт, дар он танкиди сиёсати адабии «рахбарияти кӯҳна» идома ёфт ва дар маърузаҳои асосӣ ҷойгоҳи мушаххас пайдо кард. Нахуст, таҳлили қиёсии моҳияти сиёсати ду давра ба аҳли анҷуман имконият дод, ки ғалаба ва комёбии арсаи адабӣ дар 4 моҳи раҳбарии ҷадид ва саҳвҳои раҳбарияти кӯҳна дар роҳи татбиқи «ғояҳои миллии ленинӣ» ошкор ва таъкид гардад. Раҳбарияти кӯҳна сабабгори бадномии адибон муаррифӣ шуд ва дар таъсири он «ташкilotи нависандагони Тоҷикистон сахттарин зарбаро» дар ҷони худ таҷриба кард.

Дар суҳанронии Лохутӣ яке аз нишонаҳои сиёсати таҳрибкории адабии Абдурахим Ҳочибоев ва Нусратуллоҳ Махсум паҳну парешон шудани адибон шумурда шуд, ки «ҳамчун мурғ маҷбур буданд... аз Тоҷикистон бираванд, зеро ба ояндаи худ боварӣ надоштанд». Оқибат як нависанда ба аксулинкилобӣ мучрим гардид, дигаре аз Иттифоқи нависандагон хориҷ ва севумӣ аз ҳуқуқи граждани маҳрум шуд... (2, 1).

Натиҷаи ин «сиёсат»-ро А. Раҳимбоев низ ғӯшзад кард, ки Ғанӣ Абдулло, Сотим Улуғзода аз ҳайъати нависандагон берун шуданд, «Улуғзода дар яке аз қишлоқҳои вилояти Тошканд муаллим шуда кор кард» (2, 7).

То чӣ андоза ба қазияи танкиди Нуратуллоҳ Махсум ва Абдурахим Ҳочибоев ҷалб шудани шахсиятҳои дорои ном ва эътибори баланд – амсоли устодон Лохутӣ, Айнӣ, профессор Аббос Алиев ва бо истифода аз раъйи онон паст задани шаъну эътибори мақомоти раҳбарии кӯҳнаи тоҷик аз вазъи вазнини мафкураи замон дарак меодад. Ин рӯҳия аз довари зерини устод Лохутӣ равшан дарк мешавад: «Мо бояд қувваҳои табииро ба худ тобеъ кунем, офтобро маҷбур кунем то ба фоидаи сотсиализм хидмат кунад» (2, 3).

А. Раҳимбоев асли моҳияти сиёсати Ҳочибоев ва Махсумро дар арсаи адабиёти тоҷик – аз перомони осори адабӣ

берун мекашад. Хусусан, барои тасвири образи мусбати деҳқони миёнаҳол дар ҳикояи «Бузкашӣ»-и Азизӣ ва фароғии ғояи «моликияти хусусӣ» ва «зиндагии кулакона» дар он, мавҷудии оҳанги миллӣ ва миллатгарой дар осори Бектош, тарғиби монокултураи пахта дар силсилаи осори адабӣ ва матбуот, пайдо шудани тӯхмату бӯхтонномаҳо ба адибон дар рӯзномаҳои «Тоҷикистони сурх», «Коммунисти Тоҷикистон», «Қизил Тоҷикистон», эътирози кормандони идораи «Тоҷикистони сурх» ба қарори КМ ҲК(б)У «Дар бораи азнавсозии ташкилотҳои адабӣ» аз 23 апрели соли 1932 ва «саботаж-коршиканӣ»-и онҳо, сарфи назар шудани нашри мақолаи устод Лоҳутӣ дар бораи азнавсозии корҳои адабӣ дар Тоҷикистон аз ҷониби ҳайъати таҳририяи «Тоҷикистони сурх» ва ғ. Абдурахим Ҳочибоев ва Нусратуллоҳ Махсум мучрим шуданд (3, 6).

Дар суҳанронии А. Раҳимбоев як нуктаи баҳсангез муҳолифати Абдурахим Ҳочибоев ва Нусратуллоҳ Махсум барои таълифи асарҳои адабӣ ба забони тоҷикӣ аст, ки бозгӯи ин қазия тавзеҳталаб сурат гирифта ва ин нукта барои ба чараёни ошӯби зидди онон кашидани аҳли зиёи тоҷик – нависандагон мусоидат кардааст (3, 6).

Масалан, А. Раҳимбоев изҳор кард, ки «раф. Мачидӣ – раиси оргкомитаети Ўзбекистон аз Саидуф ном як тоҷик... дастанвиси романеро ба забони ўзбакӣ мегирад, ки вай дар бораи Қосимуфчигӣ дар Ўзбекистон навишта шудааст. Саидуф дар сӯҳбати худааш бо раф. Мачидӣ гуфтааст, ки тоҷикон аз ӯ ба сифати як адабиётчиин тоҷик истифода бурдан наме-хоҳанд...» (3, 6).

Г. Бройдо, ки чанд маврид дар миёни гуфтори Раҳимбоев луқма-реплика ва ё суол мегузошт, тавачҷӯҳи аҳли толорро ба ин «факт» ҷалб кард: «*Луқма*: Айнӣ ҳам ба забони ўзбакӣ навиштани шудааст» (3, 6). Дар ин зимн устод Айнӣ мағзу моҳияти луқмаи Г. Бройдоро тақвият дод: «Дар октябри соли гузашта ман ба роҳбарони кӯҳна дар бораи навиштани асари нав муроҷиат кардам, вале ҷавобашро фақат дар (моҳи) апрели соли 1934 – баъд аз таъйин шудани роҳбарони нав гирифтам».

А. Раҳимбоев, ки дубора ба асли матлаб баргашт, ба таври густурда мавқеи Ҳочибоев ва Махсумро ба сифати душманони

забони тоҷикӣ ва монеи майли тоҷикинависии адибон, аз ҷумла устод Айнӣ намоён кард: «Мана мебинед, Айнӣ бузургтарин нависандаи тоҷик аст, дар забони тоҷикӣ – «Дохунда», «Одина» ва ғ. – як қатор асарҳои калон дорад; ӯ кор кардан мехоҳад, дар забони тоҷикӣ навиштан мехоҳад, ӯ ҳамеша кор карданро меҳост ва мехоҳад, вале раҳбарияти кӯҳна ба ӯ диққат накарда, ӯро аз худ дур намудааст (аммо дар мулоқоти Самарқанд бо Г. И. Бройдо таъкид шуда буд, ки баъди раҳбарияти нав худро хуб ҳис мекунад). Айнӣ ҳоло як романи калон бо номи «Ғуломон» (25 листи чопӣ) ба забони ўзбакӣ навиштааст. Ман тарафдори он нестам, ки нависандагони мо ба забони ўзбакӣ ва дар дигар забонҳо асар нанависанд, зеро ки ин миллатчиғии пӯсида мебуд; баръакс, бигзор онҳо нависанд, ин бад нест. Мо на дар ин бора ғап мезанем, мо дар бораи рафтори нодурусти раҳбарияти кӯҳна нисбат ба нависандагони тоҷик..., ки меҳостанд кор кунанд, ба забони тоҷикӣ нависанд, вале ба онҳо эътибор нанамудаанд, ғап мезанем»... (3, 6).

Ин маъниро мунаққиди сиёсӣ Хидиров низ пайгирӣ кард: «Раф. Бройдо ба раф. Айнӣ реплика дод, ки ҳатто ӯ ҳам хостааст (таҳти таъсири раҳбарияти кӯҳна) ба забони тоҷикӣ асар навиштанро тарк кунад; ин тамоман дуруст аст, вале он вақт ӯро, албатта, дар миллатчиғӣ айбдор мекарданд. Ў ба ҳамин сабаб хостааст ба забони тоҷикӣ асар навиштанро тарк кунад, ки ба ӯ ғӯш намекарданд, ба асарҳои ӯ мароқ наменамуданд, шароит барпо намекарданд... умдан сиёсати раҳбарии кӯҳна гунаҳкор ва айбдор аст, ки дар қорҳои мо таъсир бахшидааст» (4, 19).

Ин нуктаҳо ихтилофи зиёд доранд. Дар ҳоле ки дар иттиҳомоти пештара Абдурахим Ҳочибоев ба ҷурми сиёсати авантюристӣ оид ба таъсиси Тоҷикистони бузург, барои ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамроҳ кардани шаҳрҳои таърихӣ – Самарқанд, Бухоро, барои дар аппаратҳои раҳбарӣ ҷойгузин кардани кадрҳои тоҷик мучрим гардид, акнун дар сатҳи мақомоти нависандагон аз душмани ӯ ба тоҷикият ва забони тоҷикӣ раъй медиҳанд.

Дар идомаи танқиди ин нукта сиёсати «нав» нуктаи дигар пеш ниҳод. А. Раҳимбоев маҷмӯаи «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро дар таҳрири устод Айнӣ ба сифати «яке аз мисолҳои

сиёсати саргумӣ»-и Махсум ва Ҳочибоев арзёбӣ кард. Дарҳол аз раёсати анҷуман низ луқма расид, ки ин асарро «Айнӣ тартиб додааст ва Лоҳутӣ ҳам ба он сарсухан навиштааст. Ин маҷмӯа тахминан ҳазор солро фаро мегирад» (3, 19).

Ба ин тариқ, боз қазияи сарзаниши «Намунаи адабиёти тоҷик», ки дар охири солҳои 20 маҳкум гардида, ба истифодаи он нуқтаи таммат гузошта буданд, аз нав ба сари забон омад. Г. Бройдо ба маҷмӯаи Айнӣ барои дарбаргирии нукоти ба ҳукумати шӯравӣ бегона эрод гирифт. А. Раҳимбоев дарак дод, ки «соли гузашта ин маҷмӯаро аз тамоми китобхонаҳо ғундошта гирифтанд» (3, 19).

Аммо, устод Лоҳутӣ, ки суханаш вазн дошт, моҳиятан бо ҳадафи ҳимояи «Намунаи адабиёти тоҷик» риштаи суханро ба даст гирифт ва гуфт: «Дар конгресси VI Коминтерн раф. Бухарин ба сифати мисоли бад кор кардани Тоҷикистон ҳамин китобро нишон дод. Ба ӯ маълумоти нодуруст додаанд. Дар аввали китоб шеърҳои Рӯдакӣ чоп шудааст; гуфтаанд, ки дар он ҷо амир таъриф карда мешавад ва ғ.

Мо дар Иттифоқи Шӯроӣ асарҳои ин гуна нависандагонро, монанди Толстой, Пушкин, Тургенев ва дигарон чоп мекунем, ки инҳо ҳаргиз коммунист нестанд, вале дар Тоҷикистони мо ҷунон коммунистони садфоишӣ ҳастанд, ки ба меросҳои пурқимати адабии гузашта туф мекунанд» (3, 19).

Дар ин маврид ду нуқтаи нозук қобили мулоҳиза аст.

Яке ин, ки андаке пеш ҷойгоҳи устод Айнӣ ба сифати ҳавоҳи сиёсати нави раҳбарӣ дар муқобили сиёсати куҳан мушаххас гардид ва вай имкон надошт, ки самтгирӣ ва мавқеи худро дар нуқтаи муқобили Махсум ва Ҳочибоев қарор надихад.

Дигаре, имкон дошт, ки бо арзёбии «Намунаи адабиёти тоҷик» ба сифати маҳсули сиёсати раҳбарияти кӯҳна ба мавқеи сиёсии устод Айнӣ ва Лоҳутӣ низ аз ҳамин чашмандоз баҳо дода шавад.

Аз ин лиҳоз, ба назари мо, самтгирии устод Лоҳутӣ – ин часорати ӯ ҳам ба ҳудаш ва ҳам барои устод Айнӣ судбахш буд, гӯё онҳоро аз гирдоби муҳокимаи тезтунди ҳизбӣ наҷот дод, «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро аз танкиди сиёсатгарои ҳизб, ки гӯё маҳсули сиёсати Махсум ва Ҳочибоев аст, раҳо кард.

Ҳамин тариқ, анҷумани нахустини адабии Тоҷикистон дар партави интиқоди сиёсати раҳбарии Абдурахим Ҳочибоев ва Нусратуллоҳ Махсум чараён гирифта, аҳамияти сиёсӣ пайдо кард ва ба яке аз чораҷӯихои ҳадафманди вақт дар роҳи «фошсозӣ» ва «маҳкумияти раҳбарони собиқи тоҷик» табдил ёфт. Танкиди сиёсати Ҳочибоев ва Махсум дар равандҳои адабӣ минбаъд низ чараён дошт. Махсусан, пас аз он ки (охир соли 1934) сахвҳои сиёсии Г. Бройдо низ ошкор гардид, ба ҷойгоҳи ӯ дар маҷмӯи фаъолияти раҳбарони собиқ Нусратуллоҳ Махсум ва Абдурахим Ҳочибоев таваҷҷӯҳ шуд, ҳизби коммунист аз Г. Бройдо ба унвони «ташаннучдиҳандаи ҳайсиёти миллӣ» ёд кард. Аз ҷумла, Мавлонбеков дар нутқаш ба ин маънӣ ишора дорад: «Миллатчиёни буржуазӣ – Нусратуллоҳ Махсум, Ҳочибоюф ва думравони онон – душманони халқи тоҷик чандин сол ба тараққӣ кардани ҷумҳурияти мо монеъ шуда истодаанд. Бройдо дар ҳақиқат роҳи онҳоро давом дода ва чуқуртар карда буд» (5, 23).

Аз чараёни нақду сарзаниши фаъолияти яксолаи сиёсии Г. Бройдо маълум мешавад, ки ӯ низ ба иттиҳомҳои миллатгарой ва тоҷикпарастӣ мучрим гардид ва ба гирдоби тезу тунди «тамоюли Ҳочибоевгарой» кашида шуд. Нақди сиёсии Г. Бройдо моҳиятан идомаи нақди сиёсии А. Ҳочибоев дар амри миллатгарой гардид.

Дар нақду таҳлилҳои раҳбари нави ҳизбии Тоҷикистон С. Шадунс дарёфти ҳамоҳангии қору амали Г. Бройдо бо мӯҳтаво ва мақсадҳои миллатпарастонаи А. Муҳиддинов аҳамияти сиёсӣ пайдо кард; маълум шуд, ки Г. Бройдо низ ба мисли А. Ҳочибоев «масъалаи ба Тоҷикистон мулҳақ кардани Бухорову Самарқандро матраҳ» (6) карда будааст, вай дар мақоми сарварӣ «ба кулӣ ба мавқеияти миллатпарастии тоҷик гузашт, миллатгароии олимақоми рус ва ўзбакро нақд карда, ба вежа амали дувумиро нисбат ба он беадолатиҳое, ки нисбат ба сарнавишти тоҷикон ва таърихи ин халқ ба бор овардааст, ошкоро маҳкум намуд» (8).

Ин натиҷагирӣ, ки «Шадунс дар мавриди Бройдо бо саҳтгирии ҳизбӣ ҳарф зад, вале ҳуди ӯ низ дар айёми иҷрои вазифа ба масъалаи шакли миллӣ ва адабиёти гузаштаи тоҷик

бармегардад ва дар ин ришта корҳои ҷолибе ба роҳ меандозад» (8), дар самти муносибати Г. Бройдо ва А. Ҳочибоев қобили таваҷҷӯҳ аст. Яъне, қазияи С. Шадунс ва Г. Бройдоро то ҷое метавон ба қазияи Г. Бройдо ва А. Ҳочибоев татбиқ кард.

Ҳамин тавр, охири соли 1933 ва солҳои 1934-1936 марҳалаи танқиди шадиди сиёсати Ҳочибоев ва Махсум аст. Дар ин айём «маскаи сиёҳи рӯи онҳо қомилан бардошта ва тамоми ҳиёлати онҳо дар назди оммаи меҳнаткаш ошкор» гардиданд (1, 2).

Раҳбарони собиқи тоҷик пас аз сабукдӯшӣ аз вазифа соли 1934 барои таҳсил ба шаҳри Маскав фаро хонда шуданд. Аммо аз мушаххасоти давраи зиндагии Абдурахим Ҳочибоев дар марказ ва ҷараёни таҳсили ӯ дар Институти иқтисодии Профессураи сурх (1934-1937), муносибати замона дар ин давра ба ӯ ба сифати шахси маҳкумшуда ба таври қомил оғай надорем. Ҳамин қадар равшан мешавад, ки дар ҷаласаҳои институт низ пайваста «иштибоҳ» ва «рафтори дағали сиёсӣ»-и Абдурахим Ҳочибоев мавриди муҳокима ва танқиди шадиди раҳбарият қарор мегирифт. Ҳатто фишурдаи (реферат) илмӣ Абдурахим Ҳочибоев «Ҳаракати Стаханов ва истехсолоти меҳнат»-ро аз ин лиҳоз маҳкум карданд, ки бино ба сабаби ошной ва шинухезаш бо Николай Бухарин таъсири ғояҳои ӯро фаро гирифтааст (10, 152).

Абдурахим Ҳочибоев ва Нусратулло Махсум дар раванди ҳаводиси соли 1937 ба қатл маҳкум шуданд. Дар шинохти қазияҳои муҳими марбут ба ин мавзӯ маводи Анҷумани аввалини адибони Тоҷикистон ба сифати манбаи муҳим хидмат менамояд.

Пайнавишт:

- 1 *Алӣ Ҳуш, Турсунзода ва диг.* То охир решакан мекунем / Тоҷ. сурх.-1933.-11 июн.-№132(1431).-С. 3.
- 2 Барои кори амалӣ, барои дар таҳти роҳбарияти партия қор кардан. Сарсухани раф. Лохутӣ дар анҷумани якуми нависандагони шӯроии Тоҷикистон // Барои адабиёти сотсиалистӣ.-1934.-№5-6(17-18).- С. 1-7.
- 3 Барои муваффақиятнок ҳал кардани вазифаҳои таърихи панҷсолаи дувум бо ҳамроҳии партия ба пеш: Нутқи раиси ШКХ раф. Раҳимбоев дар съезди якуми нависандагони шӯроии Тоҷикистон // Барои адабиёти сотсиалистӣ.-1934.-№5-6(17-18).

- 4 Барои муттаҳид шудан дар атрофи партия, барои худтанқидкунӣ ва танқиди болшевикӣ // Барои адабиёти сотсиалистӣ.–1934.–№5-6(17-18).
- 5 Барои реализми сотсиалистӣ дар санъат ва адабиёти советӣ: Маърузаи мудирӣ шӯъбаи пропаганда ва ташвиқоти КМ ПК(б) Тоҷикистон раф. Мавлонбекуф дар маҷлиси умумии шаҳрии коркунони санъат ва адабиёти советӣ // Барои адабиёти сотсиалистӣ.–1934.–№5(41).
- 6 Бо ҳар гуна уклонҳои аз сиёсати миллии ленинӣ-сталинӣ бераҳмона мубориза бурда шавад // Барои адабиёти сотсиалистӣ.–1935.–№1-2.
- 7 Дар бораи нависандаҳо, банди роҳи оҳанин Сталинобод ва Тирмиз (Қайдҳои муҳбири мо дар бобати сафари рафиқ Бройдо) / Тоҷ. сурх.–1934.–4 март.–№49(1647).
- 8 *Набавӣ А.* Таърихи ташаккули Иттифоқи нависандагонӣ Тоҷикистон.–Душанбе: Адиб, 2004.
- 9 *Рачабӣ М.* Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ.–Душанбе, 1997.
- 10 *Ходжибаева Б.* Абдурахим Ходжибаев.–Худжанд, 2000.

Солҳои 2010, 2014

ТАЪСИРИ САБКИ ҲИНДӢ БА ШЕЪРИ МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН

Асри XX барои шеъри тоҷик ғолибан марҳалаи мӯхтавогарой буд, на тасвиргарой. Маорифпарварӣ ва ҷадидия, инқилоби шӯравӣ ва пайомадҳои он бо сенсури ё форсӣ ё русӣ шадиди низоми коммунистӣ ва ниҳоят, дар поёни сада ба даст омадани истиқлолияти Тоҷикистон муҳимтарин воқеоти ин аср буданд, ки ба адабиёт низ бетаъсир намонданд. Шуароӣ ин аҳд бештар майл ба баёни маонии урён ва беороя доштанд. Дар ин замон як навъ шиорзадагӣ, хитобаҳои бепироя ба суннати адабӣ табдил ёфта буд. Аммо бо ин ҳама, шоирон – пайравони сабки ҳиндӣ мисли Накибхон Туғрал, Сарир, Сират, Исо дар ҳамин давра зиндагӣ ва эҷод кардаанд.

Яке аз муваффақтарин муқаллидони Бедил Туғрали Аҳрорӣ бо така ба аносири ҳаёлии Бедил меғӯяд:

**Хичолатмоям, вазъи парешонист бунёдам,
Гулоби хичлат аз сунбул кашад тасвири Бехзодам.
Нигоҳи ҳайратам аз нақши пой ӯ сабақ гирад,
Магар акси руҳи оина буд сармашки устодам.**

«Нуктаҳои сарбаста» ва «укдаҳои мушкили рамзу киноёт», ки хоси сабки ҳиндист ва дархури завқи авом нест, хусусан дар давраи шӯравӣ аз ашъори шоирон дур андохта шуданд. Дар ашъори Айниву Лохутӣ, Пайрав Сулаймониву Ҳабиб Юсуфӣ, Мирзо Турсунзодаву Боқӣ Раҳимзода, Қутбӣ Кирому Лоиқ Шералӣ ҳар кадом аз шуарои саршиноси назми шӯравии тоҷик буданд ва дар ашъорашон дар заминаи суварӣ ҳаёл низ тозақориҳо ба назар мерасад.

Ба қавли доктор Алиасғари Шеърдӯст, «шеъри форсӣ дар давраи маршрутия зери таъсири шароити сиёсӣ иҷтимоӣ шеъре тасвиргурез аст ва агар дар баъзе осор тасовире ҳам пайдо шавад, ҳамон тасвирҳои клишеии шеъри куҳан мебошад, ки он ҳам аз масири мактаби бозгашт дарёфт шудааст» (Чашмандози шеъри муосири тоҷик.—Душанбе, 1997, с. 31).

Ин гуфтор барои шеъри шуарои тоҷик низ мувофиқ аст. Шеъри тоҷикӣ, ки ғолибан маншаъ аз адабиёти рус ва реализми русӣ мегирифт, дар поёни садаи бист дубора ба асолати миллии худ рӯ овард ва дар ин росто яке аз омилҳои муассир ошноӣ бо шеъри муосири Эрон буд. Нимо Юшич, Нодири Нодирпур, Аҳмади Шомлу, Шаҳриёр, Сӯҳробӣ Сипехрӣ, Фурӯғи Фаррухзод, Симини Бехбаҳонӣ аз зумраи шуарои таъсиргузор ба шеъри имрӯзи тоҷикӣ ҳастанд. Гузашта аз ин, шоирони тоҷик бардоштҳои пурсамаре аз осори қудамо – Рӯдакиву Фирдавсӣ, Мавлавиву Хайём, Ҳофизу Саъдӣ ва Соибу Бедилдоранд. Дар ин миён батадриҷ шеваи нигориши шоирони мактаби ҳиндӣ дар маърази таваҷҷӯҳ қарор гирифт ва ашъори Бедили Дехлавиву Соибӣ Табретӣ, Калими Кошониву Шавқати Бухорӣ бо ҳаёлбофиҳои номуқаррару ғайримунтазира ва мазмунсозиҳои ҳайратангези навовароне қоромад шуд.

Таъсири сабки ҳиндӣ ба шеъри имрӯзи тоҷикӣ бо ду роҳ сурат мегирад:

1) Мустақим – бо роҳи шинохти вежагиҳои ҳунари ва шеваи маънигузинии шоирони мактаби ҳиндӣ.

2) Ғайримустақим – тавассути ашъори Сӯҳробӣ Сипехрӣ ва пайравони шеъри ӯ.

Аммо ин нукта низ афзуданист, ки агар шоир оӣ аз зехни ҳаллоқ ва истиқлол дар ҳаёлпардозии бориқ бошад,

корбурди орояхои хунарии сабки хиндӣ суд надорад. Юсуф Алхол – шоири навгаро ва мунтақиди араб гуфта буд, ки «шоир бояд қавоиди забон ва усули шеваҳои баён ва мероси таърихи худро шиносад ва, илова бар ин, барои худ ба андозаи кофӣ озодӣ қоил шавад, то битавонад ин усул ва шеваҳоро ба фармони худ дароварад ва шахсияти худро дар он бидамад».

Маълум мешавад, ки асли матлаб – шахсияти шоир ва дунёи зеҳни ӯст, зеро асолати хунар дар тасвир падидаи меояд, ки он ҳам зодаи эҳсосу отифаву таҷрибаи гӯянда аст. Ин аст, ки муқаллидони Бедил агар муваффақ нашуданд, иллаташ дар шахси онҳост, ки натавонистаанд пой аз пайраҳаи дигарон фаротар бигуздоранд ва аз қолаби фикру таҳайюлоте, ки дигарон муқаррар кардаанд, озод бошанд.

Таъсири сабки хиндӣ ба шеъри имрӯзи тоҷикӣ дар ашъори Гулназар, Гулрухсор, Фарзона, Озарахш, Доро Наҷот, Суруш, Адиба, Нуралӣ ва дигарон назаррас аст. Аммо ҷолиб он аст, ки ин шуаро шеваҳои тасвирпардозии сабки хиндиҳо дар коргоҳи зеҳни худ ва пайвасти бо воқеияти рӯзгори имрӯз ба кор гирифтаанд. Табиист, ки аксари шоирон меҳоханд «ман»-и худро дар шеър ва хунар ғайримуқаррар намоиш диҳанд. Низомии Ганҷавӣ замоне гуфта буд, ки:

Орияти кас напазируфтаам,

Ҳарчи дилам гуфт, бигӯ, гуфтаам.

Миёни шоирони тоҷик як байти шоири рус Сергей Есенин, ки Лоик Шералӣ ба тоҷикӣ тарҷума кардааст, хеле маъруфият дорад:

Лоақал мисоли гук ҳам бошад,

Суруде ба лаҳни худат хон.

Гулрухсор низ ба ҳамин маънӣ гуфтааст:

Шоири хуни худу набзи худу дарди худам,

Ҳарчи мебинам, аз ин равзанаҳо мебинам.

Дар яке аз мусоҳибаҳои Гулрухсор марҳалаи муосири шеъри тоҷикиро давраи гироиш ба шеъри Бедил номида буд. «Пас аз хондани Бедил одам дигаргун мешавад... Садаи оянда садаи Бедил аст. Ба гунае, ки дар дунё ҳама бемори Бедил мешаванд. Бедил мисли санги алмос тобиш дорад, тобише, ки дар оянда бештар хоҳад шуд». Муҳаббат ва таваҷҷӯҳи Гулрухсор

ба шеъри Бедил пеш аз хама дар кӯшиши дури чустан аз уму-мигӯй ва офаридани тасвирҳои ғарибу маъниҳои аҷиб аст. Маҳз ҳамин хусусиятро муҳаққиқон дар шеъри Бедил пай бурдаанд. Чунончи, устод Шафеи Кадкани вежагии ашъори Бедилро дар «гириш ба маънои бегона ва овардани тасвирҳои ғариб барои дури аз ибтизол» ва печидагии забони ўро дар «навъи таркибот ва бофтаҳои хосе, ки вай дар шеъри хеш истихдом карда», мебинад.

Чанд хусусияти ашъори Бедилро дар сабки Гулрухсор низ метавон мушоҳида кард:

1) Истифодаи фаровони истиораву маҷоз, кинояву ихом;

2) Истифодаи калимаҳои мураккаби серҷузъа аз қабилӣ: дилсурӯғ, сияҳрӯй, хандакуш, хушандарсар, хандаёр, хасмёвар, заншикан ва ғайра;

3) Ба қор гирифтани ибораҳои изофии мураккаби серҷузъа ба монанди:

*тани хушидаи беди сари гӯри шаҳидон,
хонаи холии соҳибхонаҳои дарбадар,
оташи дардодаи фарзандҳои носазовор,
нози оҷизонаи пойҳои раҳқўфтаи ман,
фигони лаҳчареzi панҷаҳои шафақ,
алвидои ашқи шӯшаи гӯшаи бом,
панҷаи шерафкани сайёди аҷал,
боги хазони дастпарварда,
миллати кўҳнагами наваламам,
дами боди тоқати таҳқир,
рӯди кабудӣ гирии барфи ситеги туст,
марзи сармобурдаи қон,
рози хуришедофари нури Худо,
тирполии нигоҳи ҷашмҳои нурситеза,
хонаи дарди ватандорони гумноми Ватан.*

Ин навъ ибораҳо, ки аз се, чор, панҷ ё шаш ҷузъ иборатанд ва дар ашъори Гулрухсор хеле зиёданд.

4) Бардошт аз тасвирҳо ва вожаву таркибҳои калидии ашъори Бедил. Дар шеъри Гулрухсор калимаву таркиботи оина, дуда, ҳасрат, ҳавас, ҳайрат, роз, асрор, ҳисор, маҳбас, соя, шарор, машъала, дам, нафас, нигоҳ, оҳ ва ғайра, ки аз вожаҳои

калидии сабки Бедиланд, фаровон ба кор рафтаанд.

Гузашта аз ин баъзе таркибҳо ва тасвирҳои Бедил низ нақше дар ашъори Гулрухсор доранд.

Масалан, «нафаси сӯхта» дар шеъри Бедил маънии ирфонӣ дорад ва ҳолати ба мақоми забти нафас расидан ва аз алоқаҳои дунявӣ ба кулӣ озод шудан, ба қавли дигар, дар хеш мурдан ва дубора дар Ҳақ таваллуд шуданро ифода мекунад. Дар шеъри Гулрухсор ин навъ ибораҳои бедилӣ бештар заминаи воқеӣ ва ҷанбаҳои мушаххас пайдо карда, дар бозтоби рӯзгори аслий, ҳаводиси таърихӣ замон ё ҳолати равонӣ қаҳрамони ғиноӣ хидмат мекунанд. Чунончи:

Ҳанӯз нафасе хаст сахт сӯзанда.

Нафасам товаи доғ аст.

Зи Шумо дур шудам,

то шавам як нафаси сӯхта

наздик ба хеш.

Зи охирин шарораи нафас ҳамебояд

Дар мазори ишк

гулхани худфурӯзӣ афрӯзам.

«Нафаси сӯхта» дар ашъори Гулрухсор маънии расидан ба худ, худсозиву хидшиносиро дорад. Шоир аз «нафас» ибораи дигари бедилиро низ бо тобишҳои маъноии гуногун ба кор мегирад:

Шикаст шишаи нафас,

Як Ватан мечангад

бо зани аз қафаси бенафасӣ огоҳе.

Нафасам аз ҳаваси зиндагӣ хушбӯ нашавад.

К-окибат аз раҳи танги нафасам

Бе ҳама бо ҳамаи худ бирасам.

Аз замини нафаси сӯхтаат,

Ҳасрати сабзи туро мешунавам.

Манам, ки ҷои пой зиндагии фирориямро

Дар кафи пой бод дида механдам,

Бар шитоби нафасам.

**Оҳ гувоҳи лаҳза буд
дар нафаси шитоб рафт.**

**Таронаи нафаси сабзам
Ояи офтобро монад.**

**Нафаси бенафасӣ,
ҳаваси беқафасӣ,**

Ишқи сӯзони маро медонад.

Ибораи «чилваи ранги сароб», ки аз таркибҳои маҳбуби Бедил аст, дар шеъри Гулрухсор низ зиёд истифода шудааст. Чунончи, пораҳои зерин бо вучуди он ки қолаби шеъри сафедро дорад, қомилан дар пайравии шеъри Бедил тавлид шудааст:

**Зиндагӣ омаду рафт,
Чилваи ранги сароб
дар ҳубобе нашикасту нанамуд,**

Дуда аз оинаи машғала занге назудуд.

**Зи ҳаюло шараре
дар гили озар нанмуд,**

Рафта аз н-омада сирре насуруд.

Бар шитоби нафасам,

Ба умри беҳавову ҳавасам,

Ки дар талоши шаҳоб

маҳви чилваи сароб шуд.

«Чилваи ранги сароб» маънии зиндагӣ, умрро дорад. Дар ҳарду пора низ ҳасрати умри барҳадар рафта ба зеҳн мерасад.

Гулрухсор чилваҳои маънии шеъри Абулмаониро гоҳе чузъ-чузъ дар батни шеъри худ ҷо додааст. Чунончи, байти маъмули Бедил:

**Як қадам роҳ аст, Бедил, аз ту то домони хок,
Дар сари миҷгон ҷу ашк истодаӣ, хушёр бош, –**

дар шеъри Гулрухсор ба гунаи зайл омадааст:

Ман ғунудам як нафас,

як лаҳза,

як ашқи сари миҷгон,

Дӯстони бевафову сустпаймонам,

Марзи имони маро дар ҳоку хун оғушта рафтанд.

Ба татаббӯи Бедил муҳаққикон У. Тоиров ва М. Солеҳов низ дар тақризи худ ишора намуда, ғазали зеринро, ки бо мисрае аз Абулмаонӣ шурӯъ шудааст, ба сифати намуна овардаанд. Ғазали мазкур «Зишту паризод» ном дошта, истиқбол аз ғазали машҳури Бедил «Маро аз чашми шабнам офариданд» мебошад:

Маро чун бод озод офариданд,

Зи гарди домани ёд офариданд.

Зи хомӯшии исёни ҳақирон

Маро як мушт фарёд офариданд.

Чунонки мебинем, бардошт аз Бедил барои Гулрухсор ҳаргиз маънии тақлид ва ё сирқати шоириро надорад. Таркибу ибораҳои бедилӣ дар ҷаҳони андешаҳои шоири муосир тобишҳои тоза пайдо карда, барои ифодаи ҳадафҳои имрӯзин хидмат кардаанд. Усулҳои тасвирсозии Бедил бо гироиш ба таъкиду печидагӣ ва ҳисомезӣ бо содагароии шоирони давраи шӯравӣ номувофиқ буданд. Ба истиснои шуарои суннатгарое чун Туғрали Аҳрорӣ ва Зуфархон Ҷавҳарӣ, ки аз паи Бедил рафтанд, аксари шоирон қаробати камтарине бо маънипардозии Бедил надоштанд. Бинобар ин, пайванди маънавии бонӯе бо ҷаҳоншиносии имрӯзин ва ошно бо фановарии муосир, ки ба сабки нав шеър мегӯяд, ҳосили ғайриҷашмдоште ба бор овардааст. Чунонки ҷузъҳои либос ё ороиши қадима ҷозоба ва обу ранги тозае ба мӯди имрӯзӣ ворид мекунанд, Гулрухсор ҳамин навъ таҳаввулро дар шеър бо истифода аз вежагиҳои хунари Бедил анҷом додааст.

Моҳияти рӯҳи замонро дар шеър Хушанги Порсо бо сароҳат тавсиф намудааст: «Нимо пас аз чанд садсолаҳо ба порсизабонон фаҳмонд, ки анҷуманнишиниву ба истиқболи гузаштагон рафтан ва бозгашти адабӣ аз татаббӯъ ва осори кудам ва амсоли ин гуна арӯсакбозиҳо шеърро хунари нест ва шоир бояд фарзанде ба бор оварад, ки хуни замон дар рағҳояш бичӯшад ва суруди қору зиндагии рӯзгорро бисарояд» («Паёми навин», 1339). Шоири тоҷик Рӯстами Ваҳхобниё мегӯяд:

Дар ин замони ҷунунчилваи ҳоливудӣ

Кучо диле тапад аз нағмаҳои довудӣ.

Таркиби «замони ҷунунчилва» аз таркибҳои пуркорбурди

сабки ҳиндист ва вожаи «ҳоливудӣ», ки номи маҳал аст, нафаси имрӯзро ба шеър ворид крадааст. Имрӯз аз нигоҳи шоир хунари ростин – «нағмаҳои доводӣ» дилеро ба тапиш намеорад, зеро мардум шефтаи ҳарзаву ҷунуни ҳоливудӣ ҳастанд ва дар ин маҳалли арҷгузорӣ ба ҳунар (ситораҳои Ҳоливуд) хунари ростин зери остин аст.

Шеъри Гулназар низ гоҳе гароиш ба сабки ҳиндӣ дорад:

**Бо ту биншастану дарди дили ошуфта ниҳодан ҳунар аст,
Эй ҳаёпирахани ман зи кучо ҳусни ту пардоз харид.**

Вожаи «ҳаёпираҳан» бо ташҳиси «пардоз харидани ҳусн» нишонаҳои сабки ҳиндист ва бояд гуфт, ки ташҳис ва таҷнис аз саноеи ҳоси ин сабк аст. Дар шеъре Озарахш мегӯяд:

**Он парирӯй, ки оини ҳар оина шикаст,
Назар андохт ба оина, ки оина шикаст.**

Аз хусусиятҳои муҳими мактаби Бедил ҳисомезӣ аст, ки дар шеъри муосир зиёд ба мушоҳида меояд:

**Арғувони қомататро то сахар,
Дар шаби оғуши ман қоридаанд.**

Дар ин байти Гулназар Келдӣ ду чизи нопадвастани му-
таноқиз, яке ранги арғувон ва дигаре феъли «коштан» ба ҳам
пайвастанд. Парадокс дар шеъри шоирони дигар низ зиёд аст.
Чунончи, Доро Насот ҳатто дар унвони шеър ҳам аз ин унсури
маънипардозӣ истифода бурдааст. «Сӯи бесӯ» чунин унвон до-
рад ин шеър, ки мисраъҳои зерин аз он интиқол мешаванд:

**Онсӯтар аз он сӯ
мезистам
дар идроки «дил ба ёру тан ба қор»
сабади соя мебофтаму
тӯри анкабутӣ,
ки сайд қунам моҳии моҳро аз зулоли ҳайрати об.
Хӯшачини Роҳи қаҳқашон будам
ва хирманкӯби хирмани анҷум.**

**Онсӯтар аз он сӯ
фақрам ғано
ва ғаноям эҳлоӣ буд
аносиру маволидро
ҳатто,**

мижгонам неши хор
ва шабнами ашкам
нӯшвори гул.
Тиловати занбӯр
мечабид

шираҳои шугуфтаи завқамро...

Хулоса, сабки ҳиндӣ, ки дар садаи XVII дар шеъри форсӣ роиҷ гардид, то асри XIX низ идома дошт ва пайравони он зиёд буданд. Вале дар садаи XX дар Тоҷикистон (ба истиснои Туғрал ва Зуфархон Ҷавҳарӣ) ин сабк аз миён рафт. Танҳо дар охири асри мозӣ дубора нишонаҳои он дар шеъри тоҷикӣ пайдо шуда, алҳол нишонаҳои ин сабк ба сифати хусусиятҳои асосии шеъри муосир ба назар меояд.

Пайнавишт:

1. Алиасғари Шердӯст. Чашмандози шеъри муосири тоҷик.—Душанбе, 1997.—С. 31.
2. Аҳмади Хотамӣ. Пажӯҳише дар сабки ҳиндӣ ва давраи бозгашти адабӣ.—Техрон, 1371.
3. Ҳушанги Порсо. Паёми навин.—Техрон, 1339.
4. Гулрухсор. Девон.—Душанбе, 2004.
5. Доро Начот. Тулӯе дар ғуруб.—Душанбе, 1998.
6. Озарахш. Аз чашмасор омадам.—Хучанд, 1997.
7. Суруш. Фарёи силсилаи хомӯшӣ.—Хучанд, 1997.
8. Тоиров У., Солеҳов М. Андар сулуки шеър / Адабиёт ва санъат.—2005.—28 июл.—№30.—С. 12.
9. Фарзона. Мӯҳри гули мино.—Хучанд, 2006.
10. Шафеии Кадканӣ. Сувари ҳаёл дар шеъри форсӣ.—Техрон, 1371.
11. Шамисо Сирус. Куллиёти сабкшиносӣ.—Техрон, 1378.
12. Шамисо Сирус. Сабкшиносии шеър.—Техрон, 1380.

Соли 2009

МАВЛАВӢ ВА ШЕЪРИ ИМРӢЗИ ТОҶИКИСТОН

Сабки Мавлавӣ бо нигоҳи мутафовит ва бекиёси шоир ба мазоҳири ҳастиву афлок, бофти нотақрори калом, шӯру ҷазабаи фавқулода ва оҳангҳои марғубу дилангез фарқ мекунад.

Мавлоно ба масобаи пуршӯртарин ва ҷаззобтарин

шахсияти фархангӣ ва ирфонии мо тавонистааст бидуни су-
ханбозӣ ба иртифои суханварӣ расад ва кулли шоиронро шеф-
таи гуфтори худ намояд.

Аммо барои шеъри Тоҷикистони садаи XX, ки чавҳари
он аз гоҳҳои хизбиво ватанхоӣ ва ситоиши меҳнату сохтори
қудратӣ моя мегирифт, ҳолу ҳавои шеъри ирфонӣ бегона буд.
Мавлавӣ бо тамоми шӯру шааф ва танаввӯи оҳанг тақрибан
аз солҳои 80-уми асри XX ба марзи шеъри тоҷикӣ ворид шуд
ва батадрич онро ба тасарруфи худ даровард. Шеъри тоҷикӣ,
ки якрангии мавзӯот ва тарзи баёни шабеҳ ба ҳамдигари шои-
рон ҳастагии малоловаре дар вучуди он падид оварда буд, бо
дамидани нафаси Мавлоно мисли дарахти ташна аз борони
деринтизор батадрич шоҳу баргҳои тоза баровард.

Таъсири Мавлоно ба шеъри тоҷикӣ дар ду замина ме-
тавон мушоҳида кард:

1) ба шакли шеър ва зарбу оҳанги он – тақлид ба ҳолу
ҳавои ғазалиёт.

2) ба дарунмояи шеър – бардошт аз афкори фалсафиву
ирфонӣ ва ҷаҳоншиносии Мавлавӣ.

Дар марҳалаи аввал бардошти шоирон бештар аз зар-
бу оҳанг ва тарзи баён буд. Устод Лоиқ яке аз аввалин шои-
рони мавлавигарову навгаро буд, ки ба қавли ҳудаш «тақлид
ба Мавлоно» мекард. Ҳатто ҳамин тақлид ҳам барои шеъри
тоҷик як чизи тозаву нав буд. Як вежагии ҳоси сабки Мавлавӣ
дар тақсим шудани ҳар мисраъ ба ду ҷузъи мутавозӣ аст ва ин
ниммисраъҳо дар маҷмӯъ оҳанги пуршӯри самоӣ эҷод меку-
нанд. Лоиқ дар шеъри худ чавҳари инсонгарии Мавлавиро
бо ҳамин тарзи нигориш якҷоя ба кор бурдааст. Аз мутафар-
реоти баҳри раҷаз дар вазни мустафъилун/ мустафъилун бо
ҷой додани ҳар ниммисраъ дар сатри алоҳида Лоиқ муваффақ
шудааст, ки ҳолу ҳавои ғазалиёти Шамсро дар рӯҳи шеъри
тоҷикӣ басо табиӣ ворид кунад:

**То он даме, ки ман манам,
Милён сарам, милён танам.
Ман сад ҳазорон ҷону дил
Дар ҷилди як пирӯҳанам...**

**Ман як қалам тугӑнгарам,
Исӑнгарам, исӑнгарам.
Бо ҷумла иллатҳои худ,
Инсонгарам, инсонгарам.**

Лоиқ низ мисли Мавлоно суҳан аз ишқ мегӯяд, аммо шеъри Мавлоно афрӯхта аз ишқи илоҳӣ буд, баръакси шеъри Лоиқ, ки бунёдаш бар ишқи заминӣ қарор дошт. Лоиқ тавонист дар шеъри мавлавишакли худ мазомини иҷтимоии замонаро низ ҷо диҳад:

**Гоҳе зи худ гофил шудам,
Дарёи бесоҳил шудам.
Гаҳ дар диёри хештан
Мӯхтоҷи як манзил шудам.**

Дар ғазали «Муборақбодӣ ишқ», ки ҳамчунин ба лаҳни Мавлоност, мисраи «Ошиқ шудай, эй дил, савдот муборақ бод» дар батни матни Лоиқ беҳалал ҷо гирифтааст ва табиӣ ба тору пуди ин шеър ворид шуда, ки ҳатто овозхони мумтозе чун Аҳмади Зоҳир суруде мураккаб аз шеъри ҳар ду сохтааст.

Мавлавӣ гӯяд:

**Ошиқ шудай, эй дил, савдот муборақ бод,
Аз ҷову макон растӣ, он ҷот муборақ бод.**

Истиқболи Лоиқ:

**Паҳнои ҷаҳон гардӣ, пайдову ниҳон гардӣ,
Гаҳ сабзасифат рақсӣ, гаҳ барги ҳазон гардӣ.
«Ошиқ шудай, эй дил, савдот муборақ бод!»**

Таъсири андешаву афкор ва лаҳни Мавлавӣ ба шоирони ҳамнасли Лоиқ ончунон шигифтовар руҳ дода, ки бархе мисли Бозор Собир дар дарёи шеъри Мавлоно ғарқ шуда ва ноҳудогоҳ ба шеъри ӯ даъвои соҳибӣ кардаанд. Масалан, дар маҷмӯаи «Мижғони шаб»-и ин шоири хуштабъ ҷо гирифтани рубоии Мавлавӣ («Боз шире бо шакар омехтанд»)-ро наметавон ба тариқи дигар шарҳ дод.

Шеъри Гулруҳсор низ баҳравар аз шарбати шеъри Мавлавист. Дар китоби муаллифи ин сатрҳо «Ҳамзоди тӯфон» аз силсилаи «Хубони форсигӯ» ва мақолаи пажӯҳишгари тоҷик Ҷамолиддин Саидзода «Ҳузури Мавлоно дар шеъри Гулруҳсор» (Адабиёт ва санъат, 16 августи соли 2007) намунаи

зиёде аз истиқболи Гулрухсор оварда шудааст.

Ҳолу ҳавои шеъри Мавлавӣ дар ашъоре мисли «Гоҳе ки ошиқ нестам», «Шеъри найи Мавлоно», «Шеъри нигоҳи Шамс», «Шарти адаб», «Тӯфон», «Сиёҳу сафед» хеле маҳсус аст. Гулрухсор кӯшиш кардааст, ки шеърҳои истиқболияи худро дар ҳамон вазну оҳанги матни асли Мавлоно гӯяд, радифу қофияҳоро нигоҳ дорад ва ҳатто вожаҳои калидии Мавлоноро ба кор гирад.

**Дармондахоро доварӣ,
Дилсардхоро озарӣ.
Ҳам ин раҳӣ, ҳам он раҳӣ
«Ҳам ин сарӣ, ҳам он сарӣ».**

Гулрухсор низ мисли Лоиқ тазминро чун воситаи ишора ба шеъри Мавлоно ба матни худ ворид кардааст. Такрори вожаҳо дар байту банд, фикраҳои яксони гирдгардон, басомади калимоти вирди забони Мавлавӣ дар маҷмӯъ ҳолу ҳавои ғазалиёти ин орифи шӯридачонро ба зеҳн мерасонад:

**Эй дил ба панди оқилон
Моил бишав, моил бишав.
Девонагӣ аз ҳад гузашт
Оқил бишав, оқил бишав.**

Дар шеъри «Шеъри найи Мавлоно», аввалсухани шоир байтест аз Мавлоно:

**Оташи ишқ аст, к-андар най фитод
Чӯшиши ишқ аст, к-андар май фитод.**

Гулрухсор бо истифода аз ин «ишқ»-у «май» ва «най»-и Мавлоно, ки ҳар кадом рамзу розе дар таҳи худ доранд ва баёнгари фалсафаи ирфонии ин орифи бенамуна ҳастанд, мегӯяд:

**Дар найкада мавзун аст рақси майи Мавлоно,
Дар майкада маҳзун аст сури майи Мавлоно.**

Агар най тимсоли инсони комил бошад ва «найкада» – макони аҳли дил, «май» – бодаи маҷозӣ барои маст шудану аз худ растан ва ба Худо пайвастан аст ва иллати маҳзун будани сури майи Мавлоно низ ба он вачҳ аст, ки талабгоронаш имрӯз зиёд нестанд, яъне, мардум аз Худо дур шудаанд.

Гулрухсор батадриҷ аз қолаби шеъри Мавлавӣ дур

мешавад, вале боз ҳам ишораву тазминҳое аз Мавлавӣ ба хузури ӯ дар шеър далолат медиҳанд, чунонки дар пораи зайл таркиби «об агар садпора гардад» ба кор рафтааст:

**Об агар садпора гардад,
Боз ин марзи баландосори
фарҳангу суҳанро
Тир на,
Шамшер на,
Тазвир на,
«Маснавӣ»-ю «Шоҳнома»
Бо ҷаҳони фозилон пайванд хоҳад кард.**

Мутолиаи шеъри Гулрухсор дар ростои таҳаввули шаклу маънӣ ба хулосае меорад, ки ин шоира аз тақлиди қолаб батадрич ба корбурди маънӣ майл кардааст.

Дар шеъри Фарзона ин равиш боз ҳам равшантар ба мушоҳида меояд. Аз шеъри нахустини Фарзона, ки аз «одампарастӣ» ҳарф мезад, бидуни он ки бо шеъри Мавлавӣ ошноӣ дошта бошад, ҳамон ҷавҳари мавлавӣна ба меҳвари андешаҳо баромад ва Лоиқ, ки он рӯзгор аз пайи Мавлавӣ «инсонгарам, инсонгарам» гуфта буд, аз байни як даста шеърҳои навмашқонаи Фарзона ҳамон як байти:

**Дини ман оташпарастӣ не,
Дини ман одампарастӣ бод –**

ро писандид ва «Девони Шамс»-ро, ки он вақт дар Тоҷикистон дастнорас буд, барои мутолиа дар ихтиёри ӯ гузошт.

Дар марҳалаи аввали шеър Фарзона ба лаҳни Мавлавӣ, шакли шеъри ӯ ва зарбу оҳанги гирдгардони орифона пайравӣ намудааст:

**Эй шӯру шарат мурда,
Нури басарат мурда,
Шамсу қамарат мурда,
Аз зулмати худ бигрез,
Бо шӯълаи ман оmez.**

Ё ки:

**Ҳам сӯзи нават бояд, ҳам сози нават бояд,
Ҳам рӯзи нават бояд, ҳам рози нават бояд.**

Эй шӯълаи афсурда, парвози нават бояд

В-эй ишқи фурӯмурда, оғози нават бояд.

Дар он рӯзгор, ки дар Тоҷикистон рӯҳияи хештаншиносӣ ва хувияти миллӣ боло гирифт, тоҷикон ҳамагонӣ рӯ ба Мавлоно оварданд ва ин ҳодисаи ғарахбахшро дар эҳёи миллати мо Фарзона низ дар шеъри «Аҷам бедор мегардад» аз нақши афкори Мавлоно донист:

Дари ғафлатпаноҳон боз, лаби гунгон суханпардоз

Халоиқ Мавлавихон шуд, Аҷам бедор мегардад.

Раҳонд аз аҷнабӣ худро, зи будӣ қолаби худро,

Сари худро саробон шуд, Аҷам бедор мегардад.

Яке аз нишонаҳои сабки Мавлоно дар сатҳи забон истифодаи муқаррари каломот дар ҳудуди на танҳо мисраву байт, балки бандҳои шеърӣ ва тарсёву сачъҳои дохилӣ аз саноеи мусиқисозии сабки ӯ мебошанд. Забони Мавлавӣ сохтаву тасаннӯӣ нест, содаву латиф ва бидуни ороишоти махсус аст, ки ин шеvaro ҳамаи он шоироне, ки то ин дам зикрашон рафт, писандидаанд.

Шеъри «Мавлавӣ»-и Фарзона сурати шеъри Мавлоноро комилан ба бар кардааст:

Аз ақли кул чӯё шудам, то баҳри худ пайдо шудам,

Аз ақли кул чузъе манам, чузъе туй, эй беҳабар.

Марҳалаи нави мавлавишиниву мавлавигароии Фарзона бо гурез аз тақлиди зоҳирбинона шурӯъ шуд.

Мисраи шигифтангеzi «Шамс, биё, рақси фарангӣ кунем» собит мекунад, ки Мавлавӣ дигар дар мағзи андешаҳои шоир фурӯ рафта ва ҳоҷат ба суратгароиву тақрори лаҳни ӯ нест. Як нафари орифро ба рақси аврупоӣ даъват кардан аз ин маънӣ сар задааст, ки Шамс (Мавлавӣ) миёни одамон, дину мазҳаб, забону фарҳанг, макону замон тафриқа намегузошт ва он орзуи аз дуй гузаштан ва ба якӣ, ваҳдат расидан барои ӯ волотарин матлаб буд. Дӯст доштани тамоми инсонҳо ва тамоми офаридаҳои Халлокро Фарзона дар зеҳни худ нишондааст. Бинобар ин, дар марҳалаи нав афкору фалсафаи Мавлавӣ дар мағзи андешаҳо ва ҷавҳари шеъри ӯ ҷо гирифт ва дар шеърҳои нимоиву сафед асари андешаҳои Мавлоно ба мушоҳида омад. Ҳамин фалсафаи дӯст доштани тамоми мавҷудоти олам, обу

хоку гул ва, гули сипос ҳада бурдан ҳатто ба онҳое, ки туро бад мебинанду нафрат доранд, тухми муҳаббат коштан ба воситаи сухан дарунмоя ва ҷавҳари шеъри Фарзонаро борвар кард.

Воқеан ҳам, агар дар шеъри имрӯз маъниву лафзи Мавлавӣ комилан тақрор ва тақлид мешуд, ҳочат ба гуфтани шеър наме-монд. Дар раванди таърихии рушди адабиёт муҳим аст, ки ҳар насл ҳарфи худро гӯяд ва дурри бебаҳои шеъри гузаштагонро дар дарёи ақлу ҷони худ бишӯяд ва тобиши тоза ба он диҳад.

Хулоса, бардошт аз Мавлавӣ, ки тӯли тақрибан 30 сол дар шеъри муосири тоҷикӣ ҷараён дорад, аз тақлиди лаҳну забон ва зарбу оҳанги Мавлавӣ шурӯъ шуда, батадрич реша дар мағзи андешаҳои шоирон сабзонидааст.

Ҳоло имкон дорем, ки бардошти босамари як зумра шоирони имрӯзи Тоҷикистонро аз шеъри Мавлоно ба мушоҳида гирем ва умед аст, ки дар мақолоти дигар ҳунари сухангустарӣ ва маънишикофӣ онон дар партави андешаву орои ин орифи дилоғох ба қалам биёяд.

Пайнавишт:

1. Ҷалолиддини Румӣ. Маснавии маънавӣ.—Тоҳрон, 1375.
2. Фурузонфар Бадеуззамон. Хулосаи Маснавӣ.—Тоҳрон, бидуни соли нашр.
3. Фарзона. Мӯҳри гули мино.—Ҳучанд: Ношир, 2006.
4. Гулрухсор. Девон.—Душанбе, 2004.
5. Бозор Собир. Миҷғони шаб.—Душанбе, 2000.
6. Матлубаи Мирзоюнус. Ҳамзоди тӯфон.—Душанбе: Адиб, 2007.
7. Лоик Шералӣ. Куллийт. Иборат аз 2 ҷилд.—Ҳучанд, 2001.

Соли 2009

ТАҲАВВУЛИ ШЕЪРИ СИЁСӢ ДАР АШЪОРИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА

Дар адабиёти муосири тоҷикӣ шеъри иҷтимоӣ ба сифати яке аз шоҳаҳои нерӯманди мавзӯӣ ва услубӣ ҷараён дорад ва вуруди иҷтимоӣ ғояҳои мафкуравии замон ба шеър дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода, ҳоса дар силсилаи ашъори «Қиссаи Ҳиндустон» ба ҳадди олии худ расида, барои ҳамнаслон ва пасовандони шоир намунаи олии шоирӣ буд.

Аз замони пайдоиш то имрӯз шеър на танҳо ифодагари

эхсосҳои ошиқонаву орифона, балки як навъ воситаи муҳими муборизаҳои ғоявӣю мафкуравӣ ва сиёсӣ аст. Оҳангҳои сиёсӣю иҷтимоӣ дар ашъори бархе шоирон бештар, дар ашъори бархи дигар камтар қобили таваҷҷӯҳанд ва ин нукта бо арзишҳои маънавию фикрие иртибот дорад, ки ҳар адиб дар раванди ҷаҳоншиносии худ ба онҳо эътимод ҳосил намудааст.

Табиист, ки шоир наметавонад ба воқеоти замон бетараф бошад ва ҳамин бетараф набудан дар ҳамфикрӣ ба сиёсати замон ё муқобиландешӣ бар он ифода меёбад. Маъмулан муқобиландешон гирифтори таъкиб, вале тарғибгарон арҷманду шӯҳратёранд, ҳарчанд шӯҳрат ва маҳбубият ба ҳамдигар ҳамбастагӣ надоранд. Аммо дар мавриди шеърӯ шахсияти М. Турсунзода ин нукта бебаҳс аст, ки бо вучуди дар қатори тарғибгарони сиёсати замон ҷой доштани касе мисли ӯ миёни мардум маҳбубият нашофт. Ҷозibaи ботинӣ, чехраи нуронии пуртабассум, самимияту сидқ, кӯшиши дастгирии дигарон ин марди наҷибро на танҳо барои тоҷикон, балки ба тамоми мардуми ҷаҳон ошнову дӯст гардонид.

Мавзӯ ва дарунмояи шеъри иҷтимоӣ вобаста ба тамоюлҳои сиёсии замон тағйир меёбад. Чунончи, агар аз ҳамин нуктаи назар ба шеъри чанд насли асри XX мутаваҷҷеҳ шавем, чунин ба мушоҳида меояд, ки дар оғози сада тарғиби ғояҳои маорифпарварӣ ва дертар афкори инқилобӣ, аз он ҷумла мубориза ба муқобили босмачиён, сохтмони колхозу совхоз ва фабрикаву заводҳо, масъалаи баробарҳуқуқии ҷинсҳо, васфи шахсияти дохилии пролетарҳо аз мавзӯоти мубрами рӯз ба шумор меомадааст. Дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ – мубориза бар зидди истилогарони немис ва қаҳрамоноҳои мардуми шӯравӣ дар меҳвари андешаҳои шоирон қарор мегирад. Дар давраи баъди ҷанг – ғояҳои ҷизби коммунистӣ, ситоиши сулҳу меҳнати озод, дӯстии халқҳо эътибори бештар пайдо мекунад. Дар поёни қарн шикоят аз замон, инъикоси ҷанги хонумонсӯзи бародаркушӣ аз мавзӯҳои меҳварии адабиёти тоҷик мешавад. Пӯшида нест, ки дар давраҳои гузариш аз як вазъи сиёсӣю иҷтимоӣ ба вазъи дигар шоирон низ гоҳе ҷаҳонбинии хешро қомилан дигар кардаанд. Чунончи, агар дар солҳои 70-80 садаи бист шоире дар васфи ҷизби коммунистиву ғояҳои он мадҳия гуфта бошад, дар солҳои

90 ӯ ба муқобили ин ҳизб мисраъҳо мавзун кардааст, ё худ агар меҳнати пахтачиндухтар то ин дам мавриди ситоиш бошад, дар шеъри охири сада он мавриди мазаммати шоирони пешсафи замон қарор гирифт.

Дар заминаи силсилаашъори «Қиссаи Ҳиндустон»-и Мирзо Турсунзода имкон дорад, ки мавқеи ин шоир аз ҷашмандозии имрӯз мавриди таҳқиқ қарор гирад. Дар радифи ашъори ба кишварҳои дигар бахшидаи М. Турсунзода Ҳиндустон ҷойгоҳи махсус дорад. Зимнан, ҷои таъкид аст, ки сафари Ҳиндустон ҳамеша орзуи қуллӣ мардуми фарҳангдӯст, ҳоса шоирон буд ва байти зерини Соибӣ Табретӣ низ гувоҳи ин даъво аст:

**Ҳамчу азми сафари Ҳинд, ки дар ҳар сар ҳаст,
Рафъи савдон ту дар ҳеч саре нест, ки нест.**

Раҳоварди сафарҳои М. Турсунзода ба Ҳиндустон силсилаи «Қиссаи Ҳиндустон» мебошад, ки аз ду қисм иборат буда, дар қисми аввал шеърҳои «Бозгашт», «Қиссаи Ҳиндустон», «Меҳмони мағрибӣ», «Рӯди Ганг», «Боғи муаллақ», «Тара Чандри», «Дар ёди кас» ва дар қисми дувум «Сайёҳи Ҳинд», «Точмаҳал», «Дар орзуи ошён», «Қадаҳи ман», «Кулоҳи профессор Ахвледиани» ва «Ду роҳ» ҷой гирифтаанд.

Ҳамин силсилаи ашъор қофист, ки на танҳо вазъи сиёсӣ иҷтимоии сарзамини Ҳинд дар солҳои 40 садаи бист ва мавқеи сиёсии шоири шӯравӣ дар муносибат ба ҳоли ҳиндуҳо ошкор шавад, балки усулҳои асосии тасвир дар шеъри иҷтимоии замон низ ба мушоҳида оянд.

Агар аз ҳамин назаргоҳ шеъри Турсунзодаро бо ашъори марбут ба мавзӯи Ҳиндустони шуарои дигар муқоиса кунем, ин фикр возеҳтар хоҳад шуд. Дар солҳои 20 садаи бист мавзӯи мазкур аз назари шоирон дур намондааст.

Шеъри Абулқосим Лоҳутӣ «Дар Калкатта», ки соли 1923 дар Маскав таълиф шудааст, шояд аввалин шеъри марбут ба мавзӯи Ҳиндустон дар назми шӯравии тоҷик бошад. Бунёди ин шеър бар як воқеаи пурфӯҷиаст, ки дар Калкатта – яке аз бузургтарин шаҳрҳои Ҳиндустон руҳ додааст. Шоир лаҳзаеро инъикос намудааст, ки сипоҳиёни содиқ мунтазири амри фармондеҳ ҳастанд. Онҳо вазифадор шудаанд ҷазои ғиёни саркашро, ки дар асл ғиё набуда, балки мардуми мазлуму гуруснаанд, бидиҳанд.

Ин лаҳзаи ҳассосро Лоҳутӣ бо изтиробӣ бузург ба қалам до-
дааст:

**Сипоҳӣ муштарӣ, мардон тамошогар, занон хайрон...
Ба ҷои ёғиён, аммо, ҳазорон мардуми урён.
Ба лабҳое ҳама хушқу руҳи зарду тани ларзон:
Зану фарзанди мазлумон, на ёғиҳо, на тоғиҳо.
Ҷилавҳони сарои ҳукмрон пур шуд зи муздурон
Дар он сесад ҳазор одам набуд асло тана фарбеҳ.
Ҳама фарёд мекарданд: «Султон шоду рӯзаш беҳ! –
Саре як нон ба музди мо ба ҳар рӯзе фузунтар деҳ!»**

Тасвир дар ин чанд байт хеле зинда аст. Тӯдаи бузурги мардону занони лоғару гурусна бо илтиҷо назди ҳукмрон омаданд, аммо на танҳо касе ба шикваю талаби онҳо ғӯш надод, балки бо амри фармондеҳ ин мазлумон ба ҳалокат расиданд. Тамоми ғоҷи дар як байт ғунҷонида шудааст:

**Ҷавоби халқро фармони «Оташ!» дод фармондеҳ,
Пас аз чанде набуд ҷуз куштаву хун андар он майдон.**

Агар дар шеъри Лоҳутӣ танҳо инъикоси як воқеаи хуни-ни бедодгарӣ ва беадолатӣ ба мазлумони хинду ба мушоҳида расад, шеъри Пайрав Сулаймонӣ ба муқобили истисморгарони берунӣ – истилогарони англис нигаронида шудааст.

Дар шеъри Пайрав Сулаймонӣ «Ҳиндустон», ки соли таълифаш 1928 аст, бунёди тасвир ва анgezандаву муҳаррики фикр муқоисаву муқобала аст. Муқоисаи вазъи мозиву ҳоли Ҳиндустон тору пуди шеърро ба ҳам пайваستاаст. Дар ду байти аввал шоир бо усули пайи ҳам чидани калимоти ифода-гари бадбахтӣ аҳволи кишвари Ҳиндро баён мекунад:

**Фишору зулму тааддию ҷавру бедодӣ,
Ҳучуму ҳамлаву таҳкиру макру ҳила, дағо...
Гирифта селсифат Ҳиндро, ту пиндорӣ
Ба ҷои сабза дар ин хок руста марғу вабо.**

Ҳафт байти дигар сафаҳоти пурифтихору шавкатафзои ин сарзамини афсонавиро бо китобхонаву дорулӯлум, ча-манҳои беназир ва сарватҳои бебаҳо боз мекунад. Дар абёти боқӣ шоир бо ҳазор афсӯс дубора ёдовар мешавад, ки:

**Кунун ба панҷаи бедоди инглис асир,
Забуну бекасу бадбахту аз ҳуқуқ ҷудо.**

Адиб эҳсос мекунад, ки халқи ҳинду наметавонад ба чунин асорату шиканча зиёд тоқат кунад ва ба истилогарон хушдор медиҳад, ки:

**Ҳазар, ки оташи исён дубора афрӯзад,
Чунон ки хайли сипоҳе намуда буд ба по!
Шарорааш хасу хошоки ғайрро сӯзад,
Ба хоки тира нишонад рақибро якҷо.**

Байти чамъбастии шеър киноя ба рӯзи сиёҳи мардуми ин кишвари сарватманду зебоманзар ва пуровоза аст:

Сиёҳии тани ҳинду зи чист, медонӣ?

Зи баҳри мотами Ҳиндустон гирифта азо!

Ҳиндуҳои нимбараҳнаи лоғару сиёҳпӯстро дар ҳоли иҷрои корҳои сангини ҷисмонӣ ва ё гадоӣ тасаввур намуда, ҳонанда низ фикр мекунад, ки инқилобе бояд сар занад, ки ин мардуми оромтабиату содаву чафокашро ба озодӣ расонад.

Мирзо Турсунзода низ, чунонки ишора шуд, дар шеърҳои ҳиндустониаҷш бо роҳи муқоисаву муқобала матлаби худро баён мекунад ва агар як заминаи муқоиса вазъи дирӯзу имрӯзи Ҳиндустон бошад, заминаи дигар қиёси вазъи Ҳиндустон бо кишвари шӯравист. Дар аввалин шеъри силсилаи «Қиссаи Ҳиндустон», ки «Бозгашт» ном дорад, шоир аз бозгашт ба Ватан басо хушҳол аст, вале «ғамҳои халқи дигар», «торочгашта кишвар» ва ёди «халқи ҳиндуи ситамкаш» ўро азият медиҳанд. Ин шеър ба қавли ҳуди шоир «пур аз меҳру вафост».

Банду басти шеъри «Қиссаи Ҳиндустон» хеле ҷолиб аст. Ба ҷои катиба шоир аз мавҷудияти 60 миллион «нафратзадагон» дар Ҳиндустон хабар дода, дар оғози шеър ҳикоятро аз номи бобо дар бораи ҷой доштани маҳалли маҳсуси маҳавҳо дар Самарқанди пеш аз инқилоб нақл мекунад ва дар поёни он ҳикояти тозае сар мекунад:

**Ту дигар дар Самарқанд ин чунин кас
Набинию нахоҳӣ дид аз ин пас.
Кунун ман худ бигӯям бачагонро
Ҳикоятҳои ғамноки ҷаҳонро.
Ба Ҳиндустон сафар кардам замоне
Ман аз ин кишвари чун бӯстоне.**

Дар байтҳои дигар шоир зоҳиран аз тасвири манзараҳои

ин сарзамини пурчозоба худдорӣ мекунад, вале дар асл ин ҳама аҷоиботро мухтасар бармешуморад:

Нагӯям ман дар ин як шеъри кӯтоҳ

Зи ҳар чизе ки мо гаштем огоҳ.

Нагӯям ман на аз чодугаронаш

На аз чашмони тарсодухтаронаш...

Ҳамин усули баён бо таркиби «на аз...» дар 15 мисраъ идома мекунад ва адиб батадриҷ аз тасвири зебоиҳои ин кишвар ба баёни ҳоли мардуми заҳматкаш мегузарад, вале вақте ки ба ифшои матлаб шурӯъ мекунад, аён мешавад, ки ҳоли махавҳо – ҷӯхраву чамарҳо ўро саҳт ба риққат овардааст:

Чӣ нуксон дорад ин мардум, ки ин сон

Надорад қадру қимат мисли инсон?...

Магар ин каста авлоди башар нест,

Ки аз ӯ дигаронро ҷуз ҳазар нест?!

Шоир бо изтироб сабаби ин ҳолро меҷӯяд ва беҳуқуқии ин мардумро дар зулми замона ва бетарафии истилогарони англис мебинад:

Ба ин оину ин расми хабисӣ

Чаро розист лорди ингилисӣ?!

Баъд аз баёни чунин ҳоли хузнангез шоир мавқеи худро ба ҳайси як нафар намоёндаи кишвари шӯравӣ зоҳир мекунад. Ў дар давоми меҳмонии якмоҳа бо мазлумони зиёде ҳамсӯҳбат мешавад ва чеҳраҳои онҳоро ҳамешагӣ дар лавҳи хотир сабт мекунад. Он чи дар ин кишвар ӯ мебинад ва бо вазъи мардуми шӯравӣ онро қиёс мекунад, дар дилаш ҳисси бузурги ифтихори фарзанди советӣ буданро боз ҳам нерӯ мебахшад:

Дароз он дастхоеро, ки дидам.

Ба сӯи одами ин мулки аъзам, –

Ба сӯи одами озоди гетӣ –

Саодатманд фарзанди советӣ.

Дар «Меҳмони мағрибӣ» низ воситаи асосии таъсир тазоду муқобала аст. Шеъри мазкур аз шаш банди нобаробармисраъ таркиб ёфта, дар ду банди аввал Турсунзода хеле муфассал ва бо шефтагии тамом аз зебӣ ва мӯъҷизаҳои нотақрору дилфиреби Ҳиндустон сухан меронад. Дар чаҳор

банди сонӣ сухан аз хирсу ғоратгарии истилогарони мағрибӣ
меравад, ки тамоми сарвати ин сарзамини ғановатмандро
ғасб кардаанд. Шоир ба тариқи муқобилгузорӣ ҳоли мардуми
мазлуми ҳинду ва мағрибӣҳои ғоратгарро тасвир мекунад:

**Мехнати деҳқонписару коргар,
Аз ҳама ашёи ҷаҳон муфтгар.
Аз ҷӣ ҷавонон ҳама қоматҳаманд?
Аз ҷӣ надоранд сари худ баланд?
Аз ҷӣ бувад шаҳр пур аз кӯру ланг?
Аз ҷӣ сари мардуми мискин гаранг?
Ва дар қиёс бо ин гурӯҳ:
Мегузарад мағрибии худписанд
Карда сару бинии худ баланд.
Бозикунон ҷӯб-асоро ба даст
Шому саҳар роҳ равад мисли маст...
Дар сари ӯ нест ба ғайр аз ғурур,
Дар дили ӯ мақсади айшу сурур.**

Ҳадафи шоир ва ғояи шеър дар байти зер ифода ёфтааст:

**Ҳукми вай имрӯз агарчи равост,
Пояи ин ҳукм вале бебақост!**

Такрори секаратаи ин байт дар поёни се банди шеър матлаби муаллифро боз ҳам равшантар бозгӯ мекунад ва хонанадаро бовар мекунонад, ки ранҷу азияти халқи ҳинду ҳатман ба поён мерасад ва ин мардуми ранҷур ба озодӣ хоҳад расид.

Дар шеъри «Рӯди Ганг» рӯди азиму пуршаҳомати Ганг андешаҳои ғамангезро дар зехни шоир ангеza медиҳад. Ба назари шоир чунин менамояд, ки рӯд аз оби чашмҳои гирён ва арақи деҳқон пур шудааст ва аз он ки одамони бадкирдор пули оханине ба дӯши ӯ бор карда қаторҳои пур аз ҷавоҳирро ба сӯи Ғарб мебаранд ва кӯдакони бечораро аз ризку рӯзӣ маҳрум мекунанд, сархаму ғамзадаву хомӯш «меравад сӯи баҳр».

Шоир бо ифтихор аз Тоҷикистони шукуфон будани худро ба рӯд меғӯяд ва дар охир хоҳиш мекунад, ки:

**Рӯдворона зиндагонӣ кун!
Ҷӯш зан, ҷӯш зан, ҷавонӣ кун!**

Дар ҳамин байти охир ва ҷамъбасти манзури шоир

махкум намудани сархамиву тобеият, даъват ба мубориза бар
зидди истилогарони хунхору ҳарис ва бедор кардани шавқу
шӯри зиндагӣ дар дили мардум аст.

Харобиовар будани вуруди бегонагонро шоир бо изти-
роб дар шеъри «Боғи муаллақ» ҳам таъкид мекунад:

**Ногаҳон аз Ғарб омад киштии бегонагон,
Ғашт вайрон акси боғи сабз аз ин бори гарон.
Ё ба ҳинду ингилисҳо меҳрубонӣ мекунанд?!
Обҳои хоки онро посбонӣ мекунанд?!**

Ва худ бо қатъият ба ин суолҳо ҷавоб мегӯяд:

**Ҳаргиз он сон нест,
Ҳаргиз! Нест ин сон, ҳеч гоҳ!
Балки биншастаст мисли доғ дар руҳсори мох!**

Дар ағлаби шеърҳои силсилаи «Қиссаи Ҳиндустон» му-
аллиф рӯзгори сангини ҳиндувонро бо зиндагии озоду пурни-
шоти мардуми шӯравӣ, аз ҷумла тоҷикон ба муқоиса мегузо-
рад, ки зимнан даъвати пӯшидаест барои интиҳоби роҳи сиё-
сии кишвар:

**Дароз он дастхоеро, ки дидам
Ба сӯи одами ин мулки аъзам, –
Ба сӯи одами озоди гетӣ –
Саодатманд фарзанди советӣ.**

«Қиссаи Ҳиндустон»

**Омадам ман ба назди ту меҳмон
Аз шукуфтадиёри тоҷикон.**

«Рӯди Ганг»

**Дар диёри аъзами пуршони ман,
Эҳ, чӣ хушбахтанд фарзандони ман.**

«Сайёҳи Ҳинд»

**Ман ки ҳастам гражданини СССР,
Узви хушбахти хонадони кабир.
Тобеи давлати ҳақиқатдӯст,
Адлҷӯянда то ба хуну пӯст.**

«Тоҷмаҳал»

**Роҳи фикри болшевики номдор
Роҳи халқи аъзами пуриқтидор.**

«Ду роҳ»

Ҳеч наёбӣ ту дар ин моҳу сол
Одами хушбахти советимисол.

«Қадаҳи ман»

Аммо гоҳи дигар даъват ба мубориза ва инқилоб барои
озодиву хушбахтӣ хеле ошкоро ва қатъӣ садо медиҳад:

Матарс аз шӯълаҳои аввалини субҳи озодӣ,
Маларз аз боди даҳшатноки тӯфон мисли шамшод.

«Тара Чандри»

Ҳоки пояшро набояд пок кард,
Пок аз он бояд, ки акнун хок кард.

«Сайёҳи Ҳинд»

Косаи сабри мо, ки лабрез аст,
Ғазаби мо чу теги дамтез аст.

«Тоҷмаҳал».

Дар фазо мегардад аммо ин садо
«Мешавем озод монанди шумо».

«Дар ёди кас»

Чунонки мушоҳида мешавад, дар ҳамаи шеърҳои
ҳиндустонӣ ҳамдардӣ ба мардуми ҳинд ифода ёфтааст. Шах-
си шоир ва эҳсосоти ботинии ӯ, муносибати ӯ ба мардуми ин
кишвари зебо хеле самимӣ ва ошкоро ба шеър ворид шудааст.

Маро ҳаргиз нахоҳад рафт аз ёд
Руҳи он мардуми мазлуми ношод.

«Қиссаи Ҳиндустон»

Дида ман инро чигарам пора шуд,
Ашк равон аз бари рухсора шуд.

«Меҳмони мағрибӣ»

Ман аз ракси ту мафтунам, зи ҳолат лек маҳзунам,
Тара-Чандри... Тара-Чандри... макун ин қадр афсунам.

«Тара-Чандри»

Мекунам ёди дили садрешро,
Мефиристам ман суруди хешро.

«Дар ёди кас»

Дида рӯзи сиёҳи ҳиндуру
Сӯхтам ман ниҳон зи сар то по.

«Точмаҳал»

Бо ҳаёли диёри Ҳиндустон,
Ҳиндуи номурои рӯи ҷаҳон...
Ҳоби шабҳои хуш ҳаром кунам,
Қиссаи хешро давом кунам.

«Сайёҳи Ҳинд»

Дидани ғоратшуда Ҳиндустон, –
Ҳолати тоқатшикани ҳиндуён...
Дар дили мо кӯҳсифат зам шуданд –
Кӯҳи бузурги аламу ғам шуданд.

«Қадаҳи ман»

Шодам, аммо меҳӯрам ғамҳои халқи дигаре,
Дар назар меоварам тороҷашта кишваре.

«Бозгашт»

Ҳамин ҳиссиёти бетараф набудан ба ҳоли ҳиндуҳо, ки бо калимаву ибороти «чигарам пора шуд», «ашкам рехт», «сӯхтам», «ҳоби хушро ҳаром кардам», «дар дилам кӯҳи алам шуд», «меҳӯрам ғамҳои халқи дигаре» ва ғайра шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон»-ро хеле самимӣ ва пуризтиробу муассир намудаанд.

Ҳақ ба ҷониби адабиётшиноси маъруф А. Сайфуллоев аст, ки навиштааст: «Мирзо Турсунзода тамоми силсилаи шеърҳои Ҳиндустони худро аз мавқеи муносибати дӯстонаи халқҳои шӯравӣ ба Ҳиндустон эҷод кардааст. Аз ҳайси ҳунари шоирӣ низ силсилаи мазкур дар эҷодиёти адиб марҳалаи нав ба вучуд овард». Иқтибос аз шоири шаҳри авар (доғистонӣ) Расул Ғамзатов низ бамаврид аст: «Шоирони зиёде ба хориҷа мусофират карданд ва аз он ҷой бо худ суруди халқҳои дигарро оварданд. Аммо «Қиссаи Ҳиндустон»-и Мирзо Турсунзода бо шеърҳои баланди худ ва эҳсоси самимие, ки аз ғами мардуми ҷабрдидаи ҳинду ва фаҳри кишвари хеш сар задааст, ҳусни таваҷҷӯҳи умумро ба худ кашид».

Хулоса, маълум мешавад, ки «Қиссаи Ҳиндустон» марҳалаи наवे дар шеъри сиёсии тоҷик ва дар эҷодиёти М. Турсунзода аст. Агар шоирони насли моқабли ӯ Лохутиву Пайрав Сулаймонӣ рӯзгори талху пуразоби халқи ҳинду ба воқеият наздик инъикос карда бошанд, дар шеъри Турсунзода эҳсоси самимияту

бародарӣ, хайрхохиву ғамшарикӣ хеле равшан ифода ёфтааст. Мавқеи ӯ мавқеи як нафар тамошогари хоричӣ набуда, балки як дӯсти ғамгусорест, ки аз дилу ҷон хушбахтӣ ва озодии халқи ҳиндуро меҳаҳад. Бинобар ин, муқоисаи кишвари Ҳиндустон бо мамлакати шӯравӣ ва ифтихор аз шаҳрванди давлати советӣ будан на бо оҳанги кибру ғурур, балки чун даъват ва раҳнамоӣ ба дӯстони ҳинду садо медиҳад.

М. Турсунзода гоҳ бо рамзу маҷоз ва гоҳи дигар ошкоро дӯстони ҳиндуро ба талошу мубориза баҳри озодӣ даъват мекунад ва хонанда эҳсос менамояд, ки агар зарурат пеш ояд, ҳуди шоир ва тамоми халқе, ки ӯ намояндагӣ мекунад, ба кӯмак хоҳанд расид.

Зимни тазоду муқобала, тавсифҳои пурғунҷоиши ифодагари ҳиссиёт, ташбеҳу истиораҳои махсус ва равшан, лафзи содаи ори аз таъкиду печидагӣ шоир матолиби иҷтимоиро дар қолаби шеър ҷо додааст. Дар назми сиёсӣ бо «Қиссаи Ҳиндустон» раванди мавзӯии нав оғоз ёфтааст, зеро агар дар ашъори шуароӣ насли солҳои 20-30-юми садаи бист ситоиш ва тавсифи рӯзгори инқилобӣ ва воқеияти замон тарҷеҳ дошта бошад, дар силсилаи мазкур мавзӯи озодии башарият ба миён омадааст.

Аз нигоҳи имрӯз низ ин силсилаашъор бо далоили зерин моҳияти худро гум накардааст:

а) То ба имрӯз «Қиссаи Ҳиндустон» намунаи нодири силсилаашъор дар мавзӯи байналмиллӣ аст.

б) Бо вучуди сиёсатзада будан дар лобалои ин ашъор муҳаббат ба Ватан, ифтихор аз он бо сидқу самимияти ростин ифода ёфтааст.

в) Дар давоми бештар аз ним аср баъди таълифи «Қиссаи Ҳиндустон» вазъи сиёсии ҷаҳон комилан иваз шуд, кишвари шӯравӣ барҳам хӯрд ва он ҳарфҳое, ки Турсунзода барои ҳиндуҳо гуфта буд, кӯҳна шуданд. Аммо мавзӯи дӯстиву бародарӣ миёни халқҳои башар, ҳоса халқҳои ҳамсоя аз мавзӯҳои мондагори адабиёт ва шеъри сиёсӣ боқӣ мемонад. Бинобар ин, «Қиссаи Ҳиндустон» чун ифодагари ҳиссиёти инсонгарӣ, раҳму шафқат ва бародариву дӯстӣ мактаби омӯзиши шоирони наслҳои дигар хоҳад буд.

Пайнавишт:

1. Турсунзода М. Куллиёт иборат аз 6 ҷилд, ҷ. I.–Душанбе: Ирфон, 1976.
2. Турсунзода М. Асарҳои мунтахаб.–Сталинобод, 1955.
3. Сулаймонӣ П. Куллиёт.–Душанбе: Адиб, 2006.
4. Лохутӣ А. Шеърҳо ва достонҳо. Иборат аз 2 ҷилд, ҷ. 1.–Душанбе: Ирфон, 1987.
5. Сайфуллоев А. Мирзо Турсунзода.–Хучанд, 2004.

**ТАСВИР ВА АНОСИРИ ТАСВИРСОЗ
ДАР АШӢОРИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА**

Бунёди шеър бар се унсур аст: забон, тасвир ва мусиқӣ. Фасоҳату балоғати шеърро таровати забон, тозагии тасвир ва хушоҳангии калом таъмин мекунанд. Агар яке аз ин унсурҳо ноқис бошад, ҳусни калом мекоҳад. Тасвир дар шеър на танҳо воситаи офариниши зебоист, балки омили мазмунсоз низ мебошад. Тасвир, ба қавли Ризо Бароҳанӣ, «ҳалқа задани ду чиз аз ду дунёи мутағайир аст ба василаи калимот дар як нуқтаи муайян... Қудрати тасвирсозӣ муҳимтарин қисмати қудрати таҳайюл аст».

Дар ашъори М. Турсунзода тасвир чӣ мақома дорад ва қудрати таҳайюли шоир дар кадом ҷоя аст?

М. Турсунзодаро барҳақ мусаввири табиат мегӯянд, зеро шоир воқеан ҳам дилбастаи манзараҳои диёраш аст. Агар ба сабки ӯ дар офариниши тасвирҳо мутаваҷҷеҳ шавем, пай мебарем, ки майли адиб ба аносири табиат хеле назаррас аст. Тасвирҳои кӯҳ, об, офтоб, ситора ва замин дар аксари ашъори шоир воҷеҳуранд.

Тасвирҳои М. Турсунзода бо якчанд хусусияти худ мумтоз аст. Дар ин мақола мо зимни танҳо як тасвир – тасвири об нишонаҳои сабки шоирро ҷӯё мешавем.

Муҳимтарин веҷагии тасвирҳои М. Турсунзода дар айнияти онҳо зоҳир мешавад. Шоир ҳар ҷи мебинаду эҳсос мекунад, содаву табиӣ, бе муболиғаву игроқ ва хеле самимона ба қалам медиҳад. Обу рангҳои аз ҳад баланд, тасвирҳои дур аз зеҳн ва маҷозӣ, рамзҳо ба сабки М. Турсунзода хос нестанд.

Мутолиаи ашъори шоир ба хулосае овард, ки барои ифодаи тасвири об шоир калимотеро ба кор гирифтааст, ки аз ҷиҳати маъно ба он қаробат доранд: обшор, ғаввора, рӯд, наҳр дарё, уқёнус, канал, чашма, сарчашма, ҷӯй, қатраҳо; номҳои мушаххаси дарёҳо: Сир, Ому, Панҷ, Зарафшон, Нил, Нева, Волга ва ғайра. Аксари ин вожаҳо дар шеър бо тавсифҳо якҷоя омадаанд. Чунончи: рӯдҳои нукрагин, рӯди шӯх, Панҷи ноором, Панҷи пурҷӯш, оби равон, дарёҳои шӯхи кӯҳсор, дарёи васеи пургуҳар, рӯдҳои беқарор, баҳрҳову наҳрҳои ҷӯшанда, ҷӯйбори азим, чашмаҳои дилписанд, обҳои мусаллоҳ, дарёи саркашу мағрур, чашмаи ҷӯшон, обҳои зарфишон...

Маълум мешавад, ки тавсифҳои «кӯҳӣ», «шӯх» ва «пурҷӯш» нисбатан серистифода будаанд.

Ғоҳе М. Турсунзода тасвирҳои тафсилӣ гуфтугӯро низ мепазирад:

Ту ҳамон чашма, ки ҷӯшидаву ғаввора шудӣ,

Ашқи шаффофтари ни ҷиғари хора шудӣ.

Чашма дар кӯҳ будӣ, ҷӯй шудӣ, рӯд шудӣ,

Нури чашмони ману дидаи назора шудӣ.

Як хусусияти дигари тасвирҳои шоир дар динамики онҳост, яъне, тасвирҳо дар ҳаракатанд, тағйир меёбанд. Ҳаракат ҳам дар объекти тасвир ва ҳам дар ҳуди тасвир ба мушоҳида мерасад. Таваҷҷӯҳ фармоед ба як тасвири хеле зебои рӯд дар шеъри «Рӯди ман»:

Медави дар кӯҳсору сар ба сангон мезанӣ,

Уштури мастӣ магар ҳар сӯй ҷавлон мезанӣ,

Даст бар сар мӯҳарошон, рӯҳарошон мезанӣ,

Қатраҳои сардро бар кӯҳсорон мезанӣ.

Сар ба санҳо зада давидани рӯд, чун уштури маст ҷавлон задани он, девонавор ва беҳудона даст бар сар рӯю мӯй ҳарошидани мавҷҳои пуршӯри рӯд, воқеан, тасвирҳои шигифтзои шоирона аст. Арзиши аслии шеър, ҳунари суҳангустарӣ ва завқи зебоишиносии шоир маҳз дар ҳамин гуна тасвирҳо зухур кардааст. Дар ин пора ба ҷуз зебоии тасвир мушоҳидаи калом низ ба мушоҳидаи мерасад, ки ба гумони мо, қофияҳои «сангон», «ҷавлон», «рӯҳарошон», «кӯҳсорон» ва

такрори радифи «мезанӣ» дар ҳамаи мисраъҳо мусиқии гӯш-навозу тарабангези ин шеърро таъмин намудаанд.

Дар тасвирҳои М. Турсунзода ташбеҳ як воситаи пурзӯри муассирии калом шудааст:

**Сараш бар санг мезад рӯди кӯҳӣ,
Ба доман чанг мезад рӯди кӯҳӣ.
Ба мисли шири навҷӯшидае буд,
Палангу бабри хуннӯшидае буд.**

Дар байти охири ин порча якбора ду ташбеҳ омадааст, ки мантиқан аз ҳам дур буда, дар айнаи ҳол қаробат ҳам дорад. Дар тасвири аввал рӯди кӯҳӣ ба шири навҷӯшида мушобеҳ шудааст, дар тасвири дувум – ба палангу бабри хуннӯшида. Ин ҷо вачҳи ташбеҳ хурӯшидан, дар худ нагунчидан аст, ки ҳар ду ҷузъиёти тасвиrho ба ҳам мепайвандад. Воқеан, ба мушоҳида расид, ки шоир дарёву рӯдро гоҳ ба палангу бабри хуннӯшида, гоҳ ба уштури маст, гоҳ ба барраву бузғолаву оҳу монанд мекунад:

**Бар лаби рӯде, ки монанди бара...
Мечаҳад рӯ-рӯи сангони дара...**

Ё ки:

**Рӯдҳои дараи силсилаи кӯҳи Ҳисор,
Акси оҳубараи силсилаи кӯҳи Ҳисор.**

Баъзан об ба ашки ошиқон, ба ишқи шоир, ба шуои офтоб, тори гесӯи духтарон монанд карда мешавад. Аммо тасвирҳои баръакс ҳам ҳастанд, ки дар онҳо на об ба чизе, балки чизҳои дигар ба об ташбеҳ дода мешаванд.

Масалан, дар байтҳои зерин дил ба об монанд карда шудааст:

**Чӯшидаю дамида, ноорамида ин дил,
Чун мавҷҳои дарё сарро занад ба соҳил.**

Ё ки:

**Дилат пурҷӯшу роҳат равшану соф,
Ба мисли обҳои чашмасоре...**

Суруд низ ба об ташбеҳ шудааст:

**Дурахшида ба мисли дурри ғалтон,
Равони мисли оби ҷӯйборон.**

Дар шеъри дигар ҳамчунин:

Шеъри ман!

Хуни чигар, ё пораи дил гӯямат,

Ё шитоби корвон дар роҳи манзил гӯямат,

Ё хурӯчи мавҷ дар домони соҳил гӯямат...

Ҳатто офтоб шабеҳи об аст:

Монанди обҳои сари кӯҳсори ман,

Эй, офтоб, гирди ту чамъанд зарраҳо.

Лекин бештар аз ҳама омехтагии тасвири инсону табиат ба назар мерасад. Дар ашъори Турсунзода ҳиссиёти инсон бо тапиши набзи табиат даромехта ин яке бо он дигар мушобех мешавад. Дар шеъри «Инсон ва кӯҳ» меҳонем:

Зистӣ чун рӯди ноором дар оғӯши кӯҳ,

Омад овозат ба гӯш аз синаи хомӯши кӯҳ.

Тасвири зан ва об:

Гоҳ мебинӣ, ки мечӯшад чу дарёи Ҳазар...

Гоҳ чун монанди мавҷи баҳр дар рӯяст он.

Адиб низ ба дарёи бепоён ва чашмаи чӯшон шабоҳат до-
рад:

Назро дарёи бепоён, Ғафур,

Дӯстири чашмаи чӯшон Ғафур.

Дар тасвирҳои М. Турсунзода одамон мисли рӯдҳои беқароранд, ҳамнавои рӯдҳои кӯҳианд. Чунончи, тасвирҳои: «Дарё шудию, чӯш задию бидамидӣ», «Одамон оянд мисли рӯдҳои беқарор», «Гаҳ шудам бо рӯди кӯҳӣ ҳамнаво», «Сӯи ту баҳри фазли номаҳдуд, Халқи мо меравад чу оби рӯд» мисоли равшани гуфтори фавқанд.

Агар ҳамбастагии инсону табиат, дар як тараф, дар самимияти муҳаббати шоир ба обу хоки диёраш зухур кунанд, аз тарафи дигар, аносири табиатро ба унвони як инсоне пазируфтани, мушаххасонидан, сурати онро кашидан, ба сухан даровардан, ҳислатҳои инсониро ба он нисбат додан аз хусусиятҳои дигари тасовир дар ашъори М. Турсунзода аст:

Рӯди кӯҳӣ, ту сарой ба ҳавои дили ман,

Чӯр соӣ нафасатро ба садои дили ман.

Шӯр дар сина ниҳон рақскунон мегузарӣ,

Оғаҳастӣ магар аз дарду давои дили ман?

Ручӯи бевосита ба рӯд, аз он суол кардану посух чустанҳо ба шеър таровату дилнишинӣ ва оҳанги заминӣ мебахшад ва як қаробате бо зеҳни хонанда барқарор мекунад.

Дарёву рӯдҳои Турсунзода ҳамчун инсон ҳазлу шӯҳӣ мекунад, саркашӣ доранд, мераксанд, месароянд, мегурранд, наъра мезананд, фарёд мекашанд, варзиш мекунанд, ғавғо менамоянд, мужда меоранд:

«Рӯд мегуфтам, ки ӯ оби маро нӯшида буд»,
«Чашма мегуфтам, ки омад кӯза бар сар пеши ман»,
«Фарёди рӯди кӯҳӣ ҳар дам ба гӯш ояд»,
«Қатраҳо якчоя гашта рӯд ғавғо мекунад»,
«Рӯд орад муждаи соҳил ба сӯи пахтазор»,
«Ба доман чанг мезад рӯди кӯҳӣ»,
«Даст бар сар мӯхарошон, рӯхарошон мезанӣ»,
«Ту медонӣ, ки оби чашмасорон,
Равад аз қуллаҳои кӯҳсорон.
Ғаҳе раксидаву ғаҳе суруда,
Ба сӯи Панҷу Омуи хурӯшон»...

Баҳру наҳрҳои шоир ба мисли инсон руҳ доранду лаб, чини пешониву забон, дасту сар ва гесу:

«Даст бар сар мӯхарошон, рӯхарошон мезанӣ»,
«Чун мавҷҳои дарё сарро занад ба соҳил»,
«Гирам аз гесӯи ҳар як шаршара»,
«Рӯд ҳам чин дар рӯҳи софу тараш»
«Рӯдҳои чорӣ аз ҳар як дара кафк бар даҳон»,
«Ваҳш сӯи Панҷи шӯҳратнок ояд лаб зада»,
«Дилат пурҷӯш, рӯят нурбор аст»,
«Сараш бар санг мезад рӯди кӯҳӣ» ва ғ.

Дар хунари шоирии М. Турсунзода ҷои тардид нест. Лекин ду хусусияте низ дар тасвири табиат ба назар расид, ки ба замони шоир мувофиқ буд, вале шеъри ниёгон ва шеъри имрӯз, хушбахтона аз он орист. Якум, ворид шудани калимоте, ки хоси шеър нестанд:

Рафт техника ҳам ба чанги об

Самосвалка рафту булдозер...

Ва дувум, кӯшиши инсонро ҳокими табиат нишон додан ва табиатро мутеи инсон, ки, мутаассифона, ҳам дар зиндагӣ ва ҳам дар шеър бебарор буд. Чунончи, дар шеъри «Рӯди кӯҳӣ» мехонем:

Ту ваҳшӣ будию мо ром кардем,

Ту ро бо коммунизм инъом кардем...

Ё ки:

Хуб шуд, ки нест очиз одами даврони мо,

Соҳиби техникаи оӣ бинокорони мо,

Менависам мухтасар, хонандаи мо, гӯш дор

Дар миёни обу одам чанг барпо шуд баҳор.

Мо дар ин мақола танҳо ба як масъала мутаваҷҷеҳ шудем: ба хунари шоирии Турсунзода дар тасвирсозӣ ва баррасии ҳусну кубҳи муҳокоти ӯ дар заминаи як тасвири мушаххас. Абёте, ки чун намуна овардем, далели боҳири он аст, ки М. Турсунзода шоири хуштабъ ва соҳибзавқ аст. Шинохти зебӣ ва бозофаридани он дар фазои шеър, корбурди ҳунармандонаи васоити мухталифи тасвирсоз, барҳақ, М. Турсунзодаро ба унвони шоири пешоҳанги даврони худ машхур карда буд.

Соли 2010

БЕҲТАРИН НАМУНАИ НАСРИ ТАЪРИХИИ МУОСИР

Романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода, ки соли 1996 ба ҷоизаи «Китоби сол»-и Эрон сазовор шуд, то ба имрӯз беҳтарин намунаи насри муосири тоҷикӣ махсуб меёбад. Бо офаридани симои абармарди сухан ва шахсияти камназири адабиёти форсу тоҷик Фирдавсӣ, Сотим Улуғзода на танҳо замони зиндагии шоирро бозгӯ кард, балки мавқеи иҷтимоии ӯро ба унвони

як нафар шахси мубориз ва ҳақиқатҷӯй инъикос намуд.

Комгорӣ дар офариниши симои ашхоси таърихӣ танҳо ба онҳое даст медиҳад, ки шахсияти қаҳрамонашонро ба хубӣ шинохта бошанд. Аз ин рӯ, нигорандаи осори таърихӣ бадеӣ адиби муқаррарӣ набуда, балки ба ҳайси пажӯҳандаест, ки бо манобеи илмиву таърихӣ ошноии дақиқ ва амиқ пайдо мекунад. Корест сахлнамо, вале сангин, бавежа агар мавриди таҳқиқи бадеӣ шахсияти бузургмарде чун Фирдавсӣ ва шоҳкорие чун «Шоҳнома» бошад, ки часорату қаҳрамонӣ ва ибтикорие фирдавсиёна такозо мекунад.

Бамаврид аст бияфзоём, ки барои офаридани симои Фирдавсӣ Улуғзода заҳмати сангине ба дӯши худ ниҳодааст ва тӯли қариб чихил соли умрашро барои омодагӣ ба таълифи роман – шиносӣ бо маъхазҳо ва баргардони ҷолибтарин дostonҳои «Шоҳнома» ба наср масраф кардааст.

Чун маъхазӣ асосӣ барои нависанда матни «Шоҳнома» буд ва аз ин хусус худӣ ӯ низ таъкид кардааст (ниг.: Рӯзномаи «Омӯзгор», 11 сентябри соли 1991, №37), гумон мекунем, бисёр матлабҳои адибро дар иртибот бо «Шоҳнома» бояд ҷуст. Аз назари нигорандаи ин ҷустор ҳамоҳангӣ ва ҳамбастагии романи Улуғзода бо «Шоҳнома» дар муштаракии матлаб, ягонагии рӯҳи асарҳо, ҳамдилӣ ва пайванди зеҳнии адиби муосир бо Фирдавсӣ, дар таъсири сабки Фирдавсӣ ба тарзи нигориши Улуғзода зухур кардааст.

Нахуст тавачҷӯх ба таърихи таълиф шудани «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва «Фирдавсӣ»-и Улуғзода мекунем. «Шоҳнома» замоне эҷод шуда, ки нигорандааш бо ақли дурбину хиради ҳайратангезаш парокандагӣ ва парешонии давлату миллатро эҳсос карда, кӯшиши бузурге ба харҷ дод, то ҳамагонро хушдор диҳад ва ба ваҳдату ягонагӣ, некандешиву озодмардӣ, додпешагиву доноӣ раҳнамун шавад. Дар замони Фирдавсӣ низ, ки баъди истилои арабҳо ағлаби шуаро забони ғайрро пазируфтаанд, муаллифи «Шоҳнома» бо фаросати ғавқулодаи худ дарёфт, ки забон – нахустунсури иттиҳод ва пойдории миллат аст. Ва ин аст, ки бузургтарин шоҳкории ҷаҳон ба форсӣ эҷод шуд.

Дар замони таълифи романи Улуғзода низ мушкilotи сиёсӣ иҷтимоӣ аҳволи миллати моро танг ва ҳоли забонро

хароб карда ва мардум аз ҳарвақта дида ниёзи бештаре ба бозгардони сафҳаҳои таърих пайдо намудаанд, то аз осори таърихӣ ва ашхоси таърихӣ дарси худогоҳӣ гиранд.

Агар Фирдавсӣ дostonҳои асотири, паҳлавонӣ ва таърихии Шарқи куҳанро барои башарият ба хотири дар дили онҳо коштани тухми ормону мақосиди шариф, ки арзиши ҷовидонӣ ва ҳалалнопазир доранд, манзум карда бошад, Улуғзода низ маҳз ба ҳамин хотир тасмим гирифтааст, ки овози Фирдавсиро аз паси девори қурун ба гӯши мо бозрасонад ва чеҳраи нуруниву тобноки ӯро ба мо нақӯтар шиносонад.

Ба таъкиди донишманди маъруфи эронӣ Ғуломҳусайни Юсуфӣ, «имрӯз, ки дар кашокаши парешониҳо ва саргаштагиҳои қарни бистум, ҷавонони мо ба ҳидоят ва тарбияти дуруст ниёзманданд, то ба усули ахлоқӣ ва фазоиلى башарӣ имон оваранд ва шахсияти устувору мустақил ва тазалзулнопазир биёбанд, эҳтиёҷ ба шинохтани Фирдавсӣ ва пай бурдан ба рӯҳи миллии ҳамосаи мо маҳсустар ба назар мерасад».

Аз ин лиҳоз таахҳуде, ки замоне Фирдавсӣ ва имрӯз Улуғзода гирифтаанд, муштараканд. Ба ибораи дигар, Фирдавсӣ ва дар пайравии ӯ Улуғзода дирӯзу имрӯзро ба хотири фардо ба ҳам пайванд мезананд. Яъне, талоши онҳо фақат ба манзури шинохтани дирӯзамон набуда, балки ҳадафи аслии гиреҳ бастанӣ фарҳанги гузашта бо зиндагии кунунист.

Аз гуфтори фавқ ба бардошти дигаре низ дар бораи хусусиятҳои муштаракӣ ҳамосаи Фирдавсӣ ва романи Улуғзода метавон расид, ки дар ягонагии рӯҳи онҳо эҳсос мешавад. Мунаққиди машҳури рус В. Г. Белинский ба он ишора карда буд, ки ҳар шоир бо вучуди мухталиф будани мавзӯву мундариҷа ва шакли сохтори забониву баънии осораш ҳамеша хусусиятеро дорост, ки ҷуз ӯ каси дигар надорад. Ва ин сирри шахсияти ӯ, хусусияти рӯҳи ӯст, ки ба осораш таъсири амике гузошта. Ва ба дунболи гуфтораш мисолеро аз Пушкин афзуда, бардоште ҳосил мекунад, ки новобаста аз назм, наср ва ё дром, ба кадом мавзӯ бахшида шуданаш ва мутааллиқи кадом жанр буданаш, мо сабаки Пушкинро пеш аз ҳама аз рӯҳи умумии осораш мешиносем.

Агар аз ин пойгоҳи андеша ба «Шоҳнома» нигарем, мӯҳтавои онро ҳимояти додгариву хирад, мардиву покӣ,

ростиву накӯкорӣ, ватандӯстиву миллатпарварӣ дар пайванди ноғусастанӣ таркиб додааст. Агар ҷамъи ин сифотро ба унвони «рӯҳи Фирдавсӣ» зикр кунем, мебинем, ки романи Улуғзода низ қабл аз ҳама, маҳз бо ҳамин мухтасот бо «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ қаробат пайдо кардааст. Ва ба ибораи дигар, «Фирдавсӣ» бо рӯҳи фирдавсиёна иншо шудааст:

Хусусияти севум, ки романи Улуғзодаро бо ҳамосаи Фирдавсӣ қарин кардааст, дар пандомӯзии ин ду осор аст. Ба қавли Улуғзода «Шоҳнома» – ин шоҳкитоби адабиёти мо, офаридаи фикри тавоно, хиради бекарона, дили бузург ва рӯҳи нурафшони Фирдавсӣ аст. Вай танҳо нақли манзуми ривоятҳои бостонӣ намебошад, вай саросар зебӣ, саросар панд, саросар ҳикмат аст, ҳикмате, ки халқҳои эронинаҷод бо мурури замонҳо андӯхтаанд».

Дар ҳақиқат, «Шоҳнома» ганҷинаи бузургу беназирест, ки дари онро ҳудовандаш барои мардуми бедордил саховатмандона боз намуда, ҳосили таҷрибаҳо ва тафаккури миллионҳо нуфусро самимона бо мо дар миён ниҳодааст. «Шоҳнома»-ро метавон хираднама ва ё андарзнама низ номид, зеро танҳо байтҳои пандомӯзи он метавонад китобе ҷудогона бошад. Ва чунин китоб бо қўшиши марҳум Шодӣ Асрор таҳти унвони «Шоҳбайтҳои «Шоҳнома» мураттаб шудааст, ки панду андарзҳои аз 968 адад ҷамъ омадааст. Дар «Шоҳнома» ҳатто бобҳои махсусе аз қабилӣ «Андар ситоиши хирад», «Пандномаи Бузургмеҳр», «Пандномаи Анӯшервон» ва ғайра ба сифати пандномаҳо омадаанд. Он ҷо, ки андешаи умри зудгузар дилҳои моро ба ларза меорад, пандномаи ҳаким Фирдавсӣ ҷағҳе дар фаророҳи мо мешавад ва умеду дилгармӣ мебахшад:

Ба некӣ гирою маёзор кас,

Раҳи растагорӣ ҳамин асту бас.

Ё худ:

Набошад ҳамон неку бад пойдор

Ҳамон беҳ, ки некӣ бувад ёдгор.

Ин хусусияти «Шоҳнома» ба назари мо, Улуғзодаро водӯштааст, ки панду андарзи ҳакимонаи нобиғаи оламшумул Фирдавсиро аз нуктаҳои муҳимтарини романи худ қарор диҳад. Романи Улуғзода низ аз ҷанд лиҳоз мушобеҳи панднома гаштааст:

1. Шахсияти худи Фирдавсӣ, ки зиндагии пандомӯзе дошта ва ҳаргиз аз роҳи ростиву накӯкорӣ нагашта.

Ин ҷо меҳохем аз як нуктае ёдовар шавем. Доктор Мустафо Раҳимӣ дар мақолаи худ «Бартар аз шоҳ» иқтибосе аз шоири фаронсавӣ Ломартин оварда, ки дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ҳисоли паҳлавонон чунон тавсиф шудааст, ки дар мақоми бартарӣ аз шоҳон қарор доранд. Ва агар дар назар дошта бошем, ки баҳши паҳлавонии «Шоҳнома» асосан бо номи Рустам пайванд аст, ки паҳлавонест дурустандешу росткирдор, орому хирадманд, адолатпешаву додхоҳ, ба дурустии сухани Маҳмуд, ки «ҳама «Шоҳнома» ҳеч нест ҷуз ҳадиси Рустам» шак намемонад. Яъне, Рустами Фирдавсӣ мақоми бартар аз шоҳро дорост.

Дар романи Улуғзода, ки кулли воқеот атрофи меҳвари Фирдавсӣ мечарханд, тавсифи ҳисоли ӯ бисёр омадааст. Фирдавсӣ гоҳе барои аз хироҷ озод кардани мардум мешитобад, гоҳи дигар бандии бегуноҳро аз маҳбас озод мекунонад, гоҳе сари ятимро сила мекунаду гоҳи дигар беваю бечораеро сарпарастӣ. Ҳама дардҳои замона аз дили ӯ мегузаранд. Хулоса, Фирдавсӣ, ки соҳиби гуфтор, кирдор ва пиндори нек буд, барои башарият ва бавежа, халқҳои эронинаҷод ба ҳайси қаҳрамони миллиест, ки мақоми волотар аз шоҳро дорад ва зиндагии пандомӯзи ӯ барои ҳамагон дарси ибрат ва шоистаи пайравист.

2. Панду ҳикматҳое, ки дар сафаҳоти роман аз Фирдавсӣ интиқол шуда:

**Ба дониш равонро тавонгар кунед,
Хирадро ҳамон бар сар афсар кунед.**

**Зи чизи қасон дур доред даст,
Беозор бошед у яздонпараст.**

3. Алфоз ва гуфторе, ки дар монологҳо ва муҳовараҳо нигоранда аз забони Фирдавсӣ оварда. Аз ин хусус гӯё худи Фирдавсӣ низ гуфта: «Гузашти рӯзгорон омӯзгори хубест, ҳар ки аз ӯ таълим гирифтанд хоҳад, ин омӯзгори пурдон нахуст ба вай ситамгорӣ бар зердастонро манъ мекунад. Панди шоҳони некӯсиришт ва додгар, ҳикматҳои Бузургмехри ҳакимро ман

дар «Шоҳнома» ба назм зикр кардам ва хоҳам кард, то шоҳони ситампеша, агар надонанд, бидонанд, ки баҳрашон дар ду олам лаънати Худо ва нафрини халоиқ асту бас... Ҷоҳилон на-медонанд, ки дostonҳои ман ҳама панду ҳикматанд. Таҷрибаи рӯзгоранд. Устод Рӯдакӣ гуфтааст: «Бирав зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир, ки баҳри дафъи ҳаводис туро ба кор ояд» (аз романи «Фирдавсӣ», с. 14).

Ё худ гуфторе дар масъалаи забон: Фирдавсӣ бар ҳилофи ҷоплусиҳои шуарое, ки ба забони истилогарони худ – арабӣ эҷод мекарданд, «Шоҳнома»-ро ба забони модарии худ нигошт ва имрӯз ба эътирофи умум дар ҷаҳон ҳамосае бад-ин бузургӣ нест. Ҳатто «Илиада»-и Ҳомер бо он ҳамсангу ҳамқисс шуда наметавонад, зеро «Шоҳнома» ба зиндагии инсон ва ҳақиқи он наздиктар буда, дар айни ҳол ба қавли доктор Ғуломҳусайни Юсуфӣ ҳашт баробари «Илиада» аст. Фирдавсӣ баҳри дифои забони модарии худ бо шуарои араб-забон мувоҳиса мекунад ва эшонро панд медиҳад, ки «Шумо забони модарии худро бад дида, забони бегонаро бар вай тарҷеҳ додаед, ин монанди он аст, ки кас аз модари худ рӯй гардонаду моиндарро хуш кунад ва чунин кас, бешак, бадсиришт ва бадгавҳар аст» (с. 148).

Ҷои дигар ҳокимро ба адолатпешагӣ ҳидоят мекунад ва моҳияти адолатро барояш бозгӯ менамояд; «Эътиқоди ман бар он аст, ки агар ситам ба чандин кас рафта бошаду адолат танҳо ба яке аз онҳо карда шавад, онро адолат наметавон гуфт... Адолати ҳақиқӣ он аст, ки аз вай ҳамаи ҷабридагон баҳра бардоранд» (с. 36).

Гунаи ин пандҳоро аз сафаҳоти роман бисёр метавон овард.

4. Панду ҳикматҳое, ки ба тариқи зарбулмасал ва мақолҳои халқӣ аз номи персонажҳои муҳталифи роман омадаанд. Масалан, Фотимабону мегӯяд: «Магар ин ҷаҳонро ҷаҳони хирсу оз нагуфтаанд? Инсон пок омада дар касофати ин ҷаҳон олу-да мешудааст. Маълум, ки ҳар чӣ ба кони намак афтод, намак шуд. «Ё худ ҷои дигар омада: «Аз туркон сипоҳ оростан дар хона паланг парвардан аст, ки оқибат соҳиби худро ҳам медарад» ё «Дузди манора аввал бояд ҷоҳ биканад» ва боз «Дарвеш ҳар кучо, ки

шаб ояд, сарои ӯст»; «Ҳар гоҳ, ки кина роҳбари ақл шуд, хоси-лаш ба чуз дасисаву ихонат нахоҳад буд»; «Ҳар як бори одамі оқибат аз дӯш меафтад» ва ғайра.

Нуктаи дигаре, ки бояст зикр ёбад, ифодаи ҳолу кайфияти қаҳрамонон аст, ки аз диди нигоранда байни «Шоҳнома» ва романи Улуғзода риштаи умумият кашидааст. Дар хусуси тавоноӣ ва чирагии Фирдавсӣ доктор Муҳаммади Равшан ишорае дорад, ки аз ҷумла зикр шуда: «Устодии Фирдавсӣ дар васфу баёни ҳол бакамол аст. Сўгномаи ӯ дар марғи фарзанди ҷавонаш ба ростӣ дардовар аст. Мўяи модари Сўҳроб бар марғи фарзанд аз ҷунон сўзе ҳикоят мекунад, ки камтар монанд дорад ва аз ин даст офаришинишҳои «Шоҳнома» андак намеёбем».

Бунёди романи Улуғзодаро ба назари мо инъикоси ҳолу кайфияти рӯҳии Фирдавсӣ асос гузоштааст. Аз сафҳаҳои нахустин то интиҳои роман хонанда Фирдавсии Улуғзодаро гоҳе дар ҳоли рӯҳбаландиву равонтабӣ, ҳаяҷону шодиву сурӯр ва гоҳи дигар ғамзадаву ошуфтаву парешонхотир ва баъзан хашмгину пурғазаб мебинад. Масалан, дар боби «Шаби эҷод» Фирдавсӣ ҳарчанд, ки дар ибтидо аз ғами кушта шудани Эрач дилреш аст, дар айнаи ҳол аз он ки эҷод мекунад, болидарӯх ва дар ҳаяҷон аст, бо завҷааш сўҳбати ширине орошта, навои ҷанг мешунавад ва меҳрубониву хушгӯӣ мекунад. Ё худ дар боби «Доғи фарзанд» шоир ғамгину мусибатзадаву бемор аст.

Гумон меравад, ки Улуғзода қаҳрамони худро қасдан бо ҳисоли инсонҳои муқаррарии заминӣ таъмин гардонидаст, ҳарчанд ки ӯ метавонист Фирдавсии худро ҷиддитар ва қавиородатар муаррифӣ кунад, яъне, ки шахсияти хорикульода будани ӯро таъкид намояд.

Масалан, мурочиат мекунем ба бобҳое, ки Фирдавсӣ баъди ба итмом расонидани «Шоҳнома» дар ҷустуҷӯи ҳокими нуктафаҳм ва шеърдӯст аз кӯе ба кӯе пиронасар овораву сарсонуву саргардон аст. Аз хусуси ин давраи зиндагии шоир ва ба қалами ӯ тааллуқ доштан ва ё надоштани ситоишномаи Маҳмуд ва ҳаҷвнома бар ӯ фирдавсишиносон баҳсу талоши зиёде доранд. Ҷунончи, соли 1922 Ҳофиз Маҳмудхони Шеронӣ профессори урдуӣ ба ҳаҷвияи Фирдавсӣ шак оварда, онро рад кардааст. Бархе, аз ҷумла адабиётшиноси маъруфи эронӣ Ҷалили Дӯстхоҳ дар

мақолаи «Замон ва зиндагии Фирдавсӣ» низ бар хилофи ақидаи маъмул, ки Фирдавсӣ қабл аз ба султон Маҳмуди Ғазнавӣ пешкаш кардани «Шоҳнома» мадҳияе ба сифати пешгуфтор оварда ва баъди он ки Султон қадри ин шоҳасарро нашнохт, ўро ҳаҷв карда бошад, ба бардоште расида, ки шоир на ситоишномае барои Маҳмуд суруда ва на ҳаҷвнома. Устод Улуғзода, ки бо маъхазҳои мўътабар ошно буд, аз ин баҳсҳо низ иттилоъ дошт. Зеро ҳуди ӯ дар роман оварда, ки «шоирро аз ҳар чӣ бештар тақдирӣ ояндаи «Шоҳнома»-аш парешонхотир месохт. Дар мамлакат талотўб, ҳарачу мараҷ: туркони қарохонӣ, Сомониён, Ғазнавиён дар ҷангу ҷидол; ҳар гуна саркашон толибони ҳокимият теғкаши сари ҳамдигар; дар гўшаю канорҳо дастаҳои ғоратгарон ба тақопў. Онҳо дам ба дам ба Тўс ҳам дасти ғорату куштор меёзанд. Ҷону моли ҳеҷ кас дар амон нест. Мумкин аст дар як соати машъум аз шарри онҳо ба шоир фалокате расаду «Шоҳнома» ҳам дастбурди ҳаводис гардад... Замона ва анъана чунин буд, ки китобе агар ба номи амире, шоҳе нигошта ё ба вай бахшида нашаваду аз тарафи вай тақдир наёбад, эътибор пайдо намекард ва аксаран пора-пора дар дасти ҳар кас парешон монда ва ҳатто фаромўш мегардид. Фирдавсӣ метарсид, ки мабодо чунин қисмати бадфарҷом насиби китоби вай ҳам шавад. Ба кучо ва ба кӣ бояд паноҳ бурд? Китобро чӣ гуна аз дасти ҳаводис начот дод?» (с. 72).

Ҷонибдори ақидаи маъмул будани Улуғзода, яъне, ба ҳокимон, аз ҷумла ба Султон Маҳмуди Ғазнавӣ пешкаш шудани «Шоҳнома» шояд аз он лиҳоз бошад, ки дар ин сурат Фирдавсӣ дар як вазъи ногувори рӯҳӣ қарор мегирифт ва пайдост, ки дар чунин ҳолат сиришти инсон бештар ва аёнтар зухур мекунад. Яъне, Улуғзода Фирдавсии худро дар ҳассостарин ва душвортарин лаҳзоти зиндагӣ бо тамоми ҳиссиёташ – шодиву сурур, ғаму андўх, ҳашму ғзаб, дарду ҳасрат ва парешониву саргардонӣ офаридан хоста ва дар ин қор тавфиқ ёфтааст.

Меоме ба сари масъалаи дигаре – таъсири баёни Фирдавсӣ ба тарзи нигоиши Улуғзода.

Қабл аз ҳама қобили қайд аст, ки ба ибораи Ҷалили Дўстхоҳ «Шоҳнома» – на қоргоҳи саноеи бадеӣ ва на ороишгоҳе барои хунарнамоиҳои онҷунон, балки донишгоҳи

хираду фарҳанг ва андеша аст... Саноеи бадеӣ низ дар «Шоҳнома» на фаровон, ки гоҳ-гоҳе аст ва он ҳам на худнамоёна ва фазлфурӯшона, балки чунон сода ва табиӣ, ки дар бисёре аз мавридҳо хонанда бе рӯйкарди дақиқ бад-онҳо ва даранги зехнӣ матлабро пай мегирад ва аз фарозҳои ҳаёл фуруд намеояд. Фирдавсӣ ҳар чи хунаре дорад, дар сохтори андешагӣ-хунарии «Шоҳнома» ба қор мебарад».

Таҳлили забонӣ ва сохтори баёнии романи Улуғзода ба мо имкон медиҳад, ки аз ин паҳлу низ онро бо «Шоҳнома» рӯ ба рӯ гузорем ва асари анъанаҳои Фирдавсиро дар он пайдо кунем. Дар роман хусусияти муҳимтарини сабки Улуғзода – мухтасарбаёнӣ, канораҷӯӣ аз иборапардозиву суханоронии беандозаву бемаврид ба ҳубӣ зухур кардааст. Ба назар чунин мерасад, ки нависанда ба тамоми маънӣ дарк карда, ки нахустунсури адабиёт ғоя ва афкори солим буда, шакл ӯ худ веростории афкор ба қабои мучалло дар навбати сонӣ қарор дорад. Улуғзода бисёр кӯшидааст, ки аз пургӯӣ парҳез кунад. Ин вежагӣ бештар аз ҳама дар овардани ҷузъиёт дида мешавад. Масалан, дар бораи Исфарионӣ омада, ки «ӯ зотан камгӯи бисёршунав буд» ӯ худ дар бораи Фирдавсӣ: «Вай шоири ҳақгӯи ҳамосасаро буд, на дурӯғгӯи қасидасаро», дар бораи Фотима: «Тарбиятдида ва хушсавод, монанди шавҳараш деҳқоннажод буд, аз мусиқӣ низ бебаҳра набуд, чангро хуб менавохт». Ин мисолҳо далели онанд, ки нависанда аз кашолкорӣ парҳез мекунад ва барои ифодаи фикри худ пурғунҷоиштарин калимоту иборот мечӯяд. Мухтасарбаёнии Улуғзода дар банду басти асар низ мунъакис гашта. Фосилаи байни бобҳо кӯтоҳ ва дар ҳар қадам мазмунӣ комил ва пайгирии ҳадафи аслии риоя шудааст.

Дуруст аст, ки саноеи бадеӣ, аз ҷумла сачъ, ташбеҳ, рамзу ташҳис, тавсиф, такрор, тазод ва ғайра дар роман ба сифати воситаҳои баён хизмат кардаанд, аммо на ба хотири ҷилваӣ хунари сухангустарӣ.

Иртиботи романи Улуғзода бо «Шоҳнома», қабл аз ҳама дар истифодаи матни дostonҳои Фирдавсӣ ба назар мерасад, ки ғолибан дар мавридҳои зерин қобили тазаккур аст:

1. Овардани пораҳои мухталиф аз «Шоҳнома», ки

бештар ба сифати далели гуфтори нигоранда хизмат кардааст. Бахусус, интиқоли бароати истехлол, ки ҳолу ҳавои дostonҳоро муайян мекунад ва абёте, ки ба зиндагиву аҳволи шоир ишора доранд.

2. Овардани ибораҳои ҷудогона, мисраъ ва байтҳо голибан дар сафаҳоте, ки аз боби ин ё он дoston ҳикоят мекунад. Масалан, дар боби «Шаби эҷод» Фирдавсӣ қиссаи Эраҷро менависад. Ин ҷо ҳолу кайфияти рӯҳии шоир ва андешаҳои ҳамонлаҳзаинаи ӯ, ки аз дидгоҳи Улуғзода омадааст, ба матни қиссаи Эраҷу Салму Тур даромехтааст. Аз ин қабил мисолҳо кам нестанд.

3. Истифодаи калимоте, ки дар замони Фирдавсӣ маъмул буда ва ба сохтори забони «Шoҳнома» бетаъсир намондааст.

4. Нақли афқору ақоиди Фирдавсӣ, ки айнан наомадааст. Масалан, Улуғзода аз забони Фирдавсӣ оварда: «Одами-зода ба ақлу ҳуш, ки даромад, – фикрашро давом дод Абулқосим, – дар ибтидо сари дуруҳае қарор мегирад: роҳи хайр ва роҳи шарр. Ду ходии рох, Хурмуз ва Аҳриман, яке ўро ба ин сў, дигарӣ ба он сў мекашанд. Он ки ходияш Хурмуз аст, Эраҷ шуд ва оне ки рохбараш Аҳриман буд, Тур ё Салм гардид» (с. 13).

Дар охир ба як нуктаи дигар таваҷҷӯҳ мекунем. Барои аҳли фарҳанг хусусиёти мутафарриқи назму наср пӯшида нест ва бартарии назм бар наср раднопазир гашта. Бинобар ин, намунаҳои назму наср аз чандин лиҳоз қобили қиёс нестанд, лекин наср ҳам ба ҷуз мусаччаъ будан метавонад шоирона бошад. Гоҳе тахайюлотии носир ончунон баланд парвоз мекунад, ки дар нуктаи биниши шоир қарор мегирад.

Масалан, оғози боби «Шаби эҷод»: «Дар хилвати ҳучраи даруни боғ сухан офарида мешавад. Насри хушку беранги дostonҳо ба назми тари рангин табдил меёбад. Дostonҳо мисли дарахте, ки аз зимистон баромада, дар баҳорон андоми бараҳнаашро бо шоҳу барги сабз мепошонад ва гулафшон мешавад, ба зевари шеър ораста мегарданд», маҳсули тахайюли шоирона аст. Ё мисоли дигар: «Дарёи хурушоне аз одам ўро ба манзили охиринаш гусел мекард. Дахҳо ҳазор саллаҳои сафед дар дарёи одам ба кафкҳои мавҷ монандӣ доштанд, рӯи

онҳо дар тобут ҳамчун завраке шино мекард» (с. 263). Ин ҷо саллаҳои издиҳоми мардум ба кафки дарё ва тобути Фирдавсӣ ба заврақ ташбеҳ шуда, ки на ҳар чашм метавонад бад-ин бориқназарӣ ва нозуки бинад.

Хулоса, Улуғзода аз суханварони соҳибзавқест, ки суннатҳои адабии ниёгонро азиз дошта ва эҷодкорона мавриди истифода қарор додааст. Аз тарафи дигар, «Шоҳнома» – эҷозест, ки тӯли қарнҳо ақлҳоро мот карда ва чароғе дар фаророҳи мо баланд афрӯхта, ки аз нури пурсаховати он ҳамагон баҳра мегиранд. Бар асари таъсири пурфайзи «Шоҳнома» романи «Фирдавсӣ»-и Улуғзода низ арзи вучуд кардааст, ки дар он симои тобнок ва нуронии худованди «Шоҳнома» таҷаллии нав ёфтааст.

Пайнавишт:

1. Улуғзода С. Фирдавсӣ: Роман.–Душанбе, 1988.
2. Дирӯз, имрӯз ва фардо. Сӯҳбати адабиётшинос С. Абдулло бо нависанда Сотим Улуғзода / Омӯзгор.–1991.–11 сентябр.–№37.
3. Гуломҳусайни Юсуфӣ. Мо ва «Шоҳнома» // Килк.–1371.–№32–33.
4. Мусаффо Раҳимӣ. Бартар аз шоҳ // Килк.–1969.–№15.
5. Муҳаммад Равшан. «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ // Килк.–1969.–№10.
6. Ҷалили Дӯстхоҳ. Замон ва зиндагии Фирдавсӣ. Даромаде бар дувумин ҳазораи «Шоҳнома».–Техрон, 1371.

Солҳои 1993, 2012

АСРОРИ НУБУҒ

(Андешаҳо роҷеъ ба вежагиҳои сабки Лоик Шералӣ)

Шеър ҳам мисли инсон аст. Бо яке рӯ ба рӯ меоиву баъди сӯҳбат ҳамон лаҳза фаромӯш мекунӣ. Бо яки дигар танҳо чанд ҳарфе радду бадал мешавад, вале андом, садо, нигоҳ, ҳаракоти ӯ як умр дар ёд мемонад. Голибан дар тафсири ҷазоботи тоифаи дувум душворӣ мекашем, ҳарчанд эҳсос мекунем, ки сирри ин ҷозибаро дар шарарест ниҳонӣ ва ин шарар аз дили инсон ва ҳастии маънавии ӯ манша гирифтааст.

Айни ҳамин ҳол бо шеър низ руҳ медиҳад. Шеъреро баъди мутолиа хунсардона канор мегузорем, вале шеъри дигарро

беихтиёр бо нимовоз барои худ такрор мекунем. Ботинан эҳсос менамоем, ки ба ғайр аз мазмуни тоза ва баёни зебо кадом як қувваи рабобише ҳаст, ки моро ҷазб мекунад.

Ҳамин ҳол бо шеъри Лоиқ моро руҳ медиҳад. Ҳифз кардани шеъри Лоиқ мушkil нест. Савтиёти дилнишин, қолабҳои хотирмон, мазомини наздик ба зеҳн, вожаву таркибҳои пуркорбурд ва роиҷ дар забони муосирон имкон медиҳад, ки ин ашъор дар лавҳи хотири мо бе душворӣ сабт шавад. Аммо боз ҳам бояд гуфт, ки тасвири шоиронаи балғ ханӯз омили рабобиши шеър нест, ҳоса дар ҳоле, ки дар адабиёти мо шояд мавзӯ ё мазомини тозае дигар намонда бошад. Барои хонанда муҳим шахси шоир аст ва он энерҷие, ки аз шеъри ӯ ба вучуди мо ворид мешавад. Пас ҷозибай шеър на танҳо дар ҳунари халлоқии шоир, балки пеш аз ҳама дар он нерӯи ботиниест, ки дар мағз андар мағзи шеър, тору пуд ва рағу пайванди он ҷо гирифтааст, мисли ин ки гармии нафаси ғўяндаро дар қолбади вожаҳо ҳифз кардааст.

Шарори ботинии шоире танҳо барои як лаҳза мерасад ва он ҳам то поён пазируфтани шеър, гармии нафаси шоири дигаре – барои ҳамзамонон ва танҳо оташи ниҳонии вучуди шоирони ростин барои асрҳост. Ҳадафи хонанда дар шеър баровардани эҳтиёҷоти рӯҳонист ва ин ҳолат танҳо дар сурате руҳ медиҳад, ки ба ғўяндаи он бовар кунем, ба ҳарфи ӯ эътимод дошта бошем, самимияти сухани ӯро эҳсос намоем ва дар шахси ӯ як нафари соҳибдил ва соҳибназареро бишиносем. Шояд асрори ҷозибай шеъри Лоиқ низ дар ҳамин ҳунари бозофаринии шахсияти шоир ва ба даст овардани эътимоди хонанда ба ростии қавли ӯ бошад?!

Шахси Лоиқ аз паси сатрҳои шеъри ошиқона – ошикест дилбохтаву чонсӯхта, дар ашъори фалсафиву андарзӣ – ҳакими пурдидаву пурдон, дар шеъри иҷтимоӣ – инсоне пурдидаву пурормон. Ва дар ҳама ҳолат ӯ нафарест бисёр ошнову ҳамдигару ҳамдард, аммо ӯ касе нест, ки танҳо сифат ва фазилатҳои қомилан мусбат дошта бошад. Ҷозибай шеъри Лоиқро дар он пайдо кардаем, ки ӯро як нафаре мисли худамон шинохтасем, як нафаре, ки метавонад хато ё ғуноҳе содир кунад ва як умр хичолат кашад, бо алам чизеро пушти по занад, ба чизе даст

афшонад, содалавҳонаву кӯдакона фирефта шавад, аз хиёнат мағз-мағзи ҷонаш сӯзад, дар пешорӯи ғочиа лол бошад, дилаш аз чизе ҳаросад, аз чизи дигаре хурӯшад, барои чизе ё касе гум занад...

Аммо бо вучуди ин ҳама ҳиссиёти саршор ва чандгонаву мутазод нафаре бошад дар маҷмӯъ росткору ростқавл, пурҷасорату боҳиммат ва ҷонфидову ҷавонмард.

Омезиши ин сифот як инсони пурэхтирос ва гармхунро аз андаруни шеъри Лоиқ ба мо менамоёнад ва ўро ба унвони як нафари ошнову азиз ва дӯст доштани муаррифӣ мекунад.

Лоиқ аз суҳанвароне буд, ки бо қудрати ҳунар маҷрои шеърро самти дигар бурд. Бо вучуди он ки заминаи шеъри хеш бар мактаби шоирии Турсунзодаву шоирони ҳамнасли ў ниҳода буд ва минбаъд низ содагии баёни онҳоро ҳифз намуд, аммо каломӣ манзумро аз маҷрои содалавҳӣ ҷониби маъниҳои фирдавсиёнаву хайёмона ва мавлавиёнаву ҳофизона бибурд ва ин ҳамаро бо рӯҳи замони мо ҷунон омезиш дод, ки қуллӣ ҳаммаслақон ва алоқамандони адабиёт ҳунар ва ибтикорашро эътироф намуданд. Ва, бешак, як марҳалаи тақрибан сисолаи шеъри муосири тоҷикро метавон марҳалаи шеъри Лоиқ номид.

Нуфузи Лоиқ ба шеъри замон ҷунон буд, ки як насли шоиронро аз паи худ бурд ва дар раванди афкору кӯшишҳои навҷӯёнаи насли дигар низ нақши муассир гузошт. Ў гӯё мизоне ёфта буд, ки каффаҳоро (паллаҳои тарозуро) мутавозӣ медошт ва порсанге пайдо карда буд дар ҳифзи мувозинат миёни содагароён ва ҷонибдорони таъқиду печидагӣ.

Пай бурдаем, ки шеъри иддае дарҳури ақлу идроки танҳо ашрофон аст, шеъри иддаи дигар танҳо ба завқи мардуми омӣ мутобиқ шудааст. Аммо шеъри Лоиқ баландтарин завқро низ қонеъ мекунад ва барои пасти тарин сатҳ низ қобили идрок аст. Аз шеъри Лоиқ на бӯи содалавҳӣ омиёна мезанаду на ҳикматфурӯшии маснӯии шоиртарошон дар либоси мураккабӣёнӣ.

Лоиқ шоири соҳибсабк аст. Тарзи баёни ў бо он ки зоҳиран гӯё чизе ғайриодӣ надорад, боз ҳам аз вежағиҳое бархурдор аст, ки ишора ба салиқаву завқ ва нигоҳи мутафовити ў доранд. Барҷастатарин хусусиёти нақши қалами ўро дар

мавридҳои зерин метавон ба мушоҳида гирифт:

1. Таваҷҷӯҳои махсус ба **такрор**:

а) Такрори мисраъҳо, таркибҳо ё вожаҳо:

Масалан, дар шеъри «Ватан» таркиби «Ватан сар мешавад аз...», ки дар оғози мисраи аввал омадааст, дар ҳамаи мисраъҳои тоқ (ба ғайр аз байтҳои восила) такрор шуда, вежагии хоси сабки Лоикро падида овардааст.

Ё дар шеъри «Шукронае барои Душанбе» 16 бор калимаи «шукр» дар оғози мисраъҳо ба кор рафтааст:

Шукри ин шаҳр мекунам умре...

Шукри ҳар кӯҷаи чанористон,

Шукри обу ҳавои рӯҳангез,

Шукри ҷому маи тарабхона.

Шукри ин рӯзҳои бепарҳез,

Шукри Варзобу хониши рӯдаш...

Дар шеъри «Замин», ки дар қолаби ҷаҳорпора гуфта шудааст, 11 бор тавсифи замин бо як мароме ҳамоҳанг такрор мешавад:

Замин – модархудои мутлақи мо...

Замин пир аст, лек аз мо ҷавонтар...

Замин ҷун боғҷома – мо дарахтем...

Замин боғи раҳи боди ҳазон аст...

Замин як ҷуръа оби охирин аст.

б) Такрори калима дар инҳисори як мисраъ, байт ё банд:

Аз қисмати кӯҳсор зи ҳар кӯҳи пур аз ганҷ

Аз ранҷ басо ганҷ, ки бардошта бошем.

Дар қисмати боқиш магар донӣ ҷӣ ганҷест?

Дар қисмати боқиш суҳан кошта бошем.

Дар ин банд 3 бор вожаи «қисмат», 2 бор «кӯҳ», 3 бор «ганҷ», 2 бор таркиби «дар қисмати боқиш» такрор шуда як тарзи хеле ҷолиби баёнро ошкор мекунад. Шоир калимае ё таркиbero аз мисраи аввал гирифта, дар мисраи дувум бо истифодаи он фикри худро давом медиҳад. Чунончи:

Шукри ин шаҳр – шаҳри рушду камол

Шаҳри ғаҳвораи суруди ман.

Ин ҷо мисраи аввал ба ду қисм ҷудо шуда, аз қисмати аввал вожаи шаҳр ба қисмати дувум кӯчида тавзеҳ ёфтааст ва

дар мисраи дигари байт низ ба кор рафтааст.

Намунаи дигаре амсоли ин:

**Сабзаву гул пойкӯби шавку шӯр –
Шавку шӯри ду тани дилбастааст.**

Дар аксари мавридҳо такрори калимаву таркибҳо ба хо-
тири амиқбурди маънӣ ва тобишҳои тозаи мазмун ба кор ме-
равад, аммо баъзан калимот ба ҳадде зиёд такрор мешавад, ки
хонанда ногузир ба суханбозии шоир низ мутаваҷҷеҳ мешавад
ва ба хунари ӯ дар ин замина қоиладар мемонад:

**Кучо мушти қавӣ, к-ин муштҳоро пушти сар тобад,
Ки рӯзи халқ андар мушти муште муштзан мондаст.**

Дар байти Ҷавиди Ҷамӣ «мушт» 5 бор муқарраран ома-
да, ҳар кадом маъниҳои тозае дорад.

Ё ки:

**Чон додаву чон канда ба ҷонон нарасидан
Аз ҷони худи ҷони ҷаҳон сер шуданҳо.**

в) Такрори як ҷузъи калима:

– соҳиб:

**Чи соҳибдавлату хушрӯзгорӣ,
Ки соҳиб дориву соҳибдилон ҳам.**

– ҳам:

**Гарчи ҳамсояему ҳамдаврӣ,
Ҳар кадоме ситораи дурем.**

худ:

**Як сареву ҳазор савдое
Худсару худписанду мағрурем.**

– ним:

**Нимгушна, нимташна, нимдушман, нимдӯст,
Эй ҷаҳони нимкора сарҳисоби ту кучост?**

2. Истифодаи калимаву таркибҳои яхела барои ифодаи
маъниҳои духӯра:

**Ҳар кӣ дилро об созад бар сараш резанд об,
Обрӯе, ки диҳӣ рӯчхон ба оби ҷӯ кучост?**

Ё ки:

Мо солхӯрда ҳастем ё сол хӯрда моро...

3. Таваҷҷӯҳ ба санъати тарсӣ:

Ватан дилчамъию озодии мост,

Ватан хушбахтию ободии мост.

4. Ҳамчавории ҳарфҳои ба ҳам монанд, ки савтиёти хуш ҳосил мекунад:

Ба ҳолат зор мегирам, Зарафшон, модари зорам,

Ки сар то по зар астию ба як зарра зарат зорам.

Савтиёти хубро қифияҳои дохилӣ низ таъмин меkunанд:

Зи чор сӯят миёни кӯят, туро бичӯяд дусад адӯят,

Кучо ясоро, кучо ямино, кучо якино, кучо гумоно.

5. Маъниҳои тоза тавассути бозии сухан, аз ҷумла ҳазф, илова ё табодули як ё ду ҳарф:

Зар – захр:

Зарафшоно, ту ҳоло захирафшонӣ.

Тунд – кунд:

Тундкорӣ кундкорат кардааст.

Риш – ришва, пир – пора:

Ришони ришваҳо, пирони пораҳо.

Шӯр – шуур – шарар:

Камшӯру камшуур, эй бешарораҳо.

6. Истифодаи калимаҳои зидмаъно дар канори ҳамдигар:

Ҳам замингир, ҳам фалаксоҷанд,

Пойбаст, вале сарозоданд.

Дар байти ғавқ се маънии ба ҳам муқобил дар як ҷо омадаанд: *замин-фалак, пой-сар, бастагӣ-озодӣ*. Ин навъи таносуб назокат ва ширинии лафзро таъмин карда, дар айни ҳол ба маъниҳои бикр низ ишора кардааст:

Ёд кардам он касонеро, ки дар пастӣ баланданд,

Ҳам касонеро, ки бо сад камбаҳои арҷманданд.

Ё ки:

Ватан – имрӯзи мо, ояндаи мост,

Паноҳи мурдаи мо, зиндаи мост.

7. Истифодаи калимоти ғайр ба лаҳни тоҷикӣ: *семин, битон, балкон, милиса, пилон, мошин, шофир, рокет, дулор, парлумон, Эйштитейн, Диёҷен, Хиросим...*

Ба шарте қасрҳои шарқӣ созанд

Ба ҷои ин катакҳои битонӣ .

Ва боз:

Зи балкон духтарони рӯкушодат

Чу мачнунбедҳо кокул фишонанд.

8. Калимаҳои мураккаби худсохта, ки ба табиати забони тоҷикӣ мутобиқанд:

Аксари калимаҳои мураккаби мавриди истифодаи Лоиқ аз ҷузъҳои пуркорбурди ҳазинаи забони модарӣ таркиб ёфтаанд: *оқилқияфаҳо, ҷоҳилназораҳо, хастабӯн, ҳечқораҳо, нобародарон, нодилёбӣ, ҳечкас, ҷашмобдеҳ, ҷашмхона, минбархудо, шохношикаста, шикамбора, нокордида...*

9. Истифодаи калимаҳои халқӣ:

Лоиқ баъзан калимаҳои шевагӣ ё халқиро хеле бамаврид ба кор мебарад, ки бешак, ба мавзӯё ва рӯҳияи умумии шеър иртибот дорад. Чунонки, дар шеъри мутантан ҳаргиз калимоте инчунин ба кор наравад: истонда, беизорак, таппак, ҷуфтак, сустак, мустак, пӯстафс, кала, ишкamatон:

Хандиданош, болиданош, нозиданоша бинед

10. Истифодаи калимоти нодир ва ё камкорбурд:

Ин навъи калимот дар ашъори Лоиқ банудрат ба кор меравад ва муҳим он нукта аст, ки Лоиқ аз онҳо сӯиистифода намекунад. Танҳо дар мавридҳои зарурӣ ва он ҳам бо камоли эҳтиёткорӣ ва ҳифзи рӯҳияи умумии шеър аз луғоти тоҷикӣ калимоти мувофиқ меёбад: Сатарванзодагон, ағонӣ, сайронгаҳ, ҳаббазо, чешил, лозур, вешим, пӯкафишанг, астарван, ҳарвонапараст, ҷаврак...

11. Мақолҳои халқӣ, ки аксар ба тарзи ихом истифода мешаванд.

Дар ин маврид маънии зоҳирии калима сарфи назар мешавад ва он маънии тамоман дигарро ифода менамояд. Масалан:

Оби захролуд корат кардааст.

Таркиби «кор кардан» ин ҷо маънии афсурда кардан, нобуд карданро дорад.

«Аз даҳан мондан», «аз ҷон сер шудан», «ба сараш об рехтан», «дил об кардан», «сарҳисоб гум кардан», «дил мондан»...

Сухан вирди забонҳо буд, имрӯз аз даҳан мондаст,

Забони ноби тоҷикӣ бурун аз анҷуман мондаст.

**Чу хар хору хасе даъвои шеърӯ шоирӣ дорад,
Дилам аз шоирӣ мондасту аз шеърӯ сухан мондаст...**

12. Истифодаи танз:

**Маснаде дар ҳалқаи саҳронишинон,
Бӯстоне дар миёни шӯразорон,
Гулхане дар лобалои кӯрдуд,
Паҳлавоне дар миёни нотавагон –
Оли Сомон!**

Ё ки:

**Бубин ту хасро, шуда Сикандар,
Бубин магасро, шуда Самандар...**

Ва боз:

**Кушед ин замонаро, ки мекушад таронаро,
Даруни чашм мекушад нигоҳи шоиронаро.
Замонаи ҳаринае чу кафши серпинае
Ба пинае намехарад нубуги ҷовидонаро.**

Бешак, он хусусиёте, ки ин ҷо номбар шуд, муште аз хирвор аст, ки дар талфиқ бо ҷаҳонбиниву завқи зебошиносӣ шоир маҷмӯи аносири шаклу воҳидҳои услубиро ташкил медиҳад ва муқарраран бояд гуфт, ки ин маҷмӯъ ҳаргиз чизе маснӯӣ нест. Аз ин ҷамъ оинае ба даст меояд, ки дар он акси андешаҳои шоир ва шахсияти ӯро бо тамоми нозуқиҳои ҳунараш метавон дид ва ҳамешагӣ дил баст.

Пайнавишт:

1. Лоиқ Шералӣ. Куллийёт. Иборат аз 2 ҷилд.–Хучанд, 2001.
2. Абдунабӣ Сатторзода. Шеърҳои офтобӣ ва бӯяҳои осмонӣ // Садои Шарқ.–2001.–№1-6.
3. Аскар Ҳаким. Сухане аз устод Лоиқ / Адабиёт ва санъат.–2001.–№21-22.–1 июн.
4. Марсияи хуршед. Сўгномаи устод Лоиқ / Таҳия ва танзими Ориёнфар.–Москва, 2001.
5. Матлубаи Мирзоюнус. Посдори бузургон.–Дар кит.: Усмонҷон Ғаффоров. Султони диёри сухан.–Хучанд, 2001.
6. Мисбоҳиддини Нарзикул. Фуруғи ҳастӣ.–Душанбе, 2001.
7. Усмонҷон Ғаффоров. Султони диёри сухан.–Хучанд, 2001.

Соли 2006

НИГОҲИ ИҶМОЛӢ БА ЯК ДОСТОНИ НАВТАРҲИ БАҲМАНӢР

Донишманди франсавӣ Чорч Луи Леклерк Бюффон Ҳанӯз дар поёни садаи ҳаждаҳум гуфта буд, ки «сабк ин худӣ инсон аст, на ороиши зоҳирии ӯ». Дар бораи ҳунари қиссапардозии Баҳманёр ба унвони яке аз муваффақтарин нависандагони адабиёти муосири тоҷик муҳаққиқони зиёд навиштаанд ва бетардид, ӯ аз адибони соҳибсабк ва дорои вежагиҳои ҳосе аст, ки дар нависандагони дигар камтар мебинем. Ва ин вежагиҳои ҳунарии ӯ бармегардад ба маншаъ ва манобеи офаридгории ӯ.

Баҳманёр аз нависандагони пурмутолиаи тоҷик аст, ки аз огози роҳи эҷодӣ дар тарбияву тақмили завқу салиқа ва дониши худ саъй намуда, аз баракати зеҳни ҳаллоқ ва баҳраварӣ аз осори нависандагон ва мутафаккирони Шарқу Ғарб, асрори нависандагиро фаро мегирад ва дар натиҷаи талошҳои огоҳона дорои сабки ҳеш мегардад, ки мутафовит аз лаҳни дигарон аст ва ба иртиқои зебоишиносӣву ҳунар роҳ мепаёмояд.

Ағлаби адабиётшиносон бештар ба сабки шоиронаи ӯ дар наср мутаваҷҷеҳ шудаанд ва вежагиҳои сабки ӯро дар истифода аз саноеи бедеӣ, аз ҷумла насри мусавҷҷаъ ва тақрори ҷумлаву таъбирҳо, кӯтоҳбаёнӣ ва истифода аз самбулу рамзҳо мушоҳида намудаанд. Дар насри муосири тоҷик аз баракати ҳунарамандоне мисли Баҳманёр андешамандӣ ва нерӯи таҳайюли шоирона дар ҳоли қавӣ шудан аст, ки дар ин миён Баҳманёр аз нависандагони истисноӣ мебошад. Аз нависандагони имрӯз ҷой дорад аз Сайфи Раҳимзод, Қодири Рустам, Муҳаммадзамони Солеҳ, Муаззама, Юнус Юсуфӣ ва бархе аз адибони дигар низ ёдовар шавем. Ҷашмандозӣ густурдаи муаллиф, бардошти ӯ аз воқеаву ҳодисоти замон дар образҳои характерҳо, дар қорбасти асотириву ривоятӣ ва пайвастанӣ онҳо бо ҷузыёти воқеии зиндагӣ ба мушоҳида меояд, ки дар ниҳоят барои ҳалли бадеии масоили иҷтимоӣву ахлоқӣ ва фалсафӣ мусоидат менамояд. Нависанда тавачҷӯи муҳотабро

ба нуктаҳое мекашад, ки то ин дам аз назари мо дур монда буд. Воқеан рисолати нависандагӣ ҳам ҳамин аст. Ба ин маънӣ нависандаи рус К. Паустовский гуфта буд: «Нависандае, ки ба равшантар шудани диди хонанда мусоидат намекунад, қобили пазириш нест». Нигоҳи Баҳманёр ба воқеият, ашё ва инсон бисёр густардаву жарф ва ҳамзамон бисёр зариф аст. Тарзи тасвири ӯ маъмулан шоирона, вале реша дар фалсафаи жарфи зиндагӣ дорад ва гоҳо бо танз омезиш ёфтааст. Ағлаби ҳикоеҳои ӯ бо тасвирҳои шоирона, такрори вожаҳо, калимоти ҳамоҳанг шуруъ мешаванд ва бо диди номукаррари гӯянда таваҷҷӯҳи хонандаро ба худ мекашанд, ва ба андеша водор мекунанд. Масалан, ҳикояи «Чашмаи ният» чунин оғоз меёбад: «Раҳиш вақт чоргома метохт. Табиат нобуд мекарду месохт. Зиндагӣ ато мекарду марг бозпас мехост. Тақдир оҳанги тасодуф менавохт ва бо ин тасниф инсонро ба вартаи иштибоҳ меандохт, дар кӯраи имтиҳон мегудохт, ки аз он одам гоҳе мебурду гоҳо мебохт». Қолиб он аст, ки ин оғоз дар ҳар фасли нави ҳикоя такрор мешавад ва як навъ хушоҳангии тамоми матнро таъмин намуда, боиси нерӯмандии чанбаи фалсафӣ, отифӣ ва шоиронаи он мегардад. Азбаски чунин тарзи сухан дар адабиёти муосири мо бесобиқа буд, нигоҳи мутафовити шоирона, танзҳои намакин, қиссапардозии афсонамонанд, тасвири деҳаи ормониву ҳаёлии нависанда – Сармаддеҳ бо сокинони аҷоибхулқу ғароиблақабаш мисли Туфанги Дума, Шошои Девона, Холдори Чилдурӯғ, Холи Девзӯр, Яздони Малла, Оростаи Сиёҳ, кампири Осуда, Яздони Гевагар, Шери Хол, Усто Шоҳаки Ранда, Пояндаи Сардоя, Бабраки Лӯлӣ ва ҳайвоноту паррандахое, ки дар ҳикоеҳои тамсилии ӯ бо номҳои Хурӯсаки Парпо пӯпак, Рӯбоҳи зирак, Хари Ҳафтафаҳм, Хирси Ландахур, Аспи обӣ, Шағоли Дайду ва ғайра ҳама гувоҳи тавоноии нависанда дар тасвири шоиронаю орифона ва намое аз вежагиҳои хоси каломии нотакрори ӯ мебошанд. Чунин тарзи тасвир, ки қариб дар ҳамаи ҳикоеҳои Баҳманёр ба мушоҳида меояд, ба унвони унсури вежаи сабки инфиродии ӯ шинохта шудааст.

Ба назари зоҳирбин чунин менамояд, ки нависанда бо сухан бозӣ дорад ва аз тариқи такрори вожаҳои ҷамоҳанг саҳнасозӣ мекунад. Чунончи, дар сатрҳои зер аз достони «Вақти гули бобуна»: «Гулу сабзаҳои Гулдара, ғӯту пуштаҳои Чилдара, бурсу хомаҳои Шилшиладара – мӯмиёи устухони мананд; оби тармаҳои Обшорон, ҷӯйборҳои дараи Зиндон, сабзақолинҳои Камари Мурғон – тӯтиёи ҷашмони мананд; ҷуқриҳои регии зови Тобасанг, ҳуҷроқҳои кафшии рези Яққададанг, вағниҷҳои обии жарфи Барзанг – зулбиёи даҳони мананд».

Нависанда хеле ҳадафмандона аз имконоти забони ширини порсӣ истифода мекунад. Ин дoston, бешак, бисёр зебо ва шоирона аст. Таркибҳо ва ибораҳои зебои тоҷикӣ «Гулу сабзаҳо, ғӯту пуштаҳо, бурсу хомаҳо»; «ҷуқриҳои реғӣ – ҳуҷроқҳои кафшӣ – вағниҷҳои обӣ» ва ё номи мавзӯҳо: Гулдара-Чилдара-Шилшиладара; Обшорон-Зиндон-Камари Мурғон; зови Тобасанг – рези Яққададанг – жарфи Барзанг ва таркибҳои амсоли «мӯмиёи устухони мананд – тӯтиёи ҷашмони мананд – зулбиёи даҳони мананд» ҳамагӣ мӯҷазу дилнишини дилангезанд. Шояд аксари ин номҳо бофтаи ҳуди нависанда бошанд, аммо имкон дорад, ки воқеан ҳам деҳаву дараву пуштаҳои Тоҷикистон чунин номҳоро соҳиб бошанд.

Идомаи ҳамин ҳикоя: «Ду анораки сурхе дар шохи дарахти нор бор, ду анораки сурхе дар зерӣ пераҳан хор, хор; ду анораки сурхи дарахти нор чун дирафши баҳор аргувон, аргувон, аргувон;... Ман хостгори баҳор, ман хостгори дидор, ҷӣ мушкил аст рӯзгор, дидор солест як бор, як бор, як бор – вақти гули бобуна! – вақти гули бо-бу-на...» Ин ҷо ба зоҳир шабоҳатҳое миёни сабки Баҳманёр ва сабки Темури Зулфиқор ба назар мерасад. Зимнан, шоистаи зикр аст, ки бисёре аз дostonҳои ин ду нависанда шабеҳи ҳам пур аз шавку шӯри шоирона ва маъниҳои амиқи фалсафӣ мебошанд. Вале дар сабки эшон тафовутӣ ҷиддӣ низ вучуд дорад. Ин тафовут аз ҷумла дар он ба назар мерасад, ки Темури Зулфиқор дар такрору таъкидҳояш бештар аз сифат (эпитет) истифода

мекунад ва гоҳо аз хадди эътидол мегузаронад, вале Баҳманёр бештар ба шеваи насри мусаччаъ иттак мекунад ва дар бисёр маврид аз вожаҳои ҳамоҳанг ва аносири шеъри классикии порсӣ истифода мекунад. Вале ҳар ду нависанда дорои нерӯи азими тахайюл дар сужасозӣ ва дostonсароии шоирона ҳастанд. Таҷнису такрор ва дигар саноеи лафзиву маънавӣ, ки дар батни матни асари бадеӣ ба мушоҳида меоянд, бо тамоми ҷазаботу хушоҳангӣ гоҳе тозагии худро метавонад аз даст бидиҳад.

Дар достони «Кадхудо» мебинем, ки нависанда сабки нигориши худро то андозае нав кардааст. Бояд гуфт, ки ин асар шабеҳи қиссаҳои дигари Баҳманёр пурмочарову шӯрангез нест. Ва агар хонанда бо осори ӯ ошно набошад, ба назар андак дилгиркунанда менамояд. Ба қавли Эдмунд Бёрк, мутафаккири маъруфи англис, муҳимтарин кори як нависандаи тозанафас ва ё начандон машҳур он аст, ки бояд асараш бо шавқу рағбат хонда шавад ва танҳо адибони шӯҳраманд ҳаққи онро доранд, ки дунболи ин нукта нараванд ва ғами бо шавқу завқ хондани осорашонро нахӯранд. Аз ин лиҳоз, шояд замоне фаро расида бошад, ки Баҳманёр ҳам ба худ иҷозат диҳад, ки ҳарчи меҳаҳад ба ҳар тарзе, ки дилаш меҳаҳад, ба қалам диҳад.

«Кадхудо» дар фарҳанг ба чанд маънӣ, аз ҷумла «соҳиби хонаву ҷой», «сардори оила», «мард», «шавҳар», «сардор», «подшоҳ», «вазир», «сазovor» тафсир шудааст. Дар ҳикояи Баҳманёр ин вожа барои ифодаи ҳастии маънавии як инсонӣ беҳирсу тамаъ ва озодандешу вораствае омадааст. Дар ин дoston мо на танҳо унсурҳои зоҳириро (форма) камтар мебинем, балки эҳсос мешавад, ки нависанда аз сужетҳои афсонамонанду пурмочаро, тамсилҳои ҳикматангез даст мекашад. Қолиби тавачҷуҳ ин аст, ки дар ин ҳикоя воқеа ё ҳодисаи яклухте ба назар намерасад. Бунёди он бар ҷузъиёти зиндагии рӯзмарраи ровии ҳикоя – нависандаи асар аст, ки гоҳ-гоҳе лаҳзаҳо ва воқеаву рӯйдоди рӯзгори мозии худро ба хотир меорад ва зоҳиран чанд рӯзи муқаррарии ҳаёти худро

тасвир мекунад.

Ҳар достон барои шаклгирии худ аз сохтор ва аносире ташкил мешавад, ки бо хунармандӣ ва халлоқияти достоннавис ба сурати як достони комил зухур ва намуд меёбад. Достоннавис бо кӯмаки ин аносир ба офариниши пайкараи достон мепардозад. Сужаи достон бояд ҷолиб, гирову ҷаззоб ва бо қудрати дарку фаҳми мухотаб мутаносиб бошад. Ба тавре ки барои хонанда табиӣ ва қобили пазириш бошад, чунонки дар ағлаби достонҳои Баҳманёр мо ин нуқотро эҳсос мекунем.

Маъмулан дар осори ҳамосӣ сужа дорои аносири зер аст: оғоз, гиреҳбандӣ, авҷ, гиреҳгушӣ ва ғайра... Инчунин бунёд ёфтани асар аз он ҷиҳат муҳим аст, ки мавзӯ аз лиҳози сохторӣ монанди пайкаре мебошад, ки андомҳои достон ба он марбутанд ва рӯйдодҳо ба таври мустақим ё ғайримустақим бояд ба наҳве ба он алоқа дошта бошанд. Вале дар даҳаҳои охир дар адабиёти ҷаҳон, аз ҷумла дар баъзе навиштаҳои Баҳманёр низ аз қолабҳои маъмулии сужасозӣ убур мекунад. Воқеаву ҳодиса ва низоъ ҷои худро ба ҳобу рӯё ва андешаву тахайюл медиҳанд.

Қаҳрамони асари Баҳманёр ҳуди нигоранда аст ва бо ҳамин ном – Баҳманёр дар достон омадааст. Ў рӯзгорро дар танҳои, бидуни рӯйдодҳои пурмочаро ва зохиран якранг ба сар мебарад, вале дар паси ин оромиву сукут ва хомӯшӣ хонанда ногуфтаҳоеро пай мебарад. Дар шахси ровӣ – қаҳрамони асар нафари дарвешхислатеро мебинем, ки ба танҳои хӯ гирифтаву аз олами берун худро дур кашидааст, дар ғами дорӣ ё шӯҳрат нест, муҳити созгоре барои худ сохтааст, ки он ҷо ҷуз ҳудашу китобхояш ва ҳузури ҳамсараш дигар барои касе ва ҷизе ҷой намондааст: «Як ҷиз аз рӯз ҳам бароям равшантар аст – ман дар ин хона чун кирми абрешим андаруни пила бас маъво ва малҷои худро ёфтаам. Худам шоҳу таъбам вазир!». Ҷои амну паноҳгохро «малҷо» гӯянд ва нигоранда низ аз ин муҳит, бо он ки худро шабеҳи кирм андаруни пила мебинад, хушаш меояд, зеро ин ҷо ӯ соҳибхитӣро озод аст, ҳар қор, ки дилаш меҳаҳад,

мекунад: телевизиор мебинад, китоб мехонад, асари нав ме-
нависад, ба фикр фурӯ меравад ё дар ҳавои мусиқии бесадо
худ ба худ мерақсад. Ба қавли ҳудаш: «Мешинӣ рӯи пӯстак ё
кӯрпачаи тунукастари бобой (мо наврӯзгор, диван-пиван на-
дорем, агар рафту онро дар хонаи ёру ошно бубинем, ба он
чун ба нишонаи атиқа менигарем), телек тамошо мекунӣ. Ме-
хоҳӣ, китоб варақ мезанӣ – Худоро шукр, аз ин матоъ ман бе-
ниёзам (панҷ ҳазор нусха!), модарам мегӯяд, ки танҳо одами
аҳмак ин қадар колои касмаҳар мегундорад, агар ба ҷои инҳо
ашёи камёб мехаридӣ, чун рафикони оқилат чипсавор будӣ,
на орзусавор, худат ба ин катак – хонаи маро дар назар дорад
– дарой, китобхоят берун мемонанд, агар китобхоро дарорӣ,
худат берун мемонӣ!

Мефорад, паси мошини чоп мешиниву «чик-чик» ме-
кунӣ – ин истилоҳи духтари мо – Зарнигор, ҳар вақте шиносҳо
дар берун аз вай пурсанд, ки «додот кучост?», дастонашро на-
свон дода, гӯё пианино менавохта бошад, мегӯяд: «чик-чик!»

Агар сари ҳол набошӣ – кадхудо, ки шудӣ, ин ҳол гоҳу
ногоҳ ба ту мепечад – меравӣ балкон, чашми занакро хато
карда, мезанӣ як пиёла тағи бинӣ ва пасон меоиву ба маснади
худ чун сӯфӣ дар хонако ба «мувоқибаву мутолиаи дарунӣ»
машғул мешавӣ ё ба мусиқие, ки танҳо худат мешунавӣ, танро
насвон медиҳӣ». Аз ин поре, ки иқтибос шуд, метавон чанд
нуктаро ба мушоҳида гирифт. Аввалан, нигоранда бо мухотаб
гӯё бо як дӯсти дилогоҳу ҳаммаҳалли худ бо лаҳни гуворои
халқӣ сӯҳбат мекунад ва аз ҳикояти ӯ мо манзили хурди ӯро
пури китоб бо ҳамон пӯстаку кӯрпачаи тунукастари бобой, бо
мошини чопи қадимӣ тасаввур мекунем. Боҳабар мешавем,
ки ӯ соҳиби духтарчае бо номи Зарнигор ва ҳамсарест, ки ҳар
лаҳзаи рӯзгори ӯро зери назорат гирифтааст ва ин корро ва-
зифаи асосии худ медонад. Зимнан дар бораи ҳамсари ровӣ ва
дилошно набудани зану шавҳар аз аввалин сатрҳои ҳикоя боҳа-
бар мешавем: «Тамоку дуд медиҳам. Дуд аз даҳонам чун аз лӯлаи
паравоз танӯра мезанад. Занам қач-қач ба ман менигарад, шояд
ҳарфи тезтаке нӯги забонаш сум мезанад, чароғпоя мешавад, аз

баҳорбанди даҳонаш берун частан меҳоҳад, магарам ба сахтӣ онро лаҷомгир мекунад, ки сухане намегӯяд. Аз дуди тамбоку алерҷӣ дорад, лек чун балкони ба ихтиёри ман дода, ночор аст, бардошт бикунад. «Хасдуд мекунӣ, кӯрдуд мекунӣ, бифармо, балкон!» Ин ҷо барои ӯ «балкон» аст, барои ман шаҳнишин». Қач-қач нигаристан, хоҳиши ҳарфи тунде гуфтани ӯ гувоҳи он аст, ки ровӣ ӯро ба худ муқобил гузоштааст. Дар айнаи ҳол ӯ тавассути тасвирҳои бадеӣ хонандаро ба ҷаҳони ботинӣ ва таҳайюли рангини худ мекашад: дуди сигор монанди лӯлаи паровоз, ҳарфи талху тунди ҳамсар шабеҳи аспӣ тезтаке, ки сум мезанад, ҷароғпоя мешавад, частан меҳоҳад, вале лаҷомашро соҳибаш медорад, балкони тангу қафасмонанд дар назари ӯ «шаҳнишин» аст, зеро ин ҷо ӯ метавонад комилан соҳибихтиёру озод бошад. Тасвирҳои нависанда хеле зиндаву тасаввуршаванда ва ҳикоят аз зиндагии кунунии равшанфикрони мо доранд: «Аз духули азиме, ки як дӯсти ромишгарам тӯхфа карда буд, барои худ хонтахта сохтаам. Рӯи он финҷони қаҳва ва як бўта (тагсигорӣ) дар сурати сағи хуфта ҳадяи як дӯсти дигарам – доимо мунтазири мананд. Ҳамин ки аз хондан ё навиштан дилгир шудам, балкон мебароям. Тӯли ним ё як соат ду-се сигор мекашам ва ду-се финҷон қаҳва менӯшам, баъд боз мегардам ба саргармие, ки аз он безор шудаам – хондан ё навиштан». Хондан ё навиштанро нависанда «саргармии дилбазан» мегӯяд, вале эҳсос мешавад, ки ин ҳарфи саризабонист, зеро дар асл ишқи ҷовидонии ўст, чун касе ӯро барои ин кор маҷбур накардааст. Ин хоҳишу амри дили ўст, зеро аз гуфтаи модар дармеёбем, ки китоб барояш ба маротиб арзишмандтар аз ашёи дигари гаронбаҳост ва «орзу-савор будан»-ро аз «чипсаворӣ» беҳтар медонад. Бинобар ин, ҳар гоҳ, ки бо худ будан меҳоҳад, ба қавли ҳудаш, «аз қафаса китоберо берун меораму ба утоқи кориам мегузарам, зеро инак се сол аст, ки одамҳои зиндаву олами равшани ман он ҷост».

Қаҳрамони Баҳманёр зоҳиран дар ғами молу манол нест, аммо чунон ки ҳудаш ишора мекунад: «Масъалае, ки

кадхудо гоҳу ногоҳ бо он бархӯрд мекунад, ин будан ё набудани пул будааст. Дар атрофи ин меҳвари ҳастӣ арбадаву мазҳақаҳои хонагӣ рух медиҳанд. Ҳамон рӯзҳои бепулӣ буд, ки ман андарзе сохта будам ва рафиқонро хуш омада буд – дарде аз дарди бепулӣ дардноктар нест». Ин «арбадаву мазҳақаҳои хонагӣ»-ро нигоранда бо овардани чанд лавҳа аз муноқишаҳои ҳудаиш бо ҳамсараш шарҳ медиҳад. Чунончи, ҳамсар ба ӯ таъна мезанад, ки «барои попӯш, рӯпӯш, шабпӯш... пул надорӣ, барои захри зақум (арак) меёбӣ!». Ё худ ӯ хоб мебинад, ки шавҳараш барояш як бағал садбарги нимвои сурхро бо гарданбанди алмос тӯҳфа кардааст, аммо шавҳар баъди шунидани тафсилоти ин хоб коғазҳоро лоқайдона пеш мекашад ва мегӯяд: «Хоби зан чаппа, азизи дилам, чиддӣ магир». Дар мавриди хоҳиши зан – харидории сагчаи сафед ҷавоби шавҳар боз ҳам шӯҳиомез, вале тунду дилозор аст: «Вай ба остини ман чанг зад: «Баҳманҷон, биё ҳамин сагчаро бихарем! Бубин, чӣ андоза ачибаку ғарибак аст...» Ман як ба ӯ нигаристаму як ба сагча ва бепарво гуфтам: «Як сагчаи ачибаку ғарибак дар хона дорам, агар дуто шуданд, олабро тагурӯ хоҳанд кард!» Баъди ин занам чанд рӯз бо ман ногап буду қаҳрӣ...» Дар ин суҳанҳои нависанда танз ҳам ҳаст, танзи талхи нодорӣ ва дар воқеъ мавзӯи ҳар достони асил мафҳуме аст, ки дoston дар бораи он навишта мешавад. Дарунмояи дoston, ки гоҳо аз он фикри аслий ё мазмун ва ё паёми дoston идрок мешавад, дидгоҳ ва ҷиҳатгирии нависанда аст нисбат ба мазӯи дoston.

Як хусусияти ҷолиби ин ҳикоя дар он аст, ки хеле ҷузъиёти воқеъ ворид шудаанд, масалан, номи нигоранда мисли таҳаллуси ҳуди адиб Баҳманёр аст, метрои Шуйкинскӣ ё Майдони Ленини Маскав, занҳои телефони дoston аз Алмаатову Машҳаду Прага, сӯҳбатҳои телефонӣ бо Қодири Рустаму Соҷиди Мирзо, сигарети «Марлборо» кашидани актери рус Андрей Миронов, муаллифи ҳикояи «Тавсан дар қавсайн» будани нигоранда ва ғайра гувоҳи онанд, ки дар ин асар ҳақиқати воқеъ бо таҳайюли бадеӣ даромехта, имкон надорад, ки онро ҷудо кунӣ. Чунончи, муаллиф аз гуфтугӯе бо

хонанда дар бозори Панчекат ёд меорад:

«Нафаре сари роҳамро мегирад, тунд ба ман менигарад ва мегӯяд:

– Қиссаатонро аз рӯзнома хондам. «Тавсан дар қавсайн» ном гузоштаед. Марҳамат намоеду бигӯед, ин ба тоҷикӣ чӣ мешавад!

– Ба тоҷикӣ чӣ мешавад, намедонам, – ором посух ме-
диҳам ман, – вале ба русӣ «Мустанг на аркане» мешавад.

Мард сари ин ибораи русӣ лаҳзае чанд андеша мекунад,
баъд боз тундтар ба ман менигарад ва мегӯяд:

– Магар содатар гуфта намешавад?

– Чаро не, – хушҳолона мегӯям ман, – «Аспи масти ғозӣ
дар оғили танги қозӣ».

– О, хамин тур ном гузored, намешуд? Сари хонандаро
бо тавсану қавсайнатон гаранг кардан шарт буд?!

Мард норизо боз ҷиҳосе ғур-ғуркунон дур мешавад».

Хонанда эҳсос мекунад, ки ин мулоқот ва гуфтугӯ асо-
си воқеӣ дорад, аммо дар батни ин ҳикоя танҳо барои такмил
додани образи қаҳрамони асар ба кор рафтааст. Зимнан ҷои
таъкид аст, ки ҳикояи мавриди назар аз лавҳаҳои хурд-хурди
нимвоқеиву нимтахайюлӣ мураттаб шуда, зоҳиран ёддоштмо-
нанд аст.

Чунончи, ровӣ аз сӯҳбатҳои телефонӣ бо дӯстон ёдовар
шуда, менависад: «Аз Алмаато ва Маскав моҳе як-ду раҳ теле-
фон мешавад. Ёд дорам, ки боре Қодири Рустам аз Алмаато
телефон кард ва баъди ҳолҷӯӣ аз тақдири ҷопи китобам ҷӯё
шуд. Сухан аз «Сармадех» мерафт, ки инак панҷ сол аст омо-
даи ҷоп буд, вале ягон говҷигаре пайдо намешуд, то харҷи
табӣи онро ба гардан бигирад.

Ман хушҳолона ҷавоб додам: «Як савобҷӯе пайдо шуд
ва ваъда дод, ки китобро дар кӯтоҳтарин муддат ҷоп меку-
над!» «Кӣ?» – хурсандона пурсид Қодири Рустам. Ман номи як
«мирбачаи навапайдоро» ба гӯшӣ гуфтам. Дар он гӯшӣ хомӯшии
дерёзе миёна зад. Ман нороҳат шудам: «Шунидед?» «Ҳа...» Ин
дафъа овози ҳамсӯҳбати ман бурротар ба гӯш расид: «Бигӯед,

ки ба ин чӣ тур муваффақ шудед?» «Гуфтам, ки агар ин корро кунад, номаш дар таърих мемонад!» Он гӯшӣ боз сукут ихтиёр кард. Ман боз овоз баланд карданӣ будам, ки шунида шуд: «Агар рафту бо ангезаи шумо ун хасиси мурда ин корро кунад, номи вай не, номи шумо дар таърих мемонад!»

Чи мегӯед, ки Қодири Рустам ҳақ баромад: на китоб чоп шуд, на номи он «мирбача» дар таърих бимонд... на номи ман».

Агар ба сохти асар мутаваҷҷеҳ шавем, ин ҳамон усули ҳикоя андар ҳикоя аст, ки нависандаи мо дар идомаи суннати насрнигории пешин пайравӣ ва пешбарӣ мекунад, аммо ба сабки нав бо ворид намудани ҷузъиёти воқеӣ, бо ҳобу рӯё ва латифаҳои ширину намакин. Агар дар «Сармаддеҳ» ҳикоя андар ҳикоя омада ва мисли ин, ки тасвире аз кураи замин гардонида шавад, даҳҳо нафар персонажҳои он батадрич ба ҳайси қаҳрамони асосӣ як-як пеш қашида шаванд ва боз охиста ба соя раванду аз назар дур гарданд, дар «Қадҳудо» дар ҳудуди як ҳикоя 10-15 лавҳаи хурд канори ҳам омада, ҳар кадом барои равшан кардани матлабе истифода шудааст. Ин матлабро, масалан, зимни яке аз он лавҳаҳо метавон таъйид кард: «Ёдам омад, ки дар Маскав вақте занам дар обшанг обтанӣ мекард, ман ба воситаи телефон бо Сочидаи Мирзо ҳазлҳои намакину варақин доштам, – мо чун ду дӯст беибову беҳаё ҳамдигарро вожгунаву ростгуна месохтем. Баногоҳ занам бо тани нимшуста дар бистароҳанг печида болои сарам ҳозир шуд: «Бо кӣ мечакӣ, ин қадар аз даҳонат шахду шакар мечакад?» «Бо Хурмои Ширин!» – осема посух додам ман, беҳабар аз он ки ун бечора чанде пеш аз олам даргузашта будааст, занам инро медонистааст...»

Қаҳрамони асар ба ҳама кас ва ҳама чиз, ҳатто ба худаш ва зиндагиаш нигоҳи танзомез дорад. Танбокукашӣ, арақнӯшӣ, занборагӣ, ки ин ҳамаро ӯ пинҳон намедорад ва як хусусияти ҳикояи мазкур ҳам ин аст, ки ровӣ ба мухотабаш гӯё розу ниёзи худро ошкор мекунад ва ҳеч чизеро, ҳатто рафторҳоро, ки ҷомеа зишт мепиндорад, аз ӯ пинҳон намекунад ва бо

ин шеваи баён эътимод ва эҳтироми хонандаро касб мекунад. Соатҳо сериалҳои Амрикои Лотинро бефарқ тамошо кардан, бо ҳамсоёҳо лаққидану бар асари сӯҳбат бо онҳо дигар шудани авзои ҳамсараш, вақту новақт ба сари шавҳар бо арбадаву истинтоқу нозу адоҳо омадани ӯ, орзуи соҳиб шудан ба гарданбанди алмос ё сагчаи зебои сафед – ин ҳама хислатҳои муқаррарии занон аст, ки нохудоғона бо лабханде мутолиа мекунӣ ва аз пайдо кардани чунин ҷузъиёти нозуки бадеӣ завқ мебарӣ. Нигоҳи сода ва танзомези ровӣ, ки ба ҳамаи рӯйдодҳо ноаён дӯхта шудааст, дар мачмӯъ ба ҳикоя як ҷозибай вежа бахшидааст.

Аз тасвири лаҳзаҳое, ки гӯё дар хотираҳои ҳамсараш зинда шудаанд ва иртибот бо ӯ доранд, ҳамин нигоҳи танзомез боз ҳам амиқтар ба мушоҳида мерасад: «Ёд дорӣ, бо қатора мерафтем, дар метрои «Майдони Ленин» духтаре савор шуд бо пӯстини пӯсти рӯбоҳ, каллапӯш ва мӯзааш низ аз пӯсти рӯбоҳ, ҳама ӯро менигаристанд бо ҳавас, танҳо ту будӣ, ки сар рӯи рӯзнома ҳам карда будиву намебардоштӣ! Ман тоқат наёвардаму гуфтам: «Баҳманҷон, бубин, чӣ қадар зебост!» Ту як ба ун духтар нигаристӣ, боз рӯи рӯзнома сар ҳам кардӣ. Ман гумон бурдам дуруст мутаваҷҷеҳ нашудӣ. Боз аз остинат кашидам. «Чӣ, магар надидӣ, мӯъчиза!» Ту боз сар бардоштӣ, он занро сартопо барандоз кардӣ ва гуфтӣ: «фальшивка, аз даҳ рӯбоҳ як рӯбоҳ сохтаанд!» Дуртар аз мо хандаи сақфгир баланд шуд – чанд афғон моро гӯш мекардаанд».

Аммо маълум мешавад, ки қаҳрамони асар на ҳамеша хунсарду бетафовут, ба қавли занаш «яҳчол», балки гоҳе ҳассосу хушсухан – «булбул» ҳам мешудааст, ки инро низ аз нақли хотироти ҳамсараш метавон пай бурд: «Ёд дорӣ, як рӯзи боронӣ дар майдони Арбат сайругашт доштем, баногоҳ рӯбарӯи мо духтаре омад, сартопо сурх пӯшида: каллапӯш сурх, палто сурх, шарфи гардан сурх, мӯза сурх, болои ин чатр сурх, айнаки чашмаш низ сурх. Ту беихтиёр хитобидӣ: «Девушка, вы прекрасны как утренняя заря!» Духтар бо лабханди малеҳе ҷавоб дод: «Спасибо, никогда не слышала более прекрасного

комплимента!» Ҳамин ки духтар дур шуд, ман ба ту дарафтодам: «Аҳа, пеши дигарон булбул, пеши ман кӯри бум!»

Нависанда ба масъалаҳои иҷтимоии зиндагӣ низ ноаён таваҷҷӯҳи моро мекашад. Дар «Хонаи эҷодкорон»-и Панҷекат, ки бӯстонсарои ҳокими собиқи вилояти Суғд буд, аз эҷодкорӣ ному нишоне нест. Харақҳои рӯи ҳавлиро шикастаанд ва касеро ба ин ҳол коре нест. Ё худ аз Тоҷикистон аксари русҳо рафтаанд ва ҳамсоҳҳои рус доштан истисноист. Дар достонхонаш ӯ аз метрои Маскав, ҳамсоҳи русаш, геологи мӯйсафед Геннадий Павлович, хонуми нозанини майдони Арбат, актёри рус Андрей Мироновро ёд мекунад. Бо ворид шудани ҷузъиёти марбут ба Русия дар ҳикоя вожаву таркибҳои русии «издрасти», «телек», «пожар», «редакция», «фальшивка», «сигарет», «привет», «подъезд», «эшелон» ва ғоҳе ҳатто ҷумлаҳову мусоҳибаҳоро низ ба ин забон мушоҳида мекунем. Чунончи, Геннадий Павлович мегӯяд: «Извините, пожалуйста, я думал, Вы раис, оказывается, Вы тоже муаллим». Ё дар майдони Арбат ба духтари нозанини сурхпӯш мегӯяд: «Девушка, Вы прекрасны как утренняя заря» ва дар посух мешунавад: «Спасибо, никогда не слышала более прекрасного комплимента».

Аммо истифодаи ҷумлаву вожаҳои забони русӣ забони ҳикояро заифу нохушоянд накардааст, баръакс намаку ширае ба он бахшидааст ва дар айни ҳол, тасаллути комили нависанда бар забони модарӣ аз матни асар, хусусан аз истифодаи вожаҳои нодиру зебои «малчо», «насвон», «пасхам», «вотохт», «бистароҳанг», «обшанг», «обтанӣ», «заранг», «кавдан», «кобус», «болодимоғӣ», «баҳорбанд», «паймоннома», «хонаандар» ва ғайра ба хубӣ эҳсос мешавад. Дар баробари ин, зарбулмасалу мақолҳои «худам шоҳу табъам вазир», «бадкарда пушаймон, нокарда дар армон», «сар раваду сир наравад», «аспи масти ғозӣ дар оғили танги қозӣ», гузашта аз ин, таъбирҳои халқии «як пиёла таги бинӣ задан», «чашмро хато карда кореро бачо овардан», «тору пуди касеро омӯхтан», «набинаму насӯзам», «рӯяшро мурдашӯ бинад», «хоби зан чаппа», «дар хона мағор бастан», «нозанини каснадиду гӯшношунид», «ба

фалах кашидан розӣ мешаваду ба ин кор не», «ҳаво гирифта-тан» ҳам забони асарро аз якрангиву якмаромӣ раҳо наму-даанд. Гоҳе нависанда таъбирҳои худэҷоде мисли «рӯзномаи кӯчабоғӣ», «мирбачаи навпайдо» ва ғайраро низ бамавқеъ ба кор бурдааст. Барои ифодаи ҳолат ва эҳсосоти персонажҳо вожаҳои «лоқайдона», «хушҳолона», «оромона», «пурсадо», «бепарво», «нобовар», «тунд», «норизо», «бо зарда», «бо сурур», «бо ғазаб», «хурсандона», «бо лабханд», «беибову беҳаё», «бефарқ» хеле муассир омадаанд. Дар ниҳояти ҳикоя ду нафар – зану шавҳаре, ки қомилан назари мутафовит ба зиндагӣ доранд, дар дарки моҳияти ҳаёт муттафиқ мешаванд ва адами шодмониро дар зиндагӣ тавассути дубайтии зерин ифшо мекунанд:

Агар ғамро чу оташ дуд будӣ,

Чаҳон торик будӣ ҷовидона.

Дар ин гетӣ саросар ар бигардӣ,

Хирадманде наёбӣ шодмона.

Зиндагӣ бебақос, бинобар ин, хирадманде дар он шодмон нест ва нашояд ба андӯхтаҳои моддӣ ифтихор кард – ин маъниро ҳамсари қадҳудо, ки умре дар қанори ӯ ва дур аз ҷаҳони маънавии ӯ зистааст, дармеёбад.

Ҳамин тариқ, дар ин ҳикоя як ҳикмати маъмули «дил ба дунё набастан», «пурғам будани дунёи фонӣ» бо истифода аз усулҳои наву нотақрори тасвир ва унсурҳои бадеии номаъмул ва сохту мундариҷаи ғайриодӣ, нигоҳи танзомези ровӣ ба инсонро ашё, лутфҳои намакин ва танзи тунд ба зеҳни хонанда расонида мешавад. Агар дар назар бигирем, ки дар романи «Шоҳаншоҳ» низ ҳамин тарзи тасвир – ба ҳам пайвастанӣ тахайюлу рӯё ба ҷузъиёти воқеии тасвир ва тамоми аносири бадеии ғавқуззикр дар хати аввали суҷаи он (роман ду хати суҷа дорад, ки яке баста ба замони муосир ва, дигаре, ба таърихи қадим аст) ба мушоҳида меояд, метавон натиҷа гирифт, ки «Қадҳудо» – зинаест барои расидан ба «Шоҳаншоҳ». Як сабаби то имрӯз ба ҳубӣ таҳқиқу баррасӣ нашудани ин роман ҳам дар мушкилии бозшинохти ҷаҳони маънавии персонажҳои нимвоқеиву

нимтахайюлӣ, тасвирҳои шигифтангез, фошгӯиҳои бесобиқа, забону нигоҳи танзомез, муҳовараҳо ва ҳикоятҳои канда-кандаи ғайримаъмулӣ аст. Ин усули таҳкия дар ҳикоеъти қаблии Баҳмаёр низ ҷо-ҷо мушоҳида мешуд, чунонки дар маҷмӯаи «Сармаддеҳ», ки нигоранда онро барҳақ романи модерн меҳисобад. Нависанда худро яке аз аҳли Сармаддеҳ медонад ва гоҳ-гоҳ худааш низ иштирокчии фаъоли ҳодисаву рӯйдодҳо мешавад. Чунончи, дар ҳикояи «Пайғамбари беуммат» мегӯяд: «Каминаи камтарин – Баҳманёр, муаллифи ҳамин қисса ва қиссаҳои дигар. Зодаи Сармаддеҳ, миллияташ сармаддеҳӣ, нав бистро пур карда, ба бисту як қадам мондааст». Иштироки бевоситаи ўро дар дигар қиссаҳо, масалан, «Санг ва сабӯ» низ мушоҳида мекунем: «Аммо бобои Баҳром ба риши дар осиеб сафед нокардаи худ қасам меҳӯрад, ки бофтани сохтан кори Баҳманёр асту воҳимаву муболиға кори Холдори Чилдурӯғ». Гоҳе нависанда аз номи қаҳрамонон назари худро ба масоили иҷтимоиву маънавӣ баён медорад, мисли ин ки Мулло Бухоризода рочеъ ба осори Мавлавӣ, ки таълими он дар мактабҳо мамнӯъ буд, дар ҷое мегӯяд: «Чаро бузурге чун Чалолиддини Балхӣ таълим дода намешавад: ба хоҳири сӯфӣ буданаш ё ба хоҳири «Қуръони паҳлавӣ» навиштаниш? Гумон мекунам, шояд чун ӯ одамонро аз қолаб мебарорад. Одамони қолабшиканро идора кардан душвор аст. Ҳар лаҳза тавтиае аз эшон нигарон мебарояд буд. Хайёму Хоҷаи Шерозро таҳриф метавон кард ва шоири сурх чилва дод, аммо «Қуръони паҳлавиро» на» («Номаи Мулло Бухоризода»)

Ҳамин тариқ, ба назари мо, унсурҳои фавқуззикр, ки дар ҳикоеъти Баҳманёр қаблан гоҳ-гоҳ воমেҳӯрданд, дар «Қадҳудо» хеле равшан падида омада, гардиши наве дар тамоюли услубии нависанда эҷод намуданд ва минбаъд ин таҷриба роҳро барои таълифи «Шоҳаншоҳ» ҳамвор намуд.

Соли 2015

**УСТОД МУҲАММАДҶОН ШАКУРӢ ВА
МАСЪАЛАҲОИ ШИНОХТИ САБКИ
НАВИСАНДАГОНИ АСРИ XX**

Асри XX бо ҳамаи тағйироти кулливу ҷузъӣ, ки дар сиёсату иҷтимоъ ва ҳунару адаб ба вучуд овард, дар тафаккури бадеии эҷодкорон низ нақши бориз боқӣ гузошт. Мусаллам аст, ки маорифпарварӣ ва ҷадидия дар сабку равиши эҷодӣ равандҳои хоси худро доштанд. Аз ҷониби дигар, бознигариҳои насли нав ба арзишҳои суннатии адабӣ дар оғози қарни XX ба рушди танаввуи услубӣ дар назму наср мусоидат кард. Пайдоиши анвои нави адабӣ бо имконоти густурдаи таснифоти дохилии онҳо боиси тарвиҷи шеваҳои баён ва сабку салиқаи гуногуни адибон шуд. Тавлиди шеваҳои тозаӣ нақди адабӣ ва суҳансанҷӣ дар давраи маорифпарвариву ҷадидия ва даҳсолаҳои аввали баъди инқилоб мақолотеро рӯи қор овард, ки дар шинохти услуби адибон таҳлил ва ҳулосаҳои тозаӣ илмӣ пеш гузоштанд.

Шеваҳои таълифи кудамо ва усулҳои таҳлилу нақди онҳо, ки дар китобҳои донишмандони даврони пешин, аз он ҷумла «Тарҷумон-ул-балоға»-и Муҳаммад ибни Умари Родуёӣ, «Ҳадоиқ-ус-сеҳр»-и Рашидаддини Ватвот, «ал-Мӯъҷам»-и Шамси Қайси Розӣ, «Дақоиқ-уш-шеър»-и Тоҷ-ал-Ҳаловӣ, «Бадоеъ-ул-афкор»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ, «Нафоис-ул-фунун фӣ ароис-ул-уюн»-и Муҳаммад ибни Маҳмуди Омулӣ ва хеле густурдатар аз дигарон дар «Расоил-ул-эъҷоз»-и Ҳусрави Деҳлавӣ ва «Дастур-ул-котиб»-и Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Наҳҷувонӣ баён шудаанд, бо вучуди ҳифзи арзишҳои муҳими худ, дар замони нав ба унвони меъёрҳои суҳансанҷӣ наметавонистанд дастгоҳи комил бошанд. Бинобар ин, зарурате пеш омад, ки анвои адабии нав ва дар иртибот бо онҳо сабку салиқаи нависандагон тибқи ибтикороти адабӣ ва назарсанҷиҳои ҷадид омӯхта шавад.

Бо така бар осори пурмоия кудамо ва бо назардошти масоили тоза дар асри XX дар адабиётшиносии тоҷик мақола ва рисолаҳои зиёде рӯи қор омаданд, ки ҳар кадом дар пажӯҳиш

ва шинохти услуби осори бадеӣ ва марҳилаву равандҳои он ҳарфи наве афзуданд. Аз рисолаҳои устод Айни ва Абдулғанӣ Мирзоев сар карда то навиштаҳои Х. Мирзозода, Ш. Ҳусейнзода, Н. Маъсумӣ, С. Табаров, Р. Ҳодизода, Р. Амонов, А. Сайфуллоев, Х. Шарипов, Л. Демидчик, Н. Салимов, А. Набиев, М. Рачабӣ ва дар риштаи забоншиносӣ асарҳои Р. Ғаффоров, Б. Камолитдинов ва дигарон фарогири нукоти муҳим роҷеъ ба услуби осори бадеӣ мебошанд.

Таҳқиқи услуби бадеӣ ва равияҳои он дар насри тоҷикӣ асри XX як самти кӯшишҳои судманди устод Муҳаммадҷон Шакуриро ташкил медиҳад. Воқеан, ҳақ ба ҷониби эшон аст, ки «ҳоло гуногунии сабку услуб ва шаклу воситаҳои бадеӣ то-рофт афзуда истодааст ва ин ҳам яке аз нишонаҳои камолоти реализм мебошад» (1, 333).

Аз монографияи нахустини эшон «Ҳусусиятҳои ғоявӣ бо бадеи «Ёддоштҳо»-и устод Айни» (Душанбе, 1966) сар карда, ҷаслҳои бо унвони «Услуби эпикӣ, услуби лирикӣ ва услуби илмӣ публитсистӣ», «Тақлиди услуб дар ҳикояи «Духтари ноком» ҷойгузин гаштаанд, ки таваҷҷӯҳи муҳаққиқро ба ин мавзӯи пурғунҷоиши адабиёт нишон медиҳанд. Дар ин асар бори аввал дар адабиётшиносӣ тоҷик ҳусусиятҳои услубии асар дар иртибот бо мухтасоти жанрии он ба доираи таҳқиқ қашида шуда, жанр ба унвони яке аз муҳимтарин унсурҳои услубсоз тавсиф ёфтааст. Ҳамин андешаи муҳим минбаъд маҳаки асосии шинохти вежагиҳои услуб дар асарҳои устод Шакурӣ гаштааст.

Мавҷудияти се тарзи асосии тасвир: услуби эпикӣ, услуби лирикӣ ва услуби илмӣ публитсистиро дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни батафсил шарҳ дода, М. Шакурӣ ин падидаро бо ҳусусиятҳои жанрии асар пайвастааст. Устод бо дақиқнигарии мӯшикофона ҷузъиёти услубиро дар маҷмӯъ ба ҳам пайваста, чун вежагиҳои услуби Айни ба қалам медиҳад. Ба қавли ӯ, «агар моҳияти услуби Айниро ба таври умумӣ бо ду калима муайян кардани шавем, мумкин аст гуфт, ки дар услуби Айни кӯшиши ҳарчи васеътару амиқтар фаро гирифтани воқеият ва тадқиқи иҷтимоӣ фалсафӣ бо тасвирҳои

ҳаяҷономеъ ва рангину пуртаъсир, бо унсурҳои романтизми классикии тоҷик ба ҳам омадааст» (1, 219).

Ба назари мо он нукта хеле ҷолиб ва омӯзанда аст, ки устод ҳамеша ҳар асарро дар яклухтии том шинохта, ҳини таҳлил низ ҳамин ҳамбастагии аҷзoi асарро бо хусусиятҳои ғоявии он ва ҷаҳонбинии адиб аз мадди назар дур намекунад.

Дар монографияҳои «Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ», «Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ», «Таърихи адабиёти советии тоҷик. Насри солҳои 1945-1974», «Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ» унсурҳои забон дар иртибот бо мундариҷаи ғоявӣ бадеии асар якҷоя ба риштаи таҳқиқ кашаида шудаанд. Аз ҷумла, дар ин асарҳо махсусияти умумии насри муосири тоҷикӣ, аз қабилӣ:

а) шахсияти муқтадиру зӯрманд будани қаҳрамони мусбати асарҳо;

б) обу ранги дидактикӣ ва майлу рағбат ба панду ҳикмат;

в) ихомомезӣ, эҳсосмандӣ, дарки пурҳаяҷони воқеаҳои зиндагӣ ва ғайра таъкид шудаанд.

Муҳаққиқ кӯшиш кардааст, ки масъалаи гуногунии шаклҳои тасвир, таҷаддуду тақомули услубии наср, яъне, сифатҳои нав пайдо кардани услубро дар иртибот бо ҷустуҷӯҳои эҷодии нависандагон вобаста ба таҳаввули жанрҳо ба миён кашад. Масалан, ҳини таҳлили жанри повест ӯ ба натиҷае мерасад, ки ин жанр дар адабиёти тоҷикии солҳои 60-уми садаи бист ва баъди он хеле ривож ёфт ва аз лиҳози истифодаи адибон дар навбати аввал қарор гирифт. Масалан, дар инкишофи анвои жанри повест вобаста ба ҳар навъи он ва талаботи жанр махсусиятҳои услубии он зухур карданд. Дар повести иҷтимоии майишӣ низои характерҳо, дар повести лирикӣ пурзӯр шудани мабдаи субъективӣ ва суғуст шудани сюжет, дар повести публицистӣ тавонманд шудани мавқеи шахрвандии адиб, дар повести ҳангомаписандӣ тезутундии сюжет, дар повести илмӣ фантастикӣ ҳаёлбофии дур аз воқеият ба назар мерасад.

Хулосаҳои М. Шакурӣ дар бораи насри реалистӣ ва хусусиятҳои он, дар бораи услуби фардии нависандагон ва ҷараёнҳои услубии насри муосири тоҷикӣ барои омӯзиши

пахлуҳои гуногуни адабиёти баъдиинкилобии тоҷик заминаи муҳиме фароҳам оварданд. Таҳқиқи чараёни романтикии услуб ва чараёни услубии реализми холис, ки дар насри муосир ба назар мерасад, барои дарёфти қонуниятҳои зиёди адабиёт роҳ кушод.

Яке аз хусусиятҳои ҷолиби таваҷҷӯҳи тадқиқоти М. Шакурӣ дар он аст, ки ӯ роҳи инкишофи насри муосири тоҷикро бо нигоҳи бориқбин ба муоина гирифта, дастоварду норасоихоро якҷоя таҳлил мекунад. Ба назари мо, муаллиф дуруст мешуморад, ки яке аз камбудҳои насри баъди солҳои 70-уми садаи бист ба назар нарасидани нигоҳи нав ба зиндагӣ, ҷустуҷӯҳои нави ғоявӣ эстетикӣ ва равияҳои тозаи услубист. Воқеан ҳам, маҳз ҳамин норасоӣ боиси он шуд, ки дар як идда асарҳои насри муосири тоҷикӣ амикрафти ҷиддии фаҳмиши иҷтимоиву фалсафии замон ба даст наомад, дар инкишофи жанриву услубии наср то андозае якрағӣ падидаи омад, асарҳои насри андеша шаклан ба ҳам монанд шуданд, гуногунии шаклу воситаҳои бадеӣ рӯ ба таназзул овард.

Таҳлили жанри повест муҳаққикро ба натиҷае расонид, ки «роҳи инкишофи он хеле тӯл кашид ва ба тадқиқи роман нагузашт. Ғайр аз ин, дар повести ҳозираи тоҷик тадқиқи тасвирий бештар мавқеъ дошта, ҷанбаи таҳлилий ҳанӯз нисбатан суст аст. Нависандагон ҳодисаҳои муҳими зисту зиндагонӣ ва равандаҳои асосии иҷтимоиро нишон медиҳанд ва аз ҷанд ҷониб ба тадқиқ мегиранд, вале дар бисёр мавридҳо амиқ таҳлил намеkunанд, аз фикру мулоҳизаҳои ҷиддӣ, аз кӯшиши ҷамъбасти худдорӣ менамоянд.

Аз ҳамин сабаб дар баъзе повестҳо тасвири манзараҳои зиндагонӣ ва рафтори инсон то андозае тасвири урён буда, гоҳо дар зимни он як фикри муҳим ва амиқ, як ҳулосаи ҷиддии ҳаётӣ, як назари вусъатнок ба воқеият дида намешавад» (1, 197).

Кӯшиши М. Шакурӣ дар роҳи ҷамъбасти намудани таҷрибаи насрнависони тоҷик аз лиҳози ҷустуҷӯҳои адабӣ дар роҳи зоҳир кардани баъзе қонуниятҳои асосии инкишофи насри ҳозираи тоҷик ва махсусиятҳои миллии он қобили дастгирӣ буд ва

махз ҳамин хусусияти навиштаҳои эшон имкон дод, ки як идда муҳаққиқони насли нав роҳу усулҳои таҳлили ўро биёмӯзанд ва пайравӣ намоянд.

Яке аз корҳои муҳимтарине, ки бо дасти устод М. Шакурӣ ба субут расонида шуд, баррасии ташаккул ва таҳаввули асосҳои реалистии насри тоҷик буд. Дар заминаи ҳамин метод густариш ёфтани ду шохаи асосии услуб – романтикӣ ва реалистии сирфиро муҳаққиқ дар мисоли асарҳои Қ. Иқромӣ, Р. Ҷалил, П. Толис, Ф. Муҳаммадиев, Ф. Ниёзӣ, Қ. Одина ва дигарон санҷида, вобаста ба хусусиятҳои ҳар асар дар маҷмӯъ дар бораи сабки инфиродии ҳар адиб хулосаҳои сахт мебардорад. Ў ҳаргиз бедалел қалам намеронад. Дар ҳама маврид аз паи хулосаҳои назарӣ таҳлил ва натиҷагирӣ ба ҷашм мерасад. Чунончи, дар насри реалистии тоҷик устод ду равияро ба мушоҳида гирифтааст. Ба фикри ӯ, эҷодиёти Айни ва Иқромӣ ба равияи романтикии услуб тааллуқ дорад. Муҳимтарин хусусиятҳои сабки ин ду адиб пурқувват будани ҷанбаи субъективӣ, нақли пурҳиссиёт ва ҳаяҷонангез, майлу рағбат ба сюжетҳои тезутунд, унсурҳои ҳангомаписандӣ, тасвирҳои асрорангез, драматизми психологӣ мебошад.

Қараёни услубии реализми сирф дар адабиёти тоҷик аз асарҳои Ҳаким Карим шурӯъ шуда, дар асарҳои Пӯлод Толис, Юсуф Ақобиров, Муҳиддин Хочаев, Ҷумъа Одинаев, Сорбон, Ёрун Кӯҳзод таҳаввул пазируфт ва хусусияти муҳимтарини он пурқувват шудани асоси объективи тасвир буд. Насри Сотим Улуғзода намунаи равшантарини равияи реализми сирф дар адабиёти мо мебошад. Ҳамин тариқ, маълум мешавад, ки маҳз хусусиятҳои ғавқузикр нишони услуби романтикӣ будааст.

Фардиати эҷодии ҳар нависанда бо вучуди он ки дар ҳар асар ба тариқи гуногун зухур мекунад, дар маҷмӯъ ба ҳамаи асарҳо ягонагӣ ва умумият мебахшад. Ҳамин мушаххасот ва ҳамин умумиятро ёфтан аз адабиётшинос ба ғайр аз вокиф будан аз усулҳои таҳлили асар фитрати ҷибиллии ҳосеро тақозо дорад, ки бидуни он ҳар навишта ҳушқу нолозим хоҳад монд. Чун адабиётшиносӣ дар қиёс бо улуми дигар бо лаҳазоте кор дорад, ки тавассути сухан бадеият пазируфтаанд ва он лаҳазоти зинда

аз дилу диди нафаре мунъакис шудааст, ҳаргиз намешавад ба-рои ҳамаи асарҳо як қолабу қоида ба кор равад. Муҳаққиқи хуб, пеш аз ҳама динамикаи дохилии асар, эҳтисоси ботинии тасвирҳо, муносибати зоҳиран ноаёни муаллифро ба персонажҳо ва умуман ба зиндагӣ, самимият ё сохтакории овози ўро дарк мекунад. Ва маҳз ҳамин идроки аносири нухуфтаи адабиёт ху-нари муҳаққиқро падида меорад. Тавонмандии устод Шакури-ро ба ҷуз таҳлили муфасссали хусусиятҳои сужети устухонбан-дӣ, мавзӯёву ғоя, характеру тип, забону образҳо ва поэтикаи асар дар ҷамъбастҳои умумӣ роҷеъ ба вежагиҳои услубӣ мета-вон эҳсос кард. Масалан, таҳлили асарҳои Фазлиддин Муҳам-мадиев бо ҳулосаи зерин анҷом меёбад: «Бояд гуфт, ки уму-ман бофти каломи Муҳаммадиев, заминаи нақлу тасвири вай аз ҷиҳати таркиб хеле гуногун аст – аз ҳаҷв ва юмор, лиризму публицистика, аз шаклҳои мухталифи тадқиқи бадеӣ ба ҳам омадааст. Нависанда баъзан озодона аз яки онҳо ба дигараш гузаштааст ва баъзан якҷанди онҳоро ба ҳам омезиш дода, дар як қулли воҳид ҷамъ овардааст...» (1,185).

Коре, ки аз ҷониби устод М. Шакурӣ дар шинохти ху-сусиятҳои умдаи насри тоҷикии асри XX анҷом ёфт, самтҳои густариши наср ва ҷодаҳои судманди таҳқиқи онро таъйин намуд. Шогирдони эшон ҳар кадом мувофиқи завқу қудрати худ дар баррасии ин самтҳо қувва озмуданд, ки дар ин миён тадқиқоти пурарзиши А. Набиев роҷеъ ба психологизми та-свир дар наср, вуруди устура ба насри тоҷик ва вежагиҳои ин навъи наср дар навиштаҳои А. Раҳмонов, насри таърихӣ ва махсусияти он, марҳалаҳои услубии насри форсу тоҷик дар асрҳои X-XIII дар пажӯҳишҳои Н. Салимов, хусусиятҳои жан-ри ҳикоя дар ҷусторҳои Ш. Солеҳов, хусусиятҳои сабки фардӣ ва ҷараёнҳои услубии насри муосир дар рисолаи муаллифи ин сатрҳо номгӯи нопурраи осори илмиест, ки ҳосили илҳом ва баҳрабардорӣ аз таълифоти устод мебошад.

Масъалаи асосии баҳси мақолаи мазкур – шинохти саб-ки осори адибони муосир дар рисолаи «Масъалаҳои сабки фардӣ ва ҷараёнҳои услубии насри муосири тоҷикӣ» (солҳои 70-ибтидои 90-ум) таваҷҷӯҳи ин ҷонибро аз паҳлуи дигар ба

сӯи худ кашидааст. Гуногунуслубӣ ва як навъ парокандагиву адами дастгоҳи махсуси таҳлили сабки нависандагон ин шо-гирдро ба он водор кардааст, ки дар шинохти табиати сабк кӯшиш намояд ва қонунияти дохилии онро омӯзад. Ҳосили андешаҳои ӯ ба ҳулосае овард, ки сабк маҷмӯи аносири шакл ва мундариҷа дар иртибот бо ҳамдигар аст. Агар дар вусъати шакл хусусиятҳои забон, тартибу таносуб ва ҷузъиёти бадеӣ қарор гирад, дар бунёди мундариҷа мавзӯ, ғоя, ҳадаф, ҷаҳон-бинӣ ва масоили амсоли он ҷой доранд.

Яке аз масъалаҳои муҳими адабиётшиносӣ муайян кардани танаввӯ ва хусусиёти ҷараёнҳои услубии насри муосир аст. Барои муайян кардани ҷараёнҳои услубӣ зуҳури ҷаҳор унсури услубсозро бояд ба эътибор гирифт:

1. Тарзи тафаккури бадеӣ;
2. Ҷинси асар;
3. Жанри асар;
4. Рӯҳия ва ғояи асар.

Аз рӯи тарзи тафаккури бадеӣ ду ҷараёни услубӣ ба мушохида мерасад: ҷараёни романтикӣ ва ҷараёни реалистӣ. Айнан ҳамин ду ҷараёно устод Шакурӣ низ дар асарҳояш таъкид кардааст. Ба қавли ӯ «ин ду равияи услуб дар насри ҳозираи тоҷик зидди якдигар, аз якдигар ҷудо ва дур нест, балки ду шакли ифода шудани як ҳодиса аст, ки моҳияти онро кӯшиши ҷиддӣ дар роҳи тадқиқи амиқи иҷтимоиву фалсафӣ ва фарогирии вусъатноки воқеият ташкил менамояд» (1, 333).

Ҳамин тариқ, маълум мешавад, ки устод М.Шакурӣ ҳини шинохти ҷараёнҳои услубӣ маҳаки таснифро тарзи тафаккури бадеӣ ҳисобидааст. Пайгирии ин нукта ва идомаву тақвияти ин тарзи тасниф ба дарки мавҷудияти аносири дигар низ водор мекунад.

Ба ҳайси воҳидҳои услубӣ, ҷунонки ишора шуд, забон, тарзи ҷойгир шудани мавод ва аҷзои бадеӣ шинохта шудаанд. Хеле муҳим аст, ки хусусиятҳои овой ва наҳвии асар ҳини таҳлил ба назар гирифта шаванд. Луғоту таркиботи пуркорбурд низ аз нишонаҳои муҳимтарини услуби нависанда аст. Дар мавриди устухонбандии аҷзои асар вақту фазо ва иртиботи онҳо бо воқеапардозӣ эътибори зиёд пайдо мекунад. Ҷунончи, агар

дар асарҳои баъзе нависандагон сужети асар аз авҷи воқеа (масалан, аксари асарҳои Фазлиддин Муҳаммадиев) шурӯъ шавад ва хати вақт низ аз нуқтаи ист ба ақиб ҳаракат кунад, дар асарҳои бархе адибони дигар сужет аз тафсилоти рӯзгори қаҳрамони асар ва пайдоиши низоъ оғоз ёфта, баъдан ба-тадриҷ бо рабт, инкишоф, авҷи воқеа ва гиреҳкушо ба анҷом мерасад. Ин навъи устухонбандӣ дар асарҳои С. Улуғзода ба мушоҳида меояд.

Ва ниҳоят, дар шинохти услуби адибон хеле муҳим аст, ки рағбат ва маҳорати онҳо дар ҷузъиётнигорӣ ба риштаи таҳқиқ қашида шавад.

Дар маҷмӯъ шинохти воҳидҳои услубӣ ва аносири услубсоз бо назардошти пайванду омехтагии онҳо барои ба даст омадани як дастгоҳи муҳими дастурӣ дар гунашиносии сабки фардӣ ва ҷараёнҳои услубӣ хидмат мекунад.

Хулоса, ақли дурандеш ва нигоҳи амиқрави устод М. Шакурӣ натиҷаҳои илмӣ пурарзиш ба бор овардааст, ки дар навбати худ ба мисли донҳои пурмағз дар хоки борвар сабзидаву шоха ронда, барои шинохти адабиёт мусоидат мекунад.

Пайнавишт:

1. Шукуров М. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Ҷилди 4.—Душанбе: Дониш, 1980.
2. Шукуров М. Хусусиятҳои ғоявӣ бадеии «Ёддоштҳо»-и устод Айни.—Душанбе, 1966.
3. Шукуров М. Проблемы жанра и стиля в современной таджикской прозе. Автореф. дисс. на соиск. уч. степ. док. фил. наук.—Москва, 1970.
4. Шукуров М. Диди эстетика халқ ва насри реалистӣ.—Душанбе: Ирфон, 1973.
5. Шукуров М. Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ. Маҷмӯаи мақолаҳо.—Душанбе: Ирфон, 1976.
6. Шукуров М. Обновление. Таджикская проза сегодня.—Москва: Советский писатель, 1986.
7. Шукуров М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ.—Душанбе: Ирфон, 1987.
8. Шукуров М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист.—Душанбе: Деваштич, 2006.

Соли 2006

НАЗАРИ ТОЗАИ ПАЖӢҲИШГАР ВА МУАММОИ АРЗИШДОВАРИИ АДАБӢ⁴

(Бархе аз тарҳҳои назарӣ)

...Ду чанбаи фаъолияти пажӯҳандагии адабиётшиносии мунаққиди хушсалиқа, пуркор ва тозаназари тоҷик Абдухолиқ Набавӣ (Набиев) ҷиддӣ, усулӣ ва қобили мулоҳизаи густирда мебошад:

Аввалан, номбурда дар фосилаи ду-се даҳсола – солҳои 70-80-уми садаи бист ба тадқиқи умдатарин масъалаҳои бахши аъзами адабиёт – насли муосири тоҷик пардохта, ҳосили ҷустур, бардошт ва натиҷаҳои чандсолаи пурсамари ӯ дар силсилаи асарҳои арзишманди илмие аз қабилҳои «Айни ва насли советии тоҷик» (1978), «Эҷоди бадеӣ, инсон ва замон» (1983), «Тасвири олами ботинии инсон, нависанда ва замон» (1987), «Адабиёт ва нақди адабӣ» (1993), «Ҷустурҳо ва ибтикорот дар насл» (2009) ва теъдоде аз мақолоти илмӣ ҷамъбааст шудаанд.

Сониан, ин пажӯҳанда аз миёнаҳои солҳои 90-уми садаи бист ба тадқиқи яке аз мавзӯҳои дигари таърихи адабиёт ва улуми адабӣ – ташаккул ва таҳаввули нақди адабӣ ва адабиётшиносии тоҷикии даҳсолаҳои нахустини садаи бист, бозҷӯи воқеият ва моҳияти ҳаводиси сиёсӣ иҷтимоӣ, ба вежа, бозтоби нақши шахсиятҳои пешрави замон дар шаклгирии афкори суҳансанҷӣ машғул гардидааст.

Муҳимтарин масъалаҳои таърихи нақди адабӣ ва адабиётшиносии ин давра ва дидгоҳи илмии А. Набавӣ дар силсилаи мақолаҳои «Нақди адабӣ дар нашрияҳои Маҳмудхонаи Бехбудӣ» (1996), «Марди ҳунар ва ҷомеаи худкома: Нақде чанд бар замону зиндагӣ ва қору эҷоди нависандаи пешрави тоҷик Ҷалол Иқромӣ» (1996), «Қамоли Хуҷандӣ аз назари Садриддин Айнӣ» (1996), «Нақди Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ дар матбуоти Тоҷикистон (солҳои 20-30)» (1994), «Лаҳзае чанд аз оғози илми ҷадиди суҳансанҷии тоҷик» (2001), «Ибтидои пажӯҳиши бонизомии фолклори тоҷик» (2002), «Нақди Фирдавсӣ дар тарозуи нақди иҷтимогаро...» (2005), «Нақди адабии замони

⁴ Ҳаммуаллифи мақола – Субҳони Аъзамзод

чанг» (2006) ва ғайра чойгоҳи вежае дарёфтаанд.

Махсусан, рисолаи «Нарзуллои Бектош ва илму адаби тоҷики солҳои 20-30-юми садаи XX» (2004) пажӯҳиши судманд ва дорои асноди муҳим дар шинохти зиндагинома ва мероси ин шахсияти дорои сарнавишти талху фоҷиавист. Маҷрои рӯзгор, сарнавишт, афкор ва ақоиди пурихтилофи илмии Бектош бино ба бардошти пажӯҳишгар ҳамеша дар меҳвари кашмакашҳои мафкуравии замон мавриди судҷӯй ва сӯиистифодаи мафкурабарон қарор гирифта ва, ба ин вачҳ, номи ӯ дар таърихи илму адабиёти тоҷикии замони нав бо рангу ҳарфҳои муҳталиф сабт шудааст.

Натиҷаи кӯшишу заҳмат, талоши чиддӣ ва пайгиронаи пажӯҳишгар аст, ки ба мақоми нокидии Бектош ва чойгоҳи осори ӯ бо назардошти тамоми зиддияти андеша ва инхирофи рӯзгор ва дарки нуфузи воқеии нақду наққодӣ дида дӯхта, номи тираи ӯро аз маҷрои ошуфтагиҳои замона берун кашиданӣ ва то андозае воқеияти як марҳалаи ҳосаи даргириҳои адабиву фарҳангиро таъйин карданӣ шудааст. Назари тоза афкандан ба рӯзгору пайкор ва чойгоҳи осори нафаре, ки номаш дар гирдоби мафкурабозии замон сиёҳ шудааст, дар маҷмӯъ, мутолиаи дастнавиштаи сиёҳ бо айнаки сафеди нақд ва таваҷҷӯҳи дуруст ба дарунмояи нақди иҷтимоъгарои дурушт сифатмандии вежаи ин пажӯҳишро нишон медиҳад, ки ба назари мо дар марҳалаи имрӯзии мутолиаи таърихи суҳансанҷии муосир хеле муҳим ва арзишманд буда, дар чунин рӯзгори ҳассоси фикрӣ ва рӯҳиву равонӣ ба камтар нафаре муяссар мешавад.

Дар вақтҳои охир яке аз дастовардҳои муҳим ва судманди А. Набавӣ рисола аз боби саҳифаҳои ҷолиби таваҷҷӯҳи таърихи шаклгирии иттиҳодияҳои адабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, ки бо таъя ба маводи арзишманде таълиф шудааст. Дар ин самт муаллиф барои рӯи саҳифа овардани тарҳи ҷолиби пайдоиш ва таҳаввули равандҳои адабӣ дар ҷомеаи шӯравии тоҷик, таърихи созмон ёфтани муассисаҳои эҷодии адабӣ, ҳоса бунёди Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон пардохта, ки дар муайян кардани таърихи равандҳои эҷодии кишвари

мо хеле муҳим аст.

Дар ин мақола кӯшиш ба харҷ медиҳем, ки бо назардошти аҳамияти таълифоти солҳои охири А. Набавӣ то қадри муносиб ба нақду баррасии қазияи муҳим ва қобили таваҷҷӯҳ – муаммои доварӣ ба адабиёт ва таҷдиди назар дар офаридани таърихи адабиёт ва нақди адабии садаи бист, ки мағзу ҷавҳари аслии фосолаи тақрибан бистсолаи адабиётшиносии тоҷикро фаро мегирад, пардозем.

Ба аҳли таҳқиқ пӯшида нест, ки дар нимаи дувуми солҳои 80-уми садаи бист бо тақозои замони бозсозӣ ва дигаргуниҳои иҷтимоиву сиёсии шӯравӣ дар фазои илмҳои ҷомеашиносӣ низ таҳаввули ҷашмрас падид омад. Ин вазъ имкон фароҳам овард, ки таърихи адабиёти муосири тоҷик, афкори адабӣ ва нақду суҳансанҷии садаи бист аз нигоҳи тоза баррасӣ гардад ва дар шинохти арзишҳои милливу байналмилалӣ аз роҳи адабиёт ва ормонҳои адабӣ қадаме ҷиддиву устувор гузошта шавад.

Масъалаи омӯзиш, таҳқиқ ва баррасии навини таърихи адабиёти давраи шӯравӣ асосан дар мунозираву мубоҳисаҳои матбуотӣ, ҷаласаҳо ва анҷуманҳои вежаи илмӣ-адабӣ ба миён гузошта шуда, мулоҳизаҳо дар ин маврид бо ба қор гирифтани истилоҳот ва мафҳумҳои нисбатан ҷадиди илмӣ – «таҷдиди назар», «навназарӣ», «тозаназарӣ», боздид, бознигарӣ бештар мавриди мулоҳизоти амиқ ва доманадор қарор гирифт ва рангу тобиши гуногун пайдо кард. Ба ин маънӣ, таваҷҷӯҳ ба ин мавзӯ аз рухҳои асосии нигариши илмии давра ба шумор омад.

Аз аввалин гузориши масъала роҷеъ ба муаммои таҷдиди назар ба таърихи адабиёти давраи шӯравӣ, ки дар ҷаласаи илмии шӯъбаи адабиёти шӯравии тоҷики Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Тоҷикистон дар охири соли 1988 сурат гирифт, то имрӯз – замони то ҳақде амиқ рафтани тафаккури илмии адабпажӯҳӣ хеле матолиб дар перомунӣ ин қазия ба гардиши афкори илмӣ ворид шудааст, ки маҳсули чунин нигариш имрӯз бояд ба вусъати ҷашмандозӣ мо мусоидат намояд.

Моҳияти аслии концепсияи нави таърихи адабиёти шӯравии тоҷик аз бисёр ҷиҳатҳо дигар кардани меъёри баҳо ва

тасаввури гузаштаи сиёсатзада дар шинохти арзишҳои адабӣ мебошад. Академик Муҳаммадҷони Шакурӣ (Шукуров) яке аз нахустин мубтакиронест, ки бо таъсири ғояҳои дигаргуниҳои замони бозсозӣ дар маркази кишвари шӯравӣ ҳар чи бештар масъалаи моҳият ва меъёрҳои навини таҳқиқ ва тарзу тариқи тозаии баррасии таърихи адабиёти шӯравиро асоси чусторҳои илмӣ қарор дода, дар ин замина назариёти ҷолиби тавваҷҷӯхе ҷзлом дошт.

Дар чашмандози мазкур ба бархе аз саҳифаҳои муҳим ва омӯзандаи нигориши таърихи адабиёт дар замони шӯравӣ ва арзиши бархе тозаназариҳо дар ҷунин китобҳо низ таваҷҷӯҳи хоса зоҳир гардидааст. Албатта, таърихномаҳои адабиёти муосир ба сифати пажӯҳишҳои муҳим дар замонашон аз арзиши муҳим бархурдор буданд. М. Шакурӣ дар тағйири концепсия ва пиндоштҳои адабиётшиносии навин ва роҳу самтҳои рушди афкори адабӣ бо назардошти ҳудуди муайяни таърихӣ назар кардааст. Оғози ин падида ба давраи баргузории анҷумани бистуми ҳизб (1956) ва падид омадани китоби дучилдаи «Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик» (1956-1957) рост меояд. Аз ин дид, китоби мазкур яке аз намунаҳои барҷастаи зухуроти навназарӣ дар қолаби нақди шӯравии он замон арзёбӣ шудааст.

Ба вучуд омадани китоби шашчилдаи «Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо» (ки ду ҷилдаш нашр нашудааст) дастоварди муҳиме дар илми адабиётшиносӣ ва нақди адабии тоҷик мебошад, ки дар амри баҳо додан ба мушаххасоти адабиёти навин, жанр ва сабкҳои осори адабии муосир дар марҳалаҳои ҷудогонаи он, таъйини арзиши осори ҷудогона ва вежагиҳои адабиву ҳунарии насру назми муосири тоҷик хеле судманд буда, маҳаки арзёбии адабӣ аз меъёрҳои қаблӣ баҳодихӣ тафовут дошта, бо назари тоза таълиф шудааст.

Мусалламан ин китоб ҳам дертар таърихи нокомил ба шумор омад, афзун бар ин, бархе ҷилдҳо нопайдарҳам ба нашр расида ва ҷилди нахустин, пас ҷанд ҷилди он танҳо соли 1987 дастраси алоқамандон гардид. Равшан шуд, ки ҷилдҳои мунташиршуда бо ҳама арзиш ва мабонии таҳқиқ ба тақозои

давраи нави дигаргуниҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ пурра ҷавобгӯӣ нестанд. Зеро, меъёри нигоҳи «сотсиологизми вулгар» дар шинохти таърихи адабиёти шӯравӣ дигар камарзиш ба назар расид, ин натиҷа дорои аҳамият гардид, ки «барои пажӯҳиш роҳи равиши тозаеро бояд пеш гирифт, фаҳмиши тозаи масъалаҳоро пайдо кард».

Аз ин ҷиҳат, хеле муҳим ва ҷолиб аст, ки усул ва мабони тозаназарӣ дар замони бозсозии даҳаи ҳаштодум нисбат ба давраи гузашта – таҷдиди равандҳои иҷтимоӣ дар нимаи даҳаи 50-уми садаи бист рангу равиши густурдатаре пайдо кард. Бино ба ақидаи М. Шакурӣ усул ва нигариши боз ҳам ҷадид ба таърихи адабиёт дар охири солҳои 80-ум аз пажӯҳишҳои адабиётшинос Маъруф Рачабӣ, хоса рисолаи «Насри тоҷикии замони ҷанг. Таҳаввули поэтика» (1990) оғоз мешавад (дар ин маврид ниг.: ба сарсухани М. Шакурӣ ба китоби М. Рачабӣ. Сотим Улугзода абармарди набард ва андеша. – Душанбе, 2005).

Назарияпардозони консепсияи нави пажӯҳиши таърихи адабиёти шӯравӣ ба ин натиҷа расидаанд, ки дар робита ба тақозои равандҳои тозаеи ҷомеаи муосир он навназарие, ки дар «Очерки таърихи адабиёти тоҷик» ва «Таърихи адабиёти советии тоҷик» рӯи кор омадааст, бояд ҳамаҷониба такмил ёбад.

Яке аз ҷораҳои судманд дар ин роҳ таъйини моҳияти аслии истилоҳи «фаҳмиши тоза» аст. «Фаҳмиши тоза бо равнақи бадеиятшиносӣ, бо амикбурди поэтикапажӯии жанрҳову сабқҳо ва осори алоҳида, бо таҳқиқи сарнавишти анъанаҳои миллии адабӣ, вежагиҳои гироишҳои нав ва муносибати онҳо бо анъанаҳо, хусусияти миллии навангезиҳои адабӣ ва монанди инҳо шакл хоҳад гирифт». Дар ин таърифот асли навназарӣ ва дурнамои баъдии он нақш ёфтаанд.

Паёмади дигари баҳсҳои марбут ба навназарӣ дар адабиётшиносии тоҷик ба миён омадани тарҳи (лоиҳаи) нави таърихи адабиёти тоҷик аз даврони бостон то имрӯз дар даҳилда аст, ки ҷаҳор ҷилди он мебоист ба мушаххасоти адабиёти тоҷикии аҳди шӯравӣ бахшида шаванд. Ин лоиҳа дар ҷаласаи зикршуда мавриди муҳоҷисаву муҳоҷимаи мутахассисон

қарор гирифт, ки на танҳо ба шумули шакл ва фаровонии ма-вод, балки аз лиҳози меъёри баҳо ва савияи таҳқиқи илмӣ низ ҳосили чашмандози давраи тафаккури нав дар ҷомеаи шӯравӣ ба шумор мерафт ва то ҷое ба дастовардҳои ин давра посух меод. Дар натиҷа, бо ин асар «давраи севуми фаҳмиши таърихи адабиёт» бояд оғоз мегардид. Ҳамин гуна бознигарӣ ба моҳияти давраҳои мухталифи таърихи адабиёти шӯравӣ буд, ки минбаъд низ дар ҷодаи дарку кашфи нисбатан воқеиву айнии маърифати адабӣ як андоза фазои мусоиде фароҳам омад.

Аммо тарҳи нави дахчилдаи таърихи адабиёти тоҷикро низ консепсияпардозон аллакай ба таҷдиди назар ниёзманд ба шумор оварданд. Ин дар ҳоле аст, ки нашри комили таърихи шашчилдаи адабиёти шӯравӣ анҷом наёфта буд. Тарҳи нави дахчилда аз ин сабаб баҳсангез боқӣ монд, ки бояд танҳо шаш чилд ба таърихи беш аз сеҳазорсолаи адабиёти форсии тоҷикӣ ва, ҳоса ҷаҳор чилд ба адабиёти давраи шӯравӣ бахшида ме-шуд. Дар ҳоле ки марҳалаи шӯравӣ фосилаи ҳафтодсоларо дар бар мегирифт ва боқӣ муаррифии беш сӣ асри адабиёти бу-зурги форсии тоҷикӣ танҳо дар перомони шаш чилд ҷой дода мешуд. Дар мавриди чунин ихтилофи китоби таърихи адабиёт пажӯҳандагон ишораҳои муҳиме карданд.

Дар чунин марҳалаи ҳассоси шинохти таърихи адабиёти тоҷик ва мунозираҳои марбут ба ҳаллу фасли масъала, албат-та ин нукта низ дар назар бояд бошад, ки ибтиқори илмӣ, ҳоса сари масоили умдае аз қабилӣ тозаназарӣ ва ба усули нави-не баррасӣ кардани таърихи адабиёт бе мувоҳидаи ҷиддиву шадид ва «бе барҳӯрди тезу тунди ақидаҳо имкон надошт» ва чунин иддао ҳам бечиз ва беамина набуд, ки «ҳеҷ як таърих таърихи мутлақӣ адабиёт нест. Он чи навишта мешавад, хоҳ нохоҳ минбаъд ба ислоҳ ва такмил ниёзманд хоҳад буд».

Дар ин чашмандоз масъалаи дигари муҳим пазируфтани ва ё инқори қонунмандии таҳаввули адабиёт аст. Бархе ула-мо иддаеро барои инқори қуллӣ арзишҳои замони шӯравӣ ва напазируфтани қонунмандии ҳоси таҳаввули он муҷрим медонист, бархе дигар тамоюли онро дошт, ки қуллан ин адабиёт аз нав навишта шавад. Бархе сари ин мавқеъ қарор

гирифтанд, ки дар мавриди қазовати масоили ин давраи инкишофи адабиёт бо эҳтиёти тамом, бо назардошти кулли вазъияти мушаххаси таърихӣ бояд муносибат кард. Бархе ақида ба миён гузошт, ки «таърих бояд таърихе бошад, ки дар он заррае дурӯғ ва фаҳш набошад ва ҳама андешаҳо ба санадҳои мӯътамад асос ёбанд» (Ю. Акбаров). Аҳли илм ин заруратро асоси талоши илмӣ қарор доданд, ки «таърихи адабиёт бояд ба тариқи яклухт ба тадқиқ гирифта шавад» (А. Набавӣ). Ба ин маънӣ, дар баррасии тарҳи нави таърихи адабиёти шӯравии тоҷик бештар ба усулҳои пешини тадқиқ ва заминаҳои омӯзандаи баррасии илмӣ низ таввачҷӯҳи ҳосе ба миён омад.

Дар асл ҳамин гуна усули умдаи омӯзиш аз таърихияти мавзӯи мавриди назар ва нигариш ба таърихи баррасии қазия дар сурати амиқ ва густурда дарёфтани тарҳи навини таърих ва дастрасӣ ба ҳаллу фасли муҳимтарин ва муаммоангезтарин масоили пажӯҳиши таърихи адабиёт дар оянда нақши муҳим ва калидӣ хоҳад бозид. Чунин баррасии масъала барои ба таври мушаххас омӯхтани таърихи адабиёт замина фароҳам оварда, «тадқиқи тасвирии хушкӯ бебунёдро барҳам зада, ба густариши тадқиқи таҳлилӣ мусоидат хоҳад кард». Риояи бархе мабонии ин усулро баъзе пажӯҳандагон дар таълифоти Михаил Исаакович Занд – яке аз адабиётшиносони маъруф ва мубтакир, мутахассиси барҷастаи таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ; ва аз миёни таърихи шашҷилдаи адабиёти шӯравии тоҷик дар таълифоти Муҳаммадҷони Шакурӣ роҷеъ ба насри солҳои 1945-1974 ба мушоҳида гирифтаанд (Ш. Раҳмонов).

Ба ин тариқ, дар ин гузориш ва як силсила таълифоти дигар муҳимтарин қазияҳои афкори илмии он замон ошкор ва, бо ҳамин, нахустин дафъа появу бунёди пажӯҳиши айниву воқеии масоили мавриди баҳс барои пасояндагон матраҳ гардиданд. Дар бахше аз мақолаҳои илмии профессор Х. Шарифов масоили назарии консепсияи нави адабиётшиносии ва таҷдиди назар тақвият ёфтаанд. Силсилаи таълифоти адабиётшиносони тоҷик Х. Асозода, А. Сайфуллоев, С. Табаров, М. Раҷабӣ, А. Набавӣ, А. Сатторзода низ дар партави бозгӯи муаммои масоили ҷудогонаи таърихи адабиёти шӯравӣ ва

таҳқиқи сарнавишти рӯзгору осори намояндагони адабиёти нимаи дувуми садаи бист таълиф шуда, аз лиҳози фароғии қазияи тозаназарӣ хеле ҷолибанд ва нуқоти муҳим доранд.

Китоби «Адабиёти тоҷик дар садаи бист»-и Х. Асозо-даро А. Набавӣ дар сатҳи «аввалин кӯшиши ҷамъбаст ва аз нав ба тартиб даровардани адабиёти як аср» доварӣ карда, ки дуруст ба назар мерасад: «Онро чун кӯшиши аввал дастгирӣ метавон кард, вале ҳис мешавад, ки чунин як кори бузурги тасниф кардани таърихи адабиёти як асри ҳоло ба кулӣ ба ҳукми таърих надаромада барои як кас гаронӣ мекунад» (Нашри такмилиаи китоби мазкури шодравон Х. Асозода таҳти унвони «Таърихи адабиёти навини Тоҷикистон» дар соли 2014 сурат гирифт. Дар мавриди ин китоб, ҳамзамон таълифоти дигар дар ин замина, аз ҷумла китобҳои М. Шакурӣ «Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист» (2006), А. Шеърдӯст «Таърихи адабиёти навини Тоҷикистон» (1390) ба таври ҷудогона метавон изҳори назар кард).

Бархе аз муҳаққиқони таърихи адабиёти садаи бист ба ҷустуҷӯи арзишҳои ғоявӣ эстетикӣ ин давра аз пасманзари таърихи адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ (нақди нақд) таваҷҷӯҳ карданд. Ба ин маънӣ, аввалин маротиба ба «Асосҳои назариву эстетикӣ адабиёти тоҷикии солҳои 20-50-уми садаи бист» ва махсусияти таърихи афкори илмӣ ин давра таваҷҷӯҳи хоса сурат гирифт. Манзури мо рисолаи шодравон Маъруф Раҷабӣ «Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ» (1997) аст, ки яке аз нахустин дастовардҳои илмӣ дар заминаи навназарӣ ба таърихи адабиёт ва, дар айни замон, таърихи шаклгирии афкори адабӣ ва интиқодӣ дар як давраи муайяни садаи бист ба шумор меравад. Рисола аз назари таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни афкори адабии давраи шӯравӣ пажӯҳиши ҷолиб ва арзишманде мебошад. Пажӯҳанда ба баррасии таърихи адабиётшиносии ин замон ба сифати марҳалаи тозае андеша ва ҷустуҷӯи илмӣ пардохтани шудааст, ки дар ҳар сурат ба баҳсу баррасии амиқ ниёз дорад.

Дар рисолаи М. Раҷабӣ ду ҷанбаи масъалаи андешабарангез аст. *Аввалан*, мутолиаи таърихи адабиёти шӯравии тоҷик дар партави ҷараёни шаклгирии нақди адабиву адабиётшиносӣ

таҳти таъсир ва ангезаи дастурҳои расмӣ сиёсӣ ба адабиёт ва нақд; *сониян*, ба василаи ҳамин гуна мутолиаи таърихи адабиёт равшан кардани чигунагии афкори адабӣ ва ноқидӣ бо назардошти таъсири шигарфи омилҳои сиёсӣ иҷтимоӣ.

Ба назари мо, ҳамин ду ҷанбаи фароғии масъала меъёри нигариш ва таҳқиқро дар бар мегирад. А. Набавӣ дар пешгуфтори китоби марбут ба Бектош рисолаи М. Раҷабиро мавриди баррасӣ қарор медиҳад, ки бешубҳа арзиши назарии қобили таваҷҷӯе дорад. Ин шеваи таҳқиқ аз диди тозаназарӣ дар маҷмӯи пажӯҳишҳои беш аз бистсолаи таърихи адабиёти даврони шӯравӣ дорои арзиш ва аҳамият аст.

Нуктаи қобили баррасии дигар дар муқаддимаи рисолаи А. Набавӣ нақди вежаи назарот ва шеваи таҳқиқи М. Раҷабӣ дар мавриди асосҳои назарӣ ва эстетикӣ адабиёти солҳои 20-50-уми садаи бист мебошад. Аз диди мо, мушкилоти интиҳоби унвон ё мафҳуми таъбирҳои илмӣ барои ифодаи матлаб асли масъаларо дугуна ё чандгуна ба назар меоварад ва ҳар нафари муҳаққиқро сари андешаҳои гуногун қарор медиҳад. Аз ҳамин нуктаи назар, гузориши матлаб дар унвони рисолаи М. Раҷабӣ мавриди пурсиши паёпаи А. Набавӣ қарор гирифтааст: «Агар мақсад аз рисолаи ӯ (М. Раҷабӣ – М. М., С. А.) мавод тайёр кардан ва ё усули таҳқиқ ёфтани барои навиштаи таърихи адабиёт бошад, пас таърихи нақду адабиётшиносӣ чун шояд илм чӣ мақоме дар он дошта метавонад ва унвони рисола ба чӣ маънист? Агар мақсади асосии ин тадқиқот равшан кардани «асосҳои назарӣ (яъне чӣ – А. Н.) ва эстетикӣ адабиёти солҳои 1920-1954» бошад, пас чаро ҳамин тавр номгузорӣ намешавад?»

Ҳадаф аз таълифи «Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ» шарҳу тафсири «асосҳои назариву эстетикӣ адабиёти тоҷикӣ марҳалаи якум. Солҳои 1920-1954» ба шумор меравад. Воқеан ин ҷо ду самти эҷодӣ ба ҳам омадааст: *Яке*, таърихи адабиёт ва *дигаре*, таърихи нақди адабӣ ва адабиётшиносӣ. Дар рисола ба сифати маводи асли ва аввал дар роҳи офаридани таърихи афкори сухансанҷӣ осори адабӣ ва, сипас, бевосита маводи нақду адабиётшиносӣ ба кор рафтааст. Аммо

А. Набавӣ дар таҳқиқи вежагиҳои ин давра бештар ба маводи назарӣ мутаваҷҷеҳ аст.

Ба ин тартиб, ҳар ду пажӯҳанда роҳу равиши хосаеро дар арзишдоварии суҳансанҷии як давраи муассир баргузида, ки бешубҳа ба таҳқиқ ва таълифи ҷомеи таърихи адабиёт ва нақду адабиётшиносии тоҷикии садаи бист мусоидат хоҳад кард. Тафовути умдаи пажӯҳиши А. Набавӣ аз рисолаи М. Раҷабӣ дар он аст, ки таълифоти суҳансанҷии як тан аз шахсияти муҳими нимаи аввали садаи бист, арзиш ва аҳамияти пажӯҳишҳои забон ва адабиётшиносии Нарзуллоҳи Бектошро асоси бозчустҳо қарор дода ва, ба ҳамин васила, манзараи таҳаввули як бахши муҳими илмро ба намоиш овардааст.

М. Раҷабӣ махсусан мушкilotи таҳаввули чанд даҳсолаи садаи бистумро ба таҳқиқ гирифта, таълифоти А. Набавӣ марбут ба шинохти афкори як нафар ноқид ва адабиётшиносии тоҷик аст, ки ба ин васила низ манзараи куллии суҳансанҷии солҳои 20-30-юми садаи бист пеш меояд.

Ҳамин тавр, ин нукта низ маҷмӯан дар муайян кардани қонуниятҳои умумии таҳаввули нақду суҳаншиносӣ бетаъсир нест, ки дар таълифоти имрӯз гоҳе ду ҷанбаи таҳқиқ ба ҳам омезиш меёбанд, гоҳе ин ду дар алоҳидагӣ як ҷанба шинохта ва муаррифӣ мешаванд. Ин ҳол аз ҳар ҷиҳат раванҷҳои шинохти падидаҳои марбут ба таҷдиди назарро дар шинохти адабиёт таъйин мекунад.

Дар ин чанд соли ахир шеваи бархурди пажӯҳандагон низ муҳталиф буд. Масалан, академик М. Шакурӣ бо назардошти асосҳои маънавии ҳастии ҷомеа ба пажӯҳиши маҷмоии таърихи адабиёт ва нақди рӯзгор, осор ва маҷмои шахсиятҳои он пардохт. Ин ҳол бештар дар зимни нигаришоти маънавиятгароии мавсуф низ қобили мулоҳиза мебошад.

Ба назари мо, агар ду масъала мавриди таҳқиқи ҷиддии илмӣ қарор гирад, ҷиғунагии махсусияти афкори илмӣ адабӣ ва бозчустҳои адабиётшиносии ду даҳсолаи охир дар фосолаи ду садаи бузург – садаи бист ва бисту як бозтоби айнии худро хоҳад ёфт:

Яке, таъйини моҳият ва вежагиҳои таҷдиди назар ба

осори адабӣ ва арзишҳои умдаи он;

Дигаре, шинохти пояҳо ва ҷараёни илми адабиётшиносии тоҷик дар давраи муосир.

Бо ин ҳама, чунин ба назар мерасад, ки пажӯҳишҳои мазкур дар таъйини моҳияти воқеии афкори илмӣ ва дарунмояи осори адабиётшиносӣ моро ба решаҳои амиқи масъала меафканад ва бо муаммоҳои тозаву нав рӯ ба рӯ мекунад.

Ба ин маънӣ рисолаи нави А. Набавӣ «Нарзуллои Бектош ва илму адаби тоҷики солҳои 20-30-юми садаи XX» боз ҳам ба такмилу густариши фикрӣ дар заминаи тозаназарӣ маводи ҷолиби таваҷҷӯҳе хоҳад дод. Бо ин асар равшан мегардад, ки дар фосолаи чанд соли охир дар адабиётшиносӣ ба муаммои таҷдиди назар ва консепсияи нави таҳқиқ аз дидгоҳи мухталиф гароиши ҷиддӣ ва усулӣ сурат гирифтааст. Ин бархурд ҳатман дар тарҳи комили таҳқиқи таърихи адабиёт корвар ва ҷорасоз хоҳад буд.

Ба ин муносибат ба ҷойгоҳи рисолаи А. Набавӣ дар чанд нукта метавон ишора кард:

1. Дар рисолаи А. Набавӣ, ҳоса дар муқаддима, ки хеле муфассал ва бар пояи ҷашмандозӣ кулӣ аст, тарҳи густурдаи таърихчаи таҷдиди назарӣ дар баррасии нави адабиётшиносӣ хеле мухтасар сурат гирифтааст (ҳоса бардоштҳои кулӣ аз навназарӣ); чунин хулосаро ба рисолаи М. Раҷабӣ низ метавон нисбат дод.

2. Нақди арзишманди А. Набавӣ ба нукоти мухталифи рисолаи М. Раҷабӣ бидуни баҳсу тавзеҳ ва шакку тардид дар заминаи андешаи пажӯҳишгари равшансурат гирифтааст. Аммо фурсати он ҳам расидааст, ки бояд ба таъйини густурдатари арзиши рисолаи М. Раҷабӣ ва, дар маҷмӯъ, ҳақиқатҳои тозаназарӣ аз диди усул, мабонӣ ва равишшиносии рӯйдодҳои садаи бист низ пардохта бошем. Бояд фосолаи ҳатти сайри пажӯҳишҳои адабиёт ва нақди адабии давраи ҷадиди таҳаввулотӣ сиёсӣ иҷтимоӣ ва адабии нимаи аввали садаи бист ва, дар ин раҳгузар, арзиш ва аҳамияти пажӯҳишҳо ва гузоришоти беш аз бистсолаи давраи истиқлолият ва наҳзати миллии тоҷиконро таъйин кард.

3. Мулоҳизоти А. Набавӣ ва, дар маҷмӯъ, андеша дар асли матолиби навназарӣ силсилаи пурсишхоро пеш меорад. Аз ҷумла, ба таври ҷиддӣ метавон суол кард, ки оё М. Раҷабӣ аввалин пажӯҳанда дар тархрезии таърихи афкори сухансанҷии давраи шӯравӣ аст, ки ба чунин шеваи таҳқиқ рӯй оварда ва А. Набавӣ ба нақди он пардохтааст? Оё чунин имкон вучуд дошт, ки дар муқаддимаи хондани А. Набавӣ моҳияти тозаназарии адабӣ аз дидгоҳи яке аз бунёдгузори андешаи ҷадид дар тарҳи таърихи адабиёти давраи шӯравӣ Муҳаммадҷон Шакурӣ низ асоси бозгӯии илмӣ қарор гирад. Ба фикри мо, дар ҳар ҳол шодравон М. Раҷабӣ ба сифати идомадиҳандаи талошҳои илмӣ ва ҷусторҳои таърихи адабпажӯҳии академик М. Шакурӣ ба баррасии мушаххасоти афкори сухансанҷии солҳои 1920-1954 пардохтааст. Гузориши ин суол беамина нахоҳад буд, ки чаро тозаҷӯӣ ва тозаназарии М. Шакурӣ, ки ба ҳақиқат яке аз бунёдгузори фаҳмиш ва концепсияи нав дар шинохти таърихи адабиёти муосири тоҷик аст ва М. Раҷабӣ онро пайгирӣ карда, мавриди нақду назар қарор нагирифтааст? Ба назари мо, ғоя, дарунмоя ва сифати пажӯҳишҳои академик М. Шакурӣ аз ҷиҳати тасвир ва тафсири манзараи умумии адабиёти садаи бист тоҷик қобили мулоҳиза аст. Бо назаре шитобзада метавон гуфт, ки тавачҷӯҳи вежа ва нокидонаи А. Набавӣ ба рисолаи М. Раҷабӣ дар пешгуфтори рисолаи марбут ба Бектош бо назардошти пайванди он ба давраи фаъолият ва бозҷустҳои муҳаққиқи аз назари шӯравӣ манфур сурат гирифтааст...

Дар маҷмӯъ, адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ дар шароити имрӯз бояд ба ҳаллу фасли масоили зер саргарм бошад:

1. Таъйини куллии арзишҳо ва вежаҳои умдаи давраи нави таҷаддуди тафаккури илмӣ, ки дар даҳаи ҳаштодуми садаи бист шурӯъ шуда ва заминае барои шинохту бозшинохти адабиёт ва ҳаллу фасли масъалаҳои муҳраи адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ фароҳам овардаанд.

2. Таҷдидан ба доираи мулоҳизоти амиқи илмӣ ворид намудани аснод ва мадорики дасти аввали таърихиву адабӣ, ки ҷавҳари матолиб ва нукоти асосии дигаргуниҳои сиёсӣ

ичтимоӣ ва фарҳангии ин давраро бозгӯй мекунанд.

Дар маҷмӯъ, таҷдиди назар ҷузъи консепсияи нави таҳқиқ буда, моҳиятан ба рушди афкори таърихӣ, фалсафӣ, эстетикӣ ва худшиносии иҷтимоиву маънавии инсоният така мекунад...

Бархе замимаҳо:

1. Суханронӣ ва гузоришу баёнияҳо дар чаласаи «Бозсо-зӣ ва таърихи адабиёти советии тоҷик» аз ҷониби аҳли таҳқиқ М. Шукуров, С. Табаров, Ю. Акбаров, А. Набиев, А. Аминов, М. Раҷабов ва Ш. Раҳмонов сурат гирифта, дар маҷаллаи «Садои Шарқ» (1989, №1, с. 125-134) ба таъъ расидаанд.

2. Бархе аз усул ва мабонии тозаназарӣ дар адабиёти нави тоҷик дар кутуб ва мақолоти зерини М. Шакурӣ арзёбӣ шудаанд: Аз паи дарёфти фаҳмиши нав // Садои Шарқ.–1990.–№7; Назаре ба адабиёти тоҷикии садаи бист // Садои Шарқ.–1998.– №1-6; Се шоҳаи як дарахти барӯманд // Гули му-род.–1998.–№1-6(5).–С. 30-51; Хуросон аст, ин ҷо!–Душанбе: Бунёди Оли Сомон, 1997; Истиқлол ва худшиносии иҷтимои-ву маънавӣ.–Душанбе, 1998; Инсонгароии омӯзиш ва забони миллӣ.–Душанбе: Чопхонаи «Пайванд», 2002; Сарнавишти форсии тоҷикии Фарорӯд дар садаи бист.–Душанбе, 2003; Ҷу-сторҳо дар забон, адаб ва фарҳанги тоҷикон.–Техрон, 2004; Назаре ба адабиёти тоҷикии садаи бист.–Душанбе, 2006 ва...

3. Мақолоти зерини профессор Х. Шарифов дар зами-наи тозаназарӣ ва маърифати ростини осори адабӣ: Марзи адабиёт // Садои Шарқ.–1990.–№7; Маърифат ва ҳунари эҷод дар адабиёти шӯравии тоҷик // Садои Шарқ.–1994.–№5-8; Гузашти айём ва арзишҳои ҳунари // Ҷустуҷӯҳои адабӣ. Ки-тоби II. Душанбе, 1996; Нақд ва наққодӣ дар Тоҷикистон // Хучанд.–1998.

4. Бархе дигар аз мақолоти аҳли таҳқиқ дар заминаи на-вназарӣ ба ин тартиб аст: Х. Асозода. Таҷдиди назар мебояд // Садои Шарқ.–1989.–№6; А. Сайфуллоев. Таҳрифи солҳои азими сталинӣ // Адабиёт ва санъат.–1988.–1 сентябр; Бозгӯи чанд муаммо // Садои Шарқ.–1989.–№1; бахше аз мақолаҳои китоби ҳамин муаллиф «Фурӯғи маънавият.–Хучанд, 2003; А.

Набиев. Марди хунар ва чомеаи худкома. Накде чанд бар замону зиндагӣ ва кору эҷоди нависандаи пешрави тоҷик Ҷалол Иқромӣ // Симург. – 1374. – №1-2 ва ғайра.

5. Таваҷҷӯҳ ба рӯзгор ва мушаххасоти осори як зумра аз адибону равшангарони ибтидои садаи бистуми тоҷик, амсоли Абдурауфи Фитрат, Ҳочӣ домолло Иқром, Маҳмудхоҷаи Бехбудӣ, Шарифҷон маҳдуми Садри Зиё, Абдулвоҳиди Мунзим ва... низ як ҷузъи тозаназарии пажӯҳишгарони охири садаи бист маҳсуб мешавад, ки дар ин раҳгузар метавон аз осори таҳқиқии Муҳаммадҷони Шакурӣ, Соҳиб Табаров, Маъруфи Рачабӣ, Абдуҳолиқи Набавӣ ва... метавон ёд кард.

Солҳои 2006-2007

(бо таҳрир ва таҷдиди назар)

НИГОҲЕ БА ТАЪРИХИ СУҲАН ВА ОСОРИ СУҲАНВАРОН ДАР ХУҶАНД⁵

Айёми пуриштилоф ва пурҳаводиси қарни XX ба тафаккури бадеии суҳанварон низ таъсиргуздор буд. Инқилоби Октябр ва ба сари ҳокимият омадани шӯравиҳо, маърақаҳои фаранҷипартоии занон, ташкили рабфаку колхозҳо, заводу фабрикаҳо, нақшаҳои панҷсолаву ҳафтсола, рушди васоити нави техникӣ, парвози инсон ба кайҳон, фалаҷ шудани сохтори шӯравӣ ва пош хӯрдани он, ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон, ташаккули ҷумҳурии тозаистиклол – марҳалаҳои муҳимтарини таърихи садаи охирини ҳазораи мозӣ буданд, ки дарунмояи адабиёти ин замон бар онҳо устувор гардид.

Дар радифи адибони суннатгаро Тошхоҷаи Асирӣ, Фавзии Хуҷандӣ, Ифғат, Файёзи Хуҷандӣ, ки дар оғози асри XX фаъолияти адабиашон идома дошт, дар ҳавзаи адабии Хуҷанд нависандагони наваҷод Хаким Карим, Раҳим Ҷалил, Муҳиддин Аминзода ба қори эҷодӣ шурӯъ карданд.

Як нукта мавриди таъкид аст, ки ҳавзаи адабии Хуҷанд

⁵ Мақолаи мазкур аз ду қисм иборат буда, қисми аввалин, ки то садаи XX - ро дар бар мегирад, аз ҷониби профессор Абдулманнони Насриддин навишта шудааст. Шакли комили он дар маҷаллаи «Паёми Сӯғд» ба таърифи расидааст.

на танҳо аз қаламкашоне иборат аст, ки дар ҳамин ҷо ба дунё омада, рӯзгори худро сипарӣ намуданд, балки аз фаъолияти онҳое низ ташаккул ёфтааст, ки зодгоҳашон Хучанд аст, вале ба тақозои замон дар мавозеи дигар умр ба сар бурдаанд, ҳамчунин – онҳое, ки хучандӣ нестанд, вале ба ҳавзаи адабии шаҳр фаъолияти худро пайваستاанд.

Нависандаи ҷанговар Ҳаким Карим дар тӯли умри кӯтоҳ, аммо пурбаракати худ (1905-1942) дар адабиёти тоҷик нақши бануре боқӣ гузошт. Ҳикояву новеллаҳои ӯ, ки мӯхта-вояшон мубориза алайҳи босмачиён, навгарой дар равиши зиндагӣ, низоъ бо низоми кӯҳна, тасвири ҷараёни табaddулотии инқилобӣ дар зиндагии ҷомеа буданд, аввалин маротиба дар насри муосири тоҷик унсурҳои жанри ҳикояву новелларо устувор намуданд. Ҳикояҳои «Одам дар ҳалта», «Оқшуда», «Ҳикояи устоди мисриён», «Мархабо, баҳор» ва ғайра дар сарғаҳи насри муосири тоҷик қарор доранд.

Шоир ва тарҷумони тоҷик Муҳиддин Аминзода (1904-1966) тамоми фаъолияти эҷодии худро баҳри тарғиби афкори навин, васфи ватан ва инқилоб, ҳаёти нав ва муборизони он, мазаммати ҳислатҳои ношоистаи одамон ва тараннуми сифоти олии эшон масраф намудааст. Нахустин асарҳои М. Аминзода дар рӯзномаи «Овози тоҷик» ва маҷаллаи ҳаҷвии «Мулло Мушфиқӣ» ба табъ расидаанд. Маҷмӯаҳои «Шеърҳо», «Чаман», «Баҳори ватан», «Садои зафар», «Баҳори дил» ҷакидаҳои қалами ӯро фаро гирифтаанд. Ҳаҷв дар ашъори шоир мавқеи хос дорад ва, агар аз як тараф, барои банамак кардани каломи муаллиф ба қор равад, аз ҷониби дигар, мавқеи инсонӣ ва иҷтимоии ӯро хеле равшан ба зухур овардааст. Ҷанбаи дигари хунари Аминзода дар нигориши осори сахнавӣ падид омадааст. Драмаи мусиқии «Шараф» намунае аз ин самти фаъолияти ӯст. Аминзода ба ҳайси мутарҷим низ маъруфият дорад ва, ба қавли муҳаққиқон, зиёда аз 130 ҳазор мисраъ шеър, ду повест, якчанд ҳикоя, 20 драмаи мусиқӣ, либреттои 10 операро аз адабиёти халқҳои русу украин, гурҷиву арманӣ, озару тотар ва ўзбак ба тоҷикӣ баргардонидаст.

Дар адабиёти ҳавзаи Хучанди асри XX устод Раҳим Ҷалил (1909-1989) ҷойгоҳи шоиста дорад. Фаъолияти Раҳим Ҷалил

хеле серсоҳа буда, дар назму наср, драматургияву публитсисти́ка, тарҷумаи бадеиву нақди адабӣ зухур намудааст. Нахустин асарҳои ӯ шеърҳои буданд, ки дар маҷмӯаи «Мавҷҳои музаффарият» бо таҳаллуси Даҳрӣ ба таъъ расиданд. Раҳим Ҷалил бештар дар жанри ҳикояҳои хурд муваффақ буда, вежагии махсуси сабақш ҳаҷву зарофат мебошад. Ҳикӯташ дар маҷмӯаҳои «Умри дубора», «Ҳикояҳо», «Баҳор», «Ҳамида», «Шикасти тилисмот», «Илҳом», «Духтари мармарин», «Бозгашт аз бихишт», «Баъди борон» интишор ёфтаанд. Аввалин асари калонҳаҷми нависанда бо номи «Одамони ҷовид» соли 1949 чоп шуд, ки таҳрири романи «Гулрӯ»-ро бо иловаи қисмати дувуми романи мазкур фаро гирифтааст. Муаллиф дар роман ба воқеаҳои таърихи Инқилоби Октябр, мубориза алайҳи душманони инқилоб, таъсири болшевикони рус ба меҳнаткашони тоҷик, фаъолияти намоёндоғони ҳизби коммунист дар мисоли симои шахсияти таърихӣ Иванитский, ташаккули синфи коргар дар шимоли Тоҷикистон, тарбия гирифтани ва ба камол расидани ходимони ҳизбӣ ва роҳбарони ҷамъиятӣ аз миёни мардуми маҳаллӣ, таҳаввули характер ва шуури занони тоҷик, муносибатҳои нави оилавӣ таваҷҷӯҳ зоҳир намуда, асари навоваронае дар адабиёти миллӣ ба миён овардааст. Мавзӯи синфи коргар ва инъикоси зиндагиву фаъолияти ӯ дар романи сегонаи «Шӯроб» идома ёфтааст. Тасвири пурвусъати рӯзгори коргарон, ташаккули синфи коргар дар Тоҷикистон, бедории шуури синфии ангиштканони Шӯроб, дӯстии халқҳои бародар ва ҳамдиливу ҳамкории онҳо, муносибатҳои поки инсонӣ ҳамирмои ин асари ҳамосавиро ташкил додааст.

Аз миёни навиштаҳои Раҳим Ҷалил асари ёддошти «Маъвои дил» (қисми 1 соли 1970, қисми 2 соли 1982) аҳамияти махсус дорад, зеро дар он маводи зиёди таърихиву этнографӣ дар бораи зодгоҳи нависанда – шаҳри Хучанд оварда шудааст. Дар ин асар муаллиф на танҳо дар бораи таърихи маҳаллаву кӯча ва масҷиду мадрасаҳои ин шаҳри қадимӣ, балки дар бораи шахсиятҳои маъруфи фарҳангиву ҳизбӣ: олимону шоирон, мурибону ҳофизон, ходимони ҷамъиятиву сиёсӣ, ҳунармандону боғдорон ҳикоят мекунад.

Раҳим Ҷалил муаллифи асарҳои драмавии «Муҳаббат»,

«Санавбар», «Зани 96-ум», «Ду вохӯрӣ», «Дили шоир» ва ғайра низ мебошад.

Хидмати ин устоди сухан дар фароҳам овардани муҳити фарҳангӣ дар шимоли ҷумҳурӣ ва тарбияи қаламкашони ҷавони вилоят хеле бузург ва шоистаи қадршиносист. Ташкил шудани шӯъбаи вилоятии Иттиҳодияи нависандагон низ (соли 1952) маҳсули талошҳои ин нависандаи пуркор буд.

Адибони ҳамзамони ӯ Аминҷон Шукӯҳӣ, Абдумалик Баҳорӣ, Муҳиддин Фарҳат, Ҳочӣ Содик, Пӯлод Толис, Тоҷӣ Усмон, Розия Озод, Ҳилолиён Аскар, Қурбон Алӣ ва дигарон ҳар кадом роҳи зиндагӣ ва адабии пурпечутобе доштанд ва истеъдоду ҳунари худро дар жанрҳои мухталиф месанҷиданд. Азбаски дар ин мақолаи кӯчак имкони баррасии эҷодиёти ҳамаи онҳоро надорем, бо ёдоворӣ аз ибтикори адабии ду тан аз номбурдагон иктифо мекунем.

Нахуст, Аминҷон Шукӯҳӣ (1923-1979) аст, ки дар назми муосири тоҷикӣ бо услуби нотакрор ва тасвирҳои хотирмони худ ганҷинаи осори ғиноиро ғановат бахшидааст. Содагиву самимият, нафаси гарму пурэхсос, образҳои, ки моя аз зиндагии воқеии ҳамзамонон гирифтаанд, боис шудаанд, ки қисми зиёди ашъори шоир сари забони мардум бошад:

Агар рӯзе ҷавонӣ чун баҳорон боз меомад,

Чу оби нукравори ҷӯйборон боз меомад,

Чу марҷони гул андар шохсoron боз меомад,

Туро меҷустаму меёфтам аз нав,

Ба мӯят қиссаҳо мебофтам аз нав.

Китобҳои А. Шукӯҳӣ «Садои дил», «Нафаси гарм», «Кӯчабоғи ошиқон», «Чормағз», «Шахло», «Парии ҷазира», «Достони Муллолатиф», «Печутоби роҳҳо», «Об аз кучо меояд», «Ил-18 омад» ҳунари Шукӯҳиро на танҳо дар сурудани ашъори пурэхтироси лирикӣ, балки дар офаридани осори ҳамосиву драмавӣ ва кӯдакона низ таҷассум намудаанд.

Нависандаи дигаре, ки эҷодиёташ дар адабиёти муосири тоҷикӣ марҳаласоз гардид, Пӯлод Толис (1929-1961) буд. Аз миёни анвои навиштаҷоти ӯ, ки иборат аз осори бачагона, ҳикояву повестҳо, асарҳои ҳаҷвӣ ва тарҷумаҳои бадеӣ аст, повести «Тобистон» дар адабиёти тоҷик саҳифаи тозаеро

боз намуд. Дар заминаи маводи тарҷумаиҳолӣ нависанда ба тасвири ҳақиқатнигориҳои олами ботинии инсон бо тамоми печубҳои рӯҳониву равонӣ муваффақ гардид. Ӯ марҳалаҳои ташаккул ва таҳаввули шуури қаҳрамони марказиро хеле боэтимод инъикос намуд. Бинобар ин, як силсилаи бузурги асарҳои мансури адабиёти шӯравӣ, ки аз ҷониби муҳаққиқон «насри психологӣ» ном гирифт, дар адабиёти тоҷик ба ибтикори Пӯлод Толис иртибот дорад. Маҷмӯаи ҳикоеҳои «Чароғҳо», «Дар сари роҳи калон», «Ҳикояҳои даҳ сол», повестҳои «Маҳмуд» ва «Чавонӣ» дар роҳи рушди маҳорати нигорандагии адиб ба ҳайси зинаҳои камолот хизмат кардаанд ва повести «Тобистон» истеъдоди ғавқулоддаи нависандаи чавонро дар мушоҳидакориву бориқандешӣ, сухангустариву тасвирсозӣ комилан собит намуд.

Анъанаҳои насри тоҷикро нависандагони маъруф Аъзам Сидқӣ, Додочон Рачабӣ, Муҳиддин Хоҷаев, Баҳром Фирӯз, Мубинҷон Юсуфов, Маҳкам Пӯлод, Анвар Олимов, Матлуба Ёрмирзоева ва дигарон идома медиҳанд. Насри таърихии Аъзам Сидқӣ (романҳои «Пайраҳаи қисмат» ва «Ашки ситора» дар бораи Камоли Хучандӣ ва Маҳастӣ), роману повестҳо ва асарҳои сахнавии Муҳиддин Хоҷаев дар бораи синфи коргар ва тақдири инсон дар ҷаҳорсӯи зиндагӣ, ҳикояву повестҳо ва осори публитсистии Баҳром Фирӯз дар мавзӯоти мухталиф, бавежа перомуни масоили чавонон, қиссаву ҳикояҳои Маъруф Бобочон, Мубинҷон Юсуфов, Маҳкам Пӯлод, Равшан Замир, Муҳаммад Субҳон, Ғайрат Ҳаким, Юсуф Насрулло, осори ҳаҷвии Додоҳони Эгамзод ва Наҷмиддини Шохинбод, ҳикоеҳои ғалсафии Анвар Олимов, осори ғалсафиву рамзӣ ва пур аз лиризм Матлубаи Ёрмирзо насри муосирро аз лиҳози мавзӯву мӯҳтаво, услуби баёну сабки нигориш, устухонбандӣ ва тарзи ҳалли низоъ ғановат бахшиданд.

Ин ҷо қобили зикр аст, ки хонандагони тоҷик аз наср-нависони муосир, хоса қаламкашони чавон асарҳои гаронмояе бо сабки хотирмон ва тасвирҳои ҷаззобу ҷашмандозӣ пурвусъат интизорӣ доранд.

Раванди публитсистии наср, ки солҳои охир хеле муравваҷ аст, дар шаклҳои мухталиф, омезиши бадеияту публитсистика,

таъриху публитсистика, таҳқиқу публитсистика ва ғайра зухур мекунад. Асарҳои А. Сайфуллоев, Д. Раҷабӣ, Ҳ. Ғаффоров, Ҳ. Шарифов ва дигарон ба равнақи насри мустанад гувоҳӣ медиҳанд.

Дар назми муосири тоҷикии ҳавзаи Хучанд низ талош барои дарёфти гавҳари асили сухан ба назар мерасад. Ашъори Озод Аминзода, Нурмуҳаммад Ниёзӣ, Аҳмадҷони Раҳматзод, Неъматӣ Оташ, Атаҳон Сайфуллоев, Саидамин Ҷило, Абдучалил Воситзода, Мӯҳсин Аминзода, Абдуфаттоҳ Кулолӣ ва аз насли чавонтар Фарзона, Ниссо, Адиба, Озарахш, Сурӯш, Нуралӣ, Шаҳноз, Маҳваш, Мухлиса на танҳо дар сабки баёну нигоҳи инфиродӣ ба ҷаҳон аз ҳамдигар тафовут доранд, балки дар анвои шеърӣ низ рангорангӣ падида овардаанд. Достону қасида, ғазалу ҷаҳорпора, мустазоду мусаммат, назираву соқинома, рубоиву дубайтӣ ва анвои ғайрисуннатии шеър назми муосири тоҷикиро аз лиҳози қаволиби шеърӣ ва тасвирҳои тоза густириш бахшидааст.

Аз миёни шуарое, ки зикри исмашон рафт, солҳои охир Аҳмадҷони Раҳматзод ба жанри дoston бештар рӯ овардааст. Достонҳои ӯ «Пайванд ё асри бисту як», «Бе ваҳдат бимирам», «Китобхудо», манзумаи «Яъқуббек» аз вусъати тафаккури бадеии шоир дарак медиҳанд. Кулли ин дostonҳо аз ғояҳои умумибашари ваҳдати милливу ҳештаншиносӣ, ҳофизаи таърихиву ҷоннисорӣ дар хидмати халқ моявар гардидаанд. Дар дostonи «Пайванд» шоир як навъ ишорае дорад ба иртиботи тамоми аҷзои олам. Кулли мазоҳири ҳастӣ – аз қаъри ҷоҳ то авҷи моҳ, аз Амрикову Ҷопон то Тоҷикистон, аз одами барфӣ то қиссаи Зӯҳраву Ҳоруту Морут ва таркиши гулӯлаҳо дар Ҷопону ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон – ҳама яқояк аз дили шоир мегузаранд ва андешаҳои ўро роҷеъ ба ваҳдат тақвият мебахшанд:

Чист ваҳдат?

Рӯй овардан ба ҳамдигар!

Балки дар рӯ дидани нури Худованд аст!

Дастӣ ҳам бигрифтани ду марди некаҳтар,

Ҳам зи худ ворастани марди хирадманд аст.

Аз ашъори ғиноии солиёни охир падидаи ҷолиб нашри

сечилдаи осори шоира Фарзона, маҷмӯаҳои Неъматӣ Оташ «Ба ишқ бовар кун» ва «Садои сабзи шукуфтан», Нурмуҳаммад Ниёзӣ «Офтоби сӯхта» ва «Сафари шаҳри ишқ», Озарахш «Аз чашмасор омадам», Суруш «Салиби сафед», Озод Аминзода, Адиба, Мухлиса ва ғайра аст. Дар намунаҳои беҳтарини осори онҳо пайванди беҳалали шакли маънӣ, рамзу ҳақиқат, шеърӯ зиндагӣ ба мушоҳида меояд:

**Чароғи хонаи тавҳидро бояд фурузон кард
Ва дасти меҳрубонро ба дасти меҳрубони дигаре
пайванд бояд дод
Зи чоми соқии майхонаи тавҳид
Шароби меҳр бояд хӯрд.
Бадиرو даступобаста ба сӯи дор бояд бурд,
Муҳаббатро бибояд бурду бар тахти сафо биншонд.
Неъматӣ Оташ**

Ё пораи дигаре:

**Зиндагӣ меҳобад ором-ором.
Дар ҳошияи ӯ
Умри мову ту чунин беҳабару беосор
мерасад бар фарҷом.
Фурсатам ҳаст.
Меравам, дасти нозукамро
Дар гардани дурушти дарахте танҳо мегузорам,
Яъне, ки ба гӯши зиндагӣ меғӯям,
Ки пас аз зулму хиёнат низ варо
боз ҳам сахт
дӯст медорам (Фарзона).**

Бешак, ин навъ мисолҳоро аз ашъори шуарои номбурда бо зикри дастовардҳои ҳар кадом метавон овард, вале ин ҷо маҷоли баррасии ҳамаи онҳоро надорем ва ин корро ба фурусати мувофиқтар ҳавола мекунем.

Раванди дигари адабиёти муосир нақди адабӣ аст. Дар Хучанд ин самти адабиёт, чунонки дар тамоми ҷумҳурӣ мушоҳида мешавад, мутаассифона, чандон равнақ надорад. Пажӯҳишҳои адабиётшиносии А. Насриддинов, Н. Салимов, Н. Зоҳидов, У. Ғаффорова, З. Ғаффорова ва чанд тан аз муҳаққиқони ҷавон, бешак, шоистаи таҳсин ҳастанд, аммо

дар ин осор бештар ба таърихи адабиёт таваҷҷӯҳ зоҳир шудааст, ки низ аз корҳои мондагоранд. Аз ин миён таълифоти А. Сайфуллоев «Фурӯғи маънавият» ва Нуралӣ Нуров роҷеъ ба ашъори Суруш ва Доро Начот ба таҳқиқи равандҳои адабиёти муосир ва вежаҳои сабки адибони алоҳида таҳассус доранд. Тақризҳои, ки дар матбуоти даврӣ ба таъби мерасанд, ғолибан тавсифӣ ҳастанд. Аз тамоми китобҳои, ки тӯли тақрибан 10-15 соли охир интишор ёфтаанд, на бештар аз даҳякашон мавриди таваҷҷӯҳи мунаққидон қарор гирифтаанд. Биноан, умед дорем, ки мунаққидон, ҳоса, муҳаққиқони ҷавон С. Аъзамзод, Ш. Тоҷибоев, Б. Мирсаидов, Т. Келдиёров, Ҳ. Зоиров, Т. Бобоева ва як зумраи дигари пажӯҳишгарони тозаворид ин норасоиро бартараф менамоянд.

Фаъолияти шӯъбаи вилояти Иттифоқи нависандагон, нашри маҷаллаҳои «Хучанд» ва «Сайхун», рӯзномаҳои вилоятиву шаҳрӣ ба интишори осори адибон мусоидат менамояд.

Ҳамин тариқ, як нигоҳи шитобзада ба эҷодиёти адибони Хучанд ба натиҷае меорад, ки дар ин маркази фарҳангии тоҷикон тамоми равандҳои адабиёт муттасил инкишоф меёбад ва падидаҳои ҷолибе ба бор меорад.

Соли 2005

НОМАҲОИ ПУРАСРОР

(Назаре ба ашъори Аҳмадҷони Раҳмадзод)

Таърих дар дили худ номаҳои зиёдеро ҳифз намуда, розҳои бостон ва асрори рӯзгори қаламкашонро то ба имрӯз расонидааст. Дар шакли нома манзур намудани матолиби таърихиву динӣ, адабиву илмӣ, ҷаҳангироӣ ва ғайраҳо дар адаби форсу тоҷик аз маъмултарин ва роҷидтарин шеваҳои баёни рамзу розҳои инфиродиву ҷамъиятӣ, орифонаву ошкӯна будааст. Дар миёни анвои номаҳои манзуму мансур «Номаҳои бостон», «Номаи Тансар», «Ғуштоспнома», «Баҳманнома», «Абумуслимнома», «Зафарнома», «Шоҳнома», «Искандарнома» ва осори беназире мисли инҳо кам нестанд, ки ҳар кадом бо ҳасолати мазмуну мундариҷа, сабку забон ва ороҳои хунарии аз ҳам тафовут доранд.

Суннати қадимии номанигорӣ дар адабиёт имрӯз низ идома дорад. Ба ҷуз номаҳои мансури аҳли адаб, ки лаҳзоти муҳими рӯзгори ҷомеа ва муаллифони мактубҳоро боз менамоянд, номаҳои манзуми бадеӣ низ дар ифшои рӯҳи замон ва андешаву афкори адибон имконоти хубе фароҳам меоваранд.

Адиби андешапарвари тоҷик Аҳмадҷони Раҳматзод, ки кутуби ашъораш «Баҳори ҳаёл» (Душанбе, 1987), «Шукуфта-санг» (Душанбе, 1990), «Ашки мармар» (Хучанд, 2002) аз ҳаёлбофии нозук ва ҳунари нотакрору саликаи шоиронаи муаллиф гувоҳӣ медиҳанд, низ дар идомаи анъанаҳои хуби нигориши тарассулот ва бо истифода аз шакли пурғунҷоиш ва пурғановати нома ду китоби охири худро «Номаи сарво» (2008) ва «Номаи мӯҳрбанд» (2010) ном гузоштааст. Номаи сарво маъмулан номаест, ки мухотабаш ҳамагон ҳастанд, акси номаи сарбаства. Ва вожаи «сарво» дар фарҳанг маънии ҳикоятро низ дорад. Аммо ҷӣ матлабе дар зехни шоир аст? Барои посух ҷустан ба ин суол ба маҷмӯаи мазкури ашъор рӯҷӯ мекунем ва дар он шеъреро бо номи «Номаи сарво» пайдо мекунем ва мисраъҳои зеринро далел меорем:

Ишқро тӯли ҳазорон сол

Номаи сарво ҳисобиданд, аммо номаи макфуф...

Ибтидои мактаби ишқӣ асил аз номаи сарвост –

Қисмати марди асил аст он!

Ишқ тақдир аст

аз болост!

Ин шеър дар қисмати «Гулбаргнома» ҷо дода шудааст, ки ғолибан фароғири ашъори ишқӣ шоир аст. Ишқ атои осмонист, ки шоири мо шокири он аст ва ашъораш сарбасар маҷнунӣ ҳамин эҳсоси гарми зиндагӣ ва меҳрбарангез. Ҳамин сарчашмаи ҷовидона тамоми ашъори ин китобро шодоб намуда, дар рағу пайванди абёт ҳуни гарми ишқро ба таҳриқ оварда ва мӯҷиби тавлиди тасвирҳои балеғу муассир гардидааст.

Муаллиф номаи сарвои худро ба даҳ фасл ҷудо намуда, дар се фасли аввал дostonҳои «Пайғоми ориён», «Достони солҳо», «Абӯмахмуди Хучандӣ», дар ду бахши дигар «Модарнома»-ву «Бародарнома», дар бахшҳои сонӣ «Нигоҳи нур»-у «Гулбаргнома»-ро ҷой додааст. «Ғазалҳо», «Рубоӣҳо»

ва «Тарчумаҳо» фаслҳои охирини маҷмӯа буда, аз таваҷҷӯҳи адиб ба анвои суннатӣ дарак медиҳанд.

Достони «Пайғоми ориён» дар шакли нома иншо шуда, масоили таърихӣ, худшиносии миллӣ ва муҳаббат ба Ватани аҷдодиро ба миён мегузорад. Таърихи чандинҳазорсолаи шаҳри Хучанд, шукӯҳи давлати бузурги Сомониён, турктозиҳои аҷнабиён, хиёнатҳои душманони дӯстнамо, сарнавишти талхи бузургони миллат – ҳама дар маҷмӯъ дар меҳвари андешаҳои шоир ҷо гирифтаанд. Шоири огоҳдил тавассути номаҳои Каюмарсу Мунтасир, Темурмалику Хоҷа Камол, Садриддин Айниву Бобоҷон Ғафуров, ки баёнгари афкори ин бузургмардонанд, хати қисмати ниёғони моро тавзеҳ медиҳад. Ҳар нома сабақе аз мактаби таърих аст, ки дар мисоли сарнавишти як шаҳри қадими хиттаи тоҷикон – Хучанд, сафаҳоти пурпечуби таърихро бозгӯ менамояд ва аз бозиҳои шаътинии нокасонӣ палидон хушдор медиҳад. Чунончи, дар «Номаи Мунтасири Сомонӣ» шоир аз номи ин озодамарди таърихи миллати мо барои насли имрӯз панд медиҳад:

**Ҳукумат бувад пойдор аз адолат,
Намон рӯбаҳонро ба даргоҳи ихлос,
Ки онон чунон гурбаҳои банозанд,
Ба як дид поканду лекин ҷӣ ифлос!
Ҳама бениёзу ҳама бенамозанд...**

Темурмалик низ баъди таҳлили бурду бохти ҷанг бо урдуи Чингиз ба хулосае мерасад, ки кишвар на аз заъфи нерӯву қудрат ва ғиммату ҷасорати ҷавонмардони тоҷик, балки аз хиёнатӣ разолат ва қабохати як идда мардуми беимон ба шикасту мағлубият рӯ ба рӯ шудааст:

**Ки ҳар гаҳ дар ҳукуматҳо хиёнат ҳаст,
Разолат ҳасту тӯҳмат ҳаст,
Ҷавонмардӣ бимирад, чун қабохат ҳаст.**

Шоир аз дарди бедавои маҳалгароиву бузургманишӣ, ки бархе нохудоғона гирифтори он шудаанд, бо таассуф ҳарф мезанад ва барои расидан ба фардои ҷовидону сабз сабақе аз рӯзгори мозӣ пеш меорад.

«Достони солҳо» нигоҳе ба таърихи навини кишвари тоҷикон дар тӯли солҳои сангини дигаргуниҳои куллии

сиёсиву ичтимой аз соли 1992 то соли 1999 мебошад. Махз дар ҳамин солҳо тоҷикон шоҳиди даҳшати бузурги ҷанги бародаркушӣ, қатли мардони бузурги миллат Осимиву Исҳоқӣ ва Минҳоч Ғуломов, сӯиқасд ба фарзандони содиқи миллат, хиёнати Маҳмуд шуданд, махз дар ҳамин давра интиҳоби сарвари давлат, ваҳдати миллӣ ва бузургдошти давлатдории Сомониён сурат гирифт. Шоир ба хиёнатгарони ватан нафрати беандозаи худро баён мекунад:

**Ватанро беватанҳо бо хиёнат сӯхтан хоҳанд,
Гирифтори бало гарданд,
Ба нафрин мубтало гарданд,
Охир худ фано гарданд...**

Аз паси ин сатрҳо симои инсони бедордилу ҳассосе, ки Ватанро бо тамоми зарроташ дӯст медорад ва хостори ҷамолу камоли ҷовидонаи ӯст, шоире, ки пеши бузургони Ватан сар ба сачда фуруд меорад, фозиле, ки аз дирузи меҳан сабақҳое барои имрӯзиён берун мекашад ва пешорӯи ватандорони имрӯзин мегузорад, падида меояд.

Достони «Абӯмахмуди Хучандӣ» аз сарнавишти нобиғаи бузурги илм, ки ихтирои расадхона ва кашфиёти зиёди нучумшиносӣ бо номи ӯ иртибот доранд, нақл мекунад ва аз ифтихори миллӣ сухан ба миён меорад.

Силсилаи ашъори «Модарнома» ва «Бародарнома» самимитарин ҳиссиёти муаллифро ба пайвандонаш ифшо менамояд ва фарогири муҳаббатнома ва сӯгномаҳое барои модару хоҳар ва бародарони дилбанд мебошад. Ҷузъиёти рангини зиндагӣ ба ин ашъор сурати воқеият бахшида, дар мушаххас намудани манзараҳои рӯзгор ва ҷеҳраҳои пайвандони шоир коргар омадааст. Шилмҳои часпаки дарахти зардолу, ки модар ҷу қоқи қандак бо азоб бо милки бедандони худ мемакад, ҷонамозе, ки рӯи он намоз мегузорад, ҷеҳраҳои нуронии хоҳарон, ки шабеҳи рӯи нозанини модаранд, аспҳои хушзоти бародар – нишонаҳое аз зиндагии худи шоир низ ҳастанд. Вожаву таъбирҳои нотакрори шоирона барои муассир ва хотирмон кардани тасвирҳои адиб кӯмак кардаанд. Ҷунончи, вожаи «лабанҷир» ҷеҳраи модари солмандро пеши назар меорад:

**Ох, модарчони лабанчири ман,
Ширабандии табассумҳои қандат ёд кардам!
Нозхандат ёд кардам.**

Аммо агар ҳадаф танҳо тасвири чехраи модар ва таъкиди зинда будани ёди ӯ дар дили фарзанд мебуд, шояд ин ашъор камтар муассир мешуд. Ин поре, ки иқтибос шуд, аз шеъри «Тирамоҳ» интиҳоб шуда, нуқоти зарифе дар он аз фалсафаи нотақрори зиндагӣ, ки иборат аз такрорхост, дарак медиҳад:

**Турнаҳо рафтанду фасли барф меояд...
Ман ҳам акнун рӯзу махро мешуморам...
Аз миёни пилки чашми аксбардорам
Ашкҳои тирамахро мефишорам.**

Рӯзгоре буд, ки модар бо «чашмҳои аксбардор»-и хеш бори охир ба оламу одам менигарист ва ба ҳар шоҳаи навниҳолӣ боғ даст мебурд. Фасли барф – зимистон, яъне, интиҳои умри одамист ва тирамоҳ фаслест, ки ҳосил чамъ овардаву шумурда мешавад. Аммо барои умри одаме ин фасл замони шумурдани гуноҳу савоб, неку бад ва рӯзу моҳҳои рафта аст. Дар маҷмӯъ ин банд аз расидани тирамоҳи умр хабар медиҳад ва дигарбора аз ногузир будани гардиши фалак ва фаро расидани навбати ҳар қадоми мо огоҳ мекунад.

Шоир заҳмати шеър гуфтанро ба заҳмати модар, ки дар танӯри сӯзон нон мепазад, монанд мекунад:

**Ҳамчу модар суфра бикшода кунун,
Ман хаами шеърро шӯридаам.
Лахчаҳои лахча бо нӯги қалам
Аз танӯри қалби мардум чидаам...**

**Шеърро шӯрида монанди хамир,
Аз танӯри оташин нон меканам...
То хушӣ ангезад эҷози дилам,
Дар алови синаам ҷон меканам.**

Воқеан, шеърро ба хамире, ки дар оташи сӯзон мепазанд, монанд кардан, тасвири басо ҷолибу хотирмон аст. Танӯри оташину алови сина, нон кандану ҷон кандан таркибҳо ва та-носубҳои хеле дилангезанд.

Дар «Номаи мӯҳрбанд» шеъру ғазалҳои тоза, манзумаҳои «Зухури Ҳазрати Инсон», «Наврӯзнама», «Соқинома» ва

тарҷумаҳои шоир аз ашъори ҳамқаламони русу авар чой дода шудаанд. Ин маҷмӯа гувоҳи он аст, ки шоир зина ба зина уруч мекунад ба самти шинохти худ ва решаҳои маънавии миллат ва рӯҷӯ мекунад ба ҳазрати Инсон, ба нури ҷашми Рӯдакӣ ва писари асили Хайём – Лоиқи зиндаёд, ки дар «варақи санг» номаҳое аз худ ба ёдгор мондааст. Дар паси мисраъҳои ин ашъор гуяндаи ин шеър – инсони бедордили имрӯзӣ, ки аз зуҳури ҳазрати Инсон то ба ин дам – ҳама чиз дар зехнаш мечарҳад ва на танҳо расму оин ва суннатҳои миллий, на танҳо ниёгону ричоли имрӯз, балки бузургони ҷаҳон мисли Бетховену Достоевский ҳамдаму ҳамрозаш ҳастанд, ба мо рӯ менамояд.

Ба ин шоири соҳибназару соҳибқалам ва хуштабъу тозаҷӯ, ки сазовори Ҷоизаи давлатии ба номи устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ шудааст, дар баҳори шастуми зиндагиаш орзу мекунем, ки беҳи умраш сабзу безавол бошад.

Пайнавишт:

1. Раҳматзод Аҳмадҷон. Баҳори ҳаёл.–Душанбе, 1987.
2. Раҳматзод Аҳмадҷон. Шукуфтасанг.–Душанбе, 1990.
3. Раҳматзод Аҳмадҷон. Ашки мармар.–Хучанд, 2002.
4. Раҳматзод Аҳмадҷон. Номаи сарво.–Хучанд, 2008.
5. Раҳматзод Аҳмадҷон. Номаи мӯҳрбанд.–Хучанд, 2010.

Соли 2013

МУСОФИРЕ АЗ ШАҲРИ БОРОН

(Нақди шеъри Неъматӣ Оташ)

Бештар аз бист сол мешавад, ки шоире бо таҳаллуסי «Оташ» ба майдони шеъри тоҷикӣ ворид шуд ва аз аввалин ашъораш эҳсос гардид, ки маромаш сӯхтану афрӯхтан аст. Ӯ дили пур аз гармиву меҳр ва ихлосу эътиқод ба одамонро самимона ва мунсифона пешорӯи хонандагонаш боз кард. Аз маҷмӯаи аввалинаш «Шукуфа», ки соли 1989 дар нашриёти «Адиб» чоп шуд, то маҷмӯаҳои «Садои сабзи шукуфтан» (1999), «Мунтахаби ашъор» (2001), «Ба ишқ бовар кун» (2003) ва ниҳоят «Мусофири шаҳри борон» (2012) шоир қадам ба қадам бо ҷодаи шеър пеш меравад, мушкилоти сафар ба шаҳри

суханро торафт бештар эҳсос мекунад, баёнаш суфтатар, та-
свирхояш зиндатар, мантиқи каломаш қавитар мешавад.

Чу фасли дигаре ояд,

Насимаш абри кинро аз фазои зиндагонӣ дур хоҳад кард...

Ва хуршедаш паёми меҳр хоҳад дод

Ва инсоне ба инсоне дуруди меҳр хоҳад гуфт.

Ин мисраъҳо, ки аз маҷмӯаи «Ба ишқ бовар кун» баргу-
зида шуданд, бозгӯе аз ормонҳои шоирона ва интизориҳои ӯ
аз фасли фардои равшан аст.

Шинохти шеър ва довариҳои арзишҳои он, дар воқеъ кори
сангин аст, вагарна то имрӯз таъриф ва меъёрҳои баррасии он
дақиқан возеҳ ва собит будӣ. Донишманди камназир Баҳоуд-
дини Хуррамшоҳӣ дар пешгуфтори китоби шеърҳои шоири
номвари муосири эронӣ Сайид Алӣ Мусавии Гармородӣ дар
таърифи шеър гуфта буд, ки «шеър иттифоқест ғайризабонӣ
ва ғайриадабӣ... Шеър розбинӣ ва рӯёбинии инсони шоир
аст. Барои он ки касе шеърнигор бишавад, бояд шеърнигар
бошад». Ва поёни ин таъриф хулосаест, ки «хунари нигоҳи му-
тафовит аст». Мусаллам аст, ки аз сатҳ ба умқи раҳ паймудан
ва ашёву муҳитро бо чашми дарун дидан ашъори як шоирро
аз дигаре мутамоиш мекунад. Ва метавон чунин ҳадс зад, ки
нигоҳи шоир ва шахсияти шоир муқаддамтар аз маҳорати ӯ
дар қорбасти васоити бадеист, ҳарчанд ки балоғати калом дар
маҷмӯъ аз тасовӣ ва ҳамбастагии ин ҳарду таъмин мегардад.

Агар дар мавриди мутолиаи ашъори Неъматӣ Оташ аз
ҳамин дидгоҳ назар андозем, лобалои ин ашъор нафареро бо
нафаси тоза ва нигоҳи неқбин пайдо мекунем. Пушти шеърҳои
Неъматӣ Оташ фардест хайрандешу хушбодар, ки меҳроҳад
қўлбори ғуссаро бар бод афканад ва бар суроғи хонаи хуршед
биравад, то нурро бар зулматистон ҳадя орад. Дарахти бовари
ӯ бо ҳазорон захмҳо ҳанӯз реша дар об дорад ва ӯ умедвор аст, ки
фариштаҳо бо чилчароғи муҳаббат шомӣ ғамро мунаввар мена-
моянд ва ватан хонақоҳи мармарини ишқ мешавад, ки дар домо-
ни поки ӯ ватандорон намози ишқ меҳонанд. Фардои мучалло
дар тасаввури шоир аз бовари мардум ба ишқ ибтидо мегирад:

**Чароғи ишкро бояд фурузон кард,
Чароғи меҳрубониرو, ки бераҳмона бишкастанд,
Зи нав бояд ба тоқи осмони зиндагӣ овехт.**

«Чароғи ишкро бояд фурузон кард» – аз бехтарин шеърӣ ин шоир аст, ки тору пудаш танида аз сафову равшанист. Вожаи «чароғ» аз калимоти калидии ашъори Неъматӣ Оташ аст, ки тавассути он муаллиф меҳоҳад дилҳоро мунаввар кунад. Ба унвони шеърҳои «Чароғи сабзи умед», «Оё чароғ дорӣ», «Бирав, чароғ биёр, эй дӯст» ва ғайра ворид шудани ин вожа ҷаҳони отифии гӯяндаашро ба хонандагон ошно мекунад:

**Чароғи хонаи тавҳидро бояд фурузон кард
Ва дасти меҳрубонеро
ба дасти меҳрубони дигаре пайванд бояд дод
Зи ҷоми соқии майхонаи тавҳид
Шароби меҳр бояд хӯрд.
Бадиرو даступо баста ба сӯи дор бояд бурд,
Муҳаббатро бибояд бурду бар тахти сафо биншонд.**

Аз нигоҳи мо, сӯи ҳам дароз шудани ду дасти меҳрубон хеле дилпазир ва шоирона аст.

Аз назари шоир, даст – ифшоғари сиришти инсон ва ҳоли дили ўст, зеро чанд ҷои дигар низ вожаи «даст» ба ҳамин маънӣ коргар шуда: «биё, ки даст диҳем», «дасти ман дасти хиёнат шуд», «нозанино, дастҳоятро ба рӯи дастҳои ман гузор».

Чунин ба назар расид, ки дар тасвирсозӣ шоир аз вожаҳои калидии чароғу, қандилу, чилчироғ, хуршеду моҳу ситораҳо ва обу чашмаву дарё ба вофир истифода бурда, фазои андешаҳои хешро равшан кардааст.

Чунончи, бо вожаи «шароб» табири пурборе сохтааст амсоли: «шароби ноби бовар», «шароби меҳр», «шароби талхи фуқат», «шароби меҳрубонӣ». Вожаи «меҳрубонӣ» низ аз калимоти пуркорбурди ашъори Неъматӣ Оташ аст: «чароғи меҳрубонӣ», «шароби меҳрубонӣ», «меҳрубон марде ба он қазираи танҳой роҳ хоҳад бурд», «ту рафтай, эй меҳрубонтар аз хуршед», «меҳрубониру ба дор кашидаанд», «таронаи меҳрубонӣ», «ташнаи меҳрубонӣ», «эй меҳрубонтарин, оё меоӣ?».

«Борон» низ аз вожаҳои серистифодаи шеърӣ ин

суханвар аст, ки чун рамзи хотироти гамангез ё пайки Наврӯзу баҳор дар тасвирсозӣ хидмат мекунад. Шеърҳои «Мусофир», «Бе ту», «Наврӯзӣ», «Шаби таваллуди борон» ва ғайра далели ин гуфторанд. Шоир худро мусофири ғамгини шаҳри борон меҳонад ва пайдост, ки шаҳри борон ҷои шодиву нишот нест, балки ҷои ёдҳои хузнангез аст:

**Ман он мусофири ғамгини шаҳри боронам,
Ки сабзаву гули боғанд ғамгусоронам.**

Дар ашъори Неъматӣ Оташ ҳисомезӣ чун воситаи муҳими тасвирсозӣ хидмат кардааст. Дар таркиби шоиронаи «садои сабзи шукуфтан» се вожаи зоҳиран берабита дар як ришта пайванди зебо ва беҳалале пайдо кардаанд. Ҳарчанд ки мантиқан садо наметавонад ранг дошта бошад ва ё бишқуфад, «садои сабзи шукуфтан» манзараи баҳори сабзро бо садои парандагону обшорон пешни назар мунъақис менамояд.

Аммо нуктае низ бояд таъкид гардад, ки Неъматӣ Оташ бо вучуди гироиш ба сабки романтикӣ ва сиришти хушбовари худ ҷаҳонро танҳо бо рангҳои гулобӣву нилгун намебинад. Дар ҳар шеър, ҳоса дар ашъори иҷтимоӣ, ки маҷоз зиёд ба қор рафтааст, ишорахое ҳаст ба носозгориҳои рӯзгори мозиву имрӯз.

**Калиди равшанӣ гум шуд,
Калидсозе қу?**

– мегӯяд шоир дар як шеъраш. Дарди замон дар шеърҳои «Чаро хомӯшӣ?», «Марде ҳаст», «Баҳори хунин», «Мурғи ҳақ», «Киштишикастагон», «Шаҳри ғуборолуд», «Муҳочирони Ватан», «Танҳо ӯ нест», «Хобам намебарад», «Ту, эй латифтарин нур», «Ганҷи рафта», «Чу фасли дигаре ояд», «Боз хуну боз террор» ва ғайра бо сароҳат эҳсос мешавад.

Дар ашъори Оташ дар баробари қаволаби суннатӣ таҷорубе дар шеъри ҷадид низ ба мушоҳида меояд. Ашъори суннатгарёнаи шоир бештар дар анвои ғазал, ҷаҳорпора ва як силсила дубайтӣ ба қалам омадаанд, ки аз огоҳии муаллиф аз қавонини шеъри классикӣ далолат мекунанд. Неъматӣ Оташ дар гуфтани шеъри нав бештар тавфиқ дорад ва дар баёни фикр озодтар аст. Ӯ бо сароҳат суҳан мегӯяд ва аз печидагиву муғлақбаёнӣ барҳазар аст. Шеърҳои ӯ ба мисли ҷӯйборҳои шаффофанд, ки ба ҷашмаи равшани меҳрубонӣ роҳ мебаранд:

**Чун расад фардо
Бар тамоми одамон бо меҳр хоҳам гуфт:
Кӯлбори хашматон аз шона андозед,
Ҳеч ганче бехтар аз некиву ишқу дӯстдорӣ нест.**

Дар як силсила ашъори Неъмат Оташ чехраҳои мунаввари илму фарҳанги Тоҷикистон – профессорон Абдулманнони Насриддин, Александр Дун, духтури дил Иброҳим Хочаев, шоирон Лоик, Озод Аминзода, Фарзона, аҳли санъат Ҷӯрабек Муродов, Маъруфхӯча Баҳодуров, Сайрам Исоева ва дигарон бо ҷолибтарин сифоти худ мунъақис шудаанд. Ин номварони диёр ҳамзамонони шоир, мафохири рӯзгори ӯ ҳастанд, ки ба андешаи ӯ бояд ба насли имрӯз шиносонида шаванд. Бад-ин хотир, шоир бо камоли иродатмандиву ихлос аз хидматҳои онҳо ёд мекунад. Чунончи, дар шеър, ки ба Ҷӯрабек Муродов бахшидааст, мегӯяд:

**Сафири меҳри ҳама тоҷикони дунёй,
Паёми сабзи шукуфтан ба боғи дилҳой.
Расули ваҳдату сулҳӣ,
Ки мебарӣ зи диле бар диле ту пайки мурод.**

Як бастаи ашъори зебо номаи меҳру садоқати шоир ба зодгоҳу диёр – ба Рӯмону Хучанд ва Тоҷикистони азиз аст. Аз ин ашъор шахси гӯяндаро мунодии сулҳу дӯстӣ ва инсони меҳрубону ҳассосе тасаввур мекунем.

Вақте мегӯяд ки:

**Барон он ки ин зебозамин аз ҷанг осояд,
Кабӯтарҳои меҳру дӯстиро
дар фазои зиндагонӣ болу пар додан,
Ҷароғи сулҳро доим фурузон доштан бояд, –**

мо ба самимияти ҳарфи ӯ бовар мекунем ва ҷои шак нест, ки эътимод ба ҳарфи адиб – эътирофи ҳунари ӯст.

Пайнавишт:

1. Неъмат Оташ. Шукуфа.–Душанбе: Адиб, 1989.
2. Неъмат Оташ. Ба ишқ бовар кун.–Хучанд: Ношир, 2003.
3. Неъмат Оташ. Мусофири шаҳри борон.–Хучанд: Ношир, 2012.
4. Хуррамшоҳӣ, Баҳоуддин. Нухбаи шеър ва шеъри нухбаи Гармородӣ.–Пешгуфтор ба китоби Гармородӣ Саид Алӣ Мусавӣ «Садои сабз».–Тоҳрон, 1382.

Соли 2003

МУРУРЕ БА ШЕЪРИ БОНУВОНИ СУХАНВАР

Аглаби муҳаққиқин бар он андешаанд, ки шеърро ба за-
нона ва мардона набояд чудо кард ва ин масъала мабнӣ бар
чавҳари шеър аст, ки ба чинси халлоқи он иртибот надорад.
Зоҳиран, ҳақ ба ҷониби онҳост, аммо дар ин миён масъалаи
на танҳо «чӣ дидан», балки «чӣ тавр дидан» низ ҳаст, ки, бе-
шак, ба табиати инсон ва зимнан ба чинси ӯ низ алоқаманд
аст. Фурӯғи Фаррухзод, шоири қолабшикану навгаро ва тоза-
бини эронӣ дар як мусоҳибааш гуфта буд, ки «ман ба иллати
хусусияти рӯҳӣ ва ахлоқии худам ва, масалан, хусусияти зан
буданам табиатан масоилро ба шакли дигаре мебинам».

Шояд дар шеъри занон ҳамин «ба шакли дигар дидани
масоил» бештар аз нукоти дигар ҷолиби таваҷҷӯҳ бошад, зеро
шеъри занону мардон то садаи охир қобили қиёс нест, ҳар-
чанд Робиаи Балхӣ аз поягузорони шеъри форсӣ ё Маҳастӣ аз
беҳтарин рубоисароён ва аввалин гӯяндаи рубоии шаҳрошӯб
будааст, Ҷаҳонмаликхотуну Мутриба, Меҳриву Зебуннисо,
Точуддавлару Мастура, Нодираву Тоҳира низ ба қадри таво-
ноӣ дар шеър қалам озмудаанд, аммо тамоми ашъори боқи-
мондаи онҳоро бо он ки баъзе аз номбурдаҳо (мисли Ҷаҳонма-
лиқхотун ё Нодира) соҳибдевон ҳастанд, имкон дорад танҳо
дар ду-се чилд ҷамъ биёрем, дар ҳоле ки ашъори шуарои мард
чандин ҳазор чилд хоҳад шуд.

Ҳароина, шеър каломӣ муҳайял аст, ки заъфу тавони
он ба чинси шоир марбут нест. Аммо, бидуни тардид, муоинаи
чехраи зан ва ҳиссиёти занона дар шеър ба назар ҷолиб менамо-
яд, зеро дар адабиёти мо, ки ҳунари мардони шоир эътироф шу-
дааст, ба хидмати занони суҳанвар низ бояд арҷ гузошта шавад.

Ривояте ҳаст, ки тибқи он аввалин гӯяндаи шеъри форсӣ
занест бо номи Дилором. Тибқи ин ривоят Баҳроми Гӯр, ки бо
Дилором унс гирифта буд, ҳарчо ки мерафт, ӯро бо худ мебурд.
Боре хангоми шикор ба Дилором муроҷиат карда гуфт: «Манам
он шери жаёну манам он бабри яла». Дилором билотаваққуф
ба ҳамон вазну қофия афзуд, ки «Ном Баҳром турову падарат

Бӯчибала». Ва ин ривоят тасдиқ мекунад, ки бори аввал шеърро Дилором сохт.

Ривояти мазкур дар аввалин тазкираи занон «Ҷавоҳир-ул-аҷоиб»-и Фаҳрии Ҳиравӣ нақл шудааст. Дар ҳамин тазкира исми 31 нафар занони суҳанвар бо намунаҳои шеърӣ онҳо зикр мешавад, ки аз ин миён 26 нафар ба форсӣ, 3 нафар ба арабӣ ва 2 нафар ба туркӣ шеър гуфтаанд.

Агар ба таърихи беш аз ҳазорсолаи адабиёти форсӣ тоҷик назар андозем, мусаллам мегардад, ки ҳанӯз аз асри X сар карда бонувони суҳангӯ дар пешрафти адабиёт саҳм гирифтаанд ва давра ба давра теъдоди занони суҳанвар нуфуз пайдо карда, нақши онон дар тақомули адабиёт бориштар гардидааст. Чунончи, агар аз қарни X ном ва ашъори танҳо як нафар шоири зан то ба мо расида бошад, аз қарни XI – ду нафар, аз асри XII – ҳафто нафар, аз асрҳои XIII-XIV – дувазда нафар; аз асри XV – нӯздаҳ нафар, аз асри XVI – сию се нафар, аз асри XVII – бисту нӯҳ нафар ва аз асрҳои XVIII – XIX наздик ба 120 нафар дар тазкираҳо зикр ёфта бошанд, дар садаи бистум шумори бонувони соҳибқалам басуръат афзуд ва дар ин давра зиёда аз 100 нафар занони суҳанвар ба унвони шоир маъруфият пайдо карданд. Чунин як назари шитобзада ба шумори занони суҳанвар дар дарозии даҳ аср ба ҳулосае меорад, ки то имрӯз қариб 500 нафар занони соҳибзавқ дар пешрафти адабиёт хидмат кардаанд.

Ҳамин тариқ, то асри XX исми шоирони зиёде бо намунаҳои ҷолиби ашъорашон ба мо расидааст, ки дар ин бора тазкираҳои «Ҷавоҳир-ул-аҷоиб»-и Фаҳрии Ҳиравӣ, «Тазкират-ул-хавотин»-и Котибӣ, «Аз Робиа то Парвин»-и Кишоварзи Садр, «Машоҳири занони эронӣ ва порсигӯӣ»-и Муҳаммадхусайни Раҷабӣ, «Занони суҳансаро дар пӯяи адаби дарӣ»-и Ато, «Занони суҳанвар»-и Алиакбар Мушири Салимӣ, «Ҳафт шаҳри ишқ»-и Меҳрии Шоҳхусайнӣ, «Бисту се адиба»-и Тоҷӣ Усмон ва ғайра хабар медиҳанд.

Аз сарчашмаҳо маълум мешавад, ки аввалин зане, ки намунаҳои ҷолиби ашъораш дар ҳудуди ҳамагӣ 55 байт то

ба мо расидааст, Робиа бинти Каъб ё худ Робиаи Балхист, ки мувофиқи иттилои сарчашмаҳо ҳамзамони Одам-уш-шуаро Рӯдакӣ, шоири давраи Сомониён будааст ва дар ҷавонӣ аз дасти бародари қотил ба марг маҳкум шудааст. Ҳикояте дар бораи ӯ ва қиссаи ҷонгудоии ҳалокаташ дар «Илоҳинома»-и Шайх Аттор ҷой дода шудааст.

Робиа аз аввалин поягузори ғазал дар шеърӣ форсӣ будааст. Дар ғазалиёти ӯ намунаҳои дилпазири абёти ишқӣ, тавсифӣ (васфи табиат) ва ахлоқӣ ба мушоҳида меояд. Чунончи мегӯяд:

**Фишонд аз савсану гул симу зар бод,
Зихӣ бод, ки раҳмат бод бар бод.**

...

**Ишқи ӯ боз андар овардам ба банд,
Кӯшиши бисёр н-омад судманд.
Ишқ дарёи қаронанопадид,
Қай тавон қардан шино, эй хушманд.
Ишқро хоҳӣ, ки то поён барӣ,
Баски бипсандид бояд нописанд.
Зишт бояд диду ангорид хуб,
Заҳр бояд хӯрду пиндорид қанд.**

...

**Қадах гир чандеву дунё магир,
Ки бадбахт шуд он ки дунё гирифт.**

Аз занони суҳанваре, ки баъди Робиа зистаанд, Маҳастӣ бо тавоноии таъб ва завқи саршори худ дар адабиёт мақоми шоиста ва сазовор пайдо кардааст. Ӯ ягона занест, ки ба исмаш тавсифи «ҳакима» ва «дабира»-ро ҳамроҳ мекунам.

Намунаҳои ашъори асили ӯ, ки аз манобеи мӯътабар ва бозғатимод то ба мо расидаанд, дасти қавии ин суҳансарои озодандешро дар таълифи ҷаҳорпораҳои суннатӣ собит мекунам ва имкон медиҳанд, ки дар радифи беҳтарин шуарои рӯбоисарои ҷаҳон ҷо бидиҳем. Бо ҳама аҷзу фақр, ки қанон аз давраи падаршохӣ то имрӯз доранд ва қолабҳои қарасанҷи асливу маҷозӣ, ки эшонро мунҳасир кардаанд, боз ҳам як-як афроде аз миёни бонувон сару садо баланд намуда, бо ғазилатҳои

хосаи худ шамъе дар маҳфили аҳли сухан афрӯхтаанд. Агар ин қавл саҳеҳ намебуд, магар метавонистем бовар кунем, ки зане дар қарни XII бо камоли ҷасорату шуҷоат истеъдоди шоирию мусиқишиносӣ, ҳофизию дабириро аз худ ба зухур оварда, ҷаҳони порсигӯёро бо ҳунари волои худ фатҳ намояд ва ниҳоят, ба дарбори Султон Санҷар, ки аз салотини соҳибзавқ ва дерписанд дар таърихи давраи Салҷуқиён пазируфта шудааст, ба ҳайси ҳакимаву дабира ва муқарраб роҳ ёбад. Хоса ки дар он рӯзгор пеши дабирон вазоиф ва аҳдофе гузошта мешуд, ки зүфунунӣ ва фитрати ҷибиллӣ тақозо дошт.

Ба ин далел фикр мекунем, ки Маҳастӣ бо тамоми шӯри-дасариву зарофатгӯӣ, ҳозирҷавобиву тундзабонӣ бояд ҳамчун як зани озодманиш ва покизасират дар маснади ҳукамои соҳиббэхтиром ҷо бигирад ва ба рӯи кулли ривоёти таҳқиромез хати батлон кашида шавад. Ҳамчунин бо вучуди адами бурҳони қотее, ки соли таваллуду вафот ва зодгоҳи ўро зикр карда бошад, кашокашҳое миёни муддаиён роҷеъ ба ватани ў бояд хотима ёбанд, зеро хидмати Маҳастӣ ба адабиёти мо беш аз тамоми нукоти дигар муҳимтар аст. Мақому манзалат, хидмат ва ибтиқори Маҳастӣ дар адаби форсӣ дар заминаҳои зерин қобили эътироф ва арҷгузориш:

1. Нахуст, ў аз пешоҳангони занони суханвари форсизабон буд. Аз миёни шуарое, ки қабл аз Маҳастӣ зистаанд, дар шеъри форсӣ асомии Робиаи Балхӣ аз асри X ва Оишаи Самарқандӣ аз асри XI то ба мо расидаанд. Вале аз ҳарду ҳам миқдори хеле ками абёт боқӣ мондааст, бинобар ин, муайян кардани ҳасоиси ашъори онҳо имконпазир нест. Аввалин зане, ки беш аз ҳазор мисраи манзумаш дар кутуби қадимӣ – тазкираву баёзу ҷунгҳо, таърихномаҳову осори илмӣ адабӣ сабт аст, Маҳастӣ мебошад. Агар тавзеҳи сабки шоирии Робиаву Оиша ба илали камии мероси адабии эшон имкон надошта бошад, рубоиёти Маҳастӣ, хушбахтона, барои ҳулосаҳо заминаи мувофиқ фароҳам меоранд. Дар ин ҷода душвории қор танҳо дар рубоиёти саргардон аст, ки ба номи Маҳастӣ дарҷ шудаанд. Дар сурати ҷудо кардани рубоиёти асил аз рубоиёти махлут миқдори ашъори боқимондаи шоираро метавон муайян кард

ва вежигиҳои тозаи сабки фардии ўро равшан намуд.

2. Сониян, Маҳастӣ дар замоне зиндагӣ карда буд, ки шеърӣ форсӣ, баҳусус, рубоӣ давраи боландагии худро аз сар мегузаронид. Дар рубоисароӣ бузургмардонӣ зиёде чун Умарӣ Хайёму Масъуди Саъди Салмон, Амир Муиззиви Саной, Рашиди Ватвоту Асириддини Ахсикатӣ, Хоқонӣ ва даҳҳо нафари дигар гӯи сабқат аз дигарон бурда буданд ва панча задан бо эшон барои як нафар зан кори сахлу содда набуд. Аммо Маҳастӣ тавонист таваҷҷӯҳи ҳамагонро сӯи ашъори худ кашад ва бовар кунонад, ки дар адабиёт на ба хотири зан буда-наш, балки ба хотири ҳунари волеяш эътироф шудааст. Барои намуна чанд рубоӣ зикр мешавад:

**Шоҳо, фалакат аспӣ саодат зин кард
В-аз ҷумлаи хусравон туро таҳсин кард.
То дар ҳаракат саманди зарриннаълат,
Бар гил наниҳад пой, замин симин кард.**

**Шабҳо, ки ба ноз бо ту хуфтам, ҳама рафт,
Дурҳо, ки ба нӯги мижа суфтам, ҳама рафт.
Ороми дилу мӯниси чонам будӣ,
Рафтиро ҳар он чи бо ту гуфтам, ҳама рафт.**

**Ман Меҳситиям, аз ҳама хубон шуда тоқ,
Машҳур ба ҳусн дар Хуросону Ирок.
Эй пури Хатиби Ганча, аз баҳри Худо,
Магзор ҷунин бисӯзам аз дарди фирок.**

3. Солисан, Маҳастӣ аввалин шоирае буд, ки дар қолаби рубоӣ силсилаи бузургии шаҳрошӯб офаридааст. Шаҳрошӯб дар шеърӣ форсӣ то Маҳастӣ ҳам вучуд дошт, аммо шуарое, ки дар ин ҷода ҳунаро озмудаанд, дар қолабҳои ғайрирубоӣ шеър гуфтаанд. Ҷунончи, шаҳрошӯби Масъуди Саъди Салмон, ки иборат аз 92 пораи шеърӣ, дар қолаби қитъа гуфта шудааст. Шаҳрошӯби Маҳастӣ дар қолаби рубоӣ аз дасти та-вонои ў шаҳодат медиҳад:

**Пеши дари он кӯдаки қассоб ҳавест,
Ҳар лаҳза ба тозагӣ дар ў хуни навест.**

Хуни чу мане кучо бараш дорад кадр,

Чое, ки ҳазор хуни ноҳақ ба ҷавест.

4. Ниҳоят, Маҳастӣ аз аввалин занони суҳансарое буд, ки бунёди тасвирҳои занонаро поя гузошт. Дар замони зиндагии ӯ адами намунаҳои шеърӣ занон ва тарвиҷи тасвирҳои нигоҳи мардона ба зиндагӣ кори ин бонуи суҳанварро хеле сангин карда буд ва ӯ мебоист бо роҳе равад, ки дигарон ҳанӯз по нагузошта буданд. Бо вучуди он ки дар бархе рубоиёташ шеваи маъмуливу мутадовили замон роҳ ёфт, Маҳастӣ муваффақ шуд, ки дар ҷанде аз тасвирҳои нигоҳи занона ва тарзи баёни хоси бонувонро ҷо диҳад.

Бо далоили ғавқ ба ҳулосае мерасем, ки Маҳастӣ аз ҷағузори назми занони суҳанвари форсизабон буда, бо хидматҳои бисобиқааш дар адабиёти салаф, шоистаи арҷгузорӣ гаштааст.

Аз шоирони ҳамзамон ва ҳамшаҳри Ҳофиз Ҷаҳонмалик-хотун аст, ки ашъори зиёде аз ӯ боқӣ мондааст. То асри XIX аз ягон шоири зан девоне ба ин миқдор шеър ҳифз нашудааст. Нусхаи асили девони ӯ дар Порис маҳфуз аст. Дар девони ӯ ҷаҳор қасида, 1423 ғазал, як тарҷеъбанд ва якҷанд марсия бар марги фарзандаш Султонбахт, инчунин қитъаоту рубоиёт ҷой дода шудаанд.

Дар ғазале мегӯяд:

То дил ба ғами руҳат ниҳодам,

Аз дида ду ҷӯи хун кушодам.

Номам чу кунанд мурғи зирак,

Дар доми ғамат аз он фитодам.

Моро, ки бисӯхт оташи ишқ,

Чун хок бидодай ба бодам.

Ҷоно, ҷӣ кунам, ки модари даҳр

Бо меҳри руҳат магар бизодам.

Ту бо дигаре нишаста хуррам,

Ман бо ғами рӯи дӯст шодам.

Чун нест маро зи васли ту ком,

Ночор ба ҳаҷр дил ниҳодам.

**Бе ёди ту нестам замоне,
Як лаҳза намекунӣ ту ёдам.
Эй дӯст, ҷаҳону ҷон нахоҳам,
Чун аз ду ҷаҳон туй муродам.**

Ғазалҳои Ҷаҳонмаликхотун радифҳои зебо доранд ва аксар хушоҳанг ҳастанд. Чунончи, ғазали зерин, ки бо радифи «ҳаст, нест» сохта шудааст, хеле равон аст:

**Эй, ки пиндорӣ, ки моро ҷуз ту ёре ҳаст, нест,
Ё маро ғайр аз ғами ишқи ту коре ҳаст, нест.
Гар ту гӯӣ бар дилам аз ту ҷафое нест, ҳаст,
Дар балои ишқ чун ман бурдборе ҳаст, нест.
Бандагон бисёр дорӣ дар ҷаҳон бехтар зи ман,
Бандаи бечора боре дар шуморе ҳаст, нест.**

Рубоии зерини шоираи қарни XV Мехрии Ҳиравӣ дар бозгӯии ҳолати қаҳрамони ғиноӣ – зани ҷавоне, ки аз ҳузури шавҳари пир дилтанг шудааст, мусоидат мекунад:

**Шӯи зани навҷавон агар пир бувад,
Чун пир бувад, ҳамеша дилгир бувад.
Оре, масалест он, ки гӯянд занон:
Дар паҳлӯи зан тир бех аз пир бувад.**

Он нукта, ки ба ҳунари шоираи садаи XVII Ҳиндустон Зебуннисо арҷ мегузоранд, албатта далел дорад, вале исбот шудааст, ки девони Махфӣ моли Зебуннисо набуда, ашъори Махфӣ ном шоири мард аст. Аз Зебуннисо ҳамагӣ чанд ғазал боқӣ мондааст, ки дар байти мақтаи онҳо номи шоира зикр ёфтааст. Дар миёни ашъори дигар, ки бо таҳаллуси Махфӣ аст, шояд ғазалиёти ин ду нафар ба ҳам махлут шуда бошанд, ки феълан то ба даст омадани сарчашмаи мӯътамаде наметавон ашъори Зебуннисоро дақиқан ҷудо кард. Дар ҳар сурат, дар ҳунари шоирии Зебуннисо дар заминаи абёти асили ӯ наметавон шубҳа кард:

**Дар суҳан пинҳон шудам чун бӯи гул дар барги гул,
Майли дидан ҳар кӣ дорад, дар суҳан бинад маро.**

Зебуннисо дар ғазали дигаре мегӯяд:

**Гарчи ман лайлиасосам, дил чу Мачнун дар ҳавост,
Сар ба саҳро мезанам, лекин ҳаё занҷири пост...**

Духтари шоҳам, валекин рӯ ба факр овардаам,
Зебу зиннат бас ҳаминам, номи ман Зебуннисост.

Чои дигар мегӯяд:

Ҳар матоеро харидорест дар бозори ҳусн,
Пир шуд Зебуннисо, ўро харидоре нашуд.

Дар асри XIX шоираи дигаре бо номи Нодирабегим умр ба сар бурдааст, ки девони ашъораш ба пуррагӣ то рӯзгори мо расидааст ва воқеан ҳам аз хунари нотаққори гӯяндааш дарак медиҳад. Нодира бо сабаби ҳамсари Амир Умархон будан ва ширкат дар кори сиёсӣ давлатдорӣ ҳамроҳи аҳли хонаводааш ваҳшиёна ба қатл расонида мешавад. Ў бо ду забон – тоҷикиву ўзбекӣ шеър гуфтааст ва ашъори тоҷикиаш хеле латифу дилангез аст:

Ёди айёме, ки чоми эътиборе доштам,
Чун гул аз файзи баҳорон обёре доштам.
Ҳамчу шом аз хун шафакрезам кучо шуд, ин ки ман
Чун саҳар хуршеди тобон дар каноре доштам.
Чанд рӯзе бо худ аз имдоди чархи зарнигор,
Дар нигористони раъноӣ нигоре доштам.
Тақягоҳе доштам дар ишратободи мурод,
Аз ҳусули коми мақсад комгоре доштам.
Дар паноҳи мегирифтам ҳар замон гӯи гурур,
Дар бисоти мӯҳрабозӣ шаҳсаворе доштам.
Буд дасташ чун нигин доим дар ангуштам гирех,
Дар кафи уммед бахти номдоре доштам.
Нодира, сад ҳасрату афсӯс аз он фурсат, ки ман
Дар бисоти ноз некӯ рӯзгоре доштам.

Баъзе ашъори худро Нодира бо таҳаллуси Макнуна низ навиштааст. Аз ашъори ин бонуи соҳибсухан маълум мешавад, ки ӯ бо шеъри бузургони суҳансаро ошно буда, аз файзи суҳани онҳо баҳравар гардидааст. Чунонки дар ғазали зерин бо тазмин аз ғазали маъруфи Саъдӣ ғазали тозае эҷод намудааст:

Аз назар имрӯз он сарви равонам меравад,
Аз замин то осмон дуди фиғонам меравад.
Ҳар кучо, к-он сарви мавзун азми рафтаи мекунад,
Ман ҳам аз худ меравам, гӯё ки чонам меравад.

Дам ба дам сад новаки ҳасрат ба чони хастаам,
Аз фироки он маҳи абрӯкамонам меравад.
Бе лаби майгуни чонбахши Масеҳъҷози ӯ,
Сели хун ҳар дам зи чашми хунфишонам меравад.
Шӯҳи шахрошӯби ман чо кард дар зери замин,
Мавчи ашкам аз замин то осмонам меравад.
Ҳар кучо, к-аз партави шамъи чамолат дам задам,
Сӯхтам, азбаски оташ дар забонам меравад.
Нест осон сайри саҳрои муҳаббат сохтан,
Сабзаҳои теғу ханчар то миёнам меравад.
Дар муҳаббат булаҷаб афсонаҳо ангехтам,
Дар ҷаҳон овозаи ин достонам меравад.
Ёр рафт аз дидаам, Макнуна, хуш гуфт, он ки гуфт:
«Ман ба чашми хеш мебинам, ки чонам меравад».

Гарчанде ғазали Нодира ҳамсанги ғазали Саъдӣ нест, вале дасти тавонманди ӯ дар гуфтани шеър ба ҳубӣ эҳсос мешавад.

Аз шоираҳои хушбаёни садаи XIX Тоҳира низ маъруф аст, ки бо номи Қурратулайн шӯҳрат пайдо кардааст. Ин шоираи нотақрор, мутаассифона, ба иллати баҳой будан кушта мешавад. Ашъоре, ки аз ӯ боқӣ мондааст, аз тавоноии ҳунари ва таъби саршори ӯ гувоҳӣ медиҳад. Ӯ на танҳо дар тарзи баёни пурназоқат, балки дар маонии тозаву бикр низ истеъдоди ғавқульода доштааст:

Эй ба сари зулфи ту савдои ман
В-аз ғами хичрони ту ғавғои ман.
Лаъли лабат кушт саропои ман
Ман шуда ту омада бар ҷои ман.

* * *

Гарчи бисе ранҷи ғамат бурдаам,
Ҷоми паёпай зи бало хӯрдаам.
Сӯхта ҷонам, агар афсурдаам,
Зиндадилам, гарчи зи ғам мурдаам
Чун лаби ту ҳаст Масеҳи ман.

Ин шеър, ки бо вазни хушоҳанги муфтайлун/ муфтайлун/ фоилун гуфта шудааст, шомили мазомини баланди орифона низ

мебошад Дар шеъри дигари ӯ тасвирҳои балеги шоирона, таркибу ибороти ифодакунандаи ҳолоти занона ба мушоҳида меояд:

**Агар ба бод диҳам зулфи анбаросоро,
Асири хеш кунам оҳувони саҳроро.
В-агар ба наргиси шаҳлои хеш сурма кашам,
Ба рӯзи тира нишонам тамоми дунёро.
Гузори ман ба калисо агар фитад рӯзе,
Ба дини хеш барам духтарони тарсоро.**

Байти аввали ғазали мазкур бо байти матлаи ғазали шоираи дигари ҳамин давра Точуддавла яксон буда, аз он дарак медиҳад, ки бонувони суханвар аз ашъори ҳамдигар огоҳ будаанд ва тазмину ҷавобияҳое барои ҳамдигар гуфтаанд:

**Агар ба бод диҳам зулфи анбаросоро,
Ба доми хеш кашам оҳувони саҳроро.
Агарчи кабкхиромам, валеқ шаҳбозам,
Ба пой ман нарасад даст ҳеҷ анқоро.
Агар ба талъати хубам назар кунад Юсуф,
Дигар ҳавас накунад дидани Зулайхоро.
Агар ба наргиси шаҳлои хеш сурма кашам,
Сияҳ кунам ба ҷаҳон рӯзгори Лайлоро.
Ба ними ғамза тавонам, ки мурда зинда кунам,
Хабар диҳед зи эъҷози ман Масеҳоро.
Чу Точуддавла нишон шуд, зи хубрӯёнам,
Сабо зи толеи ман мужда деҳ шаҳаншоро.**

Дар ин ғазал нишонаҳои сабки занон баръало ба мушоҳида мерасад. Муаллифи шеър дар инъикоси чехраи қаҳрамони ғиноӣ таркибҳои «зулфи анбаросо», «талъати хуб», «наргиси шаҳло»-ро ба кор мебарад. Вожаи «кабкхиром», ки шоира дар сифати худ ба кор бурдааст ва таркиби «ба наргиси шаҳлои хеш сурма кашам» метавонад танҳо хоси зан бошад. Точуддавла худро бо Зулайхо қиёс кардааст, на мисли шоираҳои салаф бо Юсуф, ки ин ҳам аз нишонаҳои нави сабки занон дар мазмунсозӣ ба шумор меояд.

Аз шоираҳои то асри XX танҳо чанд тани ангуштшуморе соҳибдеворон буданд, ки Гавҳархонум (асри XIX) яке аз

онҳост. Дар ашъори ин шоира бо вучуди он ки соҳибсабк буданааш эҳсос намешавад ва мазмуну тасвирҳои комилан тоза ба мушоҳида намеоянд, маълум аст, ки завку саликаи хубе доирад. Барои намуна ғазалеро аз ашъори ӯ манзур менамоем:

**Хез, аз тангдилӣ рӯ ба фазое бикунем,
Андар он манзари хуш нашъунамое бикунем.
Умри мо яксара дар ранчу батолат бигузашт,
Фикри минои маю кунчи сарое бикунем.
Умри бигашта биёбем зи хама тирашабе,
Рӯз гар бо ту чунин хурликое бикунем.
Як даме хезу чу товус ба бўстон бихром,
То дар атрофи чаман сайру сафое бикунем.
Шояд аз васли ту, эй ёри дилором ба дил,
Дардхое, ки нухуфтем, давое бикунем.
Чом додем гараву хирқа гирифтем иваз,
То дар он хиркаи солус рабое бикунем.
Айби Гавҳар манамоед, ки шояд моро,
Чун дар айёми шабоб аст, хатое бикунем.**

Дар асри XX вуруди занон ба адабиёт бачурияттар шуд. Чунончи, вақте шоирони саршиноси кишвари Эронро ба забон мегиранд, дар қатори Маликушшуаро Баҳор, Эраҷи Мирзо, Нимо Юшич, Нодири Нодирпур, Аҳмади Шомлу, Сӯхроби Сипехрӣ, Аҳавони Солис, Фаридуни Таваллулӣ, Ҳушанги Ибтиҳоҷи Соя, Қайсари Аминпур, ҳатман асомии се ситораи пурчилои назм Фурӯғи Фаррухзод, Парвини Ётисомӣ ва Сими́ни Бехбаҳонӣ ба забон меояд, зеро ҳар кадоме аз ин занон ибтикорӣ дар шеърӣ форсӣ доранд.

Фурӯғи Фаррухзод пурфурӯғтарин чехраи шеърӣ ҳамзабонони мост, ки ҳамагӣ 32 сол умр дидааст. Фурӯғ бо фазои хоси калимоти худ, бо шеваи баёни нотакрор, бо самимият ва содагии нодир, бо ифшои ҳаҷони ботинии як зани шоир ва ошиқ дар адабиёти форсӣ ҷойгоҳи хешро пайдо кард. Тасвирхое, ки ӯ дар шеър сохт, тасовири ғайримунтазир буданд, мисли садои ҷонсӯзи парвонае, ки бо сӯзане ба дафтаре дӯхта мешавад, андӯҳи зани ошиқе, ки тамоми рӯз дар оина мегиряд,

дар боғча коштани дастҳо ва дар шоҳаҳои онҳо лона гузошта-
ни парандагон ва амсоли ин. Ў чароғе меҳаҳад барои раҳой
ёфтан аз зулмот:

Ман аз ниҳояти шаб ғап мезанам

Ман аз ниҳояти торикӣ.

Агар ба дидани ман омадӣ, эй меҳрубон,

Чароғ биёр ва як даричае, ки аз он

ба издиҳоми кӯчаи хушбахт бингарам.

Фурӯғ ба зиндагӣ бо чашми худ нигарист ва нигоҳи
моро низ ба он чи дид, мутаваҷҷеҳ намуд:

Зиндагӣ шояд

Як хиёбони дароз аст, ки ҳар рӯз зане

бо занбиле аз он мегузарад

Зиндагӣ шояд ресмонест, ки марде

бо он худро аз шоҳа меовезад

Зиндагӣ шояд тифлест, ки аз мадраса бармегардад,

Зиндагӣ шояд убури гичи раҳгузаре бошад,

ки кулоҳ аз сар бармедорад

Ва ба як раҳгузари дигар

бо лабханди бемаънӣ меғӯяд:

«Субҳ ба хайр».

Дар ин шеър мо бо чашми Фурӯғ ба зиндагӣ менигарем
ва онро ҳолӣ аз рангҳои равшану шодоб мебинем. Эҳсос ме-
кунем, ки ин шеър дар ҳоле таълиф шудааст, ки дили шоир аз
якрангии зиндагӣ ва бефурӯгии он танг шудааст.

Парвини Ёътисомӣ низ мисли Фурӯғ шоираи ҷавонмарг
аст. Аммо Фурӯғу Парвин мисли ду кутбе ҳастанд, ки яке но-
орому тундҷӯшу қолабшикан ва дигаре орому шикастанафсу
фурӯтан, вале ҳарду халлоқи нотақрори сухан. Парвини Ёъ-
тисомӣ бештар чун шоири тамсилгаро шӯҳрат дорад ва аз
миёни занон то ҷое, ки огоҳ ҳастем, касе ба ин навъи шеър
даст назадааст. Парвин аз печидахарфӣ барҳазар аст, фикраш
равшан ва матлабаш бепироя мебошад. Дар аксари тамсилот,
ки маъмулан баҳсе миёни ду ё се қаҳрамонҳои шеър сар ме-
зинад, ғолибан дар шакли мунозира бартариӣ яке аз ҷонибҳо

собит мешавад. Масалан, дар тамсили «Сӯзан ва нах» сӯзан аз тавоноии хеш менозад ва нах дар посух мегӯяд:

**Хандид нах, ки мо ҳама ҷо бо ту ҳамраҳем,
Бингар, ба рӯзи таҷриба танҳо чӣ мекунӣ.**

Дар тамсили дигар «Оини оина» баҳси оинаву шона оварда шудааст. Шона ба оина таъна мезанад, ки ӯ ин қадар ҷабри хубрӯёнро мекашад, вале онҳо боз ҳам майл ба оина до-ранд. Оина панд медиҳад, ки:

**Гуфто, ҳар он ки айби касе дар қафо шумурд,
Ҳарчанд дил фиребаду рӯ хуш кунад, адӯст.
Чун шона айби халқ макун мӯ ба мӯ аён,
Дар пушти сар ниҳанд касеро, ки айбҷӯст.**

Шоири дигари мумтоз Симини Бехбаҳонист, ки ӯро «Нимои ғазал» ва «Ғазалбону» ҳам мегӯянд. Шояд дар садаи XX касе ба ин зебоиву қозиба ғазал нагуфта бошад, ки Симин:

**Биравед, то бимонам, биравед, то бимонам,
Ки ман аз Ватан ҷудой ба Худо наметавонам.
Чу маҷоли тан шавад тай, чу бирезадам рағу пай,
Ту ҳамон хикояти най шунавӣ зи устухонам...**

Дар ғазалҳои Симин мусиқии зебо ва гӯшнавозе тани-нандоз аст:

**Шӯридаи озурдадили бесару по ман,
Дар шаҳри шумо ошики ангуштнамо ман.
Девонатар аз мардуми девона агар ҳаст,
Ҷоно, ба Худо ман, ба Худо ман, ба Худо, ман.
Шоҳи ҳама ҳубони суҳангӯи ғазалсоз,
Аммо ба дари хонаи ишқи ту гадо ман.**

Дар шеъри Симин низ лаҳни занона ва ҳиссиёти занона-гии шоир басо ҳунармандона таҷассум ёфтааст:

**Ҳанӯз мӯи бастаро агар ба шона во кунам,
Басо асири хастаро зи ҳуққаҳо раҳо кунам.
Маро ҳамин зи шеър бас, ки масти бодаи ҳавас,
Зи рӯю мӯ ба ҳар нафас ҳазор мочаро кунам.**

Дар садаи XX дар Тоҷикистон шеъри бонувон хеле рушд кард ва имрӯз кор ба ҷое расида, ки муваффақтарин шоирони

мо зан ҳастанд. Ҳарчанд ки феҳрасти асомии занони сухан-вари тоҷик хеле тӯлонист ва дар он мешавад номҳои Мавҷудаи Ҳаким, Гулчеҳра Сулаймонӣ, Озод Аминзода, Гулрухсор, Ҳадиса, Зулфия, Фарзона, Шаҳрия, Меҳринисо, Норинисо, Баҳринисо, Рафоат, Ситора, Нукра, Хосият Вализода, Адиба, Гулноз, Шаҳноз, Раънои Мубориз, Мухлиса, Раънои Зоирдухт, Барно ва дигарон сабт шавад, бояд гуфт, ки шеърӣ онҳо якдаст нест. Аз миёни онҳо Гулрухсор аз аввалин шоираҳои муваффақи тоҷик дар садаи XX аст. Бидуни шак, ӯ аз шуарои навгаро ва чараёнсози шеърӣ муосири тоҷик аст, ки бо симои хоси худ ба адабиёти мо ворид шудааст ва дар ҳавзаи тафаккуру шеваи баён мӯҳтаво ва тасвиру таркибҳо вежагӣҳое тоза аз ҳунари худ падида овардааст.

Шоирӣ соҳибсабк ҳамеша бо диду баён, андешаву тасвир ва забону ифодаи махсус имтиёз дорад. Тасвирҳои нотакрору ғайримунтазира, ҳисомезӣ, талмеҳу ихом, рамзу самбул шеърӣ Гулрухсорро дар пайвастагӣ бо диди хос ва сабки фардӣ аз ашъори ҳамзамонон тафовут бахшидааст.

Гулрухсор шоираи эҳсосу шавқ ва ҳолу ҳавост. Ҳарчи мебинад, «аз равзанаи худ мебинад» ва бардошти худро дар мизони тасаввуроти ҳеш роҷеъ ба шеър санчида рӯи сафҳа меорад.

Агар сухан аз шакли шеър равад, зикри ин нукта воҷиб аст, ки шоир анвои ҷадид ва қадимро тақрибан баробар ба кор бурдааст. Яъне, барои ӯ қолаб худ ба худ муҳим нест. Ӯ дар пеши худ вазифа нагузоштааст, ки танҳо шеърӣ нав гӯяд ё фақат шеърӣ суннатӣ. Барои Гулрухсор қаволиби шеър дар баробари мӯҳтавои он моҳият дорад ва муҳим таносубу мувофиқати онҳост.

Гулрухсор шоираи навҷӯ аст ва равишҳои тозаӣ шеърӣ бо бардошти эҷодкорона аз ниёгону муосирон ба кор мегирад. Ӯ дар шеър чеҳраи мушаххас, тариқи гуфтор ва ҷашмандозӣ худро дорад. Аз пушти шеърӣ ӯ бонуе қавирӯху мубориз, пуршӯру бовикор ғолибан бо нигоҳе мутақаббирона ва тамасхуромез ба ин ҷаҳон ва қачравӣҳои он менигарад ва

ин як навъ ниқобест, ки дар паси он ҳузу андӯҳ ва танҳои тазиқбахши шоир пинҳон мемонад. Бо ин қадар исроу тақрорҳое, ки ҳолати ҳузу андӯҳ ва танҳоиро ба силки тасвир мекашад, наметавон Гулрухсорро музтару ҳаросон ва бечораву паршикаста тасаввур кард. Ашӯре бо ин мӯҳтаво гӯе ҳолу ҳавои даргузари шоирро ифода кардаанд.

Симои Гулрухсор аз пушти як силсила шеърҳо чун тимсоли «модари миллат» ва машғалдору гулханафрӯз чилвагар мешавад.

Нур овардан, зулматро куштан рисолати инсонест, ки миллати худро дӯст медорад ва ба рағми марг зиндагӣ меофарад ва дар ин ҷода ҳатто душманашро низ дӯст медорад:

Ман ба зулматзодагон гуфтам:

Зи нурубод меоям, қосиди нурам.

Баски аз таҷрибаи торикии торих биноям,

Нурдастурам.

Шамъ дар каф, ханда дар лаб омадам,

Ман барои куштани шаб омадам.

Кӯшиши худро ба сияхтинатон муқобил гузоштан як силсила ашӯреро ба бор овардааст, ки дар онҳо Гулрухсор бо сари баланду боғурур дар баландии дастнорасе ба рағми пасткашон қарор мегирад:

Қурми мани бӯхтонзада бар халқ аён аст,

Дар чамъияти рӯсияхон рӯйсафедам.

Байни ҳама зоғу зағану каргасу калмурғ,

Ман қуи сафедам!

Фарзона низ ба унвони шоири соҳибсабк эътироф шудааст. Нармиву назокате, ки табиатан ҳоси ӯст, дар шеъраш низ чун вежагии услубӣ падида омадааст:

Рехт бар хотираи ёсуманӣ субҳнамам,

Рост аз хошияҳо сурмаи чашми қаламам.

Буданам чист дар ин хомушии бечарақа,

Ҳастии гумшудаам, хандахариши адамам.

Дар паси шеъри ӯ бонуест бағоят ҳассос ва шишаи қалбаш он қадр нафис аст, ки аз камтарин осеб садпора мешавад

ва ин матлабро худи ӯ чунин таъкид мекунад:

Мазан панча, ки ҳассос офаридӣ,

Пионуям, гитораи, уду ноам.

Ё ки:

Як тақон мешиканад қалби булӯрини маро,

Раҳм кун, даст назан, даст назан, даст назан.

Лобалои ашӯраш суҳан аз ишқ аст. Дар шеъри ӯ анге-
зае ҳаст аз шуарои орифи мо, шаъшае ҳаст аз офтоби ирфон,
ки нури ҳумоюниаш дар сурудаҳояш мунташир шудааст:

Ман фақат як калима медонам – ишқ,

Бигузур, ин калима гардонам, ишқ, ишқ, ишқ.

Дар тамоми роҳҳои зиндагӣ ӯ аз ишқ мадад меҷӯяд:

Ту маро бар ҳар дари аслу маҷоз,

Қосиди фарҳунда кун, эй ишқ, ишқ.

Мухотаби шоир ва ишқи ӯ, қабл аз ҳама ба он яктои
беҳамто, баъдан ба шеър, ба зиндагӣ, ба кулли инсонхост. Ӯ
меҳодад ба ҳамаи онҳое, ки ӯро дӯст медоранд ва ё нафрат до-
ранд, гули сипос ҳадя кунад:

Гули сипос ҳадя хоҳам бурд,

Ба тамоми сипосмандону носипосон,

Ба шиносу ношиносон...

Ба касе, ки тамоми некии олам сифоти аслии ӯст,

Ба ту, оре, ба ту, эй дуст.

Мароми зиндагии ӯ неқӣ қардан аст ва ин ҳарфҳоро ӯ
барои худ ва ҳамагон меҷӯяд:

Зиндагӣ чанд диҳад фурсати неқӣ қардан,

То нафас бо нафас оғӯш кунад, неқӣ кун,

Дар ҳар аҷзои ту ангезаи сад Ӣурмуз аст,

То ачал ояду хомӯш кунад, неқӣ кун.

Калимаҳои калидии шеъри ӯ ишқ, субҳ, ҳуршед, фардо,
равзана, шукр, неқӣ, нур, рӯшноӣ, атр, Аҳуро, фарвардин ва ғ.
ҳастанд, ки ҷавҳар ва бунмои ашӯраш бар ин мабно қарор
доранд.

Шоира Зулфия низ, ки шоираи мардумии Тоҷикистон
аст, мароми шуарои имрӯзи тоҷикро ифода мекунад:

Кош з-ин пас меҳр афзунтар шавад,

Қарни ишқу меҳрубонӣ сар шавад.

Насли тозаи шоирони зан Адиба, Гулноз, Барно, Шахноз, Мухлиса, Дилором навнигоҳу навпазиранд, Онҳо аз шеъри тавонотарин адибони эрониву тоҷик ангега чуста, сайъ до-ранд, ки ҳарфи тозаи ҳешро гӯянд.

Масалан, Адиба мегӯяд:

Зулматнисор хотиру афкори ин замон,

Мақдуми субҳ дар дили бедори мо фирист.

Ҳамин тариқ, аз баррасии иҷмолии шеъри бонувони су-хангустар метавон ба ҳулосае расид, ки шеъри онҳо бо вучу-ди он ки якдаст нест, дар ашъори онон олитарин намунаҳои ҳаёлотӣ бадеъро, ки далели таъби расои онҳост, метавон пай-до кард. Дар ин мақола кӯшиш шуд, ки намунаҳои ҳуби шеъ-ри бонувон барои таҳқиқи истифода шаванд. Маълум мешавад, ки ашъори занон аз ҳайси қорбурди воситаҳои тасвири бадеӣ назаррасанд. Ҳоса санъатҳои бадеии ташбеҳ, истиора, тав-сиф, маҷозу киноя ва тазоду муқобила воситаҳои ҳуби баъни ҳаёлотӣ бадеии онҳост. Дар ашъоре, ки дар ин мақола иқти-бос шуд, нишонаҳои сабки занони шоир, аз ҷумла таркибу ибороти махсус, баъни ҳиссиёти латифи занонаро мушоҳида мекунем. Маълум мешавад, ки аз қарне то қарни дигар шеъри занон нерӯманд гардида, дар садаи ХХ дар ашъори занони су-ханваре чун Фурӯғи Фаррухзод, Парвини Ӯғтисомӣ, Симини Бехбаҳонӣ, Гулрухсор, Фарзона ва дигарон бо тамоми шаҳо-мат ва зебӣ таҷаллӣ намудааст.

Пайнавишт:

1. Адиба. Гиряи ишқ.—Хучанд, 1999.
2. Алиакбар Мушири Салимӣ. Занони суханвар (аз як ҳазор сол пеш то имрӯз, ки ба забони порсӣ сухан гуфтаанд). Дафтарҳои 1-3.—Техрон, 1335.
3. Ато. Занони сухансаро. Дар пӯяи адаби дарӣ.—Кобул, 1365.
4. Девони Зебуннисо (Махфӣ) / Бо таҳқиқ ва баррасии д-р Маҳин-духти Сиддиқӣ ва д-р Абӯтолиби Миробидинӣ.—Техрон, 1381.
5. Девони Парвини Ӯғтисомӣ / Бо кӯшиши Валиюллоҳ Дурудиён.—Техрон, 1382.
6. Кишоварзи Садр. Аз Робиа то Парвин.—Техрон: Чопи Ковиён, 1333.—282 с.

7. Мастураи Курдистонӣ. Девон / Бо кӯшиши Аҳмади Карамӣ.–Техрон, 1362.
8. Матлубаи Мирзоюнус. Сиришке дар лола (Нигоҳе ба рӯзгор ва осори Робиаи Балхӣ).–Хучанд, 1998.–160 с.
9. Матлубаи Мирзоюнус. Шукуфаи андӯх (Нигоҳе ба рӯзгор ва осори Фурӯғи Фаррухзод).–Хучанд, 1999.–330 с.
10. Матлубаи Мирзоюнус. Шамъи тироз (Нигоҳе ба рӯзгор ва осори Маҳастии Хучандӣ).–Хучанд, 2001.–320 с.
11. Матлубаи Мирзоюнус. Ҳамзоди тӯфон (Нигоҳе ба рӯзгор ва осори Гулрухсор).–Душанбе: Адиб, 2007.–260 с.
14. Муҳаммад Ҳасани Раҷабӣ. Машоҳири занони эронӣ ва порсигӯӣ (аз оғоз то маршрута).–Техрон, 1374.–263 с.
15. Мир Маҳдии Шерозӣ. Тазкират-ул-хавотин.–Матбааи Навал Кишур, 1306.–178 с.
16. Мехрӣ Шоҳхусайнӣ. Ҳафт шаҳри ишқ.–Техрон, 1383.
17. Нодира. Девон.–Тошканд, 1963.
18. Симини Бехбаҳонӣ. Маҷмӯаи ашъор.–Техрон: Нигоҳ, 1385.
19. Тоҷӣ Усмон. Бисту се адиба.–Сталинобод, 1957.–126 с.
20. Фаҳрии Ҳиравӣ. Чавоҳир-ул-аҷоиб.–Хучанд, 2005.
21. Фаррух Пӯрон. Занон ҳамеша.–Техрон, 1381.
22. Фарзона. Мӯҳри гули мино.–Хучанд, 2006.
23. Фурӯғи Фаррухзод. Девони ашъор / Бо кӯшиши Бехрӯз Чалолӣ.–Техрон, 1373.
24. Хубони порсигӯ. Бонувони сухансарои тоҷик / Бо эҳтимоми д-р Мирзо Муллоаҳмад.–Техрон: Нашри «Рӯзгор», 1382.–279 с.
25. Чаҳонмаликхотун. Девони комил / Ба кӯшиши д-р Пӯрондухти Кошонирод ва Комили Аҳмаднаҷод.–Техрон, 1374.

Соли 2009

НАҚШИ ЗАНОНИ ОРИФ ДАР ТАЪРИХИ ИРФОН

Таърихи ирфони исломӣ дар радифи сӯфиёни бузург ном ва аъмоли бонувони зиёди орифро низ ҳифз кардааст, ки дар густариши ирфон хидмати шоиста ба ҷо овардаанд. Ҳузури занони муҳаддис, мавҷудияти хонақоҳу масоҷид ва мадрасаҳои махсуси бонувон, расидани занон ба мавқеи салотинӣ, хидмати эшон дар шинохти ҳуқуқҳои ҳеш ва ғайра – ҳама аз он дарак мебардоранд, ки теъдоди зиёди нисвони донишманд ва соҳибфазл дар рушди илму фарҳанг ва сиёсату дин саҳмгузор будаанд.

Шинохти шахсият ва корномаи занони номвар дар

таърих барои имрӯзиён басо муҳим аст, зеро бад-ин васила, мо метавонем аз хидматҳои эшон дар фарҳангу тамаддуни худ огоҳ бошем, бовар кунем, ки ақлу фаросати зан дар қиёс бо имконоти фитриву фикрии мардон норасову камтар нест.

Чанд масъалае ҳаст, ки дар ин мақола мавриди назари мост:

1. Маъруфтарин бонувони ориф кихо буданд?
2. Хидмати занони ориф дар ирфони исломӣ;
3. Арҷ гузоштани бузургмардони тасаввуф ба шахсияти бонувони ориф;
4. Корнома, каромат ва фазилатҳои нисвони ориф.

Таърих гувоҳ аст, ки дар маҷмӯъ, ҳоса дар оғози ирфон нигоҳи мардҳои мутасаввиф ба занон манфӣ буда, онҳоро тимсоли нафси аммора, барангезандаи нерӯҳои шайтониву шахвонӣ, иғвогариву раҳзанӣ донистаанд. Дар осори бузургмардони ирфон ҳатто фалак ба мисли зани фитнакору ачузаест, ки мардонро ба доми худ мекашад. Аммо дар баробари чунин афкори ҳоким воқеияти ҳол чунин аст, ки занон гоҳе бештар аз мардон дар роҳи расидан ба ҳақ риёзат кашодаву ҷоннисорӣ карда, бо устувории ҳайратангез тамоми мушкилотро таҳаммул намудаанд.

Бино ба қавли А. Шиммел, - донишманди фалсафа ва адабиёти Шарқ, занон низ дар баробари мардон ҳуқуқ доштанд, ки дар ҷаласаҳои аҳли тасаввуф ширкат намоянд. «Ба гувоҳи таърих, бархе занон ҳомии хонақоҳҳои урафо ва сӯфиён будаанд... Дар тӯли қуруни мутамодӣ ба номи занони ашрофзода ва ҳатто дарборӣ, монанди духтарони Аврангзеб, императори муғул бармехӯрем, ки барои урафои пууровзаи замони худ хонаву масҷид ва мадраса месохтанд, то машмули дуои ҳайри онон шаванд» (1).

А. Шиммел ҳамчунин аз мавҷудияти хонақоҳҳои махсуси занон бо шайхаҳои худ дар Мисри қуруни вусто ва тақияи дарвешӣ дар Туркияи асри XIV, ки раиси онро зане аз табори Ҷалолиддини Румӣ бар ўҳда дошт ва мардҳо аз ў таълим мегирифтанд, иттилоъ медиҳад (2).

Яке аз муҳимтарин сарчашмаҳое, ки роҷеъ ба рӯзгори занони ориф ахбори қолибро фаро гирифтааст, «Нафаҳот-ул-унс»-и

Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ мебошад. Абдурахмони Ҷомӣ бо истинод ба Шайх Абӯабдурахмони Суллаймӣ, Абдуллоҳи Ансорӣ, Шайх Фаридуддини Аттор ва муаллифони тазкираву осори дигари ирфонӣ боберо дар зикри аҳволи занони ориф бо номи «Ҷӣ зикр - ун - нисо ал - орифот ал - восилот ило маротиб ар - ричол» тахсис додааст. Дар ин боб роҷеъ ба аҳволи 33 нафар занони маъруфи сӯфӣ, аз ҷумла Робиаи Адвия, Лубоба, Маряма Басрӣ, Райҳона, Муозат-ул- Адвия, Шаъвона, Уфайраи Обида, Курдия, Хафса бинти Сирин, Ҳакимаи Димишқӣ, Умми Ҳасан, Фотимаи Нишопурӣ, Зайтуна, Умми Алӣ, Фотима бинти Абӯбакр-ал-Каттонӣ, Физзат, Талмиза, Тӯҳфа, Умми Муҳаммад, Духтари Каъб, Ҷория ва дигарон маълумот оварда шудааст (3). Тазкираи дигаре, ки перомуни занони ориф аҳбори муҳим медиҳад, «Сафинат-ул-авлиё»-и Муҳаммади Дорошукӯҳ мебошад, ки дар асри XVII ба қалам омадааст. Дар ин тазкира низ зикри 33 нафар занони соҳибэҳтироми олами ислом, ки соҳиби асар эшонро ба се гурӯҳ ҷудо намудааст, ба назар меояд: 1. Зикри нисо ал - орифот разияллоҳу анҳумо ва зикри азвоҷи мутаҳарроти набӣ (с) (11 нафар); 2. Зикри баноти тоҳироти он ҳазрат (с) (4 нафар); 3. Зикри нисо ал - орифот ас - солеҳот (18 нафар).

Аз ин миён дар қисмати аввал асомии ҳазрати Ҳадичаи Кибриё, ҳазрати Оишаи Сиддиқа, ҳазрати Зайнаб, ҳазрати Суда, ҳазрати Сафия, ҳазрати умми Ҳабиба, ҳазрати Маймуна ва дигарон, дар қисмати дувум номҳои духтарони Пайгамбар - Фотимаи Заҳро, ҳазрати Зайнаб, ҳазрати Руқия ва ҳазрати Умми Гулсум ва дар қисмати сеюм ҳазрати Зоида, ҳазрати Шаъвона, ҳазрати Уфайрат-ул-Обида, ҳазрати Робиаи Басрӣ, ҳазрати Нафиса, ҳазрати Фотимаи Нишопурӣ, ҳазрати Тӯҳфа, ҳазрати Умми Исо, ҳазрати Маймунаи Воиза, ҳазрати Ҳадичаи Воиза, ҳазрати Каримаи Марвазӣ, ҳазрати Фотимаи Воиза, ҳазрати Бибичамол Хотун ва дигарон зикр ёфтаанд (4).

Ҳамчунин иттилои ҷолибро перомуни рӯзгор ва осори занони ориф аз тазкираҳои занон «Тазкират-ул-хавотин», «Тарочим-ун-нисо», «Парданишинони сухангӯ», «Занони

суханвар», «Дар пӯяи адаби порсӣ», «Аз Робиа то Парвин», «Эълумун - нисо», «Хайроти ҳисон», «Занони номии Эрон ва ислом», «Машоҳири занони эронӣ ва порсигӯӣ» ва амсоли ин метавон пайдо кард. Чунончи, тазкираи охирин дар бораи Умми Муҳаммад, Бону Боғбони Ардабилӣ, Бибӣ Ҳаёт, Робиаи Қуздорӣ, Робиаи Гелонӣ, Зебуннисо, Султонхонум, Садрия, Иффат, Фотимаи Сом, Мастураи Курдистонӣ, Навобаи Ҳафӣ ва чанд тани дигар ахбори муҳим дарҷ намудааст (5).

Ба иттифоқи кулли тазкиранигорон ва донишмандон нахустин зани ориф Робиаи Адвия шинохта шудааст, ки аз аҳли Басра буда, бино ба маълумоти «Луғатномаи Деҳхудо», «Робиаи Адвия духтари Исмоили Адвии Қайсист, ки дар соли 125 х. қ. даргузашт. Заркулӣ гӯяд: Дар некӯкорӣ машҳур буда ва дар зӯҳду ибодат ахбори бисёре аз ӯ расидааст. Дар Басра мутаваллид шуд ва ба Байтулмақаддас кӯч кард ва дар он ҷо мурд». Дар «Луғатнома» пораҳо аз гуфтори ӯ ва ёддоштҳо дар борааш зикр шудааст: «Аз гуфтори ӯст: Ҳамчунон ки гуноҳонатонро пинҳон мекунад, некӯихоро низ пинҳон кунед», Абдулло ибни Мӯсо гуфт: «Бар Робиаи Адвия дар хонааш дохил шудам, дидам, сурати ӯ нуронӣ аст. Бисёр гирия мекард. Марде ояте аз Куръонро, ки зикри оташ дар он шуда буд, хонд, пас фарёд заду фуру афтод» (6).

Муставфӣ дар «Таърихи гузида» гӯяд: «Вай муосири Ҳасани Басрӣ буд. Аз суханони ӯст: «Илоҳо, дар намоз диле ҳозир бидеҳ ё намози бедилон қабул кун».

Соҳиби «Ғиёс-ул-луғот» вачҳи тасмийи ин занро ба Робиа орад, ки духтари чаҳоруми падари хеш будааст.

«Тазкират-ул-авлиё»-и Аттор дар бораи Робиаи Адвия хеле муфассал маълумот медиҳад. «Тазкират-ул-авлиё» на танҳо дар мақолаи алоҳида, баки дар бобе, ки зикри Ҳасани Басрӣ омадааст, аз Робиа нақл мекунад. Аз ҷумла, суҳан дар бораи он меравад, ки сӯфии бузург Ҳасани Басрӣ дар ҳафта як бор маҷлиси ваъз гуфтӣ ва ҳар боре, ки ба минбар баромадӣ, чун обидаро надидӣ, маҷлис ба тарк гирифтӣ ва фуруд омадӣ. Гуфтанд, эй Ҳоҷа, чандин мусалмонон ва хоҷагону бузургон омаданд, агар пиразани миқнаадоре наояд, чӣ бошад? Ӯ гуфтӣ: Оре,

шарбате, ки мо барои пилон сохта бошем, дар синаи мӯрон натавонем рехт ва ҳар гоҳ, ки маҷлис гарм шудӣ, рӯй ба Робиа кардӣ, ки эй дар гилем пӯшида ё саида, ин ҳама гармӣ аз як аҳғари дили туст».

Ҳамчунин Шайх Аттор чанд ҳикояти дигаре дар ин тазкира меафзояд, ки ин ҷо як-ду намуна манзур мешавад:

Як шаб дар савмаа намоз мекард. Мондагӣ дар ӯ асар кард, дар хоб рафт ва аз ғояти истиғроқ ҳасир дар чашми ӯ шикаст, хун равон гардид ва ӯро хабар набуд. Дузде даромад. Робиа чодаре дошт, баргирифт. Хост берун биёяд, роҳи дар наёфт. Чодар гузошт ва рафт, роҳ боздид. Бозгашт ва боз чодар баргирифт ва омад, боз роҳ наёфт ва чодар гузошт. Саранҷом аз гӯшаи савмаа овоз омад, ки «Эй мард, худро ранҷ мадор, ки ӯ чандин сол аст худро ба мо супурдааст. Иблис заҳра надорад, ки дар гирди ӯ гардад, дуздери кай заҳраи он бувад, ки гирди чодари ӯ гардад? Бирав, эй таррор, ранҷа мабош. Агар як дӯст хуфта, як дӯст бедор аст». Ва ҳикояти дигар ин аст:

ЯкERO дид, ки исобае бар сар баста буд. Гуфт: «Чаро исоба бастай?» Гуфт: «Сарам дард мекунад». Робиа гуфт: «Туро чанд сол аст?» Гуфт: «Сӣ сол». Гуфт: «Бештари умр дар дард ва ғам будай?» Гуфт: «На». Гуфт: «Сӣ сол тани дуруст доштӣ, ҳаргиз исобаи шукр бар сар набастӣ. Ба як шаб, ки дарди сар дод, исобаи шикоят дармебандӣ?»

Вақте дар фасли баҳор ба хона рафт ва сар фуру бурд. Ходима гуфт:

«Ё Саида, берун ой, то сунъ бинӣ». Робиа гуфт: «Ту боре дарой, то сонъ бинӣ» (7).

Ҷомӣ дар «Нафаҳот-ул-унс» зикри Робиаи Адвияро карда, аз сифоти шахсии ӯ сухан ба миён меорад. Вале ба ҷуз аз аҳли Басра буданаш асноди дақиқе надорад. Аз ҷумла дар «Нафаҳот» омада: «Суфёни Саврий аз вай масоил мепурсид ва ба мавъизат ва дуои вай рағбат менамуд. Робиа гуфт: «Ҳар чизеро самарае ҳаст ва самарайи маърифат рӯй ба Худои таоло овардан аст». Суфён пурсид: «Беҳтарин чизе, ки банда ба воситаи вай тақарруб бо Худо ҷӯяд, чист? Гуфт: Он ки бидонад, ки аз дунё ва охират ғайреро дӯст намедорад». Рӯзе Суфён гуфт: «Во,

хузно». Робиа гуфт: «Дурӯғ мағӯй. Агар ту маҳзун будӣ, туро зиндагӣ хушгӯвор набудӣ». Ва ҳам гуфтӣ: «Андӯҳи ман аз он нест, ки андӯҳинам. Андӯҳи ман аз он аст, ки андӯҳгин нестам».

Шарқшиноси маъруф А. Е. Крымский навиштааст, ки муаллифи нахустин шеърҳо – гимнҳои ошиқонаи орифона зан- зоҳиде аз Байтулмақаддас, ки дар солҳои 752-753 даргузаштааст, маҳсуб мешавад (8). Дар ҳамин рисола А. Е. Крымский Робиаро шоираи шӯридадил («экзальтированная») меномад ва аз ишқи ӯ ба зоти Ҳақ суҳан кушода, намунаро аз ашъораш интиқол мекунад.

Ҳамин тариқ, маълум мешавад, ки Робиаи Адвия аз авалин занони мутасаввиф ва шоираи арабзабон будааст, ки дар Басра (шаҳр дар ҷануби Ироқ) умр ба сар бурда ва дар Байтулмақаддас дар пиронсолӣ вафот кардааст. Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳо дар оилаи камбағал ба дунё омада, ба дасти як сарватманде ба канизи афтидааст. Баъди аз ғуломӣ озод шудан умри худро дар роҳи муҳаббат ба ҳақиқати азали сарф намудааст. Бунёди ишқи ӯ бар васли махлуқ бо холиқ, олами суфлӣ бо улвӣ ва одаму олам будааст.

Дар бораи Робиаи Адвия дар соли 1928 Маргарит Смит китобро бо номи «Робиаи Ориф» дар Кембриҷ ба таъб расонидааст.

Роҷеъ ба зиндагии занони ориф Алии Шариатӣ, Ҷаводи Нурбахш, Кароматулло Олимов (9) ва дигарон низ навиштаҳои арзишманд доранд. Қобили зикр аст, ки дар ҳамаи таълифот бузургии занон дар сабру қаноат зикр ёфтааст. Чунончи, бино ба маълумоти Мавлоно Ҷомӣ, ҳазрати Ҷориа дар даيره хароб танҳо мезист; Муозат-ул-Адвия хоби шабро ба рӯз ва ҳӯроки рӯзро ба шаб андохта буд; Уфайрат-ул-Обида ва Шаъвона кӯрии чашмро аз кӯрии дил авло доништаанд; Умрати Мисрӣ сӣ сол зимистону баҳор зери офтобу борон ба ду пой истода ибодат мекард; Умрати Хоразмӣ зиёда аз бист сол чизе нахӯрдаву наёшомида буд.

Бисёр шуда, ки занони ориф устоду раҳнамо ва пири иршоди дигарон буданд. Чунонки Курдия хидмати Шаъвона

мекард. Шабе ба хоб рафта буд, ки Шаъвона ўро бедор кард ва гуфт, ки бархез, ин ҷо ҷои хоб нест, ҷои хоб дар гӯр аст. Аз ӯ пурсиданд: «Аз баракоти сӯхбати Шаъвона чӣ расид?». Гуфт: «Аз он вақт, ки ба хидмати вай расидам, дунёро дӯст надоштам ва ғами рӯзӣ нахӯрдам».

Ҳакимаи Димишқӣ, ки устои Робиаи Шомиа буд, чун огоҳ шуд, ки шавҳари Робиа меҳоҳад ба болои ӯ зани дигаре бигирад, ба ҳайрат гуфт: «Чун меҳоҳад дили худро ба ду зан аз Худои таоло машғул гардонад?»

Гоҳе занон бо афкори пандомези худ бузургмардони тасаввуфро ба андеша водор намудаанд. Чунончи, Суфёни Саврӣ ба зиёрати Умми Ҳассон омада дар хонаи вай ба ғайр аз пораи ҳасир чизе намебинад ва маслиҳат медиҳад, ки ба писарони аммааш мактуб нависад, то онҳо аз холи ӯ огоҳ бошанд». Умми Ҳассон посух мегӯяд: «Дӯст намедорам, барои ман вақте гузарад, ки дар он вақт аз Худои таоло ба ғайри вай машғул бошам».

Ё худ вақте Фотимаи Нишопурӣ чизе барои Зуннуни Мисрӣ фиристонд, ӯ қабул накард, ки «қабул кардани чизе аз нисвон мазаллат аст ва нуқсон». Фотима гуфт: «Дар дунё ҳеҷ сӯфӣ аз он беҳтар ва бузургтар нест, ки сабаб дар миён набинад».

Ағлаби урафо ва донишмандони машхур бузургии занони орифро эътироф кардаанд. Нахуст, бояд ёдовар шуд, ки дар таълифоти мардҳо ҷой гирифтани бобҳои махсус перомуни занони сӯфӣ далели раднопазири фикри мазкур аст. Дар қисмати зиёди нақлу ҳикоят дар бораи занони ориф мардони мутасаввиф шоҳиди ҳоланд. Минбари ваъзо тарк намудани Ҳасани Басрӣ ба хоители Робиаи Адвия, ба маҷлиси ваъзи Шаъвона ҳозир шудани марду зан, аз ӯ дуо хостани орифи маъруф Фузайл ибни Аъз, дар маърифати Куръон беназир будани Фотимаи Нишопуриро эътироф намудани Боязиди Бастомӣ ва Зуннуни Мисрӣ, ба шарофати Умми Алӣ ақидани худро тағйир додани Абӯҳафси Ҳаддод дар бораи макрӯҳ будани сухан аз зан ва мисолҳои бешумори дигар гувоҳи онанд, ки занони ориф дар камолоти ирфонӣ ба мартабаҳои баландтарин ноил шудаанд.

Нуктаи дигари қобили таваҷҷӯҳ ин аст, ки бархи зиёди урафо каромате аз худ зоҳир намудаанд ва дар ин ҷода занони ориф истисно нестанд. Дар «Сафинат-ул-авлиё»-и Дорошукӯҳ нақле ҳаст дар бораи аҳволи Хадичаи Воиза, ки аз кибори нисои орифоти солеҳот будааст: «Гӯянд, як бор дар Гелон хушксол шуд. Мардум ба чихати талаби борон берун рафтанд. Борон наборид. Ҳама ба хидмати Хадича омаданд ва дархости дуои нузули борон намуданд. Эшон саҳни хонаи худро рӯфтанд ва гуфтанд: Худовандо, ман чорӯб кардам, ту об бипош. Дар ҳамон зудӣ борон даргирифт ва чандон борид, ки гӯё сари машқҳо кушодаанд».

Ҳикоеъи зиёде низ ба қудсияти занони ориф шаҳодат медиҳанд. Чунончи, Фотима бинти Мусанно бо кӯмаки «Фотихат-ул-китоб» шавҳари занеро аз сафар баргардонид; Робиаи Шомиа ба ташт нигоҳ карда аз марги Ҳорунаррашид хабардор шуд; барои Ҷорияи Ҳабашия аз осмон табақи хӯрок ва ибриқи об фуруд меомад; ба Ҳазрати Физзат ба ҷои ғусфанди қурбониаи ғусфанди дигаре фиристода шуд, ки шираш бо асал омехта буд; Ҳазрати Талмизаро Худои Таоло аз ҳар коре, ки пеш меомад, огоҳ мекард, бинобар ин, ӯ ба хабари ғарқ шудани писараш шубҳа кард ва ӯро аз об зинда берун кашид; хонаи Ҳазрати Ҳафса бинти Сирин шабҳо бе чароғ равшан буд ва амсоли ин нақлҳои дигар, ки ҳама ба соҳибкаромот будани занон гувоҳӣ медиҳанд.

Нуктаи дигар ин аст, ки ағлаби занон ба ҷуз маърифати Қуръон ва ҷоннисорӣ дар роҳи Ҳақтаоло суҳанварони камназир буданд. Шӯҳрати ҳазрати Шаъвона ба ҳайси воизи хушовоз ба дуру наздик интишор ёфта буд. Бархе аз қабилҳои Робиаи Адвия, Райҳона, Шаъвона, Робиаи Шомиа, Тӯҳфа, Умрати Маҷҳула ба арабӣ шеър гуфтаанд.

Аз миёни занони орифе, ки ашъорашон ба форсӣ маъруф аст, Робиаи Балхӣ, Зебуннисо, Иффат, Фотимаи Сом, Навобаи Хафӣ, Мастураи Курдистонӣ ва дигаронро метавон ном бурд.

Робиаи Балхӣ нахустин шоираи форсизабон буд, ки қиссаи ошиқии ӯ ба ғулом боиси ҳалокаташ гардид. Вале ин

муҳаббати ӯ баҳонае буд барои дӯст доштани Худованд. Ашъори боқимондаи Робиа аз истеъдоди беназири ӯ дар ҳунари суҳангустарӣ шаҳодат медиҳад. Намунаҳои зерин гувоҳи ҳоланд:

**Ишқ дарёи каронанопадид
Кай тавон қардан шино, эй ҳушманд.
Ишқро хоҳӣ, ки то поён барӣ,
Баски бипсандид бояд нописанд.
Зишт бояд диду ангорид хуб,
Заҳр бояд хӯрду пиндорид канд.**

Ё ки:

**Даъвати ман бар ту он шуд, к-эзидат ошиқ қунод
Бар яке сангиндиле номехрубон чун хештан.
То бидонӣ дарди ишқу доғи меҳру ғам х(в)арӣ,
То ба ҳаҷр андар бипечиву бидонӣ қадри ман.**

Ва боз:

**Кош-к танам боз ёфтӣ хабари дил,
Кош-к дилам боз ёфтӣ хабари тан.
Кош-к ман аз ту бирастаме ба саломат,
Ой ғусусо, қучо равонам растан?**

Ҷотимаи Сом аз занони зоҳид, ориф ва шоири Ҳиндустон буда, дар асри XI зиндагӣ кардааст. Байти зерин моли ӯст:

**Ҳам ишқ талаб қуниву ҳам ҷон хоҳӣ,
Ҳарду талабӣ, вале муяссар нашавад.**

Зебуннисо бо он ки духтари шоҳ буд, рӯ ба ғафр ниҳод ва аз тааллуқоти дунявӣ даст кашид. Абёти зерин ҳамин маъниро ифода мекунад ва далели ишқи фидокоронаи муаллиф аст:

**Булбул аз шогирдиам шуд ҳамнишини гул ба боғ,
Дар муҳити комилам парвона ҳам шогирди мост.
Духтари шоҳам, валекин рӯ ба ғафр овардаам
Зебу зиннат бас ҳамин аст, номи ман Зебуннисост.**

Ифғат таҳаллуси Ҳумоюни Султонхонум машҳур ба Хонуми Хонумон буда, дар асри XVIII умр ба сар бурдааст. Тағаззулоти ӯ моявар аз ишқи ҳақиқӣ ва мабнӣ бар афкори ирфонист. Ифғат бештар ба мутолиаи «Маснавии маънавӣ» машғул буд ва дар сабки Мавлавӣ шеър мегуфт. Ашъори зерин ба қалами ӯ мансуб аст:

Майли хотир мекашад тоза ба он,
То зи нав орам ҳадисе дар миён.
Хаст дар шаҳри муҳаббат тозаҳо
Дар китоби дӯстӣ шерозаҳо.
Ғайри ишқам ҳеч дар тақрир не,
Дил зи ёди ишқ ҳаргиз сер не.
Ташнагонро нест лаззат ғайри об,
Хастагонро нест роҳат ғайри хоб.
Ғарқа дар дарё нахоҳад чуз канор,
Дар зимистон ҳар касе чӯяд баҳор.
Ҳар киро бошад баҳоре дар ҷаҳон,
Ишқ мебошад баҳори ошиқон.

Орифаи дигаре, ки дар ҳамин давра зиндагӣ карда-
аст ва бо номи Моҳшарафхонум низ маъруф аст, Мاستураи
Курдистонӣ мебошад.

Ашъори ӯ саршор аз мазомини ирфонӣ аст ва ғолибан
дар шакли ғазалу қасида ва китъаву рубой гуфта шудааст.
Рубоии зерин маҳсули қалами ӯст:

Дар фуркати ту сабру таҳаммул то чанд,
Нолону ғазалсаро чу булбул то чанд.
Хун шуд диламу меҳнати айёми фироқ,
Ин ҷавру ҷафо бо манат, эй гул, то чанд.

Дар асри XIX низ тамоюли ирфонӣ дар шеъри форсӣ
идома дошт ва нисвони ориф дар рушди он сахмгузор буданд.
Аз миёни онҳо метавон Навобаи Хафиро, ки девони шеъраш
бо эҳтимоми Мирзомуҳаммади Шаҳоб гирдоварӣ шудааст,
ном бурд. Абёти зерин намунаи ашъори диловези ӯ мебошад:

Кист, дар маҷлиси маъшук маро ёд кунад,
Бошад ӯ ҳам ба яке ёд маро шод кунад.
Сахт дилтанг шудам, навбати фарёд расид,
Мурғи бедил чӣ ба чуз нолаву фарёд кунад.
Раҳм агар ҳаст дар ин даҳр, аҷал дораду бас,
Ки ҳама тоири рӯҳ аз қафас озод кунад.
Қисса аз талъати Ширин кунад осори Хафӣ,
Бесутун қисса гар аз ҳиммати Фарҳод кунад.

Ҳамин тариқ, ошноӣ бо шахсият ва корномаи занони
ориф дигарбора собит мекунад, ки дар тӯли бештар аз ҳазор

соли охир занони мусалмон на танҳо дар домани худ бузург-мардони илму адаб ва фарҳангу ирфонро парваридаанд, балки бархе аз эшон худашон низ ба мартабаҳои баланди маънавии ирфону адаб расидаанд. Таҳлили ҷилваҳои афкори ирфонӣ ва ашъори арзишманди эшон бо фарогирии маводи сарчашмаҳои фаровон фурсат ва имконоти дигар меҳодад, вале он чи ин ҷо гуфта шуд, аз таърихи пурифтихори ширкати занон дар рушди ирфон хабар медиҳад ва хидмати эшонро дар густариши тафаккур ва адаби ирфонӣ табиин менамояд.

Пайнавишт:

1. А. Шиммель. Занон дар ирфони исломӣ // Маҷаллаи «Занон», шумораи 51, с. 49.
2. Ҳамон ҷо, с. 49.
3. Абдурахмони Ҷомӣ. Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот-ил-қудс.—Техрон, 1370, с. 608.
4. Муҳаммади Дорошукӯҳ. Сафинат-ул-авлиё. Ганҷинаи дастхатҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, нусхаи рақами 546.
5. Муҳаммадҳасани Раҷабӣ. Машоҳири занони эронӣ ва порсигӯӣ.—Техрон, 1374.
6. Луғатномаи Деҳхудо, сах. 10275.
7. Фаридуддини Аттор. Тазкират-ул-авлиё.—Техрон, 1371, с. 36.
8. Крымский А. Е. Низами и его современники.—Баку, 1981, с. 215.
9. Олимов К. Бонувони ориф.—Дар кит.: Баррасиҳо дар тасаввуф.—Душанбе, 1999.

Соли 2005

ПАЁМИ НАВРӢЗИИ «ХУБОНИ ПОРСИГӢ»

Наврӯз дар зеҳни аҳли башар ва пеш аз ҳама мардуми Аҷам пайки сабзи баҳор, бедории заминро заминиён пас аз тундтозиҳои сармои зимистон, мӯъҷизаи тавлиди ҳаёт аст. Агар ба таърихи баҳорномаҳои занони суханвар ва тобишҳои маъноии Наврӯз дар ашъори онҳо мутаваҷҷеҳ шавем, ба ёд мерасад, ки ҳанӯз дар замони Сомониён Робиаи Балхӣ ашъори наврӯзии басо латифу дилангез гуфта буд, ки саропо аз тасвирҳои пуробуранг, тавсифу ташбеҳҳо ва талмеху истиораҳо таркиб ёфтааст. Ду ғазали ӯ, яке бо матлаи:

**Фишонд аз савсану гул симу зар бод,
Зиҳй бод, ки раҳмат бод бар бод.
Бидод аз нақши Озор сад нишон об
Намуд аз сеҳри Монӣ сад асар бод**
ва дигар бо байти:

**Зи бас гул, ки дар боғ маъво гирифт,
Чаман ранги Аржанги Моно гирифт, -**

оғоз меёбанд, ки манзараи баҳорро бо гулу сабза ва абру борону боди масеҳонафас пеши назар мунъакис мекунанд. Дар онҳо васоити тасвири бадеӣ хеле фаровон истифода шуда, талмехҳои «нақши Озор», «сеҳри Монӣ», «лутфи Исо», «чашми Одам», «Аржанги Моно», «Мушки Тибат», «чашми Мачнун», «рухсори Лайло», «тоҷи Кисро», ташбеҳҳои измор, тавсифҳои хотирнишини «демона абр», «ҷоми зар», «гули хушбӯ», «субҳи пардадар», «чашми ноаҳл», «ақиқин қадаҳ», «наргиси тоза» – ҳама барои падид овардани ҷилваҳои нав ба нави баҳори афсунгар коргар омадаанд. Дар ин тағаззулоти баҳория танҳо як байт аз мавзӯи баҳор дур рафта, ҳадафи аслии шоирро бозгӯ мекунад, ки ин аст:

**Қадаҳ гир чандеву дунё магир,
Ки бадбахт шуд он, ки дунё гирифт.**

Шоир аз кайфияти табиат ба ҳоли инсон рӯ меорад. Манзури ӯ тавассути таҷаммули табиат сабақ додан ба инсон аст, зеро табиат ин қадар зебо, вале умри инсон басо кӯтоҳу бебақост. Мафтун ва шукргузори ин тамошоқада, шоду хуррам бояд умр ба сар бурд ва худро аз ғами чамъ овардани сарват бояд раҳо кард. Аз қадаҳи гул шахди зиндагӣ бояд нӯшид, зеро ҳар кӣ дунё гирифт, бегумон, бадбахт шуд.

Дар ашъори Маҳастиву Ҷаҳонмалихотун, Зебунисову Нодира, Парвини Ӯтисомиву Симини Бехбаҳонӣ, Гулрухсору Фарзона, Зулфияву Шаҳрия, Адибаву Гулноз ва дигарон Наврӯз василае барои ифшои розҳои андарунӣ, баёни эҳсоси шодиву ғам, интизории рӯзи мурод, паёму ормонҳои ошиқонаву орифона, иҷтимоиву сиёсӣ, фалсафиву андарзӣ шудааст.

Дамидани боди наврӯзиро аксари шоирон бо васли ёр мутаносиб қарор дода, ин ду мавзӯро дар ҳамбастагӣ ба

шеър ворид кардаанд. Чунончи, Ҷаҳонмаликхотун гӯяд:

Муаттар аст ҷаҳоне зи боди наврӯзӣ,

Ҷӣ бошад, ар шаби васлат маро шавад рӯзӣ.

Наврӯз аз нигоҳи Парвини Ӯтисомӣ нишони покизагиву нақӯкорӣ ва офарандагиву созандагист. Шоира насими наврӯзиро «рӯхпарвар» ва «пайғомовар» меномад. Пайғом хушхабарест, ки насими наврӯзӣ – ин қосиди шодӣ ва хучастафолро бо худ меорад ва ташрифаш, бидуни шак, ҷаҳонорост. Парвин барои Наврӯз тавсифи хеле шоиста ва нави «машшотакирдор»-ро истифода мебарад, ки шӯҳиди назари тозабину шоиронаи ӯст:

Ба рухсору ба тан машшотакирдор,

Арӯсони ҷаманро баст зевар.

Ба сари дарахтон «муборакбодгӯён» пӯшонидани ҷода-ри сабзи баргҳо аз истифодаи моҳиронаи оинҳои мардумӣ дар шеър дарак медиҳад:

Муборакбодгӯён дарфиканданд

Дарахтонро ба торак сабз ҷодар.

Намонд андар ҷаман як шох, к-онро

Напӯшонданд рангин ҳулла дар бар.

Парвини Ӯтисомӣ табиатан шоири неқмазҳар аст ва наврӯз дар тасавури ӯ фаслест, ки:

Фалак аз пастроиҳо мубарро,

Ҷаҳон з-олудакирдорӣ мутаҳҳар.

Ин байт баёнгари ормони шоира аз зиндагист, ки ме-хоҳад фалакро аз пастӣ ва ҷаҳонро аз олудагӣ поку мубарро бубинад.

Симини Беҳбаҳонӣ аз шоиронест, ки ҳар шеъраш ба ҷуз тавсиф ҳадафе дорад ва, маъмулан, манзури ӯ аз тасвири зе-боиҳои баҳор зикри матолиби дигар аст. Масалан, дар шеъри «Пайки баҳор», ки аз ҳашт банд иборат аст, дар ҷаҳор банди аввал сухан аз мӯъҷизаи дастони баҳор рафтааст. Симин бо қалами эҷозофарини худ бо он самимият ва ҷозибасе, ки танҳо хоси ӯст, баҳорро хайрамақдам ва сипос мегӯяд. Баҳори нозанин аз назари ӯ мисоли духтараки афсункорест, ки пайки дилангез меорад ва зебой меофарад:

**Ох, эй пайки дилангези баҳор,
Ки сафо ҳамраҳи худ меорӣ –
Бо туам, бо ту, ки дар домани худ
Сабзаву сунбулу савсан дорӣ.
Дам ба дам бар лаби чӯю сари кишт
Менишиниву гуле мекорӣ...
Ох, эй духтараки афсункор.**

Сухани шоира пур аз муҳаббату сипос аст барои сабзаву гул, лутфу хушбӯӣ ва қиссаҳои дилорои ошиқона:

**Пой ҳар чой ниҳӣ, сабза дамад,
Даст ҳар чой занӣ, гул рӯяд –
Дар танат печад амвочи насим
Лутфу хушбӯиву мастӣ чӯяд.
Бо баногӯши ту махтоби баҳор
Киссаи бӯсаи ошиқ гӯяд,
Омадӣ бозу сипос аст маро.**

Симини Беҳбаҳонӣ бо тамоми огоҳӣ ва сипосмандӣ барои шарофату ободӣ ва хуррамию накӯӣ, ки Наврӯз бо худ меорад, дилаш ба ҳоли кӯдакони бадбахти ҳамсоя месӯзад, зеро баҳор аз ҳоли онҳо беҳабар мондааст:

**Аз чӣ дар хонаи онон асаре
Наниҳодӣ зи дилафрӯзии хеш?
Аз чӣ дар боғчашон соз накард
Булбуле нағмаи наврӯзии хеш.**

Симин шеъри худро бо мисраи «Кӯдакон дида ба роҳат доранд» ба охир мерасонад ва аз умеди вуруди пайки баҳор ва муждаи шодӣ ба хонаҳои кӯдакони озурдадилу интизор сухан мегӯяд.

Дар шеъри «Боз баҳор аст» шоира таъсири нафаси сабзи баҳорро ба дили инсонҳои гармхуну тозаҷӯ меозмояд. Ё боди наврӯзиро «парисотану исодам» ба қалам медиҳад ва аз хикмати «шод будан» ва муғтанам шумурдани вақт ёдовар мешавад, зеро «ҳар кӣ дам аз умр ғанимат шумурд, гуфт, ки «Одам ҳама оху дам аст» ва он чи мусаллам бувад, «ин як дам аст». Аммо ин баҳори исодам коре бо дили шоир кардааст, ки ўро осуда намегузорад ва ба қавли Симин, «хонаву ошоишу фарзанду шӯй

ҳасту надонам, ки чӣ дигар кам аст»:

Боз пур аз ҳасрату девонагӣ

Ин дили лояъкили лояълам аст.

Ғазали зебои «Баҳори шоди шӯрафкан», ки бо қофияҳои дохилӣ имтиёз дорад, мусиқии дилангезе аз замири мисраъҳои интишор менамояд:

Ду зулфи атрбезаш гул, нигини синарезаш гул,

Сарири хуфту хезаш гул, бубин чӣ дилпазир омад.

Ҳаво ҳарири обӣ шуд, карона офтобӣ шуд,

Мағӯ хикоят аз борон, ки дил зи гиря сер омад.

Баҳор иқтидор дорад, ки дилҳои пирро дубора ҷавон кунад, ишкро дигарбора ҷон бубахшад. Аммо гоҳе мешавад, ки баҳор бо тамоми ҳусну ҷамол ба ҷашм хира метобад, зеро шавқи тамошоро пардаи ғам кӯр мекунад. Чунин эҳсоси мағшушро шоир дар шеъри «Баҳор, боз ҳам сабзӣ? Чаро туро намебинам?» хеле ҳунармандона ба қалам додааст. Вақте дар оташи ҷанг хиттаҳо ҳароб мешаванд, ба ҷои тағарг тухми марғ меборад ва хуни халқ нораво рехта мешавад, баҳор ранги хун мегирад. Дар ин шеър Симин зиндагиву марғро муқобили ҳам мегузорад ва ранги сабзи баҳорро бо ранги сурхи хун қиёс мекунад ва тавассути рангҳо, маъниҳо ва тасвирҳои мутаноқиз эҳсоси худро шарҳ медиҳад.

Ин тарзи маънигустарӣ ва мазмунсозӣ ба ашъори Гулрухсор низ хос аст. Барои Гулрухсор низ Наврӯз – рамзи шукӯҳу шодии дил аст, ки бо марғу хунрезӣ сиришташ ҳаргиз созгор нест. Бинобар ин, ҳақ ба ҷониби шоири тавоноӣ афғон устод Халилulloҳи Халилӣ аст, ки мегӯяд:

Гӯед ба Наврӯз, ки имсол наояд,

Бар кишвари хунинкафанон раҳ накушояд.

Ва Гулрухсор низ ба ҳамин маънӣ мегӯяд, ки:

Шарме накард Наврӯз аз куштаҳои меҳан

Омад ҷавонаафшон бар пуштаҳои меҳан.

Шарми баҳор н-омад аз ракси гулфишонаш

Рӯзи фанои меҳан, рӯзи азои меҳан.

Ин ҷо суҳан аз ғоҷиҳои хунини ҷанги шаҳрвандӣ мееравад, ки ба касофати он ҳазорҳо нафар кушта шуданд ва пуштаҳои аз қабри онҳо дар замини Ватан падид омад. Аммо

фалаки гирдгардон ҳамоно ҷаҳор фасли солро паи ҳам гирд мегардонад ва аз паи зимистони яҳбандон Наврӯзи ҷавона-афшон бо ракси гулафшон ворид мешавад. Омадани Наврӯз дар рӯзҳои шуми бародаркушӣ шодибахш набуд, бинобар ин, шоир гӯё аз ин шукӯҳу зебӣ дар сари қабри қурбониён шарм медорад. Аммо ба рағми марг шоир боз ҳам зиндагиро меситояд ва мутмаин аст, ки рӯзгори ғамангез сипарӣ мешавад, фасли андӯҳ мегузарад. Бинобар ин, дар ҷавобияи худ ба шеъри Халилӣ мегӯяд, ки:

**Гӯед ба Наврӯз, ки нав нест ғами мо,
Аз ҳасрати хунинкафанон ҷашми нами мо
Аз ваҳшати оқипадарон пушти ҳами мо,
Гӯед ба Наврӯз, ки ҳар рӯз биёяд...**

Эҳсоси нохуши танҳоиву ҳасратро низ шоир тавассути тасвири Наврӯз хеле бадард баён намудааст.

«Наврӯз расиду нест як донаи гул дар хонаи Гул», – мегӯяд ӯ. Гул шакли кӯтоҳшудаи номи шоира аст ва маъмулан гулдонҳои шоира дар Наврӯз пури гул буданд. Аммо, вақте ки миллат ид надорад ва шоира дилаш мурдаву «ошиқонаш гули ҳавасро дар боғи дигарон киштаанд», дар рӯзгори носози мардум ва замони қатлу куштору бадбинӣ Наврӯз андешаҳои ғамангезро таҳрик медиҳад.

Шеъри «Хонатаконӣ»-ро Гулрухсор таманноӣ наврӯзӣ барои ошиқону орифон номида, заминаи таълифи онро ҷунин шарҳ додааст: «Хонатаконӣ яке аз шартҳои муҳими истиқболи Наврӯз аст. Дар арафаи ид мардуми ориёӣ бо умеди навғониҳои наврӯзӣ ҳама ҷизҳои кӯҳнаву асбобҳои таркхӯрдаро мепартоянд, хонаҳоро дударӯб карда, сафед месозанд». Гулрухсор аз ин оини наврӯзӣ ҳикмате барои худ ва хонандагон дармеёбад, ки асоси он неки қардан аст:

**Макун бад, аз бадӣ ҷуз бад нарӯяд,
Накӯ хоҳу накӯ бину накӯ кун.
Бубояд хонаи ҳудро такидан,
Нахуст аммо дилатро дударӯ кун.**

Шоира аз ҳикмати зардуштии «Пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек» ёдовар шуда, хонатакониро оини неки мардуми

Аҷам мешуморад, вале, ба андешаи ӯ, муҳимтар аз хона дили инсон аст, ки бояд пок бошад ва моил барои некӣ кардан.

Ҳамин оини некӣ кардан шиори зиндагии Фарзона низ ҳаст. Каломи шукр ба он Ягонаи якто дар меҳвари андешаҳои шоира қарор дорад:

**Наврӯз шуду панҷараро боз намудем,
Сад шукри ту, эй Чони Чаҳонсоз намудем.**

Аз ашъори шоираҳои дигар низ намунаҳои фаровоне дар васфи Наврӯз метавон пайдо кард, ки ҳамагӣ саршори тавсифу ташбеҳҳои латиф ҳастанд. Дар айни ҳол Наврӯз заминаи тасвирсозе на танҳо барои ашъори ғиноӣ, балки барои шеърҳои иҷтимоиву сиёсӣ ва фалсафӣ низ мебошад.

Соли 2012

ДУХТАРИ КАЪБ АЗ НИГОҲИ ШАЙХИ МИҲНА

Аз асри X дар радифи бузургони илму адаби форсӣ номи Робиаи Балхӣ ё духтари Каъб ба унвони нахустин зани суҳанвари форсигӯ, ки ибтикорӣ дар ташаккули тақомул ва густариши анвои авзони шеър дошт, то ба мо расидааст, вале ба иллати қасрати ихтилоф дар шарҳи ҳол ва ашъораш шахсият ва манзалати шоирааш то имрӯз баҳсбарангез аст.

Дар ин мақола мо пеши худ вазифа гузоштем, ки ба ду суол равшанӣ андозем. Нахуст, қадимтарин маъҳази иттилоъ дар бораи Робиа кадом буд ва суоли дигар, абёте, ки дар осори Шайх Абӯсаид интиқол шуда ва дар баъзе сарчашмаҳо ба Робиа мансуб доништа шудааст, аслан моли кист?

Соҳибони сарчашмаҳое, ки дар бораи Робиа маълумот медиҳанд, дар бораи соли таваллуд ва вафоти ӯ, ҷои таваллуд ва макони зисти ӯ, мансубияти миллӣ (аҳли араб ё Аҷам буданаш), соҳиби ишқи ҳақиқӣ ё маҷозӣ будани шоира ва тааллуқ доштани баъзе ашъор ба қалами ӯ ихтилофи назар доранд.

Роҷеъ ба шарҳи ҳоли Робиа ҳарчи дастраси умум аст, мухтасаран чунин матраҳ шудааст:

Робиа духтари амири Балх Каъб аст, ки дар асри IV ҳ. (X мелодӣ) умр ба сар бурдааст. Соли таваллуд ва вафоташ

маълум нест. Баъзе сарчашмаҳо Каъбро аъробӣ ном бурдаанд. Робиа дар ҳусну ҷамол ва ғазлу камол ягонаи даврон буда, ба форсӣ ва тозӣ шеър гуфтааст. Дар ҷавонӣ ошиқ шуда ва ҳамин ишқ, ки аксар онро ишқи ҳақиқӣ, яъне, ишқ ба Худованд номидаанд, боиси ҳалокати ӯ шудааст. Шарҳи ин қисса чунин буд, ки баъди марги Каъб писари ӯ Ҳорис бародари Робиа – ба сари тахт мешинад. Ҳорисро, ки парастории хоҳарро бар ӯҳда дошт, Бектош ном ғуломи хизонадоре буд, ки дар сурату сират дар ниҳояти хубӣ ва дар рубоб задану овозхонӣ дар айни ҳунармандиву ҷирадастӣ қарор дошт. Боре иттифоқан Робиа ўро дар базми ашрофон мебинад, ҳунарашро назора мекунад ва дил аз даст медиҳад. Дарди ишқ ўро аз по мефитонад. Ҳорис табибонро даъват мекунад, вале дар ташҳиси дарди ӯ ҳама очиз мемонанд. Робиа дояе дошт, ки аз ин сир огоҳ мешавад ва аз паи чораи дарди духтар мегардад. Номе аз Робиа бо нақши сурати ӯ ба Бектош мерасонад ва Бектош низ баробари хондани мактуб ва тамошои ҷамоли баркамоли духтар ошиқи беқарор мегардад. Аммо ишқи Робиа аз сарҳади маҷозӣ гузашта ба ишқи ҳақиқӣ мерасад. Бектош барои ӯ фақат баҳонае барои дӯст доштан, парастидан ва ишқ варзидан мешавад. Дар роҳи ин ишқ Робиа устувориву матонат ва шуҷоату мардонагӣ аз худ ба зухур меорад. Дар майдони разм ба хотири озод намудани маҳбуби худ мисли шери жаён мечангад ва Бектошро аз ҳалқаи душманон раҳо менамояд.

Шоири бузурги замон Рӯдакӣ бо Робиа ҳамсӯҳбат ва аз ашъори ӯ огоҳ мешавад ва дар базми шоҳи Бухоро поре аз ин ашъор кироат мекунад ва аз ҳубиву муассирии он ҳарф зада, болотар аз шеъри худ мегузорад. Ба пурсишҳои шоҳ дар бораи муаллифи шеър Рӯдакӣ, беҳабар аз ҳузури Ҳорис дар базм ба ишқи Робиа посух медиҳад. Ҳорис чун аз ин қисса огоҳ мешавад, савори аспӣ ҷаҳл ба Балх баргашта, Бектошро ба чоҳ меандозад ва фармон медиҳад, ки дастони Робиаро рағ зананд ва ба ҳаммоми тафсон дароварда, дари онро бо сангу ғач бубанданд.

Робиа дар ҳаммом миёни оташу ашқу хун марги анқариби худро эҳсос намуда, дар девор бо хун шеърҳои охирини худро

менависад ва сипас чон медихад. Ин хабари чонгудоз ба гӯши Бектош мерасад, ӯ аз зиндон мегурезад. Ҳорисро мекушад ва дар сари қабри Робиа худро низ ба ҳалокат мерасонад...

Ахборе, ки то ба мо расидааст, асосан ҳамин аст ва қиссаи мазкур бештар аз он ки ҳақиқати ҳол бошад, ба афсона шабоҳат дорад. Бидуни тардид, бунёди ин нақл бар «Илоҳинома»-и Шайх Фариуддини Аттор (1145-1221) аст (1).

«Илоҳинома»-и шайх Аттор аввалин асари бадеӣ аз рӯзгори Робиа аст, ки то ба мо расидааст. Ин асар дар шакли маснавӣ дар баҳри ҳазачи мусаддаси маҳзуф ба қалам омада, аз 6511 байт 428 байти он ба қиссаи ишқи Робиа бахшида шудааст. Дар маснавӣ баъд аз ҳамду сано суҳан аз шаш писари ҳакиме меравад, ки ҳар кадом матлаби худро дар шакли суол ба падар баён мекунад ва дар посух ҳикояти судманде мешунавад.

Ҳикояти духтари Каъб дар посухи суоли писари шашум дар бораи ба даст овардани кимиё нақл шудааст. Падар баъди шунидани матлаби писар аз ишқи маҷозӣ ва ҳақиқӣ ҳарф мезанад ва камоли ошикиро дар се ҳолат мебинад:

**Агар дар ишқ мебояд камолат,
Бибояд гашт доим дар се ҳолат.
Яке ашқу дувум оташ, севум хун,
Агар ой аз ин се баҳр берун.
Даруни парда маъшукат диҳад бор,
Вагарна бас, ки маъшукат диҳад кор.**

Шайх Аттор ҳикояти духтари Каъб, хоҳари Ҳорисро оварда, қиссаи ошиқ шудани ӯро ба ғуломи бародар нақл мекунад ва мулоқоти онҳоро дар даҳлез ва ҳалокати духтари Каъбро дар ҳаммом бозгӯ менамояд. Шайх Аттор ба сарчашмаи ин ҳикоят ишора карда мегӯяд:

**Зи лафзи шайхи Михна ин бидидам,
Ки ӯ фармуд, ман ин ҷо расидам.
Бипурсидам зи холи духтари Каъб,
Ки ориф буд ӯву ошиқи саъб.
Чунин гуфт, ӯ, ки маълумат чунон шуд,
Ки он шеър, ки аз табъаш равон шуд.
Зи сӯзи ишқи маъшуқи маҷозӣ,**

**Набикшояд чунин шеъре ба бозӣ.
Надошт ин шеър бо махлуқ коре,
Ки ўро буд бо ҳақ рӯзгоре.
Камоле буд дар маънӣ тамомаш,
Баҳона омада дар раҳ ғуломаш.**

Аз ин гуфтор маълум мешавад, ки муаллиф шарҳи ҳоли духтари Каъбро бо истинод ба накли шайхи Михна ва фармудаи ӯ овардааст. Чунин бармеояд, ки духтари Каъб ориф ва ошиқ будааст ва шеъри ӯ бо махлуқ коре надошта ва ишқи ӯ ба маъшуқи маҷозӣ набуда, балки он ғулом танҳо баҳонае барои дӯст доштани холиқ мебошад. Ин матлабро аз забони худи Робиа Аттор чунин баён мекунад:

**Маро дар сина коре уфтодаст,
Валекин бар ту он қорам кушодаст.
Чунон коре, ки ҷои сад ғулом аст,
Ба ту дорам дилу инам тамом аст.
Туро ин бас набошад дар замона,
Ки ту ин қорро бошӣ баҳона.**

Аз посухи Робиа аён мешавад, ки ишқи ӯ бар хилофи ишқи Бектош шахватбозӣ набуда, балки қорест, ки «дар сина уфтодаст» ва ғулом танҳо баҳонаест барои дӯст доштан. Дар сурати беназири ӯ Робиа таҷаллии нури ҳақро дидаву тасхир шудааст.

Аттор барои эътимод бахшидан ба сухани худ қавли Абӯсаидро шоҳид оварда, ҳудаш низ ба сӯфимашраб будани Робиа бовар дорад.

Ҳарчанд ки «Илоҳинома» асари мустанад нест ва Шайх Аттор дар асари мустанади худ аз Робиаи Балхӣ ёд намекунад, гумон меравад, ки ҳикояти духтари Каъб газофу фасона нест.

Тақрибан дар як вақт бо «Илоҳинома» «ал-Муъҷам»-и Шамси Қайси Розӣ (1218-1233) (2) ва «Лубоб-ул-албоб»-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ (1221-1222) таълиф шудаанд (3), ки низ аз қадимтарин сарчашмаҳои муътабар маҳсуб мешаванд. На «ал-Муъҷам» ва на «Лубоб-ул-албоб» иттилои чандон дақиқе роҷеъ ба шарҳи ҳоли Робиа намеоранд, вале ашъоре, ки дар ин осор интиқол мешавад, бешак, шахсияти воқеӣ

будани Робиаро собит мекунанд.

Сарчашмаи дигаре, ки аз Робиа иттилоъ медиҳад, «Нафаҳот-ул-унс»-и Абдурахмони Ҷомӣ (4) аст, ки солҳои 1475-76 таълиф шудааст. Аз унвони ин китоб «Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот-ил-қудс» ҳам маълум аст, ки дар он сухан аз аҳли тасаввуф меравад. Дар ин асари Ҷомӣ шарҳи ҳол ва тавсифи 609 нафар сӯфӣ – намоёндагони силсилаву тариқатҳои гуногуни тасаввуф аз давраҳои аввали пайдоиши он то рӯзгори муаллиф зикр шудааст. Дар асари мазкур дар боби «Фй-зикр-ун-нисо-ал-орифот ал-восилот ило маротиб ар-риҷол» зикри занҳои мутасаввиф омадааст, ки духтари Каъб низ миёни онҳост.

Мавлоно Ҷомӣ исми духтари Каъбро зикр накардааст. Маълумоте, ки ӯ медиҳад, хеле мухтасар аст ва он ҳам истинод бар гуфтаи Абӯсаиди Абулхайр аст.

«Шайх Абӯсаиди Абулхайр... гуфтааст, ки: духтари Каъб ошиқ буд бар ғулом, аммо пирон ҳама иттифоқ кардаанд, ки ин сухан, ки ӯ мегӯяд, на он сухан бошад, ки бар махлуқ тавон гуфт. Ёро ҷои дигар қор афтода буд.

Рӯзе он ғулом он духтарро ногоҳ дарёфт, сари остини вай гирифт. Духтар бонг бар ғулом зада, гуфт: «Туро ин бас нест, ки ман бо Худовандам ва он ҷо мубталоям, бар ту берун додам, ки тамаъ мекуни?». Шайх Абӯсаид гуфт: «Сухане, ки ӯ гуфтааст, на чунин аст, ки қасро дар махлуқ афтода бошад».

Вай гуфтааст:

**Ишкро боз андар овардам ба банд,
Кӯшиши бисёр н-омад судманд.
Ишқ дарёи қаронанопадид,
Қай тавон қардан шино, эй мустаманд.
Ишкро хоҳӣ, ки то поён барӣ,
Баски бипсандид бояд нописанд.
Зишт бояд диду ангорид хуб,
Заҳр бояд хӯрду пиндорид қанд.
Тавсанӣ қардам надонистам ҳаме,
Қ-аз кашидан тангтар гардад қаманд»⁶**

1. Дар сарчашмаи мазкур ҳарфи тоза истинод бар

⁶ Аз маълумоти мазкур ба хулосаҳои зерин метавон расид:

гуфтори Шайх Абӯсаиди Абулхайр аст, ки Робиаро, бидуни тардид, аз аҳли тасаввуф мешуморад.

2. Истиноди дигари Ҷомӣ, гумон мекунем, бар «Илоҳинома»-и Аттор аст, ки он ҷо қиссаи мулоқоти Робиаву Бектош дар дахлези айвон ба риштаи назм кашида шуда ва сабаби қаҳру итоби Робиа ҳам айнан чунон аст, ки дар «Нафаҳот-ул-унс» омадааст.

3. Фазале, ки Ҷомӣ аз Робиа овардааст, қаблан дар сарчашмаҳои қадимтар зикр нашуда буд, ба ҷуз байти охир, ки дар «Лугати Фурс»-и Асадии Тӯсӣ бо номи Оғочӣ интиқол ёфтааст.

4. Зикри Робиа дар «Нафаҳот» далели он аст, ки худи Ҷомӣ низ ба аҳли тасаввуф будани Робиа мӯътақид буд.

Маълум мешавад, ки гуфтаи шайх Абӯсаид дар «Илоҳинома» ва «Нафаҳот-ул-унс» хеле ба ҳам шабоҳат доранд.

Чунончи, Шайх Абӯсаид гӯяд:

«Ҷӯро ҷои дигар кор афтода буд».

Шайх Аттор гӯяд:

«Маро дар сина коре уфтодаст».

Шайх Абӯсаид:

**«Туро ин бас нест, ки ман бо Худовандам ва он ҷо муб-
талоям».**

Шайх Аттор:

«Туро ин бас набошад дар замона,

Ки ту ин корро бошӣ баҳона».

Чунон ки аз ин маълумот бармеояд, Шайх Аттор дар «Илоҳинома» ва Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ дар «Нафаҳот-ул-унс» ҳини зикри ҳикояти духтари Каъб ва зиндагиномаи ӯ ба мақолоти Шайх Абӯсаид така кардаанд. Пас, маълум мешавад, ки аввалин касе, ки дар бораи Робиа маълумот додаву чанд байти ўро зикр кардааст, Абӯсаиди Абулхайр аст, ки бо таҳаллуси Шайхи Михна ё пири Михна маъруфият дорад ва аз нахустин намояндагони сӯфия дар адаби форсист.

Барои санҷидани воқеияти ин сухан мо ба осори Шайх Абӯсайид, аз ҷумла ба «Асрор-ут-тавҳид», «Ҳолот ва суханони Абӯсайиди Абулхайр», «Мақомот» ва осори дигари ӯ муроҷиат кардем. Ҳарчанд дар ҳеҷ кадоми ин осор гуфтаи

Шайхи Михна дар бораи духтари Каъб пайдо нашуд, далоиле ҳаст, ки ботил набудани ин гуфтори Шайхи Михнаро собит мекунад. Он нукта бебаҳс аст, ки шайх Аттор дар маснавиҳои «Илоҳинома», «Асрорнома», «Мусибатнома», «Мантиқ-ут-тайр» ҳикоеи зиёдеро марбут ба Шайх Абусаид ба риштаи назм кашидааст, вале он ҳикое дар осори Шайх Абусайид ба назар намерасанд. Хелмут Риттер ҳам дар «Дарёи чон»(6) санаде барои онҳо ёфта натавонистааст. Ин нуктаро устод Шафеи Кадканӣ низ дар китоби худ «Чашидани таъми вақт» (7) тасдиқ мекунад.

Аз ин ҷо ба хулосае мерасем, ки баъзе аз осори Шайх Абӯсаид то рӯзгори мо нарасида ва ё ҳанӯз ба даст наомадааст, вале он нукта, ки шайх Аттор ва хоса Мавлоно Ҷомӣ дар асари мустанад ба қавли ӯ така кардаанд, бурҳони қотее ба воқеияти он аст.

Баҳси дигар, чунон ки таъкид шуд, марбут ба баъзе абёти Робиа аст, ки баъзе сарчашмаҳо ба қалами Абӯсайиди Абулхайр мансуб донистаанд. Чунончи, дар «Луғати Фурс» байти «Тавсанӣ кардам» ба номи Оғочӣ, дар «Анҷуманоро» ва «Онандроҷ» ҳар се байт ба номи Абӯсайиди Абулхайр зикр шудааст.

Сухан дар бораи абёти зерин аст:

**Ошиқӣ хоҳӣ, ки то поён барӣ,
Баски бипсандид бояд нописанд.
Зишт бояд диду ангорид хуб,
Заҳр бояд хӯрду пиндорид қанд.
Тавсанӣ кардам надонистам басте,
К-аз кашидан тангтар гардад каманд (5).**

Устод Шафеи Кадканӣ дар китоби «Чашидани таъми вақт», ки ба мақомоти куҳан ва наварини Бӯсаид бахшида шудааст, дар қисмати «Рубоиеи Шайх Абӯсаид» ду байти аввалро ҷой додааст. Аммо дар поварақ ӯ ба рубоӣ набудани ин абёт иқрор мешавад ва мегӯяд, «Бо ин ки рубоӣ нест, тағйире дар ҷои он надодем»(8, с. 259) Он нукта низ қобили таъкид аст, ки дар феҳрасти алифбоии ашъор дар «Ҳолот ва суҳанони Абӯсаиди Абулхайр» устод Шафеи Кадканӣ баъди овардани

ду байти аввали фавқуззикр навиштааст, ки «эҳтимолан аз Робиа бинти Каъб аст» ва ба осори зерин ишора кардааст: «Нафаҳот-ул-унс», 431, «Мирсод-ул-ибод», 73 ва таълиқоти он, 582, «Хулосаи мақомот», чопи Лохур, 4, «Асрор-ут-тавҳид», 343» (9).

Дар «Асрор-ут-тавҳид фй мақомот-уш-шайх Абӯсаид» абёти Робиа дар ду маврид бидуни зикри номи ӯ аз ҷониби шайх Абӯсаиди Абулхайр хонда мешавад. Дар ҳикояти аввал омадааст: «Шайхи моро писари хурд фармон ёфт ва шайх ӯро азим дӯст доштӣ. Чун ӯро ба гӯристон бурданд, шайхи мо ӯро ба дасти хеш дар хок ниҳод ва чун аз хок баромад, ашк аз чашми мубораки ӯ мечаст ва ин байт мегуфт:

Зишт бояд диду ангорид хуб,

Заҳр бояд хӯрду пиндорид қанд.

Тавсанӣ кардам надонистам басе,

К-аз кашидан тангтар гардад каманд (10).

Дар ҳикояти дигар шайх ду байти Робиаро барои писараш ҳамчун насиҳати худ меҳонад ва он ҳикоят чунин аст: «Шайхи мо, ҳам дар ин маҷлис рӯй ба фарзанди меҳини хеш Хоҷа Бӯтоҳир карда ва гуфт: Ё Бӯтоҳир бар пой хез. Хоҷа Бӯтоҳир бар пой хест. Шайх ҷомаи ӯ бигрифт ва ба ҳештан кашид. Турову фарзандони туро бар хидмати дарвешон вақф кардем. Ин насиҳати мо гӯш дор. Байт:

Ошиқӣ хоҳӣ, ки то поён барӣ,

Баски бипсандид бояд нописанд.

Зишт бояд диду ангорид хуб,

Заҳр бояд хӯрду пиндорид қанд.

Пас гуфт: Қабул кардӣ? Гуфт: Кардам. Шайхи мо гуфт: Касоне, ки ҳозиранд, бад-онҳое, ки ғоибанд, бирасонанд, ки Хоҷа Бӯтоҳир кутб аст, бад-ӯ ба чашми бузург нигаред» (11).

Дар «Ҳолот ва суҳанон» низ ҳамин ҳикояти дувум бо ду байти зикршуда айнан нақл шудааст (12).

Чунон, ки мебинем, дар ин ду ҳикоят се байт нақл шудааст, ки зимнан дар як вазну қофия буда, идомаи мантиқии якдигаранд ва ин ғазалро бори аввал Мавлоно Ҷомӣ дар «Нафаҳот-ул-унс» дар шакли комил иборат аз 5 байт дар зикри

номи «Духтари Каъб» накл кардааст.

Ба мансубияти ин абёт ба қалами бинти Каъб далоили зерин дорем:

1. Мавлоно Ҷомӣ, бешак, аз сарчашмаи мӯътамаде барои «Нафаҳот-ул-унс» санад овардааст.

2. Шайх Абӯсаид дар аксар маврид худааш шеър нагуфта, балки ашъори дигаронро кироат кардааст. Дар ин бора қавли Е. Э. Бертелс маълум аст, ки «Шайх Абӯсаид худ рубоӣ нанавишта, ӯ ашори дигаронро ғолибан аз адабиёти шифоҳӣ истифода кардааст». Худи Абӯсаид низ, ҳарчанд ки ба номаш «Девон» тартиб додаанд (13), тасдиқ мекунад, ки «Мо ҳаргиз шеъре нагуфтаем, ашъоре, ки хондаем, ба қалами мардони бузург мансуб аст ва ағлаб моли Абулқосими Бишр аст»...

Дарвоқеъ, дар байни ашъоре, ки дар осори Абӯсаид ҷой доранд, ашъори устод Рӯдакӣ, Хайём, Айнулқузот, Абулқосими Бишр, Сино ва дигарон ба мушоҳида меоянд. Агар шайх Абӯсаид мақоми Робиаро чунон баланд шинохта бошад, ки зикраш дар «Нафаҳот-ул-унс» рафт, пас шак нест, ки абёти ӯро низ бо муҳаббат аз бар кардаву дар ҳолати мувофиқ хонда бошад.

Ҳамин тариқ, маълум мешавад, ки Шайх Абӯсаиди Абулхайр аввалин касест, ки дар бораи духтари Каъб ва ошику шоир будани ӯ хабар додааст. Ӯ ашъори Робиаро аз ёд медониста ва дар ҳолати гуногуни худ онҳоро мехондааст. Шайхи Михна ба ориф будани Робиа эътимод доштааст ва шайх Аттору Мавлоно Ҷомӣ ва баъди онҳо ҳамаи тазкиранависони дигар низ ин қавли ӯро тақвият додаанд.

Пайнавишт:

1. Фаридуддини Аттор. Илохинома.—Техрон, 1361.
2. Шамси Қайси Розӣ. ал-Мӯъҷам фи маойири ашъор-ил-Аҷам.—Душанбе, 1991.
3. Муҳаммад Авфии Бухорӣ. Лубоб-ул-албоб, 1361, с. 61-62.
4. Абдурахмони Ҷомӣ. Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот-ил-қудс.—Техрон, 1370.
5. Ҳамон асар, с. 608.
6. Хелмут Риттер. Дарёи чон.—Техрон, 1379.

7. Мухаммадризо Шафеи Кадканӣ. Чашидани таъми вақт. Абу-саиди Абулхайр.–Техрон, 1386.
8. Ҳамон асар, с. 259.
9. Ҳолот ва суҳанони Абӯсаиди Абулхайр. Муқаддима, тасҳеҳ ва тавзеҳоти Мухаммадризо Шафеи Кадканӣ.–Техрон, 1384, с. 245.
10. Асрор-ут-тавҳид фи мақомоти шайх Абӯсаид. Мухаммад ибни Мунаввар бо муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти д-р Шафеи Кадканӣ.–Техрон, 1366, с. 343.
11. Ҳамон ҷо, с. 193.
12. Ҳолот ва суҳанон..., с. 134.
13. Девони Абӯсайиди Абулхайр / Бо кӯшиши Мухаммад Оламгирӣ Техронӣ.–Техрон, 1363.
14. Материалы международной научной конференции, посвященной памяти великого мыслителя Востока Абу Сахита Абул Хайра.–Ашгабат, 1999.

Соли 2010

МЕРОСИ АДАБИИ МАСТУРАИ КҶРДИСТОНӢ

*Суҳанҳои ту, Мастура, ҳаловатбахшии ҷонҳои шуд,
Ҷаҳонро нуришакар кардӣ, макун дигар шакарҳои.*

Моҳшарафхонум, мутахаллис ба Мастура аз машоҳири занони суҳанвари асри XIX аст, ки ашъори зебову дилпазире гуфта ва дар таълифи осори таърихиву динӣ низ дасти қавӣ доштааст.

Моҳшарафхонум духтари Абулҳасан ва ҳамсари остондори Санандиҷи Ардалон Ҳусравхони Ноком аст. Ӯ аз асилзодагони Кӯрдистон буда, аз ҷониби модар вазирзода ва аз ҷониби падар аз хонаводаи маъруфи Қодирӣ будааст. Бобокалони модарии Мастура Мирзо Абдуллоҳ вазири дарбори Ҳусравхони Бузург (1170/1756-1205/1790) бо хидмати содиқона ва донишу фазоиلى зиёди дигараш миёни хосу ом эътибор доштааст. Бобои падарии ӯ Мухаммад-око солҳо дар вазифаи нозири Ҳусравхони Бузург ва пасовандони ӯ хидмат мекунад ва соҳиби молу мулки зиёде мешавад. Падари Моҳшарафхонум Абулҳасанбек ба вазифаи тарбиятгари дарбори писари Ҳусравхони Бузург – Амонуллоҳхон (1214/1799-1240/1824)

даъват мешавад ва тарбияи писари Амонуллоҳхон – Ҳусайнкулихон, ки дертар бо таҳаллуси Ҳовӣ дар шоирӣ шӯҳрат меёбад, ба ӯҳдаи ӯ вогузор мешавад.

Моҳшарафхонум, фарзанди нахустини Абулҳасанбек соли 1220/1805-1806 дар шаҳри Санандичи остони Ардалон дар замони ҳокимияти Амонуллоҳхон ба дунё меояд. Падар ба тарбияи духтараш таваҷҷӯҳи махсус зоҳир мекунад ва дере нагузашта ӯ аз муҳимтарин илмҳои замони худ бохабар мешавад. Бино ба маълумоти сарчашмаҳо, духтарони курдистонӣ дарсҳои махсуси овозхонӣ, ракс, дӯзандагӣ ва аспсаворӣ мегирифтанд ва дар ин риштаҳо тавфиқи зиёд низ доштанд, аммо ба саводомӯзии онҳо эътибори ҷиддӣ дода намешуд. Бар хилофи одати маъмул Абулҳасанбек шавқи беандозаи духтарашро ба таҳсили илм пай бурд, ӯро ҳамаҷониба дастгирӣ намуд ва Моҳшарафхонум хеле зуд ба сифати духтари соҳибфазлу донишманд ва хушзавқу баиффат шӯҳрат пайдо кард.

Модари Моҳшарафхонум Маликнисохонум ном дошта, чунонки ёд шуд, вазирзодае аз хонаводаи некноми Курдистон будааст. Мастура дар марсияе, ки дар мотами ӯ навиштааст, модарашро чунин тавсиф намудааст:

**Чаҳони ҳусну малоҳат Маликнисохонум,
Ки ҳамчу ӯ ба сафо модари замона назод.
Халиқи хулқу нақўтинату ҳамидахисол,
Сутудахислату покизахўю покнажд.
Надида дидаи гардун чу он афифа карим,
Надида чашми замона чу он заифа чавод.
Батулисмату Ҳаввоифофу Осияхўй
Зубайдасирату Марямдаму Хадичаниҳод...
Кунун зи фурқати модар ба дил ҳамедорам,
Ки то абад зи суруру шааф наёрам ёд.**

Тақрибан дар синни 20-солагӣ Моҳшарафхонум бо Ҳусравхон, писари Амонуллоҳхон, ки он замон ҳокими Ардалон буд, издивоҷ менамояд. Ҳамсари аввали Ҳусравхон духтари шох Фатҳалишоҳи Қочор Ҳуснчаҳонхонум буд, ки тибқи маълумоти тазкираҳо ба шеърӯ шоирӣ майл дошт ва бо таҳаллуси Волия шеър мегуфт (1).

Пурони Фаррухзод дар «Донишномаи занон» хабар медиҳад, ки Хусравхон шоири тавоно будааст. Тибки маълумоти ӯ «Моҳшарафхонум соли 1219 ҳичрии қамарӣ ба дунё омадааст. Дар авҷи суҳанпардозӣ бо Хусравхон, писари Амонуллоҳхони Ардалонӣ, волии Курдистон, ки ӯ низ шоири тавоно буда, ва пеш аз ин бо Волия, духтари Фатҳалишоҳ зановуӣ карда буд, паймони издивоҷ баст ва ба унвони ҳамсари дувум ба ҳарамсарои ӯ рафт ва аз он пас дар муҳити адибона-таре ба шоирӣ идома дод» (2).

Хусравхон баъди издивоҷ бо Моҳшарафхонум ба донишу фазилят, одобу маърифат ва хусну ҷамоли ӯ қоилад шуда, ӯро вазири хонаи андарун таъйин мекунад ва лутфу марҳамати махсусе ба ӯ зоҳир менамояд. Ҳарчанд ки Моҳшараф соҳиби фарзанд намешавад, вале дилбастагии ӯ ба шавҳар ва маҳбубияти ӯ назди Хусравхон ошкор аст ва аз ашъораш низ ба мушоҳида меояд. Чунончи, дар ғазале мегӯяд:

Чони ширин қунам исори насиме, ки аз ӯ

Накхати Хусрави Парвизлиқо меояд.

Дар ғазали дигар низ байте дорад ба ҳамин маънӣ:

Гарам з-он Хусрави хубон паёме бод овардӣ,

Ба мужда чони ширинро нисори бод мекардам.

Ва боз ҳам меафзояд:

Шукри Эзид, ки ба кӯрии рақибон сӯи ман,

Номаи Хусрави ҷамшеднишон меояд.

Хусрав дар шеърӣ Мастура шоҳи адлгустар аст, ки дар сояи марҳамати ӯ будан қамоли хушбахтист:

Аз сарири шаҳиву давлати ҷовид маро

Сояи марҳамати Хусрави одил хуштар.

Мастура аз муҳити шеърпарвари хонаводаи шавҳар изҳори хушнудӣ мекунад:

Туро, Мастура, ин баҳри муҳити таъби гавҳарзо

Зи юмни илтифоти Хусрави молиқриқоб астӣ.

Аммо гоҳе аз дурии ёр ва ҳуқуқ надоштан барои ширкат дар базми Хусрав шикоят ва аз ёварону ходимони шоҳ гила менамояд:

Кай раҳ диҳандам дар базми Хусрав,

Хосони ҳазрат, худдоми даргоҳ?

Гоҳе аз сидку вафои худ ба ӯ сухан меронад:

**Гарам Хусрав чу Ширин аз вафо побаст нанмудӢ,
Ба олам ҳешро расвотар аз Фарҳод мекардам.**

Аммо рӯзгори босаодати ӯ дер нампояд. Соли 1834 Хусравхон дар синни 30-солагӣ бо сабаби беморӣ аз дунё дармегузарад ва, бо ҳамин, ба номи ӯ лақаби Ноком пайваста мешавад. Мастура аз марги бармаҳали Хусравхони Ноком хуни чигар меҳурад ва дар чандин шеър ҳасрати худро баён мекунад. Чунончи, дар ғазали зерин дарду андӯҳи ҷонгудоzi худро ба ин тариқ ифшо менамояд:

**Чунонам аз бар он ҷони ҷаҳон рафт,
Ки гӯӣ аз танам якбора ҷон рафт.
Мабанд, эй сорбон, маҳмил, ки имрӯз,
Зи оби ҷашм натвон қорвон рафт.
Раво бошад шавам ҷӯлида ҷун мӯӣ,
Зи шаҳри мо ҷу он мӯйинмиён рафт.
Дареғ, он гул ба сӯи Ҳай шитобон
Ҳилофи хоҳиши мо, дӯстон, рафт.
Чу шуд он маҳ равон, Мастура гуфто,
Ки, афсӯс, офтоби Ардалон рафт.**

Дар ғазали мазкур вожаи «офтоб» ифодагари номи шахси аввалмақоми Ардалон аст. Гоҳе аз вожаи «меҳр» низ шоира барои ифодаи ҳам номи маҳбуб ва ҳам тамсили муҳаббату меҳрабонӣ таҷнис сохтааст.

Азбаски писари бузурги Хусравхон Ризоқулихон дар замони ғавти падар ҳамагӣ 11 сол дошт, модари ӯ Хуснҷаҳонхонум ҳокимиятро ба дасти худ мегирад ва бо лақаби Волия машҳур мешавад. Дертар Ризоқулихон ба сари ҳокимият меояд ва бо сабаби ихтилофи зиёд бо модар соли 1847 ба ҳабс гирифта шуда, ба ҷои ӯ Хусравхони Гурҷӣ ҳокими Ардалон таъйин мегардад. Ин ҳокими ҷаррор ба хонаводаи Бани Ардалон бетараҳҳум буд, бинобар ин, Мохшарафхонум дар қатори аҳли ин хонавода ба ҷониби Сулаймонияи Бобон рӯ ба гурез мениҳад ва бо мушкilotи хеле зиёд аз Авроман ба Сулаймония расида, дар манзили писараммаи худ Хусайнқулихони шоир ҳамроҳи амакаш Мирзо Абдуллоҳи Муншӣ, муаллифи тазкираи

«Ҳадиқаи Амонуллоҳӣ» паноҳ мебарад. Дар ин ҷо ӯ оромиши ҷисмониву равонӣ пайдо мекунад ва таълифи «Таърихномаи Ардалон»-ро, ки як навъ таърихи хонаводаи ҳамсараш аст, идома мебахшад. Аммо боз ҳам тақдир ба ӯ бераҳмӣ мекунад ва моҳи ноябри соли 1847 Ҳусайнқулихон баъди бемории кӯтоҳ аз дунё чашм мепӯшад, ки ин ҳодиса Моҳшарафхонумро хеле андӯхгин ва ғамзада мегардонад. Даре нагузашта худи ӯ низ гирифтори мариҷӣ мешавад ва тақрибан баъди як моҳи ғавти Ҳусайнқулихон риштаи умри ӯ низ бурида мешавад.

Шарқшиноси рус, мутарҷим ва таҳиякунандаи «Таърихи Ардалон» ба забони русӣ Е. Василева ҳадс мезанад, ки Моҳшараф ва Ҳусайнқулихон робитаи маънавӣ ва дилбастагии махсусе ба ҳам доштанд ва шояд падари Мастура умед дошт, ки духтари маҳбуи худро ба ҷиянаш ба шавҳар медиҳад (4).

Моҳшарафхонум дар қабристони «Гирди Сайвон», ки хокҳои шоирони курди асри XIX аст, дафн карда мешавад.

Мастураи Курдистонӣ бо вучуди зиндагии кӯтоҳ шахсияти хеле равшани фарҳангии замони худ буд, ки ин матлабро тамоми сарчашмаҳои марбут ба замони ӯ собит мекунанд. Аз ҷумла, муаллифи ҷомеътарин тазкираи форсӣ «Маҷмаъ-ул-фусаҳо» Ризоқулихони Ҳидоят таъкид мекунад, ки ин шоира «аз нисвони начибаи машҳура, сабияи Абулҳасанбек ва манкӯҳаи Хусравхон – волии Санандиҷ буда, ағлаби хутутро хуш менигошта, зане афифаи чамилаи мардона буда ва Моҳшараф ном дошта, дар санаи 1267 реҳлат ёфта» (5).

Мувофиқи ахбори сарчашмаҳо Моҳшарафхонум бо тахаллуси Мастураи Курдистонӣ (Мастура – босатр, аз решаи мастури арабӣ, яъне, пинҳон будан, нухуфта будан, ки барои занони мусалмон хос буд) асарҳо таълиф намудааст. Мероси адабии ӯ иборат аз «Таърихномаи Ардалон», девони ашъор ва як асари ханӯз нопаддои динӣ будааст.

Таълифи «Таърихномаи Ардалон» ханӯз аз замони зинда будани Хусравхони Ноком шурӯъ шуда, то рӯзҳои вопасини умри муаллиф идома меёбад ва охири навиштаҷоти Мастура аз вазнин будани аҳволи саломатиаш хабар медиҳад. Дувоздаҳ саҳифаи охири китобро амаки Мастура Мирзо

Абдуллоҳи Муншӣ, ки ҳамроҳи ӯ дар қатори гурезагон буд, навишта, таърихномаи хонаводаи Бани Ардалонро ба поён расонидааст. Ин асар соли 1946 баъди таъсис ёфтани Курдистони Шимолӣ аз ҷониби олими курд Носири Озодпур таҳия ва интишор меёбад ва ин олим дар бораи мавҷудияти китоби динии ханӯз нопайдои Мастура низ хабар медиҳад. Соли 1990 асари мазкурро курдшиноси рус Е. Василева ба забони русӣ тарҷума карда, дар Маскав ба таъъ мерасонад, ки муқаддима ва тавзеҳоти хеле пурбор дорад.

Ба қавли муаллифи «Ҳадиқаи Носирия» Алиакбархони Содик, девони ӯ шомили 20 000 байт буда, вале тибқи маълумоти Носири Озодпур на бештар аз 10000 байтро фаро мегирифтааст. Бояд гуфт, ки то имрӯз на бештар аз 2 000 байти форсии шоира дар ихтиёри хонандагон қарор дорад. Ба қавли номбурдагон, гӯё як қисми ашъори Мастура ба шеваи қурагии забони курдӣ таълиф ёфтааст, ки аз бозёфт ва нашри онҳо хабаре нест.

Нахустин касе, ки ба ашъори ӯ таваҷҷӯҳи махсус зоҳир намуда, онро ҷамъ овард ва дар шакли девон соли 1302/1926 дар Техрон мунташир кард, Ҳочӣ Шайх Яҳёи Маърифат буд. Дар нашри Девони Мастураи Курдистонӣ донишманди маъруф Мирзо Асадуллоҳи Курдистонӣ ва соҳиби китобхонаи «Шарқ» Муҳаммад-оқои Рамазонӣ низ ширкат доштанд. Муқаддимаи китобро Яҳёи Маърифат ва хотимаи онро Абулбақо Мӯътамади Курдистонӣ навиштаанд ва ин китоб алҳол хеле нодир аст.

Соли 1362 / 1984 Аҳмади Карамӣ дар Техрон «Девони Моҳшарафхонум мутахаллис ба Мастураи Курдистонӣ»-ро аз рӯи девони мураттабнамудаи Яҳёи Маърифат ҷоп намуд, ки ҳомили 1718 байт буда, анвои гуногуни манзум, аз ҷумла ғазал, қитъа, қасидаву марсия, тарҷеоту маснавиёт, моддаи таъриху рубоӣро дар бар мегирад (6).

Ашъори Мастура бо тасвирҳои ҷолибу авзони хушоҳанг, гуногунии мавзӯву рангинии ҳаёли шоира имтиёз дорад:

**Ояд шамими меҳру муҳаббат зи турбатам,
Хоки маро агар паси сад қарн бӯ кунанд.**

**Пухтагӣ хоҳӣ агар, Мастура, ишқ омӯзу бас,
Ишқ бошад, ишқ, к-он ҳар чоҳиле комил кунад.**

**Дар кӯи ишқ ҳочибу дарбону бандаанд
Султони Руму Хусрави Эрону Пётри Рус.**

**Ҳаргиз машав ту ғарра бар домодии ҷаҳон,
Ҷашми вафо мадор аз ин шӯи сад арӯс.**

Мисли абёти фавқ мазомини ҷолибу дилнишин дар девони шоира зиёд ба назар мерасад. Агар дар абёти аввал суҳан аз бузургӣ ва қудрати ишқ бошад, дар байти дувум ворид шудани исми шоҳи Русия Пётри 1 ба шеърӣ форсии асри XIX хеле ҷолиб менамояд. Дар байти охир шоира бар ҳилофи тасвири маъмулии шуароӣ форсӣ, ки ҷаҳонро аҷузаву арӯси сад домодаш хондаанд, тасвири тозаӣ «домод» ва «шӯи сад арӯс»-ро ба қалам меорад.

Дар ашъори Мастура абёти ифтихорӣ низ фаровон ба назар мерасад:

**Дафтари Мастура ро дар кӯҷаву барзан,
Халқ сароянд ба навои дафу чанг.**

**Шеърӣ ту, Мастура, дар замон дихад бас
Зеб ба базми Қубоду маҳфили Парвиз.**

**Дурри раҳшони суҳан ин ҳама, Мастура, ту дорӣ,
Оқибат мекашӣ овеза ту дар гӯши Низомӣ.**

**Ҳомаи Мастураи ширинзабон
Доди суҳан дод дар ин дoston.**

Аз ашъори Мастура баъзе ҷузъиёти аҳволи ӯ ба мушоҳида меояд. Чунончи, шояд баъд аз даргузашти Хусравхон Мастура ба ҷабри пайвандони ӯ гирифтӣ мешавад, ки меғӯяд:

**Чунон з-аҳбоб бад дидам, кунун, Мастура, меҳохам,
Шавам оворам даҳру қунам тарки диёри худ.**

Гоҳе аз ҷабри замон ва беқадрии суҳанварони асил садои шиква баланд мекунад:

**Даъвии фазл ту, Мастура, мақун з-он ки ба даҳр,
Фозилонро ба Худо появу микдоре нест.**

Мастура ба саноеи бадеии лафзиву маънавӣ, аз ҷумла таҷнису талмех майли зиёд дорад.

Талмех аз пуркорбурдтарин саноеи шеъри Мастура ба шумор меояд. Қариб дар ҳар шеъри ӯ аз як то даҳ ва бештар аз ин талмех ба мушоҳида мерасад. Дар миёни талмехот касрати асомии Хусраву Ширину Фарҳод ва Парвиз аён аст. Ба ғайр аз ин Мачнун, Лайло, Монӣ, ганчи Қорун, Дачла, мушки Хито, мӯъҷизаи Мӯсо, дами Исо, нахли Тӯбо, водии Айман, Чам, Кай, Ҷабраил, Алӣ, Кавсар, Салсабил, оҳуи Хутан, чоҳи Хизр, Бесутун, Юсуф, Зулайхо, Пури Гуштосп, Рустам, Рахш, Тӯрон, Бежан, Фаридун, Баҳман, мулки Сулаймон, иқлими Кай, мулки Тагин, базми Қубод, маҳфили Парвиз, тахти Хусрав, шери Худо, шоҳи Начаф, сеҳри Набӣ, соҳиби Дулдул, оташи Намруд, Иброҳим, Мавло, бути Чин, маҳи Кашмир, дашти Аржан, мушки Хутан, тоҷи Қубод, тахти Хусрав ва ғайра зиёд ба қор гирифта шудааст. Ҳамчунин ба мушоҳида расид, ки шоира аз номҳои занони машҳур низ барои талмех истифода мебарад. Чунонки дар байте меғӯяд:

**Батулисмату Ҳаввоифофу Осияхӯй,
Зубайдасирату Марямдаму Хадичаниҳод.**

Дар ашъори Мастура шахсияти заноне чун Фотимава Заҳро, Хайруннисову Батул, Лайливу Ширин, Зулайхову Гулшод низ ба сифати замина барои офаридани тасвирҳои шоирона мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Дар девони Мастура, чунонки ёд шуд, тарҷеъбанду таркиббанд низ ҷой дорад ва аз дасти кавии гӯяндааш дар ин анвои шеър гувоҳӣ медиҳад. Тарҷеъбанди шоира иборат аз ҷаҳор банд буда, микдори абёти хонаҳо аз ҳам фарқ мекунанд. Банди аввал 20 байт, банди дувум 28, банди сеум 16 ва банди охири 24 байт буда, байти восила дар онҳо тағйир намеёбад ва баъди ҳар хона тақрор мешавад:

**Ғайри Эзиди якто қиблаи сучуде ку?
Ҷуз Худои беҳамто вочидулвучуде ку?**

Байти восила мисли абёти дигар дар вазни фоилоту мафъӯлун фоилоту мафъӯлун гуфта шудааст.

Дар таркиббандҳои Мастура, ки ҳомили 9 банд мебошанд, мавзӯи ашъор мотаму фироқ аст. Дар ҷаҳор банди аввал ашъоре дар сӯғи модар ва дар 5 банди охир сухан аз дарду доғи бародар рафтааст.

Дар банди аввал шоира ба рӯҳи модар муроҷиат мекунад:

Боз гӯ зери гил он наргиси шахло чун аст?

В-он хиромӣ қадӣ хушхайати раъно чун аст?

Байти аввали банди ҷаҳорум аз ҷароҳати ҷовидонӣ – бохтани модар гӯӣ ҳол аст:

Заҳме аз рафтани модар ба тану ҷон дорам,

Хуни дил рехтан аз дидаи гирён дорам.

Дар бандҳои дигари таркиббанди мазкур шоира аз Булмуҳаммад ном бародари худ, ки хеле ҷавон дунёро падруд гуфтааст, ба алам ёд мекунад:

Булмуҳаммад, он ниҳоли навраси родам, дарег,

Эй дарег, аз боғи айш он сарви озодам, дарег.

Дар банди дигар мегӯяд:

Хохареро қай чу ман доғи бародар бурдамат,

Кам ба олам з-ин ситам, ё раб, дигар гум бод ном...

Ховиву Равнақ кучо эдар навоҳонӣ кунанд,

Чун зи ғам Мастураро абкам бувад килки калом.

Дар байти охир сухан аз ду шоири Курдистонӣ – Ҳовӣ ва Равнақ рафтааст, ки аввали писараммаи Мастура Ҳусайнкулихон мебошад, ки бо таҳаллуси Ҳовӣ ашъори зиёд гуфтааст.

Дар баҳши ашъори парокандаи китоб якҷанд моддаи таъриху марсияҳо ҷой дода шудаанд. Аз ҷумла, дар моддаи таърихи аввал, ки ба зодрӯзи писари Мулло Ҳасан, ки «ба ғазлу хунар бемисолу ваҳид буд», як ҷузъи зиндагии Мастура ошкор мешавад. Шоира Мулло Ҳасани мазкурро устои худ ном мебарад:

Ба ҳукми он ки ваям устоду ман шогирд,

Чу аз барида сабоям ба гӯш мужда расид.

Дар ин моддаҳои таърих аз шахсони барӯманди ҳамзамони шоира сухан рафтааст, аз ҷумла «махзани одобу дониш Мирзо Абдулқарим», «фаҳри абнои замон Иброҳим», «қони мурувват Бобоҳон», модари шоира Маликнисохонум, фаҳри дин Мирзо Фараҷуллоҳ, Оқо Асадуллоҳ Беҳинзодаи Хусрав,

Маҳмуд-око ва дигарон.

Дигар аз ашъори дилпазире, ки шомили девон шудааст, се маснавӣ аст: яке маснавие дар бораи гулу булбул, дигар, қиссаи ошиқу маъшук ва охирин, маснавии нотамоми нек-мард ва гавҳар аст.

Рубоиёти Мастура намое аз завку табъи баланди ӯст. Дар рубоиёт низ аҳволи шоира, дарди ҷонсӯзи ишқ, вазъи зиндагии ӯ, ҷаври фалак бар ҷони шоир хеле муассир ба қалам омадааст. Дар рубоие ба узрҳои ба маъшук мегӯяд:

Шириндаҳано, зи қавли талҳам хичилам

В-аз номаи зишти хештан мунфаилам.

Аз меҳру муҳаббатам набахшӣ ту агар,

Берун н-ояд пой хичолат зи гилам.

Шоира рӯи ниёз ба бандагон надорад. 3-ин рӯ, мухотаби ӯ ағлаб Холиқи яктост:

Ё раб, ту ба фазли хеш дилшодам кун,

Аз қайди балову меҳнат озодам кун.

Эй холиқи бениёзи раҳмону раҳим,

Раҳме ба фиғону оху фарёдам кун.

Ҳамин тарик, аз мутолиаи ашъори Мастура эҳсос мешавад, ки аз килки ин шоираи соҳибфазлу хуштабъ абёти зебои фаровоне рӯи сафҳа рехта ва ӯ аз муқтадиртарин шоираҳои садаи XIX будааст, ки аз паи худ як зумра қаламкашони дигарро ба майдони адабиёт ҳидоят намудааст. Ҳифз шудани девони ӯ дар радифи камтарин девони занони соҳибқалами то садаи XX гувоҳи он аст, ки ин шоираи хушадо бо вучуди талхкомиҳои рӯзгор ва ҷавонмаргӣ, боз ҳам хушнасиб будааст, ки то имрӯз ашъор ва осори таърихнаш бозгӯи хунари зебо ва фазлу дониши камназири ӯ боқӣ мондааст.

Пайнавишт:

1. Кишоварзи Садр. *Аз Робиа то Парвин*.—Техрон: Чопи Ковиён, 1334.—С. 268.
2. Пӯрони Фаррухзод. *Донишномаи занони фарҳангсои Эрон ва ҷаҳон*. Ҷилди 2.—Техрон, 1378.—С. 1686.
3. Ҳамон ҷо.
4. Мох Шараф Ханум. *Хроника дома Ардалан* / Подготовка

- текста и предисловие Е. Васильевой.—Москва. Восточная литература, 1990.—С. 5.
5. Ризокулихони Ҳидоят. Маҷмаъ-ул-фусаҳо. Ҷилди 2, бахши 2.—Техрон, 1382.—С. 1394.
6. Девони Мастураи Курдистонӣ — «Моҳшарафхонум». Бо кӯшиши Аҳмади Карамӣ.—Техрон, 1362.

Соли 2014

ТАМСИЛ ДАР АШЪОРИ ПАРВИНИ ЭЪТИСОМӢ

Парвини Эъисомиро бо эътирофи иқтидори шоирӣ ва низоми ҳайратангези тафаккураш метавон дар радифи бузургтарин масалсароёни ҷаҳон баршумурд. Дасти кавии Парвин дар суварнигорӣ ва садои қотеи ӯ, андешаҳои борику рақиқ ва бардоштҳои пурҳикматаш, нигоҳи воқеъбину амикрав ва тундиву шӯру шаафи эҳсосаш, ки ғолибан мухтассоти сабки шуароӣ мард аст, иллати тавлиди баҳс дар сари шоирии ӯ шудааст.

Аммо чун ба тааммуқ ба ҷаҳони андешаҳои шоир сарфурӯ мебарем ва эҳсоси пуртуғёи ин суханварро роҷеъ ба масоили зан ва дифои ҳуқуқҳои ӯ, перомуни кӯдакони ятиму гуруснаву бепарастор ва дур аз домани модар ба мушоҳида мегирем, итминон меорем, ки дар ҳунари шоирии Парвин ҷои тардид нест.

Парвини Эътисомӣ, бешак, аз шуароӣ қавидасти садаи XX аст, ки бо вучуди ҷавонмаргӣ, доди суханро дода ва ашъори ҳайратзое аз худ ба ёдгор мондааст.

Дар куллиёти Парвин, ки иборат аз қасоиду маснавиёт ва тамсилоту китъаот аст, рағбати махсуси шоир ба бардоштҳои фалсафӣ дар заминаи мушоҳидот аз зиндагии мардум ва кулли мазохири ҳастӣ ба назар мерасад. Шоир ҳар ҷузъиётеро, ки мебинад, бо кул дар иртибот қарор медиҳад ва шояд, бад-ин вачҳ, ҳар падидаи мавриди назари ӯ зояндаи ҳикмате мешавад. Лобалои куллиёти Парвини Эътисомӣ қариб дар ҳар шеър фишурдаи андешаҳои шоир перомуни мавзӯи баргузида дар шакли ирсоли масал ифода меёбад.

Яке аз вежагиҳои сабки Парвин гироиш ба омезиши чинсҳои ғиноӣ ва ҳамосавист, яъне, пайванд задан миёни

ҳиссиёти гарми шоирона бо воқеаҳои талхи рӯзгори муосир. Майли шоирро ба иҷтимоъгарой бардоштҳои ӯ аз зиндагии сангини ранҷбарону фақирон ва пирону кӯдакон собит менамояд. Шеърӣ ӯ бештар аз он ки тағаззулӣ бошад, моя аз воқеият ва зиндагии чомеа мегирад ва, биноан, иҷтимоъ дар он бар ҳиссиёти ошиқона тарҷеҳ дорад.

Парвин аз печидагӯиву таъкид барҳазар аст. Фикраш равшан ва матлабаш содаву бепироя ифода меёбад. Ғолибан дӯст дорад, ки дар заминаи воқеа ё ходисаи хурде хулоса бардорад ва гавҳари мақсудро хеле ошқору равшан рӯи каф гузорад. Чунин тарзи баён дар тамсилоти ин суханвари мумтоз ба зухур омадааст.

Дар масалсарой Парвин аз ниёғони хеш Носири Хусрави Қубодиёниву Саъдиву Ҷомӣ, ки дар тамсил дасти қавӣ доштанд, воме бардоштааст ва бархе аз тамсилоти ӯ истиқболи шоирро аз масалҳои Эзопу Лафонтен ва И. А. Крилов низ собит менамоянд. Чунончи, масалҳои «Арзиши гавҳар» ва «Булбул ва мӯр» тамсилоти шиносро дар перояи ҷадид ба маърази таваҷҷӯҳ мегузоранд. Дар масали «Арзиши гавҳар» сухан аз мурғест, ки ба иштибоҳ гавҳарро дона мепиндорад ва баъди дарки хато омода аст онро бар ивази арзане бифрӯшад. Ва шоир аз ин гавҳарношиносӣ ба танг омада меғӯяд:

**Чун фарқи дурру дона тавонад шинохтан
Он к-ӯ надошт вақти нигоҳ чашми равшане.
Дар даҳр бас китобу дабистон бувад, валек
Дарси адабро чӣ кунад тифли кавдане.**

Хулосаи ниҳоии Парвин аз ин тамсил он аст, ки нафаре ноогоҳ арзиши чизеро ҳаргиз дарнаёбад ва бар иллати ҷаҳолат доноро бар дурдона тарҷеҳ бидиҳад:

**Парвин, чӣ гуна чома тавонад буриду дӯхт
Он кас, ки нах накарда ба як умр сӯзане.**

Масали «Булбул ва мӯр» такрори зебоест аз асари «Сӯзанак ва мӯр»-и И. А. Крилов, ки замина бар тамсилоти қудамо дорад. Булбули Парвин ба мисли сӯзанаки Крилов баъди тобистони пурнишот ба кӯи тангдастӣ меафтад ва ба дари мӯрча ба гадоӣ меравад, аммо аз он даргоҳ бо маломати зиёд ронда мешавад. Ин гуна тамсилот андешаеро тавлид мекунамд,

ки сужетҳои сайёр дар достонҳои ошиқонаву ривоятҳо ва асо-
тирҳои ҷаҳонӣ дар жанри масалсароӣ низ муравваҷ будааст.

Дар тамсилҳои дигари шоир «Оини оина», «Паёми гул»,
«Торочи рӯзгор», «Тавоно ва нотавон», «Тӯшаи пажмурдагӣ»,
«Тиморхор», «Ҳадиси меҳр», «Ҳақиқат ва маҷоз», «Дарах-
ти бебар», «Дида ва дил», «Умри гул», «Ғурури некбахтон»,
«Фарёди ҳасрат», «Фалсафа», «Кӯтоҳназар», «Ноаҳл» ва ғайра
ҳикматҳои бузурги халқӣ дар либоси шеър ёдрас мешаванд.

Яке аз хусусиятҳои жанри тамсил, ки дар ашъори Парви-
ни Ӯтисомӣ низ риоя шудааст, эҳтироз аз пургӯй ва оғози та-
ваҷҷӯхбарангез аст. Чунончи, қариб ҳамаи тамсилоти фавқуз-
зикр дар мисраи аввал ишора ба ҳикояти ҷолибе доранд ва
бар ҳунари шоир дар қорбурди санъати «бароати истехлол»
шаҳодат медиҳанд:

Вақти сахар ба оинае гуфт шонае...

Ба оби равон гуфт гул, ки аз ту хоҳам...

Ниҳоли тозарасе гуфт ба дарахти хушк...

Дар дасти бонув ба наҳе гуфт сӯзане...

Лолае бо наргиси пажмурда гуфт...

Тамсилоти шоир бештар дар шакли мунозира, ки ода-
тан гуфтугӯи ду ё се нафарро роҷеъ ба бартарӣ, фазлу камол
ва қудрату тавоноии тарафайн фаро мегирад, ифода ёфтаанд.
Дар мунозираҳои Парвин гулу булбул, шамъу парвона, оина-
ву шона, лӯбиёву наҳӯд, гулу хор, сӯзану нах, булбулу мӯрча,
гунҷишқу қабӯтар ва ғайра иштирок доранд. Баъди он ки яке
аз тарафайн бартарии худро бо далелҳои қотеъ собит меку-
над, муаллиф нуқтаи назари хешро дар фароварди сухан дар
сурати ҳикмате ирсои менамояд.

Масалан, дар баҳси сӯзан бо нах дар масали «Тавоно
ва нотавон» сӯзан аз тавоноии хеш мағрур аст ва дар посухи
гуфтори ӯ нах ҷавоб медиҳад:

Хандид нах, ки мо ҳама ҷо бо ту ҳамраҳем,

Бингар ба рӯзи таҷриба танҳо ҷӣ мекуний?

Дар баҳси оинаву шона («Оини оина») шона ба оина
таъна мезанад, ки ҷабри хубрӯёиро бештар мекашад, аммо

эшон боз ҳам майл ба оина доранд. Шоир аз забони оина пан-де медихад:

**Гуфто, ки ҳар он ки айби касе дар қафо шумурд,
Ҳарчанд дил фиребаду рӯ хуш кунад, адӯст.
Чун шона айби халқ макун мӯ ба мӯ аён,
Дар пушти сар ниҳанд, касеро, ки айбҷӯст.**

Матлаби шоир аз ин талошҳои оинаву шона талаби ёри якдил аст, ки чун оина ростгӯст:

**Аз меҳри дӯстони риёкор хуштар аст,
Дашноми душмане, ки чун оина ростгӯст.
Он кимӣ, ки металабӣ, ёри якдил аст,
Дарде, ки ҳеҷ гаҳ натавон ёфт, орзуст.**

Дар тамсили «Ҳақиқат ва маҷоз» гул аз булҳавасии бул-були пургӯ ба хулосае мерасад, ки ишқ бояд дар дил бошад, на дар сухан:

**Ишқ он аст, ки дар дил ғунҷад,
Сухан аст он ки ҳаме дар даҳан аст.**

Дар шеъри «Дарахте бебар» қиссаи дарахти сафедоре нақл шудааст, ки дар поёни кор ҳамчу хезум дар танӯр месӯзад ва аз табару шӯълаи оташ таъна мешунавад, зеро:

**Он шох, ки сар баркашаду мева наёрад,
Фарҷом ба ҷуз сӯхтанаш нест сазовор**

(«...Шохи аз гулбун ҷудо масруфи оташ мешавад» – байти боло ишора ба Бедил аст).

Тамсилоти Парвини Ёътисомиро аз лиҳози мавзӯи мета-вон ба се гурӯҳ тасниф кард:

1. Тамсилот дар мавзӯоти иҷтимоӣ, ки матолиби рӯзго-ри мардумро ба миён мегузоранд;

2. Тамсилоти фалсафӣ, ки манзур аз онҳо дарки олами ҳастӣ ва қавонини зиндагист;

3. Тамсилоти сиёсӣ, ки баҳси синфҳои золиму мазлум, масоили идеологии замонро муштамиланд.

Ҳамин тариқ, як нигоҳи шитобзада ба тамсилоти Парвини Ёътисомӣ дасти тавоноии ин шоирро чи дар тақвият ва тавсеаи сюжетҳои сайёр ва чи ибтикор дар заминаи мавзӯи тоза собит менамояд.

Соли 2005

ШОҲИ ҲАМА ХУБОНИ СУХАНГӢИ ҒАЗАЛСОЗ

*Шоҳи ҳама ҳубони суҳангӯи ғазалсоз,
Аммо ба дари хонаи шиқи ту гадо ман.*

Симини Бехбаҳонӣ ғазалсарои камназири ҳамзамон ва ҳамзабони мост, ки садокаташро ба ин навъи шеър аз оғози ғаъолияти адабӣ то ба имрӯз ҳифз кардааст. Бештар аз 60 сол аст, ки бо чодаи ғазал пеш меравад, дар мазмуну мӯҳтаво, сабаку вазн таҷрибаҳои бесобиқа дорад.

Аввалин шеърҳои худро Симин дар дувоздахсолағӣ дар пайравӣ ба ғазалиёти модараш Фаҳри Аргун гуфта буд. Маҷмӯаҳои шеъраш «Се тори шикаста», «Ҷои по», «Чилчароғ», «Мармар», «Растохез», «Хате зи суръату аз оташ», «Дашти Аржан», «Як дариҷа озодӣ», «Яке, масалан, ин ки», «Маҷмӯаи ашъор» ва ғайра ғолибан ҳовии ҳамин навъи шеъранд.

Ғазалиёти Симинро аз лиҳози мавзӯ ба чанд даста метавон ҷудо кард: шеърӯ шоирӣ, ашъори ошиқона, муҳаббат ба Ватан, ифтихор аз миллат, озодӣ ва интиқом, сарнавишти зан ва талош барои озодии ӯ, ғазалиёти фалсафӣ ва ғайра. Чун ҳаҷми мақола барои баррасии тамоми мавзӯот имкон намедихад, ин ҷо чанд суҳан аз боби шеърӯ шоирӣ аз нигоҳи Симин манзур мешавад.

Симини Бехбаҳонӣ чун тамоми шоирони дигар дар бораи шеърӯ шоирӣ зиёд андеша мекунад ва аз ашъораш пайдост, ки ин мавзӯ ҳамеша дар зехнаш мечарҳад. Дар ашъори ошиқонаву иҷтимоӣ ва фалсафиву ахлоқонаш суҳан аз шеър меғӯяд, борҳо ба бузургони адаб Ҳофизу Саъдӣ ва дӯстони суҳанвари худ Аҳавони Солис, Сӯҳробӣ Сипеҳрӣ, Нодири Нодирпур, Ҳушанги Гулшери, Муҳаммадали Сипонлу ва дигарон рӯ меорад ва дар зимн шеърро тавсиф менамояд.

Симин аз шеър чӣ интизор дорад? Ба ин савол ҳудӣ ӯ ҷавоб медиҳад:

Маро ҳамин зи шеър бас, ки масти бодан ҳавас

Зи рӯю мӯ ба ҳар нафас ҳазор мочаро кунам.

Яъне, шеър зоҳиран танҳо василаест барои тавсифи рӯю мӯ. Аммо дар асл шоир аз он ки гӯши шоистае барои шунидани

каломи Ҳақ нест, дилтанг аст:

**Гирифта гӯши доварон, фитода кор бо карон,
Дар ин сукути бекарон, бигӯ, киро садо кунам?**

«Сукути бекарон» – замонае, ки барои шунидани каломии Ҳақ касе нест, ҳама забони худро баставу сукут варзидаанд ва шоири ҳақгӯ мухотабе надорад барои садо кардан. Бинобар ин, ӯ ҳам мачбур аст, ки забони сурхро бубандад, то сари сабзаш дар амон бошад:

**Ҳикояти сару забон дуруст шуд бо имтихон
Ба сурх банд бастаам, ки сабзро раҳо кунам.**

Шоир мақоли халқии «Забони сурх сари сабз медиҳад барбод»-ро дар ин ғазал хеле бамаврид ва зебо ғунҷонидааст.

Аз ин забонбастагӣ шоирро шарм меояд ва ӯ ба дурӯягиву риёкорӣ душман будани худро эълон медорад ва меафзояд, ки то ин дам бе риё ва бо забони ҳақиқатгӯ зистааст ва баъд аз ин низ бояд чунин бошад. Ӯ бо тантана ба номи Худованд қасам меҳӯрад, ки агар ба ҳақ нарасад ҳам, омода аст, ки хоки он расидагонро ба дида тӯтиё кунад:

**Чӣ рафт бар забон маро, ки шарм бод аз он маро!
Ба як дилу ба як забон дугонагӣ чаро кунам?
Зи умр саҳми бештар риё накарда шуд ба сар,
Бад-ин ки монда мухтасар, дигар чаро риё кунам?
Чу худ ба ҳақ намерасам, қасам ба Ҳақ, ҳамин басам,
Ки хоки он расидагон ба дида тӯтиё кунам.**

Симин олиҳаи шеърро «ёри оинарӯ» меномад, аммо бо тамоми муҳаббату дилбастагӣ ба ин ёр ӯ намеҳаҳад, ки мисли тӯтӣ бошад.

**Ҳоҳад аз мани расво ёри оинарӯям,
К-ончи хоҳаду гӯяд, тӯтиёна бигӯям.
Ӯ шакар ба каф ояд, то лабам бикишояд
В-ин карашма набояд, ман на тӯтии ӯям.**

Шеър дар тасаввури Симин гармтар аз шӯъла аст, вале беҳунар наметавонад онро бубинад:

**Ҳамеша дар ҳаёли ман зи шӯъла гармтар туй
Чи гарм дӯст дорамат, уҷоқи сард агар туй.
На оташӣ, ки беҳунар ба тоби шӯъла бинадат,
Забонаи ҳунар, бале, забони шӯълавар туй.**

Ба андешаи Симин, шеър бояд оташин бошад, то шӯълаҳое аз худ барфурӯзад ва чароғҳои мурдари равшан кунад:

Гӯям ба худ, ки боре гӯгирди сурх дорӣ?

Сад шӯъла барфурӯзад, шеъре ки оташин аст.

Симин як силсила шеърҳое дорад, ки дар онҳо маҷозан шеърро ёри худ хондааст. Манзур аз шеъри «Дар зери чодаре аз абр» низ, ки дар он суҳан аз висол бо хуршед меғӯяд, зимнан ҳамон ёри оташиноғӯш – шеър аст. Ҳамин мулоқот бо хуршеди оташмиҷоз буд, ки вучуди шоирро пуршарару равшану дурахшон кард:

Як бўса буду дилкаш буд, гарам миёни оташ буд,

Сар то ба по шарар ғаштам, равшан шудам, дурахшидам.

Олиҳаи шеърро «оғтоб» хондани Симин дар шеъри дигар низ қобили андеша аст. Ҳамин оғтоб аст, ки шоирро ба ситораҳо эҳтиёҷ намонда ва аз равшаниаш шеъри Симин ранг гирифта:

Ту оғтоби манӣ, бо ту бок аз онам нест,

Ки як ситора ба ҳар ҳафт осмонам нест...

Булӯри лутфи ту рангинхубоби шамъи ман аст,

Ту ранги шеъри манӣ, ман худ ин забонам нест.

Симин аз он замона ва аз он шахру аз он халқ, ки ўро қабул надоранд, норозиву дилозурда аст. Ў эҳсос мекунад, ки дар ин замон фарёду ғигони ўро касе ба ғӯши ҷон намепазирад, бинобар ин, суҳан ғуфтан ин ҷо раво нест. Шоир бо кинояву нафрин меафзояд, ки дар ин шахр ҳарчи нораво раво аст:

Зи ҳис-ҳиси забони шумо тавон донист,

Ки халқро ба ғигони ман ошноӣ нест.

Симин ба онҳое, ки зоҳиран бори қалам мекашанд, аммо ёвафурӯшони даврагарди пурфиребанд ва хомаҳои лоғару хушк, мағзҳои вайрону очиз, фикрҳои забундоранд, вале рисолати ҳудро хидмат бо суҳан ба адабиёт ва ба халқ мешуморанд, нафрати ошкоро дорад. Ин аст, ки дар шеъри «Рисолат» бо нидои «Эй» ҷаҳор бор ба ин муҳотабони хушкмағзу хушклафз худ муроҷиат мекунад:

Эй хомаҳои лоғаратон хомаҳои хушк,

Эй мағзҳоятон лазаҷи бўйноки аҷз,

Эй фикратон забунии шабтоби бенаво,

Эй пурфиреб, ёвафурӯшони даврагард.

Шоир бо истехзо «рисолат»-и онҳоро «залолат» меномад ва ҳарфҳои онҳоро «лафзи беҳадафи норасои хушк» ба шумор меоварад:

Гуфтӣ, рисолат аст? Дареғо, залолат аст

Ин чанд лафзи беҳадафи норасои хушк.

Ба андешаи шоир, он ҷомеа, ки бузургони суҳанвари мо дар тӯли даҳ қарн ҳифз кардаанд, аз дасти ин хушкномаҳо ба иллати нотавониву нотавонбинӣ ва забуниву залилии онҳо ба санги роҳ афтода мешиканад. «Даҳ қарни эътибор» – ҳазор соли шавкату шӯҳрати безаволи шеърӣ форсист:

Аз дастатон суроҳии даҳ қарни эътибор

Бар санги роҳ мешиканад бо садои хушк.

Шеърӣ «Овои шумо» низ ба онҳое нигаронида шудааст, ки ҳаққу ботилро намениносанд, ҳарфашон такрори ҳарфи дигарон аст:

Овои шумо, ҳайф, ки аз он нои шумо нест

В-аз нои шумо гар бувад, овои шумо нест.

Дар муқоиса бо ин тоифаи сифлакеш Симин худро сангу мухотабро меҳи зангзада меномад, ки чунин меҳ ҳаргиз нерӯи шикоятани сангро надорад:

Ман сангу суҳанҳои шумо меҳи пур аз занг

Ҳақ бо дили тангам, ки пазироӣ шумо нест.

Дар шеърӣ «Чилчароғ» низ манзури шоир ҳамон ёри равшангар – ангезандаи шеърӣ шарарбор аст. Падидаи омадани «чилчароғ» барои шоир мояи шодмонист ва натиҷаи ранҷу заҳмат, шабзиндадориву интизорихост.

Аз бас ба ранҷ ин дили ранҷур хӯ гирифт,

Мӯи сиёҳи маҳмалии ман сафед шуд.

Бо дарди интизор чӣ шабҳо ба ман гузашт

Бо чилчароғи шеърӣ зарифам падида шуд.

Ин чилчароғи ормонӣ, ки дили шоирро равшан мекунад ва ба шеъраш ранг мебахшад ва партави таҷаллии ҳаёл дар он ҳувайдост, бояд ҳеле бо эҳтиёт ҳифз шавад, зеро шишай асту шиша шикастанист. Яъне, шоир бояд он «чилчароғ»-и маҷозие, ки ба заҳмат ба даст овардааст, бо заҳмати бештаре

хифз кунад, рисолати воқеии худро фаромӯш накунад, ҳарфи дурӯғу риё ба забон наорад, шоири ростин ва ифодагари эҳсо-су ормонҳои дил бошад:

**Инак, канори равшани чилчароғи хом,
Биншастаам ба айш, ки ин чо нишастанист.
Аммо ба гӯши чони ман начво кунад касе,
«К-ин чилчароғ бо ҳама нағзӣ шикастанист».**

Шоир фақат «шикастанӣ» будани чилчароғро ёдовар мешавад, аммо хонанда онро ҳамчун ҳушдор кардани дӯсте аз ғайб мепазирад, ки мабодо ин чилчароғро бо фориғболи нашканад.

Симини ҳудогоҳ медонад, ки шеъраш оташину сӯзанда аст, вале аз чунин шеъри сӯзанда шоир ба ҷуз таҳқир суде надорад. Ё медонад, ки шеъре ба гунаи дигар, ҳарфи хушку берӯҳу равон наметавонад бигӯяд, бо вучуди ин гӯиё «панд» медихад, ки:

**Чӣ суде бурдаӣ, Симин, зи шеъру созу сӯзи ӯ,
Ғазал сӯзанда камтар гӯ, ки девони ту месӯзад.**

«Сӯхтани девон» ба ду маънист. Яке ин ки «Девон» пур аз шеърҳои оташин аст ва дигар, бадҳоҳон «девон»-и шоирро ба коми оташ мезананд ва нобуд мекунанд. Дар ҳаёли Симин «забони сӯзонаш» ба мисли шӯълаи шамъи фурузон аст, ки сӯзишу гармиву оташаш ба ғазалҳояш низ таъсир кардааст:

**Чун шамъ магар шӯъла забони суҳанат буд,
К-аз сӯзи ту, Симин, ба ғазалҳо асаре ҳаст.**

Шамъу шӯълаву оташ қариб дар ҳамаи абёте, ки ифодагари шеъри асиланд, заминаи тасвирсозӣ ҳастанд:

**Симин ба шеър дилхушиву саҳт ғофилӣ,
К-ин шамъи дилфиреб ба чаҳми ту сӯ гирифт.**

«Сӯ гирифтан» – нур гирифтани аз чаҳми соҳиби шеър аст, аммо чаҳм дар навбати худ оинаи дил мебошад. Ба андешаи Симин, он чи сардири мебарад ва гармиро равшанӣ медихад, ишқ аст. Фуруғи ишқ бояд акси худро дар шеър гузорад, зеро шеъри сард шоистаи лаби Симин нест:

**Оҳ, сард аст на шеър ин ки сарояд лаби Симин,
Оташи меҳри ту бояд, ки шавад гарм сурудам.**

Симин дар шеъре худро «сокии сухан» меномад ва чуръаҳои пур аз «шароби шеър» дорад, ки ба «пиёлаи гӯш»-и қасон мерезад. Ин ғазал назираест, ки ба ғазали машҳури Соя «Имшаб ба қиссаи дили ман гӯш мекунӣ» гуфта шудааст ва байти мактаи он тасвири зебоест бо таркибҳои нодири «сокии сухан», «шароби шеър» ва «пиёлаи гӯш»:

Симин! Ту сокии суханӣ в-аз шароби шеър

Як чуръа дар пиёлаи ҳар гӯш мекунӣ.

Симин дар пайравӣ ба бузургони сухан, абёти фахрия низ дорад, ки аз таъби волову ҳунари нотақрораш гувоҳӣ медиҳад:

Симин шуда дашти сухан аз партави шеър

Рашки маҳи гардунам аз ин нукра, ки судам.

«Симин» дар байти ғавқ номи шоир нест, ҳарчанд ки байти мактаъ аст. Дашти сухан аз партави шеър симин, яъне, нукрай шудааст. Ва дар мисраи дувум, шоир ифтихор дорад, ки моҳи фалак ба нукрае, ки ӯ судааст, яъне, ба шеъри пурбаҳову пурчилоӣ ӯ рашк мебарад. Дар шеъри «андӯх» мочарои духтар бо шоир, тасвир шудааст. Духтар аз меҳмонӣ бо андӯхи зиёд бармегардад, зеро барои либоси фақирона дугонаҳо ба ҳоли ӯ хандиданд. Модар дар огози сӯҳбат посух медиҳад, ки кош модари ту девонае мисли ман намебуд ва ашқи шарми ту чашматро тар намекард. Вале дар поёни сӯҳбат ӯ аз вазифаи модарии худ ба хоҳири ишқи ҷовидонааш ба шеър даст мекашад:

Ту меғӯӣ сухан аз базми рангин

Маро андешаи рангинтаре ҳаст.

Бирав, танҳо маро бо худ раҳо кун,

Мағӯ дигар, ки ин ҷо модаре ҳаст.

Барои шоир андешаи рангин аз базми рангин ва либосҳои рангин ба маротиб муқаддамтару арзишмандтар аст.

Заҳмати беинтиҳои шоирро Симин дар шеърҳои дигар низ тасвир мекунад. Ба хоҳири гуфтани шеъри ноб шоир бояд дил пора-пора кунад ҷон ришта-ришта, зеро парниёни шеър аз пораҳои дилу ҷон ҳосил мешавад:

Дил пора-пора кардаму кардам ба кори ҷон,

Ҷон ришта-ришта кардаму кардам ҳисори хеш.

**То парниёни шеър фиристам ба муштарӣ
3-ин ноҳучастапилаи кайвоншиори хеш.**

Ҳамин дарки масъулияти шеър гуфтан, тавони сухан-санҷӣ ва нуктадонӣ, истеъдоди суханварӣ ашъори Симинро аз тасвирҳои балеғу нотақрор ва оҳангҳои диловезу мазомини пурбор саршор намудааст.

Пайнавишт:

1. Аҳмад Абӯ Маҳмуд. Зиндагӣ ва шеъри Симини Бехбаҳонӣ. Гаҳвораи сабзи афро.–Техрон, 1387.
2. Симини Бехбаҳонӣ. Ёди баъзе нафарот.–Техрон, 1388.
3. Симини Бехбаҳонӣ. Маҷмӯаи ашъор.–Техрон, 1385.

Соли 2012

**СИТАМСИТЕЗӢ ДАР ШЕЪРИ
СИМИНИ БЕҲБАҲОНӢ**

Симини Бехбаҳонӣ аз овони кӯдакӣ бар зидди ситаму беадолатӣ талошҳои падару модарашро, ки яке рӯзноманигор ва дигаре шоир буданд, дида, ҳудаш низ алайҳи бедодгарӣ қалам тез кардааст. Хусусан, воқеаи аз мактаб ба тӯҳмат ронда шуданаш азми ӯро барои мубориза бо ҷабру ситаму зӯрварӣ кавитар қард.

Агар ба ҷараёни андешаҳои шоир мутаваҷҷеҳ шавем, ошкор мегардад, ки ӯ батадрич аз отифаҳои шахсivu ошиқона майл ба шинохти вазъи ҷомеа кардааст. Аз сахнаҳои лаҳзаҳои пурсӯзу пурэҳтироси ошиқона шоир таваҷҷӯҳи моро ба лаҳзоти талхи зиндагии мардум, ба nobасомониҳои рӯзгори онон ва дуруштиву тундии замона мекашад.

Ӯ дар бораи падаре менависад, ки дар ҷустуҷӯи бурдаи ноне аз субҳ то шом мегардад, вале дасти холӣ ба хона бармегардад. Чи қадар рикқатовар аст лаҳзае, ки дар мисраъҳои охирини шеъри «Шабу нон» тасвир ёфтааст:

Боз ҷашми пурумеди кӯдакон

Боз дасти холӣ аз нони падар...

Дар шеъри дигар мутрибе, ки ба мардум иду шодиро талқин мекунад ва зоҳиран пайки навбахору хурсандӣ меорад,

дар асл ин корро барои пайдо кардани нон мекунад:

**Ин манам, пайки навбаҳор манам
Ки ба шодӣ суруд меҳонам,
Лек оҳиста нағмааш мегуфт:
Ки на аз шодиям... бенонам.**

(«Суруди нон», *Маҷмӯаи ашъор*, с. 24).

Дар шеъри «Ба сӯи шаҳр» сухан дар бораи деҳқонест, ки ба ҳосилаш офат расида, баъди ҷамъоварӣ молики саҳми худро бурдаву яқин аст, ки гандуми ӯ барои оила кофӣ нест. Деҳқон маҷбур аст, ки ба шаҳр ба ҷустуҷӯи кор, барои пайдо кардани нон ҳамроҳи зану фарзанди худ равад:

**Дар пеш сарнавишти пур аз ибҳом,
Дар пай ғами гузаштаи меҳнатбор
Шаш пой пинабастаи бепопӯш
Мекуфт рӯи ҷодаи ноҳамвор (с. 52).**

Дар бисёр маврид шоир аз зоҳири ашё гузашта ба умқи онҳо менигарад. Чунончи, ҳадяи нуқра бо тамоми зебоиву назокат барои ӯ шодибахш нест. Ӯ коргоҳи тираи коргаронро бо фазои тангу дудолуд, бо ғами коргароне, ки ҳамарӯза ранҷ мекашанд ва тифли коромӯзе, ки чехраи пажмурдааш гувоҳи сахтии рӯзгораш аст, тасаввур мекунад:

**Ман дар ин нақшу нигори дилфиреб
Рози талхи зиндагонӣ дидаам:
Чашмҳои хаста аз андӯху ранҷ,
Чехраҳои устухонӣ дидаам.**

(«Ҳадяи нуқра», с. 53).

Эҳтиёҷи мардум ба нон ва зиндагии ранҷбори онҳо дар шеъри «Муаллим ва шогирд» низ басо ҳузновар тасвир ёфтааст. Муаллим шогирдро барои китоб надоштани сарзаниш мекунад ва аз чашмҳои ашкбори ӯ тафсири ҷонгудози дарду ранҷро меҳонад:

**Чанд гӯӣ, китоби ту чун шуд?
Бигзар аз ман, ки ман нон надорам!
Ҳосил аз гуфтани дарди ман чист,
Дастрас чун ба дармон надорам (с. 63).**

Дар шеъригар таваҷҷӯи шоирро раққосае ба худ мекашад, ки дар тарабхона барои мардони маст бо рақси худ шодӣ

меорад, аммо дилаш пур аз андӯҳ аст. Як рӯз тоқати ӯ тоқ мешавад ва ӯ ба ин гурӯҳи майхораву шикампараст хитоб мекунад:

**Бонг баровард: «Эй гурӯҳи ситамкор,
Пушти маро зери бори дард шикастед,
Ташнаи хуни шумо манам, манам, оре,
Гул наяфшонеду бўса ҳам нафиристед...»**

Духтараки раққоса, ки ҳусни расову қомати дилчӯ дорад, аз тақдири худ норозист, зеро бар ивази хунари дилфиреби хеш ӯ моеа барои зиндагӣ пайдо мекунад. Аммо дар миёни мастҳои фориғбол будан ва майлу хоҳиши онҳоро иҷро кардан ҷи қадар таҳқиромез аст. Ӯ медонад, ки касе аз миёни онҳо ба ӯ тараххум надорад, касе дасти мадад дароз карданӣ нест, бинобар ин, саволҳои ӯ бепосуханд:

**Кист, бигӯед, аз шумо ҷӣ касе ҳаст,
То зи хароботиён маро бирахонад.
Зиндагиямро зи нав диҳад сару сомон,
Дасти маро гираду ба роҳ кашонад?»**

Касе аз ҷамъи мастон дар ғами ин духтари бечора нест. Қаҳқаҳаи онҳо, ки дар ҷавоби саволҳои ӯ баланд мешавад, нишони ҳақорати ин духтар аст, яъне, ба эътирози ӯ касе эътибор намедиҳад. Садои эътирози ӯро ҷунуну мастӣ мепиндоранд ва барои ин раққосаи сарсаҳт дари наҷот баста аст.

Қиссаи корманде, ки ба занаш аз таҳқир шудани худ аз ҷониби раис, аз гуфтори носазои ӯ, аз ғурури шикастаи худ пеши он марди фурӯмоё ва он ноне, ки бо хуни дил ёфтаву овардааст, нақл мекунад, воқеан ҷонсӯз аст. Мард аз дарди бузурги худ шикоят мекунад:

**Чӣ дардест, оваҳ, чӣ дарди гароне,
Пайи луқмаи нон ба ҳар сӯ давидан.
Бари нокасонӣ дағал истодан,
Ба пойи фурӯмоё мардум хамидан (с. 74).**

Шоир ҳудро ёру ёвар, ҳамдилу ҳамқисмати тамоми таҳқиршудагон меҳисобад. Дар айни ҳол ӯ медонад, ки онҳо бешуморанд, наҷодашон гуногун, аз кишварҳои мухталифанд, вале ҷамъу пайванди онҳо ба муқобили ҷабру ситам метавонад ҷабҳаи бешикасте бошад. Ба ин гурӯҳи ситамдида дар як қатор қарор доштан барои шоир мояи ифтихор аст:

Ту як нафарӣ... на! Бешуморӣ:
 Ҳар сӯ, ки назар кунам, ту ҳастӣ,
 Як ҷамъи ба ҳам гирифта пайванд,
 Як ҷабҳаи саҳти бешикасте!
 Зардӣ? – На!... Сафед? – На. Сиях? – На!
 Болотарӣ аз нажоду аз ранг.
 Ту ҳар қасиву зи ҳар кучой,
 Ман бо ту, ту бо манӣ ҳамоҳанг (с. 96).

Симин аз талошу ҷонсупории ҷавонмардон баҳри дифои ормонҳои миллӣ бо камоли муҳаббат ҳарф мезанад. Ситамгарон симои Аҳриманро доранд ва куштани онҳо айнаи савоб аст. Падару модар ва ҳамсари шаҳиде, ки алайҳи ситам бархоставу ҷони худро қурбон кардааст, барои ӯ мотам намегиранд, зеро ӯ қаҳрамон аст, Симин аз поён пазируфтани сабру тоқати ситамдидагон ҳушдор медиҳад:

З-он ситамҳои саҳти тоқатсӯз
 Хуни озодагон ба ҷӯш омад.
 Миллати кинаҷӯи ҳашмолуд
 Теғ бигрифтӣ дар хурӯш омад.
 Мардуме банди сабр бишкоста
 Саф қашиданд пеши душмани хеш.
 То сари Аҳриман ба ҳок афтод,
 Эӣ басо сар ҷудо шуд аз тани хеш (с. 81).

Аз нигоҳи шоир ҳар нафаре, ки барои озодии мардум ҷон бохтааст, «қалби таърих» аст, як нафари хуршедист, ки эҳтиёҷ ба шамъ надорад. Ӯ фарзанди як модар нест, балки фарзанди тамоми модарони озодихоҳи ҷаҳон аст:

Шамшоди гулгун аст, рӯида дар хун аст,
 Дар ҳеҷ боғ ин сон сарву санавбар нест.
 Фарзанди хуршед аст, дилбанди маҳтоб аст,
 Равшангари гетист, танҳо зи модар нест.

Симин ба ҳеҷ вачҳ бо қотилони ситамгар созиш карданӣ нест. Ин рӯбоҳтинатону девмизочон ҳаргиз аз бадқирдорӣ даст намекашанд, бинобар ин, барои ситонидани қасди ҷавонони шаҳид интиқом бояд:

Созиш маписандед бо ҳеҷ баҳона,
 К-аз хуни шаҳидон рӯдест равона...

**Он панчаи бедод аз банд чудо бод,
К-аз синаи устод бигрифт нишона.
Эй дод, Худоро, бедод фузун шуд,
Фарёд баромад аз нои замона (с. 591).**

Шоир бо ҳасрат аз Коваи оҳангару парчами чармини
ӯ ёд мекунад, зеро ин парчам рамзи инқилоб, рамзи талош
баҳри озодӣ аз ситам аст:

**Ин чарми раҳо афтода, бе баргу наво афтода
Гӯй, ки зи худ мепурсад: пас Коваи оҳангар ку?
Бас ной фишурданд ин ҷо, то худ зи наво афтод ҳақ,
Мурғон ҳама мурданд ин ҷо, як нолаи ҳақгустар ку?**

Симини Бехбаҳонӣ аз табори озодиҳо аст, ки бо шеър
сухан алайҳи ситаму истибдод шамшери калам мекашад. Шеър
и ӯ ифодагари рӯҳи замон ва баёнгари ҳоли ситамдидагон аст.

Пайнавишт:

1. Аҳмад Абӯ Маҳмуд. Зиндагӣ ва шеъри Симини Бехбаҳонӣ.
Гаҳвораи сабзи афро.—Техрон, 1387.
2. Симини Бехбаҳонӣ. Ёди баъзе нафарот.—Техрон, 1388.
3. Симини Бехбаҳонӣ. Маҷмӯаи ашъор.—Техрон, 1385.

Соли 2012

НАСРИ ГУЛРУХСОР

Нуктаи муҳиме, ки дар мавриди насри Гулрухсор қо-
били таваҷҷӯҳ менамояд, садоқати ӯ ба мароми адабии ҳеш
аст. Гулрухсор ҳамеша дар талоши «ман»-е будааст, ки ўро аз
дигарон тафриқа мебахшад: ҳам дар зиндагӣ ва ҳам дар ҳу-
нар. Баъди он ки ӯ дар шеър ҷойгоҳ ва пойгоҳи шоистае пай-
до кард ва гоҳе такрори худро эҳсос намуд, ҳамоно хилқати
осоишнопазираш ангеае бубахшид, ки дар ҷинсҳо ва анвои
дигари адабӣ низ ҳунар озмояд. Ёдовар мешавем, ки замоне
шоири шаҳри рус Пушкин низ тазъиқи қофияро ба шеъраро
эҳсос карда буд. Ў бар он ақида буд, ки ба иллати қофиясозӣ
дар шеър марҳалаи худтакрорӣ фаро мерасад ва аз он ҳатман
бояд раҳо шуд.

Ҳини рӯҷи Гулрухсор ба ҷинси ҳамоса мавзӯи ҷанг аз
муассиртарин мабоҳиси таҳқиқи бадеӣ падида омад. Дар наср

майли муаллиф ба тасвири воқеоти ғоҷиавӣ бештар зухур ёфт. Зимнан кӯшиши ҳунарманд бар он аст, ки чунбише дар ақлу идрок ва ҳиссиёт бедор намояд, вусъати нигоҳро густурдагӣ ва талошҳои ақлу дилро умқи пахно бубахшад. Чунин ба мушоҳида мерасад, ки Гулрухсор майл дорад, ки дар кори ҳунари хонандаро на танҳо ба андеша перомуни масоили муҳими рӯзгор водорад, балки тавассути саргузашти дилхароши қаҳрамонҳои муқддаси бадбахтиву ғоҷи дар зехни ӯ асаре боқӣ гузорад.

Охири қарни XX бар асари гардишҳои куллии сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ фарҳанг дар адабиёт низ падидаҳои тозае ба бор омаданд. Дар миёни анбӯҳи бузурги осори бадеӣ, ки ба ҳар роҳи воситае бидуни назорату танзим ба таърифи расидаанд, офаридаҳои тозабунёд низ кам набуданд, аммо қисми зиёди онҳо ба иллати гирифтории зиёди ҷомеа ва нобасомонӣ дар адабиёт сари вақт нақд нашуданд. Ибтиқори назару ҳунар, тобишҳои нави истиқлоли фикри сабқ, тозагии мавзӯву муҳокот дар давраи муосир дар осори ҷангномавӣ низ ба зухур омад. Чун дар ин замина адабиёти форсу тоҷик шоҳкориҳои беназире амсоли «Шоҳнома»-и Фирдавсро пеши рӯ дошт ва дар адабиёти асри XX намунаҳои наватарини ҷангномаҳои манзум мансуб ба қалами Мирзо Турсунзода, Мирсайид Миршакар, Мӯъмин Қаноат ва осори мансури Фотех Ниёзӣ, Раҳим Ҷалил, Абдумалик Баҳорӣ, Саттор Турсун, Ибод Файзуллоев ва дигарон ба миён омаданд, ҳунари ҷангноманависии адибони тоҷик на танҳо ба суннатҳои миллӣ, балки баҳрабӣ аз таҷоруби нависандагони ҷаҳон, баҳусус чехраҳои номвари адибони ҳаммеҳани собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ғайр дарид. Намунаҳои пураарзиши ҷангноманигории насри шӯравӣ «Сотников» ва «Мучассама»-и В. Биков, «Рӯ ба рӯ»-и Ч. Айтматов, «Онҳо барои Ватан ҷангидаанд»-и М. Шолохов, «Зиндаҳо ва мурдаҳо»-и К. Симонов, «Муҳосира»-и А. Чаковский, «Сарчашмаҳо»-и Г. Коновалов, «Тақдир» ва «Исми ту»-и П. Проскурин, «Ҷанг»-и И. Ф. Стаднюк, «Соҳил», «Барфҳои сӯзон», «Таркиши охири»-и Ю. Бондарев, «Зинда бошу дар ёд дор»-и В. Распутин, «Солҳои бидуни ҷанг»-и А. Ананьев, «Сояҳо дар нимарӯз ғайб мезананд», «Даъвати ҷовидона»-и

А. Иванов, «Як вачаб замин», «Мурдаҳо шарм надоранд»-и Г. Я. Бакланов, «Ситораборон»-и В. Астафьев ва ғайра миёни хонандагон шӯхрати зиёд доштанд.

Пайи ҳам интишор ёфтани ду асари Гулрухсор дар бастаи мавзӯии ҷанг – «Занони сабзбаҳор» (1987) ва «Зан ва ҷанг» (2001) ҷанд қолабу қоидаи маъмулиро якбора барҳам зад:

1. Дар жанрҳои калонҳаҷми ҷинси ҳамоса нахустин асари тоҷикӣ ба қалами зан иншо шуд.

То Гулрухсор намунаҳои дар жанрҳои хурди ҳамосаи мансур мавҷуд буданд, ки боризтарин шахсияти ҳунарии дар ин замина шодравон Муаззама Аҳмадова ба шумор меояд.

Зимнан ҷои таъкид аст, ки дар адабиёти тоҷик Гулрухсор аз аввалин занҳоест, ки тавассути достонҳои «Рӯи урён», «Мотами сафед» ва «Сипар» ба ҳамосаи манзум рӯ овардааст.

2. Ҷангноманависӣ маъмулан кори мардон ҳисоб мешуд, ки Гулрухсор ин қолабро низ шикаст.

Бори аввал ҷанг аз нигоҳи нависандаи зан ба тариқи густурда баррасии бадеӣ ёфт.

3. Бо вучуди тафовути кулӣ дар тарҳу қолаб, маводу мӯҳтаво ва вақту фазо дар ҳарду асари Гулрухсор меҳвари таҳайюл ва тафаккур ба як концепсияи асосӣ – нақши ҷанг дар сарнавишти зан таъсис ёфт.

Дар офариниши осори ҳамосавӣ тавфиқи муаллиф қабл аз ҳама ба интиҳоби мавзӯ ва таносуби он бо сужаву устухонбандии аҷзои асар ва муҳокотофариниву чеҳранигорӣ марбут аст. Аз ин лиҳоз, ба мавзӯи ҷанг рӯ овардани Гулрухсор бе-сабаб нест. Ҷанг фоҷиаи бузургест, ки инсонро дар ҳолати фавқулӯда қарор медиҳад ва мадори дилу сиришти ӯро дар мизони маҳсусе бармекашад, аз рӯи одамон ниқобҳоро бармеканад ва эшонро пешорӯи имтиҳони сангин танҳо ба танҳо мегузорад. Ҳадаф аз интиҳоби чунин мавзӯ, бидуни шак, санҷиши ниҳоди инсон дар вазъияти ғайритабӣ ва маҳкум кардани ҷанг чун офати фалокатборест, ки ногузир нақши ҳунине дар пай дорад.

Ҷолиб он нукта аст, ки дар ҳарду асар – ҳам дар «Занони Сабзбаҳор» ва ҳам дар «Зан ва ҷанг» мавзӯ муштарак аст. Дар асари яқум ҷанги шӯравиён бо Гирмони фашистӣ ва

дар асари дигар ҷанги шаҳрвандии тоҷикон заминаи воқеии сужетро ташкил додаанд. Фосилаи рӯйдоди ин ду ҷанг – ним аср, аммо тафовути онҳо на дар фосилаву шумори ҳалокшудагон, балки дар он аст, ки ҷанговарони ҷанги аввал дар роҳи хидмат ба Ватан ва дифои марзҳои он сар супурдаанд, аммо барангезандагон ва иштирокдорони ихтиёриву тасодуфии ҷанги дувум тег бар синаи худ ва пайвандони хеш задаанд. Гулрухсор дар таҳқиқи бадеии мавзӯи мазкур нигоҳи хешро на ба майдони ҳарбу зарб, балки ба ақибгоҳ ва мушкилоти он андӯхта, асари ҷангро бар сарнавишти занон мавриди коркарди ҳунари қарор додааст.

Мақоли русие ҳаст, ки мегӯянд, «ҷанг чехраи ғайризано-на дорад». Шакли русии он дод қавсайн. («У вайны не женское лицо») Бунёди чунин муқобилгузори бар тазоди зиндагиву марг, бар табиати азалии онҳост, ки яке зиндагибахшу дигаре зиндагикуш ҳастанд.

Дар чунин рақобати оштинопазир, ки барои раҳму шафқат заррае ҷой наместонад, аксари маврид марг бар зиндагӣ ғолиб меояд, қаҳрамонҳо ба ҳалокат мерасанд ва ё рӯҳан шикаста мешаванд. Дастӣ дарози ҷанг то дуртарин манзилу макон расида, гулӯи зиндагиро мефишорад ва ҷароғҳои онро хомӯш мекунад.

Ҳадаф аз инъикоси ин ҷароғҳои мурдаи зиндагӣ дигарбора хушдор додан ба оламиён аст, ки садди роҳи ҷанг бишаванд ва оташи манҳуси онро ҳаргиз наафрӯзанд, ки чун даргирӣ, ҳама тару хушкро баробар бисӯзад.

Фахриддини Гургонӣ ба ҳамин маънӣ фармуда, ки:

Хуш аст ин нукта аз гетинишинон,

Ки бошад ҷанг дар наззора осон.

Дар маърази таваҷҷӯҳи Гулрухсор деҳаи дурдасти кӯҳистон бо унвони рамзии Сабзбаҳор қарор гирифтааст. Ҳам интиҳоби деҳаи дуродур ва ҳам чунин ном доштани сарзамини тахайюлии муаллиф маъниҳои таҳтонеи пушти худ доранд. Аввалан, муаллиф таъкид карданист, ки дастӣ наҳси ҷанг хеле дароз аст ва ҳеҷ гӯшаеро аз он ҳалосӣ нест. Ва дувум, деҳаи Сабзбаҳори хуррам аз нафаси шуми ҷанг ба ҳазон расид. Ҷанг рамзи ҳазон аст, ки баҳорро, зиндагиро ва ҷавониро ба

коми худ мекашад: «Эҳ чанг, чанги балогардон, Тошхоро ҳай майдону аспу зин додӣ!» – мегӯяд яке аз персонажҳои роман. «Даҳшати чанг на танҳо дар қотиливу хунрезӣ, инчунин дар кӯрии чашми раҳмаш будааст. Чанг паҳлуҳои дигари даҳшатноктаре доштааст», – чунин меандешад персонажи дигар.

Ана ҳамин паҳлуҳои даҳшатноки чангро нишон додан ва чораҷӯӣ барои пешгирии он ҳадафи аслии нигоранда аст.

Сабзбаҳор деҳаи хурдест иборат аз якчанд хонавода... Чунонки дар деҳот маъмул аст, ҳама ҳамдигарро мешиносанд ва ҳафт пушти якдигарро дар хотир доранд ва ягон ҳаракату амал аз назари ҳамсоягону ҳамдеҳагон дур намонанд.

Сабзбаҳор деҳаест, ки гумон мекуни, якумр дар он дав-раи модаршоҳӣ ҳукмронӣ доштааст. Бо вучуди зоҳиран тобеъ будану гоҳе мушти мардонро ба сар хӯрдан, занони Сабзбаҳор шахсиятҳои хеле равшану ҷаззоб, занҳои оташниҳоде ҳастанд, ки бо ҳама камсаводӣ ҷаҳони маънавиашон сиришта аз покиву сафост ва ҳар кадом олам-олам шеъру тарона, қиссаву ғасона, зарбулмасалу мақол медонанд, аз расму оини ниёгон ба ҳубӣ огоҳанд ва посдори суннатҳои аҷдодӣ мебошанд.

Меҳвари сужети роман бар хонаводаест, ки заҳри чангро бештар аз дигарон чашидааст. Чунин ба мушоҳида мерасад, ки муаллиф заифтарин ва нотавонтарин хонаводаи Сабзбаҳорро дар маркази пажӯҳиши бадеӣ қарор дода, бо ин усул меҳодад бечорагӣ ва заъфи инсонро дар баробари чанг ҳарчи равшантар ба намоиш гузорад.

Зани бемору бистарӣ Хайрия бо ду духтараш Майсаву Нишона дар кулбаи ҳакиронае ба сар мебарад ва муаллиф ҳикояти худро аз он тирашаби беҳосияте оғоз мекунад, ки Майсаро дарди ҳамл гирифта ва касе нест, ки ба имдодаш бирасад ба ҷуз хоҳари бебабону бетачрибааш Нишона. Он шаби наҳси зимистонӣ Майса бо азоби алим писарчаеро ба дунё овард, аммо ҳудаф аз олам рафт. Аз ин пас азоби Нишона боз ҳам бештар шуд. Модари маризу тифли ширхор ва духтари бебабону лол дар ҳучраи холиву сард ду даст сӯи осмон ба умеди як коса шири калбузи кунчи хона бозмонданд. Нишона, қаҳрамони марказии асар, рамзи лоливу забунии инсон дар баробари сарнавишти шум аст ва Чанг ба ин сияҳкоса заҳри худро рехтааст.

Духтарак баъди марги фоҷиавии падар ба дунё омадааст ва модар ӯро чун нишони охирини шавҳар Нишона ном гузоштааст. Ба иллати тасодуми равонии модар ҳини ҳомиладорӣ кӯдак гунг мешавад ва ин дард тири дигаре ба чигари зан мезанад. Нишона бо вучуди аз тақдир бебаҳра будан, дили раҳмину ҳассосе дорад, ки дар он чароғи муҳаббатро ба кулли инсонҳо ва бештар аз ҳама, ба як нафар шахси азизтарин – Диловар ҳифз намудааст. Баъди марги хоҳарбузургаи Нишона ба кӯдаки ӯ пуштибон мегардад. Ба хотири нафъ овардан ба мардум ва пайдо кардани нони ҳалол барои хонавода ӯ дар рӯи ҳавлии масҷид бо маслиҳати раиси ҷамоат кӯдакистон таъсис медиҳад, ки он ҷо кӯдакон дар посухи муҳаббати бебабони ӯ бо меҳри саршор ҷавоб медиҳанд. Нишона қобилияти хуби омӯзгорӣ ва омӯзандагӣ дорад. Ӯ барои кӯдакон аз ҳаёли худ бозихои бачагона мебофад. Ба хотири он ки номаҳои ёри ҷанговари худ Диловарро мутолиа кунад, дар муддати хеле кӯтоҳ бо роҳи худомӯзӣ алифбо меомӯзад.

Соатҳо бо ситораҳои осмон, ки якеро чун ситораи Диловар барои худ пиндошта буд, сӯҳбат мекунад. Аммо аз бахти шум буд, ки Нишона ба ҷанголи ҷанд тан фосиқони бешараф гирифтор мегардад ва бар замми таҳқири ҷисму рӯҳаш обистан мегардад. Поёни китоб – поёни зиндагии як духтараки ҷавон аст, ки паёпай гирифтори бозихои тақдир гашта ва дар ниҳояти кор дасту домони худро аз зиндагӣ кашидааст.

Нигоранда ин духтараки аз забон маҳрумро чун фарди соҳибдил ва ҳассосу покизатинат ба қалам додааст. Хусусан, дар лаҳзоти охири умраш Нишона қувваи бузурги ботинашро ба зухур меорад, ӯ аз Тоши якгӯш, ки булӯри покизаи дилашро бишкаст, интиқом мегирад. Чун бори охир бо маъшуқаи бешарафи Тош ҷашмобачашм мешавад, бо нафрат аз ӯ рӯй мегардонад ва туф мекунад.

Аҷаб тазоде, ки ҷанг ба интиҳо мерасид ва ғалаба наздик меомад. Аскарон як-як ба хонахошон меомаданд. Хостгорҳои Диловар низ ба хонаи Нишона азми омадан доштанд, аммо духтари бегуноҳи гуноҳолуда қасди худкушӣ дошт. Тамоми вучодаш дар муқобили он беадолатие, ки инсонҳои нокас ба ӯ раво диданд, исён мекард, лаҳзоте буд, ки ба ҳама, ҳатто ба

модар ва кӯдаки ширини нозпарвардааш Алам муҳаббаташ гум шуд ва ҷои ҳама эҳсосро кини ниқору интиқом гирифт. Танҳо баъди он ки Тоши якгӯшу Хидири Ёғӣ ҷазои худро гирифтанд, Нишона вазифаи худро анҷомёфта ҳисобид ва ба истиқболи марғ омодагӣ гирифт: «Нишона акси чашмдошти модар якбора мисли пештара хушҳолу хандонрӯ шуд. Кӯрпахоро офтоб дод, либосҳоро сари борҷӯб паҳн карда, куртаву ҷомаи модару Аламо шуста, поргӣ кард. Аз даруни аёта то пушти дарвозаро чорӯб зад». Сипас либосҳои бехтарини худро пӯшида, марҷони меросии хоҳарро ба бозор бурда, ба пораи китоби иваз кард ва ниҳоят, нисфи шаб аз ҷой бархоста, дергоҳ ба рӯи модару кӯдак нигарист ва ҳаёлан бӯсаи видой зад. «Бӯсаи видой, бӯсаи узру афсӯс». Бо нигоҳ ба модару додараш ба ар-арзори атрофи ҳаёта, ба шахтути пир, ба деворҳои сафедкардаву гулзадааш, ба дару порисаҳои хонаи падар хайрбодӣ кард. Бандчаи мактубҳои Диловарро аз тоқ гирифта ба остинаш ниҳоду аз суфа поён шуд. Дар дили шаби сиёҳ аз байни кӯчаҳои холии деҳа духтарак мактубҳои азизи дилашро, акси ўро ба дилаш зер карда, ба истиқболи марғи худ, сӯи «Қабри шайтон» медавид».

Ин сатрҳо, ки лаҳзоти охири зиндагии як инсонӣ ҷавонро бо кулли тафсилоту ҷузъиёташ ба қалам медиҳад, хеле муассир ва дардовар ҳастанд.

Ҷосилаи замонӣ, ки дар роман фаро гирифта шудааст, бузург нест. Он тақрибан се соли ҷангро дар бар мегирад. Аммо ҳар рӯзи он – як рӯзи имтиҳон аст – имтиҳони имону вичдон, одамгариву нангу номус. Ҷазои ҷуғрофии асар низ густурда нест – ғолибан Сабзбӯҳор ва як-ду сафари кӯтоҳмуддати персонажҳо то маркази ноҳияву пойтахт – Пунбачиву Сталинобод. Манзури муаллиф аз чунин маҳдудияти вақту ҷазо – муоина ва инъикоси бадеии зиндагии мардуми як марзи кӯчак аст, ки он ҷо ҳама кас бо тамоми омоли зишту нек пеши назар қарор дорад.

Дар баробари симои Нишона, ки тимсоли шӯрбаҳтиву номуродӣ ва лоливу хорӣ буд, нависанда аз миёни занон дахҳо образҳои ҷолиби дигарро низ ба риштаи тасвир мегирад. Ин ҷо зикри он нукта муҳим аст, ки яқояки образҳои асар фардӣ кунонида шуда ва

нотакрор ҳастанд: Зебо, Нозӣ, Тобон, Нукра, Марзия, Зика, Марҷон, Нурия... Ба қавли адабиётшинос А. Сайфуллоев «Романи Гулрухсор романи тақдирҳост... Дар романи Гулрухсор манзараҳои меҳнату маишат, ишқу муҳаббат, садоқату хиёнат, дарду ғам ва шодию сурури халқ дар айни шиддати Ҷанги Бузурги Ватанӣ ғоҷонаву мазҳакавӣ тасвир ёфтаанд. Манзараҳо, воқеаҳо, характерҳо, риштаҳои печ дар печи ҳаёти одамон, пеш аз ҳама қаҳрамониҳои халқ ва иродаи оҳанини онро нишон медиҳад» (3, 123).

Зебо Наимӣ аз тоифаи занҳост, ки дар вучудашон ақлу эҳсос мувозинат ва таносуби худро ҳифз кардаанд. Аз нигоҳи занҳои Сабзбаҳор ӯ зане буд «назарбаланд, баландписанд, қоидадон, солор, худшинос, босавод ва даврадида... Занҳои Сабзбаҳор Зеборо дӯст медоштанд. Маслиҳат дода, маслиҳат мепурсиданд, такягоҳу мададгояш буданд. Нармиаш бештар буд, тундиашро мебахшиданд». Зебо зани мубориз аст. Ӯ барои бахти худ, нангу номуси худ ва дифои аҳли ҷамоат, ки тақдири худро дар мушкилтарин замон ба ӯ бовар карданд, талош мекунад. Ӯ аз он тоифае нест, ки Хуморо аз осмон интизор шавад. Вақте ки Зебо хабарӣ ба каси дигар хонадор шудани ҷавони дилбохтааш Саид Алиро шунид, бо камали ҷуръат ба назди ҷавон рафта, ӯро ба мулоқот даъват кард ва бахти худро ба даст овард. Ҳарчанд ки ӯ дертар чанд бор аз хушдоманаш таънаву маломат шунид ва аз кардаи хеш зоҳиран пушаймон ҳам шуд, зеро боре ӯ бо охи сард ба Хайрия гуфт: «Хайфи ошиқиоям: Лайливу Мачнун мисли мо ошиқ набуданд... Ҳар кӣ бо ошиқӣ шӯ кард, деги сияхро дар рӯ ба рӯ кард!». Як сабаби нагунбахтии худро Зебо дар норизоии волидайн ба ин занашӯӣ медид. Падари Зебо, ки марди орому фурутане буд, талошҳои озидихонаи духтарашро натавонист таҳаммул бикунад. Узви ташкилоти комсомолӣ шудани духтар ва раиси ин ташкилотро ба шавҳар пазируфтани ӯ Наимии табиатан нармхисолро ба ҷаҳл овард. Ӯ ба духтараш ҷазои саҳттаринро раво дида, кокулони дарози Зеборо бо корди дудам ба бурид.

Шояд ҳамин вақт иродаи шикастнопазири ӯ бори аввал ба ситеза барангехт. Зебо ба узвияти ташкилоти ҷавонон

кабул шуд, дигаронро низ ба ин кор ташвиқ кард, ба шахси дилхоҳаш ба шавҳар баромад ва баъди ба фронт рафтани Саид Алӣ ҳамдеҳагон ўро раиси ҷамоат интиҳоб намуданд.

Нависанда Зеборо чун шахсияти зўрманде, ки бо вучуди ҳассосиву раҳмдилӣ рӯҳаш бешикаст аст, ба қалам овардааст. Муҳимтарин фазилатҳои ӯ: адолатхӯй, дифои ҳуқуқҳо ва шаъну шарафи ҳеш, ғами дигаронро хӯрдан дар ҳолатҳои фавқулода бештар зухур мекунанд: аз маҳбас озод кунонидани шавҳари бегуноҳ, ба ўҳдаи худ гирифтани азои Майса, барои дифои номус Ёғиро аз асп зада афтонидани Хидир, ба раиси пиру бемори колхоз Ҳасан Ризо бо камоли меҳри духтарӣ ғамхорӣ кардан, барои саркашӣ аз супориш ва дағаливу берӯй аз гиребони Тоши ягӯш гирифтани ба рӯи Зика, ки моли ҷамоатро ба хона мебурд, шаппотӣ задан, дар сари турбати шавҳар гардани хушдоманро гирифта марсияхонӣ кардан, тамоми дағалиҳои хушдоманро ба хотири дифои оила таҳаммул кардан – ҳолатҳои ҳастанд, ки хилқати ин зани ҷавонро ба ҳубӣ инъикос менамояд.

Зўру тавони Зебо бештар дар рӯҳаш аст, на дар ҷисмаш. Гулрухсор тавонистааст, ки бо килки ҳақиқатнигор сиришти инсонро бе сохтакорӣ нишон диҳад. Ў тимсоли идеалӣ намеофарад, ҳарчанд ки дар симои Зебо беҳтарин хислатҳои занонаи тоҷик ба ҳам омадаанд, ў як зани заминиест, ки тамоми омолаш табииву оддист. Ҳамзамон дар радифи Зебо муаллиф дар роман симои зани ҷисман пурқувватро низ нишон додааст. Нозӣ, ки ба номи ў тавсифи «пахлавон»-ро пайваستاанд, дар ҳақиқат таҷассумгари қувваи бузурги ҷисмонӣ аст. Аммо Нозӣ бо тамоми тавоноиву қувва боз ҳам ниёз ба меҳрубониву лутфи шавҳар дорад. Ин аст, ки бо вучуди пахлавони ғолибро ба тахтапушт хобонидан, барзаговро сари китф бардоштан ва қувваи худро барои дифои ҳуқуқҳои занҳои деҳа ба кор бурдан, се маротиба дугоник таваллуд кардан аз бемеҳрии шавҳар саҳт азият мекашад ва дилаш пурхун аст. Ў дар ҷисми бузурги ҳеш дили кўдакона дорад.

Дар баробари симои занҳои баору номус Гулрухсор муваффақ шудааст, ки ду образи хеле хотирмони манфиро низ бо хилқати мухталиф ба риштаи тасвир кашад. Яке Зика аст,

ки «мори обӣ» лақаб гирифтааст ва намунаи бадахлокиву фосиқист. Дар такризи фавқуззикр А. Сайфуллоев қайд кардааст, ки «дар роман хислатҳои Зика, зани бевафо ва сабукпо низ равшан тасвир шудааст. Нависанда дили ўро низ фаҳмидааст. Ў чандон Зикаро не, балки ҷангро, ки баъзе занҳои сустиродаро ба кӯи бадахлоқӣ меандохт, маҳкум месозад» (1,124). Ҳақ ба ҷониби мунаққид аст, ки нависанда аз ниҳоди персонажи худ огоҳ аст ва дили ўро фаҳмидааст. Аммо оё вазъияти фавқулода метавонад баҳонае барои бадахлоқӣ бошад? Барои хонанда Зика бо тамоми фатонату дилфиребӣ ва оростагиву озодагии зоҳир, чашмони бозингару мулоқотҳои ниҳониаш бо Тош тимсоли бешарафӣ боқӣ мемонад. Шавҳари пиру ҷутур доштани ў наметавонад баҳонае барои ишқварзӣ бо каси дигар бошад, хоса бо Тоши якгӯш, ки ҷаҳолату ҳамоқат, дурӯягиву ҷоплусӣ бунёди сиришташро ташкил додаанд. Аз назари нависанда ҳунар ва истеъдоди дилшикорӣи ў пинҳон намемонад. Ў хеле огоҳона ва мӯйшикофона, бо дарки ҳолати равонӣ ва психологӣ ҳар ҳаракати чашму абрӯ ва ҷисму ҷони Зикаро ба муоина мегирад. Масалан, Тош, ки «аз сари дег бо нигоҳ Зикаро навозиш мекард, акнун намедонист нигоҳи маломат ба кучо дӯзад... Чашмони шикорӣи Зика аз сари дег дур шудани Тошро дарҳол дида, ўро ҷустанду ёфтанд: Мардак ишорае барои ҳардуяшон фаҳмо карду ғайб зад. Касе ногоҳ ғайб задани Зикаро низ нафаҳмид» (1,86). Дар назари аввал ҷунин менамояд, ки Гулрухсор ин персонажи худро барои хушлибосиву дилбарӣ хатто ситоиш менамояд. Вале дар асл нависанда якҷанд ҳолатеро нишон медиҳад, ки муносибати ҷомеаро бо ин тоифаи занон муайян мекунад. Ҷунончи, дар иди Наврӯз «Зикаи ғайбзада нохост байни маърака пайдо шуда, ба рақс даромад. Шаддаи марҷон болои синааш меларзид. Касе ба нозу чилваи ў аҳамият надод. Ў барои занҳои Сабзбаҳор ангушти зиёдаро мемонд, ки буданаш малолу бурида партофтаниаш дардовар буд. Зика чандон ба тоби дил майдаву печон, пурнозу адо аргушт рафт, оқибат аз бемехрии рӯирости ҳамдеҳагон шасташ гашт, ки ҳаракатҳои сустируданд. Касе сару либоси орошта, абрувони барги гули сияхгӯшмолида, чашмони сурмарези занакро намедид. Ў ба рӯяш оҳаксанг молида, сиёхпӯстиашро

аёнтар карда буд. Аз бемехрии ҳамдеҳагон ранчида, дар гӯшае қарор гирифт» (1,87).

Дар ҳоли дигар, Зебо Зикаи хушбахти бугча дар дастро дида, ба бари рӯяш шапотие фароварда, ўро ҳаром ва беномус меномад. Ва ниҳоят, дар поёни роман Нишона бо Зика чашмобачашм мешавад. «Онҳо аз нигоҳи чашмҳои гӯё он даҳшатеро, ки забон ба баёнаш қодир нест, фаҳмиданд. Нишона ба лабони тунуки занак, ки пир-пир мепариданд, ба рӯи мисли рӯи ҳудаш доғдоштааш нигариста, ба замин туф карду занакро, ки чун меҳи оҳанин ба замин гӯё фуру рафта буд, ба ҳолаш гузошта пас гашт» (1, 301).

Симои занони бадхӯро модари Саид Марзия пурратар мекунад. Аммо Зика ва Марзия ашхосе бо ҷаҳонбинии комилан мутафовитанд ва онҳоро наметавон дар як радиф ҷой дод. Зикаи худҳоху нозпарвар хеле хушзабон аст. Аммо заҳри забони кампири Марзия боиси озурдагиву ҷароҳати дили садҳо нафари бегуноҳ мешавад. Сахттарин зарбаҳои забониро кампир ба арӯсаш Зебо раво мебинад. Марзия арӯси писари ягонаашро аз рӯзи нахуст бад мебинад, бо ҳазору як ҳилаву найранг писари худро ба муқобили ӯ мешӯронад, ба муллои деҳа рафта, тӯмори гармухунук менависонад ва ҳатто ба писари ҳудаи раҳм накарда, ба фронт дар ҳаққи занаш тӯҳматномаҳо мефиристонад. Аммо ҳатто марги писар хулқи ўро дигар карда наметавонад. Масалан, хабари шуми обистан шудани Нишонро ӯ бо як навъ хурсандии ботинӣ ва истехзо ба забон меорад ва бадномии духтараки нокомро чун воситае барои таҳқири хонаводаи Зебо меҷӯрад истифода барад.

Ҳамин тариқ, ҳар нафаре, ки нақше дар сужети роман дорад, ҳадалимкон бо ҳислатҳои хотирмон офарида шудааст. Ва муҳимтар аз ҳама, ҳеҷ кадом ба ҳамдигар монанд нестанд.

Зоҳиран дар роман ягон зани хушбахт нест ва ин шӯрбахтии онҳо вазъи умумии мардуми Сабзбаҳорро боз ҳам тиратар ба чашм менамояд. Хайрия, ки хеле ҷавон бева мондааст, дар бистари ҳамешагии беморист ва духтаронаш – яке дар сари ҳамл ва дигаре бо худкушӣ аз олам мераванд. Шавҳари Зебо паёпай ҳақоратномаҳо мефиристад ва модари ӯ бо заҳри сухан ҷавонзанро азият медиҳад. Амон занаш Нозиро бо се

дугоник партофта рафтааст. Нукра аз рӯи раҳмдилӣ ба Тоши якгӯши хиёнатпеша расида, якумр бадбахт шудааст. Марҷони қиссагӯ се бор хона обод карда, аз азоби безуррётӣ чигархун аст. Асал ва Тобон номаи сиёҳи Шодиро гирифта деги осмон ба сарашон фурӯ шудааст.

Аммо дар баробари ин ҳама носозгориҳои рӯзгор хурду калони мардуми деҳа дар кори умумии нигоҳубини чорво, парвариши ғалла, меваву сабзавот бо тамоми қувва иштирок мекунанд. Бузургӣ ва шикастнопазирии мардуми деҳа бештар дар ҳамин меҳнати якҷояи онҳо ва дастгирии ҳамдигар дар лаҳзаоти шодию ғам ба назар мерасад.

Аз образҳои мардон образи Тоши Охун хеле равшан баромадааст. Зимнан бояд зикр кард, ки сарнавишти як қисми персонажҳоро муаллиф аз оғози зиндагӣ то анҷом тасвир кардааст. Тавассути усули бозгашт ба дирӯз нависанда аз рӯзгори кӯдакиву наврасӣ ва ҷавонии Тоши Охун маълумот медиҳад. Қиссаи ба падару писар дарафтодани гургҳо ва як гӯшашро аз даст дода раҳо ёфтани Тош, вале аз падар маҳрум шудани ӯ зимнан мебоист нисбат ба ӯ тараххум бедор намояд, аммо хислатҳои зишти ҷавон, ки минбаъд яқояк рӯ заданд, боиси нафрати аҳли деҳа гаштанд. Тош мурғи бахтро, ки дар шахси Нукраи нозанину хушодоб тасодуфан раҳгум зада, ба сари китфаш нишаста буд, қадр накард, дар андак фурсат аз пойгаҳнишинӣ ба курсии мансаб гузашт ва фукаш ба осмон боло шуд. Ҳаромхӯрӣ, хушомадгӯӣ, ришвадиҳиву хиёнаткорӣ, дасисабозиву арбадаҷӯӣ ба ин марди фурумоё хос буд. Бо ҳазор ҳилаву найранг тавассути бародархонди «балогардонаш» даъвати ҷангро рад намуда, ба ҳар зани зебо ҷашми ҳавас дӯхта, борҳо зарбаҳои тақдирро ҷашида, ниҳоят аз кини Нишона ҷон ба ҳақ супоридани Тош – як навъ хушдорест ба мардуми бериё, ки оқибат бечазо нахоҳанд монд.

Дар қиёс бо образи Тош симоҳои дигари роман андак хиратаранд. Агар Тош бо «қади пасту пойҳои кӯтоҳ, шиками тарбузвор дамида, гардани ғафси серрағу сари бо теғ тарошида, сарбанди ба гарданаш фаромада» (1,200), яъне, бо тамоми афту андом ва сурати нафратовараш тасвир ёфта бошад, Хидир Ёғиву Саид Алӣ, Ҳасан Ризову Шодӣ, Наиму Амон ва

дигарон нақши равшане дар зехн намегузоранд.

Дар миёни образҳои асосӣ шахсияти муаллиф низ аз назар ҷинҳон намемонад, зеро андеша ва нуктаи назари ӯ дар мавриди гуногун бо роҳҳои мухталиф баён шудаанд. Хоса дар мавриди муаррифии персонажҳо, Гулрухсор тавсифҳои ба кор мебарад, ки ногузир ҳиссиёти субъективии адибро низ аён мекунад. Чунончи, дар бораи Хидир менависад: «Чашмҳои косамонандаш оташаки наҳсе дошанд. Зебо бо ҳайрати сохта, оромии фиребо ба рӯи ҷӯтуру чашмони гуруснаи савор нигариста, пурсид» (1, 29).

Тавсифҳои «чашмони косамонанд», «оташаки наҳс», «рӯи ҷӯтур», «чашмони гурусна» аз муносибати нафратолуди муаллиф ба персонаж хабар медиҳад: «Нигоҳаш пур аз нафрати мағлубият буд», «чашмони ҳукмонанди рақиб», «Нукраи лоғару рангпарид», «Тоши сурхрӯи рағфанинбурут», «чашмони бозигари Зика»...

Дар бораи Нишона тавсифҳои «духтараки оламнадидаи кӯхистонӣ», «духтари бечора», «Нишонаи лол», «духтари мактабнадида», «ҳайрон», «музтар», «меҳрубон» ва амсоли ин ба кор рафтаанд. Хусни таваҷҷӯҳи муаллиф дар ҳар сатр аён мешавад: «Духтар табассум кард. Аҷаб табассуми гуназебе. Чашмонаш, лабонаш, рухсораш баробар гул мекарданд» (1, 36).

Ин ҷо қобили таъкид аст, ки забони асар хеле сертобиш аст. Муаллиф гоҳе услуби шоиронаро ба кор мегирад, гоҳе услуби лирикӣ, гоҳ андешаҳои фалсафӣ баён мекунад, гоҳи дигар сухани кӯтоҳу мӯвҷаз меғӯяд. Чунончи, эҳсосоти Зебо баъди марғи кампири Марҷон нависанда чунин ба қалам овардааст: «Хандон – хандон, афсонаи нотаом дар лаб сари дӯши ӯ ҷон додани модархондаш Зебо ро саҳт озурд. Дар рӯҳи худ шикасти нопайвандеро ҳис карду дарёфт, ки дигар асло мисли пештара қаҳ-қаҳ хандида наметавонад. То ин дам гӯё муқобили маҷрои зиндагӣ бел мезаду ғарқ намешуд. То метавонист гирияшро бугӣ мекард, зеро медонист: гиристан осон аст, аммо ҷои гирия хандида тавонистан хунар...» (1, 216).

Дар мавриди мотами Саид сари овози ҳамдигарро гирифта гиристанӣ занҳо ба рӯи равону ҷӯйҳои ашк ташбех шудааст:

«Байти алами кампир чун рӯди равон мерехту занҳо ба он чӯйҳои ашки худро меомехтанд» (1, 279).

Гоҳе Гулрухсор комилан ба услуби шоирона рӯ оварда, аз саноеи бадеие чун ташхису тавсиф ва ташбеҳ фаровон истифода мебарад:

«Арғушти сиёҳпанчаи дарахтони мазор аз авҷ гирифта-ни шамол печонтар шуда, арғушти дар хоб дидаи апаашро ёдрас кард» (1, 208).

Ё чои дигар тазодро бар бунёди тасвир қарор медиҳад: «Марди корзордида дар ақибоҳ шадидтарин чабҳаи марғузиндагиро шоҳид буд. Медид, ки одамон тир нахӯрда, хун нарехта, мемиранд. Тирамоҳи соли охири ҷанг ҷомаи дарахтонро кашида ба тани замин мепӯшонд».

Тасвирҳои Гулрухсор мӯъҷаз ва дар айнаи ҳол хеле эҳсосшавандаанд: «Аз дари нимроғи меҳмонхона шамол шакараки барфро ба дарун рӯфта, шерозаи сафед мебофт. Сӯзани барфу боди сард оқибат духтараки беёдро ба худ овард» (1, 259).

Чунин ба мушоҳида мерасад, ки Гулрухсор ба офарида-ни манзараҳо ва муҳит майли зиёд надорад. Дар ин маврид сухани ӯ одатан кӯтоҳ ва хеле бошитоб аст.

«Субҳ чодари сафедашро ба тамом паҳн кард. Мурғакони саҳархез дар сари шоҳаҳои пурбори дарахтон базми субҳона доштанд» (1, 174).

Нависанда аз тасвири манзара зуд ба тасвири ҳолати инсон мегузарад. Аксари маврид ҳоли табиат бо ҳоли дили персонаж мувофиқ меафтад:

«Села-села зогон қар-қаркунон болои хирман парвоз карда, аз фарорасии зимистон хабар медоданд. Дарзаҳои бетартиб хобида аз боди сарду гардолуди охири тирамоҳ маҳзунона садо бароварда, дили ғашӣ раиси ҷамоатро ғаштар мекарданд» (1, 187).

Насри Гулрухсор сухани орому якмаром нест. Он гоҳе чун дарёи кӯҳӣ шӯху гоҳ чун обҳои соқит суфт, гоҳ пур аз унсурҳои шоиронаву гоҳ беориш кӯтоҳу канда-канда аст. Чунончи, ба санъати таҷнис рӯ овардани носир ва аз сачъ истифода бурдани ӯ далолат бар таровати забони асар медиҳад.

«Бадбахтии худро гоҳе фаромӯш мекард, зеро ҷанг

хамаро якранг чанг мезад» (1,185).

Ин ҷо «чанг» ва «чанг», ки ҷамоҳанганд ва бунёдашон бар таҷниси хат аст, сабки муаллифро хотирнишин намудаанд ва ёде аз шеърҳои ӯ меоранд. Ҷамчунин дар мавриди зерин низ дурахши оташаки ноаён ва шукуфтани нӯги бинӣ далели рангинии афкори муаллиф аст.

«Дар чашмони Тош оташаки ноаёне дурахшид, нӯги би-ниаш шукуфт» (1, 154).

Гулрухсор муқобилаҳои шоиронаро низ устодона ба кор мегирад:

«Дар яккамехи Нозӣ аспӣ саманд пайдо шуду бахту саодати он хонаро гӯё зери сум кард».

Ҳатто дар мавридҳои, ки ҷумлаҳои кӯтоҳ ба кор мераванд, эҳсос мешавад, ки нависанда ҳарфҳои ногуфтаи худро дар онҳо бо қамоли ҳунаромандӣ ғунҷонидааст.

«Нишона ҳоб медид, ҳоби овоздор».

«Мераксиду меҳандид; хандааш сарду ваҳмангез буд.

Табассум аз ҷеҳрааш гурехт» (1,5).

Канда-канда ва бошитоб паи ҳам омадани ҷумлаҳои кӯтоҳ изтиробе дар паси сатрҳо тавлид мекунад, ки ба вучуди хонанда низ интиқол меёбад. Хонандаро ҳисси интизории ҳабари нохуше фаро мегирад. Гоҳе ки инсон дар ҳоли садамаи рӯӣ қарор дорад, наметавонад пурҳарф бошад.

Як хусусияти ҳеле муҳими роман тавассути забони персонажҳо нишон додани ғановати забони модарист. Муаллиф хати воқеаи асар ва муҳовараҳоро гӯё махсус чунин бофта, ки шираву таровати забони мардуми деҳ, суханбозиҳои онҳо, истифодаи фаровони зарбулмасалу мақол ва шеърҳои таронаро дар алфози онҳо бо қамоли рангомезӣ ба намоиш гузорад. Мардуми деҳаи Сабзбаҳор, махсусан, занҳои деҳа ҳеле сухандону суханваранд. Ҳар ҳарфи онҳо бо мақоле ва зарбулмасале тақвият меёбад.

Чунончи, Зебо дар бораи Нукра чунин фикр мекунад:

«Корд ба устухонаш расидааст. Зане, ки сар қафад, зери тоқӣ мегуфт, ба ҷон расида, сирри хонаашро ба бозор баровардааст». Дар ҳамин ду ҷумла муаллиф ҷаҳор зарбулмасалу мақолро ҷой додаст: «Корд ба устухон расид», «сар қафад, зери

тоқӣ», «Ба чон расидан», «Сирри хонаро ба бозор набарор».

Ё худ чои дигар омадааст:

«Зебо боисрор талаб кард, ки меҳоҳад он намакхӯри намакдоншиканро бори дигар бубинаду ҳаққи намакашро аз кӯрнамак бихоҳад... Ҳамин вақт хуни Наими ботамкин мисли равғани доғ чӯшид: «Одамро гӯшташ ҳаром аст, лафзаши ҳалол, номард, – сӯи мардак давид (1, 66).

Персонажҳои Гулрухсор ибораҳои рехтаро низ хеле зиёд ба кор мебаранд. Лобалои матни роман пуропур аз мақолҳои халқиву ибораҳои рехта аст:

«Ӯ гӯё бори вазнинеро аз дӯш афканда бошад, сӯи Пунбачӣ сабук роҳ гирифт. Тугёни эҳсосаш раҳорах паст шуду худ ба худ шӯрид: Кӯр як бор ба чоҳ меафтад, ту чанд бор афтодани ҳастӣ? Кай аз баҳри ин занак мегузарӣ? Аз қонат наме-тарсӣ?»

«Ҳай-ҳай, ҳамин қадар ҳунар дорӣ, хонашери майдонғариб – ҳаёлан шунид таънаи Зикаро. Мардҳое ҳастанд, ки чанд зани қонунӣ доранду чанд дилбари дилхоҳ, аз касе наметарсанд. Шайх аз беҳунари гуфтааст, ки хонақоҳ танг» (1, 157).

Дар суҳанвариҳои занҳои солдидаи деҳа чои шаке нест, вале ҳатто Тошу Зика муҳовараи шоирона доранд:

– «Хумори ту маро ба по хезонд. Ту набошӣ сабзаи хокам як ваҷаб мешуд. Ёдат кардам, ба Худо, ёдат кардам. Дасти тағи сангам дар гӯр. Пой дар занҷирам шиканад!

– Ёдат кардам, дар хуморат бошам, гумат кардам, дар суроғат бошам, – байт гуфт зан, ки гӯё майли рафтан надошт: Мудир калидхоро бозӣ доронда гуфт:

– Гумат кардам, кадом гӯша дар бизанам,

Зардоби дилам ғун шудааст, ҷар бизанам!

– Зардоби дилама кай ҷар мезанӣ, Зикабону?» (156).

Дар асар лаҳазоти зиёде оварда шудааст, ки расму оин ва суннатҳои маҳаллиро бо тамоми рангу бораи мунъақис ме-намояд.

Масалан, сари овози ҳамдигарро гирифта дар сари мурда гиригари занҳо дар мавриди мотам, бо тамоми дилу чон ва саршори самимият суруд хондану рақс кардани мардум дар

соати саодату тӯю сур, риояи кулли расму оинҳо дар иди наврӯз, қиссагӯи занҳо дар хирманҷой, таронахонии ҷавонон дар сари кор имкон додаанд, ки нависанда аз тарзи либоспӯшиву сухангӯӣ, дуоҳои неку бад, одатҳои хубу зишт, дину хурофот, боварҳову ормонҳои мардумӣ, эҷодиёти даҳонакии халқ садҳо намунахоро бо камоли завқу салиқа рӯи сафҳа орад. Феълу атвор ва расму одатҳои мардуми деҳа гоҳе бо лутфи ширину гоҳ бо ишораҳои нозуки тамасхуромез ба қалам омадаанд.

Масалан, ба сари ғӯри мурда омадани кампири Марҷон ва илтиҷои ӯ аз кампири Хоса, ки «шамолашро гашта бигирад»; аз либоси касе, ки чашми бад дорад, пораеро бурида сӯхтан; аз рӯи оташ паридан; оташро эҳтиром карда, бо пой ба он нарасидан ва ғайра.

Навҳакашии кампири Марҷон дар сари қабри Майса пур аз дарду алам, пур аз такрорҳои шоирона аст:

Аз номи кӯдаки рӯнодиди Майса кампир овоз андохта, мегирист:

Эй очаи чон, чаро калонам кардӣ,

Ширам додӣ, ситам ба чонам кардӣ.

« – Неее! Ширата начашидам, очачон, носерам, очачон, ташнаам, очачон, ятимам, очачон!... Майсаи пажмурдаи хола, арӯси сиёҳпичаи хола. Тифлакат очабинӣ омадааст, ба чорбоғи модар меҳмонӣ омадааст. Хез, шери наратро бин! Ятимат ба ҷои модар ғӯри барфпӯшатро оғӯш мекунад, беди сари ғӯрата оча меғӯяд, во аламе, во аламе!

Хок бар сари дунёи бевафо. Оташ дар сари марги номард. Баламе, аламе, аламе!» (1,43).

Аз навҳаи кампири Марҷон оҳанги ҳузну андӯх дарди бедармони ноилоҷӣ пеши марг, навои марсияхонии мардуми кӯхистон, фалаксароии занҳои деҳаҳои Тоҷикистон ба ғӯш мерасад.

Саликаи сухандонии занҳои деҳа дар холи даст кушода дуо гуфтан ва ё касеро нафрин намудан бештар ба зухур меояд:

Масалан, умри кампири Марҷон тамом шуда буду «қиссаи сияҳрӯзиаш дар дуоҳои неку бадаш давом дошт. Ҳамеша эҷодкорона дуо мекард. Ҳангоми дуо карданааш касе ҳақ

надошт ӯро боздорад. Дар мазаммати бадон хастагиро на-медонист. Дар фуруварди ҳар дуо даст ба замин зада, даҳ панча-ашро чунон чарақас мезанонд, ки дар хаёли ҳозирон, агар дуояш дар ҳақи Гитлер бошад, фашист хоку туроб мешуд, хонааш оташ мегирифт, занаш бева мемонду модараш бесоҳибдарақ» (1,185).

Вақте ки ӯ Марзияро дуои бад мекунад, дар ҳаққи ӯ бад-тарин ҳақоратро раво мебинад: «Э почаҳои бориката хок ка-шад, рӯзи равшана набинӣ, ба нохуни пои духтарам зор шавӣ, даҳонат қоқ шавад, як катра об наёбӣ, Худо хорат кунад, бе-ваи ношукр! Ба по рафта, ба сар биёӣ! Тирмор! Э рафтана-та бинаму омаданата не. Ба ин бадғуҳарият манаҳата кӣ ме-бандаду дастонатро кӣ ба қадат рост мекунаду чашмоната кӣ мепӯшад?»

Дар мавриди дуои нек занҳои Сабзбаҳор мегӯянд:

«Пир шав, хушбахт шав, давлатманд шав», «Худо ба ту бахт диҳад», «Ҳока гирӣ, зар гардад».

Онҳо ба рӯҳу арвоҳ, ба қувваи китобҳои муқаддас бовар доранд ва дар ҳолатҳои вазнин ин қуввахоро ба кӯмак даъват мекунанд:

«Ё рӯҳу арвоҳ, ё китобҳои балогардон, ё падари бу-зургворам, мадад!» – мегӯяд модари Нишона.

Занҳои Сабзбаҳор дар кашокашҳои забонӣ низ тамо-ми нафрати худро ифода мекунанд: масалан, дар сари чанҷол Марзияву Нурия ҳарфи ҳақоратро чун борон ба сари ҳамди-гар мерезанд:

« – Кӣ ҳаромзода? Ку бигӯ, беваи саг, кӣ ҳаромзода? (лақаби сагро ба қудояш ҳуди Нурия часпонда буд)

– О беваи баҳтур: (Нурия зардина буд) – Кӣ саг?

– Сага овозаш меояд – намешунавӣ, бева?» (1, 15).

Гулрухсор дар роман боварҳои мардумиро хеле нозук ба кор бурдааст. Як қисми онҳо рамзҳои ҳастанд, ки бунёди бадеии асарро ташкил додаанд. Масалан, роман аз ҳоби дида-ни Нишона сар мешавад. «Нишона ҳоби медид, ҳоби овоздор. Бо шавқ доира мезаду садои онро мешунид. Майса ба ҳавои доираи ӯ майдаву печон арғушт мерафт; сӯи хоҳаракаш нигоҳ намекард, гӯё барои худ арғушт мерафт. Куртаву сарбанду почо-маи кабуд дошт. Мерақсиду меҳандид; хандааш сарду ваҳмангез

буд. Табассум аз чехрааш гурехт. Якбора бозиро бас карда, каҳромез сӯи хоҳараш нигарист. Шаддаи марҷони асилро, ки аз гардан намегирифт, кушода ба гардани хоҳараш бастанӣ шуд. Нишона худро қафо кашид, доира аз дасташ афтод...

Нишона рад мекарду Майса исрор. Онҳо ба ҳам даровехтанд. Хоҳар боз шаддаро ба гардани апааш овехтанӣ шуд. Шадда гусаст. Марҷонҳои арғувонӣ рӯи хок пош хӯрданд...» (1, 5).

Куртаи кабудӣ хоҳар, хандаи сарду ваҳмангези ӯ, шаддаи марҷони гусаста ҳама аз он дарак медиҳанд, ки воқеаҳои минбаъда нохуш хоҳанд буд.

Нависанда хобро чун тимсоли пешгӯӣ ва хабаре аз ғайб ба кор мебарад. Ҳамин гуна вазифаро, яъне, пешгӯии нохушро гурбаи сиёҳ низ дар охири асар ба дӯш дорад. Гурбаи сиёҳ рамзи марг аст, ки Нишоноро пайғирӣ мекунад ва бо роҳи охирин то ба қабри Шайтон мебарад.

«Дар ҳамгашти роҳ гӯё аз тағи замин гурбаи сиёҳе пайдо шуда, «мияв», «мияв», - гӯён худро шиносонду ҳамроҳаш, баробараш равон шуд. Духтар истод, гурба низ қарор гирифт. Равон шуд, гурба низ равон шуд. Сангери гирифта сӯи ҷонвар афканд. Гурба даме нопадид шуд. Духтар роҳи худро давом медоду ҳис кард, ки танҳо нест. Гурбаи сиёҳ аз тарафи дигараш равон буд. Дигар сӯи гурбаи сиёҳ санг напартофт. Магар санги одам ба ҷисми аҷал кора мекунад? Духтару гурба баробар ба девор часпиданд. Гурба гӯё вакили «Қабри Шайтон» бошад, пеш гузашт. Роҳи қабр ин бор он қадар наздик буд, ки чӣ гуна то ин даҳони сиёҳ расиданашро нафаҳмид. Мекӯшид аз гурба, ки майсаҳоро ба ду тараф ҳам карда пешопешаш роҳ мерафт, қафо намонад. Гурба то даҳони сиёҳи «Қабри шайтон» Нишоноро ҳамроҳӣ карда ҷуноне ки пайдо шуда буд, ҳамчунон нопадид гашт» (1, 312-313).

Дар радифи боварҳо ва муқаддасоти мардумӣ китоб низ қарор дорад, ки ин нуктаро Гулрухсор хеле бомаҳорат истифода бурдааст. Ба ин васила нигоранда ба ҷаҳони маънавии халқи тоҷик, ки бо китоб тарбия ёфтааст ва онро чун ганҷи бебаҳо аз насл ба насл ба ёдгор гузоштаву ҳифз мекунад, ишора менамояд:

«Давре дар ин токи баланд сарвати бебаҳои хонавода – китобҳои муқаддасро нигоҳ медошанд. Китобҳо ба бадали ним ҷувол орд ба савдо рафтанду, ба қавли модар, «ин хонаро рӯҳу арвоҳи балоғардон тарк кард» (1, 6).

«Аз рӯзе, ки китобҳо ба савдо рафтанд, модар қарорашро гум кард. Чашми чапаш мепариду мепарид» (1, 7).

Хотироти талхи Хайрия дар бораи падари китобдӯшаш, ки як ҷувол китобашро ҷоҳилон ба коми оташ доданд, низ марҳалаеро аз бунёдсӯзии халқи тоҷик дар замони шӯравӣ ба ёд меорад.

Дар охири роман Нишона пеш аз худкушӣ ба ивази марҷони қиматбаҳои хоҳар китоби арабиеро, ки аввалу охир надошт ва савдогаре онро барои носфурӯшӣ дар тағи халтаи худ оварда буд, харидорӣ мекунад.

Китоб харидан ва онро чун тӯмори балоғардон дар токи баланди хона нигоҳ доштан хоси хонаводаҳои тоҷикон буд ва аз оғози асар то поёни он гӯё ду сари ресмон бар ҳамин рамз қарор дорад.

Иллати сар задани тамоми бадбахтиҳо низ гӯйе беэҳтиромӣ ба китоб, болои он по гузоштан, сӯхтан ё фурӯхтан мебошад. Китоб харидани Нишона рамзи идомаи зиндагист, ки баъди ҳалокати ӯ Алам давом медиҳад.

Ҳамин тариқ, романи «Занони Сабзбаҳор» зиндагиномаи занони як деҳаи дурдасти кӯхистонро дар айёми имтиҳони тақдир ва санҷишҳои саҳти одамигариву имон ва вичдону инсоф пешорӯи мо боз мекунад. Роман маҷмӯи тақдирҳои садранги инсонӣ, ҷамъи характерҳои миллӣ, анвои расму оин ва суннату маросимҳои мардумӣ, намунаҳои хеле ҷолиби зарбулмасалу мақол ва шеърӯ таронаҳо, дуоҳои неку бад, таъбиру ибороти рехта, панду ҳикматҳои тоҷикӣ аст. Бо вуҷуди он ки асар бо фоҷиаи персонажи асосӣ Нишона поён мепазирад ва дар фосилаи замони он чанд фоҷиаи дигар, аз ҷумла марги чанд тан аскарбачаҳои ҷанги Гирмон, Саид Алӣ, кампири Марҷон, марги муфочои Тош ва ғайра рӯй медиҳад, дар маҷмӯъ, вақте ки саҳифаи охири китоб пӯшида мешавад, хонандаро эҳсоси яклуктии зиндагӣ бо тазодҳои ҳамешагии

хаёту мамот, гиряву ханда, мотаму тӯй фаро мегирад. Хусни асар низ дар таъмини чунин ягонагист.

«Занони Сабзбаҳор» дар жанри роман таълиф шудааст ва вежагиҳои ин навъи ҳамосаро соҳиб аст. Он дар заминаи воқеаи муҳими таърихӣ ба қалам омада, масоили ахлоку майшат, вазъи иҷтимоиву иқтисодии замон, қисмати гуногунранги мардумро фаро гирифтааст. Сужети серпахлӯ ва мураккаб, зиддияти оштинопазир миёни қувваҳои некиву бадӣ, образҳои характерҳои пуробуранг ва мукамал, тарзи устухонбандии махсус бо кӯмаки тасвирҳо ва нақлҳои ретроспективӣ бунёди ҳамосавии ин асарро ташкил додаанд.

Дар муқоиса бо ин роман «Зан ва ҷанг» аз лиҳози жанри адабӣ асари ғайримаъмулист. Ҳарчанд ки баъзе муҳаққиқон онро роман, барҳи дигар қисса номидаанд, ин асарро наметавон ба ягон жанри маъмулӣ марбут донист.

«Зан ва ҷанг» асарест бесобиқа дар адабиёти мо.

Чунин бешабехӣ мӯчиби сар задани якчанд савол мешавад. Нахуст, оё асари мазкур бадеӣ аст ё мустанад? Жанри асарро чӣ гуна метавон муайян кард? Аз лиҳози сабки нигориш, тарҳрезии мавод ва устухонбандиву сужасозӣ чӣ ибтикороте дар он ба зухур омадааст?

Ба суоли аввал ҳуди Гулрухсор посух гуфта, ки китоби «Зан ва ҷанг» гуфтугӯ, дарди дил, нолишу ниёиши инсонӣ, ҳоса бонувони тоҷику тоҷикистонӣ, ин шоҳидон ва шаҳидони ҷанги шаҳрвандист, ки худ бидуни ихтиёру интизор тағсӯзи оташаш буданд.

Аз забони шоҳидон ва шаҳидони ҷанг овардани достони даҳшату ваҳшати ин ғочиа, ҳукми занонаи ҷанг аст... Дар ин асар миллату мазҳаб, ному насаб, макону маҳал, касбу пешаи шоҳидон, шаҳидон ва қотилон бо сабаби гуногун, – бо хоҳиши зиндаҳо, ба поси хотири мурдаҳо мустаор омадааст» (2).

Аз ҷониби дигар ғочеаҳое, ки дар асар тасвир ёфтаанд, бофтаи тахайюли адиб нестанд:

– зане, ки дар ғарибӣ мурдааст ва акнун рӯҳи нооромаш ҳамарӯза ба ҷустуҷӯи ватан меояд;

– зане, ки ҳамаи писаронаш қурбони ҷанги бародаркуш

шудаанд;

– зане, ки сутунҳои хонаашро ба ҷои писаронаш ба оғӯш гирифта мегиряд;

– зане, ки аз ҷониби силоҳдорон таҷовуз шудааст;

– зане, ки тифлашро наҷот дода натавонистааст ва якумр азоби рӯҳӣ дорад;

– зане, ки аз ноилоҷӣ фоҳиша шудааст ва садҳо қиссаҳои дигари ҷонсӯз аз тақдири занони тоҷик, ки рӯзҳои шуми ҷанги бародаркушро аз сар гузаронидаанд, сужети онро ташкил додаанд.

Дар китоби «Зан ва ҷанг» нигоранда аз таърихи зиндаи тоҷикон, ҷароҳатҳои хуншорашон ва захмҳои бозашон, ки ҳанӯз ба ҳам наомадааст, ёд мекунад. Аз ин лиҳоз ин асар асари таърихист.

Муаллиф дар миёни ин кашокашҳои хунбор қарор дошта ва марги муфочои ҳазорон нафарро бо чаши худ дида ва гоҳе худоғонаву гоҳе беихтиёр дар ин ҷанг ширкат доштааст. Биноан, асари мазкурро метавон мустанад ва ё ҳуҷҷатӣ номид, зеро бунёди он бар дидаву шунидаҳои нависанда, бар асноди мустанади воқеӣ қарор гирифтааст. «Муаллиф, ки худ низ шоҳид ва шаҳиди ночори ин фочиаи башарист, дар баёни даҳшату ваҳшати он доварӣ, гузашта аз он ҳукмгузори ба худ иҷоза надодааст, зеро сидқан бар он аст, ки иштирокчиёни ночори ин сангари бидуни ғолиб, дар маҷмӯъ ҳама қурбониёнанд, қурбониёни арзони сиёсат» (2, 18).

Дар асар Гулрухсор саъй намудааст, ки нақши хунин ва даҳшатбори ҷангро дар қисмати занон нишон диҳад. «Зан ва ҷанг» кӯшишест барои муайян кардани сабабҳо ва сабақҳои ҷанг. Андешаҳои муаллиф перомунӣ ҷанг ҷо-ҷо ин асарро тамоюли фалсафӣ бахшидаанд, фочиаи тоҷикон аз дидгоҳи дигарон – раванди таҳқиқӣ ва пораҳои ашъори ҷангномавӣ – тархе шоиронадоранд, номаҳои пурсӯз ва ҳикоятҳои қурбониён навъе рознома ва нақли воқеаҳои даҳшатбар – қиссаҳои талхи зиндагӣ ҳастанд.

Ҳамин тариқ, дар як асар таъриху фалсафа, қиссаву воқеият, розномаву шеър, саргузашту маълумоти оморӣ ба

хам печида омадаанд ва аз ин лиҳоз жанри онро омехтааст.

Ҳадафи худро аз офаридани асар Гулрухсор чунин муайян кардааст :

«Ҳадаф аз овардани нақли ҷонкоҳи шоҳидон на ба хо-тири сабақандӯзӣ, балки ба узру тавба кашидани онҳоест, ки бо баҳонаи ақидаеву ҳадафи ночизе дар сурати одамӣ даррандагӣ карданд» (2, 19).

Манзури муаллиф тавассути сарнавиштҳои пурдарди ғочиазадагон куштани ҳисси ҷангхоҳиву ҷангҷӯӣ дар тинати инсонҳост.

Асари Гулрухсор дар рӯзгоре офарида шуд, ки ғубори ҷанг ҳанӯз таҳнишин нашуда ва гоҳу ногоҳ тири ноҳалаф дили бародареро мешикофт. Туфанги ҷанг синаҳои ҷавонмардони асилро нишон мегирифт, аммо ҷигарҳои модарону хоҳарон, ҳамсарону дилбарон ва фарзандону пайвандони онҳоро сӯрох мекард. Нигоранда ба ҳубӣ дарк карда, ки ин ҷанги нанговар боистӣ ҳарчи зудтар аз ӯдҳои мо биравад, «аммо ҷангро ба зиндони фаромӯшӣ афкандан, сабақашро надида гирифтан, нақшашро аз хотири хотира тарошидан низ хиёнат аст, хиёнат ба рӯҳи поки шаҳидони бегуноҳ» (2, 24).

Таълифи чунин асар дар замоне, ки дар ғӯри шаҳидон ҳанӯз сабза наруста ва шаҳидон ҳанӯз аз он даҳшати тасаввурнопазир моту мабхутанд, бешак, кори сангин буд. Агар нигоранда бо усули маъмулӣ қиссаи ҷанги бародаркушро бозгӯӣ мекард, шояд тақдири танҳо якчанд нафар дар меҳвари суҷа қарор мегирифт.

Аммо дар асари Гулрухсор ғочиаи мардум дар тамоми ғӯшаву қанорҳои Тоҷикистон – Душанбеву Хучанду Кӯлоб, Қаротегин, Ғарму Қофарниҳон, Рашту водии Вахш, виллатҳои Суғду Хатлону Бадахшон дар мадди назар аст. Гузашта аз ин, дарди дили фалокатзадагон аз ғӯшаҳои мухталифи ҷаҳон: Санкт-Петербургу Маскав, Машҳаду Техрон, Алма-Атову Ўш ва марказҳои дигар то ғӯши муаллиф ва тавассути қалами ӯ то қалбҳои мо расидааст. Ҳадаф аз чунин вусъати макон таъкиди он нукта аст, ки тири ҷанг то манотиқи дуртарини ҷаҳон расида ва манзури муаллиф аз интиқоли андешаҳои фардиву афкори

мардуми ҷаҳон, розномаҳои шоҳидону ашғори шоирон ифшои ғоҷиҳои миллат аз дидгоҳҳои мухталиф бо тарзу усули гуногун аст. Марду зан, пиру барно, тоҷику рус ва қирғизу тоғор ҳамма ҷанги бародаркушии тоҷиконро маҳкум мекунад ва камали беақливу беадабӣ меҳисобанд.

Ба пеши бародар бародар ба ҷанг

Наояд, агар бошадан ному нанг.

Ин ҳикмати Фирдавсии бузург, мутаассифона, дар замони мо коргар нашуд ва ҷанг ҳазорон нафарро ихтиёриву зӯран ба коми худ кашид ва аз як гурӯҳ ҷаллоду қотил ва аз гурӯҳи дигар шоҳиду шаҳид сохт. Муаллиф бештар гурӯҳи дувум – яъне, шоҳидону шаҳидонро ба сухан даровардааст ва танҳо як маротиба рӯзи як нафар қумандонро манзур намудааст, ки низ бозие дар дасти сиёсат будааст.

Дар китоб ҷамбулҷамъ беш аз 80 лавҳа нигоришот ворид шудаанд, ки аз он миён 14 барг андешаҳои муаллиф, 15 пораи манзум баргузида аз китобҳои мухталифи шоира, 24 хотираи иштирокдорони ҷанг, 9 пора нақли нигоранда аз мусибати мардум, 9 номаи шаҳидони ҷанг, 9 иқтибос аз гуфтори хориҷӣ дар бораи тоҷикон ва якҷанд пораҳои манзум аз дафтари бонуи фирорӣ – ин ҳамма бидуни низоми муайяне ҷойгузин гаштаанд. Ҳар навъе аз ин навиштаҷот усули хоси худро дорост.

Дар нигоришоти муаллиф маълумоти омӯри роҷеъ ба шумораи ҷангҳои ҷаҳон, мулоҳизаҳо перомони истиқлол, андешаҳо оид ба ғоҷиҳои тоҷикон ва сабабу оқибатҳои он, хуссиятҳои ҷанги тоҷикон, бардоштҳо роҷеъ ба миллати тоҷик ҷой дода шудаанд. Ҳамаи ин андешаҳои парокандаро «ғоҷиҳои тоҷикон аз нигоҳи муаллиф» метавон унвон дод. Ҳар барги андеша аз ду-се ҷумла иборат буда, бардоштҳои фалсафии нигорандаро аз ин ғоҷи тавсиф мекунад:

«Ғоҷиҳои тоҷик аз нафаҳмидани фалсафаи истиқлол, аз беҳирадии пешвоён, аз бечароғии раҳнамоён, аз шабқӯрии ҷаҳондорон, аз раҳнамои оқилу одил маҳрум будани озодихон сар зада, як насли нуруфару як Ватани зеборо ба ҳоку хун кашид...» (2, 10).

Ба андешаи муаллиф, фоҷиаи тоҷикон аз нафаҳмидани моҳияти истиқлол сар зад, зеро халқ ба қадри истиқлоли муфту маҷдонӣ расида натавонист ва захмати рӯху ҷони худро ба дифои он сарф накард.

«Истиқлол монанди ҳама мафҳумҳои ҳаммаънии ҳаёту мамот захмати пайваставу ҳамешагии фазлу хирад, рӯху ҷон, ишқу ормонро хостор аст. Истиқлол монанди соғари булӯриест, ки онро дар токи аз ҳама болои хушёрӣ ва эҳтиёт нигоҳ боёд дошт!» (2, 74).

Дар ин навъи нигоришот услуби қавии илмӣ, ки ҷо-ҷо бо сабки шоиронаву бадеӣ омезиш ёфтааст, риоя шудааст. Истифодаи тавсифҳои сертобиш, ташбеҳҳои мухталиф, санъати сачъ ва ғайра бадеияти гуфтори нависандаро таъмин намудаанд.

«Фоҷиаи тоҷикон, ки дар поёни қарни XX ба вуқӯъ пайваست, баъди аз даст рафтани салтанати Сомониён пурхунтарин, даҳшатноктарин ва печидатарин фоҷиаи миллӣ» (2).

Ин ҷо тасвирҳои «пурхунтарин», «даҳшатноктарин» ва «печидатарин», ки дар шарҳи вожаи «фоҷиа» ба кор рафтаанд, дар воқеъ бамаврид ва дар ҷои худ омадаанд.

Ҷои дигар муаллиф мегӯяд:

«Ҷангҳои олам аксар хулосаи бемантиқӣ ақидаҳои мухолифанд. Хулосаи хунини ақидаҳои ҳазённамому носозгоре, ки дар тангнои ҳастӣ бо ҳақиқат сарбасар зада, сабабгори қатли ом ва худкушии беҳадафу беҳудонаи милёнҳо хоханд шуд» (88).

Аз назари муаллиф ҷанг натиҷаи зиддияти ақидаҳост. Аммо ин ақидаҳо солим нестанд, онҳо «ҳазённамому носозгоранд», бинобар ин, «хулосаи хушк, худкушии беҳадафу беҳудона ва қатли ом» эҷод мекунанд. Гоҳе муаллиф очизии худро дар тасвиру таҳлили воқеоти ҷанг эҳсос мекунад ва ба натиҷае мерасад, ки «фоҷиаи тоҷик дар оянда Софоклҳо, Фирдавсиҳо, Шекспирҳои худро рӯи сахнаи адабиёту ҳунар хоҳад овард, зеро шоҳидони ночору бечораи ин даҳшату ваҳшати ақлрабо ба шарҳу баён, доварӣ ва тасвиру таҳлили он қудрат надоранд» (2, 84).

Паи ҳам чида шудани муайянкунандаву пуркунандаҳо: «шоҳидони ночору бечора», «даҳшату ваҳшати ақлрабо»,

«шарху баён, доварӣ ва тасвиру таҳлил» бори маънавии ҷумларо таъмин намуда, ба забони ин гуфтор таровати махсус бахшидаанд. Гоҳе нависанда аз пай мазмун рафта, такрори калимотро дар ҷумла пай намебарад: «Шояд баъди сипарӣ гаштани садсолаҳо оламу одам ба дарки он бирасад, сабабу оқибаташро ҳолисонаву доварона таҳлилу таҳқиқ бикунад, ба дарки бераҳмии чашмнодиду гӯшношуниди бародар алайҳи бародар бирасад». Ин ҷо ибораи «ба дарки чизе расидан» ду карат омадааст. Дар мавриди дигар ба хотири пайгирии назокати сухан ихтилоле дар мантиқи фикр ба вучуд омадааст: «Агар зодани як инсон сад соли заҳмати хунини аҷдодро дар бар бикунад, тавлиди як насли баркамоли донову тавоно чанд қарнро меҳоҳад» (2, 76).

Пайдост, ки ин ҷо нигоранда матлабери роҷеъ ба душвории тарбияи насли шоиста пайгирӣ мекунад, аммо кӯшиши либоси фалсафа пӯшонидан ба фикр мағзи андешаро аз назар пинҳон кардааст.

Дар ҷангномаҳои манзуми Гулрухсор, ки пораҳои он дар китоби мазкур интиқол шудаанд, андешаҳои ҳузнолудӣ шоир роҷеъ ба ҷанги даҳшатбар ифода ёфтаанд. Дар сарғаҳи ин ашъор ба сифати эпиграфи китоб абёти Рӯдакӣ перомунӣ он, ки як куштор куштори дигареро эҷод мекунад, бо зикри он маънӣ, ки дар ин ҷаҳони гирдгардон ҳар кӣ ба куштан даст олад, ногузир кушта хоҳад шуд, оварда шудааст:

**Исо ба раҳе дид яке кушта ғитода,
Ҳайрон шуду бигрифт ба дандон сари ангушт,
Гуфто, ки киро куштӣ, то кушта шудӣ зор,
То боз кӣ ўро бикӯшад, он ки туро кушт!....**

Дар нахустин шеърӣ китоб «Ман зи сангар омадам» шоир аз ваҳшати ғоҷиаи Рустами фарзандкушта ва Таҳминаи фарзандбохта ёд мекунад. Ў сангари имрӯзиро идомаи аъмоли зишти деви ваҳшат меҳисобад, ки миллати хуршедро, ҷавони-ву ишқро дар хун ғарқ кардааст.

Аммо ин сангар ғолиб надорад, зеро «довари таърих, «ғолибаш»-ро ғосибу мағлуб бишносад».

Дар фарҷоми суханаш дар саҳифаи охири китоб шоир

дигарбора аз сангари хунбору Рустами фарзандбезор ёд мекунад ва бо камоли қатъият аз номи худ ва кулли модарони тоҷик, ки фоҷиаи даҳшатбори умми бузургашон Таҳминаро бархе аз сар гузаронидаанд, мегӯяд: «Ман дигар Сӯҳробӣ қурбонӣ надорам!» Аз нигоҳи шоира марғи Сӯҳроб хунбаҳоест барои зиндадорӣ фарри Ориёно, барои ҳифзи модарону дилбарон дар набарди сангарҳои хунфишон.

Дар шеъри дигар «Субҳи нав чун қосиди нуру зиё, нурофарин умед меҳадад...» Гулрухсор зиндагии айёми ҷангро ба зулмати беканора ташбеҳ медиҳад ва аз зиндагии сухан мегӯяд, ки аз коми аҷдар гузашта, имрӯз «аз замини осмонҳо боз як хуршед меҳадад». Тибқи афсона аҷдар хуршедро ба коми худ кашида ва олабро ба зулматкадаву торикистон табдил додаву зиндагиро кушта буд. Шоир ҳамин образи маъмулиро тобиши дигар медиҳад, ӯ зиндагиро аз коми аждаҳо мегузаронад ва «аз замини осмонҳо» барои зиндагӣ хуршеди дигар илтиҷо дорад. Ибораи «замини осмонҳо» домани андешаи моро ба дур мекашад ва ба ёд абёти Мавлоноро меорад, ки гуфта буд:

«Замин - зан, осмон - шӯ...»

Аз назари Гулрухсор осмон соҳиби замин аст ва чун замин ҳосияти зояндагӣ дорад, як хуршеди нав хоستان аз замини осмон таркиби дурусти шоирона аст.

Вақте дар охири шеър нигоранда мегӯяд, ки:

«Шамъ дар каф,

Тавба бар лаб омадам,

Ман барои куштани шаб омадам! –

саволе бармеояд, ки зеро вожаи «ман» шоир чӣ мафҳумро ғунҷонидааст. Аз мисраи охирин пайдост, ки барои куштани шаб маъмулан субҳ меояд. Аммо азбаски «субҳ» тавба бар лаб ва шамъ дар каф намеояд, ба маҷозӣ будани ин гуфтор итминон меорем ва субҳро дар сурати зане тасаввур мекунем, ки барои зулматафрӯзиву зиндагикушии фарзандону шавҳарон каломӣ узру тавба ба лаб дорад. Ва ин зан тимсоли модари миллат аст, ки барои ин миллати раҳгумзада ва хуршедбохта дигарбора равшанӣ орзу дорад.

Баъзе шеърҳо ва номаҳоро муаллиф муқарраран дар

китоб чой додааст, ки гумон меравад, ба хотири таъкиди ну-коти муҳимтарин аст. Масалан, дар шеъри «Дард таҳқир аст» шоир худро сайд меномад ва аз сайёд илтиҷо дорад, ки парҳои ӯро ба нармӣ биканад, зеро дард таҳқир аст. Аммо захме, ки қаҳрамони ғиноӣ дорад, захми оддӣ ҷисм нест, он дарди сӯзонест, ки аз марғи шохини тирхӯрда падида омадааст.

Як мисраи Ҳофиз «Бо дӯстон мурувват, бо душманон мадор» дарунмояи шеъри дигари ин китобро шарҳ медиҳад. Мазмунӣ шеър ин аст, ки лаҳзаӣ қасос модар «ба назди қотилони сифлаву номарди худ» нону намак мегузорад. Нону намак гузоштан – даъват ба сулҳу оштӣ ва он ки бар ивази марғи пайвандон ба қотилон сулҳ пешниҳод мекунад, дигар дар пайи осудагӣ башар аст, на таскини дили ниқорситони хеш.

Дар маҷмӯъ, сухани Гулрухсор гуфтори пурбору андешазоест, ки аз паси ҳар фикр хонанда андешаҳои ноғуфтаи муаллифро дарк мекунад ва як қисми ин гуфторро чун шеъри мансур мепазирад. Бархе аз ин гуфтор ба ҳикматҳои шоирона шабеҳанд:

«Занон саркардагону оташдиҳандагон ва иштирокчиёни ҷанг набуданд, балки ҷанг дар сарнавишти онҳо ширкат кард. Занҳо зинҳор ба ҷанг нагаравиданд, балки ҷанг бо онон гаравид ва киштаи орзуву умедашонро бо доси тези худ бераҳмона даравид».

Таҳхиси «ҷанг дар сарнавишти зан ширкат кард», сачъҳои «гаравид» ва «даравид», маҷозӣ «ҷанг киштаи орзуву умедашонро бо доси тези худ даравид» ва амсоли ин саноеи бадеӣ забони асарро тобишу тамоюли шоирона бахшидаанд. Ҷумлаҳое, ки дар онҳо тартиби ҷойгузинии аъзоҳо риоя нашудаанд, низ дар таъмини шеърӣ сухан хизмат кардаанд:

«Ҳар кадомро аз ин сангари бераҳмӣ як мушт оху армон монду як қисмат хотира. Ва ин хотира бидуни ихтиёри шохидону шаҳидони ин сангари ваҳшат дар мармари ҳастӣ ҳаққокӣ шуд, хотираи шодикӯшу ғампарваре бо номи ҷанги шаҳрвандӣ» (2).

Ба ҷуз тағйири низомӣ муқаррарӣ дар ҷумлабандӣ вежагӣ дигаре, ки дар сабки нигориши Гулрухсор зиёд ба мушоҳида мерасад, омезиши вожаҳои бепайванд андар якдигар аст,

чунончи, «як мушт оху армон» ва «як қисмат хотира». Тазоди маънӣ низ дар эҷоди сабки шоирона муҳим аст. Чунончи, нави-санда мегӯяд: «Хотирае, ки дар хомӯшияш якумр фиғони таркан-да хоҳад дошт». Дар ин ҷумла пайванди ғайримаъмуливу тазодӣ дар таркибҳои «тарканда будани фиғон», «хомӯш будани хоти-ра», «фиғон доштани хотираи хомӯш» ба зехн мерасад.

Миёни киссахову шеърҳо ва андешаҳо дар асар ҷо-ҷо «номаҳо – дилпораҳо» ҷойгузин шудаанд, ки аз лиҳози ҳаҷм ғолибан дар ҳудуди як саҳифа ё андак камтару бештар аз он буда, дар онҳо ҳодисаву воқеа ё аҳволи нафаре бидуни тафси-лоту пургӯй иншо мешавад. Дар поёни номаҳо имзо ва маҳал-ли иншоӣ онҳо зикр шудааст, аммо ба номи кӣ ва ба кучо фи-ристода шуданашон маълум нест. Гоҳе «ман»-и муаллиф дар воқеаву ҳодисоти мавриди нақл ҳузур надорад. Чунончи, дар номаи С. Ҳасанова аз Қаротегин сухан дар бораи тирборон кардани мардуми қишлоқ тавассути ҳавопаймо меравад ва нома бо авҷи олии ғоҷия ба поён мерасад: «Як тифлаки бечо-раро, ки ба домони модари шохидаш даҳпанча часпида буд, базӯр аз ҷисми мисли ҷа сард канданд. Тифлаки берӯзӣ забон набароварда гунг шуда буд» (2, 38).

Дар номаи Ёсуман низ нақл аз номи шахси севум аст. Ин шахси севум гӯйе як нафарест, ки аз раванди воқеа оғаҳӣ дорад. Ё боҳабар аст, ки нисфи шаб қотилон дари оилаи ҷа-вонро кӯфта мардро ба ҳалокат расониданд ва ҳини тирборон арӯс низ аз ангуштони пурхунараш маҳрум шуд. Ё ҳамчунин аз гуфтугӯи арӯсу хушдоман ва афсӯсу надомати онҳо низ огоҳ аст. Дар ин навъ номаҳо вежагии ин жанр ба мушоҳида наме-расад. Ифшоӣ роз, самимияти баён, гуфтор аз номи шахси ав-вал, ки махсусияти жанри нома аст, дар чанд пораи дигар қо-били таваҷҷӯҳ аст. Чунончи, дар номаи З. Одинаева аз шаҳри Душанбе як навъ услуби розгӯии самимӣ, баъзе нишонаҳои гуфтори шифоҳӣ, саволу хитобҳо, пурсишҳои риторикӣ бе-посух, оҳанги боварибахши сухан ба мушоҳида меояд. Маса-лан, дар ин нома ҷунин омадааст: «Гушна буд. Ҳар бор, ки барои шаш яtimi худ дастурхон мекушоям, ғулуқи ғам ҷунон роҳи нафасамро меҷафад, ки ҷонам пар-пар мекунад». Ин ҷо

вожаи «гушна» ба ҷои «гурусна» ва ибораи «ҷонам пар-пар мекунад» ба маънии «сахт ошуфтаҳол шудан» ба матни нома вежагиҳои хоса бахшидаанд. Амсоли ин дар пораи дигар: «Худо раҳматат кунад, ҷоят ҷаннат шавад, ба ҳар нима хоб бошӣ, дар гӯрат хуру нур борад» гӯяму ӯ дарро кушода биёяд, ҷӣ ҷавоб медиҳам?!» рӯҷӯ ба шахси мурда, таркибҳои «ба ҳар нима», «ҷӣ ҷавоб медиҳам», вожаи «гӯяму», ки ба лаҳни халқӣ омадаанд, дар паси сатр чехраи зани беваву муштипарро, ки бо шаш фарзанд роҳи шавҳарашро содиқона интизор аст, мунъакис менамоянд.

Аз лиҳози фарогирии ҳиссиёт, эҳтироси изтироболуду пурдард номаи Ширмоҳ аз вилояти Хатлон воқеан хеле муассир аст. Ҷумлаҳои кӯтоҳ-кӯтоҳ ифодагари ҳолати ҳузновари модари фарзандбохта аст: «Як хона пур буд, як хона ҳолӣ шуд. Ман мондаму чор девор. Хумори баччаҳом гирадам, сутунҳои хонаамро оғӯш мекунам...

Ман мегирияму сутунҳо мегириянд, сутунҳо мегириянду ман мегириям.

Сутунҳои хонаам ҳар кадом ном дорад: Ҷамшед, Хуршед, Ҷаҳонгир, Орзу, Олам...».

Дар паси ин сатрҳои кӯтоҳ ва такрору бисёрнуқтаҳо як ҷаҳон дарди бедармон ва рози нокушода ниҳон мондааст. Изтироби ноаён, ларзишу нафаси канда-кандаи муаллифи нома-ро услуби нигориш, тарзи ифода, истифодаи вожаву таркибот, сохти ҷумла, ҷоғузориҳои аъзои он, зермаъниҳо, корбурди саноеи бадеӣ таъмин намудаанд.

Агар хотироту номаҳо ва қиссаву нақлҳо баёнгари лаҳзоти фоҷиавии ҷанги бародаркушӣ бошанд, андешаҳои муаллиф – дарди ҷоншикофи як фарди ҳудогоҳи миллат аст. Дар маҷмӯи ин ҳама анвоъ якҷоя бо ашъори нигорандаву дафтари бонуи фирорӣ нигоҳе ба ҷанги шаҳрвандӣ аз дохил аст. Муаллиф бо ин ҳама иктифо накарда, дидгоҳи дигаронро низ ба воқеаҳои дахшатбори тоҷикон дар поёни қарни XX ба маърази таваҷҷӯҳ кашидааст. Зоҳиран ошкор нест, ки ин шахсиятҳо бо номи ҳудашон ва ақоиди ҳудашон омадаанд ё худ бофтаи таҳайюли нависанда ҳастанд ва ин нукта чандон муҳим

наметобад. Муҳим он аст, ки дидгоҳҳо мухталифанд: яке аз бузургии ин халқ дар шигифт аст, дигареро таъриху тамаддуни оӣ ва илму фарҳанги оламгир тасхир кардааст, севумӣ ба ақлу хираду дурандешии тоҷикон, ки ба сулҳ бояд бирасонад, эътимод дорад. Падари рӯҳонӣ кулли «шӯрангезон, оташдиҳандагон, тарҳрезандагон, тамошогарон, кафкӯбон ва бетарафони ин ҷанги бародаркуширо» гунаҳкор меҳисобад. Гуноҳи онҳо... дар рӯзи арафот одилона хоҳад буд», – менависад муаллиф (2, 133). Ин ҷо қобили тазаккур аст, ки вожаи «гуноҳ» дар ҷумлаи фавқ мебоист бо калимоте амсоли «ҷазо», «подош» ё «сазо» ё муродифоти дигар иваз мешуд. Бархе аз ваҳшату бераҳмии тоҷикон дар тааҷҷубанд, бархе аз раҳгумзадагии ин миллат афсӯс меҳӯранд ва бархи дигар аз номувофиқатии муносибати тоҷикон ба ҳаммиллатони бузург дар ҳайратанд. Ҷунончи, ҷомеашинос Р. Максвелл мегӯяд: «Тоҷикон азиз доштани азизони худро ҳанӯз наомӯхтаанд. Равшанфикрони худро дӯст намедоранд, эҳтиром намеkunанд. Ифтихори миллии ин мардум аз сатҳи бузургонашон хеле поён қарор дорад, ки воқеан боиси ҳайрату таассуф аст» (2, 52).

Ниҳоят, чанд сухан дар бораи панҷ хотирае, ки дар фарҷоми нақлҳо таҳти унвони «Аз муаллиф» мулҳақ шудаанд. Ин замимаҳо баёнғари эҳсосоти муаллиф аз воқеаву ҳодисоти гӯшношуниди давраи ҷанг ҳастанд.

Мулҳақоти аввал баъд аз нақли Нурулло ном қумандоне омадааст, ки тибқи фармони ӯ садҳо нафар ҷавонон ба шаҳодат расидаанд. Дами вопасини онҳо, нигоҳҳои маҳкумкунандаву пурсуоли ҷавонони ошиқ ҳини марг, «нолиши ҷонгудози ҷонкании ин наврасони ташнаи зиндагӣ, ин қурбонӣёни беминнату арзони бозиҳои касифи сиёсат», ба сад забон модаронро ба кӯмак даъват кардани маҷрӯҳон» зиндагии ин марди сангардидаро ба марғи тадриҷӣ табдил дода буд. Нигоранда аҳволи ин марди гириҷро аз дидгоҳи худ тафсир мекунад ва гуфтори ҳешро бо чанд байте муассир хотима мебахшад:

Баски дар ҷашмаи ҷашмони занон ашк намонд,

Мардҳо мегирянд!

Мардҳо мегирянд! (2, 37).

Дар замимаи дигар таҳайюр ва эҳтироми беканори

муаллиф дар назди бузургии пиразане, ки се шоҳписари худро дар ин ҷанги хонумонсӯз аз даст дода, аз азияти бузурги рӯҳ ҷисмаш ба пӯсту устухон табдил ёфта ва ҷашмонаш аз шӯрии ашк ба олуҷаҳои сиёҳи хушкида монанд шуда, аммо ҳанӯз ҳам меҳрубониву бахшандагиро дар вучуди худ ҷифз намудааст. Аз мусоҳибаи муаллиф бо ин пиразан бузургии рӯҳи Модар аён мегардад:

Ӯ мегӯяд: – «Хайрият муҳолифон якдигарро бахшиданд. Хунро бо хун шуста намешавад. Кори хуб карданд, ки якдигарро бахшиданд.

– Шумо чӣ? Шумо ҳам қотилони се писари худро бахшидед?

– Касе аз ман узр напурсидааст! – гуфт модар гунаҳкоруна ба замин нигариста (2, 97).

Дар кулли замимаҳо ва, дар маҷмӯъ, дар лобалои асар мушоҳида мешавад, ки ҳар порай он сурудест дар ситоиши зан, созандагӣ, офарандагӣ ва бахшандагии ӯ аз як тараф ва сӯзандагӣ, кушандагӣ ва даҳшатбории ҷанг, аз сӯи дигар.

Ҳамин тариқ, «Зан ва ҷанг» асари бесобиқаест марбут ба мавзӯи ҷанг, ки ҷилваҳои тозаии ҳунари Гулрухсорро падида овардааст. Омезиши жанрҳо ва адаби маҷмӯи ягона дар асар ба муаллиф имкон додааст, ки маконҳои мухталифро дар фазои як асар ба ҳам пайванд диҳад, назаргоҳҳои гуногунро перомони ҷанги шаҳрвандии кишвари мо чи дар ҳудуди Тоҷикистон ва чи аз хориҷи он аз дидгоҳи худ бисанҷад ва фоҷиҳои ҳазорҳо нафар занонро, ки ҷанг дар сарнавишташон роҳ ёфта буд, чун намунаи зишти ваҳшонияти бемисл пешорӯи хонандагон боз намояд.

Пайнавишт:

1. Гулрухсор. Занони Сабзбаҳор.–Душанбе: Адиб, 1990.
2. Гулрухсор. Зан ва ҷанг.–Душанбе: Деваштич, 2003.
3. Гулрухсор. Рӯзномаи берӯз.–Москва, 2000.
4. Сайфуллоев А. Соле, ки нақӯст, аз баҳораш пайдост // Садои Шарқ.–1990.–№7.
5. Саъдуллоев А. Пирӯзӣ бар марг // Садои Шарқ.–2004.–№7-9.

Соли 2007

РОЗҶОИ ЛОЛАИ ХУДРУСТА

(Ё чанд нукта перомуни ашъори Зулфия Атой)

Агар шеърро ба ҳайси розномаи инсони соҳибқалам та-
вассути калимоти мавзун шинохта бошем, ашъори Зулфия, ба
қавли ҳудаш, мисоли розҳои лолаи худруста аст, ки замоне
дар деҳаи сабзманизари Ғонҷӣ лаб ба сухан боз карда ва имрӯз
дар вусъатободи сухан қудрати табъ меозмояд:

Лолаи худруста ҳастам пой дар гил мондаям,

Лолаи худрустаро имдод кун, мавлои ман.

Аз нахустин маҷмӯа «Ҷиҳоз» (1977) то китобҳои ашъори
«Дидор» (1986), «Духтари дарё» (1986), «Меваи сабр» (1988),
«Ишқи як зан» (1992), «Ситораи Муштарӣ» (1998), «Зан агар
ошиқ шавад» (2001) Зулфия шебу фарози шеърро бо тамоми
ранҷу риёзати шокқа паймуда, раҳоварди сафари маънавии
хешро дар ду ҷилд китоб зери унвони «Зулфи парешон» (Ду-
шанбе, 2002) барои хонандагон пешкаш кардааст. Он ҷиҳозе,
ки дар даврони тозаҷавонӣ шоира аз нахустин дастовардҳои
тафаккури худ мураттаб намуда буд, дар ин кутуб бо анвои
нав ғанитар гаштааст.

Муҳимтарин вежагӣ, ки ашъори Зулфияро аз на-
виштаҳои ҳамқаламон мутамоиз менамояд, таваҷҷӯҳи мах-
сус ба масоили марбут ба зан, ҷаҳони розу ниёзҳои ӯ, олами
маънавӣ, садрангии эҳсос ва идроки ӯст. Натиҷаи кӯшишҳои
бадеии шоира дар ин самт образҳои тозаӣ ҳосилкунандаи тафак-
кури бонувонро ба бор овард ва, бад-ин васила, як силсила
тимсолҳои нави ифодагари ҷаҳони андешаҳои занон дар шеъ-
ри замон ҷой ёфтанд.

Замоне дар ашъори ошиқона новобаста ба он ки муал-
лиф ва муҳотаби шеър зан аст ё мард, сухан аз рӯи чун моҳу
лаъли ёкут, қомати сарву мӯи мушқин ва амсоли ин мерафт,
ки намунаи чунин шеърҳоро дар ҷакидаҳои Робиаву Маҳастӣ,
Меҳриву Тоҳира Зебуннисову Оиша ва дигарон зиёд дида-
ем. Дар миёнаҳои қарни XX бо ибтиқори Фурӯғи Фаррух-
зод ифшоии розҳои ботинии зан нерӯ гирифт, ҳарчанд ки ин

сухангустари навоар, ба қавли худаш, ҳаргиз ба чинсият зиёд наандешидааст ва ҳарчи перомуни масоили мазкур аз қалами ӯ падида омадааст, табиӣ ва нохудогоҳона аст. Занони суханвари дигар, ки аз ин ибтикор истиқбол намуданд, ҳар қадом ба қадри гирифтории хеш ин мавзӯро матраҳ намуданд, то пушти сари шеърҳо сурати худашонро бо тасаввуре аз ҳаёти ҳамчинсон ва нозу розу сӯзу гудози эшон ба силки назм кашанд.

Зулфия Атой дар ин радиф аз пешоҳангон аст, ҳам ба ҳайси як духтари рустоизодае, ки шоҳиди ранҷу захмати беҳудуди занони деҳот будааст, ҳам ба сифати як фарди соҳибқалам ва ҳам чун сардабири маҷаллаҳои бонувон «Фирӯза» ва «Гуфтугӯ», ки рисолати хешро дар инъикоси ростини ҳаёти занони ҷумҳурӣ, ҷаҳолият, сатҳи зиндагӣ, дифои ҳуқуқҳои эшон, оилаву оиладорӣ, тарбияи ахлоқ, масоили гендерӣ дарёфта ва дарунмояи ашъори худро аз ин матолиб фароҳам овардааст.

Дар яке аз сӯҳбатҳои барои рӯзномаи «Садои мардум» (8 октябри соли 1994), Зулфия роҷеъ ба ин мавзӯ гуфтааст: «Аз шиносӣ бо таърихи ашъори занон ва, умуман, ҳаёти зани тоҷик дарк намудам, ки олами зан, як олами пур аз розу афсу ну муаммоҳо бо ҳама печидагиҳои ниҳон аз назарҳо монда. Олами зани тоҷик як ҷазираи асрорангез ва ё ситораи дастно-расеро монад, ки интизори кашшоф аст. Дунёи зан бинои чилҳучраеро монад, ки танҳо ду-се ҳучраи он боз шудаасту бас. Ку калиди ҳучраҳои дигар? Ба он мекушам, ки шеърҳои таҷассумгари дунёи зан гардад. Ҳар қадар занро амиқтар омӯхтам, мураккабии олами ӯро бештар дарк кардам».

Дар пайи ҳамаи ҳадафҳои шоира ҳама талош варзида, як силсила муҳокоти бадеӣ офаридааст, ки ифшоғари олами маънавии қаҳрамони ғиной гаштаанд. Ӯ хешро гоҳ «Шаҳрзоди қиссагӯ» меномаду гоҳ «хонарӯби дегшӯ», гоҳ розҷӯву нозукадо, гоҳ девонатабӯу бесадо, гоҳе шаҳи афсонаву ғаҳ қанизи хона, гоҳе мушки хутану гоҳе атри арзон, гоҳе лолаи саҳрову гоҳе лайлотар аз лайло, гоҳе сарви пойбаставу, гоҳе лолаи худруста, гоҳ зулфи парешону гоҳ мурғи ғазалхон, гоҳ

тори беовозу гаҳ дostonзани девона. Мухотаби шоира дар кулли ашъори ишқӣ ва бархе аз ашъори иҷтимоии ӯ чинси мухолиф аст. Дар сифоти ин чинс Зулфия беҳтарин тавсифҳо ба мисли: «шаҳсувор», «мавло», «мард», «шоҳ», «султон», «оташ», «тӯфон», «балоафкан», «балоғардон», «шаҳбози болафшон», «сафири мулки сангистон»-ро ба кор бурдааст. Аммо самимият ва тағайюри ҳолат, табодули авзои равонии нигорандаро метавон аз тобишҳои маънавии вожаву таркибҳои мавриди истифодаи ӯ пайдо кард. Чунончи, дар баъзе маворид шоира мухотаби худро дар арш менишонад ва дар мавориди дигар аз бевафоиву хиёнат, лофу газоф, суханбозиву тӯҳматсозии ин чинс сухан мегӯяд.

Дарунмояи ашъори ба занҳо бахшидаи Зулфия аз мавзӯҳои зерин фароҳам омадаанд:

- 1) модарнома;
- 2) ҳаёти вазнини зан ва сабру тоқати ӯ;
- 3) нобаробарии гендерӣ;
- 4) олами ботинӣ ва зоҳирии зан;
- 5) ашъори тарҷумаиҳолӣ;
- 6) ишқияҳо

Дар бархе аз шеърҳои ҳасратомезу дардолуди шоира тавассути кинояву таъриз ва тазоду муқобала тасвирҳои ҷолибе руи кор омадаанд. Чунончи, дар шеъри «Ман зан астам ё самандам?» шоира таркибҳои обшустаи «зани хушбахти айём», «мардона кор кардан», «бешикасту ҷавон мондан», «оҳанину пуртавон будан», «ба сӯи фардои пур аз нур шитофтани»-ро маҳсус барои истехзо мавриди истифода қарор додааст, то ки ҳаёти воқеии занро ба қалам орад:

**Дар ду дастам бори вазнин,
Хастачон аз кори вазнин,
Меравам мардона аз раҳ
Дар сарам афкори вазнин.
Сархаму андешамандам
Ман зан астам ё самандам?**

Замоне аз пириву маризӣ ва нотавонии зани шӯравӣ харф задан аз мавзӯоти мамнӯъ маҳсуб меёфт. Шояд устод

Лоик аввалин шоире буд, ки ханӯз дар давраи шӯравӣ ба ин қолаб раҳна зад ва аз заҳмату ранчи бешумори зани тоҷик дар заминҳои пахтазору тамокузор сухан ба миён овард. Баъдан мавзӯи мазкур дар ашъори шуарои муосир хеле истиқбол ёфт ва дар ин радиф сурудаҳои Зулфия ҷойгоҳи шоистае пайдо карданд. Зиндагии зохирфиреби зани тоҷикро шоира дар шеъри «Зане дар рӯзгорон» бо камоли воқеъбинӣ ва бориқназарӣ ба тасвир овардааст:

**Боз аз бахти баланди хеш
Ҳар кучо афсона мегӯям.
Бар дурӯғам мекунам бовар,
Гӯиё яктою хушрӯям.**

Дар як силсила шеърҳо шоир аз сабру тоқати беҳудуди зани тоҷик ҳарф задааст. Ӯ бо ҳасрату надомат меандешад, ки занро ба мисли худои Ҳинд шаш даст боястӣ, то ҳамаи корҳои хешро дар вақташ ба сомон оварад. Аз нигоҳи шоира субҳгоҳон дар назди оина худро ороиш додани занҳо маънии дигар мегирад. Занон, ба қавли ӯ, ба мисли расомае ҳастанд, ки ҳар саҳар тарҳи чехраи худро ба тарзи нав мекашанд, то ҳузну андӯҳ ва ҳастагии рӯзгорро тавассути ҳолу хат барҳам бизананд.

Нобаробарии ҳуқуқ ва имтиёзоти ҷинсҳо шоирро ба шӯр овардааст:

**Мард агар ошиқ шавад, аз ишқ гирад обрӯ,
Зан агар ошиқ шавад, дар айб меафтад фуру.
Мард агар ошиқ шавад, дунё ҳамегардад бихишт,
Зан агар ошиқ шавад, тобад ҷу деви бадсиришт...**

Ин маъниро ӯ дар шеъри «Зане барҳоста» низ ба шеваи дигар ба таҳқиқ мегирад.

**Ҳама пайғамбарон парвардаи домони ту буданд,
Бо ҳоки пой зан – модар
Кунад таъзим пайғамбар!**

Шеърҳои «Баҳори духтарон», «Сиришки зан», «Суруди духтар», «Ҳохарон», «Мо фаришта нестем», «Хитоби Гулузор», «Духтари тоҷик», «Бахти духтар», «Вафои зан», «Дарё ва зан», «Ба духтари меҳнат», «Чашми модар», «Ту бузургӣ, модарам»,

«Ишқи занона», «Биҳишти мард, дӯзахи зан», «Чист зебой?», «Зане дар рӯзгорон», «Аз чинси худ» ва ғайра баёнгари зиндагии занон ва тобишҳои садранги аҳволу кайфияти равонии онон аст. Гирифтори ба масоили чинсиро худи Зулфия низ эътироф мекунад:

**Сарфарозам ҳар кучо аз чинси худ,
Дар замину дар само аз чинси худ...
Боз илҳомам агар бахшад мадад,
Боз гӯям шеърҳо аз чинси худ.**

Ба гурӯҳи шеърҳое, ки дар иртибот ба чинси зан ба қалам омаданд, метавон ашъореро низ ворид кард, ки хусусияти тарҷумаҳои дорад. Шеърҳо дар бораи модару бибӣ, падару шавҳар, фарзандон, сӯгномаҳо бар марги Парвин – духтари ғӯрамарги шоира ва ишқияҳои муаллиф ҷаҳони орзуву омон, розу ниёз ва дарду аламҳои ӯро хеле самимона боз мекунад. Шеъри «Ғаҳвораи ҳолӣ» намунаи волои ифшои ҳасрати модари мотамзада аст, ки дасти тақдир фарзандашро рабуда:

**Гулхандаат дар ёд монд,
Дил пурғаму ношод монд.
Ту рафтӣ бар коми лаҳад.
Дар коми ман фарёд монд.
Парвини ман, Парвини ман,
Эй духтари ширини ман.**

Дар ин марсия баҳри раҷаз бо такрори рукни «мустафъ-илун» оҳанги навҳои модари зорро хеле муассир ба садо оварда, дар гӯшҳои ҷони мо тори ғам менавозад.

Зулфия Атоӣ дар силки шуароест, ки зиндагонии шахсии худро бо ҳаёти ҷомеа пайваста, ба ҳайси як фарди худогоҳи соҳибқалам перомунӣ масоили иҷтимоиву сиёсӣ, худогоҳии милливу ҳештаншинӣ, маҳалбозиву гурӯҳсозӣ андеша мекӯнад. Шеърҳои «Дар оромгоҳи Аллома Иқбол», «Ҷаҷмаи бедорӣ», «Халқи ман, бедор шав», «Шароби маънавӣ», «Оли Сомон, Оли тоҷик», «Ману дарди Тоҷикистон», «Ғилае аз Ҳофиз», «Шимолӣ» ва ғайра ҳосили тафаккури шоираро дар сари мабоҳиси ғавқуззикр дар қолаби авзони арӯз ва шеъри нав пешкаш кардаанд. Дар ин радиф аз шеъри «Дар оромгоҳи

Аллома Иқбол» махсусан месазад ёд орем, зеро дар он шоира муваффақ шудааст, ки аз забони Донои Роз ба кулли суолҳои дардангеи худ посух бигӯяд:

**Дарди халқат – дарди ноҷои маҳал,
Аз маҳалбозон диёрат пурмағал...
Дарди миллат аз «туву ман» омада,
Ин вабо аз дасти душман омада.
Ҳар кучо дарди маҳал шуд дар хурӯҷ,
Он макон монд аз камолот, аз уруҷ.**

Муҳочирати мардони Ватан, ҷанги шаҳрвандӣ, шаҳидони бешумори ин ҷанги нанговар, аҳволи модарони гиребонҷоку чигархун, тифлакони гурусна, ғами Бухорову Самарқанди аз даст рафта, дарди маҳалгароиву наҷамандӣ аз масоилест, ки ҳар лаҳза ба дили шоир фишор меорад. Агар дар бархе аз шеърҳо эҳсоси яъсу ноумедӣ тарҷеҳ дошта бошад, дар барҳи дигар даъват ба ҳамзамонон, орзуву омоли нигоранда ифода ёфтаанд. Лобалои ашъори ин китоб саршор аз оҳанги даъват ба омоли нек ва тарғиби арзишҳои асили инсонӣ аст:

**Кош 3-ин пас меҳр арзонтар шавад,
Қарни ишқу меҳрубонӣ сар шавад.**

Мусаллам аст, ки ҳар фарди суҳанвар, ҳоса дар кишваре, ки мардумаш қаблан таъми беҳтарин ва волотарин суҳанро ҷашидаанд, бо изтироб аз мақоми ҳунарии худ меандешад ва барои ашъори худ меҳодад ҷойгоҳе дошта бошад. Бад-ин вазъ аст, ки дар навиштаҳои кулли шоирон андеша роҷеъ ба шеър ва мақоми шоир, дарки рисолати ӯ ва маърифати ин падидаи беназири олами рӯҳонӣ ногузир роҳ меёбад. Дар китоби Зулфия Атоӣ низ шеърҳои «Шоир», «Ҳафтранг», «Мурғи оташхор», «Ғаҳвораи шеър», «Шеъри нав», «Бӯи дил», «Шеъри ногуфта», «Фарзанди шоира», «Гуфтутӯ бо парии илҳом», «Нони шоир» ва «Суҳан андар гулӯ дармонд» ва ғайра метавонанд далели боҳири матлаби арзёфта бошанд. Дар ин силсилаи шеърҳо нигоранда аз рисолати фарди соҳибсуҳану эҷозофарин, ки иқтидори шустани занги ақлу дилро дорад, ёд мекунад.

Ба фикри ӯ:

**Мисли оби поксози рӯди Ганг,
Шеъри воло пок созад чону тан.
Мезудояд занги ақлу занги дил
Хокиёнро мебарад боло сухан.**

Зулфия мӯътакид аст, ки танҳо шоири бедордилу навҷӯ метавонад ба зиндагии хеш мӯҳри бақо занад. Шоирони тақлидгарро ӯ «тӯтишоирон» меномад ва аз он ки шоири соҳибсухан безътибор шудаду даври шоирҳои беашъор фаро расидааст, дар дил ҳасрат дорад. Ба андешаи ӯ:

**Гуҳар бояд зи хармӯҳра ҷудо бошад,
Ҳунарманде набояд мубғало бошад.**

Дар чилди дувуми маҷмӯаи «Зулфи парешон» қиссаву ҳикояҳо, таронаҳо, ёднома ва хотироти сафари муаллиф гирд омадаанд. Дар ин чилд маҳорати нигоранда дар иншои осори мансури бадеӣ, имконоти вуруди ӯ ба ниҳонхонаи дили персонажҳо, тасвирҳои нозуки психологӣ ба зухур омадааст. Сафарномаву ёддоштҳои муаллиф шахсияти ӯро ба унвони як бонуи ҳақондидаву таҷрибаандӯхта муаррифӣ мекунанд. Қисмати зиёди ин чилд боз ҳам фарогири масоили иҷтимоиву ҳуқуқии занон, тақдиру сарнавишти бонувони тоҷик, проблемаҳои баҳсталаби замон дар иртибот бо ин ҷинс, рӯзгори занони соҳибфазлу ҳунарманд аст, ки садоқати нигорандаро ба мавзӯи асосии эҷодиёташ дигарбора собит менамояд.

Чунин садоқат ба сухан, талош баҳри ҳарфу ҳиҷои нав ва тасовири тоза, набард бо қалам дар дифои ҳамчинсон, бешак, сазовори қадршиносист.

Пайнавишт:

1. Зулфия Атоӣ. Ҷихоз.—Душанбе, 1977.
2. Зулфия Атоӣ. Дидор.—Душанбе, 1986.
3. Зулфия Атоӣ. Духтари дарё.—Душанбе, 1986.
4. Зулфия Атоӣ. Меваи сабр.—Душанбе, 1988.
5. Зулфия Атоӣ. Ишқи як зан.—Душанбе, 1992.
6. Зулфия Атоӣ. Ситораи Муштарӣ.—Душанбе, 1998.
7. Зулфия Атоӣ. Зан агар ошиқ шавад.—Душанбе, 2001.
8. Зулфия Атоӣ. Зулфи парешон. Дар ду чилд.—Душанбе, 2002.

Соли 2004

ШАРҲИ ДУ ШЕЪРИ ФАРЗОНА

Борҳо шунидаем, ки хонандагон шеърро барои ом ва хос ҷудо мекунам ва дар шарҳу идроки ашъори баъзе шоирон як навъ мушкилотро эҳсос менамоем. Шояд ба ҳамин далел шеъри сабки ҳиндӣ писанди ҳамагон нест, зеро барои мағзи онро чашидан ранҷ бояд кашид. Яке аз бузургтарин намояндагони сабки ироқӣ Шайх Камоли Хучандӣ дар ғазали худ таркиби «қанди баста»-ро ба қор бурда буд, ки барои ҳаловат бурдан аз он қанд зарурати раҳо кардан аз он бастаро пеш меомад.

Дар миёни хонандагони имрӯз низ гоҳе сару садоҳое ба-ланд мешаванд, ки шеъри баъзе шоирон, аз ҷумла Фарзона барояшон чандон ғаммо нест. Ба назари мо, ба умқи андешаи шоир дар чанд шеър сар фуру бурдан кофист, ки ба ҷавҳари маъниҳои ӯ ва ба ҳаҷми ботинии ӯ роҳ ёбӣ ва ашъори дигарро ба осонӣ дарк намоӣ. Ба ин хотир, ба ду шеъри аз лиҳози ҳаҷм хеле хурди шоир рӯ меорем ва саъй мекунем, ки розҳои нуҳуфтаи ӯро дарёбем.

Рози лоҳут

Гул барои шабнам

Нимашаб гоҳвора асту

субҳ тобут аст.

Пой бар хок наместонаду

бармегардад,

Шабнам аз олами поки

малакут аст.

Андар ин қуфркада шабнамаки нинимарг

Чӣ қадар фурсати будан дорад,

Баски шаб тифлу субҳ фартут аст.

Инчунин омадану рафтани омӯзанда

Рози лоҳут аст.

Лоҳут дар фарҳанг маънии «худой», «илоҳӣ»-ро дорад. Шоир дар ин шеър тавассути тасвири зиндагии шабнам рози илоҳиро барои хонандагон ифшо мекунад.

Гул барои шабнам

Нимашаб гоҳвора асту

субҳ тобут аст.

Шабнам қатраҳои обест, ки вақти дамидани субҳ дар рӯи сабзаву гулҳо мебинем. Аммо ин қатраҳо нимашаб рӯи сабзаву гул мефароянд ва гул гӯё ғахвораи ноз аст, ки шабнами кӯчакро дар бағали худ ҷо медиҳад ва то субҳ, то замони дамидани офтоб бонӣ мекунад, зеро нури офтоб онро аз рӯи гул меҷаббад ва гул ин дам охири наъвои шабнам – тобути он аст.

Пой бар хок намемонаду

бармегардад,

Шабнам аз олами поки

малакут аст.

Албатта, аз назари ҳодисоти табиӣ шабнам на танҳо ба рӯи гул, балки ба тамоми замин мерезад, вале чун хок онро меҷаббад, зуд аз чашми инсон нопадид мешавад. Бинобар ин, шабнам аз назари шоир аз олами поки малакут аст, мисли фариштаест, ки ба олами касифи хокиён пой намегузорад ва аз рӯи гулбаргҳои нозанин ба само, ба он олами малакутии худ бармегардад.

Андар ин куфркада шабнамаки нинимарг

Чӣ қадар фурсати будан дорад,

Баски шаб тифлу субҳ фаргут аст.

Шоир олами дунявиро «куфркада» меномад, зеро дар рӯи замин чӣ қадар гунаҳҳо содир мешаванд ва чӣ қадар заминӣ гуноҳолуда гунаҳкоранд. Аммо фурсати зиндагии шабнам дар замин басо кӯтоҳ – аз нисфи шаб то субҳ аст, зеро дар ҳамин чанд соат шабнам аз тифлӣ то пирӣ мерасад ва ғано мешавад.

Инчунин омадану рафтани омӯзанда

Рози лоҳут аст.

Омадану рафтани кӯтоҳи шабнам, ба назари шоир, ҳеле омӯзанда, мисли рози лоҳут аст. «Рози лоҳут» – рози илоҳист, ки дар он асрори омадану рафтан ниҳон аст. Омадану рафтани шабнам, ки ба гуноҳ наолуда, мисли тифлаки бегуноҳ ва он ҳам бо роҳи нур ба олами боло уруҷ мекунад – намунаи олии пок зистан ва аз ифлосиву гуноҳ дурӣ ҷустан аст.

Ин шеър дар шакли нимой гуфта шуда, аз ҷаҳор банди кӯтоҳ таркиб ёфта, тавассути калимоти меҳварӣ ва

ҳамқофияи «тобут», «малакут», «фартут» ва «лохут», ки дар бозгӯии матлаби шоир хидмат мекунанд, рӯи кор омадааст. Вожаҳои «шабнам», «нимашаб», «шаб» таносуби зебои овоиро таъмин намудаанд ва калимоти «куфркада»-ву «лохут» ва таркиби «шабнамаки нинимарг» аз лиҳози нудрати истифода дар забон қобили таваҷҷӯханд. Дунёро «куфркада» хондани шоир ва шабнам бо пасванди ишорат ба хурдӣ ва заъфу нотавабии «-ак» ва вожаи навсохтаи «нинимарг» (дар қолаби «ҷавонмарг» ба маънои дар тифлӣ бо марг рӯ ба рӯ шудан) ба ин шеър, ки ғояи он пок зистан аст, набзи зиндагӣ ва нотақрорӣ бахшидаанд. Вожаи «шабнам» аз калимоти калидии ашъори Фарзона аст ва дар шинохти ҷаҳони ботинии ӯ ва ақоиди фалсафиаши мусоидат мекунад. Чунонки дар шеъри дигар, ки солиёне қабл аз шеъри мазкур гуфта шудааст, орзу дорад шабнам бошад: Кош шабнам будаме, кош шабнам будаме...

Шеъри дигаре, ки бо хонандагони гиромӣ барои дарёфти матолиби он саъй мекунем, «Беҳабарӣ» ном дорад.

**Девонаи маҳаллаи мо хушбахт аст,
Зеро ки зи бадбахтии худ
харгиз хабар надорад.
Бо чашми содаи ҳамешахандон
Ӯ нусхаи ягонаи соҳибқаноатист.
Ингуна хуррамеро
Дунё дигар надорад.
Ману ту дар асорати сиёҳи ношукрӣ
анкабутона андарем.
Ману ту бадбахтем,
Зеро ки зи хушбахтии худ беҳабарем.**

Бунёди ин шеър бар тазод аст: девонаву соҳибқад, боҳабару беҳабар, хушбахту бадбахт дар муқоиса ҳақиқати азалиро дар бораи «бахт» собит мекунанд.

**Девонаи маҳаллаи мо хушбахт аст,
Зеро ки зи бадбахтии худ
харгиз хабар надорад.**

Девона – нафаре, ки аз назари мардум маҳрум аз ақл ва хеле бадбахт аст. Аммо қаҳрамони шеър аз ин бадбахтии

худ хабар надорад. Дар чехраи ӯ танҳо нишони хуррамиву хушбахтӣ ҳувайдост, зеро ӯ ғами пулу мол, гармиву сардӣ, гуруснагиву бекасиرو надорад, бинобар ин, «нусхаи ягонаи соҳибқаноатӣ» аст. Бузургон қаноатро бехтарин фазилати инсон шумурдаанд, аммо дар замони мо фақат девонае, ки аз нодориву дороии худ беҳабар аст, эҳсоси қаноатмандӣ дорад. Шоир ӯро «нусхаи ягонаи соҳибқаноатӣ» мегӯяд, зеро воқеан инсон қаноатпеша дар рӯзгори мо нодир аст ва ин аст, ки шоир дубора таъкид мекунад, ки «ин гуна хуррамеро дунё дигар надорад».

Дар банди дигар муаллиф ҳамаи одамонро ба он девонаи хушбахт муқобил мегузорад:

**Ману ту дар асорати сиёҳи ношукрӣ
анкабутона андарем.**

Ӯ ҳамаро бо таркиби «ману ту» ифода карда, худро низ чузъе аз ҳамагон ва ношукрон қарор медиҳад ва дар тасвири ӯ ҳамагон «дар асорати сиёҳи ношукрӣ анкабутона андаранд». Дар тасаввури шоир асорат сиёҳ аст ва ношукрӣ – асорати сиёҳ ва инсонҳои ношукр мисли анкабутоне ҳастанд, ки дар ин асорати сиёҳ вомондаанд ва дар инҳитоти торхонаи худ бестист мечарханд.

Ману ту бадбахтем,

Зеро ки зи хушбахтии худ беҳабарем.

Шоир ба натиҷае мерасад, ки мо ҳама дар қиёс бо он девона бадбахтем, зеро гирифтори обу дона шуда, аз хушбахтии худ беҳабарем.

Пас, «хушбахтӣ» аз нигоҳи шоира чист? Дар ин бора ӯ ошкоро сухан намегӯяд, лекин хонанда дарк мекунад, ки хушбахтӣ дар шукргузорист барои нафас кашидан, зинда будан, сихат будан, чавон будан, ошиқ будан ва умуман «будан».

Пас оё месазад, ки он «девонаи беҳабар» ҳамин хушбахтиро эҳсос кунад, вале мову ту бо ин ҳама соҳибқалбӣ ношукру носипос аз пайи сарвату давлат ва обу дона беҳабар аз хушбахтии худ бошем?!

Соли 2014

МУКОЛАМАИ ФАРҲАНГҲО ДАР «ДЕВОНИ ҒАРБИВУ ШАРҚӢ»

Дар адабиёти Ғарб Гёте аз нодиртарин шоиронест, ки бо шефтагӣ ва дилбастагии тамом фарҳанг, таърих ва тамаддуни Шаркро омӯхта ва дар бехтарин ашъораш риштаҳои иртиботе миёни Ғарбу Шарқ ончунон баста, ки мисли тору пуди матои пурнакш ба ҳам печидаанд. Ба қавли худи Гёте, роҳи ошноиву муҳаббат бо Шарқ – роҳест ба бихишт. Орзуи ниҳоии инсон – расидан ба ҷаннатро Гёте дар ошноӣ бо Шарқ дарёфта ва аз ин саодат борҳо изхори тафохур намудааст. Чунонки гуфтааст: «Муҳаббат ба Шарқ саропои вучуди маро фаро гирифт. Бахти бузург! – зеро агар ин майл ба тасодуфе фурӯ менишаст ва ё ба сӯи дигаре кашида мешуд, ман ҳаргиз ба ин бихишт роҳ намеёфтам» (2, 449).

Бо он ки адабиёт ва тамаддуни Шарқ аз овони ҷавонӣ тавачҷӯи Гётеро ба худ кашида буд, ошноии комил танҳо баъди оғози «Девони ғарбиву шарқӣ» сурат гирифт. Зимнан, бояд қайд кард, ки тавлиди «Девони ғарбию шарқӣ» ба шарофати тарҷумаҳои Фон Хаммер Пургштал рӯи кор омадааст ва дар ин маврид қайду тавзеҳоти шоир ҳифз шудааст.

Дар номаи худ ба И. Ф. Котте, ки тарҷумаи Ҳофизро ба ӯ ҳадя карда буд, 16 май соли 1815 Гёте менависад; «Ман кайҳост, ки дар хилвати худ адабиёти Шаркро меомӯзам ва ба хотири ошноии амиқтар баъде таълифоти шарқиена низ дорам. Манзури ман ба тариқи табиӣ (ғайриичборӣ) пайвастанӣ Ғарбу Шарқ, гузаштаву ҳол, форсиву олмонӣ аст, ончунон ки хислатҳо ва тарзи андеша ба ҳамдигар бипечанд» (2, 713).

То ин дам Гёте «Муаллақот»-и арабиро тарҷума карда, бо Қуръон, адабиёти арабӣ, ҳиндӣ ва форсӣ як андоза ошноӣ пайдо карда буд. Ашъори Ҳофизро низ дар шакли пароканда дар рӯзномаву маҷаллаҳои маҳаллӣ хонда буд, вале он шеърҳо шояд бо сабаби пароканда буданашон ё иллати дигар барои дарку маърифати Ҳофиз имкон надоданд. Вале тарҷумаҳои Фон Хаммер ба якборагӣ рӯху ҷони Гётеро ба қабза гирифтанд ва шоир ончунон пур шуд, ки ба ҷуз навиштани

«Девон»-и худ рохи дигари раӢой надошт.

Ишкӣ рӯзафзуни Шарқ Гётеро водор кард, ки таҷдидан ба «Муаллақот», «Зиндагии Муҳаммад (с)»-и Элснер, «Қобуснома»-и Кайковус дар тарҷумаи Фон Дитс, «Таърихи адёни форсҳои қадим»-и Томас Хайд, «Таърихи санъати суҳанварии форсҳо»-и Фон Хаммер, «Расму оинҳои динии форсҳо»-и шарқшиноси франсавӣ А. И. Анкетил Дюперрон, масалҳои Бидпай, рисолаи лотинии Т. В. Ф. Фрейтаг, «Суруди араб», «Грамматика ва хрестоматияи арабӣ»-и мусташири гетингенӣ И. Д. Микаэлис ва ғайра рӯ орад, бо Дитс, Лорсбах, Силвестр де Саси ошноӣ пайдо карда, аз онҳо ба саволҳои худ роҷеъ ба таърих ва тамаддуни Шарқ ҷавоб ҷӯяд. Мутарҷими форсии «Девон» Куруши Сафавӣ дар пешгуфтори китоби худ 42 манбаи асосиро, ки Гёте барои сурудани «Девон» ва тадвини ёддоштҳову ҳавошӣ ба кор бурдааст, зикр мекунад.

Соли 1817 ӯ менависад: «Барои «Девон» ман омӯзиши вежагиҳои маҳсуи Шарқро идома додам ва барои ин кор вақти хеле зиёд сарф кардам. Азбаски хунари хаттотӣ дар Шарқ бағоят муҳим аст, шояд ба назари касе ғайриоддӣ набошад, ки ман ҳам ба шӯҳиву ҳам ҷиддӣ дастнависҳои кӯхани шарқиро, ки бароям дастрас буданд, бо диққати тамом ва ба қадри имкон зебо рӯнавис кардам ва ҳатто ороиши суннатии онҳоро тасвир намудам» (2, 450).

Аз миёни бузургмардони Шарқ Гёте ҷойгоҳи Фирдавсӣ, Низомӣ, Анварӣ, Румӣ, Саъдӣ, Ҳофиз ва Ҷомиро маҳсус таъкид мекунад.

Ошноӣ бо шеърӣ форсӣ ҷаҳони маънавӣ ва тафаккури Гётеро батамом тағйир дод, ӯ дарёфт, ки бидуни шинохти он шеърӣ ӯ нокомил мемонд. Дар шахси Ҳофиз Гёте бародари маънавии худро ҷуст ва пайдо кард. Ҳофиз бо тафаккури шарқии худ Гётеро водор кард, ки таърихи Шарқ, забони форсӣ ва қавми эронинаҷдро дӯст дорад ва ба онҳо арҷ гузорад. Бешак, барои як нафари дур аз Шарқ ва бегонафарҳангу ғарбасл ин кори саҳлу сода набуд. Муҳаббати бузург ба Шарқ боиси он шуд, ки Гёте забону хат, расму оин, таъриху сарнавишти миллати моро биёмӯзад.

Барои Гёте дарки ирфони Шарк, анвои мавзӯву муҳо-
коти шоирона, назокати хунар, поэтикаи шеър, таносуби во-
жаҳое чун маю соқӣ, гулу булбул, шамъу парвона, тӯмору тас-
беҳ ва ҳоказо – ҳама ғайриоддӣ буданд.

Дар шеъре ба унвони «Шарку Ғарб», ки дертар ба қисма-
ти «Муғаннинома»-и «Девон» мулҳақ шудааст, шоир мегӯяд:

«Шарку Ғарб хони неъматӣ худ бар аҳли назар арза
доштаанд. Бикӯш, то аз варои пӯст ба мағз бингарӣ ва дар
паси пардаи ҷудой пайвастанӣ ҳақиқиро бубинӣ, зеро чун
сари хони густурдаи ҷаҳон нишинӣ, миёни Шарку Ғарб фарке
натавонӣ гузошт» (4, 69).

Ва дар шеъри дигар низ мегӯяд:

«Ҳар ки худ ва дигаронро бишносад, ночор бад-ин нукта
пай барад, ки аз ин пас Шарку Ғарб ҷудо наметавонанд зист»:

Солҳо дар олами фикру ҳаёл,

Байни Шарку Ғарб ҳастам раҳсупор.

Кош марди роҳпаймое кунад

Низ чун ман ин сафарро ихтиёр.

То кунад наздик Шарку Ғарбро,

Бас талабгор асту хоҳон рӯзгор (7, 7).

«Девон» аз 235 шеър иборат аст ва аз ин тақрибан 40
шеъри дигар дар иртибот бо мавзӯоти он дар қисмати таъ-
лиқоту ҳавошӣ ба он мулҳақ шудааст. Худи Гёте «Девон»-ро
ба 12 фасл ҷудо карда (бо интиқод аз он ки Ҳофиз тадвини
девони худро ба пасовандон вогузошта буд), ба ҳар фасл ду
ном гузоштааст, ки яке форсӣ ва дигаре муодили он ба олмо-
нист. Тартиби ҷойгир шудани фаслҳо чунин сурат гирифтааст:
«Муғаннинома», «Ҳофизнома», «Ишқнома», «Тафкирнома»,
«Ранҷнома», «Ҳикматнома», «Темурнома», «Зулайхонома»,
«Соқинома», «Масалнома», «Порсинома», «Хулднама». Ма-
съалаи тархрезии девон хеле аз матлабҳои норавшанро мета-
вонад возеҳ намояд. Худи Гёте соли 1815 дар рӯзномааш «Де-
вон»-ро ба 13 фасл ҷудо карда буд ва дар мундариҷаи он дар
фасли IУ «Дӯстнома»-ро зикр карда буд. Аммо дар нусхаи ниҳой
ин фасл ҳазф шуд. «Ишқнома» ва «Зулайхонома» «Китоби якуми
Зулайҳо» ва «Китоби дувуми Зулайҳо» ном гирифта буданд, ки

ҳини чоп унвонҳои мазкур пазируфта шуданд. Дар мавриди тафовути ин фаслҳо бояд гуфт, ки «Зулайхонома» изҳори ишқ ба як нафари мушаххас аст, ки бо хулқу ҳӯи хосу нотақрор офарида шудааст. Дар «Ишқнома» бошад, сухан аз ҳозибаи асрори ишқ аст ва на танҳо аз ҳиссиёти ошиқона, балки аз мафохими маънавиву улвӣ низ саршор аст. Аз лиҳози ҳаҷм бузургтарин фасл «Зулайхонома» аст ва хурдтарин – «Темурнома». Бо он ки танҳо фасли «Ҳофизнома» ба Ҳофиз ихтисос дорад, ҷои таъкид аст, ки дар тамоми қисматҳои дигари девон низ рӯҳи Ҳофиз мавҷ мезанад ва номи ӯ зикр мешавад. Гёте дар «Девон» номи шоирони дигар: Фирдавсӣ, Анварӣ, Ҳоконӣ, Саъдӣ, Низомӣ, Румӣ, Ҷомӣ; шоҳони номвар: Баҳроми Гӯр, Кайковус, Ҷамшед, Мансури I, Музаффар, Нӯшервон, Шопури I, Маҳмуди Ғазнавӣ, Шоҳ Шучоъ; асарҳои адабӣ: «Шоҳнома», «Маснавӣ», «Панднома»; персонажҳои адабиву таърихӣ: Муҳаммад, Зулайхо, Ҳотам, Лайлӣ, Мачнун, Фарҳод, Ширин, Юсуф, Рустам, Хурмуз, Рудоба, Вомиқ, Узро, Фотима; шаҳру навоҳӣ, кӯҳу дарё: Эрон, Бадахшон, Балх, Бомиён, Бухоро, Дарбанд, Зиндаруд, Самарқанд, Шероз ва вожаҳои форсиву арабии Аллоҳ, девон, арафот, бозор, булбул, вазир, мирзо, соқӣ, фатво, ҳичрат, худ-худ ва ғайраро ба қор бурдааст.

Ин вожаҳо як навъ либоси шарқии «Девон»-анд, ки мавзӯоти мавриди назари шоирро равшантар инъикос мекунанд. Аммо бисёр иттифоқ афтода, ки шоирони Ғарб танҳо бо зоҳири Шарқ маҳдуд шуда, дар шинохти асли он тавфиқ наёфтаанд.

Аксари муҳаққиқони «Девон» бар он андешаанд, ки ашъори онро намешавад як-як ва дар алоҳидагӣ ба доираи таҳқиқ кашид. Ин фикр дарвоқеъ дуруст менамояд, зеро ҳини таҳлили шеърҳо як риштаи ноаёне ба зехн мерасад, ки тамоми ашъорро ба ҳам мепайвандад ва онро чун рӯҳияи умумии шеърҳо мешавад тафсир қард. Рӯҳияи умумии шеърҳои «Девон»-ро қомилан шарқӣ ё ғарбӣ гуфтан дуруст нест, зеро бо он ки ин ашъор аз хусусиятҳои шеъри форсӣ, сужети образҳои шарқӣ, тарзи қофиябандиву радиф, санъатҳои бадеии роиҷ дар шеъри шарқӣ саршор аст, боз ҳам анвое аз ҳасоиси мисли

маънигустарӣ ё идроки мафҳумҳои шарқӣ аз ҷониби як марди олмонӣ дар он нухуфта аст. Ҷолиб инсонӣ пушти шеърӣ ўст, ки ғарбист, вале ба самти Шарқ бо дидаи пурмехр менигарад ва симфонии Ғарбро бо мақомҳои шарқӣ омезиш дода, оҳанги полифонӣ дар умқи шеърҳо ба вучуд меорад.

Роҷеъ ба имтизочи Ғарбу Шарқ дар «Девон»-и Гёте мустаҳриқи маъруф И. С. Брагинский андешаҳои худро ҷунин хулоса карда буд, ки «ҳонандаи зоҳирбини «Девон» шояд тасаввур кунад, ки дар «Девон» чизи ғарбӣ – мӯҳтавои он ва шарқӣ – шакли он, яъне, бозии сухан, маҷозу истиораву киноя аст. Дар асл ин тавр нест. Агар ба шакли «Девон» мутавачҷх шавем, мебинем, ки дар он хусусияти ғарбӣ камтар аз шарқист: низомӣ шеър, унсурҳои сурудҳои халқии олмонӣ, образҳои ғарбӣ, бардоштҳо аз устураҳои қадимӣ. Мӯҳтавои «Девон» афзунӣ ғояву муҳокот ва сужетҳои шарқибунёдро собит мекунад» (1, 579).

Чанд нуктаи муҳиме ҳаст, ки ба пайванди беҳалали унсурҳои ғарбиву шарқӣ мусоидат кардааст.

Гёте ба маҷмӯаи ашъори шарқӣ худ «Девони олмонӣ» ном гузоштани буд, бо назардошти он ки «девор» истилоҳи шарқӣ аст ва «олмонӣ» – ҷузъе аз Ғарб. Дар «Девон»-и Гёте қавоиди тартиб додани девон риоя нашудааст. Дар девон, ҷунонки гуфта шуд, нигоҳ ва дарки шоири ғарбӣ аз Шарқ ба мушоҳида мерасад. Шоир дар сартосари маҷмӯа барои баёни матлабҳои худ таносубҳои шарқӣ меҷӯяд, ҷунончи, унвони ҳамаи фаслҳо муодилҳои форсӣ доранд.

Ў худро Ҳотам меномад ва маҳбубаи худро – Зулайҳо, ҳарчанд ки ин ду нафар дар адабиёти Шарқ нисбате бо ҳам надоштанд. Зулайҳо ба Юсуф, ки хеле ҷавонтар аз ҳудаш буд, ошиқ шуд, аммо таваҷҷӯҳи шоирро он нукта ба худ ҷалб кардааст, ки Зулайҳо ҷуръате бемисл нишон дод ва бо нерӯи ишқи рӯзафзун шӯҳраи офоқ гардид. Зулайҳо тимсоли зебӣ, тавоноӣ ва ҷовидонагии ишқ, Ҳотам – тимсоли ҷавонмардӣ ва саховатпешагии камназир аст. Ҳотами Гёте барои Зулайҳо ба ҳама қор қодир аст ва Самарқанду Бухороро бахшидани Ҳофиз барои як холи ҳинду дар назари ӯ кам аст. Шояд ҳам

ба хотири монанд будани вожаҳои Ҳотам ва Ҳофиз шоири олмонӣ ин исмро писандида бошад. Зимнан қобили зикр аст, ки Зулайҳои Гёте маҳбубаи тахайюлӣ набуда, балки Марианна Виллемер ном чавонзани фавкульода, зираку хуштабъ ва дилбару дилрабо буд. Марианна худ шеър мегуфт ва он ашъоре, ки аз номи Зулайҳо дар «Девон» чой гирифтааст, ба қавли худ Гёте, ба қалами маҳбубааш мансуб аст. Дар ин маврид низ шоири олмонӣ ба қиссаи Баҳроми Гӯр ва дилбари ӯ Дилором, ки гӯё нахустин шоирони форсигӯ буданд, истинод меорад. Мувофиқи ривоят Баҳроми Гӯр мисраи «Манам он шери жаёну манам он бабри яла»-ро мегӯяд ва аз Дилором мисраи дувумро хоҳиш мекунад ва мисраи «Ном Баҳром турову падарат Бӯҷибала» гӯё зодаи табъи равони он нозанин буд.

Дар мавриди ошикии Гёте ва таҷассуми ин ишқ дар «Девон» бояд тазаққур дод, ки ӯ мисли шоирони форсу тоҷик худро «камтар аз хоки пой ёр» намешуморад ва ишқи ӯ ирфонӣ ҳам нест. «Зулайхнома» саршор аз ҳиссиёти гарми шефтагии як мард ба зан ва ситоиши ӯст.

Дигар аз хусусиятҳои тафовутбахши «Девон» дар он аст, ки агар дар ғазалҳои форсӣ парокандагии мазмун дар байтҳо аз вежагиҳои ин шеър бошад, Гёте пайвастагии мантиқиро ҳифз намудааст. Бинобар ин, ҳар шеъри ӯ андешае перомунӣ як матраб аст, ки оғоз дораду анҷом.

Боз як вежагии дигари омезиши унсурҳои шарқиву ғарбӣ дар он зухур ёфтааст, ки сабки олӣ бо сабки омиёна ва мадҳ бо танз ба ҳам махлут шудаанд. Дар шеъри классикии форсу тоҷик маъмулан сабки олӣ ба қор мерафт, ки омезиши он бо сабки омиёна ва танз муносиб набуд.

«Девон» аз шеъри «Ҳичрат» оғоз мешавад ва барои ин қалма шоир муродифи олмонӣ наовардааст. Ҳичрат – ҳичрати Муҳаммад Пайғамбар (с) аз Макка ба Мадина аст, ба хотири раҳой аз рақибон. Аммо дар шеъри Гёте сухан аз сафари маънавӣ ба Шарқ аст, шоир меҳодад дар партави шеъри Ҳофиз паноҳ чӯяд, зеро шимолу ҷануб ва мулки мағриб вайрона шудаанд:

Бояд акнун ба Шарқ ҳичрат кард,

Кишвари ишқу шеър паймона.

Аз назари шоир, Шарқ мулки Пайғамбар аст, ки дар он

чашмаҳое аз хираду нур чорианд ва инсони ҳокӣ он ҷо гуфтугӯ ба Худо дорад.

Рав ба он ҷо, ки бар ниёгонаш

Ќумларо ҳаст иззату имон.

Ростиро фароҳмайдоне,

Бастароҳе ба ҳилаю бўҳтон.

Шеър дорад таҷаддуди ҷовид,

Баски з-аввал шиғоҳӣ будаст он (6, 368).

Шеъри Ҳофиз, ба фикри Гёте, намунаи олии шеъри асли Шарқ аст, ки ҷовидона мемонад ва бар дари ҷаннат панҷа мезанад. Зимнан, ҷои таъкид аст, ки дар пиндори шоири олмонӣ шоири ростин бо таровиши табъаш дили мардумро гарм мекунад. Зиндагии ӯ ҳамагӯза мубориза аст, бинобар ин, ҷои ӯ, бешак, ҷаннат аст. Ин маъниро ӯ дар силсилаи «Ҳулднома» низ борҳо таъкид мекунад.

Дар шеъри «Таслим» ишора ба сурае аз Қуръон омадааст, ки «Шарку Фарб мутааллиқ ба Худованд аст ва шимолу ҷануб низ». Ўст, ки додгари мутлақ аст ва ҳама резаҳори ҳоки адли ӯ мебошанд. Пас, миёни асмой садгонаи Худованд ўро ба номи «Одил» биситоём. Омин!»

«Одил» низ яке аз номҳои Худованд аст, ки дар китоби муқаддас зикр шуда. Гёте борҳо аз ин китоб истинод меорад ва худро, бино ба фармудаҳои ин китоби муқаддас мусалмон меҳисобад:

Ин ки Қуръон афзал аст бар ҳар китоб,

Бовараш дорам, ки бояд ҳар мусалмон (3, 200).

Ин ҷо зикри як нуктаи дигар низ воҷиб менамояд, ки шоирони бузург ба зоҳири фармудаҳои дин камтар таваҷҷӯҳ карда, асли Худо ва фармудаҳои ўро беҳтар шинохтаанд. Дар ин росто Мавлавиро метавон мисол овард, ки ҳаргиз инсонҳоро аз ҳам ҷудо намекард. Дар назари ӯ муҳимтарин матлаб – ягонагии мақсади онҳо – шинохтани Худо ва расидан ба ҳақиқат буд, бинобар ин, ба қавли муҳаққиқон, «агарчи дар аҳком ба ҳам ихтилофдоранд, вале ин, ихтилофи зоҳирӣ сабаби он нест, ки мо миёнаи онон дугонагӣ ва ҷудой тасаввур кунем, зеро мақсуди ҳамаи онон як чиз аст» (8, 101).

Чунонки мегӯяд:

**То ману тухо ҳама якчон шаванд,
Оқибат мустағриқи чонон шаванд.**

Ва ҷои дигар:

**Лек ин ду зидду истезанамо.
Якдилу як кор бошад дар ризо,
Ҳар набию ҳар валиро маслакест,
Лек бо ҳақ мебарад, ҷумла якест.**

Матлаби асосии шоири олмонӣ низ аз дугонагӣ гузаштан ва ба ягонагӣ расидан, аз варои пӯст ба мағз нигариш аст. Гёте дар ашъораш гоҳе мусалмонӣ гоҳ масеҳист. Дар назари ӯ ихтилоф миёни динҳо чунун аст, чунонки мегӯяд:

**Ин чи чунун аст,
Ҳар ки боварҳои худ некӯ шуморад?
Агар ислом таслими Худо маънӣ диҳад,
Мо ҳама дар синаи ислом зинда монем ва бимирем
(3, 33).**

Аммо чунин ба назар мерасад, ки асли худошиносии ӯ дар шеъри «Форсинома» изҳор ёфтааст. Қаҳрамони шеъри ӯ – пирамарди Форс моҳияти зиндагиро дар меҳрпарастӣ, ки оини бостонии ақвоми эронинажод буд, дармеебад. «Девон», агар амиқтар ба он сар фуру барем, як навъ гимн аст барои Хуршед, Оташ, Ишқ ва сухани оӣ, яъне, Шеър. Маҳз ҳамин ҷаҳор унсур аз назари Гёте воқеан қобили ситоиш ва парастидан ҳастанд. Зимнан, дар канори ин бояд афзуд, ки шумораи ҷаҳорро Гёте назари шоирони Шарқ барои шарҳи матлабҳои гуногун зиёд ба кор бурдааст. Ҷаҳор унсури арбаа: хок, об, бод, оташ; Ҷаҳор чашмаи файёз: ишқ, май, таби қорзор, ҳиссиёти дил; Ҷаҳор зане, ки ба ҷаннат роҳ ёфтаанд; Ҷаҳор ҳайвоне, ки дар фирдавс ҷой гирифтаанд.

Шеъри охири «Девон», ки пеш аз «Худо ҳофиз» омадааст, нақли ривоят дар бораи асҳоби Қаҳф аст, ки нахостанд Дакёнусро худои худ ҳисобанд ва танҳо ба Худованди яқто эътиқод бастанд ва саге низ ба ин ҳафт тани ҳақпараст бипайваст ва инҳо ҳама ба подоши садоқат ва ишқ ба он Яздони яқто ҷовидонӣ ҷавон монданду роҳ ба ҷаннат пайдо карданд.

Дар шеъри охиринаи «Девон» Гёте бо истифода аз ин ривояти шарқӣ изҳори умед мекунад, ки шеъри ӯ ҳам ба мисли асҳоби Каҳф ҷовидон ҷавон ва бемарг монад, зеро итминон дорад, ки ҳарфи ҳақиқатро гуфтаву талош кардааст, то шикофе дар дили торикӣ ба рӯи ишқу умед бикушояд. Шоир орзу мекунад ба мисли сағи асҳоби Каҳф, ки паи некон гирифт ва ҳамроҳи онон ба равзаи ризвон рафт, роҳ ба ҷаннат ёбад.

Дар «Тафкирнома» шоир аз суҳанони Ҷалолиддини Румӣ ёд мекунад, ки «Дунё зодгоҳи ранҷ аст. Агар дар он бимонӣ, чун хобу ҳаёле мегузарад ва агар сафар кунӣ, ғам бо ту ҳамора меояд. То ба гармо ва сармо дил хуш кунӣ, даврони гармӣ ва сардӣ сипарӣ мешавад ва то гулро бингарӣ, ки сар аз хок берун кашида, гул пажмурда мешавад ва ба хок меафтад» (4, 69).

Ин пораи шеъри Гёте китъаеро аз «Маснавӣ» ба хотир мерасонад, ки:

**Ҳарчи аз вай шод гаштӣ дар ҷаҳон,
Аз фироқи ӯ бияндеш он замон.
Бед аз фурқат чунин ларзон шуда,
Оташ аз фурқат чунин сӯзон шуда.
Худ кадомин хуш, ки он нохуш нашуд,
Ё кадомин сақфи кон мафруш нашуд.**

(Истинод аз 4, 198).

Гёте ба ирфони Шарқ мутаваҷҷеҳ шуда, ба муҳимтарин матлабҳои он меандешад:

1. *Аз дуӣ бигзаистан ва ба якӣ расидан.*

Масалан, дар шеъри «Гинго Билобо» суҳан аз барги дарахтест, ки аз кишвари Ҷопон оварда шудааст ва шакли дилро дорад. Ин дарахт боғи шоири олмониро хуш карда, рушди тоза ёфтааст. Гёте аз барги ду ҳиссаи дилшакл ва нумӯи ин ниҳоли шарқӣ дар Ғарб рамз меҷӯяд:

**Дарнамеёбӣ, ки дар ҳар нағмаам,
Ман якеву ҳамчу ду ҳастам.**

2. *Аз пӯст гузаистан ва ба мағз нигаристан.*

Ба фикри шоир, вожа пӯст асту маънӣ – мағзи он:

Вожа чун бодбезане аст миёни ду ҷӯб,

**Ки ду чашми зебо дар паси худ дорад.
Ин бодбезан танҳо зи абрешими зебост,
То ки рух пинҳон бисозад (3, 79).**

3. *Мурғи рӯҳ андар қафаси тан ҷойгир аст:*

«Худо нағмаи булбулро шунид ва ба подоши он дар қафаси зарринаш кард ва ба ӯ «рӯҳ» ном дод. Аз ин пас, мурғ рӯҳи дар қафаси тан зиндонӣ аст» (4, 161). Дар «Сокинома» низ ба ҳамин маънӣ аз номи Ҳотам меғӯяд:

**Ту худ донӣ, ки ин ҷисм ба сони махбас аст
Ва рӯхро бифирефтанд ва ҷунин махбус карданд
(3, 202).**

Ва дар идома суол мекунад, ки «агар тан ҳамчу зиндон аст, чаро ин тан ҳамора ташна аст?».

4. *Ҷамоли ҳақро дар руҳи зебо дидан.*

Шояд баъд аз суҳанони Мавлавӣ ҷой додани ҳарфҳои Зулайҳо дар «Тафкирнома» беасос набошад, зеро агар дар шеъри қаблӣ Гёте ба ҳулосае расида буд, ки ба қадри гули бишкуфта, яъне, ба қадри зебоӣ сари вақт бояд расид, инак, аз забони Зулайҳо ҳамин маъниро мучаддадан таъкид мекунад ва рӯи зеборо чилваи ҷамоли Ҳақ меҳисобад. Ва боз ҳам ба ҳамин маънӣ меафзояд, ки «пас, аҷаб мадор, агар дидори зеборухон моро асири иштиёқ кунад ва рӯҳамонро ба осмони ҷамоли худовандӣ боло барад, зеро дар он дам, ки мо бо чашми ситоиш дар онон менигарем, дар ҳақиқат дар дил шоҳкори офариниши Худоро меситоем» (4, 162).

Агар дар мавриди иртиботи маънавии Гёте бо Ҷалолиддини Румӣ биандешем, ба ҳулосае мерасем, ки ҳарчанд дар тамоми девон шоири олмонӣ танҳо як бор исми Мавлавиро зикр мекунад, зимнан рӯҳи Мавлавӣ ва андешаҳои ирфонии ӯ ба тамоми «Девон» роҳ ёфтааст. Далели қотей барои ин андеша санадест, ки худи Гёте дар мусаввадаи тарҳи девон овардааст. Мутобиқи мундариҷае, ки шоир тартиб додааст, баъд аз муқоваи китоб мебоист «Эҳдо» ҷой бигирад, ки дар он муаллиф ба чанд тан бузургони шеъри форсӣ арҷ мегузорад ва номи Ҷалолиддини Румиро пештар аз ҳамаи дигарон мегузорад. Эҳдо ҷунин оғоз мешавад: «Эҳтиромашон ба ҷой оварда бод: «Маснавӣ»-и пурмаънии Муҳаммад Ҷалолиддини Румӣ,

«Панднома»-и олиҷавҳари Фаридуддин, «Шохнома»-и қаҳрамонсифати Фирдавсӣ, «Тӯҳфат-ул-аҳрор»-и ҷалил-ул-қадри Чомӣ...» (2, 715).

Рабоиши фикру ҷазаботи шеъри Мавлоно ва шӯру шаафе, ки дар паси вожаҳои ўст, Гётеро зиёд дар қайд доштааст ва далели ин нукта ба ҷуз шеърхое, ки зикрашон рафт, ишораҳои шоир дар ҳавошии «Девон» перомуни шахсият ва андешаҳои ин бузургмарди ирфон аст.

Имсол мувофиқи қарори ЮНЕСКО 800-солагии Ҷалолиддини Румӣ таҷлил мегардад ва мақолаи мазкур таҷассуми эҳтироми бузургони ҷаҳон, хоса шоири олишони олмонӣ Иоганн Волфганг фон Гёте ба афроди камназири олами ирфону адаби форсӣ, аз ҷумла Мавлонои бузург аст.

«Девони ғарбиву шарқӣ» низ баъд аз дусад соли навишташуданаш кӯҳнагӣ надорад, он ҳамнавои рӯҳи замони мо ва ҳамзамонони мост, ки муколамаи фарҳангхоро идома медиҳад.

Пайнавишт:

1. Брагинский И. С. Западно-восточный синтез в «Диване» Гёте.—В кн.: Гёте. Западно-восточный диван.—Москва: Наука, 1988.
2. Гёте. Западно-восточный диван.—Москва: Наука, 1988.
3. Девони ғарбӣ-шарқӣ. Тарҷумаи Куруши Сафавӣ.—Техрон, 1380.
4. Иохан Волфганг Гёте. Девони шарқӣ. Тарҷумаи Шучоуддини Шифо.—Техрон, 1380.
5. Иохан Волфганг фон Гёте. Маҷмӯаи ашъор. Девони ғарбӣ-шарқӣ. Тарҷумаи Маҳмуди Ҳаддодӣ.—Штутгард, 2001.
6. Маҳмуд Ҳаддодӣ. Таъсири шеъри форсӣ ба «Девони ғарбӣ-шарқӣ»-и Гёте.—Техрон: Донишгоҳи Шаҳид Бихиштӣ, бидуни соли нашр.
7. Кессель Л. М. Гёте и «Западно-восточный диван».—Москва: Наука, 1973.
8. Лоик. Хонаи чашм. Тарҷумаҳо.—Душанбе: Ирфон, 1982.—С. 357-372.
9. Миршакар М. Иоханн Гёте. Тарҷумаҳо / Адабиёт ва санъат.—1986.—№21.
10. Фурӯзонфар Бадеуззамон. Хулосаи Маснавӣ.—Техрон, бидуни соли нашр.

Соли 2007

ТАРҶУМАИ «ДЕВОНИ ҒАРБИЮ ШАРҚӢ» БА ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА РУСӢ

Дар миёни бузургони ҷаҳон, ҳоса онҳое, ки кохи тамаддун ва фарҳанги башари ро обод намудаанд, ҷойгоҳи ноғибан олмонӣ Иоганн Волфганг фон Гёте (1749-1832) пеши мардуми форсизабон волотар аз дигарон аст. Ин шоири нотақро ва тозанафас ба хоҳири муҳаббат дилбастагии содиқона ба сарзамини мо ва ба хоҳири тадвини аввалин девон – муҳаббатномаи аврупоӣ ба Шарқ, бешак, шоистагии онро дорад, ки бехтар шиносем ва поси хоҳирашро ба ҷо орем.

Ӯ буд, ки кашии ҳамгуни набзи ориёӣ дар забони форсӣ ноҳудоғона эҳсос намуд; ӯ буд, ки дар шахси Ҳофиз бародари маънавии худро шинохт; ӯ буд, ки ҳама умр бо ташнагии тамои шароби маънавии шеърӣ форсиро нӯшида маст шуд ва ошиқона нағмапардозӣ кард, ӯ буд, ки аввалин шуда аз миёни аврупоӣ гулдастае аз шукуфаҳои гулбоғи илҳами саршори худ ба ҳам баст ва бо таъзиму тавозӯ ба ворисони ин фарҳанги оламшумул ҳотамона ҳада кард. Ба қавли адиб ва мутарҷими номвар Шучоуддини Шифо, «Девони шарқӣ», ки яке аз олитарин осори шеърӣ ҳикмати Гёте ва яке аз бузургтарин осори адаби Олмон ва Урупост, воқеан, беш аз он ки мутааллиқ ба Олмон ва Урупо бошад, ба Эрон тааллуқ дорад» (1).

Қиссаи ишқу шефтагии ин суҳанвари олмонӣ тавассути ҳамин «Девон» дар ҷаҳон паҳн шуд. «Девони ғарбиву шарқӣ», ки аз замони интишор ёфтани то имрӯз қариб ду аср сипарӣ мешавад, ба кулли забонҳои машҳури олам тарҷума гардид.

Боз ҳам бо истинод ба Шучоуддини Шифо ёдовар мешавем, ки забони зиндае дар ҷаҳон нест, ки «Девон» ба он тарҷума нашуда бошад, «ҳатто гоҳ чандин тарҷумаи муҳталиф ба як забон аз ин асар мунташир шуда, ҷунонки дар забони фаронса ин китоб 11 бор аз тарафи ашхоси ҷудоғона тарҷума шудааст» (2).

Баробари интишор ёфтани «Девони ғарбиву шарқӣ», ки ба соли 1819 иттифоқ офтод, аҳли адаб ва ҳаводорони шеър ба он таваҷҷӯҳи махсус зоҳир карданд. Ҷунонки, дар Русия аллакай дар соли 1820 дар маҷаллаи «Вестник Европы» тарҷумаи ду шеър аз он ба таъъ расид.

Ба забони форсӣ аввалин тарҷумаҳо танҳо баъд аз 130 соли нашри «Девон» – соли 1949 бо қалами Шучоуддини Шифо рӯи кор омаданд. Ин адиб ва мутарчими хушзавқ мунтахаберо иборат аз 153 қитъа ба насри зебои шоирона баргاردон кард ва бо ҳамин барои роҳравони ҷодаи тарҷумонӣ роҳи тозаеро боз намуд. Маҷмӯаи мазкур ба ифтихори 200-солагии зодрӯзи шоири олмонӣ тарҷума шуд ва чехраи Шифоро на танҳо ба ҳайси як тарҷумони пурхунаро, балки ба унвони олим ва донишманди нуктасанҷ низ шинос намуд.

Хусусияти муҳимтарини тарҷумаи Шифо аз он иборат буд, ки ӯ вазну қофияи шеърӣ олмониро сарфи назар кард ва бештар ба назокати баён мутаваҷҷеҳ шуда, дар ин ростӣ ба тавфиқ расид. Ба қавли Куруши Сафавӣ, мутарчими дигари «Девон», баргузидае аз ашъори «Девони ғарбиву шарқӣ»-и ин нобиғаи бузурги Ғарб ба дасти пуртавоии Шучоуддини Шифо, ки ба форсӣ баргاردонида шуд, тарҷумаи қобили ситоише аст, ки имрӯз «тарҷумаи озод» ё ҳатто «иктибос» номида мешавад ва, афзун бар ин, танҳо бахшҳои аз девонро дар бар мегирад. Ин тарҷумаи зебо танҳо баргاردоне буд, ки аз девон ба забони форсӣ дар ихтиёр доштем ва аз хонданаи лаззат мебардем»(3).

Як хусусияти дигари кори Шучоуддини Шифо дар он аст, ки ӯ ба тарҷумаи худ пешгуфтори хеле муфассал ва муҳаққиқона навишта, кӯшиш кардааст, чехраи Гётеро ба унвони як нобиғаи Ғарб, ки Шарқро чун кишвари ишқу умед ва нуру хирад мепарастад, шинос намояд. Дар мақолаи ӯ «Нигоҳе ба «Девони шарқӣ» нуктаҳои мисли «Адаби Шарқ дар Урупои ҷадид», «Гёте ва Шарқ», «Гёте ва Ислон», «Гёте ва Ҳофиз», «Чанд нукта дар бораи «Девон» таваҷҷӯҳи мутарҷимро ба худ ҷалб намудаанд. Хусусан дар қисмати охири ин мақола аз ҷониби мутарҷим «Тавзеҳот ва иттилоот барои равшан шудани «Девони ғарбию шарқӣ» ҷойгир шудааст, ки барои дарёфти матлабҳои шоир хеле судманд мебошад. Зеро қисмати ёддошт ва тавзеҳоти «Девон» аз ҳуди «Девон» ба маротиб бузургтар буда, дар он бардошти муаллиф аз ошноӣ бо таъриху адаби кишварҳои Шарқ рӯи сафҳа омадааст.

Аммо боз ҳам ҷолибтар нуктаи дигар аст: агар қисмати

«Пешгуфтор» дар 35 саҳифаи китоб тӯл кашида бошад, қисмати шарҳу тавзеҳот ва ёддоштҳои мутарҷим бештар аз 40 саҳифаро фаро гирифтааст ва ин асноди омӯрӣ далели нукта-санҷии ҳайратовари мутарҷим аст. Дар ин қисмат Шифо ду кори бузургро анҷом додааст:

1. Барои шинохти ҷаҳони шоир сарчашмаҳоеро омӯхтааст, ки Гёте дар истифодаи худ қарор дод.

2. Манобеи шарқии ҳамаи китъаҳои «Девон»-ро ҷустуҷӯ карда, барои ҳар шеър сураву оят ё ҳадисеро аз «Қуръони қарим» ё абёти мувофиқро аз девони Ҳофиз, осори Саъдӣ, «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолиддини Румӣ ва ғайра манзур намулдааст, ки намое аз заҳмати сангини тарҷумони воқеист.

Масалан, дар баҳши «Ҳикматнома» китъаи зерин оварда шудааст:

«Аз худ мефурс, ки аз нақӯии ту ҷӣ кас баҳра хоҳад бурд.
Нони худро ба об афкан, билохира касе онро хоҳад хӯрд».

Дар қисмати тавзеҳот роҷеъ ба ин китъа мутарҷим ишора мекунад, ки муаллиф аз «Ғулистон»-и Саъдӣ, аз байти зерин илҳом гирифтааст:

Ту некӣ мекуну дар Дачла андоз,

Ки Эзид дар биёбонат диҳад боз.

Ё худ роҷеъ ба китъаи зерин:

«Агар рӯзгор аз паи озмудани ту бар ту саҳт гирад, ту қор бар худ осон гир ва ризо пеша кун», – менависад, ки «асли фикр аз Ҳофиз аст»:

Ризо ба дода бидеҳу зи ҷабин гиреҳ бикшӣ,

Ки бар ману ту дар ихтиёр нақшодааст.

Ё: «Ки дар мақоми ризо бошу аз қазо мағрез».

Ҳамчунин дар мавриди номҳое, ки ба хонанда ошно нестанд, тавзеҳоти ҷолибе медиҳад ва дарки матлаби шоирро осонтар менамояд. Масалан, Гёте шеърҳое дорад бо номи «Фатво» (2 шеър ба ҳамин ном) ва «Сипосгузории як олмонӣ», ки дар ҳарду ҳам аз Абӯсууд ном нафаре ёд шудааст. Дар тавзеҳот мутарҷим дар бораи ӯ навиштааст, ки «Ишораи Гёте дар ин ҳар се китъа ба фатвоест, ки «Абӯсууд Афандӣ», муфтии Ислонбул дар асри Султон Салим, дар бораи Ҳофиз ва ашъори ӯ дода буд. Дар замони вай мутаассибини турк, ки аз

таваҷҷӯи султон ба ашъори форсӣ ва икболи фавқулодаи мардуми усмонӣ ба девони Ҳофиз норозӣ буданд, ғазалҳои Ҳофизро оёти фиску куфр шумурданд ва хондани онҳоро манъ карданд ва, билохира, муҳолифин ва мувофиқин аз Абӯсууд дар ин бора доварӣ хостанд ва вай чунин фатво дод: «Сухани Ҳофиз ба таври кулӣ бо шаръи набӣ созгор аст ва танҳо бархе аз ашъори вай бӯи фисқ медиҳад. Мӯъминин бояд ба ҷои он ки хондани Ҳофизро ҳаром кунанд, заҳро аз тарёқ бишносанд ва он қисматҳое аз каломи Ҳофизро, ки мояи иршоди касон аст бипазиранд. Дар китъаи «Сипосгузории як нафари олмонӣ» Гёте аз Абӯсууд ба муносибати фатвои оқилонааш ташаккур мекунад ва дар ёддоштҳои худ менависад: «Худо ўро ба хотири ин фатво раҳмат кунад ва гуноҳонашро биёмурзад» (4).

Ҳамин тариқ, мутарҷим вазифаи худро на танҳо дар баргардонии матн, балки дар ковишҳои доманадоре перомунӣ манобеи фикрӣ ва ҷаҳоншиносии шарқӣнаи Гёте дарёфтааст ва шояд ҳамин омилҳо боис шуда, ки дар паси сатрҳои «Девон» чехраи хайёмсурати ҳаким, ҳофизвор ошиқу ринд ва саъдиёна пандомӯзи шоири олмонӣ намудор мешавад ва мо садои ўро чун садои ошнову дӯст мешунавему мепазирем ва ин садо барои мо бегона нест. Зимнан ҳамин аст ҳадафи аслии ҳар тарҷумон: бегонагиро аз миён бурдан, забон ва тарзи баёну ҷаҳонбинии мардуми ғайрро ончунон баргардонидан, ки соҳтаву маснӯӣ будани тарҷума ҳаргиз ба ёди хонанда нарасад.

Ҳароина, мутарҷими аввали форсии «Девони ғарбию шарқӣ» хеле кӯшидааст, ки аз қайдҳои амсоли вазну қофия, тарҷумаи таҳтуллафзи матн ва ҳатто тартиби ҷогузории китъаҳо аз қавоиди «Девон»-и тартибдодаи ҳуди Гёте раҳо бошад. Ёд дорем, ки ханӯз ҳини таълифи «Девон» Гёте бо ишора ба он ки намеҳадад мисли Ҳофиз тадвини «Девон»-и худро ба пасовандон гузорад, (ҳарчанд нусхаи «Девон»-ро дар он замон ниёзманд ба идомаву такмил меҳисобид), ба дасти худ онро танзим намуд. Аммо баъди вафоти шоир тақрибан 40 китъае аз дафтарҳои ӯ пайдо шуд, ки ба мавзӯоти бахшҳои «Девон» иртибот доранд. Ҳуди шоир бо он ки аз соли 1819, яъне соли нашри «Девон» то вафоташ 13 соли дигар вақт дошт, ба танзими дубораи «Девон» даст назд ва шояд ин амали ӯ бесабаб

набуд. Як қисми зиёди ин китъаҳо шеърҳои нотамои ашъори тавсифии ба қавле «албомӣ» ё содалавҳонае буданд, ки худӣ шоир онҳоро сазовор ва шоистаи вуруд ба «Девон» надони-стааст. Бинобар ин, таҷрибаи шоироне чун Бурдах, ки баъди марғи шоир ин ашъорро ба қисматҳои «Девон» ҳамроҳ кар-даанд, чандон қобили ситоишу дастгирӣ нест. Аз ин нуқтаи назар тарзи танзими китъаот аз ҷониби Шифо низ, ки дар пайравии ин тоифа ба таври худ «Девони шарқӣ» сохтааст, ба иллати дурӣ аз асл хушоянд наменамояд.

Бо вучуди ин, шояд бар асари ҳамин тарҷумаи форсӣ ва дар баробари он ё ҳатто бештар зерӣ таъсири тарҷумаҳои ру-сии «Девон» адибони тоҷик низ аз охири солҳои 50-уми асри XX ин тараф даст ба кори тарҷумаи Гёте заданд.

Бино ба маълумоти шодравон Шокир Мухтор дар Тоҷи-кистон бори аввал «Ба Ҳофиз» ном шеъри Гётеро С. Ҳалим-шо соли 1959 тарҷума кард ва он дар шумораи дувоздаҳуми рӯзномаи «Маориф ва маданият» интишор ёфт. «Соли 1964 бошад, Шералӣ Раҳим шеъри дигари «Девон» «Бозёфт»-ро аз немисӣ ба тоҷикӣ баргاردонид (Комсомоли Тоҷикистон, 27 март). Баъди чаҳор сол рӯзномаи «Маориф ва мадани-ят» (1967, 5 август) «Ҳикматнома»-и Девонро дар тарҷумаи Ш. Шифо манзури хонандагони тоҷик кард. Вале беҳтарин тарҷумаҳои сурудҳои «Девон» ба қалами шоири нерӯманди мо Лоик Шералӣ мутааллиқанд. Ба тарҷумаи шеърҳои Гёте аз «Девон»-у дигар маҷмӯаҳои вай шоирони тоҷик Ҳ. Файзулло ва Раҳматуллоҳӣ низ ширкат варзидаанд» (5).

Воқеан, ҳақ ба ҷониби ин пажӯҳишгари пуркор аст, ки афзалияти тарҷумаҳои Лоикро таъкид намудааст. Бо назардо-шти он ки Лоик аввалин касе буд, ки дар Тоҷикистон силси-лаи шеърҳои «Девон»-ро иборат аз 12 шеър тарҷума кард ва онҳоро маҷаллаи «Садои Шарқ» дар солҳои 1968 ва 1969 ба табъ расонид, маълум мешавад, ки дар он айём Лоик ҳамагӣ 23 сол дошт ва ин амали ӯ часорати ғавқулодаи шоири ҷавон буд. Баъдан, дар маҷмӯаи «Ҳонаи чашм» шоир қисмате аз ин шеърҳоро таҳрир кард ва аз баҳри баъзе шеърҳо, шояд ба ил-лати заъфашон бошад (мисли шеъре дар бораи «Найшакар»), даргузашт.

Зимнан, қобили тазаккур аст, ки силсилаи ашъори Гёте бори аввал дар Тоҷикистон иборат аз тарҷумаҳои Лоик ва баргузидае аз тарҷумаҳои Шучоуддини Шифо бо пешгуфтори Шокир Мухтор дар маҷмӯаи «Савтҳои Ховар» ҳамроҳ бо намунаҳои аз ашъори Чорч Байрон, Ҳанрих Ҳайне, А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов, Адам Митскевич, Виктор Гюго соли 1986 интишор ёфт. Худи ҳамон сол як силсила шеърҳои Гётеро, ки муштамил бар 14 қитъа буд, Мирсайид Миршакар тарҷума кард ва дар «Адабиёт ва санъат» мунташир намуд. Бархе аз ин тарҷумаҳо, мисли «Зиндагонии чаҳонӣ», «Шарқу Ғарб», «Зоҳиру ботин», «Намедонӣ магар», «Марворид ва гавҳарӣ» табииву самимӣ сурат гирифтаанд.

Аввалин ва дар ҳоли ҳозир ягона тарҷумаи комили «Девони ғарбиву шарқӣ», ки ба забони форсист, соли 1999 ба эҳтимоми мутарҷими эронӣ Куруши Сафавӣ рӯи қор омада буд. Ин мутарҷим таҳсили худро дар мадрасаи Олмон, дар ватани Гёте сар карда, баъдан дар Эрон давом додааст ва солҳо орзуи тарҷумаи «Девон»-и Гётеро дар дил парваридааст. Ҳарчанд хеле хоксорона ба заъфу нотавонии худ ишораҳо дорад, вале бояд эътироф кард, ки ӯ заҳмати беандоза бузурги тарҷумаи қулли «Девон»-ро ба дӯши хеш ба танҳои гирифта, ин қорро бо сабру таҳаммул ва пажӯҳиши илмӣ якҷоя ба сомон расонидааст. Ҳиммати баланди Шучоуддини Шифо ўро низ водор намудааст, ки пешгуфторе иборат аз 40 саҳифа рӯи қоғаз орад ва дар поёни ҳар фасл ёддоштҳои хешро ҷо диҳад, инчунин дар поёни пешгуфтор ва дар интиҳои «Девон» «Китобнома» таҳия намояд.

Қобили зикр аст, ки «Пешгуфтор»-и Сафавӣ комилан мутафовит аз муқаддимаи Шифо аст. Баъди ёдоварӣ аз таърихи тарҷумаи «Девон» Сафавӣ нигоҳе ба зиндагии Гёте меандозад ва «Наҳзати ғавғо ва талош»-ро чун мабдаи таваҷҷӯҳи шоир ба Шарқ шарҳ медиҳад. Баъдан феҳрасти 42 манбаъро, ки ба Гёте дар шинохти таъриху адабиёт ва тамаддуни кишварҳои Шарқ кӯмак карданд, як-як зикр мекунад.

Аммо муҳимтарин қорест, ки дар қисмати муқаддимаи «Девон» Сафавӣ кардааст, тавзеҳи шеваи қори мутарҷим аст. Душвории қори тарҷума барои ҳар касе, ки боре ба ин амал

даст задааст, аён аст. Мутарчим ҳақ надорад, ки комилан озод бошад, зеро вазифаи ӯ баёни матлаб ва ҳифзи назокати гуфтори шоир аст, на халлоқии дасти аввал дар адабиёт. Аз ҷониби дигар, кӯшиши аз ҳад зиёди қаробат доштан бо матн низ тарҷумаро хушқу берӯҳ ва ғайритабиӣ мекунад.

Дар ҳар сурат тарҷума ҳамеша маърифати фардии мутарчим аз матн аст, ки бо матолиби мавриди назари шоир ҳаргиз комилан мусовӣ нест, ҷунонки завқу салиқаи ҷаҳоншиносии ду нафар, хоса онҳое, ки дар муҳити мухталиф парвариш ёфтаанд, аз ҳам тафовут доранд. Бинобар ин, кори тарҷума ҳамеша марбут ба интиҳоб аст, интиҳоби калимот, тарзи баён, қолабҳо, абзорҳо ва ғайра. Ба ин маънӣ Сафавӣ мегӯяд:

«...Дар тарҷумаи мутуни адабӣ ва ба вежа шеър, истилоҳоте назири «садоқати мутарчим» ё «вафодорӣ ба матн» ва ҷуз он наметавонад матраҳ бошад. Зеро агар мутарчиме иддао кунад, дақиқан манзури шоирро ба забони дигар баргардонид, ҳамзамон бо ин иддаояш муддаӣ аст, ки ончи тарҷума карда, «шеър» набудааст. Мутарчим ба ҳангоми баргардони шеър чорае ҷуз ин надорад, ки интиҳобҳои худро дар назар гирад ва илова бар ин наметавонад мутмаин бошад, ки хонандаи тарҷумааш низ ба ҳамон интиҳобҳои вай даст ёбад» (6)

Ҷунонки мебинем, назарияи тарҷумаи Сафавӣ ва шеваи тарҷумонии ӯ бар пояи интиҳоб дар ҳифзи абзорҳои шеърфаринӣ ё назмофаринӣ дорад. Ба андешаи ӯ, «Девон» «шеъри манзум» аст ба он далел, ки ҳам аз абзорҳои шеърфаринӣ, мисли ташбеҳу истиораву иғроқ ва ҳам аз абзорҳои назмофаринӣ, мисли вазну қофия бархурдор аст: «Мутарчимро лозим меояд, ки абзорҳои назмофариниро ҳифз кунад ва ба афзоишу коҳиш тан дардиҳад ё ин ки ба интиқоли мӯҳтаво пойбанд бимонад ва зебоии абзорҳои назмофариниро нодида бигирад. Дар ҷунин шароит, бадеҳист, ки абзорҳои назмофаринӣ ба нафъи интиқоли мӯҳтаво канор гузошта хоҳанд шуд. Зеро, аввалан, ҳифзи вазн ва қофия ва риояи баргардонии дақиқ аз матн дар қолаби назми суннатии форсӣ имконпазир нахоҳад буд ва, сониян, агар ҳам ба фарзи заиф мумкин бошад, ба сурудаи олмонии авоили қарни нуздаҳуми мелодӣ рангу бўи эронӣ ва

суннатӣ хоҳад дод, ки дигар нишоне аз Гёте дар худ надорад (7).

Дар ниҳояти назарияпардозӣ Сафавӣ ду шеваи баргузидаи худро тавзеҳ медиҳад, ки иборат аз инҳост:

«Нахуст ин ки, дар баргардони сурудаҳо то ҳадди имкон аз афзоиш ва коҳиш иҷтиноб шуд, магар ин ки афзоиш ё коҳиш тағйире дар иттилоот ҳосил наёварад ва сарфан ба унвони абзоре барои ҳифзи моҳияти адабии матн ба қор равад.

Дувум ин ки, дар интиҳоби муодилҳо ва ҳамнишинии онҳо ба шакле амал шавад, ки баргардон тахти фароянди барҷастасоз қарор гирад, ба забони адиб наздик шавад ва аз навъе тавозуни пинҳон бархурдор гардад. Барои даст ёзидан ба ин муҳим то ҳадди имкон аз тавозунҳои овой, вожагонӣ ва наҳвӣ баҳра гирифта шудааст» (8).

Тарҷумаи дигари «Девони ғарбиву шарқӣ»-ро муҳаққиқ ва мутарҷими эронӣ Маҳмуди Ҳаддодӣ дар соли 2001 анҷом додааст ва ҳуди ҳамон сол ин китоб ҳам ба забони олмонӣ ва ҳам ба забони форсӣ chop шуд (9). Дар қисмати форсии китоб таълиқоте шомили тавзеҳот ва понавиштҳо доирад, ки барои дарки дигар ва бехтари фарҳанги олмонӣ ва ҷаҳоншиносии шоир мусоидат мекунад.

Гуфтан ҷоиш аст, ки баъзе шеърҳои Гётеро якҷанд нафар ба забони форсӣ-тоҷикӣ тарҷума кардаанд. Чунончи, шеъри «Найшакар» аз ҷониби шаш нафар (Лоик, Миршакар, Фарзона, Шифо, Сафавӣ ва Ҳаддодӣ) баргардонидани шудааст. Азбаски шеъри кӯтоҳ аст, овардани ҳамаи нусхаҳо барои муқоиса ҷолиб менамояд:

Лоик:

**Як шоҳан най зи хок сар барафрохт,
Бар мардумӣ то қунад шакарафшонӣ.
Эй кош ту ҳам, эй наи қилкам, чун ӯ
Ширин бикунӣ, коми дили инсоне.**

Миршакар:

**Бо умеди най баромад аз замин,
То қунад ширин даҳоне аз шакар.
Кошкӣ найхомаи ман ҳам чунин
Шаққарафшонӣ қунад дар баҳру бар.**

Фарзона:

Найшакар ҳам, ки шарофатбахш аст,
З-ӯ чаҳонро ту шакарогин кун.
Қалами ман, ту, ки аз найшакарӣ,
Бо сухан коми ҳама ширин кун!

Шифо:

Аз замин шоҳаи нае бадар омад, то коми мардумонро бо
шакари хеш ширин кунад. Кош наӣ қалами ман чунин шака-
рафшонӣ тавонад кард?!

Сафавӣ:

Найшакар сар бар кашид,
То чаҳон ширин кунад.
Бошад, ки килки ман низ,
Ошиқонаҳо чорӣ кунад.

Ҳаддодӣ:

Шоҳаи наӣ чавона зад,
То коми чаҳонеро ширин кунад.
Бошад, ки аз наӣқалами ман низ
Таронаҳои ширин битаровад.

Ҳамаи тарҷумаҳо тақрибан дар як пояанд. Ҳарчанд бояд
ин нуктаро низ ба эътибор гирифт, ки мутарҷимони эронӣ дар
қиёс бо мутарҷимони тоҷик бевосита аз забони олмонӣ кори
худро анҷом додаанд, аммо шоирони тоҷик аз тарҷумаҳои
русӣ истифода бурдаанд ва тарҷумаи тарҷума ногузир аз асли
матлаб дур мекашад.

Шеърӣ «Фатво»-ро низ чаҳор нафар мутарҷим (Лоиқ,
Фарзона, Шифо ва Сафавӣ), «Ман низ Мачнунам»-ро низ
чаҳор нафар (Миршакар, Фарзона, Шифо ва Сафавӣ) тарҷу-
ма кардаанд. Бархе шеърҳоро 3 мутарҷим ва бархе дигарро 2
тарҷумон баргاردонидаанд.

* * *

Русҳо дар кори тарҷумаи «Девони ғарбиву шарқӣ» хеле
таҷрибаи зиёд доранд ва собиқаи тарҷумониашон қариб 190
сол аст, ки идома дорад. Дар фосилаи ин таърих услуби тарҷу-
мониашон низ борҳо тағйир ёфта, яқинд зинаро гузаштааст.
Бинобар ин, бадеҳист, ки омӯзиши таърихи тарҷумаҳои «Де-
вони ғарбиву шарқӣ» ба забони русӣ, бурду бохтҳои мутарҷи-
мон, усулҳои тарҷума як силсила тадқиқоти илмиро ба бор

овардааст ва, дар ин миён, «Нишондихандаи библиографии тарҷумаҳои русӣ ва осори тадқиқотӣ ба забони русӣ солҳои 1970-1971»-и З. В. Житомирская, «Гёте дар адабиёти русӣ»-и В. М. Жирмунский, «Ашъори «Девони ғарбиву шарқӣ» дар тарҷумаҳои русӣ»-и А. В. Михайлов беҳтарини онҳост.

Муҳимтарин коре, ки гётешиносони рус роҷеъ ба таҳқиқи омӯзиши «Девони ғарбиву шарқӣ» анҷом доданд, наشري девон ҳамроҳ бо шарҳу тавзеҳот ва ёддоштҳои худи Гёте буд, ки соли 1982 дар Маскав зери назари шарқшиноси доно ва тавоно И. С. Брагинский ба миён омад. Ин китоб наشري воқеан илмиест, ки танҳо қисмати иловаҳои 550 саҳифаро дар бар мегирад ва иборат аз чаҳор фаслу мулҳақот аст. Дар фасли аввал ашъоре ҷой дода шудааст, ки аз лиҳози мавзӯ ба «Девони ғарбиву шарқӣ» наздик аст, вале Гёте онҳоро бо сабабҳое ба девон надаровардааст, фасли дувум «Аз қайдҳои шарқии Гёте», фасли сеум тақризи И. Г. Л. Козегартен ба «Девони ғарбиву шарқӣ», ки соли 1819 навишта шудааст, фасли чорум – тарҷумаҳои русии девон аз оғоз то наشري ҳозирро фаро мегирад; дар қисмати мулҳақот мақолаҳои И. С. Брагинский ва А. В. Михайлов ва дар поёни китоб тавзеҳот, феҳрасти расмҳо ва феҳрасти номҳо ҷой дода шудаанд.

Дар қисмати тарҷумаҳо мувофиқи тартиби хронологӣ тарҷумаҳои М. А. Дмитриев, А. А. Бестужев-Марлинский, Ф. И. Тютчев, Е. Л. Милкеев, Ф. Б. Миллер, А. Н. Струговщиков, А. А. Фет, Б. Н. Алмазов, Н. А. Холодковский, Д. П. Шестаков, В. В. Вересаев, В. Я. Брюсов, М. А. Кузмин, С. В. Шервинский, Н. Н. Вилмонт, Н. Д. Волпин, И. В. Миримский, Б. Н. Лейтин, С. С. Аверинтсев, О. Г. Чухонсев, А. В. Парин оварда шудааст.

Агар ба таърихи тарҷумаҳои русии ашъори «Девони ғарбиву шарқӣ» нигоҳе афканем, маълум мешавад, ки нахустин тарҷума аз «Девони шарқию ғарбӣ» фавқулода зуд – ҳанӯз аз наشري девон як сол ҳам нагузашта, рӯи қор омад. Соли 1820 дар маҷаллаи «Вестник Европы» ду тарҷумаи М. А. Дмитриев аз қисмати «Зулайхнома»-и «Девони ғарбиву шарқӣ» таҳти унвони «Таронаҳои форсӣ» ба таъҷ расиданд. М. А. Дмитриев (1796-1866) шоир, тарҷумон, мунаққиди рус чун аксари ҷавонони равшанфикри он замон, ҳоса декабристҳо, аз тозатарин

падидаҳои адабии рӯзгори хеш огоҳ буд. Ҷолиб он аст, ки ӯ аз кулли «Девони ғарбиву шарқӣ» мушкилтарин шеърхоро ба-рои тарҷума интихоб намуд.

Муҳаққиқи рус А. В. Михайлов бо истинод ба банди зе-рини тарҷумаи ӯ:

Султан, султан соединяет

Светила высшие миров

Он ими верных отмечает

И храбрых из своих полков

менависад, ки «Ин банд аз лиҳози услуб дар ҳадди ка-мол аст ва ба сабки Гёте гуфта шудааст. М. А. Дмитриев дар тарҷумаҳои худ хунараманди баркамол ва ҷӯянда аст» (11).

Дар охири солҳои 20-уми асри XIX декабрист А. А. Мар-линский 4 шеъри девонро аз қисматҳои мухталифи он тарҷу-ма мекунад ва тақрибан дар як вақт бо ӯ Ф. И. Тютчев низ ба тарҷумаи Гёте даст мезанад. Ӯ шеъри аввалини «Девони ғарбиву шарқӣ» «Ҳичрат»-ро 2 бор бо таҳриру тағйирот ба русӣ барме-гардонад ва ҳарду нусха низ то ба мо расидаву маълум нест, ки кадоме аз онҳоро ҳуди мутарҷим ниҳой ва дуруст ҳисобидааст. Дар солҳои 30-юми асри XIX тарҷумаҳои А. Н. Струговников, дертар тарҷумаҳои Ф. Б. Миллер, дар охири аср намунаҳои кори Н. А. Холодковский ва, ниҳоят, соли 1900 тарҷумаҳои Д. П. Ше-стаков чоп шуданд, ки бо ҳамин таърихи тарҷумаҳои русии «Де-вони ғарбиву шарқӣ» дар асри XIX ба поён расид.

Дар оғози асри XX В. Я. Брюсов як шеъри девонро тарҷума кард.

Бори аввал дар адабиёти русӣ тарҷумаи комили «Девони ғарбиву шарқӣ» соли 1932 ба муносибати 100-солагии дар-гузашти шоир аз ҷониби С. В. Шервинский ва М. А. Кузмин анҷом дода шуд. Ин таҷрибаи нахустин бо он ки аз навоқис низ ҳолӣ набуд, мӯҳтавои «Девон»-ро бо тимсолҳои шарқӣ, тобишҳои тозаии маъноӣ, оҳангҳои ба ҳам даромехтаи ғарбию шарқӣ дар сурати тамом пешорӯи хонандаи русзабон гузошт.

Вале чун тарҷума ҳамеша намое аз дарку фаҳмиш ва шарҳи фардии мутарҷим аз ашъори шоир аст ва идроки на танҳо афроди мухталиф, балки маърифати наслҳо низ аз ҳам тафовут дорад, пайдо шудани тарҷумаҳои нав амри воқеист.

Мутарчими дигар В. В. Левик, ки тақрибан баъд аз 50 соли тарҷумаҳои С. В. Шервинский дигарбора «Девони ғарбиву шарқӣ»-ро ба забони русӣ баргардонд, роҷеъ ба мактаби тарҷумонии давраи Шервинский гуфта буд, ки «ин мактаб хеле қудратманд буд, вале он мутарҷимро дар занҷир нигоҳ медошт ва бо он ки бисёре аз ҷузъиёти нусхаи асло пура равшан мекард, вучуди шоирро дар тарҷумон мекушт. Шервинский яке аз сарварони ин ҷараён буд. Мутарҷимони солҳои 40-50 – ум аз ин ҷараён даст кашиданд, зеро он тарҷумаи дақиқи ҳар як ҷузъи нусхаи асло талаб мекард. Ин раванд дар навбати худ ба дарки яқлухт ҳалал меод ва бар зиёни шеър буд. Иҷборӣ ҷо кардани калимаҳои нусхаи асл дар ҳар сатр нисбат ба оҳанги шеър ва таъсири он муҳимтар буд» (11, с. 702).

В. В. Левик дар тарҷумаҳои худ кӯшиш кард, ки ҳамин нуқсонро бартараф намояд, яъне рӯҳияи умумии шеърро дар сурати тамои ба забони русӣ дода тавонад ва, дар айнаи ҳол, шоир низ бимонад. Дар ин сурат баъзе ҷузъиёти нусхаи асл сарфи назар шуд, аммо матлаби шоир ва оҳангҳои шеъри ӯ беҳалал монд.

Гузашта аз ин, В. В. Левик дар миёни тарҷумаҳои худ якчанд тарҷумаи Н. Н. Вильмонт, А. Михайлов, В. Вебер ва С. В. Шервинскийро ба эътибори он ки дар сатҳи хеле хуб ба сомон расидаанд, ҷо дод ва миқдори онҳо ҷамъуламъ 10 адад аст.

Ҳамин тариқ, нигоҳи шитобзада ба таърихи тарҷумаҳои русии «Девони ғарбиву шарқӣ» ба бардоште мерасонад, ки дар тӯли қариб 190 сол зиёда аз 25 нафар шоири рус ба тарҷумаи он даст задаанд. Дар Тоҷикистон ба табъ расонидани тарҷумаҳои русӣ дар баробари нусхаҳои асли девон ва тарҷумаҳои тоҷикии он ба он хотир аст, ки мутарҷимони девон бо ин амали худ муҳаббати хешро на танҳо ба Гёте, балки ба мардуми Шарқ, ҳоса ба форсизабонон собит карданд ва аз ин рӯ ҳаққи онҳо бар мост.

Пайнавишт:

1. Девони шарқӣ. Тарҷума ва пешгуфтори Шучоуддини Шифо.– Техрон, 1380, с. 19.
2. Ҳамон ҷо, с. 21.
3. Иоханн Гёте. Девони ғарбӣ-шарқӣ. Тарҷума ва пешгуфтори

- Куруши Сафавӣ.–Техрон, 1380, с. 1.
4. Девони шарқӣ. Тарчума ва пешгуфтори Шучоуддини Шифо.–Техрон, 1380, с. 173.
 5. Савтҳои Ховар. Бо кӯшиши Шокир Мухтор.–Душанбе, 1986, с. 66.
 6. Иоханн Гёте. Девони гарбӣ-шарқӣ. Тарчума ва пешгуфтори Куруши Сафавӣ.–Техрон, 1380, с. 38.
 7. Иоханн Гёте. Девони гарбӣ-шарқӣ. Тарчума ва пешгуфтори Куруши Сафавӣ.–Техрон, 1380, с. 39.
 8. Иоханн Гёте. Девони гарбӣ-шарқӣ. Тарчума ва пешгуфтори Куруши Сафавӣ.–Техрон, 1380, с. 40.
 9. Иохан Волфганг фон Гёте. Мачмӯаи ашъор. Девони гарбӣ-шарқӣ. Тарҷумаи Мамуди Ҳаддодӣ.–Штутгард, 2001.
 10. Маҳмуд Ҳаддодӣ. Таъсири шеъри форсӣ ба «Девони гарбӣ-шарқӣ»-и Гёте.–Техрон: Донишгоҳи Шаҳид Бихиштӣ.
 11. Западно-восточный диван. Под редакцией И. С. Брагинского.–Москва, 1982, с. 695.

НАҚШИ ҲОФИЗ ДАР ШЕЪРИ ПУШКИН⁷

Мақолаи мазкур марбут ба як шеъри шоири шахири рус Александр Пушкин ва иртиботи он ба ашъори Ҳофиз аст.

Дар яке аз шеърҳои нотамоми худ «Ба Фозилхон» Пушкин ишора кардааст, ки дар кишвари ӯ номҳои Ҳофизу Саъдӣ ошнову азизанд:

**Благословен твой подвиг новый
Твой путь на север наш суровый
Где кратко царствует весна,
Но где Гафиза и Саади
Знакомы имена.**

**Сано бод бар диловари тозаат
Ва роҳи ту бар Шимоли сарди мо.
Кишваре, ки баҳор зудгузар аст,
Ва аммо Ҳофизу Саъдӣ
Барояш номҳои ошноост.**

Аз ошноӣ бо осори гаронсанги Пушкин ва мутолиаи замони зиндагӣ ва муҳити маънавии ӯ ба хубӣ эҳсос мешавад,

⁷ Ин мақола бо профессор Б.А.Ҳочибоева навишта шудааст.

ки мавзӯи марбут ба Шарқ дар осори ӯ тасодуфӣ набуда, балки тақозои замон будааст.

Дар Русия дар огози садаи XIX, аммо дар кишварҳои Аврупо ҳанӯз аз асрҳои XVII-XVIII мелодӣ таваҷҷӯҳи маҳсуси аҳли адабу фарҳанг ба адабиёти ховарзамин, аз ҷумла адабиёти форсӣ ба мушоҳида мерасад. Аҳли илму адаб бо масоили таърих ва фарҳанги Шарқ бо камоли шавқ ошно шуда, осори шоирони шарқиро бо рағбати зиёд мутолиа мекарданд. Дар ин росто нақши шоир ва мутафаккири маъруфи олмонӣ Иоганн В. Гёте, ки ба андешаи ӯ, мутолиаи адабиёти Ховар барои фарогирии ҳамаҷонибаи адабиёти Ғарб мусоидат хоҳад кард, хеле равшан аст.

**Восхитительно Восток
К Средиземью устремился,
В Кальдероне тот знаток,
Кто в Хафизе искусился** (пер. С. Шервинского).

**Шарқ бо камоли вачд
Ба самти Миёназамин равон шуд.
Калдеронро фақат касе донад,
Ки бо Ҳофиз ошнонаш комил аст.**

(тарҷумаи таҳтуллафз)

Китоби машҳури Гёте «Девони шарқиву ғарбӣ» (1819) аз ҷониби хонандагони равшанфикри рус хеле бо муҳаббат пазируфта шуда буд.

Яке аз аввалин касоне, ки ба таърих ва фарҳанги Шарқ дар Русия таваҷҷӯҳ зоҳир намуд, нависанда ва файласуфи бузург А. Н. Радищев буд, ки вежагиҳои хоси осори адибони халқҳои мухталифро таъкид намуда, иртиботи онҳоро бо муҳит, табиат ва вазъи зиндагии адибон пай бурда буд. Аз соли 1804 ба баъд дар донишгоҳҳои Русия тадриси забонҳои форсӣ ва арабӣ ба роҳ монда шуд. Дар соли 1910 дар Русия лоиҳаи таъсис ёфтани Академияи Осие таълиф гардид, ки тадвини ин тарҳро С. Уваров анҷом дод. Соли 1818 дар Петербург музеи Осие ба кор шурӯъ кард ва дар он теъдод аз дастнависҳои қадими шарқӣ ба намоиш гузошта шуд. Ошноии Пушкин бо адабиёти Шарқ тавассути мутолиаи афсонаҳои шарқӣ, мақолаву

тарҷумаҳои ашъори шоирони Шарқ, аз ҷумла шоирони Эрон, ки дар маҷаллаҳои русии «Вестник Европы» (Паёми Аврупо), «Соревнователь просвещения и благотворения» (Мусобикоти маориф ва хайрия), «Сын отечества» (Писари Ватан), «Московский телеграф» (Телегрофи москӯӣ), «Московский вестник» (Паёми Москва), «Азиатский вестник» (Паёми Осиё), «Современник» (Ҳамзамон), алманаҳҳои «Северные цветы» (Гулҳои Шимол), «Северная лира» (Лираи Шимол) ва ғайра интишор меёфтанд, оғози ошноӣ бо адабиёти Ховар буд.

Бо осори Ҳофиз бори аввал Пушкин аз тариқи тарҷумаҳои олмонӣ, ки дар чанд ҷилд аз сӯи ховаршинос ва дипломати олмонизабон Иозеф Ҳаммер фон Пургштал таҳия шуда буд, ошно шуд. Шаш ҷилди ин китоб, ки таҳти унвони «Ганчинаи Ховар» дар соли 1818 дар Вена ҷоп шуд, дастраси аҳли адаби Русия низ гардид. Китоби дигари ӯ «Девони Муҳаммад Шамсиддини Ҳофиз» дар замони зиндагии Пушкин соли 1833 мунташир шуд. Соли 1825 дар маҷаллаи «Московский телеграф» ғазали машҳури Ҳофиз бо матлаи зер ба таъб расид ва аз эҳтимол дур нест, ки Пушкин онро хонда бошад:

Гул бе руҳи ёр хуш набошад,
Бе бода баҳор хуш набошад.
Тарфи ҷаману тавофи бӯстон
Бе лолаузор хуш набошад.

Ин ғазали Ҳофиз дар тарҷумаи шоири рус Егор Познанский, ки аз олмонӣ тарҷума карда буд, чунин садо дод:

Лесок приятен в вечер ясной,
Когда над ним взойдет луна.
Но если нет подруги страстной,
Его потеряна цена.

Чангалак хушхавову шом мусаффо,
Ҳангоми вуруди мохтоб аст.
Вале агар маъшук пуриштиёк набошад,
Чунин шому чунин чангал беарзиш аст.

Мутаассифона, дар ин тарҷума аз вежагиҳои сабки Ҳофиз ҷизе ба мушоҳида намерасад. Дар соли 1827 ҳамин ғазалро шоир ва мутарҷими дигари рус Ознобишин, ки ба худ

лақаби форсии «Дели бародер» (яъне, «Дили бародар»)-ро гирифта буд, дар маҷаллаи «Северная мелодия» интишор намуд:

**Без красавицы молодой,
Без кипящего стакана
Прелесть розы огневой
Блеск серебристого фонтана –
Не отрадны для души!**

**Бе ёри ҷавони хушгил,
Бе ҷўшиши ҷоми саршор,
Бе тобиши ғаввораи симин
Дилхушии дигар нахоҳад буд.**

Ин тарҷума бо вучуди он ки умқи маънӣ, хусусиятҳои шаклии асар ва матлаби муаллифро комилан ифода намекунад, то ҷое ба ғазали Хоҷа қаробат дорад.

Барои ошноии амиқтар бо осори Ҳофиз ба Пушкин дӯстони ӯ мусоидат намуданд. Масалан, яке аз дӯстони шоир Кюхелбекер менависад: «Шоирони бузурге мисли Фирдавсӣ, Ҳофиз, Саъдӣ, Ҷомӣ хонандагони худро интизоранд», Бестужев-Марлинский дар бораи зарурати омӯзиши забонҳои шарқӣ менависад: «Ман ба омӯзиши забони тоторӣ шурӯъ кардам, навбати Ҳофиз низ хоҳад расид».

Дар маҷаллаи «Паёми Осӣ» Фирдавсро «Ҳомери кишвари Форс» ва Ҳофизро «Анакреонти ин кишвар» номидаанд. Ва чунин қиёс кардан дар он рӯзгор, ки ханӯз тарҷумаҳои хуби русӣ набуд, гувоҳи он аст, ки бузургони сарзамини рус дарвоқеъ ҷойгоҳи рафеи адабиёти порсиро эҳсос мекарданд.

Худи Пушкин дар мактубаш ба унвони Вяземский, навишанда ва донишманди бузурги рус, навиштааст: «Сабки шарқӣ барои ман, ки як нафар аврупоии хушёр ва сардхуне ҳастам, улғу маҳсуб меёбад. Оё ту медонӣ, ки чаро ман Мурро дӯст надорам. Зеро ӯ аз ҳад зиёд шарқист. Ба ҳадде ки мисли кӯдак ба шеъри Саъдиву Ҳофиз ва андешаҳои хазрати Муҳаммад тақлид мекунад» (9, 16).

Дар бораи шеъри «Илҳом аз Ҳофиз» («Маҷӯ номи баланд аз қорзорон»), ки Пушкин онро соли 1829 навиштааст, андешаҳои муҳталиф мавҷуданд. Пушкиншинос Н. О.

Лернер, Д. Д. Благой, Ю. Н. Тинянов, А. Л. Слонимский бар онанд, ки он шеър натиҷаи мушоҳидаҳои даврони ҷавонии шоир мебошад. Адабиётшиноси муосири рус И. Ениколопов низ ба ин андеша ҳамназар аст. Ӯ менависад: «Ҳофиз ин гуна шеър надорад, ин шеъри комилан мустақил аст, ки дар сабки шарқӣ таълиф гардида ва маълум нест, ки он ба кӣ бахшида шудааст ва сухан аз кадом «тӯдаи қаробогӣ» аст».

Ӯ дар идомаи андешаҳои менависад, ки дар дастхати шоир унвони он «Шеер 1» ном гирифта ва шоир онро «Ба Фарҳодбек» ном касе тақдим кардааст. Ба қавли яке аз шореҳон вожаи «шеер» ба забони озарӣ маънии лашкарро дорад. Ба фикри муаллифи мақола, номи Фарҳодбек дар феҳрасти номи бекҳо, ки дар артиши Русия хидмат мекарданд, ба назар мерасад. Маводи ин мақола тасаввуроти моро дар бораи ҷанги русҳо бо туркҳо, ки Пушкин низ аз тафсилот ва мушаххасоти он бохабар буд, густурдатар мекунад (1).

Ин андешаро муҳаққиқи дигар Қурбонов Ш. тақвият мебахшад ва илова мекунад, ки вожаи «шеер» дар забони озарӣ маънии дигар ҳам дорад, ки «шеър», яъне, каломи мавзун аст (2).

Ин вожа бе тардид аз забони мо интиқол шудааст. Азбаски дар шеър шумора гузошта ва «Шеъри 1» унвон додааст, метавон ҳадс зад, ки шоир мехостааст ин гуна ашъорро идома бидиҳад ва ба онҳо шумораҳои 2, 3 ва ғайра гузорад. Дарвоқеъ, имкон дорад, ки шеъри мазкур маншаъ аз ашъори Ҳофиз гирифта ва муҳотаби он як нафар инсони воқеӣ бо номи Фарҳодбек бошад. Шоир лашкаркаши ҷавонеро бо ҳамин ном дар сафи артиши русӣ тахти сарфармондеҳии граф И. Ф. Паскевич дида ва баъдтар тасвире аз ӯро дар албومه кашидааст ва дар зерини он бо хати худаш «Фарҳод-Бек» навиштааст.

Дар шарҳи ин тасвир доктор Т. Цявловская менависад: «Пушкин ба ӯ шеъреро, ки дар дастхатҳои шоир «Фарҳод-Бек» ном дорад, бахшидааст, вале ҳини нашр онро «Аз Ҳофиз» номидааст. Дар ҷое ин шеър бо шарҳи зерин омадааст: «Лашкаргоҳе дар канори Фурот», ки ин андешаи шоир гувоҳи ҷанбаи хусусӣ доштан ва ё аз мушоҳидоти шоир манша гирифтани он аст» (3). Ҳамин тарик, И. Т. Цявловская ин шеърро асади мустақили Пушкин маҳсуб мекунад.

Леонид Гроссман, адабиётшиноси маъруфи рус, дар шарҳи худ менависад, ки тоторписари чавон Фарҳодбек, ки дар баҳши мусалмонони артиши русӣ хидмат мекард, таваҷҷӯҳи Пушкинро ба худ кашида буд. Ҷаноби Паскевич, ки фармондеҳи ин қисм буд ва ўро «сардор» мегуфтанд, ки як вожаи порсӣ аст. «...Обуранги шарқии тасвирҳо ва эҳсоси маҷзубӣ ва мафтунӣ аз зебоии пайкари ин чавони нозанин, ки ногузир ба ҷангҳои фоҷиабор кашида мешавад, ва ин ҳолат дар ин шеър мунъакис шудааст (4).

Ба андешаи Ю. Н. Тынянов унвони шеър ба мазмуни он созгор нест, он на бо қасди бозтоби сабки шарқӣ, балки аз рӯи эҳтиёткории сиёсӣ чунин ном гирифтааст» (5). Ба фикри ӯ, шеърҳои «Аз Ҳофиз», «Делибаш», «Сипари Олег» асари сегонаи танзомезест, ки «ду баҳши нахусти он даъват ба сулҳ ва муқобилат алайҳи ҷанг мебошад» (6).

Ба андешаи мо, ғояи ин шеърҳо тараннуми ҳифзи зебӣ ва даъват ба сулҳ ва наҳве эътироз алайҳи ҷанг аст, аммо ин эътирозро танзомез номидани баъзе муҳаққиқон дуруст нест, зеро дар онҳо ҳамдардии амиқӣ шоир ба онҳое, ки сарнавишт ба майдони муҳорибаҳои хунин кашидааст ва шоир самимона роҳи наҷот додани онҳоро меҷӯяд, эҳсос мешавад. Аз сӯи дигар, андешамандоне ҳастанд, ки дар шеъри «Аз Ҳофиз» баъзе вежаҳои ғазалиёти Хоҷа Ҳофизро ба мушоҳида гирифтаанд.

Масалан, Д. И. Белкин, яке аз муҳаққиқони рус менависад, ки тасвирҳо ва оҳангҳое, ки вежаи сабки Ҳофиз ҳастанд, барои падид омадани шеъри Пушкин мусоидат намудаанд. Эроншиноси номӣ И. С. Брагинский байти зеринро аз ғазали «Худоро, кам нишин бо хирқапӯшон» меоварад ва ҳадс мезанад, ки он метавонад манбаи илҳами Пушкин дар эҷоди шеъри мазкур бошад:

Ту нозуктабью токат наёӣ

Гарониҳои мушти далкпӯшон (7).

Байти ҷавобро воқеан ба шеъри Пушкин қаробатҳое дорад ва адабиётшиноси варзида И. С. Брагинский ин матлабро дар пешгуфтори худ ба китоби «Панҷоҳ ғазали Ҳофиз», ки ба забони русӣ chop шудааст, зикр кардааст. Гузашта аз ин, мавсуф роҷеъ ба хусусиятҳои ин шеър андеша ронда, ба

хулосаҳои хеле ҷолиб мерасад: «Дар шеъри «Аз Ҳофиз», ки соли 1829 эҷод шудааст, Пушкин нубуғи Ҳофизро бо камоли иродатмандӣ эътироф мекунад. Зимнан Ҳанӯз дар шеъри «О дева роза», ки соли 1824 таълиф шуда, «Тақлид ба шеъри туркӣ» унвон гирифта буд, Пушкин ба тарзи махсус образҳои ҳофизонаро бозофарида буд. Бо камоли садоқат ба принципҳои, ки дар номааш ба П. Вяземский (апрели 1825) баён карда буд, ӯ ба Ҳофиз ғуломона, «кӯдаквор ва беэб» тақлид намекунад, балки маҷзуби шахомати шарқӣ, завқу назари инфиродии худро ҳифз мекунад ва маҳз ба ҳамин далел хусусият ва тамоюли прототипи худро, ҳарчанд ки вежагиҳои шакли шеъри Ҳофиз, аз ҷумла қофияву вазно риоя намекунад, чунин пурҳаширо бозгӯ менамояд» (8).

Ба ҳамагон маълум аст, ки шеъри «Аз Ҳофиз»-ро Пушкин хини сафари худ ба Қасқоз таълиф намуда буд. Ва дар он рӯзгорон дар Қасқоз, бавежа дар шахрҳои Бодқӯба (Боқуи қунунӣ), Тифлис, Дарбанд мардум Ҳанӯз мардум ба забони порсӣ сӯҳбат мекарданд ва пайдост, ки шеъри Ҳофиз дар миёни мардуми порсизабон бисёр интишор ёфта буд ва эҳтимол дорад ба шоири бузурги рус касе аз ошиқони шеъри форсӣ аз Ҳофиз сӯҳбат карда ва ё ашъорашро хонда бошад ва шояд таассуроти сафари шоир, ки дар китоби «Сафар ба Арзрум» омадааст, бе асар аз ашъори Ҳофиз набошад.

Бархе аз муҳаққиқон, вақте аз таассуроти шоир роҷеъ ба сафари ӯ ба Қасқоз менависанд, гоҳо хотироти Пушкинро аз марғи беки тотор ба ёд меоранд. Чунончи: «Дар зери дарахт яке аз сардорон (бек)-и тотор, ки чароҳати марғовар бардошта буд, меҳобид. Дар канори ӯ дӯсташ нолаву фиғон дошт. Мулло ба зону нишаста, дуо меҳонд. Бек дар дами марғ дар ниҳояти оромӣ қарор дошт ва беҳаракат ба дӯсти ҷавони худ нигоҳ мекард» (9, VIII, 471). Аммо қобили зикр аст, ки дар ёддоштҳои Пушкин «Сафар ба Арзрум» тасвири як лаҳзаи диғаре низ ҳаст, ки шояд ба шоир барои таълифи ин шеър ангеza дода бошад.

Дар бораи воқеаҳои, ки 19 июн рух додаанд, Пушкин менависад: «Аспи ман... аз аспҳои аскарони тотор ақиб намеронд ва босуръат пеш мерафт ва ман онро базӯр нигоҳ

медоштам. Асп дар назди часади чавонписари турк, ки дар сари роҳ уфтода буд, бозистод. Ин писар тақрибан 18 сол дошт, чехраи рангпариди духтаронааш осеб надида буд. Аммомааш ба ҳок афтода, аз пушти сараш, ки мӯйҳояшро тоза тарошида буд, тир хӯрда аст» (VIII, 469-470).

Ин тасвири бисёр ҳаяҷонбарангез аст. Мо мебинем, ки зебой ва чавонӣ дар доми марг аст ва мо аз чунин марги нобахангоми фоҷиавӣ саҳт андӯхгин мешавем. Ҷои шак нест, ки вақте Пушкин пас аз чанд рӯз шеърӣ «Аз Ҳофиз»-ро таълиф мекунад, табиист, ки он чавони ба ҳалокат расидаро пеши назар меорад. Дар ин бора Д. Д. Благой, пушкиншиноси машҳури рус низ ишора мекунад (10).

Шеърӣ мазкур гӯё хитоб ба чавони нозанин аст ва шоир ўро хушдор медиҳад, ки ба шӯхрати низоми муфтаҳар мабош ва барои ба майдони ҷанг ворид шудан саъй наку.

Дар шеър сухан дар бораи унсурҳои мушаххас меравад:

**Не пленяйся бранной славой,
О красавец молодой
Не бросайся в бой кровавый
С карабахскою толпой!**

**Мачӯ номи баланд аз корзорон,
Ту, эй зебочавони бегаму доғ.
Марав дар ҷанги хунрезӣ ба майдон
Қатори размҳоҳони Қаробог.**

(тарҷумаи Лоик Шералӣ)

Дар «Сафари Арзрум» Пушкин менависад: «17 июн субҳ боз ба гӯши мо садои тир расид ва баъд аз ду соат мо лашкари қаробогӣро, ки зерӣ ҳашт адад парчаи туркӣ аз ҷанг бармегашт, дидем» (VIII, 468).

Дар ин баҳши сафарномаи Пушкин мо бо тавсифҳои зиёди марбут ба Қаробог, аз қабилӣ: шароби қаробогӣ, аспҳои қаробогӣ ва ғайра рӯ ба рӯ мешавем. Дар варианти нахустини ин шеър мисраи охири банди нахуст чунин буд: «С этой ратую слепой» (Бо ҳамин тӯдаҳои нобино).

Аммо Пушкин ҳамеша саъй мекард, ки тасвир ва баёнаш дақиқ ва мушаххас бошад. Бинобар ин, дар нусхаи дигарӣ ин мисра аскарони зиёди қаробогӣ, ки бо хоҳиши худ аз

ҷониби русҳо ба ҷанг мебаромаданд, тасвир ёфтанд ва шоир ба ҷои мафҳуми номуайяни «слепая рать», яъне, «тӯдаи нобино» тасвири мушаххаси «С карабахскою толпой» (бо издиҳомии қаробогӣ)-ро истифода мекунад.

Дар банди дигар майли шоир барои ҳифзи ин ҷавони хушгил аз марг ва андешаи ӯ дар бораи он ки ҳатто Азроил дар назди ҳусну зебӣ ва ҷавонӣ очиз мемонад, чунин ифода ёфтааст:

**Знаю, смерть тебя не встретит;
Азраил среди мечей,
Красоту твою заметит –
И пощада будет ей (III, 163).**

**Агарчи марг раҳ н-орад ба сӯят,
Ҳам Азроил ба қасди ту наёрад.
Чу андар ҷанг бинад ҳусни рӯят,
Зи баҳри куштанат озарм дорад.**

Дар мусаввадаи шеър муаллиф нерӯи ҳуснро боз ҳам қавитар таҷассум мекунад – худ Азроил омода аст, ки онро ҳифз намояд:

**И защитой будет ей
(ӯ худ, яъне, Азроил ниғаҳбон хоҳад шуд).**

Банди охири дарки моро аз шинохти зебӣ тавсеа мебахшад – мо аз тасаввуроти Пушкин дар бораи ин мафҳум ва идроки шоири Шарқ – шарму ҳаё ва нозу ҷавлон огоҳ мешавем:

**Но боюсь, среди сражений
Ты утратишь навсегда.
Скромность робкую движений,
Прелесь неги и стыда.**

**Вале тарсам, ки байни корзораш
Равад барбод ҳусни бемисолат.
Ҳама шарму ҳаёву нозу ҷавлон,
Сафои пайкари чун навниҳолат.**

Дар китоби адабиётшиносони қирғиз Лев Аврумович Шейман ва Гулҷигит Соронқулов «Пушкин ва муосирони ӯ» манбаи илҳами Пушкин дар ин шеър андак ба гунаи дигар шарҳ ёфтааст. Ба фикри муаллифони ин китоб, манбаи

шеъри мазкур шояд на Ҳофиз ва ё на танҳо Ҳофиз, балки «су-жаи сайёри адабиёти классики форсӣ туркӣ бошад, ки дар достони ҷовидони Алишер Навоӣ «Фарҳод ва Ширин» мунъакис шудааст» (11).

Аммо ба андешаи мо, ин нуқтаи назар чандон саҳеҳ нест ва на танҳо барои он ки Пушкин боре ҳам номи Алишер Навоӣро дар осораш зикр накардааст, ҳарчанд аз эҳтимол дур нест, ки ин шоири пурмутолиа ва донишманди рус бо достони Алишери Навоӣ низ ошно бошад, балки барои он ки вежагиҳои шахсияти Фарҳод дар достони Навоӣ ва дар шеъри Пушкин комилан аз ҳам мутафовитанд.

Симои Фарҳод дар достони Навоӣ – симои як ҷавонмарди заҳматкаш аст, ки ба хотири расидан ба висоли маҳбуба ва ба хотири таъмини мардум бо об риёзат кашид.

Аммо Фарҳоди Пушкин дар шеъри «Аз Ҳофиз» ҷавонмарди ҷанговар аст ва ин шеър бар вожаву таъбирҳое аз луғоти низомӣ, мисли «разм», «қасд», «чанг», «куштан», «корзор» бунёд ёфтааст. Бояд гуфт, ки ин вожаҳо хоси аҳвол ва омоли як кӯҳкан нестанд.

Дар шеъри мазкур мо садои қотеонаи шоирро дар даъват ба ҳифзи сулҳ ва талош алайҳи ҷанг, ки инсонро аз шарму ҳаё ва нозу ҷавлони ҷавонӣ маҳрум мекунад, мебинем. Ҷанг ахлоқи ҳамидаи ўро коста, ба зиштӣ ва дуруштӣ мекашонад ва ба сӯи марг роҳ мекушояд. Ҳамин вежагиҳои шеъри Пушкин онро бо ашъори Ҳофиз мепайвандад ва қаробати маънавии ду шоири бузургро, ки дар замонҳо ва маконҳои мухталиф зистаанд, собит мекунад. Дар ин шеър андешаҳои инсонпарваронаи хоси ашъори Ҳофиз ва ҳам Пушкин ба мушоҳида мерасад.

Дар осори бо сабки шарқӣ сурудаи Пушкин, аз ҷумла ашъори марбут ба Ҳофиз, шоири рус саъй мекунад, ки тарзи баёни худро ба сабки шарқӣ наздик кунад ва ба тасвирҳое, ки хоси адабиёти форсӣ ҳастанд, бештар рӯ орад, то аз вуфури истифодаи самбулҳои мукаррари шарқӣ мафҳумҳои махсуси шеъри форсӣ дар таъин ва таъкиди мафҳуми башардӯстӣ ва зебоишиносӣ бештар коргар оянд. Дар баробари ин ў нигоҳ ва сабки инфиродии худро ҳифз мекунад ва аз тақлиди ба қавли ҳудаш «кӯдакона ва безеб»дурӣ меҷӯяд.

Мӯҳтавои осори Пушкин, ки дар иртибот бо мавзӯи Шарқ

ба қалам омадааст, аз он далолат мекунад, ки матлаби меҳварии таълифоти шоир – тасвири инсон ва ҳолатҳои равонии ӯ, хулқу хӯ, ҷаҳонбинӣ ва муҳити маънавиву иҷтимоии ӯ боз ҳам боқӣ мемонад. Маҳз тавассути нигоҳ ва тасвири мутафовити худ шоир муваффақ шуда, ки масоили муҳими фалсафӣ ва иҷтимоиро дигаргуна ба миён гузорад ва обуранги шарқиро дар батни матни ғарбӣ дар ниҳояти зебӣ ва камол ҷо диҳад.

Пайнавишт:

1. И. Ениколопов. Из разысканий о стихотворениях Пушкина (К истории стихотворения «Не пленяйся бранной славой») // Временник Пушкинской комиссии, 1975.–Москва: Наука, 1979, с. 92.
2. Курбанов Ш. Этапы развития азербайджанско-русских литературных связей в XIX веке.–Баку, 1969, с. 101.
3. Цявловская Т. Г. Рисунки Пушкина.–Москва: Искусство, 1983, с. 321.
4. Гроссман Л. Пушкин.–Москва, серия ЖЗЛ, 1983, с. 440-449.
5. Тынянов Ю. Н. Пушкин и его современники.–Москва: Наука, 1969, с. 195.
6. Ҳамон ҷо, с. 197.
7. Белкин Д. И. Пушкинские строки о Персии.–Москва: Наука, 1979, с. 194.
8. Хафиз. Пятдесят газелей. Предисловие И. С. Брагинского.–Сталинабад, 1961, с. 10.
9. Пушкин А. С. Собр. соч. в 17 тт., т. 8.–Москва, 1937.
10. Благой Д. Д. Творческий путь Пушкина.–Москва, 1967, с. 402.
11. Шейман Л., Сооронкулов Г. Пушкин и его современники.–Бишкек, 2000.

Соли 2000

**ТАЪСИРИ ШЕЪРИ ФОРСӢ БА
ОСОРИ СЕРГЕЙ ЕСЕНИН**

«Савтҳои форсӣ»-и Сергей Есенин дар радифи «Девони ғарбиву шарқӣ-и Гёте, осори шарқии Пушкин ва Адам Митскевич аз он шоҳкориҳои адабиву бадеӣ аст, ки тамаддуни Шарқу Ғарбро ба ҳам мепайвандад.

Сергей Есенин зодаи деҳаи Константиновой шаҳри бостонии Рязани Русия, бо вучуди он ки умри басо кӯтоҳ – ҳамагӣ 30 сол ба сар бурдааст, аз бузурғтарин шуарои давраи

нукраии адабиёти рус аст. Дар ашъори дилангези ӯ ҳузури як ошиқи чонбохта, як ҷавони шӯҳу содаи рустоизода, як марди ошиқи ватан – сарзамини беканори рус эҳсос мешавад.

Барои мо, мардуми Шарқ силсилаи ашъори Сергей Есенин «Савтҳои форсӣ» («Персидские мотивы») бо назардошти нигоҳи инфиродии як шоири тавонои рус ба кишвар ва тамаддуни мо аҳамияти вежа дорад.

«Савтҳои форсӣ» дар охирин солҳои зиндагии Сергей Есенин таълиф шуда, ба далели ишораву номаҳои муаллиф, ки 20 шеърро бояд дар бар мегирифт, нотаом мондааст. Шоир солҳои зиёд бо орзуи дидани Эрон – ватани Фирдавсиву Хайём ва Саъдиву Ҳофиз зиста, 6 бор саъй кардааст, ки ба сафар барояд, вале номаи иҷозат дарёфт накарда, ниҳоят ба Самарқанду Бухоро, Ишқободу Тошканд ва Тифлису Боку сафар мекунад ва «кишвари нилгуни Фирдавсӣ»-ро дар олами ҳаёл ва дар шеърҳо таҷассум менамояд.

Аммо суоле бармеояд, ки чӣ гуна тухми муҳаббат ба Эрон дар синаи ин шоири рус нумӯъ кард ва реша давонд? Яъне, заминаҳои таълифи «Савтҳои форсӣ»-ро дар қучо ва чӣ гуна бояд ҳуст?

Ҳамзамонони шоир шаҳодат медиҳанд, ки ӯ ҷавони пурмутолиа буд ва дар миёни осораш маҷмӯаи «Шуарои форс дар асрҳои X-XV» дар тарҷумаи академик Корш мавриди таваҷҷӯҳи махсус қарор дошт. Дӯстон ва ҳамзамонони Есенин Николай Клюев, Александр Косиков, Василий Наседкин, Вениамин Попов, Александр Ширяевец, Александр Марингоф, ки бархе шоир ва барҳи дигар муҳаққиқони хуби адабиёт буданд, ҳама ба адабиёти Шарқ дилбастагӣ доштанд ва табиист, ки дар сӯҳбатҳо Есенин аз онҳо чизе меомӯхт.

Бинобар ин, дар осори ғайришарқии Сергей Есенин номҳои Шаҳрзоду Дорову Зардушт ба мушоҳида меоянд. Дар достони «Пугачев», шеърҳои «Оре, кунун қарор шудааст», «Ин кӯча ба ман ошноост», («Эта улица мне знакома»), «Мо кунун меравем як-як» («Мы теперь уходим понемногу») ва ғайра тасвирҳои шарқӣ хеле равшану махсусанд. Аммо таассуроти амиқ ва хотироти ширини шоир аз сафари ӯ ба Осиёи Миёна шаҳрҳои Самарқанду Бухоро ва Тошканду Ишқобод, ки моҳи майи соли 1921 ба вуқӯ пайваст, барои таълифи «Савтҳои

форсӣ» заминаи асосӣ гардид. Баҳори нозанини гулгардон, атри махмуркунандаи садбаргу райҳон, ҳафтранги пурнакши либосҳои шарқӣ, масҷиду чойхонаҳои пурнигор, ғизоҳои миллӣ, суруду оҳангҳои пурушӯб шоири русро ончунон шефтаву тасхир карданд, ки ӯ то вопасин рӯзҳои умраш дилбохтаи ин кишвар монд. Ҳамсари шоир, ҳунарманди маъруфи Фаронса Айседора Дункан, дар яке аз мусоҳибаҳои хабар медиҳад, ки хини сафар ба Итолиё ва тамошои қасру кӯшкҳои ин кишвар Есенин ҳамеша тақрор мекунад, ки «зебоии Самарқанд беҳамтост».

Сафари Есенин ба Осиёи Миёна якуним моҳ тӯл кашид, аммо таассуроти шоир танҳо баъди 3-4 сол ба шеър ворид шуд, зеро сафарҳои паёпае, ки ба Амрикову Аврупо ва Қафқоз пеш омаданд, барои таҳлилҳои оҷилӣ имкон надоданд. Аммо ёди Эрон аз сари ӯ бадар намеравад. Ду соли охири зиндагиаш ӯ борҳо ба дӯстон нома менависад ва аз саъю талошҳои барои муваффақ шудан ба сафари Эрон хабар медиҳад. Ҳатто чанд моҳ пеш аз маргаш ба Бениславская номае бо мазмун зерин ирсол мекунад: «Бароям хеле муҳим аст, ки ба Эрон сафар кунам. Шумо бидонед, ки ман он ҷо барои омӯзиш меравам. Дилам хеле меҳаҳад, ки ба Шероз равам ва фикр мекунам, ҳатман меравам. Охир он ҷо бузургтарин шоирони форс ба дунё омадаанд. Мусалмонон беҳуда намеғӯянд, ки агар ту шоир най, аз Шош нестӣ ва агар наменависӣ, аз Шероз нестӣ». «Савтҳои форсӣ»-и Сергей Есенин намунаи олии пайванди адабиёти Фарбу Шарқ аст. Ашъори Есенин, ки дар ин маҷмӯа ҷамъ оварда шудааст, мунаввар аз нури сухани бузургони форсигӯст. Ӯ аз шеъри онҳо вом мегирад, ва, дар айнаи ҳол, аз пушти шеъри ӯ мо шахси шоири русро бо ҳиссиёти ҳоси ҳудаш муоина мекунем. Аллакай дар нахустин шеъри «Савтҳои форсӣ» – «Фуру биншаст акнун дардҳоям» («Улуглась моя былая рана») шоир аз дилрабоии қомати мавзун ва дилфиребии ду ҷашми масти нозанине, ки дар паси дари боғи паҳлуи чойхона аз рӯ ҷашмбандро бардошта, дили шоирро шикор мекунад, ҳарф мезанад. Ин шеър мисли як ҳикояти зебоест, ки аз тавлиди ногаҳонии ҳиссиёти ошиқона, аз таровати гулҳои Техрон ва гулҳои маҷозӣ – духтароне, ки дар боғи соҳиби чойхона дар пушти пардаҳо, дуртар аз дидаҳо ба сар мебаранд, хабар медиҳад. Дар ин шеър, аз як тараф, нигоҳи соҳиби чойхона, ки

бо тамоми меҳмоннавозиаш боз ҳам меҳоҳад аз ҷашми ғайр сарвати бебаҳои худ – нозанини пушти дарро ниҳон дорад, вале, аз ҷониби дигар, нигоҳи шоире, ки он ду наргиси маст банохост ғофилгираш карданд, тасвир ёфтаанд. Шоир тайёр аст, ки ба он нозанин қолинҳои рангаи Шероз ва рӯймолҳои Хуросонро ҳада намояд, аммо расму оини шарқӣ – пинҳон будани занон ба ӯ писанд нест, бинобар ин, ӯ мегӯяд:

**Ба мулки Рус мо гулдухтаронро,
Намедорем чун саг по ба занчир.**

Албатта, дар шеъри мазкур ва чанд шеъри дигари ин силсила, ки сухан аз зери чодар будани сурати зебои занон ме-
равад, манзури шоир тараннуми зебой ва ҳусну ҷамоли дил-
барон аст.

«Савтҳои форсӣ» пур аз муҳаббати шоир ба кишвари форс аст. Дилбохтагии ӯ ба ин сарзамин дар шеърҳои «Бу-
вад зебо... мулки Шероз», («Как бы ни был красив Шираз»),
«Ба ҳаққи кишвари зебот, ёрам», («Про твою веселую стра-
ну»), «Дар кишвари шоми заъфаронӣ», «Ғарқ аст ба нури моҳ
Шероз», («Лунным светом Шираз осиянен»), «Дар кишвари
дилнавозу дилҷуӣ», »(«Оглянись, как хорошо кругом»), «Ҳаст
дар мулки Хуросон як даре», («В Хоросане есть такие двери»),
«Кишвари шӯхшанги нилуфом» («Голубая да веселая страна») басо дилангез ифода ёфтааст. Чунончи дар шеъре мегӯяд:

**Хороша ты, Персия, я знаю,
Розы, как светильники горят.
И опять мне о далеком крае
Свежестью упругой говорят.
Хороша ты, Персия, я знаю.**

Ин банд дар тарҷумаи тоҷикӣ чунин аст:

**Мулки Эрон, кашангу зебой,
Ҳар гулат шамъсон фурузон аст.
Бо тароват зи кишвари дуре
Ёд орад, ки кишвари чон аст,
Мулки Эрон кашангу зебой.**

Пайдост, ки шоир мафтуни кишвари нозанини мост, аммо дили ӯ як лаҳза ҳам аз ёди ватан холӣ нест. Шоир ба чехраи дилорои Шоҳонаву Лайло менигарад, аммо ёри раҳин-
тизори шимолиро ба ёд меорад.

Дар лобалои силсилаашъори «Савтҳои форсӣ» сухан аз дарди ишқу озори ёри бевафо, тасвири зебоиҳои нотакрори Эрон ва меҳри ҷовидона ба ватан меравад. Ба ин силсила шеърҳои зерин ворид шудаанд:

1. «Фурӯ биншаст акнун дардҳоям» («Улеглась моя былая рана»);

2. «Бипурсидам зи саррофе ман имрӯз» («Я спросил сегодня у менялы»);

3. «Ту эй Шохона, эй Шохонаи ман» («Шаганэ, ты моя Шаганэ»);

4. «Тугуфтӣ Саъдии оқил...» («Ты говорила, что Саади...»);

5. «Набудам ҳеч вақте ман ба Босфор» («Никогда я не был на Босфоре»);

6. «Дар кишвари шомӣ заъфаронӣ» («Свет вечерний шафранного края»);

7. «Дар ҳавои кабуду тозаӣ соф» («Воздух прозрачный и синий»);

8. «Маҳтоб чу гирдаи тилоӣ» («Золото холодное луны»);

9. «Ҳаст дар мулки Хуросон як дарё» («В Хоросане есть такие двери»);

10. «Ватани нилгуни Фирдавсӣ» («Голубая родина Фирдуси»);

11. «Гар ба ҳукми ҳаёт бишморӣ» («Быть поэтом – то значит то же»);

12. «Ба баҳри зарҳалии мӯйҳоям» («Руки милой – пара лебедей»);

13. «Чаро ин гуна тобад хира маҳтоб» («От чего луна так светит тускло»);

14. «Бош хомӯш, эй дили сода» («Глупое сердце, не бойся!»);

15. «Кишвари шӯҳшанги нилуфом» («Голубая да веселая страна»)..

Дар миёни 15 шеъри ин маҷмӯа, ки ҳар кадом асари камназири адабиёт, шеърҳои «Ту, эй Шохона, эй Шохонаи ман», «Дар кишвари шомӣ заъфаронӣ» ва «Ватани нилгуни Фирдавсӣ» ҷойгоҳи махсус доранд.

Шеъри «Шохона» дар ниҳояти камол суруда шудааст. Сохтмони хуштарҳи шеър бо бандҳои 5-мисрай, ки мутаносибан дар 5 хона ҷойгир шудаанд, бо тамомияти мукамал ва

такрори мисраи «Ту, эй Шоҳона, эй Шоҳонаи ман» дар оғози ҳар банд савти хушу рӯҳнавозе эҷод кардааст. Иسمи Шоҳона дар чандин шеърӣ дигари маҷмӯа низ такрор мешавад. Маълум аст, ки дар тасвири ӯ шоир аз симои шаҳси воқеӣ – арманидухтаре бо исми Шағанэ Нерсесян, ки бо ӯ ошноӣ дошт, вом гирифтааст. Аммо дар «Савтҳои форсӣ» Шоҳона намояндаи кишвари Эрон аст. Шоири рус ба ӯ дил додааст ва меҳонадорчӯ ба диёри ҳуша – саҳроҳои беканор ва ҷавдорзори зери маҳтоб ҳикоят бикунад. Ӯ иқроӣ мешавад, ки мулки Шероз хеле зебост, вале беҳтар аз паҳноӣ Рязан нест. Зоҳиран шоир аз тоза шудани ёди ёру диёр метарсад:

**Нигоро, шодмонӣ кун дар олам,
Фақат ёде маёнғез андарунам,
Ту аз ҷавдорзори зери маҳтоб.
Дорогая, шути, улыбайся,
Не буди только память во мне
Про волнистую рожь при луне.**

Якин аст, ки дили шоир аз дурии Ватан реш аст ва ёди Ватан дили ӯро ба дард меорад. Шоир борҳо ба шимолӣ будани худ ишора мекунад. «Шояд ба иллати шимолӣ будан маҳтоби он ҷо ба назарам сад карат бузургтар аз моҳи Эрон аст», – меғӯяд ӯ. Ағлаби тасвириҳои ин шеър ғайришарқиянд. Чунонки меғӯяд:

**Эти волосы взял я у ржи,
Если хочешь на палец вяжи,
Я нисколько не чувствую боли...**

Тарҷумаи тоҷикии ин шеър:

**Ки мӯи ман бувад ҳамранги ҷавдор,
Агар хоҳӣ, ба ангуштат бупечон,
Наёбад мӯи ман як зарра озор.**

Бо он ки ғӯянда тасвириҳои балеги ҷавдорҳои Русияро ба қалам медиҳад, дар маҷмӯъ шеър обу ранги шарқӣ дорад. Савти шарқӣ онро на танҳо номҳои Шоҳонаву Шероз, балки эҳсоси гарми ошкӯна, тазоди шодиву ғам, ҳиссиёти пурҳаяҷону равшани дӯстдорӣ таъмин намудааст. Унсурҳои шарқиву ғарбӣ дар тору пуди он омезиш ёфтааст ва намешавад онҳоро аз ҳам ҷудо кард. Ва ҳубиву назокати шеър ҳам маҳз дар ҳамин

пайванд аст:

**Шепот ли шорох иль шелест,
Нежность как песни Саади
Вмиг отразится во взгляде
Месяца желтая прелесть,
Нежность, как песни Саади.**

Дар шеъри дигар низ Ҳамин пайванд ва бархӯрди шоири рус бо воқеияти шарқӣ ба мушоҳида меояд:

**Голубая родина Фирдуси,
Ты не можешь памятью простыв,
Позабыть о ласковом уресе
И глазах задумчиво простых
Голубая родина Фирдуси.**

Дар шеъри «Дар кишвари шоми заъфаронӣ» шоир исми мухотаби худро намегӯяд, вале баид нест, ки «он ёри чонӣ» Ҳамзабони Хайём аст:

**Савте бисарой, ёри чонӣ,
Савте, ки суруда буд Хайём,
Дар боғ ба чилваанд гулҳо.
Спой мне песню, моя дорогая,
Ту, которую пел Хайям,
Тихо розы бегут по полям.**

Дар идомаи шеър Есенин аз гулҳои маҷозӣ, аз нозанин-духтароне, ки шабеҳи гулҳои боғанд, сухан мегӯяд. Агар дар оғози шеър шоир аз маҳбуби худ савти сурудаҳои Хайёмро хоста бошад, дар поёни он худ омода аст савти дигаре, мутафовит аз сурудаҳои Хайём, яъне, шеъри худро ба гӯши нигор бихонад. Бинобар ин, дар банди охиринаи шеър мегӯяд:

**Дар боғ ба чилваанд гулҳо,
Аз ёру диёр ёдам омад.
Ман худ ба ту хонам, эй нигоро,
Савте, ки нахонда буд Хайём...
Тихо розы бегут по полям,
Сердцу снится страна другая.
Я спою тебе сам, дорогая,
То, что споду не пел Хайям...**

Дар Тоҷикистон ба ашъори Сергей Есенин таваҷҷӯҳ хеле зиёд аст. Аввалин тарҷумаҳои тоҷикии ашъори ӯ тақрибан 50

сол қабл рӯи кор омаданд. Шоирон Мӯъмин Қаноат, Қутбӣ Киром, Лоик Шералӣ, Файзуллоҳ Ансорӣ, Бозор Собир, Бобо Ҳочӣ, Алӣ Бобоҷон, Аслам Адҳам ашъори Есенинро тарҷума кардаанд. Беҳтарин тарҷумаҳо дар маҷмӯаи «Гулафшон» гирд оварда шудаанд, ки мутарҷимон Лоик Шералӣ ва Бозор Собир онро анҷом додаанд.

Устод Лоик дар яке аз аввалин мусоҳибаҳояш роҷъ ба шеърӣ Есенин андеша ронда, гуфта буд, ки «даҳ сол қабл аз ин ман «Савтҳои форсӣ»-и Есенинро тарҷума карда будам ва то ҳол ҳар сатри матни асл ва тарҷумаро дар хотир дорам... Ашъори Есенин бо лирикаӣ халқӣ қаробат дорад, хусусан бо дубайтиҳо. Дар шеърӣ ӯ тобишҳои маъноӣ ва образҳои басо шабеҳ ба шеърӣ мо ба мушоҳида меоянд. Ин хусусияти шоири воқеан халқӣ аст. Ба назари ман, касе аз шоирони Шарқ аз рӯи шеърӣ ба «Савтҳои форсӣ» баробар нест» (10).

Воқеан ҳам ашъори Есенин, ки аз ашъори классикони адабиёти форсу тоҷик вом гирифтааст, имрӯз дубора ба ин адабиёт баргашта, дар радифи «Девони ғарбиву шарқии Гёте», ашъори шарқии Пушкин ва адибони дигари номвар ба рои пайванди адабиёти Шарқ Ғарб хидмат мекунад.

Пайнавишт:

1. Сергей Есенин. Савтҳои форсӣ. Тарҷумаи Лоик.—Душанбе: Ирфон, 1965.
2. Сергей Есенин. Гулафшон.—Душанбе: Ирфон, 1977.
3. Бароат Ҳоджибаева, Матлуба Мирзоюнус. Голубая Родина Фирдуси.—Худжанд, 2010.
4. В мире Есенина. Сборник статей.—Москва, 1986, стр. 560.
5. Есенин С. Собр. соч. в шести томах.—Москва, 1980.
6. Марченко А. Поэтический мир Есенина.—Москва, 1972, стр. 218.
7. Земсков В. Есенин в Ташкенте // Звезда Востока, 1970, №12, стр. 148.
8. Вольпин В. Есенин в Ташкенте.—В сб. Воспоминания о Сергее Есенине.—Москва, 1965, стр. 302.
9. Гордон Я. Новое о Сергее Есенине // Памир, 1982, №7, стр. 84.
10. Лоик Шерали. Моя первая книга.—В мире Есенина.—Москва, 1984.—стр. 111.
11. Давронов А. Сергей Есенин в контексте современной таджикской поэзии // Памир, 2006, №1-3, стр. 107-108.

ОСОРЕ ПЕРОМУНИ ПАЙВАНДҲОИ АДАБӢ

Ҳамроқул Шодиқулов ва Абдувалӣ Давронов.

Пайвандҳои адабии халқи тоҷик.—Душанбе, 2003;

Абдувалӣ Давронов. Адабиёт ва воқеият.—Душанбе, 2004.

Инсонии эҷодкор ҳамеша ниёз ба таҷриба дорад ва мусаллам аст, ки идомаву такмили таҷоруби дигарон муҳимтарин омили пешрафти адабиёт хоҳад буд. Равобити халқҳо барои шиносӣ бо дастовардҳои тозаи аҳли адаб ва табодули таҷриба миёни эшон мусоидат мекунад.

Дар ҳама давраи замон тоҷикон бо кулли халқҳои мутамаддини ҷаҳон барои табодули афкори маънавию бадеӣ ва иваз намудани таҷрибаи бадеию эстетикӣ равзанаҳои боздошта, дар раванди ғанои фарҳангии хеш ва халқҳои дигар мақоми пешохангиро соҳиб буданд.

Устод Муҳаммадҷони Шакурӣ барҳақ навишта, ки «дар душвортарин ва номусоидтарин давраҳои таърих ҳам робитаҳои маданияи байналхалқии тоҷикон қатъ нагардида буд. Яке аз сабабҳои асосии ба дараҷаи олии камолоти бадеӣ расидани адабиёти классикии форсу тоҷик ҳамин аст, ки ба танҳои ва ҷудо аз дигарон зиндагӣ намекард, балки ҳамеша ба дастовардҳои бадеии халқҳои дуру наздик ва хурду калон бо ҷашми ибрат менигарист ва аз таҷрибаи онҳо эҷодкорона баҳра бардоштан мехост».

Шоҳаҳои мухталифи пайвандҳои адабии халқҳои форсу тоҷик бо кишварҳои дигар тӯли тақрибан ним асри охир аз ҷониби И. С. Брагинский, М. Шакурӣ, А. Сайфуллоев, В. Самад, Ҳ. Шодиқулов, Ш. Мухтор, А. Давронов, А. Нуралиев, Б. Ҳочибоева, М. Зайниддинов, М. Абдувалиева ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Яке аз асарҳои ҷолибе, ки роҷеъ ба пайвандҳои адабии Урупову Шарқ, ки мансуб ба қалами адабиётшиносии номвар Шокир Мухтор таълиф шудааст (Мақолот.—Душанбе: Матбуот, 2001), моро бо вазъи омӯзиши масоили мухталифи равоити фарҳангӣ дар Тоҷикистон муфасссал ошно мекунад. Муаллиф дар нахустмақолаи ин маҷмӯа ба ду савол ҷавоб ҷустааст: 1) Адабиётшиносони мо

роҷеъ ба равобити фарҳангӣ то имрӯз чиҳо гуфтанд ва осори кадом адибон дар маърази андешаи онҳо қарор гирифтааст? 2) Навиштаҳои муҳаққиқини тоҷик дар кадом пояи илмӣ ҷой доранд?

Дар мақола перомуни асарҳои аввалин муҳаққиқони пайвандҳои адабӣ дар Тоҷикистон Б. Невская ва В. П. Демидчик ва нигоришоти пажӯҳишгарони имрӯз назари иҷмолӣ ва таҳлилӣ баён шудааст ва таснифи тадқиқот вобаста ба дарунмоя ва аҳдофи нависандагон сурат гирифтааст. Ба гурӯҳи аввал мақолаҳои илмиву оммавӣ, ба гурӯҳи дувум навиштаҳои сариҳои пажӯҳандагонӣ самтҳои дигари адабиёт ва ба гурӯҳи сеум таълифоти адабиётшиносоне шомил шудаанд, ки умри хешро ба таҳқиқи равобити адабии Аҷаму Урупо бахшидаанд. Осори В. Белан, М. Шаҳидӣ, Р. Деҳотӣ, Л. Маякина, Л. Айрумян, Х. Назирова, Ш. Мамаданбарова, И. Раҷабова яқояк тибқи маҳаки бозсанҷии муаллиф омӯхта шуда, дастовардҳои ҳар кадом аз нигоҳи ӯ баҳо гирифтаанд. Аммо дар маҷмӯъ муаллиф ба сифати пасти нигоштаҳои донишмандони тоҷик ишора дорад ва иллати онро дар ошно набудан бо адабиёти илмӣ Урупо, бо улуми танкид, тарҷумашиносӣ ва пайвандҳои адабӣ мебинад. Ин гуфтор аз ҳақиқат ори нест, аммо барои пур қардани ҳалои пажӯҳишҳои илмӣ роҷеъ ба равобити адабӣ бояд ҳарчи бештар муҳаққиқон ба таҳқиқи ин масъала даст зананд.

Чунин пешгуфтори мухтасар қабл аз баррасии ду асари тозанаشر ба хоҳири он буд, ки аз таърихи омӯзиши пайвандҳои адабӣ дар Тоҷикистон ба ҳайси як падидаи ҳеле муассир ва шоистаи таваҷҷӯҳи ним асри охир ёдовар шавем ва дар қиёс бо осори марбут ба ин мавзӯъ арзиши илмӣ кутуби навро таъйин намоем.

Дар замони навсозиҳои таърихӣ ба маърази андеша қашидани масоили равобити адабӣ рисолати фарҳангӣ ва сиёсии бештаре бар таахҳуди муаллифон волегузорад. Китоби аввал, ки мусаммо бар «Пайвандҳои адабии ҳалқи тоҷик» аст, ба қалами адабиётшиносии варзида Ҳамроқул Шодикулов ва Абдували Давронов мансуб аст ва дар он назари муаллифон перомуни таърихи ташаккули мактаби тарҷумаи бадеӣ ва пайвандҳои адабии ҳалқи тоҷик баён шудааст. Дар се баҳши

китоб сухан аз таҷрибаи таърихӣ ва имтизочи анъана, мактаби тарҷума ва ҳамгиروي гуфтугӯи тамаддунҳо ба миён омада, мулоҳизаҳои муҳаққиқон бо санадҳои тозаи илмӣ исбот гардидаанд.

Муаллифон дар сари мақому манзалати шеър дар ҷаҳони муосир андешида, бонги изтироб задаанд, ки дар мамолики пешрафтаи ҷаҳон шеър рӯ ба нестӣ овардааст. Чунин ҳолат, ба фикри эшон, ҳатто ба ҷумҳурии мо низ, ки коми мардумашро ба шеъри ноб бардоштаанд, таҳдид дорад ва маҳаки интиҳоби шеър аз ҷониби сарояндагони ҷавон метавонад далели борики ин гуфтор бошад. Ҳамин эҳсоси хавотирӣ эшонро ба ҳулосае овардааст, ки омӯзиши таҷрибаи таърихӣ ва имтизочи анъана чун воситаи тавоноӣ ғаноӣ маънавӣ бояд пазируфта шуда, истиқболи адабӣ боиси тавлиду тазвичи шаклҳо ва анвои адабӣ гардад.

Ба ин сабаб аст, тафсири таърихи мухтасари пайвандҳои адабию фарҳангии халқи тоҷик бо халқҳои дигар, хоса бо фарҳанги қадимаи Ҳиндустону Хитой, мамолики араб, Юнону Туркия Испанияю Андалусия аз нигоҳи муҳаққиқон басо муҳим аст ва ин пайвандҳо ҳанӯз дар асри биринҷӣ барқарор ва мустаҳкам будаанд. Мисолҳои хеле ҷолиб аз умумият ва маншаи ягонаи ҷараёни адабии халқҳои Қавқоз ва форсу тоҷик дарак медиҳанд. Чунинчӣ, аз тафсири падидаҳои фарҳанги эронӣ ба тафаккури халқҳои арманиву гурҷӣ ёд карда, муаллифон андеша доранд, ки «қиссаҳои форсеро ба лафзи гурҷӣ» овардани бузургтарин шоири Гурҷистон Шота Руставелӣ бесабаб нест.

Дар асари мазкур ҳамчунин аз барҷастатарин арбобони адабиёт ва фарҳанги ҷаҳон, амсоли Гегел ва Гюго, Гейне ва Рюккерт, Байрон ва Адам Митскевич, Ромен Роллан ва Шарл Огюстен, Юлиан Тувим ва Христо Родевски, Вера Кубичкова ва Йордан Милев, ки аз адабиёти мо баҳра бардошта, бо камолӣ иродатмандиву ихлос аз намоёндагони он ёд кардаанд, сухан рафтааст.

Асноди мӯътамад дар бораи нахустин тарҷумаҳои осори Синову Хайём, Саъдиву Ҳофиз, Ҷалолитдини Балхиву Ҷомӣ ба забонҳои Аврупо хонандагонро бо сарғаҳи мактабҳои тарҷумониву пайвандҳои адабӣ раҳнамоӣ мекунад.

Чунончи, тарҷумаҳои ғазалиёти Ҳофиз дар таърихи адабиёти ҷаҳон хеле сабақаомӯзанд: нахустин тарҷума ба туркии усмонӣ пас аз 250 соли марғи шоир, нахустин тарҷума ба латинӣ миёнаҳои асри XVIII, ба забони немисӣ соли– 1791, ба русӣ – дар солҳои 20-уми асри XIX, англисӣ – соли 1875 сурат гирифтааст.

Пайвандҳои адабӣ бо халқҳои славянинаҷод як шоян хеле пурбори табодули таҷрибаи бадеӣ ва шиносӣ бо дастовардҳои ҳамдигар аст, ки ин маъниро соҳибони рисола зимни маводи зиёди амалӣ манзури аҳли илм намудаанд. Падиди дигари фарҳангиро муаллифони дар равобити эҷодӣ бо кишварҳои Эрон, Афғонистон ва Ҳиндустону Покистон ба риштаи таҳқиқ кашидаанд.

Қисмати дигари китоби мазкур аз таърихи мактаби тарҷума ва суннатҳои он маълумот медиҳад. Ин ҷо низ муаллифони пеши худ вазифа гузоштаанд, ки ба таърихи духазорсолаи мактаби тарҷумонии илму адаби тоҷик нигоҳе иҷмолӣ андозанд ва аз дурахшонтарин саҳафоти он мухтасар ёдовар шаванд. Чунин ҳадаф барои ошноии умумӣ бо вазъи ҷаҳон дар ин самт мусоидат мекунад. Аз ҷумла, таърихи тарҷумаҳои нахустин ба форсӣ ва аз форсӣ, ғазолияти тарҷумонии мутарҷимони маъруф Ҳунайнӣ Ибодӣ Исҳок, Исҳоқи Ҳунайнӣ, Истефани Қадим, Ҳаҷҷочӣ Матар, Шаҳидӣ Кархӣ, Юсуфӣ Котиб, Ибни Мукаффаъ ва дигарон, ки ҳар кадом ба ҷанд забон баланд буданд, таърихи «Дор-ут-тарҷума», моҳияти санъати зулфисонайн дар ҳамдигаршиносии халқҳо, муовизаи таҷрибаи эҷодии Осиёву Аврупо, мақоми забони русӣ ҷун воситаи миёнарави шиносӣ бо адабиёти халқҳои дигар таи садаи охир, зарурати донишҷӯи забони асли осори илмиву адабӣ дар қори тарҷума ва ғайра муҳимтарин нуқтаҳои мавриди пажӯҳиши муаллифони китоб қарор гирифтаанд. Дар маҷмӯъ, бо вучуди шитобзадагӣ, ин китоб фароғири маводи зиёди илмиву амалист, ки барои таҳқиқоти баъдина метавонад раҳкушоӣ кунад.

Китоби дигар «Адабиёт ва воқеият» (навиштаи Абдувалӣ Давронов) шомилӣ мақолотест, ки дар се бахш тасниф шудаанд. Бархе аз ин мақолот дар қутуби дастҷамъӣ ва матбуоти даврӣ ба таъъ расида ва аз санҷиши хонандагон қаблан

гузаштааст. Дар қисмати аввал, ки «Дар сарғахи пайвандҳои адабӣ» ном гирифтааст, мулоҳизаҳои муаллиф перомони баъзе масъалаҳои робитаҳои адабии халқҳои тоҷику рус ҷой дода шудааст. Дар ибтидо муҳаккиқ аз таърихи равобони фарҳангии адабиёти рус ва Шарқ сухан ронда, истиқболи адибони маъруфи асри XIX ва ибтидои асри XX А. С. Пушкин, А. С. Грибоедов, Л. Н. Толстой, А. Блок, С. Есенин ва И. Бунинро аз адабиёти форсу тоҷик иҷмолан мавриди назар қарор додааст. Дар заминаи матлабҳои асосӣ ва муҳиме, ки дар ин фасл баён шудаанд, се мақолаи дигар перомони мавзӯоти мушаххас: «Пушкин ва адабиёти тоҷик», «Александр Блок ва адабиёти тоҷик» ва «Есенин ва адибони тоҷик» тавлид ёфтаанд. Мақолоти мазкур аз андешаву асноди тоза барӣ нестанд, аммо зарурати баррасии онҳо бо назардошт ва интиқоди кутубу мақолоти муҳакқиқони дигар алҳол ҷой дорад.

Қисмати дигари китоб ба танқиди тарҷума тахсис ёфтааст ва ин бахш ҳунари муаллифро ба ҳайси адабиётшиноси бориқсанҷ ва ҳассос дар нияти хубӣ ба зухур овардааст. Мақтаби тарҷума воқеан манзари маърифат ва оинаи шиносоии халқхост, зеро тавассути он аҳли адаб аз дастовардҳои илмиву адабии халқҳои дигар боҳабар мешаванд ва таҷрибаи эшонро ба дороии маънавии хеш зам мекунанд.

Ба андешаи саҳеҳи муаллиф тарҷумаи бадеӣ бояд дар тарбияи завқ ва камолоти маърифати инсонӣ хизмат намояд: «Адабиёти тарҷума дар роҳи шиносӣ ва омӯзиши маънавии халқҳо беш аз дигар воситаҳои ҷаҳонбинӣ хизмат мекунад, ки онро метавон аз роҳҳо ва сабабҳои интишори афкор ва имтизоти таърихӣ халқҳо донист».

Баъди таҳлили осори Мӯмин Қаноат, Лоик Шералӣ ва Бозор Собир муаллиф ба ҳулосае расидааст, ки тарҷумаи ашъори ин шуаро бояд «манзараи шеърӣ нави тоҷикро дар қаламрави русӣ шаҳомати дигар диҳад». Ҳини таҳлил муаллиф ба чанд нуктаи муҳим дар сифати тарҷума: ҷавҳари шеърӣ асл, назокати баён, оҳанги шеър, тасвирҳои бадеӣ, хусусиятҳои услубӣ ва жанрӣ эътибори махсус дода ва тибқи ҳамин меъёр ашъори тарҷумаро арзёбӣ намудааст.

Дар мақолаи «Тарҷумаи бадеӣ ва тафаккури миллий» ду

масъалаи муҳим мавриди мулоҳиза қарор гирифтааст:

1. Таносуби тарҷума бо завқу илҳом ва меҳнати иҷборӣ;
2. Сифати тарҷума ва иртиботи он бо забон: тарҷумаи бевосита – аз як забон ба забони дигар ва тарҷумаи бавосита – аз як забон ба забони дигар тавассути забони миёнчӣ.

Бешак, тарҷумон паёмбари фарҳангист, ки паёми халқеро ба халқи дигаре мерасонад ва дар тарбияи завқу маърифати бадеӣ нақши бориз дорад. Бинобар ин, интиҳоби асар қори завқ ва тарҷумаи хуб зодаи илҳом аст, ки ин нуктаро муаллиф таъкид кардааст.

Дар қисмати охиринаи китоб андешаҳои муҳаққиқ роҷеъ ба масоили гуногуни адабиёти муосири тоҷик: нақди адабии солҳои 20-50-уми асри XX (бо ҳамдастии А. Набиев), адабиёти бадеӣ ва адабиётшиносии имрӯз, мактаби адабиётшиносии устод Муҳаммадҷони Шакурӣ ва дастовардҳои он, нақши Муаззама Аҳмадова дар рушди насри муосири тоҷик, услуби эҷодии Сотим Улуғзода, ҳусну қубҳи ашъори тозанаشري адибони ҷавон Адиба, Мавҷигул, Нарзулло Азизӣ, Меҳриддини Аслам баён шудаанд.

Ҳакиме фармуда, ки муносибати мо ба инсонҳо ва китобҳо ҳамгун аст. Бо нафарони зиёде шинос мешавем, вале на ҳамаро барои идомаи дӯстӣ мепазирем. Китоби хуб ба мисли дӯсти босаховатест, ки дороии хешро рӯи каф барои хонанда манзур мекунад. Китобҳои нави Ҳамроқул Шодиқулов ва Абдували Давронов, бидуни шак, доираи маълумоти моро перомуни пайвандҳои адабӣ ва масоили тарҷумаи бадеӣ вуъат мебахшанд ва мавриди истифодаи зиёди алоқамандон хоҳанд буд.

Соли 2005

ШИНОХТИ АДАБИЁТИ ШАРҚ ДАР ҒАРБ

Александр Хайзер. Тоҷи заррин. Очеркҳо роҷеъ ба таърихи равобити адабии тоҷикон бо Аврупои Ғарбӣ ва Русия.–Хуҷанд, 2011.–248 саҳифа, ба забони русӣ.

Асари нави муҳаққиқи соҳибназар ва тозаҷӯи оломонӣ Александр Хайзер идомаи кӯшишҳои пайвастаи ӯ перомуни равобити адабии тоҷикон бо Аврупо ва Русия буда,

таълифоти чандинсолаи ўро дар як мучаллад фаро гирифтааст. Зимнан бояд гуфт, ки бо чунин шефтагӣ ва дилбастагиву садоқат боз кардани саҳифаҳои таърихи равобити адабии тоҷикон бо олмониҳову англисҳо, фаронсавиҳову русҳо ва пайгири намудани тағйири тамоюлҳо ва равандҳои адабӣ дар назму насри Аврупо ва Русия бар асари мутолиоти адабиёти форсу тоҷик хеле кам иттифоқ меафтад.

Китоби мазкур асари монографӣ нест, он маҷмӯи беш аз 20 мақолаи гуногунҳаҷму мухталифмавзӯ аст, ки меҳвари ҳамаи онҳо бар таваҷҷӯҳи хориҷиён ба осори адабиёти форсу тоҷик қарор гирифтааст. Пешгуфтори китобро донишманди маъруфи Олмон, забоншинос ва ховаршиноси номвар профессор Манфред Лорентс навишта, дар он аз моҳияти ин равиши адабиётшиносӣ, аз натиҷаву дастовардҳои илмии муаллифи асар суҳан рондааст. Ба андешаи ӯ, маҳз бар асари ҷустуҷӯҳои илмии Александр Ҳайзер асноди нави зиёд ба муомилоти илмӣ ворид шуд, ки аз он ҷумла нахустин тарҷумаҳои русии осори Ҷомӣ, тарҷумаҳои то имрӯз номаълуми осори Саъдӣ, таърихи ошноии русҳо бо Фирдавсӣ ва адибони дигар мебошад. Баррасии рӯзгору осори Рӯдакӣ ва Камоли Хучандӣ, ки донишманди фаронсавӣ Д'Эрбело ҳанӯз дар асри XVII ба фарҳангномаи «Китобхонаи шарқӣ»-и худ ворид карда буд, таҳқиқи мавзӯи Шарқ дар осори адиби олмонӣ Ҳенрих Ҳайне низ аз бозёфтҳои ҷолиби Ҳайзер ба шумор меояд.

Муҳимтарин дастоварди илмии муаллифи очеркҳо ва мақолот дар он ба назар мерасад, ки ӯ на танҳо манзараи умумии равобити адабии Шарқу Фарбро вусъат бахшид, балки замони ташаккул ва густариши онро низ аз миёнаҳои асри XIX ба ду аср қафотар, яъне, ба поёни асри XVII расонида, ҳамаи фикру мулоҳизаи худро бо шавоҳиди қотеъ аз сарчашмаҳои мўтамад собит намуд.

Муаллиф маводи китобро вобаста ба ҷуғрофиёи адибон ба ду фасл дастабандӣ карда, дар фасли аввал мақолотеро ҷой додааст, ки равобити адабии Аврупои Фарбиро бо тоҷикон аз оғози садаи XVII то нимаи асри XIX фаро гирифтаанд. Ин ҷо дар баробари мақолоте, ки манзараи умумии ташаккул,

тахаввул ва густариши равобити адабии аҳли адаби Аврупо ба адабиёти форсу тоҷик матраҳ менамоянд, осоре низ манзур шудаанд, ки ҳосили андешаҳои пурвусъати муҳаққиқ роҷеъ ба адибони Аврупо ё форсу тоҷик мебошанд. Чунончи, агар аз як тараф, нуктаи меҳвари шинохт таваҷҷӯҳ ба осори Абдурахмони Ҷомӣ, Камоли Хучандӣ, Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Хайём аз ҷониби аҳли адаби Аврупо бошад, аз ҷониби дигар, моҳияти масъаларо ҳунари иддае аз адибон ва мутарҷимони номвари Аврупо Гёте, Ҳенрих Ҳайне, У. Бэкфорд, Адолф Фридрих фон Шак дар иртибот бо адабиёти Шарқ равшан мекунад. Тарзи баёни муаллиф хеле ҷолибу дилписанд аст. Ӯ бо баршумории аснод иктифо накарда, роҷеъ ба ҳар далеле, ки аз китобхонаву бойгонихо ба даст овардааст, нуктаи назари хешро низ баён менамояд. Чунончи, мақолоти қисмати аввал аз тарҷумаи «Бўстон»-и Саъдӣ, ки дар Англия дар маҷаллаи «Спектейтор» соли 1711 ба таъб расидааст ва он ҷо сухан дар бораи ба дурдона табдил ёфтани донаи бечора меравад, оғоз мешавад. Ҷолиб он нукта аст, ки дар ҳавошӣ муаллиф таърихи тарҷумаҳои осори Саъдиро ба забонҳои фаронсавӣ, инглисӣ, лотинӣ мухтасар ба қалам оварда, оғози онро соли 1634 ва тарҷумаи комилро ба соли 1791 ба қалами У. Чонс нисбат медиҳад. Оғози равобити адабии Шарку Фарбро муҳаққиқ дар қарнҳои миёна ҷуста, аз таваҷҷӯҳи мардуми Аврупо ба «Калилаву Димна», «Масалҳои Бидпой», «Синдбоднома», «Ҳафт ҳақим» ва ғайра хабар медиҳад. Дар асрҳои XV-XVI, ки замони кашфиёти бузурги ҷуғрофӣ маҳсуб меёбад, таъсири адабиёти Шарқ дар таълифоти адибон ва сайёҳони аврупоӣ Кристофер Марло «Теури Ланг», Вилиям Пайнтер «Муҳаммад ва Ирена» ва «Султон Сулаймон» падида меояд. Дар асри XVII алоқаҳо боз ҳам густариш меёбанд ва тасвири зиёрати қабри Ҳофиз дар ёддоштҳои Томас Херберт, сафарномаи Адам Олсарий, тарҷумаи «Ғулистон»-и Саъдӣ аз ҷониби Де Рие, осори Хай ибни Яқзон аз ҷониби Эдвард Покок, асари энциклопедии Бартелеми Д'Эрбело «Китобхона Шарқ» – ҳама аз заминаҳои нерӯманди тарвиҷи иртиботи фарҳангии Шарку Фарб ба шумор меоянд.

Яке аз падидаҳои муҳимтарини чараёни адабӣ дар Аврупои асри XVIII ташаккул ёфтани раванде бо номи «повестҳои шарқӣ» буд, ки асоси онро «Номаҳои форсӣ»-и Монтескйе ва повестҳои Волтер гузоштаанд. Тадқиқи муфассали ин падидаи адабӣ дар заминаи насри маорифпарварии англис, аз ҷумла осори Аддисон, Стил, Сэмюэл Љонсон ва Оливер Голдсмит муаллифро ба ҳулосае мерасонад, ки «махз дар охири асри XVII ва дар тӯли асри XVIII чараёни ба ҳам наздик омадани ду суннати бузурги фарҳангӣ оғоз ва густариш пайдо кард, ки ба шарофати он марворидҳои асилаи Шарқу Ғарб дар «тоҷи заррини» адабиёти ҷаҳон ба ҳам пайвастанд» (с. 41).

Қисмати охирини баҳши аввали китоб «Ривоятҳо ва аснод» унвон гирифтааст, ки аз мақолоти илмиву оммавӣ фароҳам омада, сабки нигориши нависанда низ ба ин навъи таълифот созгор шудааст. Ин ҷо сухан дар бораи ошноии мағрибӣ бо Фирдавсиву Хайём ва Ҳоҷа Насриддин, роҷеъ ба интишори ривоеҳои қадима перомунӣ ин ашхоси бузурги адабӣ ва қаҳрамони насри ривоятии тоҷик дар Аврупо ва хидмати донишмандон, шарқшиносон ва адибони Ғарб дар шиносонидани ин ҷеҳраҳо меравад.

Ҳасли дувуми маҷмӯа «Адабиёти тоҷикон дар Русия аз охири асри XVII то нимаи асри XIX» маҳсули андешаи муҳаққиқ оид ба таваҷҷӯҳи аҳли адаби Русия ба адабиёти форсу тоҷик буда, дар мақолоти он сарчашмаҳои муҳими шарқшиносии рус, саъдишиносӣ дар Русия, заминаҳои таълифи шеърӣ «Тақлид ба Қуръон»-и А. С. Пушкин мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар мақолаи «Екатеринаи Бузург ва Саъдӣ» муаллиф аз ҳунари нигорандагӣ ва тарҷумонии маликаи рус маълумот дода, дар шумораи 69 соли 1769-и маҷаллаи «Всякая всячина» ҳикоятро бидуни зикри номи муаллиф нақл мекунад. Муаллифи асар ин ҳикояро аз боби аввали «Гулистон»-и Саъдӣ пайдо мекунад: «Подшоҳро шунидам ба куштани асире ишорат кард. Бечора дар он ҳолати навмедӣ ба забоне, ки дошт маликро дашном додан гирифт ва сақат гуфтан, ки гуфтаанд: Ҳар ки даст аз ҷон бишӯяд, ҳар ҷи дар дил дорад, бигӯяд:

**Вақти зарурат, ҷу намонад гурез,
Даст бигирад сари шамшери тез...**

Малик пурсид, ки чӣ мегӯяд? Яке аз вузарои нехмаҳзар гуфт: Эй Худованди ҷаҳон ҷамагӯяд: Раҳмати Худо бод бар касоне ки хашму ғазабро фурӯ меҳӯранд ва аз мардумон дармегузаранд. Маликро раҳмат дар дил омад ва аз сари хуни ӯ даргузашт. Вазири дигар, ки зидди ӯ буд, гуфт: Абнои чинси моро нашоёд дар ҳазрати подшоҳон ҷуз ба ростӣ сухан гуфтан. Ин маликро дашном дод ва сақат (носазо) гуфт. Малик рӯй аз ин сухан дарҳам кашид ва гуфт: Маро он дурӯғ писандидатар омад аз ин рост, ки ту гуфӣ, ки рӯи он дар маслиҳате буд ва бинои ин бар хубсе ва хирадмандон гуфтаанд: Дурӯғе маслиҳатомез беҳ аз росте фитнаангез».

Александр Хайзер сарчашмаи ҳикоятро таъкид намуда, таъсири ин навъ осори шаркиро ба шахбону ва умуман ба адабиёти тарбиявӣ ва андарзии рус баррасӣ менамояд.

Зимнан қобили ишорат аст, ки муаллифи маҷмӯа ба саъдишиносӣ дар Аврупо ва Русия тавачҷӯҳи махсус зоҳир намуда, чандин ҳикояти манзуму мансурро аз «Гулистон»-у «Бӯстон» нақл мекунад ва тибқи ёдоварӣ аз тарҷумаи ин осор хулосаҳои арзишманди назарӣ берун мекашад. Матолиби ин мақолот дар канори тадқиқоти шодравон Шокир Мухтор перомуни шинохти Саъдӣ дар Фаронса пайвандҳои адабии Шарқу Ғарбро боз ҳам равшантар ва амиқтар боз мекунад.

Дар поёни маҷмӯа мулҳақоте ҷой гирифтаанд, ки вусъати андеша ва ҳунари муаллифро нишон медиҳанд. Дар замимаи аввал мақолаҳо перомуни фаъолияти тарҷумонӣ ва олмоншиносии Шералӣ Раҳимов ва Хайрулло Сайфуллоев, инчунин шарҳу тафсири хидматҳои профессори олмонӣ Манфред Лорентс оварда шуда, замимаи дувум муштамил бар тарҷумаҳои Рӯдакӣ, Умари Хайём, Камоли Хучандӣ ба забони олмонӣ мебошад. Муаллифи китоб баъзе тарҷумаҳои худро аз осори Рӯдакиву Хайём, Саъдиву Камол ва Мавлоно Ҷомӣ дар охири маҷмӯа ҷой додааст.

Инак, ошноӣ бо китоби мазкур арзиши онро чун як таҳқиқоти хеле муҳим ва саршор аз асноду далоили тозаву ҷамъбастҳои илмӣ ошкор мекунад. Муаллифи он, ки зодаи Тоҷикистон буда, дар Донишгоҳи давлатии Хучанд то соли

1996 кор кардааст, ҳоло 15 сол аст, ки ба Олмон кӯч баста ва сарвари Анҷумани пайванди тоҷикону олмониёнро ба ӯҳда дорад. Равобити адабии Шарку Ғарб қабл аз ин ҳам мавзӯи меҳвари китобу мақолоти ӯ буд ва умед аст, ки маҷмӯаи мавриди назар заминаи таҳқиқоти тоза ва бунёдии ӯ перомони шинохти адабиёти форсу тоҷик дар Аврупо хоҳад шуд.

Илова шудани номгӯи сарчашмаҳои илмиву адабӣ дар поёни ҳар мақола қимати чунин асарро боз ҳам меафзояд ва барои муҳаққиқони дигар низ басо судманд меояд.

Соли 2012

ОИНАДОРИ НАСРИ ИМРӢЗ

Атаҳон Сайфуллоев. Уфуқҳои тозаи наср. Нашири дувум бо таҳрир ва такмил дар се ҷилд.—Душанбе: Адиб, 2012.

Китоби мазкурро барҳақ метавон «оинаи насри имрӯз» номид, зеро бо чунин вусъату густурдагӣ роҷеъ ба паҳлӯҳои гуногуни насри муосир, равандҳои инкишофи он, таҳаввули тамоми анвои насри миллӣ, сифатҳои тозаии ғоявӣю эстетикӣ он то кунун тадқиқоте бо ҷалби ағлаби осори бадеии мансури бист соли охир рӯи кор наомада буд. Албатта, аз устои зиндаёд Муҳаммадҷон Шакурӣ ва донишмандони дигар Худой Шарифов, Лариса Демидчик, Маъруф Рачабӣ, Носирҷон Салимов, Абдуҳолиқ Набиев, Худойназар Асозода, Шамсиддин Солеҳов сар карда то муҳаққиқони ҷавон хидматҳои шоистае дар ин росто анҷом доданд.

Дар замоне, ки марказҳои банақшагириву танзим ва интишору тақсими китоб аз фаъолият монда ва ҳар нависанда бо ҳар роҳе, ки метавонад, осори худро ба ҷоп мерасонад, аз тамоми падидаҳои нави адабӣ огоҳ будан, хоса барои онҳое, ки дуртар аз пойтахти кишвар иқомат доранд, кори басо сангин аст, ҷӣ расад ба таснифу таҳқиқи ин осор дар сари вақт. Аммо китобе, ки дар даст дорем, бори дигар собит мекунад, ки шавқ агар раҳбар шавад, як нафар ҳам кори як шӯъбаи илмиро метавонад дар танҳои анҷом диҳад. Шахсияти маъруфи илму адаб ва фарҳанги тоҷик, мунаққид ва адабиётшиноси

пуркор, шоир, драматург ва мутарчим Атахон Сайфуллоев аз тоифаи афроде ҳастанд, ки бо фаъолияти густурдаи худ шинохта шудаанд.

Осори профессор Атахон Сайфуллоев, ки масоили муҳталифи адабиёти муосирро фаро гирифтаанд, аз ҷумла «Мактаби Айнӣ», «Мирзо Турсунзода», «Ягонагӣ ва хешовандӣ», «Ахтари тобони адабиёт», «Фурӯғи маънавият», «Ҳалқаҳои пайванди адабӣ», «Ҳаким Карим», «Зуфархон Ҷавҳарӣ», «Ҷону ҷаҳони наср» ва ғайра дар шинохти масъалаҳои муҳими адабиёти муосири тоҷик, ҷеҳраҳои тоҷноки назму насри садаи бист ва равобити адабиёти тоҷик бо халқҳои дигар тадқиқоти муҳими риштаи адабиётшиносӣ ба шумор меоянд. Таҳқиқи насри тоҷик, ки аз омӯзиши осори мондагори устод Садриддин Айнӣ шурӯъ шуда, бо дастовардҳои Ҳаким Карим, Раҳим Ҷалил идома ёфтааст, торафт вусъат гирифта, назари муҳаққикро ба вежагиҳои насри солҳои охир, хоса бурду боҳти адибони номвари имрӯз Абдулҳамиди Самад, Гулназар Келдӣ, Меҳмон Бахтӣ, Сорбон, Саттор Турсун, Кароматуллоҳи Мирзо, Сайф Раҳимзод, Ҷонибеки Ақобир мутаваҷҷеҳ кардааст.

Нашри аввали китоби «Уфукҳои тозаии наср», ки соли 2006 дар нашриёти «Адиб» аз ҷоп баромад, аз ҷаҳор боб иборат буда, дар боби нахустини он «Истиқлолияти давлатӣ ва инкишофи насри тоҷикӣ» сухан дар бораи тамоюлоти мавзӯиву ғоявии насри муосир, дар боби дувум – роҷеъ ба қиссаҳои хурду бузурги адибон, дар боби севум – анвои романи таърихӣ ва дар боби охирин перомуни романҳо дар мавзӯоти замони ҳозир рафтааст. Муаллиф баъди наشري ин монография кори худро идома дода, батадрич матолиби бештареро ба доираи баҳс мекашад ва тамоми осори қобили тавачҷӯҳи носирони муосирро таҳлилу таҳқиқ карда, манзараи куллии насри имрӯзро мунъақис мегардонад. Нашри дувуми асар бо таҳриру такмил дар се ҷилд ба таъъ расида, дар ҷилди аввали он рушди тамоми анвои насри миллӣ – ҳикояву очерк, қиссаву роман чун падидаи ғаномандии адабиёти тоҷик дар давраи истиқлолияти давлатии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Ҷолиб он аст, ки муҳаққиқи маъруф на танҳо дар бораи дастовардҳои

адабиёти ин давра, балки рочеъ ба навоқиси он низ изҳори назар мекунад. Ў аз ҷумла ҷоп шудани осори беарзишу пуч ва барои ҷомеа зараровару завққуш ва китобҳои пурғалати ашхоси соҳибмансабу серпул «ба хотири худнамоиву адибтарошӣ ва қаҳрамонтарошӣ» ва ҷандин падидаҳои номатлуби дигарро низ таъкид мекунад. Ба андешаи муаллиф, ҷоп шудани асарҳои хоми нависандагон бо имзоҳои мустаор ё таҳриру таълифи осори «адибтарошон» аз ҷониби онҳо ба хотири рафъи ниёзҳои моддӣ, ба ҷои тасвир бештар ҷой доштани нақл дар қиссаву романҳо, образҳо ва сужетҳои нокомил, го-яхҳои маҳдуди синфӣ ва ғайра аз он доғҳое ҳастанд, ки оинаи насри имрӯзо хира мекунанд.

Дар ҷилди аввали китоб муаллиф дар бораи насри шо-иронаи Гулназар, масоили иҷтимоӣ ҷустуҷӯҳои ахлоқӣ, мавзӯи ишқу осори ҳаҷвии адиб ва сабки нигориши ӯ сухан ба миён оварда, бо таҳлилу баррасии дунёи мунаққашӣ қис-саҳои Абдулҳамиди Самад ин қисмати асари сегонаи худро ба поён мерасонад. Он нукта ҷолиб аст, ки муаллиф бо таҳлили осори ин адибон маҳдуд нашуда, ин осорро дар тарозуи беҳта-рин адибони ҷаҳон бармекашад ва муҳимтарин хусусиятҳо ва дастовардҳои онҳоро бо таълифоти ин адибон дар паллаҳои қиёс мегузорад. Ҳамин тарзи таҳқиқро дар мавриди таҳлили ҳикояҳои Гулназар ба хубӣ мушоҳида мекунем, зеро муаллиф монандии онҳоро бо ҳикояҳои А. П. Чехов, Михаил Зощенко, Ҳаким Карим аз назари мӯҷазбаёнӣ ва ибратбахшӣ, инчунин тарҳбандии сужету қисмати интиҳои асар ба мушоҳида ги-рифта, ҷузъиёти бадеии онҳоро бо сабки нигориши Гулназар муқоиса мекунад ва ба натиҷаҳои ҷолиб мерасад.

Ҳамин тарзи таҳлилро муаллиф дар ҷилди дувуми асар, ки бо таҳқиқи насри Меҳмон Бахтӣ оғоз меёбад, низ идома дода, осори ин нависандаро бо асарҳои мушобеҳ аз лиҳози мавзӯӣ, ки дар собиқ кишвари шӯравӣ ба ҳайси беҳтарин на-мунаҳои наср эътироф шудаанд, ба доираи баҳс мекашад. Чу-нончи, дар фасли «Қиссаи диловарию ватанхоҳӣ» ҳини бар-расии қиссаи «Се соати марғбор»-и Меҳмон Бахтӣ муаллиф аз осори нависандагони маъруф К. Симонов, С. Семёнов, Ю.

Бондарев, А. Чаковский, А. Кулаковский, А. Адамович, Л. Первомайский, В. Бакланов, В. Быков, Б. Василев, В. Астафев, И. Шемакин ва дигарон перомуни воқеаҳои дахшатнокӣ Ҷанги Бузурги Ватанӣ ёдовар шуда, асарҳои Фотех Ниёзӣ маҷмӯаи ҳикояҳои «Интиқоми тоҷик», романҳои «Вафо» ва «Ҳар беша гумон мабар, ки холист»-ро ҳамчун намунаи беҳтарини насри тоҷик дар мавзӯи ҷанг ба қалам меорад ва доир ба бардошти адиби муосир Меҳмон Бахтӣ аз мактаби нависандагони номвари пешин мулоҳизаҳои хешро рӯи сафҳа меорад.

Як хусусияти ҷолиби таълифоти профессор Атахон Сайфуллоев дар он ифода меёбад, ки ӯ ҳини номгузории фаслу бобҳо саъй мекунад, ки муҳимтарин матолиби марбут ба осори адибонро тавассути таркибҳои мӯъҷазу пурмаъно ифода намояд. Чунончи, дар «Қиссаҳои хурд ва масъалаҳои бузург» дар бораи қиссаҳои Сорбон, «Ҳунари андешапарварӣ» дар бораи осори Саттор Турсун, «Моҳияти реалистии қиссаҳои адиб» – насри Сайф Раҳим, «Воқеият дар оинаи хотираҳо» перомуни осори Ҷонибеки Ақобир, «Дастовардҳои фантастикаи бадеӣ» перомуни повестҳои Абдумалик Баҳорӣ, «Аз гумон то ҳақиқат» роҷеъ ба асарҳои детективӣ ва пурмӯҷарои Ато Ҳамдам изҳори назар мекунад ва боз ҳам ба равиши таҳлили худ содиқ монда, нахуст оид ба сарчашмаҳои пайдоиши ин навъи осор дар адабиёти тоҷик маълумот медиҳад ва сайре дар таҳаввули ин анвоъро бо таҳлили муфасссали осори баргузидааш ба охир мерасонад. Дар ҷилди севуми тадқиқот Атахон Сайфуллоев роҷеъ ба ҳусну кубҳи жанри роман дар адабиёти миллӣ андеша ронда, дар боби аввал танҳо романҳои таърихӣ Муҳаммадзамони Солеҳ «Девори Хуросон», Сорбон «Достони писари Худо», Юсуфҷон Аҳмадзода «Ҳафт рӯё», Ато Ҳамдам ва Леонид Чигрин «Зиндагиномаи Чжан Тсян ё худ Шохроҳи бузурги абрешим» ва «Садди Суғд»-ро мавриди баррасӣ ва ҷамъбастиҳои илмӣ қарор додааст. Аммо дар қисмати дигари тадқиқот романҳои дар мавзӯи доғи рӯз навиштаи Бароти Абдураҳмон «Дунёи сабзи ишқ», романи иҷтимоӣ ва ахлоқӣ Кароматуллоҳи Мирзо «Дар орзуи падар» ва тозатарин асари ӯ «Марги бегуноҳ», романи сиёсӣ иҷтимоӣ ва

ахлоқии Шохмузаффар Ёдгорӣ «Васваса», романҳои Шодон Ҳаниф «Дар паноҳи Ҳиндукуш» ва Юнус Юсуфӣ «Оташафрӯз» дар мавзӯи Афғонистон ва романи таърихӣ замонавии Абдулҳамиди Самад «Гардиши девбод» ба сифати намунаҳои барҷастаи ин навъи осори ҳамосии бузургҳаҷм дар адабиёти замони истиқлолияти Тоҷикистон ба доираи нақду баррасӣ кашида шудаанд ва ҳақ ба ҷониби муҳаққиқ аст, ки равандҳои таҳаввули насри имрӯз ба ҳалли мавзӯоти зиндагии муосирон, тарғиби ғояҳои инсонпарварона, сужетҳои пурпечуб ва роҳҳои ҳалли низоъ, тасвирҳои бадеӣ ва образҳои мукаммалу хотирмон ва сабку забони нигориши адибон ба ин аносири бадеӣ бастагӣ дорад.

Вежагии қобили тавачҷӯӣ тадқиқоти профессор Атахон Сайфуллоев дар он ифода ёфтааст, ки ҳатто дар сурати ошно набудан бо мундариҷаву мӯҳтавои асар хонанда метавонад муфассал бо хати сужети асар, образҳои асосӣ, масоили мавриди назари нависанда, забон ва тарзи нигориши адиб маълумот пайдо кунад ва дар канори ҳулосаҳои муҳаққиқ ҳудаш низ бардоштҳои инфиродӣ дошта бошад. Ин хусусияти таълифоти муҳаққиқ, ки дар назари баъзеҳо пургӯй метобад, барои хонандаи имрӯз судманд аст, зеро шумораи ками чоп ва беҳабарӣ аз асар тавассути ин навъи таҳқиқ барои дарки мундариҷаи асар ва ҷаҳони андешаву афкори адиб имкон фароҳам меорад.

Ҳулоса, тавассути ин китоби пуларзиш хонанда на танҳо аз вазъи насри имрӯзи тоҷик огоҳ мешавад, балки ба таърихи он низ назаре андохта, татбиқи беҳтарин суннатҳои насри классикӣ ва адабиёти шиfoxиву насри ривоятиро дар канори баҳрабардории адибон аз дастовардҳои ҳамқаламони бурунмарзии худ ба мушоҳида мегирад ва ба вусъати назару иттилои комили нигоранда итминон пайдо мекунад. Дар матни ин тадқиқот номи садҳо адибон ва унвони осори онҳо зикр шудааст, ки овардани онҳо дар замимаи асар – дар феҳрасти номҳо ва осор басо судманд мешуд.

Муаллиф муваффақ шудааст, ки манзараи куллии насри имрӯзи тоҷикро дар иртибот бо ташаккул ва таҳаввули анвои адабӣ ва хати сужету устухонбандӣ, образҳои мураккаби персонажҳо, тасвири вақту фазо ва таҳлили забони адибон хеле

воқеъбинона ва бо далелҳои мӯътамад ба қалам орад. Шахс нигоранда, ба сифати ҳаками баинсофу жарфнигаре мебинем, ки ба таълифоти ҳамзамонон бетараф нест ва, дар айнаи замон, аз нақди тавсифӣ ва сирф чурмчӯёна низ барканор аст ва ба ҳамин далелҳо арзиши амалии он ҳам барои адибон ва ҳам барои нокидони адабиёт бебаҳс аст.

Соли 2014

СИПАҲСОЛОР И НОМВАРИ ТАЪРИХ

Неъматуллоҳи Қозӣ (Шикоб). Темурмалик – амири Хучанд: Романи таърихӣ.–Техрон, 1376.–387 с.

Дар бораи муаллифи ин асар маълумоти зиёде дар даст нест. Он чи аз пешгуфтори Исмоили Сорамӣ ба даст омад, ин аст, ки соли 1302 ҳичрии шамсӣ (1924 мелодӣ) дар хонаводаи олимони дин чашм ба олам кушодааст. Аз панҷсолагӣ назди падар таълим гирифта, баъди хатми мадраса ба Техрон рафтааст ва, ба қавли хуш, «дар ҷустуҷӯи ному нон ночор ба қаламзани ва муаллимӣ пардохт». Як муддат бо рӯзноманигорӣ, кор дар радио ва умури ҳукумати машғул шуд, то замоне, ки дигаргуниҳои рӯзгор ӯро ба инзиво кашид ва боқии умрро бо маҳдудиятҳои моливу мушкilotи зиёде зиндагӣ дар бистари беморӣ ба сар бурд. Бо ҳамин ҳол дар донишгоҳ маҳфили «ошноӣ бо Мавлоно ва Лисонулғайб»-ро то охири умр (1375 шамсии қамарӣ) сарварӣ кард. Чун ба дунёи ирфону озодагӣ роҳ ёфта буд, айёми ногувори рӯзгорро бо шикобӣ ба сар бурда, осори зиёде арзишманде аз худ ба ҷой монд, ки аз он миён достони таърихӣ «Темурмалик – амири Хучанд» мавриди таваҷҷӯҳи махсус аст.

Замони мавриди назари муаллиф давраи пурҳаводиси таърих, аз як тараф, ҷанги муғул ва хунрезии паёпай, замони ҳокимияти Алоуддин Муҳаммади Хоразмшоҳ, қаҳрамонӣ ва ҷонфишониҳои абармардони ватан ва, аз ҷониби дигар, замони зуҳури шахсиятҳои беназири олами ирфон Шайх Начмиддини Кубро, Шамси Табрезӣ, Ҷалолиддини Балхӣ буд.

Доманаи ҷуғрофӣи достон низ хеле густурда аст:

Хоразму Балх, Бухорову Самарқанд, Хучанду Банокат, Шому Қуния, Ҷанду Арас, Урганчу Ўтрор, дашти Қароқуму дашти Қипчок... Дар таносуб бо чунин худуди паҳновар иштирокдорони воқеоти асар низ хеле зиёд ва аз тавоифи мухталифанд: хонаводаи султони фотеҳ Алоуддин Муҳаммади Хоразмшоҳ, амирони шаҳрҳо, сарварони дин, намояндагони оини ҷавонмардӣ, ҷаҳонгири хунхор Чингизхон ва қарибони ӯ.

Мусаллам аст, ки асари таърихӣ бо он ки воқеоти замони муайянро бозгӯ менамояд ва барои омӯзиши лаҳзоти ҳассоси таърих, ҳоса даврони гузариш аз як марҳала ба марҳалаи дигар хеле судманд аст, лочарам пеши адиби таърихнигор рисолате бештар аз вазоифи адиби воқеапардозро мегузорад. Барои ӯ зарурате пеш меояд, ки қабл аз нигорандагӣ дар мутолиаи осори таърихӣ заҳмат бикашад ва дар укёнуси ҳаводис ва муҳити маънавии он рӯзгор ғавр бизанад ва ҷавоҳире берун кашад, ки шоистагии рӯи қафи назарбаландон бошад. Аз ин нуқтаи назар асари Неъматуллоҳи Қозӣ дар заминаи сарчашмаҳои зиёди илмиву адабӣ рӯи қор омада, гувоҳӣ бар он медиҳад, ки муаллиф бо қамоли ҷиддият таърихи асри XIII Мовароуннаҳр Хуросонро омӯхта ва ба муҳити маънавии он рӯзгор сарфурӯ бурдааст.

Бархе аз кутуби мавриди истифодаи муаллиф дар ҳавошии китоби ӯ ишорат шуда ва ҷо-ҷо тариқи иқтибос интиқол низ гаштааст. Аммо аҷаб ин аст, ки ин пораҳо бегонагӣ ва ҳалале ба услуби роман ворид накарда, баръакс, ба ин воситаву равиш нависанда моро ба саҳеҳии қавли хеш бовар мекунонад. Чунончи, «Таърихи ҷаҳонкушо»-и Ҷувайнӣ, «Таърихи Муғул»-и Аббос Иқболи Оштиёнӣ, «Шарҳи аҳвол ва нақди осори Мавлавӣ», «Аҳвол ва зиндагонии Мавлоно Ҷалолиддини Муҳаммад»-и Бадеуззамони Фурӯзонфар, «Савонеҳи Мавлавӣ»-и Шиблии Нӯъмонӣ, «Тафсири Табарӣ», «Таърихи ирфон ва орифони эронӣ», «Фиҳӣ мо фиҳӣ», «Манокӣб-ул-орифин», «Султон Ҷалолиддини Хоразмшоҳ»-и Муҳаммад Дабирӣ Сиёқӣ, «Футувватномаи Султонӣ» ва осори дигаре аз ин даст дар тарҳи матолиб ва аҳдофи нависанда коргар шудаанд.

Нуктае қобили зикр менамояд, ки нависанда ба хотири

таҷассуми ҳарчи комилтари вазъи замон равзанаҳои мухталифе боз мекунад ва дар роҳравҳои пурпечу ҳамаи даврони пурбими ҷанги муғул рисолати роҳбаладиро ба дӯш мегирад. Дар лобалои асар ҷаҳор хати сужет ба мушоҳида мерасад:

1. Лаҳазоте аз зиндагии шуюхи номвар, ҳонақоҳу дарвешон ва ҷавонмардону ғатиён;
2. Дарбори Хоразмшоҳ ва гирудорҳое перомунӣ тахту тоҷ;
3. Зиндагонӣ ва набардҳои Темурмалик;
4. Чингизхон ва қарибони ӯ.

Азбаски қаҳрамони марказии асар Темурмалик аст, нависанда ноғузир ҳатҳои дигари сужетро дар ин меҳвар ҷарҳонида ва миёни онҳо як навъ гиреҳе пайванд задааст. Ҳарчанд ки ин пайванд гоҳе маснӯиву бофта ба назар мерасад (масалан, дидори Темурмалик бо Шамси Табриву Ҷалолӣдини Румӣ ва Баҳои Валад), аммо пай бурдан душвор нест, ки манзури нависанда ба ин васила нишон додани яке аз дурахшонтарин ҷеҳраҳои он айёми пӯрошуб, яъне, зиндагии Мавлоно Ҷалолӣдини Румӣ аст. Муаллиф дар воқеапардозӣ, манзаранигорӣ, қиёфасозӣ ва ҷоғузории аносири сужет бешак муваффақ аст. Роман ҷозибасе дорад, ки пиндорӣ ба як нафас навишта шуда ва ба як нишаст бояд хонд. Лаҳни содаву равон, тасвирҳои пуробуранги романтикӣ, риояи муҳимтарин қавоиди қиссапардозӣ ин достони таърихро хеле маҷзуб гардондааст.

Ҷунончи, дар оғози асар ва дар поёни боби сеум мукарраран овардани лаҳзаи пурҳатирӣ ва дилҳароши қатли Шайх Маҷдуддини Бағдодӣ, ки бо фармони Хоразмшоҳ дар рӯди Ҷайхун ғарқонида мешавад, чун усули ҷорасозе дар таъмини маҷзубияти асар ба кор рафтааст. Дар маҷмӯъ асар аз даҳ боб фароҳам омада, ҳар кадом дар айни замон ба фаслҳо ҷудо шудаанд. Ҷунончи, дар фасли нахустини боби аввал аз қатли Маҷдуддини Бағдодӣ, фасли дувум аз ҷавонии ӯ ва ба назди Шайх Наҷмиддини Кубро ба шогирдӣ омадани ӯ, дар фасли сонӣ бахсҳое дар дарбори шоҳи Хоразм перомунӣ ворисони тахт, дар фасли дигар – мулоқоти Темурмалик ва Моҳтӯтӣ ва ниҳоят, дар фасли охир – мулоқоти Темурмалик бо султон Ҷалолӣдин, писари султон Хоразмшоҳ ба тасвир

омадаанд. Хикоёти ин фаслҳо дар бобҳои дигар идома ёфта, бархе интиҳо меёбанд ва бо ҳаводису персонажҳои дигаре иваз мешаванд. Яке аз риштаҳои хеле ҷолиби асар бо ном ва шахсияти Шайх Начмиддини Кубро алоқаманд аст. Шайх, ки садҳо нафар дарвешонро ба олами улвӣ раҳнамоӣ мекард, худ дар бузургӣ ба мақоме расида буд, ки бе ҳарф аз муддао дарак меёфт ва гоҳе воқеотро пешгӯӣ мекард (чунончи, дар мавриди Маҷдуддини Бағдодӣ гуфта буд, ки «дар об мирад»). Шайх марде буд озоду озода, ҳақгӯву софзамир, покдилу худошинос ва ҷоннисори дину Ватан.

Ба қавли нигоранда, Шайх Начмиддини Кубро «аз кӯдакӣ ба фаро гирифтани улуми муқаддамотӣ пардохта буд, дар маорифи исломӣ ва улуми динӣ, аз фикҳу усул ва ҳадису риҷол ва мантику калом ва ҳикмат саромади ҳамгинон гашта буд; сипас барои тазкиаи нафс ва тасфияи ҷон ба сайру сулук ва риёзати саҳт ва улуми ботин пардохта ва гирди ҷаҳон гардида ва бо мақомоти пурарҷи кашфу шухуд роҳ ёфта буд».

Шайхи бузургвор дар домони худ шогирдон ва роҳравони роздону раҳқушоеро амсоли Маҷдуддини Бағдодӣ, султон-ул-уламо Баҳоуддини Валад, Бобо Камоли Ҷандӣ, Начмиддини Розӣ ва дигарон бипарваронид ва дар таърихи тасаввуфу ислом хизмате шоиста ба ҷо овард.

Рӯзе, ки ба сари Ватан мусибат омад ва ўро огоҳ карданд, ки аз Хоразм берун равад, то аз теги душман амон ёбад, ў кушта шуданро аз хиёнат авло донист ва то нафаси охирин бо душманон бичангид.

Сафаҳои пурборе дар ин китоб аз рӯзгори ҷавонмардон ҳикоят мекунад, ки дар он замон бо номи «айёрон» ё «фатийн» низ шўҳрат доштанд ва рисолати худро дар ёварӣ ба ситамдидагон ва мазлумон ёфта буданд. Ин гурӯҳи ҷавонони ниҷобатманд, ки сарвари онро Пирмуҳаммади Бағдодӣ ба ўҳда дошт, дар тариқат пайрави Шайх Начмиддини Кубро буда, оинномаи онро одоби мурид, аркони фугувват, шартӣ камар бастанӣ ҷавонмард, шароити вучуди ҷавонмард, ки муштамил бар ислом, имон, ақл, илм, ҳилм, зўҳд, вараъ, сидқ, қарам, мурувват, шафқат, эҳсон, вафо, ҳаё, таваккал ва дигар сифоти ҳамидаи

инсон аст, фаро мегирад. Зимнан тасвири лаҳзаи ба узвият қабул шудани султон Ҷамолиддин муаллиф аз суннатҳои зебои ин гурӯҳ, аз қабилӣ чамъ омадан дар ғор, имтиҳони муддаӣ, афрӯхтани шамъ, бо ҳам хӯрдани ҳалвои хурмо, бо ҳам нӯшидани косаи обу намак, қасам хӯрдан дар назди аҳли ғатиён, бастанӣ камарбанд, суруди умумӣ ҷавонмардон ёд мекунад. Дар матнӣ асар омадани пораҳо аз Қуръони Маҷид, қитъаҳои шеърӣ суруд забони дostonро хеле муассир намуда, ба лаҳазот як навъ оҳанги шаҳомат ва тантана бахшидааст. Масалан, суруди ҷавонмардон дар лаҳзаӣ ҳамоишӣ айёрон:

Фарзанди Эрон, меҳри фурӯзон,

Бо фарри яздон, гӯядат паём.

Бояд ниғаҳбон бошӣ ҳамора

Марзҳои Эронро, хон эӣ ҷавонмард.

Ҳамроҳи имон, ҳамгоми султон

Бо ишқи Эрон, бишнава ин паём.

Душман ситезӣ, ҳамроҳ навозӣ

Бо сарфарозӣ паймон туро бас, хон эӣ ҷавонмард.

Яке аз вежаҳои чашмрасӣ асар тасвири манзараву муҳите аст, ки бо истифодаи вофир аз аносири бадеъ рӯи сафҳа омадаанд. Нигоранда бо қамоли маҳорат манзараҳои шаҳро деҳот, муҳити дарбору хонақоҳҳо ва вазъи табиатро дар иртибот бо ҳаводисӣ айём ва аҳволи қаҳрамонҳо инъикос менамояд. Аксари маврид тасвирҳои муаллиф аз тафаккури шоиронаи ӯ дарак медиҳанд ва ишора ба сабки инфиродӣ моил ба ҷараёни романтикӣ доранд. «Маҳтобшабе буд: моҳ дар миёнаи осмон доира баста ва ба дилрабӣ нишаста буд. Анвори симгуни моҳ аз лобалои шоҳаҳои сарфурӯхштаи норван саҳни ҷаманро бо паранде рангин ҳамононд карда буд, ки пиндоштӣ дар заминаи сабзи он ситораҳои осмонро ноҳамгун ва номавзун ба рада даровардаанд».

Дар мусаввараҳое, ки замони баъди фитнаи муғулро мунъакис шудаанд, на танҳо вазъи ҳузновари маҳалҳо, балки ҳоли дили муаллиф ва муносибати ӯ ба воқеаҳо низ равшан мешавад. Ҷунончи, шаҳри Хучанд баъди муғултозӣ ҷунин ба тасвир омадааст:

«Аз дурдастҳои уфуқ дар миёни торику равшани сахар-гоҳӣ теппае намудор гардид ва тале, ки аз фурӯ рафтани деворҳо сахар падид омада буд ва аз саргузашти шуми шаҳри бузурги сарватманд, зебо ва пурҷамъият ҳикоят мекард, ошкор шуд. Аз он ҳама дарахтони сабзу хуррам, ки аз деворҳои боғ сар мекашиданд ва шукуфаву гул нисори мақдами раҳгузарон мекарданд, асаре ба дил намеомад.

Гули анор, ки рӯзгоре ҳамчун оташи фурӯзон дар анбӯҳи барги дарахтон ҳаяҷони бинандаро бармеангехт, дигар дилбарӣ намекард.

Чуғз нола сар дода буд ва дар вайронаҳои шаҳри дилрабои Хучанд шевану зорӣ мекард... шаҳре, ки рӯзгоре чашму чароғи Мовароуннаҳр хонда мешуд».

Яке аз вежагиҳои мутафарриқи сабки муаллиф истифодаи ҷузъиёти тасвир аст. Ба назар расид, ки хоса ҳини қиёфапардозӣ нависанда бо тафсилоти хеле нозуку рақиб чехраву андом, қаду қомат, сару либос ва аҳволи персонажҳои асарро ба қалам додааст. Масалан, симои Чингизхон баъди мутолиаи порчаи зерин хеле равшан пеши назар меояд:

«Чингизхон бар қоличае, ки аз пашми зарду сафеди гӯсфандон бофта шуда буд, нишаста буд ва ба як пуштии обираңг, ки ба рӯи он ситорагони осмонро бо раңги сафед мучасам карда буданд, таъя дошт.

Аз маҷмӯае, ки чехраашро таркиб карда буд, салобате метаровид, ки ҳар бинандаро ба карнаш ногузир месохт: риши дароз, анбӯҳ ва замахт ба зарди зард, ки ба қирмизӣ мезад, дошт, ки муште аз чонаяро пӯшонида ва қисмате аз гарданаашро аз нигоҳи бинандагон пинҳон карда буд: ду калофа гесуи бофта, ки раңг бохта ва ба сафедӣ гароиш доштанд, бар шонаҳои пахну ситабраш фурӯ афтада ва дунболаи он ба чоңиби камараш роҳ кашида буд.

Чашмони сабзрангаш чунон буд, ки пиндоштӣ, ба раңги зард моя мебурд ва дар ҳамон ҳол ба монанди чашмони бабр гирову ҷозиб ва ҳавлангез буд ва чун дида ба дидагони касе медӯхт, нигоҳаш чандон ноғиз буд, ки бинанда сар ба зер ҳам мекард ва аз тирраси нигоҳаш мегурехт: кулоҳаш аз чарми

сиёҳ дӯхта шуда буд, ки барқе аз он ба назар мерасид ва миёни барқе, ки аз он бармехост, як қитъа зумурради дурушт, ки бар тегаи кулоҳаш насб шуда буд, ҳувайдо мегашт, ки партаваш ба пешони ҳоқон чило ва равшани мебахшид».

Агар чунин тасвир барои офаридани чехраи персонажи манфӣ ба кор рафта бошад, дар тасвири симои персонажҳои мусбат нигоҳи некбини муаллиф аз назар пинҳон намемонад:

«Шайх Начмиддин кулоҳи чаҳортарк бар сар ниҳода, ба рӯи он шоле ба ранги сабз баста, пӯстии бухорӣ бар дӯш афканда, бар поре пӯст нишаста ва ба девор таъя дода буд.

Аз ҷашмони сиёҳ ва дар ҳадақа нишастааш нуре фирӯза мебафт, ки иҷоза намедод касе бо вай ҷашм дар ҷашм шавад, лабони борик ва фуруҳуфтааш бо заррабине, ки парраҳояш аз ду ҷониб каме ба он сӯ мутамоил буд, ҳамонанд шуда буд ва нишон медод, ки шайх роздоре бузург аст, ки сухан кам мегӯяд, ба ҳикмат мегӯяд.

Аз ангуштони борик ва кашида, пушти хамида, чехраи рангпарида ва пешони фурурафтааш ранҷҳои тӯлонии рӯзгорони риёзат ҳувайдо буд ва нишон медод, ки ҳазрати шайх барои тазкии нафс ва расидан ба дараҷоти олии сайру сулук умре гаронбор ба бозори савдову суд нисор карда ва аз сафари дарозҳанги хеш бо зоду тӯшае гаронсанг боз омадааст».

Чунин нигориши муфассал дар мавриди тасвири симои Темурмалик низ ба кор рафтааст, аммо, ин ҷо қобили зикр аст, ки нигоҳи муаллиф бо нигоҳи мо мувофиқ нест. Муаллиф гӯё ҳадафе дорад, ки меҳодад Темурмаликро фарде аз табори турк муаррифӣ намояд. Тасвири нахустини қиёфаи ӯ метавонад далел бар гуфтаи Ҷавид бошад:

«Ҷавоне бо чехраи сӯхта, руҳоре гандумгуна ва симои афрӯхта асп метохт, ки қадаш кӯтоҳ менамуд, вале пайкараи тануманд ва фарбеҳаш аз нерӯи бозу ва тӯшу тавони танаш ҳикоят мекард.

Абрӯвони паҳн, пурмӯ, сиёҳ ва пурпушташ, ки ба рӯи ҷашмаш фуру рехта буд, қудрати иродаашро нишон медод ва ҷашмони сиёҳу гирояш, ки бо нигоҳи нофиз дурахшиш мегирифт, ҳушмандияшро ошкор месохт ва лабҳои замахту дар айна ҳол пурҳаракаташ ўро марду шодхор ва ҳавасбоз

муаррифӣ мекард.

Мӯи сарашро ба монанди туркдухтарони ҳамсарноги-рифта бофта ва ба даври шона афканда буд ва чун асп метохт, бод аз шийрҳои мӯяш гузар мекард, бӯи хуш ба ҳамроҳ меовард, ки маълум медошт он чавон ҳам ба расми туркони қарохитой қитъае аз мушки нобро дар миёни мӯи сараш пинҳон карда ва аз ҳалқаҳои бофташудаи гесувонаш ҳалқаеро ба ҷойгоҳи мушки ноб ихтисос додааст».

Қайд кардан ҷоиз аст, ки аз миёни он ҳама чехраҳои номвари таърих, ки дар ин китоб зикрашон рафтааст, муаллиф асари худро ба Темурмалик – қаҳрамони ситоишбарангези таърихи даврони муғул ихтисос додааст. Аммо ин симо дар асар он бузургиву ҳашаматеро, ки хонанда аз ӯ интизорӣ дорад, аз ҳеш ба зухур намеорад. Иллати онро мо дар се нуктаи асосӣ мебинем:

1. Темурмалик бояд ҳамчун давомдихандаи пайкорҳои қаҳрамонони форсу тоҷик, чун вориси Рустаму Исфандиёр Абӯмуслиму Муқаннаъ муаррифӣ мешуд, на турктаборе аз қабिलाи қанқлӣ, зеро ҳанӯз дар асри XIII Атомалики Чувайнӣ дар «Таърихи ҷаҳонкушой» дар бораи амири шаҳри Хучанд гуфта буд: «Ва амири он Темурмалик буд, ки агар Рустам дар замони ӯ будӣ, ҷуз ғошиядории ӯ накардӣ».

Гузашта аз ин, худӣ нависанда қоиладар аст, ки ҳини ҳамлаи муғул як қисми амирони турктабор аз муқобилат бо Чингизхон даст кашиданд ва сабаби онро дар ҳешутаборӣ бо муғулҳо шарҳ доданд. Аммо Темурмалик ба дифои Ватан бо сарсупурдагиву ҷоннисорӣ бархост ва нахост, ки кишвар ба дасти ғайр бидиҳад.

2. Темурмалик чун як шахси мустақил ва роҳнамо мебоист бо шахсияти ҷаззоби ҳеш мардумро дар атрофаш ҷамъ намуда, бо диловариву тавоноӣ ва истеъдоди ҷанговариӣ ҳеш чавонмардони Ватанро ба қаҳрамонӣ ангеза медод. Хунаро истеъдоди ӯ дар қалъасозиву киштисозӣ, камонгариву шамшерзанӣ ҳамагонро дар шигифт гузошта буд ва чунин соҳибхунареро набоястӣ, ки сояи хираи дигарон гардад. Дар асари Неъматуллоҳи Қозӣ Темурмалик, мутаассифона, шахсияти зӯрманд ва раҳнамо нест.

3. Як сабаби тавфиқи асари бадеӣ маъмулан бедор кардани эҳсоси муҳаббати хонанда ба қаҳрамони марказӣ аст ва бехтарин роҳ дар ин самт шиносӣ бо андешаву афкор ва ҷаҳони ботинии ӯст. Аммо чунин имконе барои шинохтани Темурмалик дар асари мазкур мавҷуд нест. Ба назар чунин ме-намояд, ки нависанда рисолати худро бештар дар воқеапардо-зӣ дидааст.

Аз замони ҷаҳонгириву хунрезихои муғул то имрӯз таърихи ҳаводиси он айём дар осори мухталифе, амсоли таълифо-ти ан-Насавӣ, Атоуллоҳи Ҷувайнӣ, Рашидаддин, Фазлудлоҳ Шабонкорӣ, Шарафиддини Яздӣ, Улуғбек, Мирхонд, Хон-дамир сабт шуда ва дар даврони муосир диловарии ин сипаҳ-солори бузург мавриди ситоиши аҳли адаб қарор гирифтааст. Очерки адабӣ-таърихии Садриддин Айнӣ «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик», драмаи Сотим Улуғзода «Темурмалик», ҳикояи Раҳим Ҷалил «Нақши Темурмалик», манзумаи Ҳақна-зар Ғоиб «Темурмалик», романи нависандаи рус Василий Ян «Чингизхон», романи адиби ўзбек Мирмӯҳсин «Хучанд қалъа-си», манзумаи шоири эронӣ Сарбоз «Темурмалик» ҳама аз қаҳрамонҳои ин шермарди диёр ҳикоят мекунанд.

Баъзе масоили баҳсбарангезе, ки дар ин осор ҷой до-ранд, аз ҷониби донишмандони муосир ба миён кашида шуда-анд ва мавриди интиқод қарор гирифтаанд. Ҳамин тавачҷӯҳи аҳли илму адаб ва як идда масоили ханӯз баҳснок водор на-муд, ки рисолае бо номи «Ҳафт хони Темурмалик» аз ҷониби олими маъруфи тоҷик Назирҷон Турсунов роҷеъ ба корнома-ву пайкори ин сипаҳсолори номвар таълиф гардад.

Нависандаи эронӣ Неъматуллоҳи Қозӣ аз миёни ҳазо-рон воқеаву ҳаводиси айёми тунду хуношоми давраи ҳамлаи муғул ва садҳо чехраҳои тобноки таърих дар гӯшае хеле дур аз шаҳри Хучанд аз корномаҳои амири ин шаҳри бостонӣ, аз диловарии хучандиён, аз ҳунари ҷанговарии мудофеони Ва-тан бо камоли дилбохтагӣ ёд кардааст. Бинобар ин, ҳарчанд Темурмалики Неъматуллоҳи Қозӣ аз тасаввури мо мутафовит аст, мушаххасоти бадеии асар имкон медиҳад, ки аз ин адиб ва қаҳрамонҳои романи ўро бори дигар ёд кунем.

Соли 2005

ЧЕХРАҲОИ МОНДАГОРЕ АЗ КАНОРИ РӮДИ ОМУ

*Моника Витлок «Beyond the Oxus The Central Asians» –
«Қад-қади рӯди Омуи Осиёи Марказӣ». – Лондон, 2002.*

Соли 2002 дар Лондон тахти унвони «Қад-қади рӯди Ому» китобе интишор ёфт, ки ба қалами хабарнигори англис-забон Моника Витлок мансуб аст.

Моника Витлок соли 1992 ба Афғонистон сафар мекунад ва солҳои 1995-1998 ба ҳайси мухбири ВВС дар Осиёи Марказӣ ба шаҳрҳои Душанбеу Тошканд ва Алматӣ фиристода мешавад. Аз соли 1998 ба баъд як муддат фаъолияти ӯ дар Эрону Сурия ва пас аз он боз ҳам дар шаҳрҳои Душанбеу Тошканд идома меёбад. Алҳол ӯ дар Лондон истиқомат дорад.

Ба назар мерасад, ки зиндагӣ миёни мардуми Осиёи Марказӣ барои хабарнигори англис хеле таъсиргузор будааст. Ба вежа, чун фаъолияти ӯ дар ин минтақа ба солҳои пурмочаро ва замони сарнавиштсози тоҷикон мувофиқ омадааст, дидаву шунидаҳояш ногузир ҳаяҷону изтиробе дар рӯҳи ӯ барангехта, боиси интишори чунин китобе шудааст.

Дар ин китоб Моника Витлок зимни истифода аз гуфторӣ шохидон, мактубҳои номатбуъ, дастхатҳо ва ҳикоеҳои рангин лаҳзоти мухталифи зиндагии мардуми Осиёи Марказиро аз оғози қарни мозӣ то поёнаш рӯи қоғаз овардааст. «Қад-қади рӯди Ому» як навъ хронологияи ҳаёти мардуми Тоҷикистону Ўзбекистон дар асри XX аст, ки муҳимтарин воқеаҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ ва иқтисодиву фарҳангии сад соли охириро бидуни шарҳу тавзеҳ фаро гирифтааст.

Моника Витлок тасмим гирифтааст, ки бо такая бар зиндагии ду шахсияти равшану мондагори замони мо – Муҳаммадҷони Шакурии тоҷик ва Муҳаммадҷон Ҳиндустонии ўзбек ҳодисоти таърих ва асари онҳоро бар сарнавишти мардуми ин диёр бидуни ҳиссиёти субјективӣ ба қалам орад.

Китоби мазкур аз пешгуфтор, сенздаҳ боб, сарчашмаҳои илмиву адабӣ ва аксҳои таърихӣ фароҳам омадааст. Дар оғоз сухан аз мақбараи Ҳаким ат-Тирмизӣ рафтааст, ки марзҳои Тоҷикистону Ўзбекистонро ба ҳам мепайвандад. Чунин ибтидо гирифтани асар, фикр мекунем, ишораи мармузест ба

ҷуғрофиёи муштарак ва қисмати шабех ва, дар айни ҳол, нотақрори мардуми ин ду кишвар. Ба хотири вуруд ба таърихи куҳандиёри тоҷикон ва рӯзгори моқабли афғонҳову ўзбекҳо муаллиф ба воқеоти соли 622 – аз замони тасарруфи Осиёи Марказӣ аз ҷониби арабҳо ва интишори дини ислом то давраи ҳокимияти Русия дар ин марз нигоҳи шитобзадае меафканад. Дар ин қисмати асар нигоранда аз расму оин ва суннатҳои таърихӣ тоҷикон ёд мекунад ва мавқеи шеърӯ шоирро дар ин марзи суҳанпарвару шоирхез таъкид менамояд.

Зимни пешгуфтори китоб муаллиф ҳамчунин таърихи муфассали Мовароуннаҳро аз соли 1909 аз замоне, ки дар Тошканд нуфуси русҳо ба 12000 расида ва ҷунбишҳои инқилобӣ рӯзафзун авҷ мегирифтанд, оғоз мебахшад.

Пешгуфтор бо нақли кӯтоҳ аз шахсияти ду нафаре, ки дар тӯли зиндагӣ ҳамдигарро ҳаргиз надидаанд, вале шабоҳате дар қисмат доранд, поён мепазирад. Яке аз онҳо Муҳаммадҷон Рустамов, донишманди исломшинос, писари деҳқони ўзбек аз Қўқанд аст, ки бо таҳаллуси Ҳиндустонӣ шўҳрат ёфтааст. Ва нафари дувум – Садри Зиёи Бухорӣ, тазкиранигор ва нависандаи тоҷик, ки забонҳои ўзбекӣ ва русиро низ медонист. Ў аз шахсиятҳои камшуморе буд, ки ба воқеаҳои инқилоб назари хос дошта, барои таҳлили ин ҳодисот билотаъхир сайъ намудааст. Тақдири фарзандони Муҳаммадҷони Ҳиндустониву Садри Зиё ба гунаи мухталиф сурат гирифтааст, яке боғбон ва дигаре академики АИ Тоҷикистон шуданд. Вале, бо вучуди ин ҳама тафовут, аз нигоҳи муаллифи асар қаробате дар сарнавишту рӯзгори ин афрод ба назар мерасад, ки аз ягонагии муҳити таърихиву сиёсӣ ва иҷтимоиву иқтисодӣ бармеояд.

Дар боби аввали асар муаллиф шарҳи ҳоли қаҳрамонҳои марказии худро идома дода, аз овони кўдакии Муҳаммадҷони Ҳиндустонӣ ҳикоя мекунад. Муҳаммадҷон соли 1892 дар деҳаи Чорбоғи Қўқанд ба дунё меояд. Падари ӯ марди нодор, вале босаводе буда, вазифаи муллои деҳаро иҷро мекард. То синни ҳаштсолагӣ ӯ дар деҳа савод меомӯзад, баъдан барои таҳсил ба Қўқанд ва аз он ҷо ба мадрасаи Бухоро сафар мекунад.

Айнан дар ҳамин давра вазифаи қозикалонии Бухороро Садри Зиё бар ўҳда дошт. Ҳанӯз дар солҳои 1888-1889 Садри

Зиё ба таълифи «Рӯзнама» сар карда, барои дастгирии ҷавонони болаёқат кӯшиши зиёд ба харҷ меод. Ҳафтае ду маротиба дар хонаи ӯ шоирону олимон ҷамъ меомаданд ва дар маҳфилҳои эшон, ки «равшангарон» ном гирифта буданд, ашъори шоирон қироат мешуд, мушкилоти ҳаёти сиёсӣ ба иҷтимоӣ, ислоҳоти андозсупорӣ, роҳҳои пешгирии ришвахӯрӣ ва дигар масоили мубрами замон баррасӣ мегардид. Таъсиси рӯзнамаи нахустини тоҷикӣ «Бухорои Шариф» низ маҳсули заҳмати равшангарон буд. Аммо ин рӯзнама дер напояд ва ҳокими Бухоро Амир Олимхон бо вучуди он ки марди босаводу забондон буд, дар зерфишори қозиёт барои бастанӣ рӯзнама супориш дод.

Дар боби дигари китоб, ки «Сафар ба ториқӣ – муҳоҷират дар қад-қадӣ Ому» ном гирифтааст, сухан аз оғози инқилоби шӯравӣ ва муҳоҷирати мардуми зиёд ба Афғонистону Эрон, Ҳиндустону Покистон ва Туркияву Арабистон меравад. Авҷгирии ҳаракати босмачиён дар Осиёи Марказӣ, фаъолияти зиддиинқилобии Иброҳимбеку Фузайл-маҳсум дар Тоҷикистон, воқеаҳои сиёсии Афғонистон, фирори шоҳони тоҷики Афғонистон Амонуллоҳу Ҳабибуллоҳ аз кишвар ва ба ҷои онҳо ба сари ҳокимият омадани пуштуҳо, таъкиби тоҷикону ўзбекон, талафоти ҷонии онҳо дар бозгашт ба ватан, тақдирӣ Амир Олимхон дар Кобул, сиёсати дохилии Шӯравӣ дар муносибат бо босмачиён ва муҳоҷирон мӯҳтавои ин бобро ташкил додааст. Воқеаҳои солҳои 1928-1939, таъсиси колхозу совхозҳои нахустин, барномаи панҷсолаи аввал, кулак эълон шудани баъзе ашхос аз мардуми миёнаҳои Осиёи Марказӣ, сиёсати нави иқтисодии шӯравӣ, гуруснагии мардум, душмани халқ пиндоштани муллоҳо ва саргардонии онҳо бар асари таъкибот дар мисоли зиндагии ду қаҳрамони асосии асар бо тафсилоти зиёди ҷузъӣ ба тасвир омадааст. Масалан, марҳалаи гирифтани шиносномаҳо дар Тоҷикистон чунин инъикос шуда, ки комиссияи махсус мувофиқи ҳолати дандон синну соли одамонро муайян мекард ва шиноснома меод. Табиист, ки тибқи ин усул синну соли аксари мардум хато сабт мешуд. Чунончи, соли таваллуди Муҳаммадҷон Шукуровро 1926 навиштанд, ҳарчанд ки ӯ дақиқан дар хотир дошт, ки санай

таваллудаш 30 октябри соли 1925 буд.

Ё худ лаҳзаи дигаре, ки дар ин китоб ҳикоят шудааст, дар навбати нон соатҳо истодани Муҳаммадҷони 7-сола ва бо баҳонаи коргар набудани волидайнаш бебарор баргаштани ўро бозгӯ мекунад.

Ба қавли муаллиф, оғози солҳои 30-юми асри XX ҳар шахси соҳибкитоб, ки аз таълимоти суннатӣ бархурдор буд, муҳолифи шӯравӣ ба ҳисоб мерафт ва ба таъкиб гирифтормегашт. Бо гуноҳи босаводӣ Садри Зиё ба зиндон кашида шуд ва дар маҳбас вафот кард. Баъди як сол ҳамсараш низ аз дунё чашм пӯшид ва тарбияи Муҳаммадҷонро амакаш Авҳадӣ барӯҳда гирифт. Аммо, чанде нагузашта, ўро низ бо баҳонаи он ки аз Афғонистон мактуб гирифтааст, ба маҳкама кашиданд ва Муҳаммадҷони 14-сола ҳамроҳи аммааш ба Тоҷикистон омад.

Муҳаммадҷони Ҳиндустонӣ низ ҳамчун душмани халқ ба маҳбас афтод. Баъди озод шудан ӯ ба фабрикаи бофандагӣ ба кор омад, вале боз ҳам ҷосусаш пиндоштанд ва ӯ рӯ ба ҷониби Ангрен ва баъдан ба Тошканд фирор намуд. Ба қавли муаллиф, дар ин давра ҷаҳон бо суръати кайҳонӣ тағйир меёфт. Соли 1937 барои мардуми Осиёи Марказӣ низ пурфочиа буд. Полисҳо хонаи Муҳаммадҷони Ҳиндустониро кофтуков намуда, китобхояшро мусодира карданд ва худахро ба Свердловск бадарға намуданд.

Муаллиф кӯшидааст, ки барои инъикоси ростини ҳаёти мардум хотироти шоҳидонро ба кӯмак гирад. Чунончи, Қодир-бобои ўзбек ба ёд меорад, ки ҳукумати шӯравӣ замин ва молу мулки мардумро мусодира мекард ва одамон мачбур буданд, ки ин ҳама зӯровариро таҳаммул намоянд. Ё худ Илҳоманом зани ўзбек нақл мекунад, ки боре нимашиб касе дари онҳоро ханҷол кард ва субҳдам, вақте дарро боз карданд, дар паси он ҷасади мардери пайдо намуданд.

Аз гуруснагӣ гӯшти харро хӯрдани одамон низ чун нишоне аз зиндагии қашшоқонаи мардум дар он солҳо ба қалам омадааст.

Аммо дар баробари мушкилоти иҷтимоиву иқтисодӣ муаллифи асар аз муваффақиятҳои хайратовар ва босуръати шӯравӣ низ ёд мекунад. Чунончи, дар боби 4 китоб «Шаҳре,

ки Душанбе ном дорад» Моника Витлок сохтмони шаҳр, пайдо шудани мошинҳои аввалин, таҳияи филми нахустини ҳуччатӣ, кушода шудани роҳи оҳан, ҷумҳурии мустақил шудани Тоҷикистонро инъикос намудааст.

Зимни тасвири таҳсили Муҳаммадҷони Шакурӣ дар Институти педагогӣ муаллиф аз раванди таълим дар донишқада, нерӯи гирифтани забони русӣ, ба тадриҷ ба либоси аврупоӣ одат кардани зиёӣён, ҷалб кардани талабагони хушсалиқа аз ноҳияҳо барои таҳсил дар макотиби олӣ, бо либосу ҳӯрок таъмин намудани онҳо ва ғайра маълумот медиҳад.

Эҳсоси бузурги ватанпарварӣ дар солҳои Ҷанги бузурги Ватанӣ, барқарор кардани заводу фабрикаҳо пас аз ҷанг, рушди рӯзафзуни ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ, пешрафти илму маданият, фестивалҳои сайёри синамо аз маърази таваҷҷуҳи рӯзноманигор дур намондааст.

Дар баробари ин, ӯ кӯшиш намудааст, ки ба ҳар воқеа аз якҷанд дидгоҳ нигарад. Ҷунончи, Элла – шаҳрванди Полша, ки ба Тоҷикистон барои зиндагӣ омада буд, Душанберо «Ҷаннати рӯи замин» меномад.

Аммо дар қиёс бо Тошканд имкони камтари рушди Душанберо муаллиф дар сиёсати ҳукумати шӯравӣ мебинад. Айни ҳамин ӯ ишора мекунад, ки имкони ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ дар қиёс бо ҷумҳуриҳои дигари Шӯравӣ зиёд набуд, зеро аз ин ҷамоҳир ба вазифаҳои роҳбарии давлат афроди ангиштишумор интиҳоб мешуданд.

Масъалаи дигар – зиндагии мардуми деҳот буд, ки бештар аз нисфи халқи Тоҷикистонро ташкил медод, вале сатҳи зиндагии онҳо бо мардуми шаҳр баробар набуд.

Як нуктаи дигар, ки таваҷҷуҳи нигорандаро ҷалб намудааст, муҳоҷирати маҷбурии мардум дар ин солҳост. Барои азхуд кардани водии Вахш ҳазорон нафар мардум аз манзилҳои ҳудашон кӯчонида, ба ин водӣ фиристода шуданд. Раванди иҷбории кӯчо-кӯч бо талафоти маънавию молӣ аз як тараф, ва меҳнати фидокоронаи мардум баҳри ободии диёр, аз ҷониби дигар, мавриди назари нависанда қарор гирифтааст.

Мубориза барои нигоҳ доштани забони миллии ҳамчун пайомади табиӣ дар баробари нерӯмандии рӯзафзуни забони

русӣ муаррифӣ шудааст. Ҷонбозиҳои М. Шукуров, М. Осимӣ, М. Олимпур ва даҳҳо зиёиёни дигар барои забони давлатӣ шудани забони тоҷикӣ, кӯшишҳои паёпай баҳри пайванди халқҳои форсизабони ҷаҳон, аз як тараф, ва қувват гирифтани ҳаракату ҳизбҳои мухталиф барои ба даст овардани ҳокимият, ба ҳам даромехтани сиёсату дин, оғози ҷанги бародаркушӣ дар Тоҷикистон ва оқибатҳои хунини он, аз тарафи дигар, мӯҳтавои ҷанд боби дигари асарро ташкил додааст.

Дар радифи ин ҳодисот Моника Витлок аз зиндагӣ ва фаъолияти сиёсӣ ҳизбии Саид Абдуллоҳи Нурӣ ва Ҳочӣ Акбари Тӯраҷонзода, инчунин воқеаҳои сиёсии Афғонистон, вуруди артиши Русия ба ин кишвар, ба сари ҳокимияти шӯравӣ омадани Горбачёв, бозсозӣ дар мамлакати Шӯравӣ, истиқлолияти ҷумҳуриҳо, хуруҷи афсарони рус аз Афғонистон, ҳаракати толибон дар ин кишвар, воқеаҳои сиёсӣ дар Ёзбекистон, таркиш дар назди бинои Вазорати корҳои дохилӣ, нерӯ гирифтани ҳаракати ҳизб-ут-таҳрир ва ғайра ёдовар мешавад.

Аз сари давлат ба тариқи иҷборӣ рафтани Р. Набиев, талашҳои президенти Тоҷикистон Э. Раҳмон барои таҳкими сулҳ ва ҳаёти ошоишта дар кишвар дар бобҳои охири китоб ба қалам омадааст.

Таъсири гирудорҳои айём ба сарнавишти қаҳрамонҳои марказии асар лобалои он идома меёбад.

Муҳаммадҷони Ҳиндустонӣ баъди бозгашт аз маҳбасҳо ва фирорҳо ба Душанбе ба масҷиди Яъқуби Чархӣ ба кор меояд ва боқии умрро дар ин шаҳри ободу сабз гузаронида, соли 1989 дар синни 97 - солагӣ аз олам ҷашм мепӯшад.

М. Шакурӣ ба ҳайси адабиётшиносони варзида иштиҳор меёбад, барои рушди забони миллӣ ва тозагии он ва, дар робита бо ин масъала, роҷеъ ба ҳудогоҳии милливу ҳештаншиносӣ ва ислоҳоти раванди таълим дар Тоҷикистон рисолаҳои иншо мекунад. Аммо дилаш ҳамеша ба ёди Бухоро гум мезанад. Ҳанӯз соли 1947, ҳини сафар ба ин шаҳр онро хеле дигар дармеёбад ба ҷои мадраса – мағоза, хокҷои падар – бесоҳибу валангор. Имрӯз М. Шакурӣ дигар дар сар ҳаёли бозгаштро ба он шаҳри азизи кӯдакӣ надорад, зеро ба ҷуз муҷассамаҳои ёдгорӣ дигар ҳама ҷиз дар он тағйр пазируфтааст.

Яке аз нуктаҳои чолибе, ки роҷеъ ба ин китоб қобили зикр аст, фарогирии маводи фаровон аз раванди таъриху қорномаи сиёсатмадорон, сарнавишти чехраҳои равшани фарҳангиву зиндагии мардуми оддӣ дар шаҳру деҳот, ҳамчунин фаъолияти мардуми хориҷӣ дар ин кишвар аст, ки дар маҷмӯъ барои инъикоси воқеаҳои як қарни пурзиддияту пурҳаводис аз дидгоҳи мухталиф замина фароҳам овардаанд.

Бо аксҳои таърихӣ, ки баёнғари ростини воқеот ва далели борики лаҳзоти гуногуни ҷараёни ҳаводисанд, таъмин кардани китоб арзиши онро афзудааст. Ҳамчунин барои ошноии муфассал бо таърихи Тоҷикистону Ёзбекистон дар сад соли охир муаллиф китобномаеро низ барои хонандагон пешниҳод мекунад, ки амали писандида аст.

Гуфтан ҷоиш аст, ки асари Моника Витлок дар ҳоли ҳозир аз навиштаҳои камшуморест, ки мардуми ҷаҳонро бо сарнавишти халқи мо ошно мекунад.

Муаллиф кӯшиш кардааст, ки воқеанигори беғараз бошад, аммо ба илали қасрати асноди мухталиф хонанда миёни онҳо раҳгум мезанад. Зоҳиран гӯё тартиби хронологӣ дар китоб риоя шудааст, аммо пешу қафо бурдани воқеаҳо хеле зиёд ба назар мерасад ва ин гузаришҳо гоҳе пайванди мантиқии худро гум мекунад ва ба ҷаҳишҳои ногаҳонӣ шабоҳат доранд.

Ба хоҳири воқеанигории беғаразона муаллиф аз таҳлил даст қашидааст, аммо нигоҳи шахсии ӯ ҷо-ҷо буруз кардааст, бинобар ин, беҳтар мебуд, ки ӯ дар шарҳи воқеот низ кӯшише ба ҳарч меод.

Фардои инсон бо орзу равшан аст, аммо ишораҳои муаллиф дар охири китоб роҷеъ ба он, ки мардуми мо ба фардои хеш бовар надоранд, мутаассифона, нигоҳи муаллифро низ ифода мекунад.

Ҳароина, «Қад-қадӣ рӯди Ому» асари чолибест, ки аз лаҳзаҳои пирӯзиву ноқомӣ, нишоту бадбахтӣ, изтиробу қорнамоии халқҳои ин сарзамин бо ҷузъиёти фаровон иттилоъ медиҳад ва сарнавишти ду шахсияти мондагори замони Муҳаммадҷони Шақуриву Муҳаммадҷони Ҳиндустониро дар раҳгузари тунди ҳодисоти айём бозгӯ менамояд.

Соли 2004

БОЗТОБИ ЗАМОН ВА САРНАВИШТИ ИНСОН

*Султонов Ш. М. Ёддоштҳои зиёии шӯравӣ.–**Хуҷанд: Хуросон, 2014.*

Гоҳе беҳабарон чунин мепиндоранд, ки ёддоштнигорӣ кори сахлу сода аст, зеро нависанда ҳар чи дидаву шунидааст, ба қалам медиҳад ва эҳтиёҷ ба қиссабофиву чехранигорӣ надорад. Аммо дар асл ёддошт мушкилтарин жанри адабиву публитсистист, зеро маҳз тавассути он вусъати назар ва андешаву афкор, масоҳату ҳаҷми рӯҳи нигоранда таҷассум меёбад ва маълум мешавад, ки ӯ чӣ зиндагӣ аз сар гузаронидаву чӣ талхиву ширинихоро дар ҳаёт чашида, чӣ бардоштҳои аз дидаву шунидаҳои худ ба ҳосил овардааст ва ниҳоят, ин хотироти ӯ чӣ суде барои хонанда хоҳад дошт. Азбаски дар ин навъи осор қаҳрамони асосӣ шахсияти гӯянда аст ва ҳарчи тасвир меёбад, нақше аз ҷаҳони ботинии муаллиф дорад, тамоми кӯшишҳои нависанда барои тағйир додани моҳияти воқеаву ҳодисот ва обу ранги дигар бахшидан ба онҳо маъмулан ба бетавфиқӣ анҷом меёбад. Сабаб он аст, ки муаллиф бидуни ихтиёр аз паси сатрҳо чехраи воқеии худро менамоёнад, бинобар ин, ӯ бо хоҳиши худ наметавонад беҳтар аз он ки ҳаст, симои худро ба ҷилва диҳад.

Зимнан қобили зикр аст, ки шахси ровӣ дар асари ёддоштии бояд як нафари хеле пурмутолиаву ҷаҳондида ва ҷуръатчи бошад, зеро барои хонанда на танҳо воқеаву ҳодисоти замони зиндагӣ, балки таҷриба ва назари шахсии ӯ низ аҳамияти ғавқулӯда дорад. Агар дар паси сатрҳо як инсони ғурӯмояву камзарф қарор дошта бошад, хонандаи хушзавқ баъди мутолиаи ҷанд саҳифаи аввал майли боз кардани саҳаботи дигарро гум мекунад.

Аз ин нуқтаи назар, китоби профессор Шукур Султонов «Ёддоштҳои зиёии шӯравӣ» воқеан асари хонданӣ, зеро муаллиф зиндагии ҷурборе ба сар бурдаву таҷрибаи ғании рӯзгор ба даст овардааст ва ҳарфҳои гуфтаниии зиёде ба муосирону пасовандон дорад. Дар зинаи ҳаштодсолагӣ нишаста, китоби зиндагиро дубора варақ гардонидан ва дар ҳошияҳои ҳар саҳифаи он роҷеъ ба моҳияти он рӯзгор изҳори назар намудан

ва тачрибаи худро бо хонанда самимиву ошкоро ва бедурӯғу бериё ба миён гузоштан кори савобу пураҳамият аст.

Баъзе нафарони боҳавсала ва дурандеш аз овони ҷавонӣ дафтари хотирот доранд ва ҳар рӯз дар он муҳимтарин воқеаҳо ва бардоштҳои худро қайд мекунанд. Аммо нависандаи мо, ба қавли худаш, боре ҳам ба даст қалам гирифта, қору бори ҳар-рӯзаашро нанавиштааст ва дафтари қайду хотирот низ надорад, бинобар ин, танҳо ба нерӯи ҳофиза така кардааст.

Дар ин бора ҳуди муаллиф мегӯяд, ки «ҳангоми иншои ин ёддоштҳо камина борҳо аз баъзе хусусиятҳои хотираю ҳофизаи инсонӣ хеле ба ҳайрат омадам. Азбаски дар бадали ин муддат ғайр аз таснифи ин ёддошто ҳеҷ дигар коре надоштам, тамоми ақлу ҳуш ва фикру зикрам ба саҳифаҳои зиндагии ҳеш, волидайн, дӯстони айёми бачагӣ, марҳалаҳои минбаъдаи фаъолияти меҳнатӣ, муошират бо одамони гуногун дар Тоҷикистон ва берун аз ҳудуди он нигаронида шуда буданд, аксаран лаҳзаҳои алоҳидаи ҳаётамро дар ҳоб медидам». Ин нукта, ки муаллиф лаҳзаҳои фаромӯшшудаи зиндагиро дубора дар ҳоб медидааст, моро ба табиати тафаккури инсонӣ, фаъолияти майнаи сар ва ҳофизаи ӯ ва хусусиятҳои ҳоб низ мутаваҷҷеҳ мекунанд. «Хеле аҷиб, ки бисёр саҳифаҳои ноаён ва фаромӯшшудаи зиндагии айёми ҷавонӣ ҳангоми ҳоб возеҳу равшан дар пеши назар пайдо мешуданд. Ҳатто чехраҳо, калимаву ибораҳои замоне шунида, дар вақти ҳоб айнан такрор мешуданд ва рӯзона онҳоро саросема рӯйи қоғаз сабт мекардам».

Ш. М. Султонов фарзанди ду замон, ду давраи комилан мутафовити таърихӣ ва иҷтимоиву иқтисодист, ки ба тамоми ҳаводиси айём нигоҳи инфиродӣ ва муносибати ҳоси худро дорад. Тавассути ин ёддоштҳо мо сайре ба таърихи замони гузашта – ба даҳсолаи охири нимаи аввал ва нимаи дувуми садаи бист ва оғози асри нав мекунем, бо муҳимтарин воқеаҳои таърихи Хучанд дар асри бист, зиндагии табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ, ҳоса зиёӣён, аҳли илму маориф ва фарҳанг аз назари як фарди фаъоли замон ошно мешавем. Бинобар ин, ёддоштҳои Ш. М. Султоновро як навъ таърихнома номидан низ мумкин аст.

Ёддоштҳои Ш. М. Султонов аз тасвири давраи кӯдакии

муаллиф шурӯъ мешавад. Мухити хонаводагӣ, падару модар, вазъи зиндагӣ дар оила, муносибати волидайн ба ҳамдигар, бо хешу табор ва фарзандон, бозихои замони бачагӣ, батадрич ташаккул ёфтани ҳислатҳо ва ҷаҳони ботинии шахсияти муаллиф матолиби ғаслҳои аввалро ташкил медиҳанд. Тасвири маҳаллаи Қӯшҳавз, ки ӯ зиндагӣ мекунад, кӯчаву дарё, боғоту дарахтҳо, мардум ва вазъи зисти онҳо дар замони пеш аз ҷанг дар ғаслҳои дигар ба қалам омадаанд. Муаллиф усули ёддоштгории устодон С. Айнӣ ва Раҳим Ҷалилро идома дода, дар асараш моро бо маҳаллаҳои зодгоҳи худ – шаҳри бостонии Хучанд – Сари Баландӣ, Гузари Охун, Пуличукур, Раззоқ, Кемачӣ, Бешкаппа, Масҷиди Сарв, Тӯппидӯзон ва ғайра шинос мекунад. Ошноӣ бо китобхона, китобҳои аввалин, муҳаббат ба китобу рӯзномаҳои, дӯстӣ бо ҷавонони кунҷкову омӯзанда, рақобати солим дар донишандӯзӣ, обутоб ёфтан дар мушқилоти давраи ҷанг ва баъдиҷангӣ аз ташаккули шахсияти ҷавони пурқору пурталош дарак медиҳанд. Аз таассуроти китобҳои аввалини мавриди мутолиаи муаллиф «Мархабо, баҳор»-и Ҳаким Карим, «Марги судхӯр»-у «Мактаби кӯҳна», «Ятим» ва «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ, осори Абулқосим Лоҳутиву Ҳабиб Юсуфӣ то «Обутоб ёфтани пӯлод»-и Н. Островский, «Замбӯр»-и Лилиан Войнич, «Робинзон Крузо»-и Даниэл Дефо, «Ҷазираи ҷавохирот»-и Роберт Стивенсон, «Як тоқа бодбони тобон»-и Валентин Катаев, ки тавассути онҳо ҷандин насли замони шӯравӣ тарбият гирифтаанд, маълум мешавад, ки нақши адабиёти бадеӣ ва арзиши маънавии он дар тарбияи ҷомеа воқеан шоистаи таъкид аст.

Дар баробари осори адабӣ нигоранда аз шавку рағбаи беандозаи худ ба кинофилмҳо низ нақл кардааст, ки як навъ таърихи синамои солҳои 30 - 40 асри гузашта ва шӯҳрати онро миёни тамошобинон инъикос мекунад. Филмҳои «Қазқҳои Кубан», «Сездэх», «Баҷаҳои шодмон», «Волга-Волга», «Сирк», «Ҷапаев», «Шорс», «Мо аз Кронштадт», «Ленин дар Октябр», «Одами милтиқдор», «Александр Невский», «Петри 1», «Суворов», «Қутузов», «Чӯпон ва ҳуқбон», «Ҷавоне аз шаҳри мо», «Маро интизор шав», «Гвардияи ҷавон», «Се танкист» ва ғайра аз кинофилмҳои буданд, ки ҷавононро дар рӯҳияи ватанпарварӣ, садоқат ва шучоат, ҷавонмардӣ ва

ростқавлӣ тарбия мекарданд.

Дар симои муаллифи ёддоштҳо хонанда ташаккули характер ва таҳаввули ҷаҳони маънавии як тоҷикписари зодаи солҳои 30-юми асри XX-ро дар канори муосирони ӯ мушоҳида мекунад. Ҷолиб он нукта низ ҳаст, ки ин ҷавон ба тамоми воқеаву ҳаводиси айём кунҷковона нигариста, ба ҳар чиз баҳои худро медиҳад. Ӯ бо тамоми дилу ҷон ватани худро дӯст медорад ва қалбаш аз ифтихор барои кишвари шӯравӣ лабрез аст. Барои мисол, нависанда як санади зоҳиран оддӣ – футболбозии тими «Динамо»-и Москва ва «Челси»-и Англияро, ки бо ғалабаи «Динамо» ба охир мерасад, таъкид мекунад, зеро, ба андешаи ӯ ин санад барои тамоми мардуми шӯравӣ мояи ифтихору сарфарозӣ буд. Баҳси хориҷиёро бо мардуми шӯравӣ дар бораи хариду фурӯши футболбозон дар кишварҳои хориҷӣ ва ин ки варзишгари шӯравӣ фурӯхта намешавад, муаллиф ба сифати як далели равшани гурури шаҳрванди шӯравӣ истифода намудааст.

Таҳсил дар донишқада, замони донишҷуӣ, муҳаббат ба илму дониш ва донишандӯзӣ, инъикоси шахсияти рафиқони ҳамсабақ, устодони донишқада, шахсият ва ҳунари омӯзгорӣ ва усулҳои дарсгӯии ҳар кадоми онҳо моро бо муҳити маънавии давраи ҷавонии муаллиф ошно менамоянд. Муаллиф дар бораи устодони донишгоҳ Муҳаммад Осимӣ, Фрейдкина Ида Саломоновна, Азовсев Григорий Иванович, Гренадер Роза Бенсионовна, Абдулло Алиматов, Темурҷон Мақсудов, Ӯғулой Аҳмадова, Онаой Норматова, Бароат Ҳочибоева, Бекмурод Бегалиев, Абдусаттор Қобилов, Раҳмат Ҳомидов, Ғафур Ҳайдаров, Турсунбой Юсупов, Музаффар Искандаров маълумот дода, чеҳраҳои ҳар кадоми онҳоро хеле ҷолибу хотирмон рӯи сафҳа овардааст.

Ин ҷо мо Ш. Султоновро чун як нависандаи барқамоле мебинем, ки маҳорати фавқулодаи чеҳранигорӣ дорад. Ӯ ба андому чеҳра, либосу пойафзол, чашму абрӯ, лаёқату истеъдод, ҳулуқи хӯи одамони атрофаш мутаваҷҷеҳ шуда, саъй мекунад, ки ба ҳамаи онҳо беғаразона баҳо диҳад.

Дар бобҳои дигар муаллиф хеле самимона моро бо давраи оғози фаъолияти омӯзгории худ ва идомаи таҳсил ошно мекунад. Қувват гирифтани шавқи хондан ин ҷавони пурғайратро ба пойтахти кишвар барои таҳсил ба аспирантура мебарад ва

дар Душанбе барои нависанда ошноӣ бо инсонҳои дигар, донишмандон ва дӯстони нав муяссар мешавад. Дар саҳифаҳои ёддоштҳои нависанда симоҳои маъруфи Тоҷикистон Муҳиддин Фархат, Абдумалик Баҳорӣ, Муҳаммад Осимӣ, Юсуфҷон Исоқӣ, Зариф Рачабов, Фазлиддин Шаҳобов, Шоҳназар Соҳибов, Баҳодур Файзуллоев ва дигаронро низ ба қалам дода, дар бораи хидматҳои онҳо низ изҳори назар кардааст. Муаллиф дар бораи он китобхое, ки мутолиа мекунад, масъалахое, ки дар сари онҳо андеша менамояд, баҳсу талошҳои илмӣ, ки дар онҳо ширкат меварзад, бо эҳтирос ҳарф мезанад. Дар баробари ин, ӯ хонандагони худро бо муҳити маънавии кишвар дар солҳои 50-60-уми садаи бист ва баъди он низ батафсил ошно мекунад. Шоирону нависандагони Ғарбу Шарқ, адибони рус ва осори арзишманди онон, нависандагони тоҷик ва моҳияти таълифоти онҳо, осори драмавӣ ва ғаъолияти актёрони тоҷик дар театрҳои Тоҷикистон, осори мусиқӣ ва андешаҳои перомунӣ ин ҳунар ва рушди он дар кишвар аз масъалахое ҳастанд, ки гаштаву баргашта таваҷҷӯҳи нависандаро ба худ мекашанд ва ӯ ҳамчун як нафари зиёӣ вазифаи худ меҳисобад, ки аз тамоми рӯйдодҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бохабар бошад ва дар ҳама маврид назари инфиродии худро гуфта тавонад.

Дар саҳифаҳои ёддоштҳои муаллиф ба масъалаи ташаккул ва инкишофи театри тоҷик таваҷҷӯҳи хоса зоҳир намудааст. Хоса зикри нахустин ошноии нависанда бо театр, ки дар шаҳри Ленинобод ба вуқӯъ пайваста буд, барои муосирони мо ва барои муҳаққиқони ҷавони таърихи санъат ва театршинос метавонад ба сифати санади муҳими таърихӣ хидмат кунад. Чунончи, марказҳои асосии оммавӣ-ҷамъиятӣ ва фарҳангии сокинони шаҳри Ленинобод Театри мазҳакаӣ мусиқӣ ба шумор мерафт, ки дар маҳаллаи Панҷшанбе, дар ҷониби шимолу шарқии мақбара ва масҷиди Шайх Маслиҳатдин воқеъ буд. Дар ёддорам, ки даромадгоҳи биноӣ яқини театро, ки ба тарзи анъанавӣ тамошогоҳи аврупоӣ сохта шуда буд, дар ибтидои солҳои 40-уми садаи бист лавҳаи баста ҷаззоби намоишнома-спектакли «Санавбар» (песаи нависанда Раҳим Ҷалил) оро медод. Ҷолиб он нукта

низ ҳаст, ки муаллиф толору сахнаи ин театрро низ дар солҳои 40-ум тасвир намудааст: «Ниҳоят соли 1948 бори нахуст ворида бинои он театр шудам. Андари он аз сахнаи калони бо пардаи моҳити чигаранг пӯшида иборат буд. Байни сахна ва толор дар чуқурии бараш тахминан се метр ҷои нишаст барои мусиқорон сохта буданд. Сахнаи театр нисбат ба толор тахминан як-якуним метр баланд будааст. Толор қариб 30 қатор ҷои нишаст дошт, ки масофаи 35 метри залро ишғол мекард. Бари театр аз 20 метр иборат буд». Дар идомаи ин маълумот Ш. Султонов дар бораи нахустин пйесаҳое, ки дар сахнаи ин театр гузошта шудааст, аз ҷумла «Аршин-молло», «Тоҳир ва Зӯҳро», «Лайлӣ ва Мачнун» ва аввалин иҷрокунандагони нақшҳои асосии ин намоишномаҳо Тоҳир Тоҷибоев, Башорат Тоҷибоева, Зокир Аюбҷонов, Тоҷинисо Султонова ва маҳорату хунари ҳар кадоми онҳо маълумот медиҳад.

Як нукта низ қобили таъкид аст, ки нависанда ба маъсалаҳое, ки таваҷҷӯҳи зиёд дорад, гаштаву баргашта андеша менамояд ва аз кӯлбори хотироти худ ҳар бор як лаҳза ё санади навро зикр мекунад. Ҷунончи, ба андешаи ӯ як падидаи бениҳоят муҳим, ки ба равнақи театри тоҷик сабаб шуд, ба театри Ленинобод омадани хатмкунандагони Донишқадаи театрии Маскав буд: «Ҳанӯз соли 1959 дар ҳаёти фарҳангиву маънавии Ленинобод воқеаи фараҳбахш ба вуқӯъ пайваст. Зиёда аз бият нафар дастпарварони студияи тоҷикии Институти давлатии театрии Москва ба номи Луначарский барои кори доимӣ ба Ленинобод омаданд. Ва дар таърихи инкишофи фарҳанг бе ҳеҷ муболиға саҳифаи тоза ва гуворо во гардид. Маҳз ба шарофати ин рӯйдоди ҳаяҷонангез ибтидои солҳои 60-ум бароям давраи басо гуворо, марҳалаи ҳосилхезу бобаракат гардид. Бори нахуст маҳз дар он солҳо тамошобини вилоят имконият пайдо намуд, ки бо асарҳои баландсифати сахнаӣ тавассути маҳсули эҷодии дастпарварони маъруфтарин донишқадаи олии театрии мамлакати шӯравӣ пайваста ошно шавад, ба актёрон, ки он мӯъҷизаҳои бадеиро меофариданд, дил бандад. Кофист, ки исми он санъаткоронро ба забон гирам: Маҳмуд Воҳидов, Ҳошим Гадов, Марям Исоева, Дилбар Абдушукурова, Ҳабибулло Абдураззоқов, Мая Камолова, Аскар Абдурахмонов, Қошқарӣ Мирзоев, Фотима

Ғуломова ва дигарон».

Дар баробари раvнақи театр ташаккули нақди он низ дар саҳифаҳои ёддоштҳо ба мушоҳида меояд. Омӯзгорони он рӯзгор чавони Институти педагогӣ Юсуфҷон Салимов, Атахон Сайфуллоев, Абдуллоҷон Сатторов, Фарҳод Зикриёев, Шукр Султонов ва дигарон на танҳо гаштаву баргашта асарҳои саҳнавиро тамошо мекарданд, балки тавассути воситаҳои ахбори омма андешаҳои худро низ ба қалам меоварданд.

Ҳамин тариқ, кинову театр, мусиқиву суруд, рақсу балет, адабиёти бадеиву илмӣ, варзиш ва ғайра аз он масоиле ҳастанд, ки нависанда бо камоли рағбат таҳаввули онҳоро дар замони худ ва аз чашмандози худ мушоҳида мекунад ва дар чараёни онҳо ҳудаш низ фаъолона ширкат менамояд.

Дар иртибот бо он матолибе, ки арз шуд, яке аз ҷолибтарин фаслҳои китоб тасвири сафари вакилони Тоҷикистон дар доираи даҳаи Рӯзҳои маданияти Тоҷикистон ба Испания мебошад. Дар ин сафари даҳрӯза, ки сарвари ҳайатро нависандаи китоб бар ӯҳда дошт, сухан на танҳо дар бораи шаҳрҳои зебои Испания ва ҷузъиёти хотирмони сафар, балки ҳунарнамоии ансамбли пуровозаи рақсии «Зебо» низ рафтааст. Чунин ба назар мерасад, ки нигоранда мафтуну маҷзуби ҳунари нотақрори раққосаҳои ансамбл аст ва ҳини инъикоси фаъолияти маҳбубияти он қаламаш хеле қавиву буррост. Фикр мекунад, ки нависандаи баркамоле саҳнаи ҳунарро тасвир мекунад ё манзаранигориву чехрапардозӣ менамояд.

Қобили зикр аст, ки симои ровиро ҳамчун шаҳрванди фаъоли кишвар, ки барояш масоили сиёсату иқтисодиёт, таъриху фарҳанг, мусиқиву театр, адабиёту ҳунар хеле муҳим ҳастанд, тасаввур мекунем. Ӯ воқеан ҳам дар зиндагӣ тамошобин нест, балки иштирокчи фаъоли тамоми воқеоти муҳими замон аст ва дар бораи аксари масъалаҳои замон андешаҳои худро дар рӯзномаҳо ба унвони мақолаву тақризҳо ба қалам додааст. Аксари он мақолот бо вучуди гузаштани солҳо (аз таълифи баъзеи онҳо беш аз 50 сол сипарӣ шудааст) то имрӯз аҳамияти худро гум накардааст. Муаллиф барои нишон додани рӯҳи он замон ва сатҳи мақолоти рӯзномаҳо баъзе таълифоти худро дар «Ёддоштҳо» пурра иқтибос овардааст. Масалан, мақолаҳои «Баъзе масъалаҳои санъати

мусикӣ», «Анъанаҳои миллӣ ва хурофоти динӣ», «Интеллигент – на фақат одами дипломдор» ва ғайра аз ҳамин қабил ҳастанд.

Ин ҷо аз як масъалае, ки ба гуфтори ғавқ иртибот дорад, яъне, сифати рӯзнамаҳо ва вазъи журналистика низ метавон чанд сухан гуфт. Муаллиф матбуоти дирузу имрӯзо муқоиса намуда, ба рағми он муҳаққиқоне, ки аз вучуд надоштани озодии сухан дар матбуоти давраи шӯравӣ сухан рондаанд, назари дигарро пеш меорад: «Сухан дар бораи мақоми иттилоот ва хабарнигорон дар ҷомеа меравад, ки дар ин хусус камина борҳо дар саҳифаҳои матбуот изҳори ақида намудаам. Аз ибтидои маъракаи шум ва ҳангоматалабонаи ба ном «бозсозӣ», ки он барои ашхоси демократимаоб як нав «инқилоб» ба шумор мераваду кулли ҷомеа онро ибтидои табaddулоти аксулинқилобӣ мешуморанд, баъзе ҷанобони горбачёву елсинпараст худро «равшанфир» эълон намуда, дар ҳақи одамони замони шӯравӣ, бархилофи воқеияти таърихӣ, аз рӯи ғараз носазо ҳарф мезананд, сафедро сиёҳ, бузургро зарра маънидод менамоянд ва ҳамин ки сухан аз боби матбуот рафт, онро оро аз ҳар навъ зухуроти озодӣ ва демократия арзёбӣ менамоянд». Нависанда дар мисоли осори худ, ки дар матбуоти замони шӯравӣ ҷоп шудааст, ақидаи муҳолифони худро инкор намуда, дуруст будани мавқеи идеологияи он рӯзгорро таъкид менамояд: «Камина дар он даҳсолаҳо дар баргузидани мавзӯ ва тарзи баёни маводи муҳталиф мисли дигарон қомилан соҳибхитӣ будам. Мақолаҳоям ба сензура эҳтиҷ надоштанд. Аз табиғи куштор, сӯхтор, роҳзанӣ, майпарастӣ, фаҳш, шаҳвоният, ки имрӯз ҳамчун «секс» маъруф аст ва баъзе сохторҳои ВАО онро ҳамчун аслиҳаи дурзани идеологӣ истифода мебаранд, ҳазар мекардам. Айбу гуноҳи матбуоти шӯравӣ дар он буд, ки ба ҷопи ҷунин мақолаҳои шӯрангезу пуч ва ботил монев мешуд. Он гаҳ сензура амал мекард. Табиист ва мантикист, ки ҳам дар матбуот ва ҳам дар нашриёт ба ҷопи маводи зиддишӯравӣ қотеона роҳ дода намешуд. Дар он замон демократияе ҳукмрон буд, ки манфиатҳои одинаҳо, дохундаҳо ва мисли ман қосибзодаҳоро ҳимоя менамуд».

Ҷузъе аз хотироти Ш. Султонов ба масоили маориф ва илм иртибот дорад. Фаъолияти муаллиф дар кафедраи таърих ва сипас таърихи ҳизби Донишқадаи омӯзгории Ленинобод,

ҳамкориӣ ӯ дар матбуот ба сифати корманди ғайриштатӣ ва муқарризи бориксанҷ, воизӣ дар шахру навоҳии ҷумҳурӣ, кор дар Пажӯҳишгоҳи ҳизби коммунист, таълиф ва дифои рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ – ин ҳама мактаби бузурги таҷриба ва омӯзиши тазодҳои зиндагӣ, талошу мубориза барои ормонҳои олии буданд. Ҳамин садоқат ба кор ва хидмати сарбаландона дар соҳаи маориф буд, ки ӯро вазири таҳсилоти олии ҷумҳурӣ таъйин карданд. Қиссаи таъйин шудан ба вазифа, огози бозсозии горбачевӣ, садамаҳои иҷтимоӣ ва идеологӣ, мушкилоти мактабҳои олии аз саҳифаҳои пуртаъсири хотироти Ш. Султонов мебошад. Қайд кардан лозим аст, ки дар сартосари «Ёддоштҳо» масъалаи тарбияи ҷавонон ва нақши омӯзгорон дар ин раванд дар меҳвари андешаи муаллиф қарор гирифтааст, зеро нависандаи асар беш аз панҷоҳ соли фаъолияти меҳнатии худро ба кори омӯзгорӣ бахшида, аз тамоми масоили ин соҳа огоҳии комил дорад. Инъикоси чехраҳои муаллимони мактаб, сифати дарсҳои устодони макотиби олии, тарзу усули тадрис дар макотиби ҷумҳурӣ, муносибати талабагон ва донишҷӯёни давраи шӯравӣ ба таҳсил ва муқоисаи он бо мушкилоти соҳаи маориф дар замони мо, нориҳои аз баъзе падидаҳои номатлубе, ки имрӯз дар маориф ба мушоҳида мерасад, танбаливу коҳилии баъзе ҷавонон дар таҳсил ва ғайраву ҳоказо аз масъалаҳои ҳастанд, ки муаллифро ба ташвиш овардаанд. Ҳини инъикоси чехраҳои устодони худ нигоранда ағлаб бо камоли эҳтиром ва эҳтирому ихлос дар бораи ҳар кадоми онҳо маълумот медиҳад. Вале, бояд гуфт, ки тасвирҳо дар «Ёддоштҳо» якрағ нестанд. Муаллиф аз он тоифае нест, ки ҳамаро ба ранги гулобӣ бубинад ва ҳини тасвир фақат ҳарфи ситоиш бигӯяд. Бо вучуди он ки бархе аз қаҳрамонони асар аз дунё гузаштаанд, барои нависанда муҳим аст, ки по аз ҳадди ростӣ ва адлу инсоф берун наниҳад. Гоҳе мешавад, ки ӯ хислатҳо ва рафтори ношоями баъзе аз ашхосро низ ба қалам оварда, барои худ сабақ бардоштааст. Чунончи, дар бораи яке аз муаллимонаш, ки дар замони ҷағр ҳаг рӯз бо либоси идона ба мактаб меомад ва дар назди ҳамсабагон ба либосу пойафзоли шогирдон ба чашми мазаммат нигариста, онҳоро таҳқир намуда буд, далеле ба гуфтори фавқ аст.

Воқеаҳои феввали соли 1990, огози ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон ва паёмадҳои хунини он – талхтарин лаҳзаҳои зиндагии муаллиф дар «Ёддоштҳо» бо тамоми эҳсос ва ҳеле муассир ба қалам омадаанд. Муаллиф аз тасвири манзараҳои мудҳиши он солҳо, инъикоси ғайолияти шахсиятҳо ва бесарусомониҳои он рӯзгор гурез намекунад. Ў дар ҳар маврид назари инфиродии худро дорад, дар бархе мавридҳо назари ӯ ба идеологияи замон мувофиқ нест, вале ӯ мунофиқ будан намеҳадад ва наметавонад. Коммунист будан, ба андешаи ӯ, рост гуфтан ва ҳалол зистан аст, ки ҳамин шиори зиндагиро ӯ дар тамоми ҳаёт сарбаландона риоя кардааст. Аз паси сатрҳои ин китоб як нафар зиёии шӯравиро мебинем, ки ҳама умр дар мутолиаи омӯзиш, донишандӯзӣ ва хидмати содиқона ба Ватан буда, муҳаббат ва иродати худро ба сохти шӯравӣ аз тамоми кӯчаҳои печидаи сарнавишт поку беолоиш берун овардааст. Бо он ки имрӯз замон дигар шуда ва назари ҷомеа низ тағйир ёфтааст, қаҳрамони асар инсонии некбину ҷасур ва содиқ ба маслаки худ боқӣ мондааст. Ў маслакшикастагону дурӯягон, фурӯмоягону мансабхоҳон, маҳалгароёну миллатчиёро ҷашми дидан надорад. Ҳарчи мегӯяд, аз мушоҳидаи шахсӣ ва андешаву ормонҳои худӣ ӯ берун омадаанд. Бинобар ин, барои онҳое, ки аз воқеаҳои солҳои навадуми асри гузашта ва аввали асри ҳозир огоҳ шудан ва ба саволҳои «Киҳо ва чаро ҷанги шаҳрвандиро дар Тоҷикистон барангехтанд?», «Пош хӯрдани Иттиҳоди шӯравӣ чӣ оқибатҳое дошт?», «Таърих ва ашхоси таърихро чӣ гуна аз рӯи адолат бояд қазоват кард?» посух гирифтани мехоҳанд, фаслҳои қисмати поёнии китоб ҳеле судманд хоҳад буд. Хусусан, мусоҳиба бо рӯзноманигор Абдумавлон Самеев, нутқ дар толори ДДХБСТ ва ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров ба муносибати таҷлили ҷашни 80-солагии муаллиф ва ҳулосаҳои нигоранда ҳеле ҷолиб буда, аз ҷуръату вусъати назар ва садоқату ҳулуסי ӯ ба маслаки пешгирифтааш дарак медиҳанд.

Чунин ба мушоҳида мерасад, ки нависанда вазъи сиёсӣ-ву иҷтимоӣ ва иқтисодиву фарҳангии 80 соли охири кишвари шӯравӣ, бахусус Тоҷикистонро бо тамоми бурду бохт ва

пирӯзиву шикастхояш аз мағзи чону дил гузаронида, ба ҳар воқеаву ҳодиса ва ҳар инсоне, ки сарнавишт рӯ ба рӯ кардаву нақше дар хотири ӯ гузоштааст, баҳо медиҳад. Муҳаббату нафрат, ихлосу нобоварӣ, эътиқоду дилшикастагӣ ва эҳсосҳои мухталифи дигар дар ҳар маврид шахсияти андешаманди муаллифро ба мо менамоёнад. Бинобар ин, «Ёддоштҳои зиёи шӯравӣ» воқеан ҳам сарнавишти як зиёи асили шӯравист, ки тамаллуку чоплусӣ ва дурӯғу риё барояш бегонаву манфуранд ва иродаву эътиқоду садоқати бегазандаш ба ормонҳои олии инсонӣ барои насли ҷавон басо пандомӯз мебошанд.

Яке аз хусусиятҳои асар дар забони он ба мушоҳида мерасад. Ёддоштҳои Ш. М. Султонов бо забони фасеҳу сода ва омехта бо бадеият таълиф шудааст. Муаллиф зарбулмасалу мақолҳои халкиро дар забони асараш фаровон истифода бурдааст. Ба ғайр аз ин, азбаски як шахси хеле пурмутолиа аст, аз осори бузургони адаби форсу тоҷик баҳра чуста, ҷо-ҷо ба таълифоти нависандагони хориҷӣ низ рӯ овардааст ва аз гуфтори ин нобиғагон иқтибосҳо ва эпиграфҳо сабт намудааст. Чунончи, ҳар боби нави асар бо иқтибосе аз бузургон, ки моҳияти он бобро ифода мекунад, шурӯъ мешавад. Дар лобалои асар низ хеле зиёд абёти шуарои маъруф ба сифати далелу санад ё тақвияти фикр истифода шудаанд. Ин навъи нигориш забони асарро боз ҳам пуробурангтар намуда, муаллифи онро на танҳо ба сифати як олими таърихнигор, балки ба унвони як нависандаи публитсист низ муаррифӣ мекунад. Гузашта аз ин, нависанда гоҳе аз лаҳҷаи мардуми Хучанд низ ёдовар шуда, баъзе калимаву иборот ва мафҳумҳои роиҷ дар ин маҳалро шарҳ медиҳад. Аз забони асар бо вучуди риояи меъёрҳои забони адабии ҳозираи тоҷик нишонаҳои аз лаҳҷаи мардуми Хучандро дарёфтани мумкин аст. Ин ҷо гуфтан бамаврид аст, ки дар матни ёддоштҳо лавҳаҳои ба мушоҳида меоянд, ки бо тасвири табиат иртиботдоранд. Дар пейзажнигорӣ муаллифро воқеан пайрави устод Айни номидан мумкин аст, зеро маҳз дар тасвири табиат муаллиф қалби шоирона ва нигоҳи романтикии худро ба мазоҳири табиат ошкор менамояд. Чунончи, дар тасвири баҳор навиштааст: «Дар моҳҳои март-апрел дар ин доманаи

фарохи кӯҳӣ бойчечак ва лолаҳои қадпасти тиллоранг хеле бисёр мерӯиданд. Агар дар айёми баҳорон ба тарафи ҷануб ва шарқу ғарби он назар андозед, шумо манзараи зебо ва дилнишинеро медидед. Он сӯи дарё тамоми ҳудуди шаҳр то сарҳади Рухак қолини бузурги гулобирангро мемонд. Анбӯҳи долу дарахти шаҳр ва деҳаҳои он ба як гулчанбари бузург шабоҳат дошт. Табиати зебо ва нотакрори ин мавсим ва ин мавзеи пахно, аз афташ, сабаб шудааст, ки ҳанӯз дар замонҳои қадим Хучандро «Тирози ҷаҳон» номидаанд».

Ағлаби андешамандон ва донишварон бар он назаранд, ки танҳо инсонҳои пурдидаву пуртаҷриба, нафароне, ки умри пурбаракати худро дар роҳи хидмат ба мардум сарф кардаанд ва корномаҳое аз худ ба зухур овардаанд, ҳукуқи маънавии навиштани ёддоштҳоро доранд. Муаллифи мо низ як нафарест, ки барояш ишқу имон, адолату шарофат, ростгӯиву ростқавлӣ ва ҷавонмардӣ оин ва мароми зиндагиаш аст. Худи ӯ иқрор мешавад, ки «аз нахустин гомҳои зиндагӣ ва фаъолияти меҳнатӣ байни мардуми ҳар тоифа камина ихтиёран мавқеи мушаххаси шаҳрвандиро интиҳоб намуда будам. Табиист, ки дар арзи дахсолаҳои тӯлонӣ ҳамчун инсон ва зиёӣ ба ҳамон арзишҳои маънавии дар овони кӯдакӣ ва ҷавонӣ андӯхтаам вафодор мондам».

Мегӯянд, ки фаъолият ва сарнавишти аксари инсонҳо ба номашон мувофиқ сураат мегирад. Гӯё як навъ калиди рамзие дар номи инсон ниҳон аст. Шояд бо назардошти ҳамин матлаб мо маъмулан саъй мекунем, ки ба фарзандонамон беҳтарин номҳоро гузорем. Шукур Султонов низ ба номашон шоиста ҳастанд ва ин маъниро аз гуфтаҳои худашон низ дарёфта метавонем: «Дар зиндагии бардавом сарвате ҷамъ накардаам, вале худро султон мешуморам. Ҳаққи мардумро нахӯрдаам, ба ҷашми касе боре ҳам ҳок напошидаам. Қору борам ҳамеша ба номам созгору мувофиқ буд». Воқеан дар паси сатрҳои ин китоб як нафари аз назари маънавӣ хеле қудратманд ва аз назари инсонӣ шокиру боимон қомат меафрозад. Орзу мекунем, ки зиндагии ин марди хирадманду соҳибфазл, адиб ва муаррихи тавоно идомаи равшану пурсаодат дошта бошад.

Соли 2014

ДОНОИ РОЗ

**Суруди рафта боз ояд, ки н-ояд,
Насиме аз Ҳичоз ояд, ки н-ояд.
Сар омад рӯзгори ин фақирс,
Дигар донои роз ояд, ки н-ояд.**

Аз ашъори шуаро мо одатан байтхоеро бештар мепазирем, ки ба дарди худамон хуранд. Устод Осимӣ ин байтҳои алломаи Шарқ Муҳаммад Иқболро солҳои охири умрашон ба такрор меҳонданд ва бешак, худашон низ он «донои роз» буданд, ки имрӯз, сад дарег, рӯзгорашон ба сар омада...

Соли 1995 моҳи август устод дар Дания буданд. 75-умин солгарди умрашон дар ҳамон кишвар дар ҳалқаи дӯстони фозили хориҷӣ гузашт. Баъди бозгаштанашон ба Тоҷикистон кумитаи тадорукоти ҷашни эшон таъсис ёфт ва моҳи октябр ба ин муносибат бояд тантанае барпо мешуд. Вале устод қатъиян муқобил баромаданд ва бо шӯҳӣ гуфтанд, ки кумита, бехтар мешуд, ба 80-солагиашон омодагиро оғоз кунад. Ба рӯзномаву маҷаллаҳое, ки дар бораи эшон ба шодбошашон мақолае ҷоп кардани буданд, навиштаҳои худро дар бораи дигарон пешниҳод карданд. Аҷиб..., инсонҳои бузург аз таъриф меғурезанд, аз худнамоиву худхоӣ парҳез мекунанд.

Дар сурату сират ва зиндагии ҳар кас акси андешаи ӯ намудор аст. Сурату сирати устод Осимӣ покизаву зебо буд. Боре ҳам устодро бо либоси номувофиқ надидаем. Ҳама чизи табиӣ ва оддиро дӯст медоштанд. Аз ҳама гуна сохтакорӣ канораҷӯӣ мекарданд. Ҷашмонашон меҳрубон, овозашон нарма, чеҳраашон нуронӣ, ҳаракаташон мавзун ва хулқашон хуш буд. Ҳама корро бо ҳафсалаи том мекарданд. Ҳамеша шитоб доштанд. Гӯё метарсиданд, ки корҳои муҳимро нокарда мемонанд...

Устодро «пири хирад» мегуфтанд, лекин пириҳои эшонро касе надидааст. Рост меғӯянд, ки инсон то даме, ки худро ҷавон эҳсос мекунад, пир намешавад. То охири нафас қомати устод ҳам назад, дар ҷашму рӯяшон осори пирӣ пайдо нашуд, боре аз заъфу нотавонӣ лаб ба шикоят боз накарданд. Вучудашон пур аз нерӯи зиндагӣ, пур аз шавқу ҳавасу орзу, пур аз ишқ буд.

Устод инсони хушбин буданд. Дар зулмот нури сапед

мечустанд, ба фардои нек бовар доштанд, дилҳои ғамгинро таскин мебахшиданд, ба дардмандону ранчурону корафтодагон дасти ёрӣ дароз мекарданд. Мароми зиндагиашон ин буд, ки «шод будан хунар аст, шод кардан хунари волотар». Кӯшиш мекарданд, ки дар бораи касе ҳарфи бад нагӯянд, зеро хуб медонистанд, ки ҳар ки дигаронро бад гӯяд, бадии худро собит мекунад.

Устод инсони хушбахт буданд. Зеро дар хона сулҳу оромиш доштанд, дар ҷомеаи коргоҳ ҳама эҳтиром мекарданд. Худованд, агар ба марде марҳамати ҳешро арзонӣ доштани бошад, ҳамсари устод барин занеро насибаш мегардонад: нармдил, хушфӯл, меҳмоннавоз, босаховат, ғамхор, оқила... Бунёди оилаи устод бар муҳаббатӣ дилсӯзӣ буд, дар фазои ин хона фақат овози нарму ҳарфҳои ширин ба гӯш мерасид, касе аз меҳрубонии худ дар ин ҷо намерамид, касе аз ширингӯфторӣ шарм намедошт. Ин хислатҳо кайҳо ба ҳукми анъанаву одат даромадаву табиӣ менамуданд. Воқеан ҳам, аз хонае, ки садои ханда биёяд, даре ба бихишт боз аст... Ҳосили умри устод ба ҷуз китобхое, ки навиштаанд ва шогирдоне, ки тарбия кардаанд, 8 фарзанди неконмашон аст, ки аз фазилатҳои падар баҳраваранд, ҳуқи хуби падарро мерос гирифта, аз дарахти маърифати эшон мева хӯрдаанд. Бинобар ин, осуда метавонем буд, ки китобҳо, аксҳо, мактубҳо ва ҳар чизи нодире, ки дар бойгонии шахсии устод буд, бо дастони меҳрубони онҳо нигоҳбонӣ мешаванд.

Ҷаҳони ҳар кас ба андозаи вуҷдати фикри ӯст. Ҷаҳони устод беканор буд, ки ба назарам, се омил дошт. Аввалан, устод ҷаҳонгашта буданд. Ба кишварҳои мухталифи Шарқу Ғарб сафар намуда, аз тамаддуну фарҳанги ин мамолик ба хубӣ огоҳ гардида, аз ин сафарҳо таассуроти зиёде бардошта ва дӯстони донишманди бисёре пайдо карда буданд. Дувум, устод забонҳои зиёдро медонистанд ва ҳамеша кӯшиш мекарданд, ки калимотро бамавҷеъ ба кор баранд, бинобар ин, суханашон таъсирбахш ва боэтимод буд. Боре пурсидам, ки забони русиро аз кучо ин қадар хуб омӯхтанд. Посух ин буд, ки аз китоб. Омили сеум – дустӣ бо китоб буд. Устод, ки қареҳаи худодод доштанд, китобро муфидтарин ихтирои башар меҳисобиданд ва мегуфтанд, ки китобро ба ҳар қимате бихаред, арзон аст. Аз он ки насли ҷавон китобхону китобдӯст нест, хеле афсӯс мехӯрданд. Мегуфтанд, ки

инсони бефарҳанг ба разолату пастӣ қодир аст. Чома бояд ба китобу фарҳанг дил баста бошад ва роҳи наҷот низ ҳамин ҷост.

Устод завқи баланд доштанд. Аз ҳунари нотакрори шоирон, сарояндагон, рассомон ба вачд меомаданд. Шеърӣ зиёд аз ёд медонистанд. Шеърҳои дӯстдоштаашонро ба такрор меҳонданд, ба атрофиён низ аз ёд мекунониданд. Ҳатто ба он ҳунармандоне, ки ҷаҳонбинияшон ба афкори эшон мувофиқ набуд, меҳрубониву дилсӯзиро дарег намедоштанд. Саховате бедареғ мисли офтоб доштанд.

Мушиқиро хеле дӯст медоштанд, аммо дилбастагиашон фақат ба мушиқии миллӣ набуд. Аз ҳар кишваре, ки ба сафар мерафтанд, картаҳои мушиқиву садои ҳунармандони мумтозро бо худ меоварданд. Симфонияву операҳоро хеле бо ҳавас гӯш мекарданд ва бисёр меҳостанд, ки тоҷикон низ аз ин мӯҷизаи ҳунармандони Аврупо бенасиб набошанд.

Ба фикри устод, тавоноӣ ва некбахтии ҳар миллате во-баста ба иттиҳоду пайвастигии афрод буд. Ин аст, ки тамоми кӯшиши устод ба ваҳдати миллӣ равона буд, барои эшон фарқ надошт, ки тоҷике аз Шимол буд ё ҷануб, аз деҳа ё шаҳр, ҳама бандаҳои Худо баробар буданд, танҳо яке ҳунарманд буди дигаре беҳунар, яке фозилу дигаре ҷоҳил. Меғуфтанд, ки ҷоҳил аз лаззати зиндагӣ бебаҳра аст. Зеро намедонад, ки нақӯкорӣ чист ва некии беғараз чӣ кайфияте дорад.

Меғуянд, ки 10-12 рӯз пеш аз маргашон устод ба боғи Айни рафта, аз боғбон хоҳиш карданд, ки ин мавзеъро покиза нигоҳ доранд, зеро ҷои муқаддас аст ва пагоҳ-фардо, рӯзҳои ҷашн меҳмонони зиёде ба зиёрати оромгоҳи Айниву Бобоҷон Ғафурову Ҷаббор Расулов мебиёянд. Он рӯз касе намедонист, ки ҳамагӣ чанд рӯз пас худӣ устод низ ҳамин ҷо ҳамешагӣ маскан меғузинанд ва меҳмонони ҷигархуни аз дуру наздик омада, пеш аз ҳама, ба зиёрати оромгоҳи худашон мешитобанд...

Охири ҳарфи устодро касе аз наздикон нашунид. Бо-лои сарашон дар девори мактаб, ҷое, ки ҳуни покашон рехт, қадимтарин панди ниёғони мо сабт шуда буд, ки басо рамзист. «Гуфтори нек, кирдори нек, пиндори нек». Шояд ҳарфи охи-рини устод барои ворисон ҳамин буд?!

Соли 2000

УСТОДИ БЕНАЗИРИ МАН

*Намурд он касе, к-аз ҷаҳон ном бурд,
Ки марди нақӯном ҳаргиз намурд.
Хусрави Деҳлавӣ*

Бори аввал устод Муҳаммадҷони Шакуриро дар давраи донишҷӯиям, замоне, ки барои ширкат дар озмунӣ донишҷӯён ба Душанбе омада будам, дидам. Бо яке аз дӯстон ба Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ омадем ва дар долон ба тамошои расмҳо машғул будем, ки ҳамин лаҳза дари яке аз утокҳо боз шуду устод Муҳаммадҷони Шакурӣ, ки сураташон ошно буд, берун омаданд ва аз назди мо гузашта, ба утоқи дигар раҳсипор шуданд. Мо бо ҳаяҷон ба устод салом додем, он кас бо адабона посух гуфтанд ва ба роҳи худ идома доданд. Он рӯзгор ман барои мулоқот ва сӯҳбат бо устод на омодагӣ доштам ва на ҷуръат.

Пас аз чанд сол тақдир маро ба Институти адабиёти ҷаҳонӣ ба номи М. Горкийи шаҳри Маскав овард ва ман ба аспирантураи ин пажӯҳишгоҳ дохил шудам ва имкон пайдо кардам, ки аз сӯҳбатҳои устодони фозили ин боргоҳи илм, аз ҷумла Г.Ломидзе, З.Г.Османова, Н.Воробёва, К.Султанов, З.Кедрина ва дигарон баҳравар шавам. Ибтидои солҳои 80 асри гузашта дар шӯъбаи «Адабиёти халқҳои шӯравӣ», ки сарвари онро донишманди тавонои гурҷӣ Георгий Ломидзе барӯҳда дошт, тибқи нақшаи шӯъба ба ғайр аз баррасӣ ва муҳокимаи таълифоти кормандон ва рисолаҳои аспирантону докторантон асарҳои илмӣ адабиётшиносони шӯравӣ низ ба роҳ монда шуда буд. Ёдам ҳаст, ки устод М.Шакурӣ ва Л.Н.Демидчик низ чанд бор ба ин ҷаласаҳо омада буданд. Устод аз рафти таълифи китоби «Таърихи адабиёти шӯравии тоҷик» ҳисобот дода, аз баъзе мушкилоти он ҳарф зада буданд. Албатта, ба ғайр аз устои раҳнамои мо З.Г.Османова, ки ба забони тоҷикӣ балад буда, аз чараёни инкишофи адабиёти муосири тоҷик огоҳӣ дошт, каси дигар дар ин шӯъба бо адабиёти мо ошно набуд. Бинобар ин, эрод ва пешниҳодҳои онҳо асосан бо усули кор, принципҳои таълифи асар ва ба шакли ягона даровардани навиштаҷот алоқаманд буд.

Г. Ломидзе хеле зуд шахсияти камназир будани устод М. Шакуриро дарк намуд ва минбаъд барои дарёфти унвони узви вобаста ва дертар узви пайвастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон шудани эшон номаи ҳидоят ва дастгирӣ ба номи президенти Академияи илмҳо навишта буд.

Баъди дифои рисолаи номзадӣ соли 1986 ман ба Тоҷикистон, ба Донишгоҳи давлатии Хучанд баргаштам ва нахуст дар кафедраи адабиёти хориҷӣ ва аз соли 1991 дар кафедраи адабиёти тоҷик, ки сарвари онро дӯст ва устоди фозилам, шодравон профессор Абдулманнони Насриддин ба ўҳда дошанд, ба кор омадам. Соли 1992 қарор шуд, ки ба докторантураи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ дохил шавам ва азбаски тадқиқоти илмӣ ман роҷеъ ба сабки насри муосир буд, бо маслиҳат ва раҳнамоии мудирӣ кафедра ба устод М. Шакурӣ телефон кардем ва ризоияти эшонро барои мушовири илмӣ шудан гирифтем.

Дар давоми се соли давраи докторӣ ман ҳар гоҳ бо устод ба воситаи телефон ё нома аз корҳои худ хабар меодам, маслиҳат меपुरсидам. Дар соли севум мусаввадаи рисола навишта шуд ва ман онро ба устод фиристода, интизори ҳукми эшон шудам. Фурсати зиёде нагузашта, рисола бо номаи устод бозпас омад. Бо изтиробӣ бузург номаро боз кардам. Устод бо тамом шудани рисола маро табрик намуда, чанд маслиҳату пешниҳоди худро навишта буданд. Дар ҳошияи рисола ҷо-ҷо ишораҳо ва веростории устод ба назар мерасид. Ман хеле бодикқат онҳоро омӯхтам ва ростӣ, то ҳол он мусаввадаро нигоҳ медорам. Ҳамин номаи устод ва веростории рисола барои ман як мактаби бебаҳои илму адаб буд ва аз он чанд ҳикмат бардоштам. Яке ин ки, устод бо вучуди серкорӣ рисоларо хеле зуд хонданд, зеро изтиробу интизории ман ва мо баринҳо барояшон ошно буд. Дувум, хеле бозҳатиёт, танҳо дар мавридҳои зарурӣ ба он қалам задаанд ва бо ҳамин амал эҳтиром ба навиштаҳои касони дигарро нишон доданд. Севум, масоили марбут ба услуби ниғориш ва истифодаи калимаҳо, ки аз назари ман дур монда буд, бароям равшан шуд. Гузашта аз ин, устод номаи муфасссале навишта, матлаби худро хеле боадабона арз намуданд. Яъне, масъулияти тарбияи шогирд, ғамхорӣ

ва дар айни ҳол серталабӣ мароми эшон буд.

Санаи 19 октябри соли 1995 ман рисолаи докториро дифоъ кардам ва рӯзи дигар устод моро ба манзилашон даъват карданд. Дар сари дастурхони устод, ки ҳамсарашон Дилафрӯз Икромӣ бо камоли меҳр ораста буданд, аҳли хонаводаи мо бо сарвари модарам ва устод Лоиқ нишаста будем. Сӯхбат бағоят гарму самимӣ буд. Суҳан аз адабиёт ва забони миллий, этимологияи баъзе вожаҳо ва хидматҳои шахсиятҳои адабию таърихӣ мерафт. Ҳар замон устод Лоиқ, Фарзона ва Озарахш шеър меконданд ва маҳфилро боз ҳам гармтар мекарданд.

Аз он рӯзҳои мунири пур аз шодӣ 20 сол сипарӣ шуд, вале манзили устод аз ин пас бароям як ҷои муқаддасе гардид, ки ҳар гоҳ, ки ба Душанбе биёям, ҳатман ба хонаи устод мерафтам, зеро эҳсос мекардам, ки ин ҷо дурӯғи риё нест, ин ҷо воқеан самимона роҳи тӯро интизор мешаванд ва аз дидорат шод мегарданд. Боре устод, ки гоҳ-гоҳ (аммо хеле кам) телефон мекарданд, ба ман сим заданд ва бо каме озурдагӣ пурсиданд, ки чаро ба Душанбе омадаму онҳоро хабар нагирифтам. Магар аз чизе ранҷидаам? Маълум шуд, ки касе нодуруст хабар додааст ва ман аз ин «гила»-и устод, ростӣ, сарам ба осмон расид. Ҳоло аз даргузашти устод се сол сипарӣ шудааст, вале ман боз ҳам ба он манзил мешитомам, зеро дар деворҳои ҳанӯз ҳам аксҳо ва овезаҳои ба устод тақдимшуда бо камоли эҳтиёт бо дасти завҷаашон ҳифз мешавад ва шабу рӯз муаллимаи азиз лаҳзаҳои зиндагии устод ва ҳарфҳои эшонро ба ёд меоранд ва дар назарам рӯҳи устод он ҷо зиндагӣ дорад.

Албатта, дар тӯли зиндагии устод хеле касоне буданд, ки ба мақом, муҳаббат ва эҳтироме, ки он кас миёни мардум ва ҳампешагон доштанд, ҳасад мебарданд. Хеле касоне буданд, ки ошкорову ниҳонӣ бар зидди устод бархоста буданд. Хусусан дар солҳои навадум ва ибтидои солҳои духазорум аз мақолаҳои кӯчак сар карда, то китобҳои алоҳида бар муқобили устод навишта шуданд. Бояд гуфт, ки маҳз дар ҳамин солҳо устод раванди пажӯҳишҳои ҷанҷолро камтар тағйир дода, асосан ба масъалаҳои доғи рӯз, аз ҷумла давлатдорӣ тоҷикон ва сарнавишти забони модарӣ, масъалаҳои тарбияи ҷавонон, маориф ва илм, ҳудӯҳои ва ҳештаншиносӣ таваҷҷӯҳи махсус зоҳир намуданд.

Маҳз дар ҳамин давра як қатор асарҳое, мисли «Забони мо ҳастии мост», «Мактаби одамият», «Хуросон аст, ин ҷо», «Се шоҳаи як дарахти барӯманд», «Истиқлол ва худшиносии иҷтимоиву маънавӣ», «Инсонгароии омӯзиш ва забони миллий», «Сарнавишти форсии тоҷикии Фароруд дар садаи бист», «Садри Зиё ва «Рӯзнома»-и ӯ», «Садри Бухоро» ва ғайраро навиштанд. Дар ин осор, табиӣ, ки устод нуктаи назари худро роҷеъ ба ояндаи миллат, забон, хат, давлат ва ғайра баён намуда ва ин назарҳо на ҳамеша бо ҷаҳонбинии дигарон мувофиқ буданд. Бинобар ин, муҳолифин дар симои устод душмани худро дида, саъй намуданд, ки ҷеҳраи сиёсии ӯро сиёҳ кунанд ва зоҳиран як андоза муваффақ ҳам шуданд. Мо, шогирдон, ба он ҳақоратномаҳо посух навиштанд шуда, аз устод иҷозат пурсидем. Иҷозат надоданд. Гуфтанд, ки гузашти замон ҳақро ба ҳақдор мерасонад. Медонистем, ки азият мекашанд, вале тоқату таҳаммулашон рустамона буд.

Устод олими музофотӣ набуданд, балки як нафаре шинохта на танҳо дар Осиёи Марказиву собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, балки дар кишварҳои Шарқ, бахусус Эрон буданд. Узви Фарҳангистони забон ва адаби Ҷумҳурии исломии Эрон, муаллифи чандин китобҳое, ки дар ин кишвар ҷоп шудааст, дар ҳақиқат миёни аҳли суҳан ва адабиётшиносону эроншиносон маҳбуб ва маъруф буданд.

Ман ду бор саодат доштам, ки ҳамсафари устод шавам. Маъмулан дар маҷлисҳо ва маҳфилҳо устод дар канори ҳамсарашон ва мо менишастанд. Дар ҷаласаҳои ифтиҳои конференсу симпозиумҳо хатман ба устод суҳан медоданд. Устод пургӯй набуданд, вале муҳимтарин нуктаҳоро бо забони софӣ тоҷикӣ, бидуни вожаҳои фаровони арабиву русӣ ё тағйир додани лаҳни муқаррарӣ баён мекарданд. Вақте суҳанашон ба охир мерасид, охишта аз сари минбар поён мефаромаданд ва ҳамоно баргузидагон ва нухбагонии эронӣ ба эҳтироми эшон аз ҷой бармеҳостанд. Ин расму оин, ростӣ, ба ман хеле хуш меояд ва ҷунин иззату эҳтиромро ба устод ман як навъ рамзи эҳтиром ба кишвар ва миллати мо меҳисобам.

Баробари тамом шудани суҳанронияшон рӯзнома-нигорон устодро ихота мекарданд ва ба мусоҳиба даъват

менамуданд. Устод бе такаллуф ва бидуни сарпечӣ ба саволҳо бо таҳаммули ба ҳудашон хос посух медоданд ва маъмулан ҳини сафари устод дар расонаҳои хабарии Эрон сӯҳбатҳои устод интишор меёфт.

Солҳои охири зиндагиашон устодро чандин маризӣ азиданд. Чашмашон қариб намедид, бинобар ин, дар сари мизи кориашон чандин айнаку шишаҳои булӯрро чида буданд, ба саҳтӣ чизе мутолиа мекарданд ва чизе менавиштанд. Бо ҳамин ҳол ҳам соли 2-3 китобашон аз ҷоп мебаромад. Фикр мекунам, хидмати ҳамсарашон Дилафрӯз Иқромӣ низ дар таълифи осори солҳои охир зиёд аст, зеро муаллима соатҳо ва рӯзҳои тӯлонӣ барои устод китобҳо ва дастнависҳоро меҳонданд ва дар веростории онҳо кӯмак мекарданд. Рӯи мизи устод ҳамеша пур аз китобҳои нав буд. Азбаски табиатан некбин буданд ва ҳама медонистанд, ки устод «энциклопедияи зиндаи адабиёти муосир» ҳастанд, аксари адибон ва адабиётшиносон китобҳои нави худро ба устод тақдим мекарданд, ва ман ҳар бор ки ба манзили устод меомадам, якбора ҳам аз аҳволашон хабар мегирифтам ва ҳам аз китобҳои нав огоҳ мешудам.

Бори охир устодро даҳ рӯз пеш аз вафоташон дидам. Эшон дар бемористони Ибни Синои Душанбе қарор доштанд. Муаллима дар канорашон дар хидмат буданд ва фарзандон ҳама ҷамъ омада, ҳар лаҳза аз аҳволашон хабар мегирифтанд. Замоне, ки ман ба наздашон даромадам, устод кӯшиш карданд, ки сар аз болин бардоранд, аммо заъфу нотавонӣ имкон надод. Муаллима бо ҳамон меҳрубонии ҳамешагиашон, ҳарчанд ки чеҳраи ҳудашон ҳам бар асари бемордориву бедорхобиҳо хеле коҳида буд, боз ҳам ба устод ҳарфҳои пурмуҳаббат мегуфтанд: «Ана, муаллимҷон, духтаракатон омаданд. Акнун Шумо бояд сиҳат шавед». Устод, ки ҳамеша бо чеҳраи мунаввару оғӯши боз маро пешвоз мегирифтанд, ин бор ҳам кӯшиш карданд, ки худро бардам нишон диҳанд. Аҳвол пурсиданд, хоҳиш карданд, ки саломашонро ба ҳамаи пайвандон ва дӯстони ҳучандӣ расонам. Ҳамон шабу рӯз китоби нави муаллим бо номи «Пантуркизм ва сарнавишти тоҷикон» аз ҷоп баромада буд ва дар палата чанд дона аз ин китоб рӯи миз қарор дошт. Муаллима китобро ба назди устод оварда пурсиданд,

ки оё барои навиштани соядаст кӯмак лозим аст. Устод чавоб доданд, ки «не, ман худам» ва китобро рӯи сандуқи дилашон гузошта, бо дасти ларзон охири соядасти худро навиштанд ва таърихи рӯз – 6 сентябри соли 2012-ро гузоштанд. Ба дасти ман супориданд ва беҳолона чашмхошонро пӯшиданд. Эҳсос кардам, ки дидори охири аст. Воқеан ҳам баъд аз даҳ рӯз хабарӣ даргузашти устод расид.

Дар чанозаи устод, ки дар рӯи ҳавлиашон гузашт, аҳли илму адаб, шогирдон, пайвандону фарзандон чамъ омада буданд. Зиндагии устод хеле хоксорона ва сода буд ва соати видоъ низ бо эшон ҳамин хел самимӣ сурат гирифт. Чандин нафар мегуфтанд, ки митинги мотами устод бояд ба тарзи дигар баргузор мешуд, аммо ман худ ба худ меандешидам, ки оё мотами пурдабаба барои рафтагон моҳият дорад? Шояд муҳим он бошад, ки инсон дар зиндагии худ тухми некӣ биқорад ва ин коштаҳоро борвар гардонад. Пас аз 50 ё 100 сол касе намеурсад, ки фалони ро чӣ гуна ба роҳи охират гусел карда буданд? Пас аз 50 сол ё ҳатто баъди 10 сол шояд касе он фалониву фалониҳои дигарро аслан ба ёд наорад? Аммо ман мутмаиnam, ки устод Муҳаммадҷони Шакурӣ бо он хидмате, ки барои ҷомеаи мо анҷом доданд, садсолаҳо дар ёди ин миллат хоҳанд монд.

Аз дидору сӯҳбатҳо бо устод, ки дар давоми 20 сол доштам, дарёфтам, ки Офаридгор бароям тӯҳфаи бебаҳо ато намудааст, зеро ошноӣ ва шогирдии бузургворе мисли Муҳаммадҷон Шакурӣ воқеан камоли саодат аст. Ба қавли Саъдии Шерозӣ:

Хунук он ки дар сӯҳбати оқилон

Биёмӯзад ахлоқи соҳибдилон.

Соҳибдилеро аз даст додем, аммо сарнавишти устод дар маҷмӯъ неқфарҷом будааст. Ҳарчанд ки эшон зарбаҳои сахти тақдирро чашидаанд, аз овони кӯдакӣ аз падару модар ятим монда, тамоми мушкilotи моддиву маънавиро аз сар гузаронида ва дар пиронсолӣ низ силиҳои паёпайи муҳолифиро таҳаммул намудаанд, рӯҳашон бешикаст мондааст. Ба чанд далел устод дар ҳақиқат инсони хушбахт буданд, зеро:

1. Фаъолияти илмиашон басо пурсамар буд. Дар тӯли зиндагиашон беш аз 50 китоби арзишмандашон ба чандин забон ва дар чандин кишвар интишор ёфт.

2. Дар бораи насри шӯравии тоҷик, сабки нависандагони асри XX муҳимтарин нуктаҳоро устод Муҳаммадҷони Шакурӣ дар китобҳои «Хусусиятҳои ғоявию бадеии «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ», «Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ», «Садриддин Айнӣ – равшангари бузурги тоҷикон», «Таҷаддуд. Насри муосири тоҷикӣ» (ба забони русӣ), «Нигоҳе ба адабиёти тоҷики садаи XX» баён намуданд.

3. Дар ҳифзи забони модарӣ, тарбияи маънавии ҷавонон ва ҳудогоҳии миллии тоҷикон корҳои мондагоре ба ҷо оварданд.

4. Фарзандони донишмандеро ба камол расониданд, ки барои пешбурди илми муосир дар ғушаҳои мухталифи ҷаҳон хидмат мекунанд.

5. Шогирдони хуберо тарбият намуданд, ки кори устодро дар муассисаҳои илмиву таълимии кишвар пурсамар идома медиҳанд.

6. Дар поёни зиндагиашон Худованд барояшон ҳамсаре ато намуд, ки ёру ёвар, ҳамдилу ҳамдами эшон гардида, тавасути ғамхорӣи эшон устод умри дубора диданд ва аз зиндагӣ худ қаноатманду розӣ рафтанд.

Тирамоҳи соли гузашта ҳамроҳи муаллима Дилафрӯз Иқромӣ, адабиётшиноси номвар Абдушуқри Абдусаттор ва ҳамкорамон, адабиётшинос ва шоири хушзавқ Нуралӣ Нурзод ба зиёрати қабри устод рафтем. Фарзандон хокҳои устодро бо мармари сафед пӯшонид ва тарҳи дилпазире аз сангҳои сафед барафрохта буданд. Гӯё рӯҳи устод мисли фариштаи сафед чавлон мезад ва хабар меод, ки ҷисми озодамарде зери ин сангҳо ниҳон аст, ки номи некаш ҷовидонист.

Ба қавли Саъдии бузургвор:

**Намирад, гар бимирад неқноме,
Ки дар хайлаш бувад қоиммақоме.
Чу дар маҷлис ҷароғе ҳаст, агар шамъ
Бимирад, ҳамчунон равшан бувад ҷамъ.**

Соли 2015

ПОКРАВИ ДАЙРИ КУҲАН

*Бандаам покраверо, ки дар ин дайри куҳан
Гар зияд, пок зияд в-ар биравад, пок равад.*

Шукри Эзид, ки дар зиндагӣ насиби ошноиву дӯстӣ бо нафаронеро дод, ки на танҳо соҳиби истеъдоди хорикулода, балки фазилатҳои бузурги инсониянд. Бо инсони наҷибу мутаффарид, соҳибдилу соҳибфазл устод Абдулманнони Насриддин расо сӣ сол саодати дӯстиву шогирдӣ ва ҳамкорӣ доштам.

Соли 1981 пас аз коромӯзии яксола дар Маскав ба Хучанд баргаштам ва барои дохил шудан ба аспирантураи Институти адабиёти ҷаҳони ба номи М. Горкий омодагӣ мегирифтам. Интизор будам, ки аз Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таҳсил дар аспирантураи шаҳри Маскав ҷой ҷудо мекунанд. Рӯзе машғули тадрис будам, ки дари синфхонаро кӯфтанд ва вақте дарро боз кардам, дар паси он ҷавонмарди лоғарандоми гандумгунеро дидам, ки боадабона холпурсӣ карда, худро муаррифӣ намуд ва хабар дод, ки бояд оҷилан ба Душанбе, ба муовини директори Институти забон ва адабиёт Ҳамрокул Шодиқулов занг занам. Аз ҳамон рӯзи муборак ошноии мо бо Абдулманнони Насриддин шурӯъ шуд.

Дертар хоҳаракам Иноятҷон ба факултети таъриху филология дохил шуд ва бо амри тақдир устод роҳбари гурӯҳашон таъйин шуданд. Ў бо камоли шефтагӣ ва меҳру ихлоси тамоми дар бораи сифатҳои муаллим, дарсҳое, ки мегузаштанд, усулҳое, ки ҳини таълим истифода мебуданд, нақл мекард ва рӯз ба рӯз эҳтироми ман ба ин инсони наҷиб, олими пуркор ва устои нотақрор меафзуд.

Чанде пас ба ин устои фозил вазифаи сарвари факултети таъриху филологияро супориданд ва маълум шуд, ки дӯсти мо на танҳо дар фаъолияти илмиву омӯзгорӣ, балки дар кори роҳбарӣ низ беҳамто будаанд. Баъди дифои рисолаи докторӣ устод мудири кафедраи адабиёти тоҷик таъйин шуданд. Он рӯзгор дар кафедра устодони соҳибноме, мисли С. Асадуллоев, А. Сатторов, Р. Тошматов, А. Ҷалолов, М. Неъматов, Н. Файзуллоев қор мекарданд. Мудири нав саъй намуд, ки аз

ҳисоби чавонони ҷӯяндаву болаёқат нерӯи илмӣ кафедраро қавитар гардонад. Бо ин мақсад ба кафедра аз Душанбе номзадҳои илмҳои филологӣ Н. Салимов ва Н. Зоҳидов, аз мактаби таҳсилоти ҳамагонӣ М. Ҳабибуллоева даъват шуданд. Ва, хушбахтона, маро низ, ки хатмкардаи факултаи забон ва адабиёти рус будам, барои тадриси фанҳои адабиёти руси хориҷӣ ба кафедраи мазкур ба кор даъват карданд. Ҳамин тариқ, ба шарофати раҳнамоии муаллим ман ба ҷодаи нави фаъолияти омӯзгорӣ ва илмӣ ворид шудам.

Семинарҳои илмӣ кафедра, сӯҳбатҳои устодон, муҳокимаи осори илмиву адабӣ, иштирок дар дарсҳои ҳамдигар, аз ҳама муҳимаш, мутолиаи ҳамешагӣ ва кӯшиши кори шоистаеро анҷом додан дар кафедра муҳити солими ҳамдигарфаҳмӣ ва як навъ талоши аз дигарон қафо намондан, сазовори эҳтироми ҳамкорон буданро ба вучуд оварда буд. Мудири кафедра ба ҳар кас вобаста ба имконияту донишаш ва шавқу рағбаташ дарс ҷудо мекарданд ва супоришҳо медоданд ва хеле пайгири наву дурандешона барои пешравӣ ва такмили дониши мо шароит фароҳам меоварданд. Дар маҷлисиҳои кафедра сӯҳбатҳои устод, ҳулосаҳои илмӣ ва одилонаи эшон пас аз шунидани фикру мулоҳизаҳои дигарон водор мекард, ки ба ҳудамон хеле серталаб бошем.

Ҳузури муаллим сӯҳбатҳоро маҷлисиҳоро шукӯҳмандтар мекард ва агар суҳанронӣ дошта бошем, дар ҳузури эшон гӯё ҳар бор имтиҳон месупоридем ва муаллим ҳам, агар чизе аз гуфтаҳои мо писандашон ояд, бо лутфи хос «боракаллоҳ» мегуфтанд.

Вакте азми маро барои идомаи таҳсил дар докторантура фаҳмиданд, ин хабарро бо хушнудӣ пазируфтанд ва гуфтанд, ки ба мавзӯе, ки интиҳоб кардаам, устод Муҳаммадҷони Шакурӣ метавонанд бехтарин мушовир бошанд. Ман бо ҳиҷолат гуфтам, ки устод маро намениносанд ва ман ҷуръат надорам, ки ба ин инсони бузург муроҷиат кунам. Муаллим табассум карданду гӯшаки телефони рӯи мизашонро гирифта, рақамҳоро ҷиданд ва баъди як лаҳза ман шунидам, ки баъди ҳолпурсӣ маро ба устод муаррифӣ карданд ва ризоияти он касро гирифта, бо камоли қаноатмандӣ гӯшакро ба ҷояш гузошта, гуфтанд: «Ана, дидед, устоди мо чӣ қадар фурутану меҳрубон

хастанд». Барои шарафёб шудан ба шогирдии академик М. Шакурӣ, ки аз ин пас падари маънавии ман шуданд, як умр мадони раҳнамоиву раҳкушоии бародари арҷмандам Абдулманнони Насриддин хоҳам монд...

Вакте тарҳи баргузории маҳфили «Ганчи сухан»-ро кашиданд, дар нахустин ҷаласаи он, ки санаи 15 апрели соли 2004, дар зодрузи устои бузурги сухан Садриддин Айнӣ баргузор гардид, ҳамагӣ 12 нафар ширкат доштем. Батадриҷ ин маҳфил доираи ҳудро васеътар намуда, аз факултаву донишгоҳ берун омад ва дар ҷаласаҳои он, ки минбаъд дар толорҳои бузурги донишгоҳҳои дигар, китобхонаи вилоятиву маркази ҷавонон ва шаҳру навоҳии вилоят мегузашт ва нақшаи он барои як сол тасдиқ мешуд, ҳар кадоми мо барои суханрониву гузоришҳо омодагӣ мегирифтем. Муаллим ғайриҷаҳиш маҳфилро аз корҳои асосии худ меҳисобиданд ва соати баргузории ҳар маҳфилро бо изтироб интизор мешуданд. Танҳо баъди ҷамъ шудани маърузагарону ширкаткунандагон парешониву ҳаҷонашон фуру менишаст.

Аз минбари «Ганчи сухан» дар ҳузури доктор Абдулманнони Насриддин ва олимону адибони дигар сӯҳбат кардан бе муболиға, душвор буд. Дар яке аз чунин маҳфилҳо ман супориш гирифтам, ки роҷеъ ба дафтари аввали «Маснавӣ»-и Мавлавӣ сӯҳбат кунам. Ҳанӯз дар хотир дорам, ки чанд моҳ қабл ба омодагӣ шурӯъ кардам, шарҳҳои мухталифи онро пайдо карда омӯхтам, вале вазифаи ман хеле сангин буд, мебоист дар тӯли чанд дақиқа муҳимтарин нуктаҳоро роҷеъ ба дафтари яқум баён мекардам, яъне, баҳрро бояд дар кӯза ҷо меодам. Ёд дорам, тобистон буд, ҳам аз гармии ҳаво ва ҳам аз хуруҷи эҳсосот дар обу арақ ғӯтида, ба сӯҳбат шурӯъ кардам ва вақте сухан ба поён расид, нигоҳ кардам, ки ба ҷои бист дақиқа як соату бист дақиқа вақт гузаштааст, вале устод маро бознадошта таҳаммул карданд. Аммо ман бо вучуди аз меъёр зиёд ҳарф заданам, ҳатто нисфи матолиби дилхоҳро натавонистам баён кунам.

Бори дигар дар мавриди ғазалиёти Саъдӣ низ тақрибан ҳамин ҳол рух дод. Бо вучуди ин як эҳсоси қаноатмандӣ аз он ки ин фурсати зиндагӣ беҳуда нарафт, ҳосил шуд. Бинобар ин,

ман як умр аз устод сипосмамдам, ки лаззати нотақрори тааммуқ дар сари ашъори бузургонро ба мо чашониданд.

Бо гузашти замон устои мо ба ҳакиме монанд шуданд, ки ниёзмандон аз дуру наздик барои зиёрату маслиҳат меомаданд ва қаноатманду хушҳол бармегаштанд. Муаллим аз тамоми ҳаводиси рӯзгор барои ҳудашон ва барои ҳамаи мо ҳикмат меҷустанд ва ҳарфи дӯстдошташон низ ин буд: «Ин кор бе ҳикмат нест». Дар кафедра зери шишаи рӯи мизашон дар сафҳае ҳудуди 20-25 мақоли бузургон ҳуруфчинӣ шуда буд, ки тавассути онҳо гӯё ҳар лаҳза ҳудро ва моро хушдор меоданд. Аввалин ҳикмат ин буд: «Бузургтарин гуноҳ тарс аст». Ҳудашон хеле бачуръат ва нотарс буданд, хусусан дар масъалаҳои мубориза бо дурӯғу риё, ришваситониву беинсофӣ, ҷаҳолату танбалӣ, пурхӯриву пурхобӣ. Ҳимматашон баланд буд ва дар дигарон низ ҳамин сифатро эҳтиром мекарданд.

Қариб ҳар сол бо баҳонае барои ҳамкорон дастурхон мекушоданд ва онро пур аз нуклу наво мекарданд. Агар касе аз ҳамкорон, ҳоса асотиди калонсол бемор бошанд, ҳатман ба аёдат мерафтанд ва барои онҳое, ки бознишаставу ранҷур буданд, ҳамеша дар арафаи ид ҳадя мебурданд ё мефиристоданд.

Боре ёдам ҳаст, замони сарварии ман ба факултет, супориш шуд, ки устодон рӯзи якшанбе барои ҷамъоварии пахта ба ноҳияи Бобочон Ғафуров бароянд. Ба устод гуфтем, ки аз пайи корҳои ҳудашон бошанд ва ба сахро набароянд. Рӯзи дигар вақте соати танаффуси нисфирӯзӣ фаро расид ва мо барои тановул ба сари замин баромадем, дидем, ки мошини сабукрави устод наздик меояд. Вақте ки мошин дар назди мо бозистод, муаллим бо табассуми малех аз он фаромада, гуфтанд, ки «пахтачинӣ иҷозат надодед, ақаллан барои ғизохурӣ бо шумо иҷозат диҳед» ва як табақи бузурги сихкабобро аз борҷои мошин бароварда, рӯи дастурхон гузоштанд.

Боре санаи 1-уми сентябр, рӯзи аввали таҳсил донишҷӯён дар толори факултет барои маҷлиси идона ба муносибати Иди дониш ҷамъ омада буданд. Вақте маҷлис оғоз ёфт ва суханро ба устод доданд, он кас, ки табиатан хеле батамкин, ҳарфҳоро чида-чида, нарму ором сухан меронданд, ҳикоятро дар

бораи ҳиммати мӯр нақл карданд ва хулосаи худро гуфтанд: муҳим он нест, ки кофтани чоҳ ба ин мӯр муяссар мешавад ё не, муҳим азму ҳиммати ўст, ки бояд мо ҳама дар худ парвариш диҳем ва дар роҳи омӯзиш ва фарогири дониш ҳамин гуна ҳиммат дошта бошем.

Зимнан бояд гуфт, ки устод солҳои охир ҳар гоҳ барои суҳангӯи сари минбар меомаданд, маъмулан ривояте ё масалеро бозгӯ мекарданд ва сухани худро бо ҳикмати бузургон тақвият мебахшиданд.

Ҳини тадрис низ усулҳои гуногунро таҷриба мекарданд ва ҳамеша эҳтироз аз якрангӣ меварзиданд. Боре дар долони факултет рӯ ба рӯ шудем, баъди андак сӯҳбат занг зад ва муаллим гуфтанд, ки дарс доранд. Барои ширкат дар дарсашон иҷозат хостам ва бо ҳам ба дарс даромадем. Фанни таърихи адабиёт барои курси се буд ва ҳудуди сад нафар донишҷӯён интизори устод буданд. Тибқи чадвали дарсӣ лексия пешбинӣ шуда буд, вале устод онро ба тариқи нав гузарониданд. Донишҷӯён пешакӣ вазифа гирифта буданд, ки мавзӯи навро хонда биёянд ва ҳар чизе, ки барояшон нофаҳмо бошад, аз устод пурсанд. Суолҳо хеле ҷолиб буданд, вале ҷавобҳо – боз ҳам ҷолибтару пурбортар, зеро устод ҳарфҳоеро гуфтанд, ки на танҳо донишҷӯён, балки мо низ намедонистем. Ду соати дарс гӯё дар як лаҳза тамом шуд. Вақти дарс гуфтани муаллим касе бо каси дигар ҳаргиз ҳарф намезад. Ҳама гӯшу хуш шуда, кӯшиш мекарданд, ки ягон калимаро нашунида намонанд. Муаллим аз нотиқони пурҳарф набуданд, вале мантиқи суҳанашон хеле қавӣ буд ва ҳар ҳарфу ҳичо дар ҷои худ гуфта мешуд. Ба ҳамин далел ҷозибай суҳанашон чунон буд, ки ба як рабоиш аз оғоз то охири суҳан гӯшу хуши сомонро дар қайд медоштанд.

Устод ҳамаи корҳоро бо қамоли ҳавсала анҷом медоданд. Дар бисёр корҳо ҳудашон соҳиби ташаббус буданд. Якчанд моҳ пеш аз бемориашон дар оғози соли хониш азм гирифтанд, ки дар ҷаласаи Шӯрои олимони факултет роҷеъ ба сифати дарс сӯҳбат меkunанд. Вакте ҷаласа баргузор шуд, муаллим қариб ду соат сӯҳбат карданд ва мо дарёфтем, ки чӣ қадар заҳмати зиёд барои тайёр кардани ин гузориш кашидаанд.

Дар поёни ин сӯҳбат устод пешниҳод карданд, ки ҳар кафедр ва ҳар муаллим ҳадди ақалли донишero, ки аз донишчӯ барои ҳар зинаи таҳсил талаб дорад, бояд дар оғози сол пешниҳод намояд. Ва аввалин шуда ҳудашон ҳамин корро иҷро карданд. Бархе аз устодони дигар низ ин таҷрибаро истифода бурданд ва ба пурсамар будани он итминон ҳосил карданд.

Муносибати устод бо донишчӯён падарона буд. Он кас донишчӯёни беҳтаринро аз курси аввал шинохта, ба онҳо таваҷҷӯҳи махсус зоҳир мекарданд ва супоришҳои иловагӣ дода, ба кори шинохту таҳқиқи адабиёт ҷалб мекарданд. Ҳамин тариқ, танҳо дар солҳои 1990-2010 бештар аз 30 нафар адбиётшиносонро тарбия намуда, ба рисолаҳои номзадиашон роҳбарӣ карданд ва, дар маҷмӯъ, як мактаби тавоноии адабиёт-шиносиро таъсис доданд.

Ман дар хотир надорам, ки касе аз устодон миёни мардум ин қадар маҳбубият пайдо карда бошад. Устод баъди ҷарроҳӣ як муддат ба кор наомаданд ва чун майли ба маҳфили навбатии «Ганчи суҳан» омаданашон маълум шуд, толори бузурги раёсати донишгоҳ пур аз адибону омӯзгорон ва шогирдон гардид. Ҳама бо ҳаяҷону пазмонӣ омадани устодро интизор буданд. Вақте ки эшон дар сахна ҳамроҳи чанд тан аз дастандаркорон пайдо шуданд, толор ба по хест ва мавҷи қарсақ ба авҷ дакка зад. Оҳиста сари минбар омаданд ва бо садои хаста ба хондани ғазали Саъдӣ бо матлаи зерин шурӯъ карданд:

Ҳама умр барнадорам сар аз ин ҳумори мастӣ,

Ки ҳанӯз ман набудам, ки ту бар дилам нишастӣ.

Ин ғазал, ки солҳо дар мағз-мағзи ҷони мо маскан гирифта буд, он лаҳза аз забони муаллим ҷунон самимӣ садо дод, гӯё гӯяндаи он ҳудашон бошанд.

Охири нишасташон бо ҳамкорон – нишастии наврӯзӣ дар тарабхонаи «Хушбахтӣ» буд. Ин ҷо низ ба эътибори бузургии рӯҳонӣ аввалсуҳан ба ихтиёрашон воғузур гардид. Устод аз мӯъҷизаҳои Наврӯз ва баракоти он ҳарф заданд. Соате дар канори мо буданд ва чун осори хастагӣ дар вучудашон пайдо шуд, барои рафтан иҷозат хостанд.

Он лаҳза мо шуқр кардем, ки Худованд азизи моро ба

мо баргардонд ва мӯътақид будем, ки муаллим акнун солҳо дар канори мо хоҳанд монд. Вале ҳайҳот, ки ин нишастҳо, ба қавле, «хонаравшанкунӣ» будааст.

Марги устод ба мисли зиндагиашон ибратомӯз буд. Ваҳшати мурдан гоҳе часуртаринҳоро низ залилу бечора мекунад. Аммо рӯҳи устод то охирин нафас ончунон қавӣ буд, ки аз шиддати дард оби чашм рухсорашонро мешуст, вале боз ҳам фикри фардоро доштанд ва дар ҳамин ҳол ҳам тарҳи корҳои муҳимро барои худашон, фарзандону шогирдон ва ҳамкорон мекашиданд.

Ногузир, эҳсос мекарданд, ки офтоби умрашон рӯ ба ғуруб овардааст, вале оташи ишқи лоязолиро дар вучудашон он қадар афрӯхта буданд, ки дар вопасин лаҳза ба даъвати илоҳӣ бо камоли фармонбарӣ «лаббайк» гуфтанд.

Шояд Хучанд ин сон чанозаи пуродам ва пурандӯхро дар солиёни охир надида бошад... Нафаре рафта буд, ки дар зиндагии ҳамаи мо – дӯстон, шогирдон, пайвандон нақши муассире дошта, бо ҳастии худ зиндагии моро пуррангтару пурбортар ва пурмаънитар карда буд. Нафаре, ки зиндагии заминияш интиҳо ёфт, вале ёдаш дар хотираҳои мо ҷовидона равшан аст ва бо гузашти замон боз ҳам пурнуртар мешавад. Нафаре, ки ба гуфтан сифатҳои ўро наметавон тамом кард. Ба қавли Низомии Арӯзии Самарқандӣ:

**Агар хубит як-як баршуморам,
Сар ояд дар шумурдан рӯзгорам.**

Соли 2012

ДАР ОН СӢИ УҚӢНУС

Тамошои ин кишвари абаркудрат, ки номаш хама ҷо вирди забонҳост ва озодиву демократияро ҷаҳониён истилоҳоти нозпарварди ин сарзамин шинохтаанд, барои ман низ хеле ҷолиб буд. Дар як гӯшаи дилам орзу доштам, ки он чи дар филмхovu наворҳои телевизион дар бораи ин кишвар ба намоиш гузошта мешавад, бо чашми худ бинам.

Инак, бо даъвати Институти таҳлил ва ҳалли низоъи Донишгоҳи Ҷорҷ Мейсон барои ширкат дар семинари духафтаинаи «Дин ва маориф дар Тоҷикистон» озими сафар шудем. Барномаи мазкур аз ҷониби устодони ин донишгоҳ доктор Сандра Шелделин ва доктор Карина Коростелина таҳия шуда, лоихаро шӯъбаи табодули шаҳрвандони Бюрои масоили маориф ва фарҳанги департаменти давлатии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дастгирӣ кардааст.

Барномаи сафар хеле рангин буда, он аз маърузуву гузориш, табодули андеша, мулоқоту сӯҳбатҳо, сайру гардиш, тамошои ҷойҳои таърихӣ ва ғайра матраҳ шуда буд. Бо назардошти мавзӯи лоиҳа донишмандони амрикоӣ роҷеъ ба масоили «Шахсият ва низоъ», «Ахлоқ ва дин», «Дипломатия ва дин», «Дин ва зиндагии ҷомеа», «Дин ва фарҳанг» ва ғайра маърузуву гузоришҳои худро ба мо манзур карданд.

Шиносой бо китобхонаи Конгресси миллий ва китобхонаи Ҷорҷ Мейсон аз ҷолибтарин ва муассиртарин хотироти ин сафар буд.

Гузашта аз ин, мувофиқи барнома мулоқот ва сӯҳбатҳо дар департаменти давлатӣ, Институти Сулҳи ИМА, Комиссионии ИМА оид ба озодии байналхалқии дин, Институти миллии демократӣ, Маркази Ислон, Институти бисёрдараҷаи Дипломатия ва идораву муассисоти дигар сурат гирифтанд.

Сафари мо дар охири рӯзҳои тирамоҳ сурат гирифт. Вақте аэробуси бузурги хати парвози КЛМ, ки аз Амстердам параида буд, ба фурудгоҳи Даллеси Вашингтон наздик омад, онҳое, ки бори аввал ба ин кишвар меомаданд, аз тирезаҳои ҳавопаймо хама чашм ба берун дӯхтанд ва нигоҳашон ба фазое

пур аз чароғ бархӯрд. Шом фаро мерасид ва ин чароғистон ба назари тоҷикон афсонаро мемонд.

Ҳини тафтиши шиносномаҳо бо вучуди он ки кормандони фурудгоҳ хеле меҳрубон буданд, эҳсос мешуд, ки тоҷиконро кам мешиносанд ва аз мусалмонон хавотиранд. Баъди ҷомадонҳоро гирифтани якчанд нафарро аз гурӯҳи 10-нафараи мо барои тафтиши махсус даъват карданд ва мо тахмин кардем, ки ин кор барои таъмини беҳатарии кишвар анҷом гирифт. Ниҳоят, ҳама ҷамъ шудем ва бо раҳнамоии мизбонон озими меҳмонсаро гаштем.

Меҳмонсарое, ки моро ҷойгир карданд, махсус барои донишҷӯён буд ва аз 10 табақа иборат буда, дар ҳар табақа тақрибан сад хучра дошт. Ҳар хучра барои як нафар ҷихозонида шуда, тамоми шароит барои зиндагӣ, кор, таҳияи ғизо ва фароғати инсон он ҷо фароҳам омада буд. Дар табақаи аввал толори варзиш бо таҷҳизоти мухталифи машқҳои варзишӣ, ки шояд бештар аз сад адад буд, дар ихтиёри бошандагон гузошта шуда буд. Дар сақфи толор якчанд телевизор овехтаанд, ки ҳини варзиш шумо метавонед барномаеро тамошо кунед ва вақтро на танҳо ба манфиати ҷисм, балки барои ғановати рӯҳ низ истифода кунед.

Дар табақаи дувум утоқи компутар ҷойгир шудааст, ки шабу рӯз мешавад истифода бурд. Тамоми компутарҳо ба хати интернет пайваست буда (аслан дар ин кишвар масъалаи мавҷудияти интернет, мисли чароғу обу оташ аз муқаррароти зиндагии ҳамаи рӯза аст, ки касе будани ин чизҳоро бо шодии бузург наметавонед), бастаи зиёди қоғазро барои нусхабардорӣ ва ҷопи матн компутар гузоштаанд ва касе назорат намекунад, ки ту чӣ миқдор қоғазу ранг сарф мекунӣ ва ё чанд соат дар сари Интернет мешинӣ.

Дар асл ин ҷо на танҳо донишҷӯён, балки меҳмонони дигар низ барои зиндагӣ имкон доранд.

Он чи дар низоми таълимии Амрико воқеан ҷолиби тавҷҷӯҳ аст, кӯшиши тарбияи шахсияти мустақил дар тамоми зинаҳои омӯзиш мебошад. Масалан, барои толибилмони ин кишвар ҳаргиз ҳатмӣ нест, ки ҳама як фанро омӯзанд. Ҳар кас

ихтиёр дорад, ки аз номгӯи фанҳо барои ҳудаш фанни муҳимтарро интиҳоб намояд. Яъне, аз оғози омӯзиш кӯдак ва ҷавон ба саволи «ман чӣ меҳохам? Ман кӣ мешавам? Барои ман чӣ чизҳо муҳимтар аст?» бояд ҷавоб гӯяд. Ў бояд мустақилона роҳу равиши зиндагии хешро интиҳоб намояд. Баъдан ҳеҷ кас панду андарз намедиҳад ва касе барои дониш омӯхтан таъшиқот намебарад. Худи системаи таълим ҳамин хел ба роҳ монда шудааст, ки агар меҳнат накуни, ба ҷое намерасӣ. Ба муаллим пул дода аз имтиҳон гузаштан ин ҷо кори хандаовар менамояд. Донишҷӯ ҳавасманд аст, ки ҳарчи бештар аз дониши муаллим истифода барад. Барои мактабиён хеле муҳим аст, ки дар мактаб дониши хуб гиранд. Ҳам барои мактабҳои хусусӣ ва ҳам барои мактабҳои давлатӣ талабот хеле сахт аст. Дар он рӯзе ки мо дар Вашингтон ба китобхонаи Конгресси милли рафтем, дидем, ки як гурӯҳи хеле бузурги мактабиён бо волидайнашон дар даст шиорҳо бо матни «Мо дар мактабҳои хуб хондан меҳоҳем» ба намоиши эътироз баромада буданд.

Баъдан мушоҳида кардем, ки гурӯҳи махсуси полисҳо барои беҳатарии мактабиён дар кӯчаҳои назди мактабҳо мутасаддӣ таъйин шудаанд. Мошинҳои махсус кӯдаконро ба мактаб меорад ва баъди дарс ба хона мебарад. Аз синфи 8 хонанда ҳуқуқ дорад, ки бо мошини ҳудаш ба мактаб равад. Дар назди мактабҳо, донишгоҳҳо ва тамоми муассисаҳои дигар ҷои нигоҳдории мошинҳо ба қайду шартҳои махсус вучуд дорад.

Аммо агар дар Вашингтон ҳама бо мошинҳои шахсии худ аз ҷое ба ҷои дигар раванд, дар Нью-Йорк мошинҳо ба дараҷае зиёд ва роҳҳо танганд, ки ҷои мошингузорӣ нест, бинобар ин, шаҳрвандон бо мошинҳои ҷамъиятӣ ё таксӣ дар дохили шаҳр ҳаракат мекунанд, ҳарчанд қариб ҳама мошинҳои шахсӣ доранд (бо маоши тақрибан думоҳаи муаллим ё духтур ин ҷо мешавад мошини хуб харид). Амрикоӣҳо маъмулан рӯзҳои шанбеу якшанбе барои истироҳат беруни шаҳр мераванд. Агар дар Вашингтон дар назди ҳар хона 2-3 мошин истад, дар Нью-Йорк мошинҳо ғолибан дар таҳхонаҳои бузург гузошта мешаванд.

Шояд ин масъала тавачҷӯҳи маро намекашид, агар

дӯстон дар Вашингтон онро таъкид намекарданд. Қарор шуда буд, ки берун аз барнома рӯзҳои истироҳат чанд нафар, аз ҷумла Низомиддин Муродӣ, Бахтиёр ва ман ба сайри Нью-Йорк равам. Ҳолдонҳо гуфтанд, ки тавассути роҳи заминӣ мешавад, ки дар ҷаҳор соат то он ҷо расем, вале чун бо мошини шахсӣ ба сабаби троффики вазнини роҳҳо наметавон воридаи Нью-Йорк гардид, зарурати бо автобус рафтан пайдо шуд. Мо пешакӣ худро ба азияти роҳ омода кардем, вале чун ба автобус ворид шудем, дидем, ки он ҷо ҳама шароити зарурӣ барои истироҳат муҳайёст.

Ҷаҳор соат дар як они воҳид гузашт ва мо худро дар бузургтарин шаҳри ҷаҳон дар миёни пурҳашаматтарин биноҳои осмоншикоф дарёфтем. Шаҳомати ин биноҳо ба андозае бузург ва ҷашмхиракунанда буд, ки беихтиёр ҳар замон боло менигаристем ва моту мабхут мемондем.

Шоми ин шаҳр боз ҳам пур аз ҳаёху, ҷароғҳову рекломҳои бузург ва хеле пуродам буд, ки дар баъзе ҷойҳо барои роҳ гаштан маҷбур будӣ, ки дар навбат исти ё бо қувваи даст барои худ роҳ кушое. Аз ин ҷиҳат миёни Вашингтон ва Нью-Йорк таъод ба мушоҳида мерасад. Вашингтон хомӯшу орому камодам ва мардум аз ҳад зиёд боодабу меҳрубон, Нью-Йорк бошад, пурҳашамату пурсадову пуродам.

Дар Нью-Йорк ҷолиб он буд, ки дар аксари биноҳо табақаи 13 вучуд надорад, зеро амрикоӣҳо ба ҳар гуна хурофот бовар мекунанд, бинобар ин, аз шумораи 13 меҳаросанд.

Дар Амрико меҳнати ҷисмонӣ кам аст, аксари корхоро таҷҳизоти мухталиф ба сомон мерасонад, ки аз як тараф хеле хуб аст, зеро вақт ва кувваро сарфа менамояд. Аммо, аз ҷониби дигар, кӯшиши ҳарчи камтар кори ҷисмонӣ кардан ва истеъмоли ғизои ғайритабӣ аксари шаҳрвандони ин кишварро аз ҳад зиёд фарбеҳ кардааст. Ҳатто аз тариқи телевизион ҳам тамоми шабонарӯз ба воситаи шабакаи махсус тарзи тайёр кардани ғизо, роҳҳои истифодаи дастгоҳҳои таҳияи ғизо, буридани гӯшту сабзавот, ороиши миз, истеъмоли хӯрокро нишон медиҳанд, ки баъзан гумон мекуни, инҳо танҳо ба хотири хӯрдан зиндагӣ доранд. Бинобар ин, қариб ҳамаи амрикоӣҳо

бо варзиши чисм машғуланд ва дар кӯчаҳо медаванд. Зуд-зуд марафонҳои махсус ташкил мекунанд.

Дар Вашингтон биноҳо осмоншикоф нестанд, гӯё қароре ҳаст, ки мувофиқи он барои аз бинои Капитолия баландтар сохтани иншоот ё хона иҷозат нест. Роҳҳои Вашингтон хеле ҳамвору тоза ва пурупур аз мошинҳои гуногунтама аст. Аҷаб, ки ягон мошини чангзеркарда ба назар намерасад. Ду ҳафта, ки ин ҷо мондем, бовар кардем, ки хеле шаҳри тоза аст: дар кӯчаҳо мегардӣ ва боре ҳам зарурати тоза кардани кафшҳо пайдо намешавад. Барги дарахтҳо тозаву беғубор ва қад-қад роҳ гулҳои рангоранг шукуфтаанд ва чунин ба назар мерасад, ки гӯё ҳамин ҳозир касе гулбаргҳоро шустааст. Ҷо-ҷо сабзаҳои тар рустаанд ва санҷобакҳои чобук рӯи сабзаҳо ва шоҳаҳои дарахтон часту хез доранд. Онҳо аз одам ҳарос надоранд, ки шояд нишони меҳрубонии одамони ин диёр ба ҳайвоноту паррандагон бошад. Зимнан, бояд гуфт, ки дар кӯчаҳои Вашингтон сағҳои зиёд бо соҳибонашон сайру гашт доранд ва баъзе сағчаҳо дар тан либоси махсус ҳам пӯшидаанд ва бино бо маълумоти роҳбалади мо сағҳо ин ҷо дарзӣ ва машшотаҳои худро доранд.

Дар Нью-Йорк, вақте аз назди мағозае мегузаштем, дар паси шишаҳои бузург дидем, ки рӯи хасҳои нарм якчанд сағчаҳои хурдҷусса бо ҳам бозӣ мекунанд. Роҳбалади мо гуфт, ки ин ҷо фурушгоҳи маҳсули сағчаҳост ва онҳо хеле серхаридоранд, зеро дар Амрико гоҳе сагу гурбаро мисли фарзанд дӯстдорӣ мекунанд ва бо худ дар мошинҳо шинонда ба сайру гашт мебаранд. Сагу гурба узви комилҳукуқи оила ҳастанд.

Дар воқеъ дар мағозаҳо ҳам мушоҳида кардем, ки барои сагу гурба рафҳои маҳсули ҳӯрокворӣ, ки садҳо номгӯи ғизо-ро дар бар мегирад, собуну шампун, зарфҳои гуногун барои сарфи ғизо ва шустушӯ, асбобҳои аз қобили шонаву қайчӣ ва ғайраву ҳоказо мавҷуданд.

Як чизи дигари қобили таваҷҷӯҳ он буд, ки дар Вашингтон тамошои ҳамаи музейҳо барои тамошобинон бепул аст. Мардум бо камоли шавқу рағбат ба тамошои ҷойҳои таърихӣ ва ёдгориҳои зебои санъату фарҳанг, масалан, бинои

Капитолия, китобхонаи Конгресс, ёдгори Линколн, қасри Сафед, шаҳраки Хитой, боғи ботаникӣ, музейи санъат, музейи таърих, музейи ҷуғрофия, намоиши ҳунари рассомон ва ғайра мераванд. Ва дар ҳама ҷо ба онҳо бо табассум «хуш омадед» меғуянд ва барои камтарин ҳалал ба оромишашон узр мепурсанд.

Зоҳиран дар ин кишвар касе асабонӣ нест, дар шадидтарин ва ҳассостарин лаҳза ҳам касе дод намезанад, муомилаи лутфмез ин ҷо ба ҳукми одат даромадааст.

Нуктаи дигар он аст, ки дар ин кишвар ягон зан ба ҷангу ғубор ғӯтида кӯча намерӯбад ва лойи ҷӯйборро тоза намекунад. Барои ин кор мардҳо ҷангкашҳои бузургро истифода мекунанд. Тирезаҳоро ҳам бо кӯмаки кранҳои махсус ва таркибҳои кимӣ бидуни заҳмати зиёд мардҳо тоза мекунанд.

Сафари мо то рӯзи 13-уми декабр давом дошт ва мардуми Амрико ба зодрӯзи Исои Масеҳ омодагӣ мегирифтанд. Дар ин шабу рӯзҳо амрикоӣҳо бештар ба сайри шабона, инчунин ба бозор мерафтанд, зеро дар арафаи идҳо дар тамоми мағозаву бозор қимати амвол то 50-70 фоиз камтар мешавад, ки ин ҳам як воситаи кӯҳна нашудани мол дар фурушгоҳҳо ва ҳавасманд кардани харидор аст. Дар арафаи иди Соли нав тамоми дарахтҳо ва хонаҳо бо арчаҳо ва ҷароғакҳои рангоранг ороиш дода шуда, мардум бо ҳамсояҳои худ барои ороиши беҳтарин ғӯиё мусобиқа мекунанд. Шабонгоҳ дар рӯи ҳавлиҳо ва боғҳо сахнаҳову лаҳзаҳо аз рӯзгори Исои Масеҳ бо симҳои электрикии нурафшон таваҷҷӯҳи одамонро ба худ мекашад. Сандуқчаҳои мусикидор оҳиста бозу баста мешаванд, оҳучаҳо сари худро ҳарсӯ ҷунбонида дар боғҳои афсонавӣ сайру гашт мекунанд. Ҳақиқат ва афсона ба ҳам дармеомезад.

Бешак, он чи мо дидем, ҳулосаи як назари хеле сатҳӣ ва шитобзада ба ду шаҳри бузурги Амрико буд.

Соли 2006

ДАРСИ ҲАКИМОНИ ФАРАНГ⁸

*Хирад афзуд маро дарси ҳакимони Фаранг,
Сина афрӯхт маро сӯҳбати соҳибназарон.
Иқбол*

Маъмулан зери вожаи «Фаранг» Аврупоро дар назар доранд ва байти мазкури аллома Иқбол низ мустасно нест. Оё касе ҳаст, ки бо шеъри суханварони бузурги Машрик Фирдавсиву Хайём, Ҳофизу Саъдӣ, Бедилу Иқбол парвариш ёфта, дидани зодгоҳи нобиғогони Ғарб Шиллеру Байрон, Гётеву Гейне, Балзаку Гюгоро дар дил напарварад? Мо ҳам ба умеди фаро расидани соати саодати дидор бо ҳамватанон ва пасовандони ин бузургони адаби Мағриб будем. Ниҳоят он соат фаро расид. Нону насиб моро аз соҳили Сайхун то соҳилҳои укёнуси Атлантик ва Элбаву Сена бурда, сад шукр, ки бо кӯлбори хотироти ширину гуворо ба ватан бозовард.

Сафари мо, ки қариб 40 рӯз идома дошт, аз шаҳри Сантяго де Кампастела шурӯъ шуд. Ҳавопаймои «Эбалтик» сараввал моро ба Рига, аз он ҷо то Барселона расонд ва мо бо тайёраи дигар ба шаҳри Яъкуби Муқаддас парвоз кардем. Дар ин шаҳр семинари омӯзишӣ тибқи барномаи Темпус дар назар буд, ки ба масоили сифати таълим дар макотиби олии иртибот дошт. Семинар махсус барои устодони донишгоҳҳои олии кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, Қирғизистон ва Қазоқистон тарҳрезӣ шуда буд ва аз ҳар ҷумҳурӣ 5 нафарӣ дар он ширкат доштанд. Аз Тоҷикистон ба ғайр аз муаллифони ин сатрҳо ректори Донишгоҳи тиҷоратии Тоҷикистон, профессор Шарипов М., мудирӣ шӯъбаи сифати таълими Филиали Хучандии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон, дотсент Максудов Х., ноиб-ректори Донишгоҳи давлатии Хоруғ, профессор Офаридаев Н. шомил гашта буданд. Ҳамсафарони ҳамватан, ки яке ҷавонмардиву саховат, дигаре раҳнамоӣ ва севумӣ хайрхоҳӣ аз фазилатҳои шахсиашон буд, мушкилоти ин сафарро то тавонистанд, барои мо сабуктар карданд. Шаҳраки озодаи Сантяго, меҳмонсарои хуштарху мучаҳҳази

⁸ Ҳаммуаллифи мақола профессор У.Ғаффорова.

чаҳорситора, забони зебои испонӣ, гулҳои муаттару шодоби айвонҳои хонаҳои мардум аз рӯзи аввал таассуроти нотақро-ре боқӣ гузоштанд. Тибқи барнома мутахассисону профессорони донишгоҳҳои Аврупо, аз ҷумла макотиби олии Финляндия, Полша, Испания, ҳамчунин сарварону кормандони маркази давлатии кафолати сифат ва аккредитатсияи вилояти Галисияи Испания ACSFG – низоми дохилӣ ва хориҷии кафолати сифат ва аккредитатсияи мактабҳои олии Аврупо ба мо шарҳ доданд. Барнома хеле пурбор ва андак хастакунанда буд, ки онро бо сайру тамошои шаҳр рафъ мекардем. Шаҳри начандон бузург, ки дар сари тепаҳои баланду пасти он иморатҳо қад афрохтаанд, имрӯз тақрибан 95 ҳазор ва яққоя бо донишҷӯён 125 ҳазор аҳолиро ба оғӯши худ гирифтааст. Сантьяго де Кампастела баъд аз шаҳрҳои Рим ва Иерусалим шаҳри севуми муқаддаси насронӣ ба ҳисоб рафта, ҳар рӯз ҳазорон нафар ба зиёрати он меоянд. Ҳар кас садоқати мазҳабии худро исбот кардан хоҳад, риёзати сафарро таҳаммул мекунад ва ба калисои шаҳр, ба ҷое, ки тибқи ривоёт ҳасади Яъқуби муқаддас мадфун аст, меояд ва сар ба сачда мениҳад. Шояд ҳамин нукта боис шуда, ки дар даромадгоҳи шаҳр муҷассамаи бузурги зоирро гузоштаанд, ки дар як даст қулоҳ ва дар дасти дигар асо дорад. Дар тамоми дўкону мағозаҳо низ самбули рамзии ин шаҳр – қулоҳу асо ва садафаки баҳрӣ ба фуруш гузошта шудааст. Тибқи ривоёт гӯё дар асри IX дар ин шаҳр боқимондаи ҳасади Яъқуб-пайғамбарро пайдо карданд ва дар асри X баъди тасарруфи шаҳр аз ҷониби Ал-Мансури араб, ки сарвати калисоро ба пойтахти худ Кордова кўчонд, қабри Яъқубро на танҳо бегазанд боқӣ монд, балки бо панҷараҳои мунаққаш ихота карда, ба он посбонон таъйин гардиданд.

Дар таърихномаҳо Сантьяго де Кампастеларо «шаҳри сангин» гуфтаанд, ки ба воқеият наздик аст. Аксари биноҳо, калисоҳо, ибодатгоҳҳо аз санги хоро ё биринҷӣ бо услуби романӣ ё барокко сохта шуда, шаҳр ба қасри мўхташами сангин шабоҳат дорад. Манзараҳои дилпазири табиати нотақрори ин шаҳри озода, муносибати хайрхоҳонаи мардуми он ҷо, гулпарварӣ ва тарзи меъмории биноҳои шаҳр барои мо хеле писанд омад. Аз рӯи гуфтаи сокинони он ҷо ин шаҳр ба нуқтаи

ғарбтарини Ғарб хеле наздик будааст.

Дар болои калисои Сантяго де Кампастела ноқуси бузурге мавҷуд аст, ки садои зангӯлаи он то 15 км мерасад.

Ёдгориҳои таърихиву меъмории ин шаҳр ба ҳам хеле наздиканд. Бинои маъмурии донишгоҳ низ, ки қариб 600 сол боз вучуд дорад, дар назди Калисои бузурги Сантяго де Кампастела ҷойгир аст. Дар ин бино рӯзи охирини машғулиятҳои семинар раёсати донишгоҳ моро пазироӣ кард ва дар рафти сӯҳбат маълум шуд, ки баъд аз донишгоҳи Саламанка донишгоҳи Сантяго беҳтарин мактаби олии Испания будааст. Онсӯтар ду дайри машҳури Сан-Мартин Пинарио ва Сан-Пелайо, ибодатгоҳи Санто Доминго де Бонавал, ки шоира Росалия де Кастро он ҷо мадфун аст, ба назар мерасад. Дар қисмати қадими назди калисои бузург, ки майдони сангфарши васеъ аст, ҳаракати мошинҳо манъ шудааст. Аз канорҳои майдон дар ду бари кӯчаҳои борики қадимӣ дӯкону тарабхонаҳои бешумор ҷойгир шудаанд ва назди дари ҳар тарабхона ходимон дар рӯи лаълиҳо анвои ҷонварони баҳриро ба ҳазор навъ пухта, ҳар раҳгузарро, гӯё танҳо ўро тамоми рӯз интизор бошанд, даъват мекунанд. Дар аквариумҳои бузурги паси тирезаҳои тарабхона харчангу сангпуштҳои оби, мору хорпуштҳо ва ҳаштпovu калтакалосҳои баҳрӣ интизори соати ҳукми худ ҳастанд, зеро ҳар харидор метавонад, яке аз онҳоро ғизои худ интиҳоб кунад ва таббӯх дар пеши назараш ҷонварро ба ў пухта медиҳад. Аз укёнус дур набудани шаҳр имкон медиҳад, ки ҳавзчаҳои шишагӣ ҳамеша пури ҷонварони нодири баҳрӣ бошанд.

Дар қад-қад роҳ оҳангнавозон навоеро иҷро мекунанд ва шаҳри қадими сангин пур аз танини дилошӯби оҳангҳои испанӣ мешавад.

Ба укёнус наздик будани шаҳрро фаҳмида, мо дар рӯзи истироҳат ба ҷониби шаҳри Коруния майл кардем. Қаторай озодаи нармкурӣ дар тӯли тақрибан як соат моро ба ин шаҳри бандарӣ расонд ва мо аз паҳнои укёнус, қудрати мавҷҳои ҷурталотуми он, ки ба побӯсии зоирин омада, бошитоб бармегаштанд, ангушти ҳайрат ба лаб соқит мондем. Ҳаваси баромадан ба болотарин зинаи қалъаи назди соҳил, ки Геркулес

ном дошт, водор намуд, ки захмати ҳазор зина боло кашидани ҷуссаҳои худро таҳаммул кунем ва ба куллаи мурод расем. Аз ин баландӣ паҳнои беканори укёнус шаҳомати бештар ва зебоии шигифтовар пайдо мекунад.

Ҳадафи дигари сафари мо ба Аврупо коромӯзӣ дар Ҷумҳурии Федеративии Олмон аз рӯи барномаи DAAD буд. Такрибан як моҳ қабл аз сафар Сафири Ҷумҳурии Федеративии Олмон хонум Дорис Хертрамппф голибони озмунӣ барномаи DAAD-ро ба Душанбе даъват намуд. Маълум шуд, ки аз Донишгоҳи давлатии Хучанд имсол 3 нафар устоди донишгоҳ ва 4 нафар донишҷӯ аз ҷониби сафорати Олмон даъватнома гирифтанд ва ҳар кас тибқи барнома мебоист мустақилона тарҳи сафар кашад. Мо сафари худро пас аз семинари Испания ба нақша гирифтем. Ҳамин тавр, сафар андар сафари Фарангистон ба вукӯъ пайваст.

Аз Сантяго ба Мадрид ва аз Мадрид ба самти Берлин парвоз кардем. Дар фурудгоҳи Тегели Берлин моро дӯсти қадрдонамон Александр Хайзер, ки зимнан ин сафари мо бо ҳидоятӣ даъвати ӯ ба амал пайваст, пешвоз гирифт. Собик устоди донишгоҳи Хучанд, хатмкардаи донишгоҳи Санкт-Петербург, номзади илмҳои филологӣ, муҳаққиқи робитаҳои адабии Шарқ Фарб Александр Хайзер 12 сол аст, ки муқими Берлин шудааст, аммо муҳаббат ва садоқати худро ба сарзамини Тоҷикистон ва мардуми он хифз мекунад. Аз соли 2001 ӯ сарвари Анҷумани тоҷикону олмонӣ буда, ҳамасола чандин чорабиниҳои фарҳангиву илмӣ бо иштироки олимону шоирон ва ҳофизону оҳангсозони ду кишвар баргузор менамояд. Ҳамсараш Наталия Султонова табиб аст, вале бо вучуди гирифториҳои зиндагӣ ҳамроҳи шавҳараш сайъ мекунад, ки бо тоҷикон робитаҳо қавитар бошанд, расму оини ин миллати бузург дар Аврупо муаррифӣ шавад, тоҷиконро бо тамаддуни нотақрору қадимашон дар Олмон шиносонад.

Александр ва Наталия он шаб ва чанд бори дигар захмати пазироии моро ба дӯши худ гирифтанд, оини меҳмоннавозии тоҷикиро бо тамоми назокаташ ба ҷо оварда, моро мадҷуни меҳрубониву навозиши худ намуданд, ки дар Фарб аслан

ин усул марсум нест. Роҳбаладӣ дар шаҳр, ҷойгир кардани мо дар меҳмонсаро, ташкили мулоқотҳо – ин ҳамаро Хайзер ба ўҳда гирифта, чанд нафар ёварони худ – Толиби Комилиёр – тоҷики Афғонистонӣ ва Шерзод Бурҳонов – донишҷӯи тоҷикистонӣ, абераи шоири маъруф Абдулвоҳиди Мунзимо низ ба мо роҳбалад таъйин кард. Вагарна бо он аҷзе, ки дар дониш забони олмонӣ доштем, мушқилоти зиёде пайдо мекардем.

Дар манзили Александрӯ Наталия муҳит тоҷикона аст. Дар девор амали рассомони тоҷик, аз ҷумла Нодир Камолитдинов, ки альбон муқими Олмон аст, сӯзаниҳои пурнақши тоҷикӣ, дар рафҳои ҷевон кӯзаву обдаста, табақу пиёла, тоқӣ, рӯймол ва ғайраро ҷой додаанд. Аммо ин ҳама хӯшае аз гӯшаест. Музеи тоҷикон дар Анҷумани тоҷикону олмонӣён аст, – мегӯяд Хайзер. Дар сари сӯҳбат чашми мо ба сӯи оинаи нилгун буданд. Даҳҳо сабти навор яке дигарро иваз мекард ва мо аз фаъолияти пурдоманӣ анҷуман огоҳ мешудем. Иди Наврӯзу Меҳргон, чашни солгарди шоирон, фестивали консертҳо бо иштироки тоҷикон ва олмонӣён хонаводаи Хайзерро чун посдорони содиқи суннатҳои миллӣ муаррифӣ мекунад. Хоҳари Хайзер мусиқишинос Эрна ва шавҳараш бастакори маъруф Фирӯз Баҳор низ бо анҷуман ҳамкорӣ доранд. Хуб аст, ки дӯстони ҷавон дар атрофшон гирд омадаанд. Толиби Комилиёр ба хотири ҳамзабониву ҳаммиллатӣ чандин рӯзи худро барои мо сарф кард ва ба қавли шоир «аз Ватан гап сар кунӣ, дар мегирифт, дар ба мисли ҳезуми тар мегирифт». Дилаш ба ёди Ватан гум мезад. Аз Афғонистон буд, вале Тоҷикистонро ватани худ мепиндошт.

Шерзодхон Бурҳонов ба мисли бобокалонаш, ки замоне дар Олмон таҳсил кардаву гурӯҳи ҷавонро низ барои таҳсил овардааст, моил аст, ки ба ҳамватанони ҷавонаш барои таҳсил дар Олмон кӯмак кунад.

Дар Олмон дар донишгоҳи Гумболдт Барнохон Орипо ва низ дарс мегӯяд. Собик корманди донишгоҳи миллӣ, донандаи хуби забони олмонӣ ба донишҷӯён роҷеъ ба Осиёи Марказӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ дарс мегӯяд. Инсони хеле хоксору меҳрубон аст, ки хоҳарона ба мо меҳру навозишро дар гурбат арзонӣ дошт.

Инак, дар Берлин мо дар маҳалли Шпандау ҷойгир шудем ва рӯзи дигар ба Музеи исломӣ равона шудем. Аз рӯи мувофақаи қаблӣ моро раиси музей, исломшиноси маъруф, доктор Стефан Вебер пазиroy намуд, ки муаррих ва шарқшинос буда, чанд сол ба ҳайси сарвари Институти тадқиқоти исмоилии Лондон низ фаъолият бурдааст. Аз сӯҳбати самимии ӯ ба забони англисӣ арабӣ дарёфтем, ки ӯ арабшиносу исломшиноси донишманду варзида ва инсони ҳалиму меҳмоннавоз будааст. Ӯ чун мушовири илмӣ ваъда кард, ки барои амалӣ гаштани барномаи мо тамоми шароити заруриро фароҳам меорад ва барои баргузор шудани мулоқоти корӣ бо мутахассисону маъсулини марказҳову муассисаҳои таълимиву илмиву фарҳангӣ мусоидат менамояд. Сипас бо супориши ӯ яке аз кормандони музей моро барои тамошои Музеи исломии Берлин раҳнамоӣ намуд ва мероси гаронбаҳои тамаддуни арабӣ-исломиро, ки дар шаклҳои мухталифи осори хаттиву рассомӣ ва меъмориву ҳунармандӣ дар музей ба намоиш гузошта шуда буд, бо шарҳу тавзеҳоти мукамал муаррифӣ кард. Дар ин музей мӯҳташам мо толорҳои марбут ба тамаддуни Эрони бостон ва фарҳанги давраи Сомониёнро бо ҳисси ифтихор муоина намудем.

Рӯзи дигар мо ба Китобхонаи давлатии Берлин обуна шудем ва кори худро дар шӯъбаи дастхатҳои шарқӣ шурӯъ намудем. Ин китобхона аз соли 1661 дар Берлин фаъолият дорад ва зиёда аз 10 миллион китоб дар он маҳфуз аст. Дар миёни арзишмандтарин китобҳои он «Забури Людвиги Олмонӣ» (асри IX), «Китоби ҳикматҳо» (асри III), матни буддоии асри VIII-и ҷопонҳо «Хякуманту Дорони», дастхати хеле нафиси «Девони Ҳофиз» (1560) ин ҷо нигоҳ дошта мешаванд. Мақсади мо аз ин сафар ошноӣ бо дастнависҳои арабиву форсӣ дар Китобхонаи давлатии Берлин буд. Дар муддати як моҳ мо ҳар рӯз дастнависҳои арабиву форсӣ супориш меоддем, ки дар миёни онҳо тазкираҳои хеле нодир ва нусхаҳои нафиси девонҳои шуарои форсу тоҷик зиёд буданд. Маъмулан ҳар хонанда дар як рӯз барои супориш ва гирифтани се дастхат ҳуқуқ дошт. Муносибати ходимони шӯъба ба китоб моро дар ҳайрат гузошт ва хеле муассир кард. Дар толори мутолиаи дастхатҳо ҳамагӣ барои 12 нафар ҷои нишаст мавҷуд аст ва девори шишагӣ онро

аз толорҳои дигар чудо мекунад. Баробари аз дар ворид шудан кулфи дар баста мешавад ва танҳо баъди супоридани китобҳо хонанда иҷозати хуруҷ мегирад. Ходимони шӯъба китобхоро рӯи аробачаи махсус гузошта, бо камоли эҳтиёт меоранд ва ба зери онҳо исфанҷи нармро ба андозаи китоб мувофиқ карда мегузоранд. Истифодаи худкори рангдор қатъиян манъ аст ва ходимон ҳаракати ҳар хонандаро наззора мекунанд, ки мабоддо ба китоб осебе нарасад.

Тибқи мувофиқаи қаблӣ аз ҷониби мушовиру сарпарастии мо доктор С. Вебер бо сармутахассиси шӯъбаи дастхатҳои шарқии Китобхонаи давлатии Берлин, доктор Кристоф Раух вохӯрдём ва ба саволҳои худ посух гирифтем. Кристоф Раух – ҷавонмарди ситорагарми хушсӯҳбат, ба лаҳни ширини арабӣ суҳан меронад ва ба англисӣ ҳам хуб балад аст.

Маълум шуд, ки дар ин китобхонаи мӯхташам беш аз 8000 дастхатҳои форсӣ ва 11000 сарчашмаҳои арабӣ маҳфузанд. Ё ба тариқи истисно моро ба хазинаи дастхатҳо даъват намуд ва бехтарину қадимтарин дастхатҳо, аз ҷумла қадимтарин нусхаи Қуръони шариф, миниатюраҳои «Шоҳнома»-ро ба мо нишон дод. Чӣ қадар дастхатҳои зебову нафис ва гаронбахову муҳим дар ин ганҷина маҳфузанд! Вале онҳоро, мутаассифона, фақат дар шакли микрофилм акс бардоштан имкон дошт. Бинобар ин, мо асосан дастнависҳои форсӣ-тоҷикӣ ва арабиро муоинаву мутолиа ва ёддошт мекардем, то феҳрасти онро дар ин китобхонаи бузург пас аз бозгашт ба Ватан таҳия ва ба ҷоп омода намоем.

Дар Берлин тибқи нақша ба Донишгоҳҳои Гумболд ва Донишгоҳи озоди Берлин рафта, бо масъулину мутахассисони он ҷо вохӯрда, роҷеъ ба имкониятҳои ҳамкориҳои минбаъда сӯҳбат менамудем. Дар Донишқадаи Осиёи Марказии Донишгоҳи Гумболд моро мудири кафедра, профессор Индебург Балдауф, эроншиноси маъруф, профессор Лутс Чехак, эроншиноси ҷавон Томас Лой ва чанде аз омӯзгорони донишқада пазирой намуданд ва сӯҳбати гарме оростанд. Аз миёни мизбонон доктор Лутс Чехак роҷеъ ба Тоҷикистон, расму оинҳо ва ҳатто лаҳҷаҳои он огоҳии бештар дошт. Ин донишманди мумтоз ба русӣ низ хуб балад буд ва дар он андеша буд, ки барои ба

мухити тоҷикӣ ворид шудан донишҷӯи забони русӣ хатмист. Як нукта барои мо ҷолиб ва ғайриоддӣ буд, ки марзбандии ҳудуди Осиёи Марказӣ аз ҷониби ин донишгоҳ аз фаҳмиши умум тафовут дошт. Ин ҷо ба ғайр аз ҷумҳуриҳои собиқӣ Шӯравӣ Муғулистону як қисми Хитой ва баъзе марзҳои дигарро низ ба Осиёи Марказӣ шомил карда буданд.

Мо роҷеъ ба масоили эроншиносӣ заминаҳои ҳамкории илмӣ ва таълимӣ чанде сӯҳбат намудем ва дар поёни сӯҳбат тафохумномаеро оид ба ҳамкорӣ дар байни Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Ғафуров ва Донишқадаи Осиёи Марказии Донишгоҳи Гумболд ба тасвир расонидем.

Бо мақсади шиносӣ ба факултаҳои Иқтисодшиносӣ, Арабшиносӣ ва Эроншиносии Донишгоҳи Озоди Берлин низ равона шудем, вале бо сабаби таътил ва ба рухсатӣ баромадани аксари устодон танҳо бо чанде аз муҳаққиқону масъулони ин донишгоҳи бонуфӯз сӯҳбат намудем.

Дар рӯзҳои истироҳат ба тамошои мавзӯҳои таърихӣ фарҳангии шаҳри Берлин ва шаҳрҳои дигари Олмон – шаҳрҳои Дрезден, Гамбург, Потсдам мебаромадем. Сайругашт ба воқеаҳои кишти ва муоинаи манзараҳои зебои табиату биноҳои таърихӣ фарҳангӣ қасро ба вачд меовард. Тамошои Галереяи машҳури Дрезден, қасри шоҳ ва боғи Санҷузии Потсдам, шаҳри зебову бандарии Гамбург, ки дар соҳили дарёи Элба воқеъ гардида, чун «дарвозаи ҷаҳон» маъруф аст, барои мо таассуроти бою рангин ва фаромӯшнопазир бахшид.

Яке аз сафарҳои беҳтарини мо дар рӯзҳои истироҳат сафар ба шаҳрҳои Париж ва Версали Фаронса, ҳамчунин шаҳр-давлати Люксембург буд. Аксари аҳли илму фарҳанг орзу дорад, ки лоақал маротибае ба Париж сафар намоёнд. Мо низ аз он зумра истисно набудем. Бурҷи Эйфелӣ, Монмартр, қаср-музеи Лувр, қазираи Сите, Калисои Модархудои Париж, сайругашт тавассути кишти дар дарёи Сена ва муоинаи биноҳои таърихӣ фарҳангии шаҳри Париж, қаср-музеи Версал дар лавҳи хотири мо нақши рангину муассир гузошт. Суҷаи романҳои маҳбуби давраи наврасии мо Александр Дюма, Виктор Гюго ва ғ., ки дар ин мавзӯҳои таърихӣ руҳ додаанд, пеши назар ҷилвагар мешуд. Аз ин рӯ, ин шаҳр-музеи зебо гӯё

ба мо ошнову азиз буд ва обу ҳавои хубу офтобӣ барои хуш гузаштани сафари мо мусоидат мекард.

Музеи Лувр, ки зиёда аз 35000 экспонат дорад, ҳанӯз дар давраи Ҳокимияти Филиппи II сохта шудааст. Намунаҳои олии санъати расмӣ «Мона Лиза»-и Леонардо да Винчи, «Мадонна бо кӯдак», «Савганди Гороций Чак»-и Луи Давид, «Озодӣ»-и Делакруа, «Венера Милосская»-и Александр Антеох дар толорҳои ҳамин музей нигоҳ дошта мешаванд. Музеи Лувр аз соли 1793 расман фаъолият дорад ва зиёда аз 200 сол аст, ки ҳамарӯза чандин ҳазор тамошogar ба он ворид мешаванд.

Музеи атриети Фрагонар, шарҳи роҳбалад дар бораи таърихи атрсоӣ, асбобҳои қадимаи тайёр кардани атриет, тафовути атриети асил аз атри арзонбаҳо ва робитаи атриет бо чинсу синну сол ва табиати инсонҳо равшанро ба олами мушқу анбар боз намуд. Атрҳои Коко-Шанел ва Шанел №5, Кристиан Диор ва Жанни Версаче, Амур ва Гуччи ҳар қадом назокати нотақрори худро доранд, ки ба ҷаҳони маънавии инсон ва рӯҳу равони ӯ бетаъсир нестанд.

Қасри Версаль дар масофаи тақрибан 20 км дуртар аз Париж ҷойгир шудааст ва он солҳо резиденсияи шохони Фаронса будааст. Толорҳои зебои мунаққаш бо сақфу деворҳои мусаввар, ҳавзу фаввораҳои боғи Версаль аз санъати беназири устоҳои чирадаст ва ҳунармандони асил дарак меод ва намоишгари завоқи олии Аврупои асрҳои миёна буд.

Инак, мо боз дар Ватан ҳастем, аммо номҳои шарқшиносони маъруфи олмонӣ Х. Эте, В. Перч, Т. Нёлдеке, Г. Розен, Ф. Рюккерт, А. Шиммель баъди сафар барои мо боз ҳам азизтар шуданд. Докторон Хайзеру Хаазе, Веберу Раух ва чехраҳои азизони дигари олмонӣ дар ёди мо нақш бастаанд. Чанд рӯз қабл мақолаи профессор Лутс Чехакро, ки дар саҳифаи интернет роҷеъ ба қонуни нави забони тоҷикӣ интишор ёфтааст, бо қамоли шавқ хондем ва чехраи ориёияш дубора пеши назар омад. Дарк кардем, ки диламон ба ёди Фарангистон, ба ёди Олмон гум мезанад ва аз забони аллома Иқбол меғӯем ки:

**Сабо ба гулшани Веймар саломи мо бирасон,
Ки ҷашми нуктаварон хоки он диёр афрӯхт.**

Соли 2009

МУНДАРИҶА

Масъалаҳои таърихи адабиёт ва сабкшиносӣ

Сабки шеър дар асрҳои IX-X.....	8
Сабки шеър дар асрҳои XI-XII.....	29
Шеъри оламғири Рӯдакӣ.....	59
Шинохти Абӯрайҳони Берунӣ дар Тоҷикистон.....	67
Партави нубуғ.....	72
Ҳамоҳангии рубоиёти Умари Хайём ва Маҳастӣ.....	77
Нардбони осмон аст ин калом.....	84
Нахустин шарҳи девони Ҳофиз.....	88
Аз суҳан машҳури олам шуд Камол.....	97
Фаҳрии Ҳиравӣ ва «Қавохир-ул-аҷоиб»-и ӯ.....	110
Чанд суҳан дар бораи Шарфӣ ва тазкираи ӯ.....	125
Абулфазли Сират ва ҳунари шоирии ӯ.....	138

Қусторе дар адабиёти муосир

Қараёнҳои шеъри муосири тоҷикӣ.....	160
Анҷумани аввали адибони Тоҷикистон.....	174
Таъсири сабки ҳиндӣ ба шеъри муосири Тоҷикистон.....	183
Мавлавӣ ва шеъри имрӯзи Тоҷикистон.....	191
Таҳаввули шеъри сиёсӣ дар ашъори Мирзо Турсунзода.....	197
Тасвир ва аносири тасвиросоз дар ашъори Тусунзода.....	208
Беҳтарин намунаи насри таърихӣ муосир.....	213
Асроринубуғ.....	223
Нигоҳе иҷмолӣ ба як достони навтарҳи Баҳманёр.....	231
Устод Муҳаммадҷон Шакурӣ ва масъалаҳои шинохти сабки нависандагони асри XX.....	245
Назари тозаӣ пажӯҳишгар ва муаммои арзишдоварӣ.....	253
Нигоҳе ба таърихи суҳан ва осори суҳанварон дар Ҳучанд.....	266
Номаҳои пурасрор.....	273
Мусофире аз шаҳри борон.....	278

Ҳубони порсигӯ

Муруре ба шеъри бонувони суҳанвар.....	284
Нақши занони ориф дар таърихи ирфон.....	301
Паёминаврӯзии «Ҳубони порсигӯ».....	311

Духтари Каъб аз нигоҳи шайхи Миҳна.....	317
Мероси адабии Мاستураи Курдистонӣ.....	326
Тамсил дар ашъори Парвини Ӯътисомӣ.....	336
Шоҳи ҳама хубони суҳангӯи ғазалсоз.....	340
Ситамситезӣ дар шеъри Симини Бехбаҳонӣ	346
Насри Гулруҳсор.....	350
Розҳои лолаи худруста.....	382
Шарҳи ду шеър.....	389

Аз Ховар то Фаранг

Муколамаи фарҳангҳо дар «Девони ғарбиву шарқӣ».....	394
Тарҷумаи «Девони ғарбию шарқӣ» ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ.....	405
Нақши Ҳофиз дар шеъри Пушкин.....	417
Таъсири адабиёти форсӣ ба осори Сергей Есенин.....	427

Нақду баррасӣ

Осоре перомуни пайвандҳои адабӣ.....	436
Шиноҳти адабиёти Шарқ дар Ғарб.....	441
Оинадори насри имрӯз.....	446
Сипаҳсолори номвари таърих.....	451
Чехраҳои мондагоре аз канори рӯди Ому.....	460
Бозтоби замон ва сарнавишти инсон.....	467

Ёднома

Донои роз (М. Осимӣ).....	480
Устои беназири ман (М. Шакурӣ).....	483
Покрави дайри куҳан (А. Насриддин).....	490

Сафарнома

Дар он сӯи укёнус.....	498
Дарси ҳақимони Фаранг.....	504

ISBN 978-99975-41-89-5

**АДАБИЁТИ МИЛЛӢ ВА МУКОЛАМАИ
ФАРҲАНГӢ**

Маҷмӯаи мақолаҳои адабиётшиносӣ

**НАЦИОНАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА И ДИАЛОГ
КУЛЬТУР**

Сборник статей.

Муҳаррир: Субҳони Аъзамзод
Муҳаррири техники: Иsobоев Илҳомҷон

Ба матбаа санаи 20.10.2016. супорида шуд. Ба чопаш 04.11.2016.
имзо шуд. Коғазӣ офсет. Чопӣ офсет. Ҷузъи шартӣ чопӣ 29,9
Андозаи 60x84/16. Гарнитураи ҳуруф «Times New Roman Tj».
Супориши № 3870. Теъдод 100 нусха.
Нарҳаш шартномавӣ.

Матбааи «Ношир»
735714 Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Хучанд, кӯчаи Сейтвелиев 2
Тел.: (83422) 5-65-95
www.noshir.tj